

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

74404

BİR ŞÂRİH OLARAK
İSMÂİL HAKKÎ BURSEVÎ
VE
EDEBÎ ŞERHLERİ

74404

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ahmet TAŞTAN

Danışman:
Yard. Doç. Dr. Murat YURTSEVER

BURSA 1999

T.C. YÜKSEK ÖĞRETİM BAKANLIĞI
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
KISALTMALAR.....	III

GİRİŞ

ŞERH	
Şerhin Tanımı ve Genel Bilgiler	IV
Türk Edebiyatında Şerh.....	VII
İsmâil Hakkî'nin Şerh Üslûbu.....	VIII

BİRİNCİ BÖLÜM

İSMÂİL HAKKÎ BURSEVÎ

A. HAYATI.....	1
B. EDEBÎ ŞAHSİYETİ.....	8
C. ESERLERİ	12
I. EDEBÎ ESERLERİ	14
a- Divân	14
b- Mirâciye.....	15
c- Kitâbü'l-Envâr	15
d- Şerh-i Ebyat-ı Yunus Emre.....	16
e- Şerh-i Ebyat-ı Hacı Bayram Velî	17
f- Şerh-i Nazm-ı Ahmedî.....	17
g- Şerh-i Nazm-ı Hayretî	18
h- Şerh-i Ebyat-ı Hasan Kâdirî.....	18
i- Şerh-i Du Beyt-i Örfî-i Şirâzî	18
k- Şerh-i Nazmu's-Sulûk.....	19
l- Şerh-i Risâle fi'l-Âdâbi'l-Münâzara li-Taşkôprîzâde	19

2. DİĞER ESERLERİ

a. Tefsir Alanındaki Eserleri.....	20
b. Hadis Alanındaki Eserleri.....	20
c. Fıkıh Alanındaki Eserleri.....	21
d. Kelam Alanındaki Eserleri.....	21
e. Tasavvuf Alanındaki Eserleri.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

A. NÜSHALARIN TANITIMI

1. Kitâbü'l-Envâr.....	25
2. Şerh-i Ebyat-ı Hacı Bayram Velî.....	26
3. Şerh-i Nazmu's-Sulûk.....	26
4. Şerh-i Ebyat-ı Yunus Emre (Çıkdım erik dalına).....	27
5. Şerh-i Ebyat-ı Yunus Emre (Çıkdım badem dalına).....	27
6. Şerh-i Ebyat-ı Yunus Emre (Sırttan gel sıfata).....	28
7. Şerh-i Ebyat-ı Yunus Emre (Adım adım ileri).....	28
8. Şerh-i Ebyat-ı Hasan Kâdirî.....	29
9. Şerh-i Nazm-ı Ahmedî.....	29
10. Şerh-i Nazm Hayrefî.....	29
11. Şerh-i Du Beyt-i Örfî-i Şirâzî.....	30

B- METİNLER

1. Kitabu'l-Envâr.....	31
2. Şerh-i Ebyat-ı Hâcî Bayram Velî.....	174
3. Şerh-i Nazmu's-Sulûk.....	217
4. Şerh-i Ebyat-ı Yunus Emre (Çıkdım erik dalına).....	250
5. Şerh-i Ebyat-ı Yunus Emre (Çıkdım badem dalına).....	277
6. Şerh-i Ebyat-ı Yunus Emre (Sırttan gel sıfata).....	308

7. Şerh-i Ebyat-ı Yunus Emre (Adım adım ileri).....	320
8. Şerh-i Ebyat-ı Hasan Kâdirî	325
9. Şerh-i Nazm-ı Ahmedî	341
10.Şerh-i Nazm-ı Hayretî.....	350
11.Şerh-i Du Beyt-i Örfî-i Şîrâzî.....	358
SONUÇ	361
BİBLİYOGRAFYA	364

Ö N S Ö Z

Milletlerin kültür mirası içerisinde en geniş yeri edebi eserler alır. Edebi eserler medeniyetlerin iç alemini yansıtan pencerelerdir. Kültür pencerelerini imâr edememiş milletlerin bu gün adı bile bilinmemektedir.

Medeniyetin aynası kültür, kültürün habercisi de edebiyattır. Edebiyat Tarihimizde, müellifleri tarafından orijinal olarak ortaya konan bir çok eserin yanında, geçen zaman ve gelişen olaylar sonucunda anlaşılması güç kabul edilen metinler şerh edilerek kaleme alınmıştır. Şerhler, metni ele alan şârihin anlayışına göre biçimlenmiştir. Şârih, metni kendi kültür ve bilgisine göre şerh eder. Doğruluğu ve yanlışlığı, tarafsızlığı ve tarafsızlığı tartışılabilir da şârih elinden geleni yapmıştır.

Edebiyat Tarihi incelendiğinde Osmanlı'nın bir döneminde şerhlerin orijinal eserlerden daha fazla yazıldığı görülür. "O büyük âlim burada veya şu eserinde ne demek istemiş" anlayışıyla şekillenmiş şerhlerimiz kütüphanelerde araştırılmayı beklemektedirler. Kültürümüzü tanımak için bunlara ihtiyacımızın olduğu da ortadadır.

Ele alınan şerhlerde, şârihin eserini ortaya koyarken hitab ettiği kitle ve devrin eğitim anlayışı da görülebilir. Şerh metinleri arasında tasavvuf alanında yazılanlar diğerlerine göre fazladır. Çünkü bu sahada yanlış anlamalar ve tasavvufu kavrayamama önemli bir neden sayılabilir. Tasavvufî şerhlerde, diğer İslâmî ilimler hakkında mufassal bilgilere de rastlanır. Fıkıh, Tefsîr, Hadis, Kelâmî bilgiler verilir. Şârih müsbet ilimlerde öğrenim görmüşse tasavvufî şerhlere bunlardan da bir şeyler ekler.

Rûhu'l-Beyân adlı tefsîrin sahibi olarak tanınan İsmâil Hakkî Bursevî'yi şârihlik yönü ile tanıtmak gerektiği düşüncesindeyiz. Bu sebeple metinler dikkatle

incelendiğinde onun açıklama kabiliyetiyle donatılmış olduğunu görmekteyiz. Şiir kavramına kendi açısından bakan İsmâil Hakkî, Rûhu'l Beyân tefsîrini hangi niyetle kaleme almışsa, edebî şerhleri de aynı gâye ile kaleme almıştır.

Velûd bir müellif olan İsmâil Hakkî okuduğu şiirlerden hoşuna giden ve açıklanmasının faydasına inandığı beyitlerin şerhini en güzel biçimde satırlara aktarmıştır. Bu şerhlerde, bir çok dini ilimlere dayanarak verdiği bilgilerden önce, beyitlerdeki bilinmeyen kelimeleri açıklamış, Türkçe ve Arapça'daki karşılığını belirtmiş, daha sonra da tasavvufî yorumlara girmiştir. Edebi sanatlara, sanat yapma endişesi taşımadan samimi bir dille yazdığı şerhleri İstanbul, Ankara, Bursa gibi büyük illerimizin kütüphanelerinde bulunmaktadır.

Bu çalışmamızın gayesi Bursa'nın mutasavvıf şairlerinden İsmail Hakkî'nin şiir şerhlerini günümüz alfabesine çevirerek edebî zevk sahiplerinin idrakine sunmaktır.

Elimizdeki nüshaları okurken onun tasavvuf anlayışına ait daha doğru bilgileri öğrenme imkanı elde ettik. Müellifin metinlerde zikretmiş olduğu ayet ve hadislerin kaynaklarını bulmak gerekiyordu. Şârihin bunların kaynaklarda "nerede ne şekilde" geçtiğini bildirmekten ziyade "Kur'an'da gelür, hadiste gelür" gibi genel bir ifade kullanması bize daha net adresler verme zorunluluğunu hissettirdi. Bu sebeple özellikle hadislerin kaynak tesbiti için başvurduğumuz eserlerde hadisi bulamamak veya farklı bir ifade ile zikredilmesi bizi düşündürdü. Mutasavvıflar arasında meşhur olmuş hadislerin kullanılması garip değildir.

Müellif kendi fikirlerine deliller bulmak için bunlardan (ayet-hadis) başka diğer tasavvuf büyüklerinin sözlerine hatta kendi eserlerine atıfta bulunmuştur. Danışman hocamın işaretiyle müellif hattı edebî şerhleri içeren metinleri kaynak olarak ortaya koyduğumuz transkripsiyonlu metin çalışmamızı ilgililerin dikkatine sunarız.

Ahmet TAŞTAN

İnegöl-1999

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
AÜİFY	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
BEEK	: Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi
Bkz.	: Bakınız
DFİFM	: Daru'l-Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası
DİBY	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
EF	: Edebiyat Fakültesi
Gen. Bl.	: Genel Bölüm
Haz.	: Hazırlayan
İHD	: İsmail Hakkî Divanı
İA	: İslam Ansiklopedisi
İİFD	: İslami İlimler Fakültesi Dergisi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
KBY	: Kültür Bakanlığı Yayınları
Ktp	: Kütüphanesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜ	: Marmara Üniversitesi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Sos. Bil. Ens.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDEA	: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTKB	: Türk Tarih Kurumu Basımevi
UÜ	: Uludağ Üniversitesi

Ş E R H

Şerhin Tanımı ve Genel Bilgiler

Türk Edebiyatında şerh geleneğinin çıkış noktası İslam Dininin temel kaynaklarından ikincisi olan Hadis-i Şeriflerdir. Hadislerin, farklı kültürlerce anlaşılmasının güç olacağı düşüncesi ile İslam alimleri bunları açıklama ihtiyacı hissetmişlerdir.

Kur'an-ı Kerim bütün İslami ilimlerin kaynağı durumundadır. Hadisler ise bu kaynağın açıklanmasını ve anlaşılmasını sağlayan en yetkin sözlerdir. Kur'an ayetlerinin ve hadis-i şeriflerin doğru anlaşılmak istenmesi sebebiyle şerh geleneği oluşmuştur. Bu temel eserler üzerine yapılan açıklamalar için önceleri "tefsir" kelimesi kullanılmıştır. Zaman içinde bu kelime dinî ilimlerin açıklamalarına has kılınmış ancak bu dönemlerde edebî eserler için "şerh" kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.¹

Şerh kelime olarak: açmak, açıklamak, genişletmek, izah etmek, bu yol ile yazılan kitap manalarına gelir.²

Şerh, Arapça'da "şeraha" fiilinden gelen bir mastardır. "Kesmek, parçalara ayırmak" demektir. Şerh kelimesi, cismani olmayan şeyler için manevi anlamda genişletmek ve açmak manasında kullanılır.³ Aynı zamanda kelime, gönlün ilahi nur ile genişletilmesi ve Allah tarafından verilen bir sükûnet ve rahatlık anlamlarına gelir.⁴

Istılâhî manâsına gelince; "bir meseleyi şerh etmek", kapalı ve müşkül bir ifadeyi açmak, muhatabın anlayacağı bir şekilde açıklamak; lafızda herkesin kolayca anlayamayacağı gizli anlamları keşf edip açığa çıkarmak manalarına gelir."⁵ Ayrıca

¹ Karacabey, Salih, Hattâbî Öncesi Hadis Şerh Faaliyetleri ve Hattâbî'nin Şerh Edebiyatındaki Yeri UÜ. Sos. Bil. Ens. Basılmamış doktora tezi. Bursa, 1990

² Ahterî Mustafa Çelebi, Ahter-i Kebîr, İst. 1310.,s.434; Hüseyin Kâzım Kadri, Büyük Türk Lugati, İst.1945, III s.217.

³ Tâhir Ahmed Zâvî, Kâmûs, II.s.692; Râgıp, Müfredât s. 258

⁴ Bkz. Râgıp, A.g.e, s. 258

⁵ Meâlim, c.III, s.81

“herhangi bir metnin sırlarını, ince dikkat gerektiren ifade ve nüktelelerini açıklama ve yorumlamadır.”⁶

Şerh kelimesinin anlamına yakın bazı kavramlar da vardır ki bunlar haşiye, tahlîl vb.dir. Hâşiye bir metnin, bir kitabın sahife kenarlarına veya altına yazılan ve metinle ilgili olan açıklamalardır. Hâşiye, şerhin daha ibtidaî, daha az emek isteyen şeklidir. Tahlîl, Fransızca "analyse" kelimesinin Osmanlıcadaki karşılığıdır. Edebiyat metnlerinin açıklanması anlamında ve “şerh”e alternatif olarak kullanılan bir terimdir. Tahlilde yapılan iş şerhle aynı olmakla beraber metotları biraz farklıdır.

Bir esere veya objeye farklı kültürle farklı bir zamanda bakıldığında değişik hükümlere varılacaktır. Şerh metin içi bir çalışmadır, eser yargılanmaz; sadece müellifin neyi nasıl demek istediği anlatılmıştır. Şerhde farklı bir bakış açısı ortaya çıkmaktadır.

Müellifler duygu, düşünce ve hayallerini genellikle, mecazlar ve mazmunlarla anlatırlar. Metin şarihinin vazifesi öncelikle sanatçı "ne söylüyor, nasıl söylüyor? sorularını cevaplandırmaktır. Bunun için müellifin zihninde şekillenen hayali kavraması lazımdır. Zamanın değişmesi ve kültürün farklılığı gibi çeşitli sebeplerle anlaşılması zor olan metni anlaşılır hale sokmak, okuyucu ile sanatçı arasında dürüst tercüman olmaktır. Öncelikle bunlar yapılmadan, eseri sadece tasavvufî açıdan yorumlayıp bırakmak yetmez. Eserlerinin şerhi yapılan mutasavvıfların inanç ve fikirlerini tanımadan, şerh metinleri üzerinde mütalaâ yürütmek doğru olmaz. Şârihler, şiir ve remizlerle yakından ilgilenen kişiler olarak ele aldıkları nazmın şairi hakkında da yeterli bilgiye sahip olmalıdırlar. Çünkü, mutasavvıfların görüş açılarının farklılığı metinlerin yanlış anlaşılmasına sebep olabilir. Ayrıca aynı şiir üzerinde Doğu Edebiyatında, bilhassa tasavvufî metinler hakkında pek çok şerh mevcuttur.

Klasik Türk Edebiyatının önemli bir bölümünü teşkil eden tasavvuf edebiyatı, zengin ve köklü bir kültürün mahsulüdür.

Her işin bir kaidesi olduğu gibi bir edebî metni tasavvufî açıdan şerh etmenin de kaideleri olmalıdır. Eser bir mutasavvıf tarafından ve tasavvuf içerikli yazılmışsa,

⁶ Hüseyin Kazım Kadri, Büyük Türk Lügati, İst. 1943, c.III, s.217-218

onun tasavvufa göre şerh edilmesi uygun olur. Ama bu şartların dışında bazen tasavvufun mecazlarını kullanan müellifler de vardır. Bunlar fikirlerini tepki çekmesi veya kınanma endişesiyle açıktan açığa söyleyemezler. Bu sebeple tasavvuf perdesi altında söylerler.⁷ Bu durumdaki eserleri tasavvufa göre şerh etmek pek uygun değildir.⁸

"Metinleri anlamak için neler gerekir?" sorusu bu noktada önemlidir. Bir metni okumadan anlamak mümkün değildir. Metnin dilini, gramer ve sentaksı ile aruz veznini bilmek gerekir. Kütüphanelerimizde Türkçe yapılmış şerhleri okuyabilmek için aşinalık derecesinde Osmanlıca bilmek zorunludur.⁹

Şerhlerde görülen yanlışların bazen vezinden bazen müellifin üslubundan veya o devrin anlayışından yola çıkılarak düzeltilmesi gerekir. Sonra yapılacak iş, metni şerh etmektir¹⁰

Bugün için unutulmuş bir çok kelime, kavram ve bunların geçen zaman içinde kazandıkları yeni manalar ve bunların şimdiki durumları, ancak kullanıldıkları eserlerin incelenmesiyle ortaya çıkacaktır.

Tasavvufi eserlerin önemli bir bölümünü oluşturan şerhler, tasavvuf edebiyatını daha iyi anlamak için kullanılacak anahtarlar gibidir. Bunlar, dönemlerinde gelişen hadiseleri ve onlarla ilgili bilgileri yansıtır. Bununla beraber, bu şerhler bir çok ansiklopedik ve lügat ilmine dair bilgileri de içerir. Bunları yeniden kültürümüze kazandırıp yeni neslin istifadesine sunmak, Klasik Türk Edebiyatı hakkındaki yanlış yargıları değiştireceği gibi, bu edebiyatın bütünüyle ortaya çıkmasına yardımcı olacak ve kültürümüzü zenginleştirecektir.

Tasavvufi metinler üzerine yapılmış olan şerhlerin edebiyat tarihi ve tahlilleri bakımından önemi büyüktür. İslami Türk Edebiyatına ait ilk metinlerde, ayet ve hadislere göndermeler geniş bir yer tutmaktadır. Çünkü o günün toplumu Kur'an ve hadis bilgisiyle hayatına yön vermekte idi. Şarih bu işaretiyle insanları bildikleri ve

⁷ Kam, Ferit, "Edebiyatı Sufiyye" Mahfel Mecmuası, İst., 1340, S.16, s. 65

⁸ Akar, Metin, Su Kasidesi Şerhi, Ank. 1994, s. 13

⁹ Tarlan, Ali Nihat Edebiyat Meseleleri, İst, 1981, s.193

¹⁰ Tarlan, Ali Nihat A.g.e., s. 197

önemli kabul ettikleri bir kaynağa yöneltmekte idi. Ayrıca “bu yorumlarım ayet ve hadislerce de tasdiklenmekte veya onların ışığında yaptığım bir şerh” demek istemektedir. Ayet ve hadislere telmihlerin yanında kendilerinden önce yaşamış veya bu konuda kıymetli eserler vermiş büyük mutasavvıf şairlerin nazmından da örnekler verilmiştir.

Bu metin, sanatkârın orijinal eseri ise, kendine mahsus olarak vücuda getirdiği edebi sanatlara göre değerlendirilir. Bunun yanında bir kelimenin anlamını kavramak için benzerlerini örnek vermek kadar o kelimenin zıt anlamlısını ortaya koymak gerekir. Şerhlerde öne çıkan tasavvufi mazmunlar, genellikle zıt anlamlı kelimeler üzerine kurulur. Tasavvuftaki genel inanış, kâinatın tezatlar üzerine bir bütün oluşturması yönündedir.

Türk Edebiyatında Şerh

Türk Edebiyatına şerh açısından bakıldığında daha ziyade dinî ve tasavvufî örneklerin çok olduğu görülür. Bu eserlerin dinî içerikli olması sebebiyle dilin Arapça olması normaldir. Ancak metinler Arapça olsa da şerh bölümleri Türkçe yazılanlarda mevcuttur. Bilinmeyen kelimeler açıklanarak beytin anlamının ortaya koyulması ve bunların manâ hazinelerinin anahtarı olarak değerlendirilmesi zorunludur. Beyitlerdeki manânın derinliği gün yüzüne çıkarılırken şarih de metindeki anlamdan uzaklaşabilir. Bunun tabii sonucu olarak şarihle müellif arasındaki anlayış farklılığı ortaya çıkabilir.

Şarihler metindeki basit bir kelime için o güne kadar edindikleri kültürel bilgileri seferber eder. Bundan dolayı bu şerhlerin içerisinde şaşırtıcı bir kültür zenginliği ile karşılaşılır.

Tasavvufî edebiyat sahasında İran edebiyatının örnekleri Arap edebiyatına nazaran daha tesirli olmuştur. İran mutasavvıflarının da şerh etmiş olduğu bu eserlere, Türk mutasavvıf ve edibleri bazen tercüme, bazen yeniden şerh yoluyla yeni çehreler kazandırılmıştır. Bu eserlerin büyük bir kısmı manzum idi.

İran edebiyatında şerhler daha ziyade tasavvufî şiir ile ilgili olarak görülmektedir. Bu sahada üstad olan ediplerin eserleri sonraki asırlarda çeşitli mutasavvıf ve edipler tarafından geniş kitlelerin anlayabileceği tarzda izah edilmiş ve halka mal edilmiştir.

İsmâil Hakkî'nin Eserlerinde Şerh

Şerh İsmâil Hakkî'nin müfessirliğinden gelen vazgeçilmez bir temâyülüdür, 120'yi bulan eserlerinin 50'den fazlasını şerhler oluşturmaktadır. Bu şerhleri edebî kimlik taşıyan 11 ayrı metinde kendine özgü bir uslûb yakalamıştır. Şerh etmeyi uygun bulduğu şiirlerde tasavvufî derinlik yakalamaya çalışır. Çünkü, tasavvuf İsmâil Hakkî'nin hayat felsefesidir.¹¹

Öncelikle beyitteki bilinmeyen ve açıklama gereğini hissettiği kelimelerin hangi manaya geldiğini ve diğer dillerdeki (Arapça-Türkçe) karşılığını verir. Gerekirse bu kelimelerle ilgili fıkha ait temel dini bilgiler verir. Sözlük anlamının yanında tasavvuf istilahındaki manasını da zikreder ki, asıl vurgulamak istediği budur. Anlatmak istediği düşünceye uygun tarihi bilgileri de anlayış süzgecinden geçirerek takdim eder:

“Nedür Derviş Muhammede feyz-i Mevla'ya müheyyâdur.

Derviş fakir dimekdür. Fakir-i şer'i odur ki nisaba mâlik olmaya. Ve fakîr-i hâkîkî oldur ki ne kendi vücûdına ve ne hüd vücûdına muzâf olan mâsivâya mâlik olmaya Belki cümlesini fî-sebîli'llâh bezl idüb mecmû'ndan fenâ bula. Gerekse zâhirde nişâba mâlik olsun. Hâzret-i Dâvûd ve Süleymân ve Yûsuf ve Eyyûb ve İskender ve gayrıları gibi; ve gerekse olmasun, Rasûlu'llâh -sa'llâhü 'aleyhi ve sellem- ve aña peyrev olanlar gibi.”¹²

Beyitlerde yeri geldiğinde klasik divan şairlerinin kullandığı İran kaynaklı mazmunlardan yararlanmıştır. Tasavvufî manasından önce tarihi bilgiler vermiştir.

"Skender'dür ki rûhî gâlib-i dârât-ı Dârâdur.

¹¹ Yurtsever, Murat: İsmail Hakkî Divanı, UÜ, Sos. Bil Ens. Basılmamış doktora tezi. Bursa, 1990, s.13

¹² İsmail Hakkî, Kitâbü'l-Envâr, Süleymaniye Ktp. Mührişah Sultan Bl. No:198,s.22a

Burada İskender'den murād, İskender-i Rūmīdür ki Naşraniyyet dīni üzerine idi. Hükemādan Aristatālis aña vezīr olmışdur. Bu İskender'dür ki Mışır'da pādīşah olub tavñ-ı 'Acem'den Dārā-nām pādīşāha gālib olub ihlāk itmişdür. Ve İskenderiyye didükleri şehri 'azīm ki sefer-i Mışır'dadur aña muzāf ve mensūbdur; anuñcün hükemānuñ te'līf itdüğü āyīne ve mīl meşhūrdur. Ve bir İskender daħi vardur ki, aña İskender-i Yunanī dirler ki Hāzret-i İbrāhīme -'aleyhi's-selām- mülākī olmışdur. Ve Hāzret-i Hızır -'aleyhi's selām- vezīr ittiḥāz eylemiş ve fitne-i

Ye'cūc ü Me'cūci def için beyne's-şadefeyn sedd-i rüyīn binā itmiş ve 'ömr-i tavīl ile mü'ammer olmışdur. Bu İskender'dür ki Zül-ḳarneyn diyū şöhret-yāb olmışdur."¹³

Teşbih ve istiarelere içeren cümleleri genellikle "gibi" edatını cümle sonunda kullanarak kesik cümle oluşturur.

"Ve ilhām-ı telkindür ki batına raci'dür. Gah bila-vasıta gah bî-vasıta, vahy gibi."¹⁴

Bazı önemli yerlerde akla takılabilecek soruları kendi sorup ve cevaplar. Bununla meselenin daha rahat anlaşılmasını sağlar ve tekdüzeliği kırmış olur.

"Su'al olursa ki Rasūlu'llāh -'aleyhi's-selām- tahıyyātda "es-selām ü 'aleyke eyyūhe'n-Nebi" demek şābit ise kendine selām virmiş olur.

Cevāb budur ki; bu selāmda melekiyyetden beşeriyyete veya velāyetden veya Hāḳ'dan ḫalka ya'ni cemi'den farḳa iltifāt şūreti vardur."¹⁵

Şiirde geçen insan dışı varlıkların en belirgin özelliklerini vurgulamaya çalışarak yapılan teşbihin isabetli olduğunu özellikle Yunus Emre'nin beyitlerinde ortaya koyar. Bununla beraber kelimelerin tasavvufta neleri karşıladığını sık sık vurgular.

"Şol sebebden ki tavşanda ḫāb gālūbdür, ḳaplānda ve parsda gālib olduğı gibi"¹⁶ Ve ol meyvenūñ biri elma ve biri ḫurma ve biri sūkker ve biri bāl gibidür. Yoksa aynı degūldür. Ve bunlar şeri'at ve tarīḳat ve ma'rifet ve ḫaḳīḳate işāretdür."¹⁶

¹³ İsmail Hakkı, A.g.e., s 30a

¹⁴ İsmail Hakkı, A.g.e., s.38a

¹⁵ İsmail Hakkı, A.g.e., s.41b

¹⁶ İsmail Hakkı, Şerh-i Ebyat-ı Yūnus Emre, Süleymaniye Ktp., Esad Ef. Bl.,No: 1521,s.83b

Bazen kelimeler hakkında sarf ve nahiv (gramer) bilgileri vermekten kaçınmaz.

Ve kâmusda gelür ki: Şemûl, şabûr vezninde hamr veya hamruñ bārididür. Veche tesmiye rihi ile nāsa şümülidür. Zîrâ bād-ı şimāl gibi şiddeti vardır. Ve şemûl ahirinde olan yâ-i mütেকellim şürbe ma' rüfdür. Zîrâ taqdîr-i kelâm lâ min şürbi's-şemûl dimekdür.¹⁷

Bu kırık manadan dolayı anlam genişlemiş ve ne demek istediği anlaşılabilir düşüncesiyle sonradan toplu bir mana ile beyiti özetlemiştir.

Ma' nâ-yı beyt budur ki kadeh-i hadekam ile kadeh-i şarâbdan müstağni oldum. Zîrâ kadeh-i hadeka ve kâse-i nazırla hâşıl olan sekr ve mesti kadeh-i şarâbla hâşıl olmaz.¹⁸

Kur'an-ı Kerim'den ve hadis-i şeriflerde vurgulamak istediği manayı veren bölümleri deliller şeklinde sunması şerh uslûbunun en temel özelliğidir. Tasavvuf camiasında meşhur olan hadis-i şerifleri kullanmıştır. Ayrıca enbiya ve evliyalardan bolca örnekler sunar:

Qur'anda gelür: "Allahu nûru's-semāvât-i ve arz"¹⁹

Ve hadîşde gelür: "Hubbuke's-şey' yû' mâ ve yüşimmü"²⁰

Bazen ayetlerin tefsirine yer vererek Arapça olan Ruhu'l-Beyan'dan alıntılar yapar. Kur'an-ı Kerim'in farklı isimlerini kullanması dikkat çeker.

Anuñçün Qur'an'da gelür: "Fe'hla' na' leyke" Ey cerrid rühuke 'an ta'allukı't-tabi' iyye ve'n-nefs hatta yeküne cedîden bi'-mekâmi'l-kurbi ve'l-vuşûli ve'l vişâli. Ve yine Tenzil'de gelür: "Lâ yemessühü illâ muṭṭahherun" Ey lâ yemessü'l-Qur'anül haḳıḳiyye illâ'l-muṭahherune 'an levşi'l-ta'allukâti muṭlak²¹

Mesnevi'den ve diğer büyük mutasavvıflardan alıntılar yaparak şerh konusunda şarihlerce kabul görmüş bir usul takip etmiştir.

Bunlarla birlikte dili çok ağır ve anlaşılabilir değildir. Şiir gibi akıcı ve sade yazılmıştır, Akıcılığı engelleyen bir kelime eksikliği hemen göze çarpar. Zıt anlamlı

¹⁷ İsmail Hakkî, Şerh-i Nazm-ı Süluk , 12a

¹⁸ İsmail Hakkî, A.g.e

¹⁹ İsmail Hakkî, A.g.e "Allah yerin ve göğün bir nurdur" Kur'an-ı Kerim, Nur Sûresi, 24/35.

²⁰ İsmail Hakkî Ebyat-ı Yûnus Emre 83a vr. "Bir şeyi sevdiğinde ona karşı kör ve sağır olursun."

Hadis-i Şerif,Edü Davud-Edeb125, Askerî

²¹ İsmail Hakkî, Şerh-i Nazm-ı Hacı Bayram Veli

kelimeleri sıkça kullanmış olması tasavvufi bir anlayışı ortaya koymaktadır. Zahir ile batın, ruh ile cesedi, dünya ile ukba gibi zıt anlamlı kelimeler manayı netleştiriyor.

İnceleme bölümünde şarihin eserini açıkladığı müellifi tanınması gerektiğini ifade etmiştik ancak İsmail Hakkî Bursevî şerh ettiği bazı metinlerin müellifleri tanımadığını belirtmiştir. Ancak bu konuda kendi kültürüyle açıklamıştır.

Yukarıda sıraladığımız özellikler ve benzerleri İsmâil Hakkî'nin "şerh uslûbu"na dâir verebileceğimiz örneklerdir.

İSMÂİL HAKKÎ BURSEVÎ

HAYATI:

İsmâil Hakkî'nın hayatına ait bilgilerin en güvenilir kaynağı, bu gün elimizde mevcut olan çok sayıdaki eseridir. Özellikle, Silsilenâme-i Celvetî ve Temâmü'l-Feyz gibi kendisine geniş ölçüde yer ayırdıklarının yanı sıra, vâridât, makâlât ve mektûbât türündeki eserleri ve bir kısım eserinde kaleme aldığı sebeb-i te'lif bölümü, hayatı konusunda tafsilâtlı bilgiler vermektedir.

İsmâil Hakkî 1063/1653'te²² bu gün Bulgaristan sınırları içinde bulunan Aydos²³ kasabasında dünyaya gelmiştir. Uzun süre Bursa'da yaşadığı ve orada vefat ettiği için veya başka bir görüşe göre, Mesnevî şârihi İsmâil Ankarâvî (ö: 1041/1631) ile karıştırmamak için "Bursevî" nisbesiyle meşhur olmuştur. Aydos'ta doğduğu için "Aydosî", bir müddet Üsküdar'da ikâmet ettiği için "Üsküdârî", tarikatına nisbetle "Celvetî" nisbeleriyle de anılır. Özellikle manzum ve mensur 100'den fazla eseri olan 18. yüzyıl Divan Edebiyatının mutasavvıf şairi edebî eserlerinde "Hakkî"²⁴ mahlasını kullanmıştır.

Babası tarafından tasavvufa yakın bir aileden, anne tarafında da ilmiyye sınıfına mensub bir aileden gelen Bursevî'nin babası Mustafa Efendi, annesi Kerime Hanım'dır. İsmâil Hakkî gerek babası gerekse annesi tarafından peygamber neslinden geldiğini de ifade etmektedir.²⁵ Babası Mustafa Efendi aslen İstanbullu'dur.²⁶ 1062/1652'de çıkan büyük Aksaray yangınında²⁷ mal ve emlakini kaybetmiş,

²² "Bu fakîrun velâdeti 1063 Zilkâdesi evâ'ilinde yevm-i ehadde vâki' olmuştur."

Bkz. İsmâil Hakkî, Silsilenâme-i Celveti, Süleymaniye Ktb. Hâlet Ef. Böl.No:230, 96b

²³ İsmâil Hakkî, Silsilenâme-i Celveti, Süleymaniye Ktp., Hâlet Ef. Bl.No:230, 96b

²⁴ Bu mahlas İsmâil Hakkî'nın taşıdığı müfessir ve mutasavvıf hüviyetlerinden çok daha önce, şair hüviyetini kazandığının bir belgesidir. Osman Fazlî'nin 1085/1674'te Mehmed Cûdî adında bir oğlu dünyaya gelmiş, Hakkî'de bu mutlu güne tarih düşürdüğü bir şiir yazarak şeyhine takdim etmiştir. İlk defa bu şiirinde kullandığı Hakkî mahlası, Osman Fazlî tarafından beğenilmiş ve Hakkî'ya mükâfat olarak verilmiştir. Bkz. İ. Hakkî, Tamâmü'l-Feyz, Süleymaniye Ktp., Hâlet Ef. Bl., No:244, 124b vr.

²⁵ İsmâil Hakkî, Kitâbü'l-Hutabâ, BEEK. Genel. Bl., No:85, 1a

²⁶ Silsilenâme-i Celvetî, Şâzeli Bl. No:63, 50a

²⁷ Silsilenâme-i Celvetî, Hâlet Ef. Bl. No:230, 92b

İstanbul'dan ayrılarak akrabalarının bulunduğu Aydos'a yerleşmek zorunda kalmıştır,²⁸ ve son beş altı yıllık ömrünü ziraat işleriyle uğraşarak tamamlamıştır.²⁹

İsmâil Hakkî 1070/1659'da Rumeli'de başlayıp 1083/1672'den itibaren İstanbul'da devam eden ve 16 yıl süren tahsil hayatını, Celvetiye tekkelerinde Ve Celvetiye şeyhlerinin ders halkalarında tamamlamıştır. Tahsilinin ilk beş yılı doğum yeri olan Aydos'ta ve Şeyh Ahmed Efendi'nin yanında³⁰ daha sonraki yedi yıllık tahsilini ise Edirne'de Şeyh Abdülbaki Efendi'nin yanında geçmiştir.³¹ Bu süre zarfında önce hıfzını ikmal etmiş, hüsn-ü hatt ile meşgul olmuş, sarf ve nahiv gibi dersler almış³² daha sonra da tekke atmosferi içinde hem tasavvufî hem de şer'î ilimlere ait düzenli bir müfredât takip etmiştir. İstanbul'da şeyhi Atpazarlı Osman Efendi'nin yanında geçirdiği son üç aylık sürede ise hem ilm-i âdâb, ilm-i kelâm, ilm-i ferâiz gibi ilimlerle tahsilini hem de sülûkünü tamamlamış ve 1085/1674'te icâzat alıp³³ Celvetiye Şeyhi olarak irşâd faaliyetlerine başlamıştır.

İsmâil Hakkî'nin ilim ve feyzinden istifade ettiği hocaların arasında en fazla adı geçen üç tanesidir. Ancak Osman Fazlî'nin onun üzerindeki etkisi diğerlerinden daha fazladır. Çünkü Osman Fazlî hem hocası hem de şeyhidir. Ondan bahsederken

Abd-i Hakk'am kul u kurbânem ana

Kulunun kanı hâcesine sebîl

diyerek hürmet ve mahabbetini ifade etmiştir. İsmâil Hakkî daha üç yaşında iken ona sadakatle bağlı olan babası Mustafa Efendi vasıtasıyla karşılaşmış ve tanımıştır. Ancak İsmâil Hakkî'nin Celvetiye tarikatine intisabı ve sulûk dönemi, İstanbul'daki ikinci karşılaşmada biat edilişle olmuştur.³⁴ Ve çok geçmeden şeyhinin tavsiyesi ile Zeyrek Camii hücrelerine 90 günlük bir halvete girmiştir.³⁵ Halvetten sonra

²⁸ Silsilenâme-i Celvetî, Şâzeli Bl. No:63, 50a

²⁹ Yıldız, Sakıp; Türk Müfessiri İsmâil Hakkî, Hayatı, Eserleri ve Tefsirlerindeki Metodu, Basılmamış doktora tezi, A.Ü.İ.F.D s.7.

³⁰ Tamâmü'l-Feyz, 217a

³¹ A.g.e., 217b

³² A.g.e., 217b

³³ A.g.e., 218a

³⁴ A.g.e., 218a,

³⁵ A.g.e., 219b

şeyhi, İsmâil Hakkî'ya dervişlere hizmet etmesini emretmiş; o da bir müddet onların yemeklerini pişirmek, tekkeyi süpürmek, kapları yıkamak, ve sofrayı temizlemek gibi hizmetlerde bulunmuştur. Daha sonra şeyhi kendi yerine vaaz etmesini emretmiştir.

Manen belli bir olgunluğa ve kemâle erince mürşidi ona "halifelik" vererek, 1086/1675'te Rumeli'de başlayıp Bursa'da devam eden ve ölümüne kadar süren irşad faaliyeti 50 yıllık bir dönemi içine almaktadır. Hakkî, bu dönemde hem muallim, hem vaiz, hem mürşid ve hem de bir müellif olarak dört ayrı hizmeti birlikte yürütmüştür. Osman Fazlî'nin vefâtına kadar, irşadla görevli bulunduğu her beldeye onun tayini ile ve onun vekili olarak gitmiş, karşılaştığı sorunlar karşısındaki tavrını şeyhi ile istişare ederek belirlemiştir.³⁶ Görevli bulunduğu Balkan şehirleri, Osman Fazlî'nin daha önce uğradığı ve ayrılırken yerine vekil bıraktığı Celvetiye tarikatını tanıyan ve bağlılarının çok olduğu Yugoslavya topraklarında bulunan üç yerde irşad görevinde bulunmuştur.

İrşad göreviyle ilk tayin olduğu yer Üsküp'tür. İsmail Hakkî, 1086/1675'te beraberinde üç dervişle değişik camilerde vaaz ve nasihatlerde bulunmasının yanında isteyenlere zahiri ilimlerden dersler vermiştir. İsmâil Hakkî, burada gayr-i meşru davranışlarını gördüğü Üsküp müftüsünü ve bazı ileri gelenleri karşısına almış ve onlarla mücadele etmiştir. Vaazlarında onların yanlış davranışlarını tenkit etmekten geri durmamıştır. Aralarındaki gerilim iyice artınca ölümle tehdit ve şeyhine de şikayet edilmiştir. Bu mücadelenin temeli, onların Kitap ve Sünnet'e muhalefeti idi. Onların karşı durdukları husus ise yapmayı alışkanlık haline getirdikleri davranışlarına İsmâil Hakkî'nin muhâlefeti idi. Aralarındaki bu sürtüşme Osman Fazlî'nin uyarıcı sözleriyle düzelmiş gibi oldu. Üsküp'te altı sene kadar kalmış ve Şeyh Mustafa Uşakî'nin kızı Ayşe Hanım'la 1088/1677'de burada evlenmiştir.³⁷ 1092/1681'de ikinci tayin yeri olan Köprülü (Veleze)'ye geçmiş ve burada on dört

³⁶ Aynî, Mehmed Ali, Türk Azizleri, İst, 1944, s.16

³⁷ Tamâmü'l-Feyz, 224a

ay kalmıştır.³⁸ 1093/1682'de Rumeli'deki üçüncü tayin yeri olan Usturumca'ya gelmiş ve üç yıl burada kalmıştır.³⁹Vaazlarına ve derslerine devam ederken el-Fıkhü'l-Keydânî'ye basit bir şerh hazırlamıştır. Ailesinin sıkıntısından başka bir sıkıntı duymamıştır.

İsmâil Hakkî, halkı aydınlatmak üzere Rumeli'de bulunduğu on yıl süresince çok sıkıntılı günler yaşadığını belirtmektedir. Mâsivaya dalan halkın dînî nasihat ve telkinlere karşı takındığı tavrıdan üzüntü duymuştur. Ancak, İsmâil Hakkî'nin üzüntüsünün asıl kaynağı, manevî hayatını tanzîm etmek üzere gönderildiği bu yörelerin halkı ile arasında sağlam bir diyalogun kurulamayışıdır. Bunda, şeyhi Osmân Fazlî gibi İsmâil Hakkî'nin da müsamahasız ve mücadelecî bir mizâca sahip oluşunun etkisi büyük olmuştur. Bursa'ya tayin oluşuna kadar, yaptığı hizmete karşılık çekmiş olduğu zorluk, Dîvân'ın dîbâcesinde ifâde edilmiştir.

İsmâil Hakkî, 1096/1685'de Osmân Fazlî'nin Bursa'daki halifesi Sun'ullâh Efendi'nin vefatı üzerine yerine halife olarak tayin edilmiştir. Bursa'da geçen yıllar İsmâil Hakkî'nin hayatındaki en uzun ve en verimli dönem olmuştur. İrşad faaliyetlerinin verimi ve tasavvufî olgunluğu bu esnada artmıştır. Dîvân'ını bu dönemde kaleme almış ve tefsiri Rûhu'l-Beyân'ı da yine Bursa'da iken tamamlamıştır.⁴⁰

Ne var ki, hayatının son kırk yılını yaşadığı Bursa'da, ilk günleri yine zahmet ve mahrumiyetle geçmiştir. Bir müddet barınma sorununun halliyle uğraşmış, önce sadece eşini ve çocuklarını bir ahababının evine yerleştirebilmiş⁴¹ daha sonra ailesi ile birlikte Sebzî Mehmed Efendi tarafından ulemânın hizmetine vakfedilmiş bir eve yerleşerek ev sıkıntısından kurtulmuştur. İsmâil Hakkî Rumeli'de eline geçen dünyalığı biriktirmediğinden Bursa'ya geldiğinde yanında fazla bir şey yoktu. Çocukların geçimi için ev eşyalarının bir kısmını ve bazı kitapların, hatta tesbihini

³⁸ A.g.e., 228b

³⁹ A.g.e., 229b

⁴⁰ Aynı. Türk Azizleri s.64

⁴¹ Tamâmü'l-Feyz, 237a

bile sattı. Sonra da Allah genişlikler ihsan etti ve durumunu düzeltti. Bu arada ailece yakalandığı hastalıktan yakasını kurtaramamış, tâuna yakalanan dokuz yaşındaki kızı Hatice'nin vefatına çaresiz kalmıştır.⁴²

İsmâil Hakkî çektiği yoksulluk ve sıkıntıya rağmen gayretinde hiçbir şey kaybetmemiş, Osman Fazlî'den vekâlet alarak geldiği Bursa'da ilk günden ölümüne kadar görevlerini eksiksiz olarak yerine getirmiştir. Ulu Câmide halkı aydınlatan vaazlar vermiş;⁴³ kısa bir süre sonra işaret üzerine Kur'an'ı Fatiha'dan başlayarak vaaz etmiştir. 1096/1685 yılının Şa'ban ayından başlayarak Kur'an-ı Kerim'i tasavvufi yorumları da ekleyerek vaazlarında tefsir ediyor daha sonra bunlara uygun Farsça şiirleri zikrederek yazıya geçiriyordu. Bu çalışma, vahiy müddetine uyularak yirmi üç yılda tamamlanan "Rûhu'l-Beyân fi Tefsîrû'l Kur'ân"ı ortaya çıkardı. İsmâil Hakkî bütün vaktini tefsire hasretmemiş diğer eserlerini de kaleme almıştır.

Bursa'ya tayin edildikten sonra şeyhini ziyaret maksadıyla beş defa İstanbul'a gitmiştir. Bu ziyaretlerinde özel ve hususi sohbetlerinde bulunmuş ve tavsiyelerini dinlemiştir. Şeyhine, son ziyareti⁴⁴ ise 1101/1690'da Mağosa'ya sürgüne gönderildiğinde olmuştur. Bin bir zorlukla ulaştığı Kıbrıs'ta 17 gün birlikte kalabildiği bir ziyaret gerçekleştirmiştir.⁴⁵ Osman Fazlî, İsmâil Hakkî'nin dönüşünden kısa bir süre sonra vefat etmiş, ancak şu işaretiyle: "Bir çok halifem var. Bir kısmı hayatta, bir kısmı vefat etti. Muhakkak bu nefes ve te'sir, benden sonra başkasına değil ancak sana geçecek. Çünkü, senin bu ilimde geniş bir vukûfiyetin var. Kalemin de hoştur. Ben, ne bulduysam şeyhimin nefes ve duâsıyla buldum. Allah Teâlâ'nın izni ile bu nefes ve duâyı ben de sana verdim" Celvetiye tarikatının otuz ikinci şeyhi olarak görevi devr almıştır.⁴⁶

⁴² A.g.e., 236a,b

⁴³ Aynı, A.g.e, s.63.

⁴⁴ Tamâmü'l-Feyz, 174 b ; Silsilenâme-i Celvetî, Hâlet Ef. Bl. 94a

⁴⁵ A.g.e., 317 b

⁴⁶ A.g.e, 326 b

1108/1689'da Osmanlı ordusunun manevi gücünü artırmak görevi ile II. Avusturya seferine⁴⁷ II. Mustafa tarafından davet edilmiştir. 1110/1698'de yine aynı görevle III. Avusturya seferine katılmış ve vatan savunmasında bulunmuştur. Sadrazam Elmas Paşa'nın hazır bulunduğu gazaların hepsine katılan Bursevî, birkaç yerinden yara aldı. Divân'ında bu seferlerin sebeplerine ve sonuçlarına, saray ve halk üzerindeki etkilerine yer yer temas eden Hakkî, özellikle çok sayıda müslüman kanının dökülmesine sebep olan I. Seferin üzerinde fazlaca durmuştur.

İsmâil Hakkî, ilki (1112/1700) Suriye üzerinden,⁴⁸ ikincisi (1124/1710) de Deniz yoluyla Mısır üzerinden⁴⁹ olmak üzere iki defa hacca gitmiştir. Bu seferleri esnasında Şam ve Kahire'de meşhur ilim adamları ile tanışmış ve müzakerelerde bulunmuştur.⁵⁰

1126/1714 yılının Haziran ayında mânevî bir işâretle Tekirdağ'a giden Hakkî, burada üç yıl ikâmet etmiştir.⁵¹ Bursa'ya döndüğü yıl Osman Fazlî'nin kızı Ayşe Hanımla ikinci evliliğini yapmıştır.⁵²

1129/1717'de eserlerini ve görüşlerini benimseyip takdir ettiği Füsûsu'l-Hikem müellifi Muhyiddin Arabî'nin kabrini ziyaret maksadı ile eşi ve çocuklarıyla birlikte Şam seyahatine çıktı. Şam'da pek çok ilmî ve mânevî faaliyetlerde bulunmuştur.⁵³ Hac seyahati esnasında uğradığı Şam'a tekrar gitmek ve bir müddet daha kalmak için büyük bir arzu taşıyordu. Bursa'dan başka bir yere gitmek gerekcekse burasının Şam olmasını dilemiştir. Ayrıca Medine'ye giden yolun bir durağı kabul etmiştir. Muhyiddîn-i Arabî'den himmet talep ederek, hasret ve iştiyakla geldiği Şam'da görüştüğü ilim adamlarının ve insanların, taşıdığı mânevî

⁴⁷ Aynî, a.g.e., s.65-66; Tanpınar, Beş Şehir. s.125

⁴⁸ İ.Hakkî, Makâlât, Bayezid Ktp., Genel. Bl., No :3507, 87a

⁴⁹ Makâlât, Bayezid Ktp., Genel. Bl., 122a

⁵⁰ Makâlât, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Bl. No:2676, 19a

⁵¹ Muallim Naci, Esâmî, İstanbul, 1308, s.59, Yıldız, A.g.e., s.118

⁵² Safâî Mustafa, Tezkiretü's-Şuarâ, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. Bl. No:2549. 77 a

⁵³ Silsilenâme-i Celvetî, Süleymaniye Ktp., Şâzeli Bl., 53a.,

Mehmed Tahir, Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan 12 Zâtın Terâcim-i Ahvâli, İst., 1317, s.34.

heyecâna cevap veremeyen bigâne tavırlarını görünce, umduğunu bulamayacağını anladı ve ziyadesiyle mahzun oldu.

1133/1720 yılında üç yıl kaldığı Şam'dan dönen Hakkî, İstanbul'a dönmüş ve Üsküdar'a yerleşmiştir. Ve oradaki Ahmediye Cami'inde vaiz olarak göreve başlamış ve eserlerinin pek çoğunu burada yazmıştır. Vaazlarında "vahdet-i vücûd" meselesinden bahsettiği ve İslam akidesine aykırı sözler saf ettiği iddiasıyla takip kararı çıkarılmış ancak halktan pek çok kişinin lehine şahadet etmesiyle şikayetin asılsız olduğu anlaşılmıştır. Üç yıl da burada kaldıktan sonra dostlarının ısrarlı daveti üzerine 73 yaşında iken Bursa'ya dönmüş ve vefatına kadar eser yazmakla meşgul olmuştur (1135/1723)⁵⁴

9 Zilkâde 1137/20 Temmuz 1725 Perşembe günü akşama doğru vefat etmiştir. Bursa Tuzpazarı'nda ömrünün son yıllarında, elinde kalan son para ile yaptırdığı ve "Câmi-i Muhammedî" adını verdiği câminin⁵⁵ kible tarafına defnedilmiştir. Vefatından önce yazdığı bir manzumesinde geçen

"Kebş-i rûhum Hakk'a kurban eyledim"

Mısraı ile Nakdu'l-Hâl isimli eserindeki manzumesinin son beytindeki

"Hakkıyâ envâr-ı Hak'la pür oldu merkadi"

mısraında vefatını önceden haber verdiği kabul edilir ve bu onun kerâmetlerinden birisi sayılır. Hâdi Çelebi tarafından düşürülen tarih, mezar taşında kayıtlıdır.⁵⁶

"Hak Hak didi azm eyledi Hakkî Efendi cennete" (1137)

⁵⁴ Silsilenâme-i Celvetî, Hâlet Ef. Bl. 96a

⁵⁵ Bkz. Mehmed Şemseddin, Yâdigâr-ı Şemsî, Bursa, 1332, s.128

⁵⁶ Mehmed Tahir, a.g.e.,s.35.

EDEBÎ ŞAHSİYETİ

İsmâil Hakkî'nın dünya görüşü gibi sanat anlayışı da dînî esaslara ve tasavvufî düşüncelere dayanmaktadır. Şiirlerinde tasavvuf zevk planında değil, hayat felsefesi düzeyindedir. Şiiri, tasavvufî duygu ve düşüncelerin terennümüne vasıta kabul etmiştir. Divanda en karmaşık tasavvufî heyecanlar, nazım uslûbû içinde ve en güzel duygularla ifade edilmiştir. Lâdînî şâirlerin beşerî duygularını ifade ederken kullandıkları tasavvufî mecazlar Hakkî'nın şiirinde gerçek anlamda birer ıstılah olmuştur. İsmail Hakkî için şiir gaye değildir. Şiirlerinde ifade ettiği gibi, 40 sene boyunca zevkle yazdığı şiirlerini “gıdâ-yı rûh ile çâşnîdür olub tıfl-ı dilümi terbiye-yâb-ı mekteb-i irfân eyleyüb vakt-i betâle tûmde kendi sözümdе şerm-sâr olub insafa gelen” diyerek divanını muhafaza etmiştir. Şiirlerinin 12000 beyiti aşğını söylemesine rağmen⁵⁷ bununla övünmemiş, şairliğine fahriyeler düzmemiştir. Aksine, nazımdaki kabiliyetinin kendisine ilâhî bir lûtûf olduğunu belirtmiştir. Şuarâ zümresi ile düşüp kalkmamış, şiir sohbetlerinde bulunmamış, şiir ustalarıyla kendisini mukayese etmemiştir. Kur'an'daki Şuarâ ve Yâsîn sûrelerinde şiir ve şâirlerle ilgili ayetlerin tefsiri dışında, sanat olarak şiirden çok az söz etmiştir. Şiir hakkındaki mülâhazalarına dair müstakil eserler yazmamıştır.

Rûhu'l-Beyân'da, Yâsîn sûresinin 69. ve Şuarâ sûresinin 224. ayetlerinde şiir ve şâirlerle ilgili olarak şu görüşlere yer vermiştir:

“Mü'min şâirlerin şiirleri, Allah'ın birliği ve övgüsü konuludur. Hikmet ve öğüt doludur. Allah'a itâate, zühde ve âhiret hayatına teşvik⁵⁸ vardır. Onlar şiiri gaye ve adet haline getirmezler, şiir de onları Allah'ın zikrinden alıkoymaz. Huzurlarını şiirle temin ederler. Mazlumların hakkını hicivle geri alırlar.

⁵⁷ “Eş'ârımız on iki binden ziyâdedür.” Bkz. Silsilenâme-i Celvetî, Süleymaniye Ktp. Hâlet Efendi Bl. No: 230, 95a ; A.g.e., Şâzeli Bl. No:63, 51a

⁵⁸ “Ömrüm heyeslerin peşinde geçti, keşke şiirim bana ölümü hatırlatan bir vesile olsaydı.” İ.Hakkî, A.g.e, Arabça gazelin bir beytinde bu fikrini temellendirir.

Diğer şâirler kulaklarını şeytâna verir ve şeytândan işaretler alırlar. Bilgi ve iman eksikliği sebebiyle şeytândan aldıkları evham ve ilhamlara, gerçek dışı boş tahayyüllerini yüklerler.

Cumhûr, şiirin mubahlığı konusunda müttefiklerdir. Çünkü, şiir cehâlet ve sefâlete mâni olan yararlı sözler ihtiva eder. Hz. Ali (r.a) halifelerin en şâiri, Hz. Aişe (r.anha) bütün şâirlerden daha belîğ idi.⁵⁹ Mu‘allimi Allah olan Hak’dan başka bir şey söylemez. Mümeyyiz olan kimse ilâhî ve hikemî konularda nazma da kâdirdir. Bunun dışındaki şiirler zaten men edilmiştir.⁶⁰

Ahidnâme’de ise, tasavvufî terbiye esnasında mürşidin uygulayacağı esasları ve müridin dikkat etmesi gereken hususları sıralarken 75. madde de şiirle ilgili şu görüşlere yer vermiştir:

“Ahyânen eş‘ar ve kelâm-ı mevzûn ile şugl eylemek âdâbdandır. Husûsen ilâhiyyât ve nesâyih ola. Bir mikdar Kur‘ân-ı Kerim ile iştigâl olunursa bir mikdar dahi eş‘ar ile tefekkür olunsun deyû emr-i peygamberî vârid olduğu Câmiu’s-Sagir’de sâir kütüb-i hadîsde mufassaldır.”⁶¹

İsmâil Hakkî’nın şiirlerindeki tarz ve estetik kendisine aittir. İfade ettiği gibi, kaside, gazel ve ilâhîlerinin dil ve üslûbu kendi hûnerinin mahsûlüdür. “Eyyâm-ı mütefâzılada ref‘-i melâl-i hicret ve def‘-i kelâl-i gurbet idüb bazı kelimâtı ma‘rifet-âmîz lisânuma cârî olub söyledüm” demesinden anlaşılabilceği gibi, ne kendi döneminde ne de daha önceki dönemlerde yetişmiş şâirlerin etkisinde kalmamıştır. Türk, Arap ve Acem şâirlerinden herhangi birisinin etkisinde kaldığına delâlet edecek bir isim zikretmemiştir. Hakkî, şiirini doğrudan doğruya kalbinin aynası olarak görmüştür.⁶²

Celvetiye tarikatinde şiir, Üftâde ve Hüdâî’den gelen bir gelenek olduğu halde, Hakkî’nın şiirlerinde bunların etkisi de çok azdır. Hatta Hakkî, tekke şiirinin ilâhî

⁵⁹ İsmâil Hakkî, Rûhu’l-Beyân, İst., VI,314-318.

⁶⁰ İsmâil Hakkî, Rûhu’l-Beyân, İst., VII, 429.

⁶¹ İsmâil Hakkî, Ahidnâme-i Hakkî, İst., 1329, s.14

⁶² “Lisân, kalbün tercümânıdır.” Ekz. Tuhfe-i İsmâiliye, Beyâzid Ktp., Genel. Bl. No:3506, 135 b

tarzında ender sayılacak kadar az örnek vermiştir. Dîvânını dahi gazelleriyle tertip ederek Divan Edebiyatı'na ait şiir tarzını benimsediğini göstermiştir.

İsmâil Hakkî Dîvânı, didaktik uslûbla yazılmış gazellerden oluşmuştur. Bunun dışında kalan kasideler, İlâhîler, Arapça ve Farsça gazeller divânda ancak birer örnek teşkil etmektedir. Gazel tarzında yazdığı şiirlerinde lâdînî şiirin malzemesini kullanmıştır. Manzumelerinde şarap ve mahbûb hiç yoktur. Sîm-ten vücutlu dilberlere ya da gözleri âhû, kaşı mihrâb sevgililere rastlanmaz. Ne bed-nâm âşıklar ne de pür-fiten rakipler gazellerinde yer alır. Tek sevgili Cemâl ve Celâl sahibi Allah'tır. Yegâne ma' şûk olan Allah, Hakkî'nin şiirinde :

Neşve-i feyzünle tahmîr eyle Hakkî neş'esin

Niçe demlerdür yazub evsâfını inşâ ider⁶³

beytinde olduğu gibi, ilâhî isim ve sıfatlarıyla vasf edilmiştir.

Hakkî'nin şiirinde taze hayaller ve nev-zebân söyleyişler yoksa bile, dermansız aşklar, sonu gelmez ayrılıklar, hayal ürünü umutlar ve şuur dışı bir alemde yaşanmış aşk hikâyeleri yoktur. Şiirlerinde belirttiği gibi sadece ilâhî aşkı terennüm etmiş ve söylediklerinde lâfızdan ziyade kastettiği manâyı vermeye çalışmıştır;

Hakkıyâ 'ışkdan haber aldunsa irfândan haber

Lafz u savt u harfi cümle var yûri ma' nâya vir⁶⁴

İsmâil Hakkî'nin nazmı nesrinden daha sadedir. Mehmed Tâhir, "Lisân-ı Türkî'deki tarz ve ifadeleri o zamanın uslûb-ı âdisini andırır bir sûretde ve istidrâdâtını câmî bir haldedir."⁶⁵ diyerek, şiirlerinde orta bir dil kullandığını söyler. Bu dil ne halk şiirindeki kadar duru ne de ağır Osmanlıca terkiplerin külfeti altındadır. İsmâil Hakkî da, mutasavvıf şâir için şiirin bir fütûhât veya bir vâridât olduğunu belirterek, manânın savt u sadâdan daha önemli olduğunu ifade etmektedir:

⁶³ İ.H.D., s.271.

⁶⁴ İ.H.D., s.294.

⁶⁵ Mehmed Tâhir, A.g.e., s. 34

“Malûm ola ki bazı kelimât vardır ki, zebân-ı şâirden sâdir olursa âlem-i gaybdan vârid olur. Egerçi kâ’ilünün ol kelâmun hakâikına ittilâı yoktur. Zîrâ fitratta selâmet olıcak kuvve-i nazariye dahi akl-ı kudsî hükmünde olub isâbet-i râciha ve fikr-i selîm olur.”⁶⁶

İsmâil Hakkî Dîvânı’nda sanat endişesiyle kaleme alınmış şiirler bulunmaz . Bu sebeple tenâsüb, tevriye ve cinas gibi kelimeye dayalı edebî sanatlarla da karşılaşmak güç ve hatta tesadüfidir. Ancak, âyet ve hadislerden yapılan iktibasların, bazı atasözlerinin yer aldığı irsâl-i mesellerin veya kısas-ı enbiyâ ve kerâmet-i evliyâyâ atfen yapılan telmihlerin sık sık rastlanan edebî sanatlardan olduğu söylenebilir.

Dîvân’daki gazellerinde, aruz vezninin bir çok kalıbını hatasız olarak kullanmıştır. Mısra sonlarında zengin kafiyeleri ve az heceli redifleri tercih etmiştir.

İsmâil Hakkî, Yûnus’un, “Çık dum erik dalına anda yedüm üzümü” veya Hacı Bayram’ın, “Çalabum bir şâr yaratmış iki cihân arasında” mısralarıyla başlayan ilâhileri gibi lugaz tarzındaki bazı şiirlere mensur şerhler yazmıştır. Bu tarz şiirden zevk aldığını gösteren diğer eserleri de manzum olarak kaleme aldığı es’ile ve ecvibeleridir. İsmâil Hakkî’nin mütevazi mizâcî, şiirlerine mahzun ve şikeste bir ruh hali ile yansımıştır. Özellikle irşad ve tedris faaliyetleri esnasında, halkın gösterdiği duyarsızlığa fazlasıyla üzölmüş ve bu üzüntüsünü şiirlerinde zamânedен şikâyet teması içerisinde dile getirmiştir.

İsmâil Hakkî, Dîvânında yer yer temas ederek ağırlık vermeye çalıştığı; tasavvuf terbiyesi, Celvetiye tarikatı, Şeyh Osman Fazlı’nın şahsiyeti, mürşid-i kamilin vasıfları ve müridlerin halleri, vahdet-i vücûd, tevhid ve zikrullah, Hz. Muhammed ve diğer enbiyanın özellikleri, Avusturya seferi ve devletin zayıf durumu gibi konular mevcuttur.

⁶⁶ İsmâil Hakkî, Mecmua-i Hakkî, Süleymaniye Ktp., Esad Ef. Bl., No:3765, 42b

ESERLERİ

İsmâil Hakkî, yaşadığı devrin en çok eser veren müellifleri arasındadır. 60 yılı aşan yazı hayatının belli dönemlerini belli konulara ayırmamış, edebiyat, tasavvuf, tefsir, hadis, fıkıh, ve akaid gibi İslam dinine ait ilim dallarında sürekli eser vermiştir. Mecmua-i Hakkî⁶⁷ Tuhfe-i Atâiye⁶⁸ ve Silsilenâme-i Celvetî'de⁶⁹ eserlerinden 45'inin adını veriyorsa da bunlar sadece o zamana kadar yazımı tamamlanmış olanlardır. Nitekim daha sonra hayatının son dönemine ait eserlerinden olan Kitâbü'z-Zikr ve'ş-Şeref'de, bir isim listesi vermeksizin te'lifâtının 100'den ziyade olduğunu ifade etmektedir.⁷⁰

Eski kaynaklarda ve İsmâil Hakkî üzerine yapılan araştırmalarda, eserleri hakkında bilgi verilirken, bunların sayısı ve konularına göre tasnifiyle ilgili olarak da çeşitli listelerin tanzim edildiği görülmektedir. İsmâil Hakkî'ya ait eserlerin bir çoğunun müellif hattı olarak zamanımıza kadar intikal etmiş olması, bu konuda araştırma yapanların çalışmalarını büyük ölçüde kolaylaştırmıştır.

İsmâil Hakkî'ya ait 56 eseri ihtiva eden diğer bir listeye, dîvânın Bursa'daki nüshasının bulunduğu mecmuada rastlamaktayız.⁷¹ Ancak burada verilen eserlerin te'lif tarihleri dikkatle incelendiğinde, bu listenin sonrada bir başkası tarafından tertip edildiği fark edilmektedir. İsmâil Hakkî'nin bütün eserlerini tarayarak manzumelerini bir araya getirmeye çalışan ve bu konuda Sübhatü's-Sâlikîn adıyla bir antoloji tertip eden Mahmud Nâsihî (öl: 1315/1895)⁷² Hakkî'ya ait 42 eserin adını vermektedir.⁷³

Hüseyin Ayvansarâyî (öl: 1201/1787) Hadîkatü'l Cevâmî'de Hakkî'ya ait 68 eserlik bir liste bulunmakta,⁷⁴ Hocazâde Ahmet Hilmi (öl: 1332/1914)'de birkaç satırla söz ettiği İsmâil Hakkî'nin 50 eserinin ismini vermektedir.⁷⁵

⁶⁷ İsmâil Hakkî, Mecmua-i Hakkî, Süleymaniye Ktp., Atıf Ef. Bl., No:1496, 41b

⁶⁸ İsmâil Hakkî, Tuhfe-i Ataiye, Süleymaniye Ktp., Mihrişâh Sultan Bl., No:192, 40a

⁶⁹ İsmâil Hakkî, Silsilenâme-i Celvetî, Süleymaniye Ktp., Şâzelî Bl., No:63, 51b

⁷⁰ İsmâil Hakkî, Kitâbü'z-Zikr ve'ş-Şeref, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Bl., No:2572, 63a

⁷¹ İsmâil Hakkî, Mecmua-i Hakkî, BEEK., Gen. Bl., No: 745, 163 a-b

⁷² Ölüm tarihleri hakkında kesin bilgiye sahip olamadığımız bu zatın, eserini tamamladığı tarih olarak belirttiği 1310/1892 'de Bursa'da yaşadığını kabul ediyoruz.

⁷³ Mahmud Nâsihî, Sübhatü's-Sâlikîn, BEEK., Genel. Bl. No: 1700, 1b

⁷⁴ Hüseyin Ayvansarâyî, Hadikatü'l-Cevâmî, İst., 1281, II, 206

Hammer, İsmâil Hakkî'nin 100' den fazla esere sahip olduğunu belirterek sadece 23 eserini zikretmiştir.⁷⁶

İsmâil Hakkî'nin eserleri ile ilgili liste verenler arasında 115 eser ile Mehmed Şemseddin⁷⁷, 105 eseri ile Bursalı Mehmed Tâhir⁷⁸ ve 132 eserle en kabarık listeye sahip olan Hüseyin Vassâf da yer almaktadır.⁷⁹

Ancak adı geçen müelliflerin, İsmâil Hakkî'ya ait olduğunu bildirerek vermiş oldukları eser listelerin pek çok mükerrer, şüpheli ve hatta Hakkî'ya ait olmayan eser isimleri de mevcuttur.

İsmâil Hakkî'nin eserlerine ait dökümü ilk defa konularına ayırarak veren M. Ali Aynî'dir. İsmâil Hakkî üzerinde yaptığı tetkiklerle tanınan yazar, müellife ait olduğunu tespit ettiği 134 eseri, edebiyat, tasavvuf, tefsir, hadis, kıraat ve tecvid, fıkıh ve akaid gibi başlıklar altında tasnif ederek vermiştir.⁸⁰

M. Ali Aynî'den sonra, İsmâil Hakkî'nin hayatına ve eserlerine oldukça geniş yer ayıran Sakıp Yıldız'ın çalışması, eserlerinin yeniden tasnifini ihtiva etmekte ve özellikle kütüphanelerdeki adresleri konusunda daha sağlıklı bilgiler vermektedir.⁸¹

Mukaddime ve hatime bölümleri, İsmâil Hakkî'ya ait edebî eserlerin pek azında vardır. Eser eğer bir ecvibe, bir es'ile veya bir tuhfe ise sebep-i te'lifi belirtilmiş, yoksa sadece yazıya başlama tarihi verilerek konuya girilmiştir. Eserinin sonunda da sadece bitiş tarihi belirtilmiş ve bu konuda da genellikle manzum tarihler tercih edilmiştir.

⁷⁵ Hocazâde Ahmed Hilmi, Ziyâret-i Evliyâ, İst., 1325, s.141

⁷⁶ Pursgall, Hammer, Geshichte der Osmanischen Dichtkunst (G.O.G.), Pest, 1838, IV, 136

⁷⁷ Mehmed, Şemseddin, Yadigâr-ı Şemsî, Bursa, 1332, s.134-135

⁷⁸ Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, İst., 1333 I. s.29

⁷⁹ Hüseyin Vassâf, Kemâlnâme-i Hakkî, BEEK., Genel. Bl., No:129 44a

⁸⁰ Aynî, A.g.e., s.239-263

⁸¹ Yıldız, a.g.e., s.182

EDEBÎ ESERLERİ

a. Dîvân

İsmâil Hakkî'ya ait edebî eserlerin başında, şüphesiz divânı gelmektedir. Şiir, İsmâil Hakkî'nin bütün yazı hayatını kuşatmış, dînî ve tasavvufî konulardaki bir çok eserinin vazgeçilmez unsuru olmuştur. Ancak divânda yer alan şiirlere diğerlerinden daha fazla emek vermiş ve dolayısıyla divân, edebî faaliyetlerinin yegâne ürünü olmuştur.

Divânda gazeller çoğunluktadır. Az sayıdaki Arapça ve Farsça gazelle birlikte kafiye sırasına göre tertip edilmiştir. Hece vezni ile yazılmış ilâhîler de aynı tertibe göre ve gazeller arasında yer almıştır. Kaside tarzında yazılmış iki uzun manzume, divânın son bölümündedir.

Bunlardan birincisi, şeyhi Osman Fazlî için yazmış olduğu niyâznâme, diğeri ise bizzat iştirak ettiği II. Avusturya seferi için yazdığı münâcattır. Gazellerinden sonra sırayı rubâiyât ve müfredât almaktadır. Ayrıca, yine şeyhi için yazmış olduğu müseddes ile ehl-i sülûka ait bir muaşşer, mussammâtlar arasında, Niyâzi-i Mısırî'nin es'ilesine yazılmış bir evcibe ile ahbâbdan birine yazıldığı belirtilen uzun bir manzume, gazeller arasında yer almaktadır.

Dîvân, İsmâil Hakkî'nin eseri yazmaya başladığı tarihe kadar olan geçmişinin kısa bir özeti ve sebep-i te'lif diyebileceğimiz bazı bilgilerin verildiği bir dibâce ile başlıyor. Hakkî divânı yazmaya başladığı tarihi de 1122/1711 olarak belirtiyor. Bu mensur mukaddimenin başlığı: "Ser-matla-i makâlât-ı İsmâil Hakkî"dir. En başta ise divâna müellif tarafından verilen "Fütühât-ı Burûsavî" ismi yer almaktadır.

İsmâil Hakkî divânı çok az sayıda çoğaltılmıştır. Bu gün Türkiye kütüphanelerinde tesadüf edebileceğimiz yazma nüsha sayısı sadece üçtür. Divân ilki 1257/1841 'de Bulak'da, ikincisi de 1288/1871'de İstanbul'da olmak üzere iki defa tâb edilmiştir.

b. Mirâciye

İsmâil Hakkî'nın divânı dışında kalan edebî eserlerinin en mükemmelidir. Divânın didaktik uslûbundan farklı bir dille kaleme alınmış, Divân şiirlerine has bir ahenkle şekil ve muhteva bütünlüğü sağlanmıştır. Kelimeler özenle seçilmiş, edebî sanatlar ustalıkla kullanılmıştır. Divân Edebiyatı'nın mesnevî tarzına ait bütün özelliklere sahip olan bu eser, büyük bir emeğin mahsulü ve İsmâil Hakkî'nın edebî dehâsının ürünüdür.

Tamamı 477 beyt olan Mirâciye, “fâilâtün / fâilâtün / fâilün” vezniyle yazılmıştır

Mirâciye'nin Bursa Eski Eserler Ktp.'ndeki müellif hattıyla yazılmış nüshası, tezhipli sayfalar arasında ve son derece güzel bir nesihle kaleme alınmıştır. Bu da İsmâil Hakkî tarafından esere verilen kıymetin ayrı bir ifadesidir.

Eserin sonunda müellif tarafından kaydedilen te'lif tarihi 1121/1711'dir.⁸² Mirâciye'nin yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler hakkında değişik eserlerde bilgiler verilmiştir.⁸³

c. Kitâbü'l-Envâr

Bu risâle, İsmâil Hakkî'nın yazmış olduğu 98 beyitlik bir kasidenin yine kendisi tarafından yapılmış şerhini ihtivâ etmektedir. Hakkî, şerhin sonunda yaptığı açıklamada, ilk beyitte adı geçen Derviş Muhammed'in kimliğinin önemli olmadığını, onun şahsında bütün tâlib-i Hak olan ihvana hitab ettiğini belirtmiştir. “Kelâmımızın ibâret-i Derviş Muhammed'i mezkûra ve işâreti ilâ yevmi'l-kıyâm gelecek müsta'idleredir.”⁸⁴

Bu çalışmamızda eserin tamamının şerhini bulacaksınız. Ayrıca eserin nüshalarının bulunduğu kütüphaneler de verilmiştir.⁸⁵

⁸² BEEK., Genel. Bl.No:124,41b

⁸³ Yurtsever, A.g.e., s.32

⁸⁴ Süleymaniye Ktp. Mihrişâh Sultan Bl. No:198

⁸⁵ Yurtsever, a.g.e., s.33

d. Şerh-i Ebyât-ı Yûnus Emre

İsmâil Hakkî, Yûnus Emre'nin dört ayrı ilâhîsini şerh etmiştir. Bunlardan birincisi;

Çık dum erik dalına anda yedim üzümü

Bostan ıssı geldi aydur ugurladun kozumu

Mısralarıyla başlayan 13 beyitlik ilâhînin mensur şerhidir. Hakkî diğer şerhlerinde olduğu gibi, önce yine ilk beyitteki bazı kelimeler üzerinde durmakta, daha sonra da beytin tasavvufî tahliline geçmektedir. Eserin te'lif tarihini 1118/1706 olduğu son varakta belirtilmiştir.

İkinci şerh, yine Yûnus'un bundan önceki ilâhîsine çok benzeyen bir manzumeye aittir. Tamamı 15 beyt olan bu ilâhî;

Çık dum badem dalına anda yedüm üzümü

Ol dem ki üzüm yedüm ma' nî buldum sözümü

mısralarıyla başlamakta ve:

Âşıkı bu felegün devrinde semâ eyler

Kol salmadın uyandum hem çalarum sâzumı

beyti ile sona ermektedir. Bu ikinci şerhin te'lif tarihi 1123/1711'dir⁸⁶

Üçüncü şerh, Yûnus'un 13 beyitlik diğer bir ilâhîsine aittir. "Şerh-i Nazm-ı Yûnus" başlığı altında Sırâtdan gel sıfâta anda safâ bulursın

Hayâllere talma kim dosta mahrem olursın

mısralarıyla başlayan bu ilâhînin 11 varaklık yazma nüshasının şerh te'lif tarihi 1124/1712'dir⁸⁷

Dördüncü şerh, Yûnus'un 9 beyitlik diğer bir ilâhîsine aittir. "Min kelimâtı Hazret-i Şeyh Yûnus Emre" başlığı altında,

Adım adım ilerü bes âlemden içeru

⁸⁶ Süleymaniye Ktp., Esad Ef.Bl. No: 1521, 80b

⁸⁷ Süleymaniye Ktp., Esad Ef.Bl. No: 1521,92b

Onsekiz bin hicâbı geçdüm bir dağ içinde
mısralarıyla başlayan bu ilâhînin beş varaklık yazma nüshasının şerh te'lif tarihi
1124/1712'dir⁸⁸

e. Şerh-i Ebyât-ı Hâcî Bayrâm Velî

Aslı altı dörtlük olan Hacı Bayram Velî'ye ait bir ilâhînin İsmâil Hakkî tarafından altı beyte dönüştürülerek yapılmış mensur şerhidir.

İsmâil Hakkî, diğer ebyât şerhlerinde olduğu gibi, ele aldığı şiiri ilgisini çeken yönünü veya şerhe gerek duyduğu sebebini belirtmeden, hemen ilk mısrada geçen bazı kelimeler üzerinde durmakta, daha sonra da bu kelimelerin çağrıştırdığı tasavvufî manâları izâha çalışmaktadır. Bu risâlede

Çalabım bir şâr yaratmış iki cihan arasında

Bakılacak dîdâr görünür o şârın kenâresinde

beytiyle başlayan şiirin sonunda "İhvân-ı tarîkata bir hediye"dir denilmiş ve sonra da "maksud isticlâb-ı duâdır" denilerek şerhin gayesi kısaca özetlenmiştir

Ebyât şerhleri İsmâil Hakkî'nin zevkle kaleme aldığı edebî eserleridir. Hatta o şerhe değer bulduğu kendi beyitlerini dahi şerh etmekten zevk almıştır.

Eserin te'lif tarihinin 1118/1708 olduğu son varakta belirtilmiştir. Değişik kütüphanelerin farklı bölümlerinde bir çok nüshası vardır.

f. Şerh-i Nazm-ı Ahmedî

Hece vezni ile yazılmış yedi beyitlik bir ilâhînin, İsmâil Hakkî tarafından yapılmış mensûr şerhidir. Hakkî, "Devlet-i Osmâniye'de silk-i şuarâda münselik birkaç Ahmed vardır." Diyerek bunlardan beş tanesini saymakta ve bu şiiri yazan Ahmedî'nin "mübhem olduğunu belirterek "Şu kadar vardır ki Ahmedî degüldür." demektedir.⁸⁹ Şerhin sonunda yer alan bu ifadeden anlaşılıyor ki, Hakkî, şerh ettiği

⁸⁸ Ag.e.,94a

⁸⁹ A.g.e. No:1521, 84 b

bu manzumenin müellifini tanımamaktadır. Ayrıca te'lif tarihi de belli değildir. Değişik kütüphanelerde birkaç nüshası bulunmaktadır.

g. Şerh-i Nazm-ı Hayreti

Hayreti adında bir şâirin hece vezni ile yazılmış ilâhîsinin şerhidir. Hakkî bu şiirin şâiri hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.

İsmâil Hakkî, diğer şerhlerinde olduğu gibi önce beyitte yer alan kelimelerin yüklendiği tasavvufî manaları açıklıyor. Risâlede te'lif tarihi hakkında herhangi bir bilgi verilmiyor. Süleymaniye ve Üsküdâr Selim Ağa Kütüphanelerinde iki nüshası vardır.

h. Şerh-i Ebyât-ı Hasan Kâdirî

Kâdirî tarikatına mensup olduğu anlaşılan Hasan adında bir şâirin manzumesinden alınmış beyitlerin şerhidir.

İsmâil Hakkî şerh ettiği manzumelerin çoğunu, lugaz tarzında yazılmış örneklerden seçmiştir. Çoğu zaman hiç tanımadığı bir şâirin, şerhe değer bulduğu bir şiirini merak edip hakkında bilgi sahibi olmayı gerekli görmemiştir. Eserin te'lif tarihi hakkında herhangi bir bilgiye rastlamıyoruz. Dokuz varaklık bu küçük risalenin yazma nüshası, İstanbul Üniversitesi Ktp.nde bulunmaktadır.

i. Şerh-i Du Beyt-i Urf-î Şîrâzî

İran Edebiyatının Ünlü şâiri Urfî'nin (öl: 999/1591) na'tından seçilmiş iki beytin şerhidir. İsmâil Hakkî, bu iki beytin sûfiyâne duygularla terennüm edilmiş bir çok derin ma'nâyı ihtiva ettiğini belirtmekte ve Kur'an'daki "Külle yevmin hüve fi şe'n" ayetinden işaretler taşıdığını söylemektedir.⁹⁰ Şerh bu ayetin tefsiri ile paralel olarak devam etmektedir. Risâlenin te'lif tarihi belli değildir. İki kütüphanede yazma nüshası bulunmaktadır.

k. Şerh-i Nazmu's-Sulûk

Arap edebiyatınınünlû mutasavvıf şâiri Ömer ibnü'l Fâriz El- Mısrî (öl: 632/1234)'nin Nazmu's-Sulûk adlı manzumesinin Türkçe mensûr şerhidir. İsmâil Hakkî,İbnü'l Fâriz divânının ikinci bölümünü oluşturan 760 beyitlik bu eserin ⁹¹ sadece başından dört beytini şerh etmiştir. Eserin te'lif tarihi belli değildir. 22 varaklık üç yazma nüshası farklı kütüphanelerde bulunmaktadır.

l. Şerhu Risâle fi'l-Âdâbi'l- Münâzara li-Taşkôprîzâde

Taşküprülüzâde Ahmed b. Mustafa Ebi'l-Hayr'ın (öl: 963/1556) Âdâbü'l bahs ve İlmü'l- Münâzara olarak isimlendirilen eserinin Arapça şerhidir. İsmâil Hakkî, bu eseri irşad ile görevli bulunduğu Köprülü kasabasında kaleme almış ve eserin sonunda belirttiği gibi 1092/1681' de tamamlamıştır.

Münâzara ve mübâhase âdâbına dair bazı kuralları ihtiva eden bu eser, İsmâil Hakkî'nin mensûr eserleri arasında yer almaktadır. Eserin bir çok kütüphanede farklı sayfalarda yazma nüshası bulunmaktadır. Ayrıca İstanbul'da 1273/1856'da Matbaa-i Hacı Ali Rıza'da 64 sayfa alarak basılmıştır.

⁹⁰ İsmâil Hakkî, Mecmua-i Hakkî, BEEK., Genel.Bİ. No: 745. 123 a

⁹¹ Yıldız, a.g.e., s.361

DİĞER ESERLERİ

Velüd bir müellif olan İsmâil Hakkî'nın yüzden fazla eseri vardır. Eserlerinden Türkçe, Arapça ve Farsça'yı maharetle kullanmıştır. Eserlerinde değişik isimlerle ilgili konular girift olarak ele alındığından eserlerinin tam bir tasnifi mümkün olmamakla birlikte, ağırlık olarak ilgili oldukları ilimlere ve ihtiva ettikleri konulara göre belli başlı eserlerini vermeye çalışalım.

Tefsir alanındaki eserleri:

- 1-Rûhu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân⁹²
- 2- Ta' lîkatün alâ Evâ 'ili Tefsîri'l-Beydâvî,
- 3-Şerhun alâ Tefsîr-i Cüz 'i'l-Ahîr li'l-Kâdî'l-Beydâvî,
- 4-Tefsîr-i Âmene'r-Rasûlü,
- 5-Tefsîr-i Sûreti'l-Fatiha,
- 6-Tefsîr-i Sûreti'l-Asr,
- 7-Tefsîr-i Sûreti'l-Yâsîn,
- 8-Tefsîr-i Sûreti'l-Yûsuf,
- 9-Tefsîr-i Sûreti'l-Zilzâl,
- 10-Tefsîr-i Sûreti'l-İhlâs,
- 11-Levâihun Tete' allaku bi Ba' dı'l-Âyâti ve'l-Ehâdîs,
- 12-Mecmû' atü Âyâti'l-Müntehâbe

Hadîs Alanındaki Eserleri:

- 1-Şerhu Nuhbeti'l-Fiker,
- 2-Şerhu'l-Hadîsi'l-Erbâîn,
- 3-Şerhu'l-Erbaîne Hadîsen li'l-İmâmi'n-Nevevî,⁹³
- 4-Risâle fi Istilâhi Ehli'l-Hadîs li İbn-i Hacer.

⁹² Üç cilt olarak 23 yılda hazırlanmış ve 10 cilt halinde farklı zamanlarda İstanbul ve Bulak'ta basılmıştır.

⁹³ Haz. Utku, Mustafa, Uludağ Yay., Bursa,1999

Fıkıh Alanındaki Eserler:

- 1-Şerhu Fıkhı'l-Keydânî,
- 2-Mesâilü'l-Fıkhiyye,
- 3-Risâletü'l-Câmia' li Mesâili'n-Nâfia'

Kelâm Alanındaki Eserleri:

- 1-Kitâbu'l-Fadl ve'n-Nevâl,
- 2-İhtiyârât,
- 3-Şerhu Şu'abi'l-İmân,
- 4-Ecvibâtü'l-Hakkıyye an Es'ileti's-Şeyh Abdurrahmân,
- 5-Şerhu'l-Kebâir (Rumûzu'l-Künûz)

Tasavvuf Alanındaki Eserleri:

- 1-Şerhu'l-Mesnevî, (Ruhu'l Mesnevî)
- 2-Şerhu'l-Muhammediyye, (Ferâhu'r-Rûh)
- 3-Kitâbu'n-Netice⁹⁴,
- 4-Kitâbu'l-Hitâb,
- 5-Şerh-i Pend-i Attâr,⁹⁵
- 6-Şerhu'l-Usûli'l-Aşere,
- 7-Sülûku'l-Mülûk (Tuhfe-i Aliyye)
- 8-Kitâbu Hücetü'l-Bâliğa,
- 9-Tuhfe-i İsmâiliyye,
- 10-Tuhfe-i Halîliyye,
- 11-Kitâbü'n-Necât,
- 12-Tuhfe-i Atâiyye,

⁹⁴ Fırat, Erdoğan; Kitabu'n-Netice ve İnsan, İİED.II, Ank.1975

⁹⁵ Sahhâf Hüseyin Efendi, Şerh-i Pend-i Attar, İst. 1287;

Onat, Tuba; İsmail Hakkî Bursevî'nin Şerh-i Pend-i Attar'ı (30-80 vr) UÜ. Sos. Bil. Ens. Bursa,1998

- 13-Tuhfe-i Umeriyye,
- 14-Tuhfe-i Bahâriyye,
- 15-Risâle-i Hüseyniyye,
- 16-Tuhfe-i Recebiyye,
- 17-Tuhfe-i Vesîmiyye,
- 18-Kitâbu's-Sülûk,
- 19-Tuhfe-i Hassâkiyye,
- 20-Vesîletü'l-Merâm,
- 21-Risâletü'l-Hadârâti'l Hamsi'l- İlâhî,
- 22-Lübbu'l-Lubb ve Sırru's-Sırr,
- 23-Kenz-i Mahfi,
- 24-Şerh-i Salavât-i İbn Meşîş,
- 25-Mecmu'atu'l-Ed'îyye,
- 26-Kitâbu Hakki's-Sarîh ve Keşfi's-Sahîh,
- 27-Şerhu'l-Hadîs "el mü'minü mir'âtu'l-mü'min",
- 28-Es'ilâtü's-Sahâfiyye ve Ecvibâtü'l-Hakkıyye,
- 29-Es'ilâtü'l-Mısrıyye ve Ecvibâtü'l Hakkıyye,
- 30-Risâletü Celâi'l-Kulûb,
- 31-Kitâbu Zübdetü'l-Makâl,
- 32-Şerhu'l-Hadîs,
- 33-Risâle fi't-Tasavvuf,
- 34-Müntehâbât min Minhâci'l-Âbidîn,
- 35-Şerhu Kitâbu'd-Dürreti'l-Fâhıra,
- 36-Nuhbetü'l-Letâif,
- 37-Şerhu Risâletü's-Sühreverdiyye,
- 38-Şerhu Risâlet-i Vahdet-i Vücûd li Molla Câmî,
- 39-Risâle-i Keşfü'l-Gıtâ li Ehli'l-Ârâ el-İksîrû'l-Muazzam ve'l-Hacerü'l- Mükerrâm,

- 40-Mecmu' atü'l-Esrâr,
 41-Temâmü'l-Feyz fi Babi'r-Ricâl⁹⁶,
 42-Silsilenâme-i Celvetî,
 43-Kitâbu'l-Faslı fi'l-Esrâr,
 44-Hakâiku'l-Hurûf,
 45-Esrâru'l-Hurûf,
 46-Risâle et-Tehaccî fi Hurûfi't-Tehaccî,
 47-Ahidnâme-i İsmâil Hakkî (Vasiyetnâme),
 48-Risâle-i Sem' iyye,
 49-Rumûzât-ı Kelâm-ı İsmâil Hakkî,
 50-Müteferrikât-i Hakkî,
 51-Vâridât-ı Hakkıyye (Vâridât-ı Suğrâ) Vâridâtü'l-Kübrâ,
 52-Kitâbu'l-Kebîr,
 53-Risâletü Eyyühe'l-Bülbül Kitâbu'l-Mir'ât
 li Hakâiki Ba' dıl-Ehâdis ve'l-Âyât,
 54-Kitâbü'd-Düreri'l-İrfâniyye,
 55-Muzillü'l-Ahzân,
 56-Kitâbu Nakdı'l-Hâl,
 57-Kitâbu'z-Zikr ve's-Şeref,
 58-Kitâbu'l-Izzi'l-Âdemî,
 59- Kitâbu'l-Hâyâti'l-Bâl-Netâicü'l-Usûl.
 60-Mecâlisü'l-Va' z ve't-Tezkîr,
 61-Kitâbu'l-Hutabâ,
 62-Şerhu Mukaddimetü'l-Cezerî fi't-Tecvîd adlı tecvid kitabı,
 63-Kitâbu'l-Furûk adlı gramer kitabı,
 64-Muhtasar li Tarîhi İbn Hallikân adlı tarih kitabı vardır.
 İsmâil Hakkî'nın bu eserlerinden başka farklı kütüphanelerde

1-Mecmu' a-i Hakkî,

2-Makâlât-ı İsmâil Hakkî,

3-Risâle-i İsmâil Hakkî

4-Müteferrikât-i Hakkî

isimleri altında daha bir çok eseri mevcuttur.⁹⁷

⁹⁶ Muslu, Ramazan, İsmail Hakkî Burselî ve Temâmü'l-Feyz II. MÜ.Sos.Bil.Ens. İst. 1994

⁹⁷ Yurtsever, a.g.e.,s.48

NÜSHALARIN TANITIMI

Bu bölümde şerhi yapılmış eserlerin diğer nüshalarının adresini vermeye çalışacağız.

1-Kitâbü'l-Envâr:

İsmâil Hakkî kendisinin yazıp şerh ettiği 98 beyitlik bir risalesidir. İlk beyti

Nedür dervîş Muhammed feyz-ı Mevlâ'ya müheyyâdur.

Ne belki kaçre şeklinde görünmüş özge deryâdur.

Son beyit ise şöyledir:

Devâtun nündür andan çıkubdur harf-i ma' nî heb

Bu ilhâmuñ maqâmı "Kâbe kavseyni ev ednâ" dur

Dervîş Muhammed isimli herhangi bir tâlib-i Hakka hitâben yazılmış bir nazımdır.

95. Beyitte mahlasını verdiği nazma Dervîş Muhammed'in kimliğini açıklayarak başlıyor. Eserin yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

- 1.Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Bl., No:189, 80 vr.
2. Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa Bl.,No: 258, 82 vr.
3. Süleymaniye Ktp., Fatih Bl.,No: 2652, 212 vr.
4. İstanbul Üniversitesi Ktp.,TY. 2301, 113vr.
5. Fatih Millet Ktp., Şeriyye Bl., No: 1228, 90 vr.
- 6 Fatih Millet Ktp., Şeriyye Bl., No:132, 82 vr.
7. Üsküdar Selimağa Ktp.,Hüdâî Bl., No. 465, 50 vr.
8. Üsküdar Selimağa Ktp.,Hüdâî Bl., No.472, 67 vr.
9. Üsküdar Selimağa Ktp.,Hüdâî Bl., No.466, 72 vr.
10. D.T.C.F.'Ktp., Raif Yelkenci Bl., No.581, 80 vr.

2- Şerh-i Ebyât-ı Hâcî Bayrâm Velî

Aslı altı dörtlük olan Hâcî Bayrâm Velî'ye ait ilâhının İsmâil Hakkî tarafından

altı beyte dönüştürülerek yapılmış mensur şerhidir

Çalabın bir şâr yaratmış iki cihân arasın

Bakıcak dîdâr görünür o şârun kenâresinde

mısralarıyla başlayıp,

Bu sözi 'ârifler anlar câhiller bilmeyüb tañlar

Hâcî Bayrâm kendi bakar o şâruñ menâresinde

mısralarıyla son bulan ilâhının telif 1118/1708'dir.

Eserin yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

- 1.Süleymaniye Ktp., Esad Ef. Bl., No: 1521, 26 vr.
2. Süleymaniye Ktp., Halet Ef. Bl., No: 724, 34 vr.
- 3.Süleymaniye Ktp., İbrahim Ef. Bl., No: 374, 25 vr.
- 4.Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa Bl., No:1521, 11 vr.
- 5.Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Bl., No:189, 24 vr.
- 6.Beyâzid Ktp. Gen. Bl., N: 3506, 38 vr.
- 7.Atıf Efendi Ktp.,No: 1414, 38 vr.
- 8.Atıf Efendi Ktp.,No: 1420, 33 vr.

3- Şerh-i Nazmu's-Sülûk

Arap Edebiyatı'nın ünlü şâiri Ömer İbnü'l-Fâriz el-Mısrî(öl.632/1234)'nin Nazmü's-Sülûk adlı manzumesinin Türkçe mensur şerhidir. İsmâil Hakkî 760 beyitten oluşan eserin sadece başından dört beytini şerh etmiştir. Şerh edilen metin

Seķatnî ħümmet'l-ħübbi râĥatü müķsileti

Ve ke'sî müĥayyâ men 'ani'l ĥüsni celleti

mısralarıyla başlar ve,

Ve fi cân-ı sükri ĥân-ı şükri li fityetin .

Bihim temmeli ketmi'l-hevâ me' a şöhretî

mısralarıyla son bulur. Bu eserin telif tarihi belli değildir.

Yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler.

1. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Bl., No: 2672, 19 vr.
2. Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Bl., No:189,20 vr.
3. İstanbul Üniversitesi Ktp. T.Y., No.3339, 9 vr.

4- Şerh-i Ebyat-ı Yûnus Emre:

İsmâil Hakkî, Yûnus Emre'nin dört ayrı ilâhîsini şerh etmiştir.

Birincisi;

Çık dum erik dalına anda yedim üzümü

Bostan ıssı geldi aydur ugurladum kozumu

mısrasıyla başlayan ve

Yûnus Emre'nün sözi hiç sözlere benzemez

Câhillerün avucından ört di ma' ni yüzünü

mısralarıyla son bulan 13 beyitlik ilâhinin mensur şerhidir. Eserin telif tarihinin 1118/1706 olduğu son varakta belirtilmiştir.

Eserin yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler.

1. Süleymaniye Ktp., Esad Ef. Bl. No: 1521, 15 vr.
2. Süleymaniye Ktp., Esad Ef. Bl. No: 724, 21 vr.
3. Atıf Ef. Ktp., No: 1414, 17 vr.
4. Atıf Ef. Ktp., No: 1420, 19 vr.

5- Şerh-i Ebyat-ı Yûnus Emre:

İkinci şerh Yûnus'un bir önceki ilâhîsine çok benzeyen bir manzumeye aittir.

Tamamı 15 beyt olan bu ilâhî

Çık dum badem dalına anda yedüm üzümü

Ol dem ki üzüm yedüm ma' ni buldum sözümü

mısralarıyla başlar.

'Âşıkı bu felegün devrinde sâmi' eyler

Çul şalmadın uyandım hem çalarım sazımı

mısralarıyla biten eserin telif tarihi 1123/1711'dir.

Eserin yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler:

1. Süleymaniye Ktp., Esad Ef. Bl. No: 1521, 18 vr.
2. Süleymaniye Ktp.,Halet Ef. Bl. No: 724, 25 vr.
- 3.Bayezid Ktp. Gen. Bl., N: 3506, 42 vr.
- 4.Atıf Ef. Ktp., No: 1414, 15 vr.
- 5.Atıf Ef. Ktp., No: 1420, 33 vr.

6- Şerh-i Ebyat-ı Yûnus Emre:

Üçüncü şerh Yûnus "Şerh-i Nazm-ı Yûnus" başlığı altında 13 beyitlik bir başka ilâhîsine aittir.

Sıratın gel sîfata anda safâ bulursın

Hayallere talma kim dosta mahrem olursın

mısralarıyla başlayan ilâhî,

Yûnus sen bu sözleri ayân ayân söyledün

İster isen kânını miskinlikte bulasın

mısralarıyla biter. Telif tarihi ise 1124/1712 dir. Bu risalenin yazma nüshasının bulunduğu kütüphane: Süleymaniye Ktp., Esad Ef. Bl., 1521, 11 vr.

7- Şerh-i Ebyat-ı Yûnus Emre:

Dördüncü şerh, Yûnus'un "Mîn kelimâtı Hazret-i Şeyh Yûnus Emre" Başlığı altında dokuz beyitlik bir başka ilâhîsidir.

Adım adım ileri bes bu âlemden içeri

On sekiz bin hicâbı geçdüm bir tağ içinde

mısralarıyla başlayan ilâhî,

Yûnus ayur gezerüm dost iledür bâzârum

Ol ilâhun didârın gördüm bir dağ içinde

mısraları ile biter. Telif tarihi ise 1124/1712'dir. Bu risalenin yazma nüshasının bulunduğu kütüphane: Süleymaniye Ktp., Esad Ef. Bl., 1521, 5 vr.

8-Şerh-i Ebyât-ı Hasan Kâdirî

Kadirî tarikatına mensup olduğu anlaşılan Hasan adında bir şâirin manzumesinden alınmış beyitlerin şerhidir.

Bu gönül hem Hak'dadur hem anda Hak

Şaşma taşra ey Hasan endâzeden

Geçti yüz bin yıldaki kuşluk değül

Üç oğuldan geldi insan sûreti

mısralarıyla başlayan ilahinin telif tarihi hakkında bilgi verilmez. Yazma nüshasının bulunduğu kütüphane: İstanbul Üniversitesi Ktp. T.Y. , No.3339, 9 vr.

9- Şerh-i Nazm-ı Ahmedî

Hece vezni ile yazılmış yedi beyitlik bir ilahinin mensur şerhidir. Yazarını tanımadığı anlaşılan bu ilâhînin şerhe konu olan bölümleri,

Dinler isen hâlimü aydayım ey nevcivân

Lîk benüm müşkilüm(i) eyleyüver gel ıyân

mısralarıyla başlar.

Sözlerini Ahmedî toğrı toğrı söylegil

Toğrı sözinden senün toptolı olsun cihan

mısralarıyla biter. Yazma nüshaları ise şu kütüphanelerde bulunur:

- 1.Süleymaniye Ktp., Esad Ef. Bl., No: 1521, 6 vr.
2. Süleymaniye Ktp., Halet Ef. Bl., No: 724, 6 vr.
- 3.Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Bl., No:189, 3 vr.

10- Şerh-i Nazm-ı Hayretî

Hayretî adındaki bir şairin hece vezniyle yazmış olduğu bir ilâhîdir. İsmâil Hakkî'nın şairi hakkında bilgi vermediği ilâhî;

Sînemün bâğında bitmiş bir ağaçda dört dal

Biri elma biri hurma biri sükker biri bal

mısralarıyla başlar.

İş bu sırrı bilmege ‘ârif gerekdür. Hayretî

Biri nûrî Muştafâ biri Hayyü zü-l celâl

mısralarıyla biter. Telif tarihi hakkında bir bilgi verilmeyen eserin yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler:

1.Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Bl., No. 2749, 4 vr.

2.Üsküdar Selimağa Ktp., Hüdâî Bl: No: 472, 4 vr.

11- Şerh-i Du-Beyt-i Urffî-i Şirâzî

İran Edebiyatının ünlü şâiri Urffî'nin (999/1591) na'tından seçilmiş iki betin şerhidir.

În bes şerefi gevheri to münşiye taqdîr

An rûz ki begûzaştî iqlîm-i kâdem râ

Tâ hükme nuzûl tû der in dâr nevişte est

Masdari tabi'iyet bâz traşide kalem râ

İsmâil Hakkî, bu iki beytin sûfiyâne duygularla terennüm edilmiş bir çok derin manayı ihtiva ettiğini belirtmekte ve Kur'an'daki, "Külle hüve fi şe'n" ayetinden işaretler taşıdığını söylemektedir. Şerh de bu ayetin tefsiri ile uyumlu olarak devam eder. Telif tarihi belli olmayan risalenin yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler:

1.BEEK., Genel. Bl: No:745, 3 vr.

2.Bayezid Ktp. Genel. Bl., No: 3504, 2 vr.

KİTÂBÜ'L-ENVÂR

Hazâ'n-Nazmü ve Şerhuhü Kilâhümâ li's-Şeyh İsmâ' il Hakkî guffira zünübühü-22A-

Bi'smillâhi'r-rahmâni'r-râhîm

Nedür Dervîş Muhammed feyz-ı Mevlâ'ya müheyyâdur.

Dervîş fakîr dimekdür.Fakîr-i şer'î oldur ki nişâba mâlik olmaya.Ve fakîr-i hakîkî oldur ki ne kendi vücûdına ve ne hüd vücûdına muzâf olan mâsivâya mâlik olmaya Belki cümlesini fî-sebîli'llâh bezl idüb mecmû'ından fenâ bula.Gerekse zâhirde nişâba mâlik olsun, Hazret-i Dâvûd ve Süleymân ve Yûsuf ve Eyyüb ve İskender ve gayrıları gibi; ve gerekse olmasun, Rasûlu'llâh a'llâhü 'aleyhi vesellem-ve anâ peyrev olanlar gibi.

Velâkin bir kimse Rasûlu'llâh'a fakîr dise ta'zîr lâzım gelür.Zîrâ cemî'-i hazâin kendine müselleme ve mufavvaz iken kabûl itmeyüb terk itdi.Ve bu sırta işâret idüb Kur'an'da gelür; "Ve vecedeke 'âilen fe egnâ" Burada 'â'il ile murâd zâhirde 'adîm ve bâtında fakîr-i hakîkîdür ki mâsivâ'llâhdanbi'l-külliyeye tahallî eyleyendür. Ve gînâ ile murâd mâl-i Hadîce -radîya'llâhu 'anhâ- ve seyf ü remh ile tahşîl olunan rızq ve bâtında vücûd-ı hakîkîdür ki vücûd-ı mecâzîden boşaldıktan soñra itmîşdür.Anûnçün vahdet didükleri 'abd-i mevâlî ola dimek degüldür.² Belki keşretüñ hükmi zâ'il olub sırr-ı itmekdür.Bu vücûd ise ezeli ve ebedî birdür.Şirket vücûd-ı imkânîden ise ma'dûm hükminde olmağla vücûd-ı imkânînüñ ve vücûd-ı vâcibîye aşlâ müşareketi yokdur.Pes, anlar ki mahcûblardur; ve vücûd-ı imkânî isbât idüb zenb-i vücûdla mübtelâ olurlar ve anlar ki mükâşiflerdür vücûd-ı vâcibîden

¹ "Bir yoksul iken seni bulup da zengin çıncı mı?" Kur'an-ı Kerim, Duha Sûresi: 93/8.

² Sah kaydı : Mecaz benim şanmağı benim dimek hakkuñ dimekdür.Hakla Hak oldu dimek, Hakkı bildi dimekdür; Hak oldu dimek degüldür.

ğayrıyı nefy idüb -22B- zenb-i vücüddan hâlâş olurlar.Ve bu maķûlelere dervîş-i hâķikî dirler; ‘abâ ve kabâ şüretinde olmak berâberdür.

Şu kadar vardır ki ‘abâ şüretinde olmakda âl (ü) ‘abâya teşebbüh ve şulehâ-i ehl-i sülûke taklîd vardır.Bundan zâhir odı ki vücûdunda fakr-ı hâķikî ma‘nâsı zuhûr itmeyen ehl-i ‘abâya iltifât yokdur. Belki ekseri müdde‘îdür.Da‘vânûñ eşeri budur ki ehl-i dünyâ kapularında dervâze idüb mel‘ün olur.Zîrâ fakîr-i hâķikîde ğınâ-yı hâķikî vardır ve anuñ ki ğınâ-yı hâķikîden hissesi ola kâni‘ olur.Ve ol deryüze ki ba‘zı ehlu’llâhdan şâdur olmuşdur,anuñ sırr-ı ‘azîmi vardır; burada denilmez. Pes, herkes her yüzde muhâķıķa taklîd itmek olmaz. Anuñçün ba‘zı umûr hasâ’iş-i nebeviyyededür.

Ey mü‘min-i hâķikî, eger bu fakîr-i hâķikî maṭlûbuñ ise evvelen mertebe-i tabi‘at-ı hayvâniyyeyi umûr-ı muḥarreme ve müşebbihe ve mekrûhadan tezkiye ve sâniyen hâlâlât ve mübâhâtdan bile tahlişdür.Bu me‘ânî ki esâs-ı sülûkdür.Hâşıl olmasa,hevâ-yı nefis hâli üzerine kalur ve rûhda zuhûr iden ma‘ârif, şüreti mâ‘ârif-i süfliyye olur ki ‘inde’l-kümmel mu‘teber degüldür.El-hâşıl insân-ı hâķikî olmak isteyen insân-ı hayvanînuñ mübtelâ olduğı muvâfaķât-ı tabi‘iyyeye ve muḥâlefât-ı şer‘iyyeden pāk olmak gerekdür. Tâ ki .maķâm-ı rûḥa ve sırta terakķî idüb ma‘ârif-i hâķikî ile tecellî eyleye.Bu fakîr ba‘zı dervîşâna mülâķî oldum ki zâhirlerinde libâs-ı şeri‘at olmayub ol ma‘nâdan ‘uryân iken ba‘zı küşûf-i süfliyyeleri vardır.Bu ise mekr-i maḥşdur.Pes, bu maķûle istidrâcdan Hâķ Te‘âlâ’ya isti‘âze gerekdür.Yağ südden hâşıl olur, şudan degül.Şudan buldum dise kizb ü iftirâ ider.-23A-

Ve kümmel-i evliyâ buyurmuşlardır ki tecelliyât-ı şühüdiyye tecelliyât-ı vücüdiyyeden aḥz olunur.Ve âyînesüz yüz görünmez. Pes, cemi‘-i tâ‘ât ve ‘ibâdât her yüzden tecelliyât-ı İlâhiyye’ye âyîne vâķî‘ olmuşdur. Ve bu ma‘nâdan ğâfil olan ḥalî‘u’l-‘izâr ve bed i‘tikâd ve bed girdâra ışık ta‘bîr iderler ki fakruñ ma‘nâsını idrâk itmemişlerdür. O emrûñ zevâhirini kıyûd ‘add idüb andan boşalmuşlar ve küfr-i mezmûm ile ṭolmuşlardır.Lâzım olan üç nesnedür ki; îmân ve tâ‘at ve

ma'rifetdür. Müşâhede ma'rifete tâbi'dür. Pes, anuñ ki îmânı olmaya, tâ'ati bâıldur ve anuñ ki tâ'atı olmaya, ma'rifeti merdüddur ve anuñ ki ma'rifet ve ma'habbetden dimâğı çâşnî-dâr olmamışdur; müşâhedesi yokdur, ki mertebe-i ihsândur. İnsâna zarar viren kendi nefsine kendi kaydıdur; yoğsa Hâk Te'âlâ'nuñ añâ kaydı degüldür. Anuñcün dirler ki, mürid oldur ki anuñ irâdeti olmaya ma'şûd-ı nefsiyle irâdeti olmaya. Ve illâ irâdeti, irâdet-i Hâk' a tâbi' olub kendi irâdetinden fenâ bulan sâlike mürid-i haqîkî dirler. "Ve mâ teşâ'üne illâ en yeşâ'allâh."⁷⁹ Hâdişde gelür: "Allâhümme a' tîni bi'l-iftikârı ileyk"⁸⁰ Ya'ni bañâ ğnâ-yı tâm, saña iftikârdadır.

Esmâ-i ilâhiyyenüñ her birinüñ yüzinden müsemâ-yı ihtiyâcdur. Ve bu ihtiyâcda cümle esmâ-i cemâliyye ve celâliyyenüñ ahkâmı dâhıldür. Ve bu ma'kûle iftikâr mâ bihi'l-iftikârdur; zirâ herkese nasîb olmaz. Ve bu yüzden fehm olunur ki, insânüñ kemâli tedricîdür. Pes, rızka muhtâc olan "Yâ Rezzâk" dir. Bu ism-i ma'şûs yüzinden 'arz-ı ihtiyâc ider. Ve marîz olan "Yâ Şâfi" ve mu'âvenete muhtâc olan üftâde "Ya Mu'în" ve tevbesini kabûle tâlib olan "Yâ Tevvâb" dir. Ve 'alâ hazâ anuñcün Hâk Te'âlâ a' dâd içinden toğsan toğuz ihtiyâr idüb esmâ-i külliyyesini ol-23B- 'aded üzerine haşr eyledi. Zirâ bunlaruñ yüzinden iftikâr-ı tekmiñ vücûd-ı insânide kâfidür. Egerçi ki esmâ-i cüziyyeye nihâyet yokdur. Nes'elü'llâhi Te'âlâ fazlahu ve ğnâhu. Muğammed aşında Rasûlü'llâh' uñ -şalla'llâhü 'aleyhi vesellem- bu 'ayn-i hâricîye göre ism-i şerîfleridür. Zirâ cemi'-i e'kvâl ve e'f'âl ve ahvâlde merreten ba'de uğra Mağmûd olmuşlardur. Ağmed ismi ise te'ayyün-i rûhâniye göredür. Anuñcün Tevrat'da ve İncil'de ve sâ'ir şahîfe-i ilâhîde Ağmed ismi ile mezkûrdur. Ve livâü'l-ğamd Ağmed'e mensûbdur. Ve Âdem'üñ-'aleyhi's-selâm- ibtidâ ğamd etdüğü Ağmed'üñ lisânındandır. Pes, cemi'-i te'ayyünâtda ğamd-i muğlak añâ muzâfdur. Ve âlem-i rûhânide tecrerrüd-i tâmm olmağla Ağmed'üñ eğalli oldı.

⁷⁹ "Sizler ancak Rabbinizin dilemesi (izin vermesi) sayesinde dileyebilirsiniz."

Kur'ân-ı Kerîm, İnsân Sûresi: 76/30

⁸⁰ "Allahım beni sana muhtâc olmayı nasîb et (Senden başkasına değıl) Hadis-i Şerif

Pes, bu iki isim bi'l-i-'tibār biri birine muğāyir ve fi'l-ḥaḳīka müttehidlerdür. Ve esmā ve elkāb ve kūnā semādan beri gelür. Ya'ni te'siri 'ālem-i ḥaḳīkatdendür ki bi-ḥasebi'l- münāsebāt meşiyet-i ilāhiyye ile ḥāşıldur. Egerçi ki zāhirde peder ü māderün esmiyyesindendür ve bundan ğayrı herkesün 'inde'llāh ism-i maḥşüşü vardır ki fi'l-ḥaḳīka ol isim ile med'uvv olsa gerekdür. Meşelā bir kimsenün zāhirde ismi Muḥammed olub aḥlākı yüzinden müzemim olsa añā Muḥammed demek tesmiyye-i mücerrededür; 'aksi dāhi böyledür. Meşelā bir kimseye “‘abdū'ş-şems” dinse, eger nitekim cāhiliyyetde şāyi' idi; ol kimse fi'l-ḥaḳīka mü'min olsa 'inde'llāh nāmı“‘abdullāh” olur. Ve aḳtābuñ dāhi merātibe göre esmā-i keşiresi vardır ki 'inde'l-aḳtāb anuñla mezkūr olurlar.

Ve her mevcüdda ḥaḳīkat-i Muḥammediyye'den ḥāşşa vardır ki anuñla ol ḥaḳīkate mürtebit olmışdur; şemsden ḥānelere 'aks iden pertev gibi. Egerçi ki şems maḳāmında şābitdür ki bir ḥāneye ḥulūl itdüğü yokdur: Fe'fhem.“Fe-innehū mezālikü'l-ḳadem vallāhü'l-müste'an. -24A-

Ve ḥavaşş-ı nāsa münāsebāt-ı ḥāliyyede fazl-ı 'azīm olduğı gibi münāsebāt-i lafziyyede dāhi meymenet-i 'azīme vardır. Anuñçün dimişlerdür ki bir ḥuşuşda müşāvere için müctemi' olan ḳavm arasında Muḥammed ile müsemmā kimse bulunmak gerekdür. Ve illā ol müşaverede meymenet olmaz. Ve cemi'-i eşyā miyānında gerçi münāsebāt-ı keşire vardır. Fe'emmā ziyāde ḥafāsından herkes idrāk idemez. Ve ḫā'ife-i ḥurūfiyye bu münāsebāta zāhib olub her iki nesne arasında cihet-i cāmi'a bulmuşlar ve eşyā-yı şuret ḳomışlardır ve her isimden, meşelā Âdem ve Furs ve Mercān ve emşālinde lafza-i celāle ile şirkete zāib olmuşlardır. Fe'emmā cümleden ziyāde mu'teber olan tevḫiddür ki māsivāyı nefy ider ve Ḥaḳḳı cihet-i vaḫdet yüzinden bilmekdür.

Burada Derviş Muḥammed'den murād bu faḳīrden bey'at-kerde olub ḫālen İstānbul'da tavaḫḫun iden Evliyā Derviş Muḥammed'dür. Ki bu nazm ve neşre bā' iş olmuşdur. Ḥaḳḳa'llāhü faḳīre ve ḳavv-i zāhire ve heyyā-i emre ve aḫī zikre ḳārān bi'l-ġnā dehre- Feyz-i Mevlā iki vecihledür ki; biri bi'l-vāsiḫa ve biri dāhi bila-

vasıta dur. Ve ol ki bilâ-vasıta dur “İnnâ ‘aradnâ’l-emânete”⁸¹ naşşından mefhûm olan emânet-i kübrâ ve hilâfet-i ‘uzmâdur. Zîrâ insânda gerçi iki vecihle daği sırr-ı ahz-ı feyz vardır. Fe’emmâ, bilâ-vâsıta olan a’lâdur.

Nitekim “li-ma’ a’llâh vaqt” hadîşi añâ remz ider. Anuñçün Leyle-i Mi’râc’da “fe evhâ ilâ ‘abdihi mâ evhâ”⁸² vefkınca bilâ-vâsıta olan esrâr-ı ‘azîme ve keşîre ile imtiyâz buldı. Ve bu ma’ nâ insânuñ sırrına dâ’irdür. Zîrâ sırr-ı insân sırru’llâhdur. Ki ol sırla bilâ-vâsıta Hâkla irtibât bulmuşdur. Nitekim rûh-ı menfûh yüzinden bi’l-vâsıta ta’alluk eylemişdür. Ve felâsife tâ’ifesi vâsıta ile olan silsileden gayrı işbât -24B- itmedüklerinde hañta itdiler.

(Beyânü’r rûh: Rûh bir cism-i latîfdür. ‘Âfidür yemege ve içmege ve şehvete degüldür Hâk Subhânehu ve Te’âlâ hazretleri anı Peyğamberimiz Muhammed Muştafa (salla’llahu te’âlâ ‘aleyhi vesellem)’ün nûrından yaratmışdur. Ve nefis ü beden ve rûh-ı hayavân, ‘âlem-i halkdandır, illâ lehu halk ve illâ buyrılmışdur. İnsân ‘âlem-i emrdendir. Ve rûh ‘aql ‘âleminden taşra olur ve ‘aql ile anı ta’ bir mümkün degüldür. Ateş serir latîfdür ki Âdem’in gönlüne Hâkkuñ emânetidür. Sırdur heme sâri ezheme’âri ve añâ Hâkdan gayrı matlû’a yokdur. Âdem’ün mescüd-i melâike -i ‘izâm olduğu sebeb ve bâ’ iş sırr idi. Âdem’ün İblis balçıgın görüb istikbâr itdi. Beyt-i ân genç-i ilâhî ki derin hâk-i vücûd set-i ser-i set ki ân kıble erbâb-ı sücüd-ı set. Pes, gönül mağall-i se’rifet ve muhbîtdür rûh-ı mağall müşâhededür sırr-ı mağall mu’âyene dir ve hâkîkat emânet-i latîfe sırdur ki ve hüve ma’küm innemâ küntüm buna işaretdür sırr)

Ve ‘ulemâ-i bi’llâhuñ ba’zılarında Rasûlullâh’a -şalla’llâhu ‘aleyhi vesellem- iki vech ile irtibât vardır: Biri irtibât-ı zâhirdür ki silsile-i hadîşde dahillerdür. Anuñçün ehl-i hadîş fuğahâdan efğaldür. Ve biri irtibât-ı bâtındur ki, nefes-i rahmânî yüzünden ittişâlleri vardır. Burada Mevlâ zikri insâna ‘abd ıtlâkına göredür. Ve muheyâ olmak mağallini tehyi’eye göredür. Mağall-i insân ise kalbdür. Pes, bir kalb cemi’-i şevâgilden hattâ rusûm ve işlâhâtdan bile pâk olmasa feyz-i külliyye mazhar olmaz.

El-hâşıl dü ‘âlemde olan sevâd ü beyâzuñ cümlesinden levh-i kalbi pâk itmek gerekdür. Tâ ki ‘âlem-i hâkîkat münkeşif ola. Egerçi ki fi’l-cümle taşfiye ile ba’zı

⁸¹ “Muhakkak ki biz emaneti teklif ettik.” Kur’ân-ı Kerim, Ahzab Sûresi, 33/72

⁸² “Bunun üzerine Allah, kuluna vahyini bildirdi.” Kur’ân-ı Kerim, Necm Sûresi: 53/10

aḥvāl-i melekūtiyye zūhūr ider ; velâkin cüz'ıyyâtdur. Ba' dezâ bu mıṣra' sū'âl ve cevâbı müştēmıldür. Ya'ni Dervîş Muhammed'ün tarîkat cihetinden ḥâlî nedür diyü su'âl idersen cevâb budur ki; ḥâlâ ḳalbini tehyi'e ve taşfiye yüzinden feyz-i Mevlâ'ya muheyyâ ve âmâdedür. Ḥâk-i pâk gibi bârân-ı pâke müntazırdur. Ve bundan fehmi olunur ki, feyz-i İlâhî ḳalb-i insânda bi'l-ḳuvve mevcüddur. Velâkin zūhūr ve fi'lî 'inâyete mevḳūf ve tecelliye dâ'irdür.

Nitekim maḥrûş ve mebzūr olan tarlada bezr-i bâḫın ve bi'l-ḳuvve zâhirdür. Şöyle ki zâhir ve bi'l-fi'l vücūd-pezir olması, bârânun nüzülüne baḳar. Pes, bunda ḥâricden nesne yokdur. Nitekim rûḫ-ı menfûḫ daḫi böyledür. Nefḫ ile ta'bir olunduḡı kemâl-i zūhūrını temsilîdür. Ve raḫm-ı mâderde olan cenînün vücûdı müstekmil olmaduḡça rûḫ-ı ḫayvânî zâhir olduḡı gibi raḫm-ı isti'dâdda olan ma'rifet ve ḫaḳîkat daḫi şeri'at ve tarîkatün istikmâline menûtdur ve fenâ fi'llâh ḫâl olduḡdan sırr-ı feyz zâhir olur. -25A- Nitekim ḳubûrdan meb'ûş olanların ervâḫı, fenâlarından şoñra nefḫ olunur. Velâkin fenâ-i şüveriden şoñra nefḫ olınan rûḫ ihyâ-i cesed ve fenâ-i ma'neviyyeden şoñra nefḫ olınan rûḫ ihyâ-i ḳalb içündür ki, bu ihyâ ile ḫıfl-ı ḳalb ḫalîfetü'llâh-i fi'l arz olur. Ve bundandır ki, "el-mü'minün lâ yemûtün" vârid olmuştur. Zîrâ cemi'-i te'ayyünâtdan fenâ bulan kimesneye mevt olmaz; olsa daḫi şüveridür ki rûḫ-ı insânînün cesedden zâhıran mufârekatidür. Ve bu ma'nâ aña nesîm-i cennet gibi hoş gelür. Ve bu sırr-ı fenâdandır ki arzda ecsâd-ı kümmel cürimez. Zîrâ feyz-i ilâhî ile beḳâ-i câvidânî bulub berekât-ı rûḫâniyye ecsâda daḫi sârî olmuştur. Ve bunlar anlardur ki 'âlem-i ekvânun fevḳında olan 'âlem-i vücûbdan "lâ ilâhe illâ ene" tevḫidini gūş itmîşler ve Ḥaḳla ḳâ'im olmuştardur. Ve bunlar misk-i ezferden e'izz ve kibrit-i aḫmerden enderdür. Egerçi ki bu ümmet-i merḫûme içinde bir 'aşırda ve belki bir nefesde yüz yigirmi dört büñ veliyy-i 'urefâ mevcüddur ki, güzer iden yüz yigirmi dört biñ enbiyânun -'âleyhümüs'-selâm-esrârına mezâhirdür.

Ve gâḫ olur ki 'aded-i mezkûreden daḫi ziyâde olurlar. Zîrâ ḳurb-i sâ'atde meb'ûş olduklarından esrâr-ı berzahıyye ve ḫaşriyye anlara münkeşif ve

muğayyibât-ı ‘âlem-i melekût mütecellîdür. Bâ-husus ki anlaruñ kemâlleri metbû‘larinuñ kemâlâtına tâbi‘dür. Pes, metbû‘ları ekmelü’l halk olacak kendileri daħi aña kıyâs olına.u sebebden bu ümmete ümmet-i vasa‘t dinildi. Ki cemâl ü celâl miyânını câmi‘ ve şıfat-ı vücūdiyyeleri ifrâ‘ ve tefrî‘den beri ve her vech ile mu‘tedilledür. Ve i‘tidâl-i hâl ü mizâcdan insilâha kâdirler ve me‘âric-i rûhânîye mâliklerdür. Ki eşrefi’t-teveccühâtdur. Nes’elü’llâh zalik min fazlî.-25B-

Ne belki kaçra şeklinde görünmüş özge deryâdur.

“Ne” lafzî terakki içündür. Ya‘ni feyz-i Mevlâ’ya muheyyâ olmak degül belki bi’l-fi’l ehl-i feyzdür. Zîrâ bâtını deryâ gibi mevc-engîzdür.Egerçi ki zâhiri kaçre şüretinde görünmişdür. Kıllet şüretinde rû-nümâ olmak ise, ma‘nâda keşir olmağa mâni‘ degüldür. Nitekim Qur‘ân’da gelür: “Kem min fi’etin kalîletin gâlebet fi’eten keşiraten bi-izni’llâhi.”⁸³Hâzret-i İbrâhîm ve Mûsâ -‘aleyhimü’s-selâm- kıllet şüretinde iken keşirü’l-‘asker olan Nemrûd’a ve Fir‘avn’a gâlib oldılar. Zîrâ bâtınlarında ‘asker-i rûhânî var idi; ki çeşm-i düşmene hüveydâ degül idi. Zâhirde kâr iden ise bâtında olan te’şirdür. Pes, bâtın kuvvetde olıcağ, zâhiruñ za‘fi zarar virmez. Bundan fehm olındı ki insân ‘âlem-i aşğar ve mâ‘dâsı ‘âlem-i ekberdür. Ya‘ni kaçre deryâyâ numüne olub feyz-i deryâ anda münderic olduğı gibi.

İnsân daħi şıgarı ile bile ‘âlem-i ekberuñ esrârı ânda dâhıldür. Zîrâ şüret-i ilâhî üzerine halk olınmışdur. Şüret-i ilâhiyye’den murâd şüret-i ha‘kîkiyyedür ki şıfat-ı ilâhiyyeden ‘ibâretdür. Hayât ve ‘ilm ve irâdet ve kudret ve emşâli gibi. Ve bu şıfat insânda müctemi‘ ve mâ‘dâsında müteferrikdür.Egerçi ki her zerrede mihrüñ hâli vardur. Velâkin kuvvet ve fi‘lle tefâvütleri vardur. Pes, bir zerre ki cemi‘-i esmâ-i ilâhiyye ve şıfat-ı Rabbâniyye’yi câmi‘dür; bu cem‘iyetden zâtında zühür iden şey kalîldür; ma‘dâsı bu‘tundadır. İnsân ise böyle degüldür. Anuñçün medâr-ı ‘âlemdür ve her vech ile zemân-ı taşarruf anuñ yed-i tedbîrine teslîm olınmışdur.

⁸³ “Nice az sayıdaki bir birlik Allah’ın izniyle nice çok sayıdaki birliği yenmiştir.”
Kur‘ân-ı Kerim, Bakara Sûresi, 2/249

Ve bundan zâhir olur ki insân her bir ferdi ‘âlemden efdaldür. Ve mecmû‘ı efrâd-ı‘âlem ile berâberdür. Anuñçün Rasûlu’llâh -‘aleyhi’s selâm- efdali’l-halkdur. Muṭlaḳa ya‘ni -26A- Rasûlu’llâh’da “Âdem ve men dūnehu” olanlaruñ kemâlleri mevcûddur ki sırr-ı ıṣṭafâ-i Âdem ve necât-ı Nūh, ḥillet-i İbrâhîm ve kelâm-ı Mūsâ ve emşâlidür. Ve bunlar şıfât-ı mezkûrenüñ her biriyle biri birileri üzerlerine fâzıl oldukları gibi Rasûlu’llâh ol şıfâtüñ mecmû‘ınî cem‘ ile her birisinüñ üzerine râciḥ olmuştur. Egerçi, ki bu ictimâ‘la mecmû‘-ı min ḥaysü’l-mecmû‘a berâberdür. Fe’fhem cidden. Ve ba‘zı işârât-ı nebeviyye vardur ki kendilerinüñ ziyâde imtiyâzına delâlet ider. “Li ma‘a’llâh vaḳt” ve emşâli gibi.

Ve ma‘nâ-yı mezkûruñ nazîri vardur ki rûḥdur. Nitekim Ḳur‘ân’da gelür: “Yevme yeḳümü’r-rūḥu ve’l- melâiketü şaffâ”⁸⁴ Ya‘ni yevm-i kıyâmetde rûḥ yalnız bir şaf ve cemî‘-i melâ’ike daḥi bir şaf olub ikisi biribirine müsâvî olsa gerekdür. Ve ol rûḥdan murâd külliyyet-i rûḥdur ki cemî‘-i eşyâya andan nefḥ olunmuştur. Melâ’ike ile muḳâbele olunduḡı melâ’ikenüñ ‘âlem-i ervâḥ ve azrâ‘a ḳurbları olduklarındandır. Ma‘a hâzâ melâ’ikeden bir sınıf vardur ki anlara ervâḥ itlâḳ olınur. Melâ’ike remhiyye gibi ki bunlarda ecsâm-ı keşîfe degül, ecsâm-ı laṭife bileyoḳdur. Sâ’ir melâ’ikedede ise ecsâm-ı laṭife vardur. Beşerde ve sâ’ir maḥlûḳâtda ecsâm-ı keşîfe olduḡı gibi. Ve dimişlerdür ki melâ’ikeden bir ḥıdmete me’mûr olanlara melek ve rasûl dirler. Me’mûr olmayanlara rûḥ dirler. Zîrâ egerçi ki cism-i laṭifle müteşekkilerdür; velâkin rûḥâniyyetleri ġâlib olmaḡla rûḥ-ı maḥz gibidür. Bundandır ki ṭâ’atleri ṭab‘î ve ḥalkîdür. Beşerüñ ise kerhi ve ‘ârzîdür. Meger ıṣlâḥ-ı vücûd iden kümmelden ola.

El-ḥâşıl zıkr olınan rûḥ-ı muṭlaḳ bir melek şüretindedür ki aşlında ‘aḳl -ı evvel didükleridür. Ve cemî‘-i eşyâ andan aḥz-ı feyz-ı rûḥ itmişlerdür. Her ḥâne şemsden aḥz-ı pertev itdükleri gibi ve ol rûḥuñ emr-i vâḥid iken cemî‘-i ervâḥla -26B- tesâvîesi ve cümle-i teḳâbili Rasûlu’llâh’uñ -‘aleyhi’s-selâm- cemî‘-i enbiyâya ve

⁸⁴ “Ruh (Cebrâil) ve melekler saf saf olub durduḡı gün.”Kur‘ân-ı Kerîm, Nebe Sûresi, 78/38

evliyaya tekbülinüñ fi'l-ḥaḳīka 'aynidür. Zîrâ buyurmuşdur ki: "Ene mine'llâhi ve'l-mü'minüne min feyzi nürî."⁸⁵ Ya'ni ben âyine-i Ḥaḳḳ'am ve sâ'ir eşyâ daḥi baña âyinedür. Ve bunun bir nazîri daḥi Allâh ismidür ki, cemi'-i esmâya muḳabildür: Anuñcün Allâh Te'âlâ cümle esmâ arasından anı ihtiyâr itmişdür .Ve ol ismün gavsı a'zam ki ḳuṭbu'l-aḳṭâbdur. Ve bâtında mazharıdır.

Nitekim zâhirde mezâhiri mülük ve selâṭındür. Anuñcün hadîşde gelür: "Es- sultânü zillü'llâh."⁸⁶ Ya'ni sultânü'l-vakt olan ḥaḳīkat-i ilâhiyyenün säyesidür ki zâhir-i 'âlem anuñla müsterih olur. Ve ḳuṭbu'l-vakt olan ol ḥaḳīkatün kendi sırrıdır. Ki bâṭın-ı 'âlem anuñla âsüde olur. Ve belki zâhir 'âleme daḥi beḳâ ve imdâd andan gelür; gerek zâhir-i 'âlem mü'min olsun bilâd-ı İslâmiyye ehâlisi gibi. Ve gerek kâfir olsun dârü'l-ḥarb ahâlisi gibi. Pes, dârü'l-ḥarbün bile üzerine evliyâdan müvekkil kimesneler vardur ki bu 'âlem tedbîr-i nihâyetine dek beḳâ-i dâr anlarun nefes-i nefiselerindendür. Egerçi ki anlar bu ma'nâdan bi-ḥaberlerdür; velâkin şâhibü'd-dâr ki fi'l-ḥaḳīka Allâh Te'âlâ'dur. Aña düşen Ḥakîm ismi muḳtezâsıyla mezâhir-i kâmile yüzinden tedbîr ve ebḳâ-i 'âlemdür. Pes, bu taḳrîrden ḳatre ve deryâ nedür? Ve ne vech ile ḳatre deryâya muḳâbil gelmişdür. Ve bu temşilün yüzünden sâ'irmüteḳâbilâtün esrârı daḥi münkeşif oldı. Velâkin fehm-i tām ve keşf-i şarîḥ gerekdür. Hiç olmazsa bârî 'aḳl-ı müstekîm lâzımdur ki 'aḳl-ı ḳudsîdür. Ve 'aḳl-ı ḳudsî ile keşfün miyânında perde-i raḳîḳ vardur. "Yekâdü zeytuha yudî'ü" aña remz ider.

Bize lâzım olan bu ma'âni-i celîleyi bu vech ile ibrâz ve fehm olındı. İrşâddur fehm-i ḥaşıl olmayacak tevâḳḳuf lâzımdur ki her emr-i vaktine -27A- merhündür. Eger ol emrün şâhibi ictihâd ehli ise yâ bu nişâhda veyahüd nişâ'eten 'ahîrede va'd-i ilâhî üzere elbet zuhûr itse gerekdür. Ve illâ gâyeti ḥırmândür. Ḳâle Te'âlâ : "Ve men kâne fi-hazîhi a'mâ fe-hüve fi'l-âhîreti a'mâ"⁸⁷ ḥaşılı budur ki insân 'amâ-yı

⁸⁵ "Ben Allah'dan (nurunun feyzinden), müminler benim nurumun feyzindedir."
(Asıl metinde Ben Allah'tamın, Müminler de bendendir) Hadis-i Şerif, Keşfü'l-Hafa

⁸⁶ "Sultan Allah'ın gölgesidir" Hadis-i Şerif, Beyhaki, Hakim

kalbün inkişafına müste'iddür. Velâkin ol yirde dest-i ictihâdla zâ'il olur. Egerçi ki te'sîr Allâh Te'âlâ'dandır. Anuñcün her kemâlün zuhûrı ihtîşâş bâbındandır; ki kâmil olan kimesne anı kendi nefesine nisbet itmek gerekdür. Belki minnet-i ilâhiyye bâbından olduğın müşâhede kılmak gerekdür; ve illâ nâkış ve ma'cûb olur.

Ba'de zâ mışra'-ı mezkûruñ iki vechi vardur ki; biri haqîkatde ve biri daği tefe''üle mahmûldür. Ve bu ma'nâ-yı haqîkat olsa şekere hâmidür ve zikri tahdîse ni'met bâbındandır. Ve tefe''ül olsa kabûl idüb kendi haddi üzerine ictihâd gerekdür. Tâ ki kâl olduğı gibi haqîkati daği zuhûra gele. Buradaki evliyâda 'ucb ü gurûr ve sâ'ir zevâ'il olmâz. Ve bundadır ki bir sırr-ı 'acîb daği vardur ki, şehâbdan nâzil olan çatârâtuñ haqîkati deryâ bınarından olub mebd'e'i ve merci'i deryâ olduğı gibi feyz-i ilâhî şüreti daği böyledür. Zîrâ zâhirde gerçi cânib-i sırdan rûha ve rûhdan kalbe nâzil olur, velâkin bu nüzûlden murâd anuñ zuhûrıdır. Pes anuñ aşlı arz-ı isti'dâddadır. Pes isti'dâddan hâric nesne yokdur. Ve bunda remz vardur ki şifâtda olan keyfiyyet zâtda yokdur. Zîrâ ma'ar buhâr şüretinde degüldür. Ve sülûk daği egerçi ki devrîdür velâkin aşlına rucû'a dek keyfiyyât-ı muhtelife zuhûr ider ki aşlından evvel nesneyi cüdâ kılmak ol keyfiyyetle şabg itmekden ötürüdür. Fehmi gâmiz nesnedür. Nazar eyle ki; "El-veledü sırr-ı ebîhi" denilmişdür.

Ma'a hâzâ şüverde ihtilâf vardur ki; eger ihtilâf olmasa tecellî-i şânî 'abeş olur. Te'âlâ'llâh -27B- "Ân zâlike 'ulüvven kebîren."⁸⁸ Ve bundan ağız olınur ki tecelliyâta nihâyet yokdur. ZîrâHaqq'ın 'adem-i nihâyeti anuñ daği 'adem-i nihâyetini müstelzimdür. Egerçi zuhûrda tertîb vardur ki zuhûrı def'î degüldür. "Ve mâ 'aleynâ illâ'l-belâgü. Ve'llâhü hüve'l-feyyâz"

Egerçi ki şüret-i zâhirde za'f-1 hâli var ammâ

Velâkin kuvvet-i kudsiyye ehli hoş-tuvânâdur.

Şüret haqîkatün ve zâhir bâtınun ve za'f kuvvetün muqâbilleridir. Za'fdan murâd za'f-1 beşerîdür ki kuvvet-i bâtınayı münâfi degüldür. Ve Qur'an'da gelir:

⁸⁸12"Bu dünyada kör olan kimse Ahirette de kördür." Kur'an-ı Kerim, İsrâ Sûresi, 17/72

“Ve hūlika’l-insāne da’ifā”⁸⁹ Ve za’ f-ı beşeriden murādumuz marazdan veya ğayrı aḥvālden ‘arız olan ma’nā degüldür. Zîrâ bu za’ f böyle maḳâmda mebhūşün ‘anh degüldür. Belki şol za’ fdur ki esmâ-i ilâhiyye’nün taḳviyetinden ḳaḳ’-ı nazar mâhiyyet-i imkâniyyenün za’ fidur ki; mâhiyyet-i imkâniyye mâhiyyet-i vücūdiyyeye muḳâbildür. Ve imkânun vücūba teḳâbüli za’ fuñ ḳuvvete ve ‘aczüñ ḳudrete ve zilletün ‘izzete teḳâbüli gibidür. Ve bu za’ fuñ ḳaḳıḳatini kümmel-i evliyâ müşâhede itmişlerdür. Anuñçün ḳuḳubdan ez’af ve kezâlik andan aḳvâ kimse yoḳdur. Pes, ḳuvvveti iḳdâr-ı Ḳaḳḳa ve za’ fi kendi nefsine ğoredür. Ve za’ f-ı beşeriyyeden ki evliyâyâ ihticâb ḳâlinde bir küll ile ḳoḳunsalar zaḳm-nâḳ olub âh iderler. Bâdiyede ise ba’zı a’râbuñ derisin selḳ iderler; aşla şadâ virmez. Zîrâ ḳuvvet-i ḳabi’iyyesi vardur. Evliyâda ise riyâzet ciheti ile ḳuvvet-i ḳabi’iyye yoḳdur. Meger kim tecellî ḳâlinde olalar; bu şüretde za’ f ḳuvvete mübeddel olub, ḳisden ğâyb ve zâhirden münseliḳ olub vâḳı’ olan her ne ḳadar emr-i hâ’il olsa, bi’şu’ur olurlar. Ve heykel-i insân ḳâlen zülmet-i imkâniyye üzerinedür; -28A- egerçi nūr-ı mevcūd ile münnevverdür; meşelâ ḳâne-i dūnyâ nehârda bile müzlimedür; velâkin zülmeti nūr-ı şems ile mestür olduḳda zülmet ma’dūn oldı; kıyâs olunur. Ma’a hâzâ yirinde bâḳidür.

Ḳâle Te’âlâ “ Ve âyetün lehümü’l-leyl”⁹⁰ Bu sırrı fehm iden kimesne kendi ḳamîr-i mâyesine nazar idüb ḳadd-i edebden birün olmâz. Ve ḳuvvet-i ḳudsiyyedendür ki enbiyâdan -‘âleyhimü’s-selâm- mu’cizât ve evliyâdan -ḳaddesa’llâhü esrârahüm- kerâmet zuhūr itmişdür. Ḳazret-i ‘Âli’nün -raḳıya’llâhü ‘anh- bâb-ı Ḳayber-i ḳal’ı gibi. Nitekim ba’zı aḳbârda gelmişdür. Bundan fehm olunur ki insân ne ḳadar muḳarreb-i Ḳaḳḳ olsa yine me’zūn olduḳ mādde de za’ f-ı beşeriyyesi vardur. Me’zūn olduḳda ḳudret-i ilâhiyye zuhūr idüb ol mādde ne ḳadar şa’b ise de suhūlet ḳabül ider. Ve ol ḳuvvet ḳudse mensūbdur ki -ḳaddüse’llâhü te’âlâ- dur ki ḳaḳḳun anuñ ḳaḳḳında tevehhüm itdüḳ umürdan muḳaddesdür. Meşelâ

⁸⁹ “İnsan zayıf yaratılmıştır.” Kur’ân-ı Kerîm, Nisa Sûresi, 4/28

⁹⁰ “Gece de onlar için bir ayettir.” Kur’ân-ı Kerîm, Yasin Sûresi, 36/37

kuvvat-i ilâhiyye a'zâ vü cevârih veya ekl ü şürb veya gayri vech ile degüldür. Ve bunlar anda tevehhüm olunmak küfürdür. Belki anuñ kuvveti kendi zâtındandır. Pes, kuvvet-i kudsiyyenüñ ma'adâsı kuvvet-i tabi'iyeye ve emsâlidür ki ahvâl-i 'arızadan olmağla zâtiyyeyi mu'arıza idemez. Zîrâ 'arız ma'düm hükmündedir. Meselâ evliyâ kuvvet-i kudsiyyenüñ zuhûrı ile keşret-i nikâha kâdir olurlar. Ma'a hâzâ zâhirde mürtâzıdır.

Ağniyâ ise bu kadar nefâ'is ve lezâ'iz ekl iderken ol ma'küle nikâha kâdir olmazlar. Zîrâ me'kül-i fâniden müstefâd olan kuvvet daği fânîdür. Gıdâ-yı rûhânî ise bâkîdür ki, nürdür. Ve dem-i hayvâni nür-ı rûhâniye kuvvetde mu'âdil olmaz. Ve'llâhü hüve'l-ka'viyyü'l 'azîz. Ba'de zâ beyt-i mezkûrda muhâtab olan Dervîş Muhammed'e göre bir kuvvet-i kudsiyyenüñ eşeri daği mübâya'a-i hakîkatdür. Ya'ni Hakdan kuvvet-i kudsiyye ve imdâd-ı melekütî olmasa mübâya'aye -28B- müsâra'at itmezdi. Zîrâ mübâya'ada meşâkķ-ı ezkâr ve tã'âti muķasât vardır. Nefs-i insânî ise ol mişâkķi hamlıdan 'aciz ü za'f gösterür ve 'uhdesinden gelinmez diyu tahvîf ider. Pes, bu tesvilde nefsi zebûn itmek kuvvet-i kudsiyyeye mevķüfdür. Anuñçün herkes tarîķ-ı mübâya'aya sâlik olmaz. Zîrâ bilür ki meşâkķi vardır. Ve sâlik olan daği mübâyi'-i muķalliddür. Ki zebûn-ı nefis olduğundan ehven-i umür ile 'amel ider ve kolayına gider. Bunuñ ile ise yol alınmaz; meger bir nefes yolında bulunduğı kalur.

Ve ba'zılarıñ daği kuvvet-i nefsâniyyeleri gâlib olmağla mübâya'ayı inkâra düşüb emr-i bedîhiyi selb iderler. Zîrâ hiss-i bâtınlarından selâmetleri yokdur. Meselâ bir kimse fâkîdü'l-başar olsa tarîķ-ı şüveri'iyi⁹¹ göremedüğü gibi fâkîdü'l-başire olan daği şîrât-ı ma'neviyi görmez. Ve sâliklerini daği inkâr ve belki sebb ider. Pes, anuñ 'âkıbetinde hâli -ev sa'tühüm seyyâden ev-rav ibâlâ* kışşası gibi olur. Ve bu vartaya vâķi' olmuşlar bisyârdur. Egerçi ışık daği çokdur; ışıñdan murâd sâliklerden ilhâd ehlidür ki, zât ü şîfât-ı Hakķı i'tikâdda kuşûrları vardır.

Ve hilâf-ı vâkı' üzerine 'ağd vâkı' olmuştur. Pes, bu iki tâ'ife mahzûl ve mezmûmlardur.

Odur Rüstem ki elinde Zâl olupdur nefs-i emmâre.

Rüstem bir meşhûr pehlivânun ismidür ki âhîr ânı, birâderi Şegâd bir hîle ile katl itmişdür. Nitekim mahallinde mübeyyendür. Zâl, Rüstemün pederidür. Ve pîr-i fertût ma'nâsına daği gelür. Burada murâd zebûn ve mağlûbdur. Zîrâ pîr olana bu ma'na lâzımdur. Nefs-i emmâre odur ki kalbi cihet-i süfliyyeye cezb idüb shevât-ı tabî'yye ile emr ider ve emrinde tevağğul ve ilcâhı olmağla "bi-tarîkı şîğatü'l-mübâlağa emmâre denildi. Ne kadar şîfât-ı rezîle varsa nefs-i emmârede dâhıldür ve nefs muṭlaqâ emmâreye -29A- ve levvâmeye ve mülhimeye ve muṭme'inneye ve marḍiyyeye teşa'ub itmişdür.

El hâşıl nefs-i insân aşlında emr-i vâhiddür. Velâkin şîfâtı yüzinden efrâdı vardır; enbiyâda ve kümmel-i evliyâda bi'l-fi'l zâhir olan nefs-i muṭme'inne ve râḍiyye ve marḍiyyedür. Zîrâ anlar ma'şûmlar ve maḥfûzlardur; ve bunların mâ'adâsında nüfûs-ı mâ'adâdür. Nefs-i emmâreye göre tesvîd ve levvâmeye göre tağbîr ve mulhimeye göre teşhîb ve muṭma'inneye göre tebyîz dirler. Muṭma'innenün daği merâtibi vardır; beyâzûn şiddet ve za'f ile merâtibi olduğı gibi evâ'il-i muṭme'innede ve evâsıtında olan nefs-i emmâreye rucû'ı muḥtemeldür. Evâhîrinde ve nihâyetinde olanun rucû'ı muḥtemel degüldür. Zîrâ yaqîni tām dimek ve temkîni kāmıldür. Nitekim 'ilme'l-yaqîn ve 'ayne'l-yaqîn ve ḥaḳḳa'l-yaqîn dirler ki merâtib-i yaqîne işâretdür. Ve nefs aşlında muṭlaqâ emmâre midür degül midür anda baḥş-i 'arîz vardır. Ba'zı kümmel taḳrîrinden aḥz olunur ki emmâredür. Velâkin herkesde zuhûrı yokdur. Bu cihetdendür ki dünyâda ictihâd bâkîdür. Ve ba'zı kümmel-i işâratında nefs aşlında müslimedür didi. Pes, müslimedür diyene göre şîfât-ı rezîle yüzinden küfr ü 'işyânı 'arîzdur. Ve kâfirdür diyene göre şîfât-ı ḥamîde cihetinden îmân ve tâ'atı 'arîzdur. Ḥâli, ḥarâc-güzâr olan zemmi ḥâli gibidür ki ḥavfindan izhâr-ı küfr sell-i seyf idemez. Pes, bu kavle göre nefs ebedî mü'min olmaz. Zîrâ îmân

şānuñdan degüldür. Ve kav̄l-i evvele göre mü'min olur. Nitekim İblis'ün evlādından Hāme didükleri Hāzret-i Nūh -'aleyhi's-selām- zamānından muḳaddem imān getürdi ve cinnī-i mü'min oldu.

Pes, şeytanuñ zürriyyeti şeytān iken imān getürmek cā'iz olıcaḳ imān-ı nefis daḫi cā'iz olur. Egerçi ki nefis şeytāndan beterdür; zīrā şeytānı daḫi şeytān iden kendi -29B- nefsidür. Ve vücūd-ı insānīde nefsdan beter ḳuvvet-i kāfire yokdur. Pes, burada nefis ile murād ḳuvvet-i maḫşūşa-i rezīledür. Zāt-ı insāniyye degül ve nefse mütē'allıḳ mübāhiş-i keşīre vardur ki ba' zısı maḫāllinde taḫrīrle; ve nicesi daḫi zevḳ ile bilinmişdür.

Ba' dezā mısrā'-ı mezkūrde Dervīş Muḫammed sābıḳı ḳuvvetde Rüstem'e ve nefis-i emmāreyi za' fda Zāl-ı Fertüte teşbih vardur. Ya'ni Rüstem didükleri pehlivān elinde nice kavīler zebūn oldukları gibi Dervīş Muḫammed'ün cihet-i rūḫāniyyeti elinde daḫi nefis-i emmāre öyle maḡlūb düşmişdür. Zīrā cihād-ı ekberi ḡālib ve ḳuvvet-i ḳudsiyyesi şerīrdür. Ve bundan nefsūñ ziyāde şiddetine işāret vardur. Zīrā kavī ile küştī-girī iden elbet kavīdür; şoñra zebūn olursa da nitekim Mehdi'nün zuḫūrı 'ālemūñ ziyāde ihtilālinde vāḳi' olsa gerek ki eger Mehdi olmasa ḡayrı ehl-i seyf yüzinden ol ihtilāl intikāmına mübeddel olamazdı. Pes, ṭabīb ḫastaya göredür ve ḳalb-i nefselinde olduḳca marazdur. Zīrā mü'min kāfir eline esīr ve musaḫḫar olmaḡa beñzer ve 'aks olsa şaḫīḫdür. Zīrā ḳuvvet-i beden ḫāl-i şihḫatde olur. Binā'en 'alā hāzā nefsūñ maḡlūbiyyeti ḳalb ü rūḫuñ ziyāde ḳuvvet-i şihḫatindendür.

Ve vücūd-ı insānīde olan ḳuvvāy-ı muḫtelife aşlında yekpāredür ki rūḫ dinilir. Velākin rūḫuñ cesede ta'allūḳından merātib ve eṭvār zuḫūr idüb esmā-i muḫtelife ile tesmiye vāḳi' oldu. Nitekim saltanat didükleri emr-i vāḫiddür. Velākin mühr yüzinden vezīr ve fütūr yüzünden müfti ve ḳazā yüzünden ḳaḫı denilüb; her biri ḫayr yüzünden bir kenāre meşḡul oldu. Şerr-i cānibī daḫi böyledür. Velākin sulṭān 'ādil ve ḡālib olıcaḳ memleketde fesād merfū' olur. Ve'l-ḫükmü'llāḫü Te'āle'l-kebir -30A-

Skender'dür ki rûhı gâlib-i dârât-ı Dârâdur.

Burada İskender'den murâd, İskender-i Rûmîdür ki Naşraniyyet dîni üzerine idi. Hükemâdan Aristotalis aña vezîr olmuşdur. Bu İskender'dür ki Mışır'da pâdişah olub tavn-ı 'Acem'den Dârâ-nâm pâdişaha gâlib olub ihlâk itmişdür. Ve İskenderiyye didükleri şehr-i 'azîm ki sefer-i Mışır'dadur aña muzâf ve mensûbdur; anuñçün hükemânun te'lîf itdügi âyine ve mîl meşhûrdur. Ve bir İskender daği vardır ki, aña İskender-i Yunanî dirler ki Hâzret-i İbrâhîme -'aleyhi's-selâm- mülâkî olmuşdur. Ve Hâzret-i Hızır -'aleyhi's selâm- vezîr ittihaz eylemiş ve fitne-i Ye'cûc ü, Me'cûc def' için beyne's-şadefeyn sedd-i rüyîn binâ itmiş ve 'ömr-i tavîl ile mü'ammer olmuşdur. Bu İskender'dür ki Zül-ğarneyn diyü şöhret-yâb olmuşdur. Bunuñ ve Lokmân'un îmânı ve şalâhı müttefekün 'aleyh nübüvvetleri muhtelefün fihdür. Hızır gibi -'aleyhi's selâm- ve 'ulemânun ekşeri şâhib-i âyine olan İskender'i şâhib-i sedd olan İskender (le) kıyâs idüb hâta itmişlerdür. Tafşîli, Meşnevî üzerine olan şerhimüzeddür.

Rûhdan murâd, rûh-ı insânîdür ki mağall-i te' ayyüni dimâg-ı insândur 'aql gibi. Anuñçün dimâg-ı Âdemi muhattal olduğda 'aql ü rûha, fesâd ü zevâl târî olur. Menfûh ve şâhib-i rû'yâ olan bu rûhdur. Ve bir rûh daği vardır ki rûh-ı mezbûrun zıllı ve eseridür ki aña rûh-ı hayvânî dirler. Bu rûhun mağalli ta' ayyüni cigerdür. Hâşılı cigerde demün buhârıdır ki cemi'-i 'urûk ve a' zâya münteşirdür. Evvelki rûh lâ-dâhil ve lâ-hâricdür. Belki bedenün umûrını tedbîr ü taşarruf için aña ta'alluk itmişdür. "Küllî nefsün zâ'ikatü'l-mevt"de olan nefis ile murâd bu rûhdur. Mevti zevk itmesi bedenden -30B- müfârağatidür ki cigere ta'alluğu münkağ' olduğda demün buhârı müntafi olub cesed-i meyyit ve cemâd olur. İnsânun şerefi, rûh-ı evvel iledür ki mağall ma'rifet-i ilâhiyyedür. Velâkin nefse civârla ba'zî âlâyiş kabûl itmeğin mürşid yüzinden cehâletini izâle ve ta'alluğunu kağ' lâzım gelmişdür.

Ve bu rûhda mü'min ve kâfir müşterekdür; ve rûh mağlûkdur. Nitekim evvel "mâ hâlek'llâhü rûhî" mağâlesinden rüşendür. Velâkin evveliyeti hasebiyle 'âlem-i

emirdendür Nitekim Kur'an'da gelür: "Kuli'r-rûhu min emri Rabbi"⁹² ve bir nesne 'âlem-i ihtirâ'a ne kadar qarîb olsa ol kadar letâfet bulunur. Bu letâfetüñ sırrıdır ki hadîşde gelür: "Küntü nebiyyen ve Âdem beyne'l- mâ'i ve't- tiyn"⁹³ Ve bu rûhdur ki 'âlem-i ervâhda şaff-ı evvelüñ mükaddemi ve şâhib-i mihrâbidür. Ve sâ'ir ervâh-ı kümmel aña peyrevidür.

Kaçan rûh-ı insânî maqâm-ı sırta terakki eylese ol vaktde Hakk'a vuşlat bulub sırr-ı mücerred gözi ile cemâl-i Hakk'ı müşâhede ider. Pes rûh ve anuñ mädüni anlaruñ vücûdları ma'nâ-yı mezkûre visâtat içündür. Yoğsa anlaruñ kemâlleri maqşûd bi'l-lezzât degüldür. Egerçi mertebesinde yine mu'teberdür. Velâkin i'tibârla tahkîkin miyânında fark vardur. Meşelâ maqşûd-ı bi'l-lezzât olan nûr-ı şemsdür. Nûr-ı kamer ve envâr-ı nücüm andan müstefâd olub aña fer'i düşmişlerdür. Pes, ba'zı havâriğ-i 'âdât ki ruhbânlardan ve gayrilerden şâdur olur; mu'teber degüldür. Zirâ kâfirüñ maqâm-ı sırdan hişşesi yoğdur. Belki maqâm-ı rûha dek terakki ider; mâverâsına tecâvüz itmez. Ve rûha dek olan seyre seyr-i ekvân dirler ki maqâm-ı sülûküñ zühdi mertebesindedür. Ve bunuñ mâverâsında olan seyre seyr-i vâcib dirler; ki zühdüñ fevki onda olan 'ışkla hâşıl olur. Yalnız riyâzât -31A- ve emşâli ile degül ya'ni; bir kimse mü'min olsun kâfir olsun seher yüzinden ki terk-i hâbdur ve halvet cihetinden ki terk-i ihtilâtdur ve tâklîl-i gıdâ yüzinden ki riyâzetedür.

Ve bunlaruñ emşâli nesnelere birine teveggul eylese elbet bi-tarîğ-ı harku'l'âde eser-i maşşüşümü müşâhede ider. Ve andan nice nesnelere şâdur olur ki, gayrilerden şâdur olmaz; havâda uçmak, şü üzerinde yürimek ve ba'zı muğayyebâta ittilâ' ve tay-yı arz gibi. Velâkin mu'teber degüldür. Zirâ umûr-ı kevnîyyenüñ aşâridür. Hattâ bu maqûlenüñ maqâm-ı rûhda olan ma'rifeti daği maqbûl degüldür. Belki ma'rifet-i maqbûle odur ki, maqâm-ı sırta vuşulden soñra ola ki netâ'ic

⁹² "De ki:Ruh Rabbimin emrindedir." Kur'an-ı Kerim, İsrâ Sûresi, 17/85

⁹³ "Ben nebi iğen Adem su ve toprak (asıl metinde ruh ve cesed) arasında idi."
Hadis-i Şerif, Taberi, Camiu's-Sağir

maķulesidür. Ve rûh hakkında ‘avâmm-ı ‘ulemânuñ ve belki ekşer süllâkuñ hâşaları vardır.

Ĥamrûñ fıçıya ve âbuñ berki hulûli gibi hâll olan rûha rûh-i hayvânî dirler ki, sebķ itdi. Yoĥsa rûh-i sultânî ve insânî ve izâfî ve emrî dimezler. Zîrâ bu rûh hulûl ve sereyân ve emşâlî evşafdan beridür. Ve teĥayyüzden mücerreddür. Ĥâlen ‘âlem-i berzahda ervâhuñ teşekkülât ve ta‘ ayyünâtı mevĥın-ı dünyâda ecsâda ta‘ alluķ ile hâşıl olan mertebeleridür ki iktisâb itdükleri a‘ mâl ü aĥvâlûñ şuveridür.

Ve illâ fî-nefsü’l-emr ervâhda teşekkül ü ta‘ ayyün ve teĥayyüz yokdur. Bu maķâmuñ fehminde şu‘übet vardır. Tahķikî mükâşefeye râci‘dür.

Ba‘de zâ mışrâ‘-ı mezbûrede mezkûr Derviş Muĥammed’uñ rûhunu nefis üzerine ġalebede ve kuvvetde İskender-i meşûre ve nefsinî maġlûbiyyet ve za‘ fda Dârâ’ya teşbîh vardır. Ya‘ ni İskender-i Rûmî Dârâ-nâm pâdişâhûñ dârât ve tertîbine iltifât itmeyüb kaşşâb aġnâm zebĥ ider gibi anı ve ‘ askerini zebĥ ü ihlâk itdüġi gibi ol daĥi rûhâniyyeti ile nefsi ve anuñ şıfâtını zebûn ve maġlûb idüb düşmenuñ yed-i mübĥilesini izâle ħalmışdur. Ve’llâhü’l-ķavviyyü’l-mu‘în -31B-

Ve bu maķâmda olan esrâr-ı ġaribedendür ki İskender-i mezbûr otuz yedisine mu‘ammer olub zamân-ı ħalîlde bu ħadar âşâr zuhûra gelmişdür. Selâtin-i Osmânîyyeden Sultân Selîm-i evvel gibi anuñ vaķti vaķt-i ‘aşra beñzer ki zamânı kaşîr ve zıll memdüddur. Kezâlik İskender rûha daĥi imdâd-ı melekûtı olsa sinn-i vuķûfdan muķaddem; andan nice netâ’ice delâlet ider, âşâr ĥuşûle gelür. Şeyĥ-i Ekber ve ‘ Abdü’l-kâdir Geylânî ve Sehl-i bin Abdu’llâh et-Tüsterî ve sâ’irler gibi - ħaddese’llâhü esrârhüm- egerçi ki sinn-i sulûk ĥasebiyle nefis, netice otuz yedi ve otuz sekiz ve kırķ senede hâşıl olur. Bu müddet ise zamân-ı evvele göre zamân-ı ħalîldür; ya‘ ni zamân-ı evvelde netâ’ice vuşûl nâdir idi. Ve vuşûl şüretinde daĥi ‘ ömr-i tavîle muĥtâc olub riyâzât ve mücâhedâta şâķaya menûĥ idi. Ol bād-ġirân ve ‘ ömr-i dirâz bu ümmetden merfu‘ olub kemâlleri müddet-i mezkûreye ta‘ lîķ olındı. Bu kemâl daĥi matbû‘aları olan ekmelü’l-ĥalkuñ kemâline tâbi‘dur, zihî şeref ve kemâl ü i‘tidâl ki bu ümmete iĥsân olındı.

El-hāşıl sâlike lâzımdur ki “minhâ erbâ’ atü hurûmi” vefkınca şülüs-i ‘ömri bârî taleb-i Hakk’a şarf eyleye. Eger kâble’l-mevt maflüb ayağına gelürse fe-bihâ ve illâ berzahda ve haşirde daği hâşıl olur. Hâşıl olmak maħcüb-ı küllîye göredür ki ; “ve men kâne fî-hâzihî a’ mâ fe hüve fi’l-aħireti a’ mâ” naşşı aña nâzırdur. Ve sinn-i sulûkdur ki mükâşefe evvelinden i’ tibâr olunur; yoħsa ibtidâ-yı mübâya’ adan degül. Zîrâ ibtidâ-yı mübâya’ ada mükâşefe nâdir vâkı’ olmuşdur. Bu ümmetüñ kemâleri bi-hasebi’l-gâlib ve tedricîdür. Tedricî olan daği sünnet-i ilâhîyye üzerine vârid olmağla maħbûldur. Pes, evvelâ bezl-i vücüd ve şâniyen fetħ-i ilâhî gerekdür ki, buña sâlik-i meczüb dirler. Aksine meczüb-ı sâlik dirler. Muflaka meczüb olmak ise sulûki nefy itmez Belki cezbeden soñra daği sulûka muhtâcdur; tâ ki tertîb üzerine etvârüñ esrârı -32A- muteħakkık ola. Zîrâ bir nesneyi dürden görmekle kadem be kadem yürüyüb seyr itmek bir degüldür. Belki başar ile kadem berâber gerekdür; meşelâ meyhâne kapısı önüñden mürür iderken içerüda olan hamruñ râyihâsından mest olmak, nüş idüb bi’l-fi’l mest olmak gibi degüldür.

Bundan fehm eyle ki ‘âlem-i hayâl ‘âlem-i his gibi degüldür. Ya’ ni gerekdür ki kemâl-i insânî ta’ ayyün-i hârici mertebesin bula; yoħsa hayâl mertebesinde kalmıya. Zîrâ rü’yâda sultân olmak bi’l-fi’l hâricde saltanatı müstelzim degüldür. Süllâkuñ ekşeri bu berâziħde kalmışlar ve menzîl-i maħşûda vâşıl olmamışlardır.

Gören Tûr-ı vücüd içre Kelîmu’llâh-meşrebde

O demde bi-tevaķkuf dir ki bu bir sırr-ı Mûsâ’dur.

“Tûr” zamlâ Cebel-i Mûsâ’dur -‘aleyhi’s-selâm- ki vücüd-ı insânî aña teşbîh olunur. Ve huşuşan ki tağlarda olan şebât ü temkîn şıfatı ricâlü’llâhı cibâl hükminde kılur. Kelîmü’llâh’dan murâd nefis-i Mûsâ’dur. Zîrâ, Hakkla mukâleme ve münâcât eylemişdür ki maķâm-ı sem’a dâ’irdür; ve bu maķâmüñ gâyeti maķâm-ı başardür. Habîbu’llâh’a -‘aleyhi’s-selâtu ve’s-selâm- maħşûşdur. Anuñçün dünyâda çeşm-i ser ile muflala’ a-i cemâl-i Hakk eyledi.

Ve bu ma'nānuñ netā'icinden idi ki, namāz içinde cemi'-i cihatından görür idi.Zirā, ol vaktde maḥāzāt-ı ḥazret iderdi. Ḥazret-i Allāh ise vücūd-ı maḥz ü 'ayn-ı şarfdur. Pes, semi' ü baṣīr ve 'alīm ü emṣālī esmānuñ gāyeti birdür ki şuhūddur. Ve bu şuhūd 'ilmde ve 'aynda birdür.Zirā Ḥaḳḳ'ıñ 'ilm ve şuhūd üzerine zamān ve mekān terretüb itmez. Ve aña ervāḥ ü ecsām aṣlā ḥā'il olmaz.Ve maḳām-ı başarda olan kemāl-i nebevī maḳām-ı sem' da Ḥazret-i Mūsā'ya iḥsān olunmuş idi. Anuñçün kelīm olmak iḥtişāṣāt Museviyye'den oldu; ya'ni Ḥabību'llāh'dan ma' adāya göre.

Zirā Ḥabību'llāh da cemi'-ı kemālāt müctemi' olmuşdur. Eger fazā'il-i nefسانیyye ve eger mu'cizāt; nitekim Ḥaḳ'dan ḥaberdār olanlar kemālden agāhdur -32B- Ba'de zā bī-tevaḳḳuf olmak görene göredür. Zirā görmeyen ve müşāhede kılmayan tevaḳḳuf ider. Ve anuñ tevaḳḳufi mezkūr Dervīş Muḥammed'ün kelīm olmasını münāfi olmaz. Zirā dünyāda evliyā taḥte'l-kıbābdur ki mestürlardur; meger ki ta'rif-i ilāhī ile ehline ma'lūm ola. Pes, herkesi herkes bilmek lāzım gelmez; belki ḥavāṣṣ-ı nās daḥi birbirilerinden maḥcūblardur. Zirā ḥikmet-i ilāhiyye mücibince her biri bir vechden sulūk itmiş ve bir maḥşuş ismūñ ṭarīḳından gitmişdür.Anuñçün divān-ı Ḥaḳ'da bile birbirilerinden iḥticāb vardur. Ehl-i cennet maḳām-ı keşībde tefāvüt üzerine oldukları gibi.

Pes, işlāh-ı vücūd idene göre itmeyenüñ muṭāla'ası ḥicāb perdesindedür. Egerçi ki, zāhıran hep gördük dirler. Ve bu maḳāmı fehmdе 'usret vardur; gayret-i ilāhiyyenüñ ḥükmüni bilmeğe mevḳūfdur. Ḥuşūsa ki tecelliyāt-ı ilāhiyyei dā'ima tenevvü' üzerinedür. Pes, iki yüz bir olmaduđı gibi iki sulūk daḥi bir degüldür.Ve uḥuvvet didükleri nisbīdür ve illā kimse kimseye benzemez.Pes, müvāfaḳat didükleri cüz'iyātdadur külliyātda degül. Var imdi sa'y eyle tā ki maḳām-ı sem' ü başara ḳadem başasın ve maḳām-ı kelāmda tamām olasın. Ve kelāmuñ maḳlūbi olan kemāli bulasın vu'üduñ bed' üzerine olub aṣluña rucū' eylesin. Ve lezzet-i dā'ime ile mütelezziz ve mütena'ım olmađla feyz-i beḳā ile ṭolasın.

Ve bu beytde mezkūr Dervīş Muḥammed'ün maḳām-ı sem'a vuşulüne tefe'ül ve himmet vardur. Egerçi ki nice ḥiṭābāt-ı ilāhiyye daḥi bi'l-fi'l ḥāşıldur ve bundan

fehmi olunur ki, haşa'is-i enbiyâ-i mütekkaddimîn -'aleyhimü's-selâm- bu ümmete mirâş olmuştur. Anuñçün her peygamberün meşreb-i zevkında hâlen sâlik bulunur. 'Ulemâ-i ümmetî ke- enbiyâ-i Ben-i İsrâ'il- haberi aña nâzırdur. Nâzar eyle ki veliyy-i örfî, nebiyy-i 'örfî kadar temkîn ehlidür. Egerçi ki derecede müsâvi degüldür. Fe'fhem cidden -33A-

Ya anı feyz-i Rûhü'l-ğudsde görse kemâl üzre

Cihânı itmege ihyâ meger ber kalb-i 'İsâ'dur.

Rûhü'l-ğudüs, Cebrâ'il'dür -'aleyhi's selâm- Rûh-ı muğaddes ma'nâsına. Zîrâ 'alâyık ve 'avâ'ıkdan ğuds-i zâtı ve tahâret-i aşliyesi vardur. Huşuşan ki hâşıl olduğı vahy-i İlähi ğulüb-ı ednâs-ı ta'alluğadan tahtîr ve tağdîs ider anuñ huşuş üzerine feyzi Hâzret-i 'İsâ'yadur-'aleyhi's-selâm-ki vâlidesi Meryem'e nefh idüb ol nefhden Hâzret-i 'İsâ tevellüd itmişdür ve bu sebebden Hâzret-i 'İsâ rûhânîdür. Zîrâ rûhdan tevellüd iden rûhânîdür. Pes, rûhânî odur ki rûh anuñ cüz'i ola. Ve anuñ sinni otuz üç olmak peder-i cismâni cihetinden ta'ayyüni olduğundan ötürüdür. Ve illâ altmışdan ziyâde gerek idi ve anuñ rûhâniyyetinüñ âşarındandır ki nice mevta ihyâ eyledi. Ve nefesinden merzâye şifa hâşıl oldu. Ve bu ümmetden dağı ol feyz ü nefh üzerine tevellüd idüb vâriş-i 'İsâ olanlar bisyârdur. Velâkin bu ümmetün kemâlleri ism-i bâtına nâzır olmağla ihyâları ekşeriyyâ ğulüba ta'alluğ eyledi. Egerçi ki fi'l-cümle bi-ğaseb-i ğarkû'l 'âde ecsâda dağı ta'alluğ itmişdür.

Nitekim Ebu Yezîdü'l-Bestâmi -ğuddese sırrahü- bi-ğayrı ğaşdin bir ğarıca ğatlı itmiş idi; şoñra nefh idüb ol ğarınca bi-izni'llâhi Te'âlâ ğayât buldı. Ve kezâlik bir timsâh bir 'acüzün veledini ibtilâ' idüb, Nehr-i Nîl'e dalmış idi. Şoñra Zünnünü'l-Mışrî -ğuddese sırrahü- ol timsâhı da'vet idüb veled-i mezkûrı cevfinden ğayyen ilğâ iderdi, Hüt, Hâzret-i Yûnusı ilğâ itdüğü gibi. Ve bu mağüle ehl-i enfâs olanlar ğalb-i 'İsâ üzerinedür. Pes, "ber ğalb"lafzında "ber" kelimesi fetħle lisân-ı 'Arabiyede 'alâ ma'nâsınadır; isti'lâ içündür.

El-hâşıl bu beytde daği mezbûrdur. Dervîş Muhammed tefe‘ül ve himmet vardur ki, -33B- qalb-i ‘İsâ üzerine olmağla teveccühdür. Ma‘lûm ola ki qable’t-tezkiye nefsi-insân zinde ve qalb mürdedür. Ve mürşid-i kâmil yüzinden hâşıl olan feyz-i ilâhi ile emr ber ‘aks olub nefsi mürde ve qalb zinde olur. Ve feyz-i ilâhi fi’l-hakîka Qur’an’dur. Velâkin Qur’an şâmetdür, nâtiq degüldür. Mürşid-i kâmil ise nâtiqdur, anuñçün ‘ulemâ-i zâhiruñ ekşeri işlâh-ı vücûd itmediler. Zîrâ Qur’an kendinden söylemez, tûtî gibi. Meger bir söyledür ola, mürşid gibi. Ve cihânda söyledür vardur. Velâkin söyler yokdur. Ya‘nî halkuñ isti‘dâdlarında kuşur-ı tâmm olduğundan mu‘allimden feyz-i nuṭkı kabûl itmezler. “Ey hâce! derd-i nist ve ger ne tabîb hest.”dimişlerdür ki insân müste‘idd olsa cemi‘-i eşyâdan aḥz-ı feyz ider; ekşeri şohbet-i cismâniyyeye menûṭ olduğu suhûlet aḥz içündür.

Rûhâniyetden daği aḥz iderler; velâkin nâdirdür. Zîrâ rûhuñ rûhla aşinâlığına kemâl-i kabiliyet ve tahâret-i dil ü sefâ-i derûn lâzımdur. Cismâniyyet ise böyle degüldür. Qâle Te‘âlâ: “Ve‘b-tagû ileyhi’l-vesile”⁹⁴ Vesileden murâd Hakk’a mûşil olan vasıta dur; eger cismâni ve eger rûhâni. Pes, gerekdür ki, herkes bir bahâneyle vuşlat-ı Hakk’a tevessül eyleye. Ve kendi feyz-i ilâhi ile zinde-dil olduğdan soñra gayrıları daği ihyâya vesîle ola. Ve ba‘zı ezmân ziyâde zûlmânî olmağla ol zemân meb‘ûş olan nebi ve veli bî-irşâd qalub âhîretde tenhâ maḥşûr olsa gerekdür. Nazar eyle bu ümmetüñ isti‘dâdına ki yüz yigirmi şaffuñ sekseni* bunlar ve kırkı ümem-i bâkiye olsalar gerekdür ve bunlaruñ ihyâları tevḥid-i ef‘âle ve şifâta ve zâta irşâdladur. Zamân-ı evvelde ise enbiyâdan gayrıya tevḥid-i zâtî nâdir müyesser olmuşdur. -34A-

Belki kemâli bu ümmete maḥşûşdur. “Bu‘iştü li-ütimmeme mekârime’l-aḥlâk” daği aña remz ider. Nitekim muḳtezâ-yı ḥamiyyet daği budur ve ümem-i mâziyede altı büñ seneye qarîb vaktde yigir miye qarîb aḳtâb ancak gelmişdür. Bu ümmet içinde ise her ‘aşırda bir kuṭbu’l-aḳtâb vardur aḳtâbı irşâddan gayrı. Ma‘a hâzâ

⁹⁴ “(Ey Mü’minler) Ona yaklaşmaya yol arayın.” Kur’an-ı Kerim, Maide Sûresi, 5/35.

müddetleri azdur ki biñ senedür. Pes, zamânları qalîl velâkin imdâdları keşîrdür ve bu ümmetüñ devr-i kâmeri olmak kemâlleri zühürdan butûna intikâle dâldur. Egerçi ki görinen nûra gözi olanlara göre şevâhid istemez.

Yâ hâline baqub mi' râc-ı rûhânide ol cânüñ

Degüldür bu zemîn ehli semâ-peymâ Mesîhâ'dur.

Mi' râc-ı rûhâni odur ki rûha fenâ ' âleminde beşeriyetden insilâh gelüb ' âlem-i ülviye uruç eyleye ki ol ' âlemüñ akvâna göre muntehâsı müstevâ-yı arş ve belki rûh ve belki kalem-i a' lâdur. ' Âlem-i vücûbe göre Allâh Te' âlâ'dur ki anuñ seyr-i akvâna seyrinüñ mâverâsındadır. Pes, her sâlike ol mertebeye mi' râc müyesser olmaz. Ve bu ma' nâ-yı mi' râc rü' yâyla dañi şuret-pezir olur, velâkin insilâhla olan akvâdur. Zîrâ insilâhda intikâz-ı vuzu' olmaz. Hâbda ise muntekiz olur. Meger Resûlu' llâh' uñ -şalla' llâhü ' aleyhi vesellem- hâbı ola. Zîrâ anlaruñ mizâclarında ziyâde i' tidâl olmağla hâb hâlinde dañi qalbleri üzerinde perde olmazdı, belki menâmları yeğaza gibi idi. Pes, bu ma' nâ haşâ' iş-i nebeviyyedendür; kümmel-i ümmetüñ bu huşûşda anlara mutâbe' atleri yokdur. Belki zâhir-i şer' a mutâbe' at iderler

Burada "cân" lafzı ziyâde mevki' ında vâki' olmuştur. Zîrâ cân gerçi lügatde rûh-ı hayvânîdür, velâkin burada rûh-ı revân murâddur. Anuñ rûh-ı revân olması ol (ki mi' râc-ı ma' nevi anuñla hâşıl olur)-34B-mertebede ' azîz ü ma' çübüdur dimekdür. Mesîhâ'dan murâd Hâzret-i ' İsâ -' aleyhi' s-selâm- semâ-peymâ olması, ikinci semâya cesediyle ' urucıdur. Mesîhâ itlâkı arzda iken keşret-i seyâhatinden ötürüdür. Zîrâ anuñ bir harı var idi ki İncil' i ol har üzerine tahmîl idüb, ba' zı havâriyyin ile siyâhat eyler. Ve âşârı şulâha-yı tetebbu' kılar ve mevâzi' -ı müteberrikede namâza kâ' im olur ve "tühibbühü ila' llâh" ı kendine iderdi.

Bunda mezbûr Dervîş Muhammed için bi- tarîki' l-tefe' ' ül ve' r-rü' yâ mi' râc-ı rûhânî işbâtı vardur; mi' râc-ı cismâni degül. Zîrâ mi' râc-ı cismânî üç kimseye müyesser olmuştur. Biri Hâzret-i ' İsâ'dur ki ikinci felege dek ' uruc itmişdür, nitekim

zıkr olındı. Ve biri dağı H azret-i İdr s'd r ki sem -ir bi' aya Şu' d itmiŐd r. Ve biri dağı Fahri ' lem -Şalla'll h  'aleyhi vesellem- dir ki zirve-i 'arşa dek perv z itmiŐd r ki ol zirveye andan ğayrı kimse vaz'-ı kadem itmemiŐd r. Ve bu ma'n yla c mle-i beşer ve melek  zerine fazlı z hir olmuşdur. Ve İdr s ve 'Is  h len sem da maċamlarında zindelerd r. Arzda H zr   İly s hayatda oldukları gibi.

Leyle-i Mir c'da Mescid-i AkŐŐa'da bu d rdi cesed-i inniyyeti ile z hir olub H bib 'll h'a iktid  itmiŐlerd r. S 'ir enbiy  d nyadan intik l itmeleriyle erv hla h zır olmuşlardur; vel kin r hları cesed Őuretine girmiŐd r. Egerċi ki ol temeŐŐ le erv hdan ğayrısı muŐtali' deg ld r. Ma'a h z  ecs dda olanlaru n bile ba'zıları ihtif ya k dirlerd r. Ő yle ki mur d itd kleri vaċtde mel 'ike gibi a'y n-i n sdan tesett r iderler ve melek Őuretine dağı girerler ve cemi'-i Őuverde temeŐŐ le k dirlerd r. Nitekim ba'zı k mmelden menċ ldur. Ve bu ma'n  let fet-i b tına t bi' d r. Pes, herkes let fetine ğore temeŐŐ l ider ve laċif olanlar keşif olan -35A- nesnelere hiċ b olmaz. Belki ol keşif olan nesnelere cihet-i let fet vardur. Ki ehlu'll h ol cihet-i let fet ile keşifden n fuz iderler. Div r-ı galizden n fuz itmek gibi bu cihetdend r ki Leyle-i Mi'r cda hev  eŐir ve mecv-i mekf f 'ur ca m ni' olmadı. Belki ol vaċtde anlaru n m 'iyyetleri evz fi anlardan z 'il oldı.

H zret-i İbr him'e ğore -'aleyhi's-sel m-  teŐden iĥr k Şıfatı z 'il olduğı gibi haċik ti budur ki iĥr k iden  teŐ n haċik tid r. Z hirde cemre ki terkide k ridurlar. Ol  teŐ n Őuretid r. Pes ol Şuretde iĥr ka k biliyyet olunduğı haċik t-i n re ittif al ve anu nla k 'im olması sebebiyle ibr de dağı k biliyyeti vardur. Anu n n "k n  berden" hiċt biyla bur det k b l ed b İbr him'i iĥr k itmedi. Belki evinmiŐ h kminde oldı. Pes, a'y nda inkil b ve h k 'ikda tebedd l yokdur. Belki inkil b ve tebedd l Ő verded r. Nitekim Cebr il -'aleyhi's-sel m- beşer Őuretinde temeŐŐ l iderdi.

Ma'a h z  haċik t-i melekiiyyesi b k ' idi. İns n dağı kendi Őuretinden ğayrı Őurete girse h li budur. Ve kimy daki bakır altun olur. Bakıru n haċik tiyle deg ld r, belki bakıru n haċik ti altun olduğı h lde b k 'id r. Vel kin Şuret   vaşfi z 'il olub

altunuñ şüret ü vaşfi zāhir olmışdur. Ve kıyāmetde ki nice ‘āsiler şüver-i kabihada gelse gerekdür. İnsān haqīqati üzerine bākīlerdir. Velākin a‘māle göre bi-hasebi'l-münāsebe gayrı şüretde temesşül iderler. Pes, ol şüret anlaruñ sıfat-ı gālibeleri şüretleridür. Haqīkatleri şüreti degüldür. Ve kavm-i Dāvūd'uñ şüreti maymūna ve kavm-i ‘İsā'nuñ şüreti hınzıra temesşüli daği böyledür. Pes fiṭrat-ı aşıyyelerinde şüret-i insāniyyeleri bākīdür. Velākin cevher-i rūhuñ sıfatına nefis-i emmāreye -35 B-mücāveret hükmiyle tebeddül gelüb fesād-ı ṭabi‘at hāşıl olmışdur. Ne‘ūzu bi’llāhi Te‘ālā.

Ba‘de zā ehl-i hicābuñ gözlerinde bir perde vardur ki ol perde keşāfet sebebiyle laṭif olanları cihet-i leṭāfet ile göremezler ve inkāra düşer. “Kul innmā ene beşer.” sırrı bu ma‘nāya nāzīrdür. “Yūhā ileyy” didügi cihet-i leṭāfete dā’irdür. Ma‘a hāzā teşkıye-i/ teşıka-i vücūd idenlerde zāhiren ve bāṭinen kesāfet yokdur. Anuñçün ḳubürde ecsād-ı mümmele çürimek yokdur. Kesif olanlar ise kırk güne dek münhall ü mütelāşi olurlar: Pes, kümmel-i evliyāya laṭif isminden tecellī-i ‘azīm vardur gayrılara degül. Pes, muṭāla‘a eyle hikmet-i Haqḳı ki tevcih ile evliyāyı setr itmişdür. Hāşılı evliyā kendi nefislerinde mestūr degüllerdür. Belki güneş gibi aşikāralardur. Velākin hicāb-ı halkuñ gözündedür huffāş gözi gibi. Nitekim kimyānuñ eczāsı halkuñ müşāhede itdügi ‘aḳākir ve nebātāt ve eḥcārdur. Velākin ‘ilm-i şariḥ lā-haḳ ü mūta‘allıḳ olduğundan anlara sā’ir otlara ve eczāya nāzır itdükleri gibi nazar iderler ve kimyādan maḥrūm olurlar.

Pes, ḳabāhat gözde ve muṭāla‘adadır. Yoḥsa eşyāda ve esmāda degül. Mü‘min ḳarındaş bu sırr-ı ‘azīmi fehmi eyledüñse sa‘y eyle ki Haqḳ Te‘ālā gözünden perdeyi izāle idüb eşyāyı haḳā’ıki üzerine müşāhede idesin ki kemāl-i haqīqati bulasın.

N’ola şekl-i ‘avām-ı nāsa girse ihtifā için

Zamāne hāli budur evliyā Haqḳ ile tenḥādur.

‘Avvāmm-ı nās havāşş-ı nāsuñ muḳābilidür. ‘Umūm ü keşretlerinden ötürü ‘avāmm demildi. Zīrā kāfiruñ mü’mine göre keşreti olduğı gibi ‘āşinuñ daği muṭī‘a

göre müşkirün daği mekşire göreve maħcūbuñ vāşıla göre keşreti vardır. Ve hükmi-gālibūndür ve ekşer kül hükmindedür didükleri zāhire göredür ve illā vāhidī mücibince hükmi-bātında ehl-i vaħdetindür. -36A-

Pes bi-ħasebi'l-hükmi-gālebe yine keşret tarafındadır ve gāḍab gerçi 'arızdur. Zīrā ef'āl-i 'ibād üzerine müterettibdür, velākin hikmet-i 'aliyye ile zāhiran mezāhiri rahmetden çokdur. Ve māl neye münceer olduğı meskūt-ı 'anadır. Hūlaşa budur ki gāyet ü bidāyet birdür. Ve intehā ibtidāya nāzırdur. Va'llāhü hüve'l-'alīmü'l-ħakīm zamāne ħāli budur didüğinden fehm olunur ki ħālen bi-ħasebi'l-hükme zuħūr buṭūna intikāl itmişdür. şelāşede ise bu buṭūn yog idi. Pes, helāl bedr olunca terakķi idüb ba' deħü zuħūr buṭūna intikāl idüb tedricle müħāk şehr-i vāķi' olduğı gibi. Rū-yı arzda daği zıkr-i muttaşıl ehl-i bedriyyet mertebesin tekmi'l idüb ħālen ħafādedür ki ekşer-i nās anlardan maħcūblardur. Meger ki ta'rif-i İlāhi vāķi' ola bunlaruñ muħākı Ĥazret-i 'İsā'nuñ nuzül ve Mehdi'nün ħurūcundan şoñra olsa gerekdür . Zīrā ol vaķtde pertev-i kemāl bi'l-külliyeye zā'il olsa gerekdür. Muħāk-ı şehirde pertev-i kamer müzmahill ve mestür olduğı gibi.

Ve bundan fehm olunur ki evliyānuñ esbāb-ı setri çokdur. Cümleden biri züyy-i 'avāmda görünmekdür. Zīrā şekli- ħavāşda olmaķda gerçi meymenet müşābihat-i şuveriyye vardır. Velākin ħālen mefāsidi çokdur. Cümle-i mefāsidinden biri ehl-i da'vā ve riyānuñ ol şekille teşekkülidür. Bir nesne ki şif'arı ehl-i bidāyet ola aşlında sūnnet ise de mehcürdur. Ve bu a'şarda ehl-i taklīd ħaşardan ħāricdür. Ve biri daği budur ki insān şekli- ħavāşş ile müteşekkil olub Ĥaķķ'a nāzır olan vech ile ħaķķa müteveccih olsa bilā-āhire ħaķķ anı ma'būd ittiħaz ider. Maķşūd ise ħaķķı Ĥaķķ'a da'vet dur. Yoħsa ħaķķı ħaķķa da'vet degüldür. Fe'fhem cidden.

El-ħāşıl neye göre zāhirde kabā ve bātında 'abā ehli olmaķ zāhirde ve bātında 'abā ehli olmaķdan yeğdür. Zīrā maķşūd bir nesnenün lübeyyidür kışrı degül ve Ĥaķķ Te'ālā ħaķķuñ bātına-36 B-ve niyyātına nazar ider. Şuverine ve a'māline nazar itmez; zīrā niyyāt fāsıde olcaķ a'māl-i şāliħa olmaz. Ve evliyānuñ Ĥaķķa tenhā'olduğı budur ki anlara ħaķķdan ħayrısı muṭṭali' olmaz. Ve ba'zı evliyā

daği dārū'l-ḥarbde bi-ṭarīḳi'l-iḥtifā' i kenyselere girüb namāz kıılır ve kimse anı görmez ve gāh olur ki bir ḥāne içinde a' dādan iḥtifā' iderler. Şöyle ki; ne kadar teftiş olınsa řaḥısları zāhir olmaz ve dest ile yoklansa ele gelmez. Ma' a hāzā orada ḥāzırdur ve bu daği esrār-ı garıbedendür ki anları bu'z-ı münkirler đarb iderler. Velākin đarbleri kudretten bir ḥā'il nesneye toğınur, bedenlerine toğınmaz bu daği iḥtifā hükminde bir emrdür. Ve bundan zāhir olur ki evliyānuñ gayrı olanlar ḥađla řoḥbet ve anuñla vaḥdet idemezler, zırā maḥcūblardur. Egerçi ki Ḥađ Te' ālā anlara vāşıldur Velākin māni' anlarıñ ṭarafında olmağla fe-ađde'l-başar gibi olurlar. Ve Ḥađ Te' ālā'nuñ řıfātıyla mühtecib olduğı ma'nā-yı mezkūre rāci' dūr. Zırā zāhiren görinen eřyādur. Pes, ol eřyāyla esmā ve esmā ile řıfāt ve řıfātla zāt mühtecib olur.

Ve bunda leṭāfet vardur, zırā mezkūr Derviş Muḥammed'ün lağabı evliyādur. Şani' a-i cemi' 'örf-i nās üzerine cāridür. Ve cā'izdür ki kaç veliyy-i 'örfinuñ sırrını cāmi' olmağla evliyā dimenle ma'şūka cānān didükleri gibi. Zırā her 'āşıkuñ bir başka cānidur.

Ḥaziz-i ḥāki bekler mağzar-ı esmā olan ādem

Firişte-veş veli pervāza gelse 'arş-peymādur.

Ḥaziz uçan evcün muđābilidür ki esfel ü a'lā dimekdür. Bunda leṭāfet vardur. Zırā Ebu'l-Beşer olan Ādem -'aleyhi's-selām- ḥazize ihbāt olunub mağzar-ı esmā oldu velākin şuret tenezzülde terağkı buldı. Zırā bāṭını ferişte-şıfat mi'rāc-ı ma'nevi itmekde idi ve melā'ikeye zāhirde virilen ecniḥadan bedel anuñ bāṭınına kıuvā-yı mütezā'ife iḥsān olınmış idi. -37A-

Burada 'arşla murād cemi' -i eflākdur. Zırā 'arş cümlesin muḥiṭdür ve eflākuñ edvār-ı cüz'iyyesi anuñ devr-i külliyesine tābi' dūr. Ve mi'rāc-ı şüveride seyrüñ müntehāsı zirve-i 'arşdur. Nitekim bālāda zıkr olındı. Bundan zāhir olur ki bāṭın zāhirüñ lübbidür. Mağşud ise taḥşil-i lübdür. Faḥr-ı 'ālem -'aleyhi's-selām- mi'rāc-ı řuri vākı' olduğı teşrif ve irāet āyat-ı kübra bābındandır. Ve illā her yerde muṭāla' a cemāle kudretleri var idi. Kümmel-i ümmetüñ aḥvāli daği anlara nāzırdur. Zırā

ta'lim-i esmādan murād ta'lim-i ḥaḳā'īkdür; taḥḳīki budur ki evvelā eşyānuñ müsemme-yāti irāet ve ḥaḳā'īki ta'lim olunur. Şāniyen her biri muḳābelesinde olan ism daḥi ta' ayyūn olunur. Tā ki ol ism zıkr olındukda ol müsemme murād ola. Pes, ḥaḳīkatde ism didükleri ol ta' ayyūnüñ nefsidür. Ve illā ism-i mücerrede ta'lim itmekde fā'ide nedür? Çünki esmā ve müsemme ve ḥaḳā'īk ḥuşūle gelemez.

Ba'de ḥicāb-ı gāflet daḥi zā'il olub başiretde perde kalmaz. Ve melekūt semāya her bār-ı nazār itmege imkân olur velâkin mülküñ efradı bî-ḥisāb olmağla melekūtına vuşul için mülki daḥi seyr itmek lâzım geldükde mi'râc-ı şūriye imkân olmağın mi'râc-ı ma'nevî ile iktifâ olunur ve müşāhedesi kuvvetde olan sâlik çeşm-i başiretle her yaña nazār kıılır ve efrād-ı mülküñ ḥaḳā'īkında aña mechül-ı nesne kalmaz. Egerçi bu ma'nā ümmete göre icmāl bābından ve Rasūlu'llāh'a nisbet ile -'aleyhi's- selām- tafşil kabilindendür. Anuñçün Allāh ü Te'ālā cemi'-i ḥazā'inuñ mefāyihın anlaruñ destine teslim ve cümle-i eşyayı didelerine ihzār eyledi. Şöyle ki; 'ulüm-ı evvelin ve āhirin anlara ihsān olındı. Pes, seyr-i şūrileri teşrif bābından olıcaḳ her biri didelerine zāhir olan cemāl muṭlaḳ idi. Lā-cerem kümmel-i ümmet daḥi mi'râc-ı ma'nevî ile şeref-yāb oldılar sidre-i keşretde-37A-ve 'alem-i ev ednāda muṭālā'a kılduḳları bir yüz oldı. Ve bundan zāhir oldı ki esmā-i Âdem'e -'aleyhi's- selām- bizzāt ḥaḳdan ta'lim olındı. Şoñra Âdem daḥi ba'zı esmāyı melā'ikeye isti'dādları kadar ta'lim eyledi. Pes bu ma'nāya melā'ikeye fi'l-cümle teraḳḳı ḥāşıl oldı. Egerçi 'ışḳ cehdinden anlarda teraḳḳı yoḳdur.

Ḥāşılı budur ki melā'ikedeki muḥabbet var, velâkin 'ışḳ yoḳdur. Zirā 'ışḳ demek derd ü belā dimekdür. 'Âlem-i 'ulvîde ve ehlinde ise derd ü belā olmaz. Belki zevḳ ü şafā olur. Anuñçün cennet cānib-i ulvîdedür rûḥ-ı insān gibi. Ve cehennem siflîdür ve ṭabi'ât-i insāniyye gibi. Ve 'ışḳla gerçi derd ü belā ḥāşıl olub tenezzül şuveri görünür arz gibi. Velâkin 'ışḳuñ bāṭını 'ulvîdür semā gibi. Zirā ḳalbün şıfatıdır ḳalb ise rûḥuñ veledidir. Rûḥ ise 'ulvîdür. Akvān içinde andan a'lā yoḳdur, emkine içinde Ka'be gibi ve cennet-i 'adn gibi. Bu sebebdendür ki melā'ike kemâlde Âdemî'ye tābi'dür. Zirā Âdem'ün nişā'esini celi'dür. Ve insān gözinden cemāl-i

Hakk'ı insândan gayrı kimse görmez, belki her göz kendi mertebesinden görür. Velâkin hakîkati üzre degüldür. Fa' ref: Fe-innehü min mezâliki'l aqdâm. Va'llâhü'l-melikü'l- allâm yehdi ilâ sebîli dârü'llâh

Olubdur per ü bäl-i âdemî kuvvetde efzün-ter

Bu menzilde şâkın şânma ki Cibrîl aña hem-pâdur.

Per ü bäl Âdemî'den murâd feyz-i bälâ vâsıtân hâşıl olan kuvvet-i bâtınadır. Cibrîl resûlu'l-melâ'ike olmağla taşîş olındı. Cibrîl Âdemî'ye kuvvet-i bâtında hem-pâ ve aykdâş olıcağ sā'ir melâ'ike aña kıyâs olına. Ve hem-pâ olmaduğı Leyle-i Mî'râc'da Sidretü'l Müntehâ'da vukûfiyle zâhir oldı.

El-hâşıl gerçi Cibrîl'ün altı yüz kanadı vardur, velâkin Rasûlu'llâh'ün -'aleyhi's-selâm - ma'neviyesi andan yüz artıkdur. Zîrâ esmâ-i seb'a mazhâridür ki -38A- Her ism yüz kanâd hükümündedir. Hâşılı budur ki her isimde yüz ismüñ munderic olmağla esmâ-i seb'a ümmehâtü'l-esmâ olmuş ve zımnında sā'ir esmâñuñ ahkâmı bulunmuşdur. Bu ma'nâdan ekâmil-i beşerüñ efâzıl-ı melâ'ike üzerine ruhcânı vardur. Huşûşan ki melâ'ike mertebe-i 'aqlıdadur. Sırr-ı insân ise fevka'l-'aqlıdur. Bu sebebdendir ki, melâ'ikeye 'uqûl-i mücerrede dirler. Ve sırr-ı insân mertebe-i 'aqlıdan 'ubür idüb tedricle bi-tarîki'l-tekmîl üç yüz altmış biñ 'âlem devr eylemiş ve seyr kılmışdur. Pes, miyânda tefâvüt bundan zâhirdür ve bir daği budur ki melek insânüñ cüz'idür küll ise min hayşî'l-küll cüz'den eşrefdür. Cüz'idür didügümüzuñ sırrı budur ki insân nişâ'ede icmâ' olmağla celâl ü cemâli câmi'dür. Melek ise yalnız mazharı cemâldür. Şeytân yalnız mazhar-ı celâl olduğı gibi. Ve bu cem'iyet bu mevçına göredür ki âhiretde hükmi zâhir olsa gerekdür. Velâkin cennete duhûlden şofra celâle mütâ'alluğ nesne kalmaz. Cemî'-i insân melek gibi latîf ve nürânî olur. Bu cihetden didiler ki cennetde siyâh renk olmaz. Meger, şayâh ve hâl ola ki bunlar ve gözlerüñ siyâhlığı nür-ı siyâhdan me'hûzdur. Fe'fhem cidden.

Ta'ab gelmez 'urucı 'alem-i lahūt kılmakda

Gice gündüz sulūkinde egerçi pāy-der-pādur.

Ma'lūm ola ki 'alem-i lahūt 'alem-i nāsūtūn muqābilidür. Ya'ni 'alem-i lahūt eḥādiyyet-i zātiyye didükleri mertebedür ki mebde' cemi' ta' ayyünātdur. El-ḥāşıl bu mertebe hareket-i ḡayyibe-i ma' neviyyenūn mebde'idür ki sereyān-ı vücdü ve nefḥ-i raḥmāni anuñla ḥāşıl olmuşdur. Ve 'alem-i nāsūt 'alem-i mülk didükleridür ki mebde'i hareket arşıya ya'ni bu mertebe hareket-i şuriyye ḥissiyyenūn mebde'idür ki 'alem-i ḥiss ve ecsām ol hareket ile ḥāşıl olmuşdur. Pes, 'alem-i lahūt-38B-ḡaybe nāzır ve 'alem-i nāsūt 'alem-i ḥisse dā'irdür. Ve 'alem-i nāsūtūn āhiri insāndur. Pes, insāna gerekdür ki nāsūtiyyeti lahūtiyyetde ifnā eyleyüb mebde'-i aşlıya 'uruc itmekle insān ḥayvānī mertebesin güzer idüb insān-ı ḥaḳıḳī dā'iresine duḡul ide ve pāy der pāy 'ibāreti muttaşıl sulūk ider dimekdür. Ve bunda seyrü ila'llāh nihāyet olmaduḡın beyān vardur. Zīrā Ḥaḳ Te'ālā'nuñ zāt ü şifātına nihāyet olmayacak aña sulūkuñ nihāyeti daḡı olmaz. Bu sebebdendür ki 'ilm-i bi-llāh ebedī cemi-i mevātinde ziyāde olmaḳdadur.

Ve riyyi ki ḳanmak didükleridür nāḳıslar şifātından .Zīrā feyz-i Ḥaḳḳı taḥdīddür bu ise nefsü'l-emre muḡālifdür velākin maḳāmata nihāyet vardur. Pes, emr-i sulūkuñ tamām olması maḳāmata vuşul iledür. yoḡsa bi-ḫarīḳi's-seyr degüldür. Zīrā tecelliyāt-ı ilāhiyye'ye ḥadd ü pāyān yoḡdur.

Ḳapısı ḳullarından olmak Allāh'ūñ ne devletdür.

Kabül itmez 'ubudiyetden özge ol ki dānādur.

'Ubūdiyyet ve tevāzu'dan murād riyāsetūn muqābili olan ma'nādur ki mu'teberdür , temellük mu'teber degüldür. Dānāden murād 'arif-i bi'llāhdur su'āl

olunursa ki Allāh Te‘ālā kapusına k̄ul olmaduk yokdur. Nitekim Qur‘ān‘da gelür: “İn külli men fi‘ s-semavāti ve‘ l-arz illā ātī‘ r-raḥmani ‘ abden”⁹⁵ Pes, kul olmamak ihtimālden ḥāric ve k̄ul olmak devletini taṣriḥ bi‘ fā‘idedür.

Cevāb budur ki mıṣrā‘-ı ṣānī evvelūn ṣerḥi gibidür. Zīrā ṭav‘an ‘abd olmağla kerhen ‘abd olmak miyānında fark-ı ‘azīm vardır. Ṭav‘ān ‘ubūdiyyet odur ki ‘ubūdiyyeti maḥz ola ve riyāsetle meṣrub olmaya ve kerhen ‘ubūdiyyet odur ki ‘ubūdiyyeti riyāset ṣüretinde ola. Zīrā bu ‘abd-i maḥz Cenāb-ı İlähi degüldür.-39A- Ve degme bir veliyy-i ‘ubūdiyyet maḥza maḳāmına vazı‘-ı ḳadem itmemişdür. Meger fenā-fi‘llāh ve beḳā bi‘llāhi ehli ola. Pes ehli kerāmeti kevniiye bu ‘ubūdiyyetden ḥāricdür. Zīrā izhār kerāmet itmekde ḥalkı kendi cānibine da‘vet vardır, anuñçün ṣāhib-i riyāsetden ḥāli olmaz. Maḳṣūd-ı aṣli ise ḥalkı Ḥaḳḳa da‘vet itmekdür. Bu ise ‘ubūdiyyet-i maḥza ile olur. Zīrā ‘abd-i maḥz olan kimsede aṣla ṣāyibe-i riyāset olmaz, belki anuñ kerāmeti kerāmet-i ‘ilmiyye bābından olur ki Ḥaḳ Te‘ālā‘nuñ zāt ü ṣifātına mūta‘allük olan ‘ulūm-i küliyyedür.

El-ḥāṣıl kerāmet-i ūlānuñ müfāsidi çoḳdur ve anuñ ehlinde aḥkām-ı ism-i zāhir gālibdür. Ve kerāmet-i ṣāniyyede mefāsidi yokdur ve anuñ ehlinde aḥkām-ı ism-i bāṭın gālibdür. Maḳṣūd-ı aṣlī ise bāṭın ile tecellīdür ki mertebe-i ḥavāṣdur. Zāhir ile tecellī degüldür ki mertebe-i ‘avāmdur. Fe‘fhem cidden.

Ve bu beytde ‘arif-i ḥaḳīḳī ḡayrılarıñ mertebelerine işāret vardır. Pes, gerekdür ki ‘arif-i ḥaḳīḳī olub zamān taṣarrufi Allāh Te‘ālā‘ya teslīm eyleye. Ve ol ki ba‘zı ‘abd-i maḥz olanlarıñ yüzinden ḥāriḳ-ı ‘ādāt zuḥūr ider. Anlarıñ ḳaşdlarına muḳāreneti yokdur. Belki zuḥūr-ı ḡayret Ḥaḳdandır. Zīrā anlar zāt ü ṣifāt ve ef‘āli Ḥaḳ Te‘ālā‘nuñ zāt ü ṣifāt ve ef‘ālinde efnā edecek Ḥaḳ Te‘ālā bi‘z-zāt anlara ṣüret-i tevelli ve taṣarrufi ibrāz ider. Nitekim “Ve mā rameyte iz rameyte velākinne‘llāhe rame”⁹⁶ ve bunuñ emṣālī neṣūṣ ü ṣevāhidi evvel-i ma‘nāya dāldur.

⁹⁵ “Göklerde ve yerde bulunan her şey Rahman’a kul olarak gelecektir.”

Kur‘ān-ı Kerim, Meryem Sûresi, 19/93

⁹⁶ “Attığında sen atmadım fakat Allah attı.” Kur‘ān-ı Kerim, Enfāl Sûresi, 8/17

Virürlerse cihān şultānlığın almaz kabūl itmez

Ṭaleb kılmaz kerāmet kullığında pāy-ber-cādur.

Zirā saltānat-ı dūnyeviyyedür. Kevn ise ‘ālem-i ilāhī bütün dūnyādan bir zay‘ a gibidür. Pes, dihkān olmak edāniye sezādür -39B-‘āliye degül ve ‘ālem-i kevnün ‘ālem-i vücūbe göre kadri yoqdur. Zirā maḥlūkdur. Maḥlūkise maṭlūb olmagla sezā degüldür. Anuñçün Rasūlu’llāh -şallā’llāhü ‘aleyhi vesellem- saltānat-ı dūnyāyı kabūl itmedi ma‘ a hāzā mefātiḥ elinde idi. Belki anda tecellī-i zāt zuḥūr itdi ki hezār saltānat-ı Süleymāniyye’den efdal idi ve zāhirde gerçi: “Rabb-i hebli lā yenbeḡi li-eḥadin min ba‘ di” vefkınca taşarruf-ı şūri göstermedi. Velākin fi’l-ḥaḳīka ‘ulviyyāt ve suflıyyāt bi’l-cümle taḡt-ı teşhīrinde idi. Anuñçün eflāke ‘urūc eyleyüb mutevā-yı ‘arşa vaz‘ -ı kadem eyledi. Ve bir nesne aña māni‘ ve ‘ā’ik oldı ve rüy-ı arzda olan eşyā daḡi bu kıyās üzeredür ve ṭaleb didüḡi ‘ulivv-i himmete işāretdür.

Ve niceler ki ṭaleb kıldılar ṭarīkat-i ‘ubūdiyetden ḡāric oldılar ve nicelerine ḡayr-ı ṭaleb ḡaşıl oldı. bi’l-iḡtiyārterk eylediler. Ve nicelerine daḡi ‘an aşlın ṭarīk-ı kerāmet-i kevnıyye virilmeyüb sulūklarında evvelen ve āḡiren ḡuzur itdiler. Ve bu ma‘ nā bir ‘amīḡ nesnedür ki ‘avāmm-ı nās degül belki ehl-i mūkāşefenün bile degmesi vāşıl olmaz. Anuñçün nazarları kevnıyyāta münḡaşır olub kimi mūkāşefe-i cinde ve kimi keşf-i ḡubūrde ve kimi iṭṭilā‘ zāmā’irde ve kimi müşāhede melekde ve kimi teşhīr ḡalā’ikda ḡaldılar ki bunların cümlesi kümmel-i evliyāya yanında umūr-ı sāfile vū küşf-i süfliyyedendür. Egerçi ‘avām yanlarında mergüb ve mu‘teberdür.

Belki ehlu’llāh yanlarında mu‘teber olan zāt ü şifāt ve ef‘ālün ḡaḡā’ikını keşf ü fenā ü beḡā aḡvālını zevḡ ü tevḡīd ü tecrīd ü tefrīd merātibine vuşıldür ki bunlara kerāmet-i ‘ilmiyye dirler. Ve bunların erbābı evvelkilere göre yevm-i kıyāmetde şarāya nisbet ile şūreyyā ve belki daḡi ‘āli-terdür. Pes, gerekdür ki himmet-i ‘āliye ile maḡşud-ı aḡşaya teraḡḡı ide ve ‘ubūdiyetde ya‘ni -40A-

Egerçi kıldur ammā āşinā-yı Rabb-i muṭlākdur

Görinür şüreti bigānedelik bu ne ma' nādur

Bu beytde 'abdla Mevlā arasında olan irtibāta işāret vardur ve ol irtibāt : "İnne'llāhe ḥaleka Âdeme fe tecellī fihi"⁹⁷ hadīşinden müstenbatdur. Pes, Ḥaḳḳa irtibāt yine Ḥaḳḳladur; yohsa ḥalkla degüldür. Zirā Ḥaḳ, nūr ve ḥalk, zūlmetdür. Nūrla zūlmet miyānında ise irtibāt yokdur. Belki nūrla nūr arasında vardur. Nitekim pertev-i şems kendine delildür ve Ḥaḳla āşinālık ref'-i hicābdan şoñradur. Zirā verā-i hicābdan olan āşinālık nākısdur ki şadre ḳapūdan bāḳmak ve belki ḳapu taşrasında ḳalmaq gibidür ki, ol mertebeye 'ilm ve belki şu'ūr dirler. 'Ayn ü Ḥaḳ dimezler ve Rabb-i muṭlāk Allāh Te'ālā 'dur ki ıtlākı, ıtlāk-ı ḥaḳıḳidür izāfī degül. Zirā ıtlāk-ı izāfī taḳyīd muḳābili olmağla muḳābilinden muḳābele ḥaşebiyle ḳayd-ı aḳz idüb ol daḳi muḳayyed olur. İtlāk-ı ḥaḳıḳi ise ıtlāk-ı izāfenūñ mebbe'idür.

Zirā ıtlāk-ı ḥaḳıḳide olan vücūda "vücūd lā beşer taşı" dirler ve ol ki vücūd-ı beşer taşı dirler vücūd-ı muḳayyedidür. Ve ol ki vücūd-ı beşer telāşı dirler, vücūd-ı 'āmdur ki vücūdiyye tā'ifesi 'adem fehmlerinden vücūd-ı 'ämme zāhib olmışlardır. Ve 'avāmm 'ulemā daḳi sū-i idrāklerinden vücūd-ı muṭlāk ıtlākından vücūd-ı 'ämme intikāl idüb ıtlāk idenler ikfār itmışlerdür ḥaḳıḳati ise zıkr olināndur. Ya'ni Ḥaḳ Te'ālā üzerine vücūd-ı muṭlāk ıtlāk olınsa ıtlāk-ı zātı murāddur ki ta' ayyūñ ve lā ta' ayyūñden mūnezzeḥ ve cemi'-i ta' ayyūñāt-ı icābiyye ve selbiyyeden muṭlāk ve müberrā dimekdür.

Ve insānda bu mertebenūñ sırrına mazḥar olan sırrü's-sırr ve gaybü's-sır ve sırr-ı eḥfādur ve lafz-ı mezkūruñ nezīri lafz-ı vaḥdetdür. Ya'ni Ḥaḳ Te'ālā'nuñ vaḥdeti -40B-keşret muḳābili olan vaḥdet degüldür. Zirā bu vaḥdet keşret-i maḥlūḳa ve muḳayyidemuḳābili olmağla maḥlūḳ ve muḳayyeddür. Belki bu vaḥdetūñ mebbe'i olan vaḥdetdür ki aña nefī şirket dirler. Nitekim "vaḥdeḥü lā şerīke lehu" aña nāzırdur. Ve bu maḳūle ıtlākātda maḳşūd-i aşlı ne eydüğün bilmeyüb ıştılāḥāt-ı

⁹⁷ "Muhakkak ki Allah Ademi yarattı ve onda tecelli etti." Hadis-i Şerif

meşâyihâ vâkıf olmayanlar nice vech ile laf-ı kelâm iderler .Ve belki ‘avâmm-ı evliya bile muhakkık olanları bu huşûşda teşnî‘ iderler‘ alâ-i devleti’s simnânî gibi ki Şeyh Ekber -kuddise sırrahü’l-ether- Hâzretlerin vücûd-ı muṭlaḳıṭlâkıında taḥte’ itmiş. “Sübḥâne men ezḥarü’l eşyâ’i ve hüve ‘aynihe” maḳâlesinde ifrâṭ-ı fâḥş eylemişdür.

Ma‘a hâzâ anuñ cevâbı ezḥar gelmesinde mündericdür. Velâkin başîret olmıyacak çı fayda “men lem yehda’llâh mâle min hâdû men lem yec‘ala’llâhü lehü nûran femâ lehü min nûr”görinür şüret-i bîḡâne de didüḡı iki vech iledür: Biri budur ki şüret-i beşeriyyeye maḥmûldür. Zîrâ şüret-i beşeriyye şüret-i ilâhiyye üzerine perde olmuşdur. Ma‘a hâzâ insânḥaḳıḳat-i İlâhiyye şüreti üzerine maḥlûḳdur ve insâna beşer şüretinde nazar iden Ḥaḳ’dan maḥcûb olur. Zîrâ Ḥaḳ olan anuñ cânib-i zâhiri degüldür belki ṭaraf-ı bâṭınıdır. Nitekim Rasûlu’llâh’a-‘aleyhi’s-selâm- yetim Ebi Tâlib olmaḡ nazarı ile nâzır olanlar fi’l-ḥaḳıḳa anı görmediler. Belki anı risâlet nazarıyla nâzır olanlar gördiler ve belki pertev-i tecellî rûyinde nümâyân olmaḡla tedḳıḳ-i nazar idenler anuñ yüzinden Ḥaḳḳı gördiler. Ve bir vechi budur ki erbâb-ı ḥaḳıḳat aḡzı mestür olan şir-‘amıḳ gibidür. Pes ol setr anuñ aḡzından izâle olınduḡça âba vuşûl müyesser olmaduḡı gibi ehl-i ḥaḳıḳat daḡı lisânlarına kelâm-ı ḥaḳıḳat götüremedüḡçe feyz-i bâṭınları zuhûra gelmez ve feyz-i âşinâ iken ḥalka göze bîḡâne-i maḥz olurlar -41A-Bu ma‘nâ daḡı Ḥaḳ âşinâ olanlara göredür. Ve illâ ḡari“lâ yefhem” mertebesi olan kelâm ehl-i ḥaḳıḳatden ne fehm eyler. Ve kâ’iluñ mertebesi nedür ne bilür.

Ve ba‘zı muḳallid vardur ki tezvîrle kelâm ehl-i ḥaḳıḳati lisâna getürüb kendi ḡali olmaḡ iddi‘â’ ider. Bu ise ehl-iḡâl yanında ḳati rüşendür. Zîrâ zâḡ ve bülbül şavṭlerine bellü olduḡı gibi muḳallid ve müteḥaḳıḳ daḡı edâlarından nümâyândur. Pes, bîḡâne âşinâ şüretinden görünsede yine bîḡanedür.

O Hakk'a secdeden baş kaldurub gözin göge tutmaz

Kamü halk-ı cihân ammâ derine çehre-fersâdur.

O lafzi âşinâ-yı Rabb muṭlaḳa râci'dür. Hakk'a secdeden murâd secde-i kalbdür ki ezeli ve ebedidür. Bu secdenüñ hükmi budur ki Hâzret-i İbrâhîm - 'âleyhi's-selâm-gibi Hakk'a inḳiyâd-ı tâmm idüb "İnne'd-dîne 'inde'llâhü'l-İslâm"⁹⁸ mücibince her emre zâhıran ve bâṭınen teslîm üzerine ola. Ve bu secdedür ki 'âriflere ḫalâvet-ı dimâg virür ve bu secdede cemâl-i Hakkı görürler. Pes, bu secdenüñ ehli yere ve göge baş eğmez ve çokdan gayriye ser-fürü kılmaz. Bundan fehmi olınur ki burada gök zıkrı iktifâ kabîlindenür veche taḫşîş-i maḫall-i secde olan yer ile tekâbüünden ötüridür. Ya'ni secde zıkr olıduğı maḫalde semâ-i zıkr olınmağ iki müteḳâbili zıkr itmek gibidür. Ve bundan secdenüñ mu'azzam ef'âl-i şalata olduğına delâlet vardır. Anuñcün Allâh Te'âlâ secdeyi ihtiyâr itmişdür .Ya'ni ef'âl salevatdan aña secdeden maḳbûl nesne yoğdur.

Ba'de zâ mısrâ'-ı şânide insân-ı kâmilüñ ḫâline ve maḳâm ḳuṭbiyete işâret vardır. Zirâ insân-ı kâmil kendi nişâ'esin tekâmîl itdükde cemi'-i eşyâ aña ser-fürü ider ve ḳuṭbu'l aḳṭâbdan 'ulviyyât ü süfliyyâtuñ cümlesi bey'at-gerde olur. Ve bundan insânüñ her vecihle fazlına işâret vardır. Nes'elü'llâhü Te'âlâ min fazîlihi -41B-

Budur insân ki kendi kendine secde kıılır dâ'im

Cenâze şaline eyle nazar bir bürhân-ı da'vâdur .

Bu beytün ḫaḳîḳati budur ki insân iki ḫaḳîḳati müştêmildür ki birine ḫaḳîḳat-i fâ'ile-i mü'eşşire-i ilâhiyye ve birine ḫaḳîḳat-ı ḳâbile-i müte'eşşire-i kevniyye dirler. Ve dâ'imâ bu iki ḫaḳîḳatden aşâr-ı keşîre zuhûr itmekdedür müzekker ve mü'enneşden evlâd ve fire tevellüd eyledüğü gibi ve efrâd-ı insân fî-nefsi'l-emr nefsi'l-vaḫdeh olub imtizâları teşehhüşât-ı muḫtelifeye mebnî olmağla zâhirde

⁹⁸ "Muhakkak ki Allah katında din İslam'dır." Kur'ân-ı Kerim, Âl-i İmrân Sûresi, 3/19

ta' addüd ve tekeşşür-i zühür itmişdür. Pes ,teşehhüşâtdan mücerrid olınsalar nefes-i vahde kalurlar. Nitekim envâr-ı şems 'inde'l gurûb mecmû' olub nûr-ı vâhid kalur. Zîrâ evvelden daği nûr-ı vâhid idi. Velâkin dünyâya ve ravzana hânelere ibtisâti sebebiyle tekeşşür itmiş idi. Pes tekeşşürden kaç' nazar ile nûr-ı vahde nazar ider. Efrâd-ı insân daği nefis-i vâhde ile böyledür. Anuñçün yevm-i kıyâmetde nufûs-ı cüz'iyeye nefis-i külliyyeye rucû' ider. Egerçi 'inde'l-ğaşr yine mütekeşşîr şüretinde görünürler.Bu ma'nâdandır ki şeri'atde "el-hane menhî"dür ya'ni bir kimse bir kimseye mülâki olduğda selâm virmek ve almak meşrû' dur. Velâkin tapu kılmamak ve münhanî olmamak gerekdür. Zîrâ haqîkatde kendi nefesine tapu kılmak gibidür. Huşuşan Haqqa karşı mahlûkat biri birine secde mu'amelesin itmek olmaz. Su 'âl olınsa ki Rasûlu'llâh -'aleyhi's-selâm- tañıyyâtda "es-selâm ü 'aleyke eyyühe'n-Nebi" demek şâbit ise kendi selâm virmiş olur. Cevâb budur ki; bu selâmda melekiyyetden beşeriyyete veya vilâyetden veya Haqdan halka ya'ni cemi'den farka iltifât şüreti vardır. Tâ ki işbât-ı işnaniyyet ile selâm-ı mutehaqqık ola. Pes cenâze hâli daği böyledür ki zâhir-i insân bâtın-i insâna secde gibidür ki biri birine mugâyirdür. Egerçi ki secde Haqqadır; pes insândan -42A- insâna ser-furû bu olıcağ ki tegâyyür-i şüveri ve i'tibâriye menûtdur. Kendi kendine olan ser-furûsı daği tegâyyür-i haqîkatin i'tibâriyladur. Bundandır ki ervâh-ı enbiyâ ve evliyâ kendi cenâzelerine hâzır olub halkla berâber kendi namâzlarını kılırlar ve melâ'ikenüñ daği Âdem'e -'aleyhi's-selâm- secdeleri eger Âdem, mihrâb-ı Haq ise zâhirdür ve eger bâtın Âdem ise i'tibâr-ı mezkûr üzerine melâ'ike Âdem'ün cüz'i gibidür. Şâniyen müreccah budur ki ümem-i sâlifede halk biri birilerine bi-tarîkı't-tağıyya secde iderler. Ve Haq Te'âlâ'ya mürebbi olduğı cihetden âb lafzını ıtlâk eylerlerdi. Bizim şer'imizde tenzîh ve teşbîh i'tidâl üzerine olmağın ol maqûle ihâme müte'alilük olan nesnelere merfu' oldu. Şalât-i cenâzede secde-i şüveriyye olmadığı daği ol ma'nâya nâzırdur. Fe'fhem cidden.Fe-innehü mine'l-ğavâ-yı mağz

Ki zîrâ herkesûn rûhı gelür hâzır olur anda

Kılır kendi namâzını o yerde muşallâdur.

Burada herkesden murâd enbiyâ ü evliyâdur ki 'inde'n-nâs mu'azzez ü mu'azzamaldur. Anuñçün bi-tarîkı't-teşrif ol maħalde hâzır olurlar sâ'ir ervâh ise bi-hasebi'l-gâlibü maħbûslarıdur. Ol vaħtde vaħt-i su'âle dek maħbûs olmışlar daħi kemâl-i havl-i maħâmdan anlar içün teşrif yokdur. Ve evliyâda şiddîk ve şehîd olanlar bilâ-şâla magfûr olan şâlihler bi't-tabi'ıye dâhillerdür. Ve ervâh-ı sü' dânuñ bi-hasebi'l-zünnü'l-ilâhi emkine-i mütebbür huzûr biri müttefik-i 'aleyhdür Hattâ selâm virmek içün kendi tuvaħın itdükleri hânelerine daħi vârid olurlar. Velâkin anlaruñ selâmlarını ehl-i gaflet olanlar hissetmezler ve huzûruñ sebebi itlâkdur. Ya'ni anlar içün teşriften habis yokdur.

Cemi'-i 'avâlimde seyr iderler egerçi ki maħâmât mu'ayyinelere vardur ki haķıķati şüverdür.-42B-Ve şüveriden evsa' nesne olmamağla maħâmât-ı 'ırşıyye ve kanâdil-i mu'allaka ve 'illiyyin ve a'lâsı anda dâhıldür. Fe'fhem cidden. Ve bunda rûhdan murâd rûh-i insânîdür rûh-i hayvânî degül. Zîrâ rûh-i hayvânî 'inde'l-mevt münţafî olur.Nitekim beyânı gûzer eyledi. Ve bunda muşalladan murâd şalat-i cenâze kılınan maħaldür; gerek orası muşallâ-yı 'örfî olsun ve gerek olmasunç.Zîrâ huzûr-ı cenâzeyedür. Mücerred muşallaya degül.

Bunu fehm eylemez câhil bunu iz'an ider 'âķil

Ki zîrâ degme keşf ehline bile hayret-efzâdur

Burada "keşf" zikri bi-tarîkı't terâķķî varid olmışdur. Pes, câhilden murâd eble' ü nâķışü'l-'âķıldur. Ki 'âķl-ı ahîridür ki cüz'ıyyedür. Ve 'âķıldan murâd 'âķl-ı ķudsî ehlîdür ki mükâşif ile anuñ miyânında perde-i bâriķ vardur. Ve bu maķûle 'âķl-ı ķudsî erbâb-ı mükâşif hûkmündedür.Anuñçün ķabûl ve iz'anı vardur. Pes, her 'âlim ve 'âķil böyle degüldür.Anuñçün ekşeri 'ulemâ inkâra düşmişlerdür.Ma'a hâzâ

ol melekâti ‘aql ile idrâk itmişlerdür. Zîrâ melekeleri ve ‘aқılları dağı kışrıdır, lübbî degüldür. Anuñçün Qur’ân’da: “Ve mâ yüzzekkirü illâ ülü’l el-bâb”⁹⁹ denildi.

El-hâşıl ülü’l el-bâb olındı ki evhâm ve hayâletden necât bulmuşlar. Ve ‘ayne’l-yakîn ile müşerref olmuşlardur. Ve keşf didükleri mükâşif ile maţlûb arasında olan perdeyi ref ve izâle itmekdür ki ol perde fi’l-haқıka mükâşife tâbi’dür. Nitekim bâlâda tahkîk olındı. Pes, mükâşif olan ‘âқilüñ fevķindedür. Zîrâ ‘âқilüñ verâ-i setr-i raқıķdan muţâlâ’a kılduğını mükâşif olan bî-perde muţâlâ’a ile ve hayret-efzâ olmak keşfi za’if olanlara göredür. Nazar eyle ki başarında ‘illiyet olan olmayan gibi müşâhede-i eşyâ idemez. Egerçi ki başar şâhibidür.-43A-Bundan fehm olınur ki fi’l-cümle mükâşif olan ile ‘âқil olan berâberdür. Ve belki ba’zı ‘aқl-ı kudsî ehli vardur ki idrâkde mükâşifüñ fevķindedür. Ve câhil olan a’mâ gibidür. “Ve’l-‘iyânü bi’llâh te’âlâ” burada hayretten murâd hayret-i mezmümedür. Zîrâ şâhib-i murâda vuşûlden maķcûbdur.

Kimine Hızr olur sâķi kimine feyz ider Bâķi

Bilinmez sırr-ı Hâllâķi ki püşide mu’ammâdur

Ma’lûm ola ki Hızr -‘aleyhi’s-selâm- şâhâbeden ma’düddur. Nitekim erbâb-ı hadîş yanlarında müsbeddür ve dimişlerdür ki Hızr başta mazhardur. Anuñçün ba’zıları didiler ki Hızr’dan murâd şıfat-ı baştdur. Pes, bu ma’nâ vücûd-ı Hızrı nefy itmez. Zîrâ Hızr’uñ ehli’llâha mer’i ve nice dil-teşne müste’idlere sâķi olduğı hâlen kelâmdur. Ve saķyinden murâd feyzdür. Feyz dağı nefes-i Raķmâni didükleridür. Nitekim hadîş’de gelür: “İnnî le-ecidü nefese’r-raķmâni min kıbeli’l-Yemen”¹⁰⁰ Maķşûd-ı Nebevî, Veyse’l-Ķarâni’nüñ ‘ümmî olan ‘işâmü’d-dîne işâretdür ki ol vaktde Yemen’de kuţbu’l-abdâl idi. Ve anuñ kuţbu’l-abdâl olduğı Fahr-ı ‘âlem’üñ-‘aleyhi’s-selâm- kuţbiyyet-i ‘uzmâsını münâfi degüldür. Zîrâ ol kuţbiyyet bu kuţbiyyetden şu’be-i cüz’iyyedür. Nitekim ma’nâ-yı mezkûre işâret olmak nefes-i

⁹⁹ “Bu inceliği, ancak aқl-ı selim sahipleri düşünüp, anlar.” Kur’ân-ı Kerim, Âl-i İmrân Sûresi, 3/7

¹⁰⁰ “Ben Yemen cihetinden Rahman’ın nefesini buluyorum.” Hadis-i Şerif,

Rahmāniden murād imdād-ı ilāhi olmağa māni‘ degüldür. Nitekim ol imdāduñ Hāzret-i Enşār -rađıyā’İllāhü ‘anhüm- mezāhir-i ekmelidür. Anuñcün; “Hüve’llezī eyyedeke bi-naşrihi ve bi’l-mü’mīni”¹⁰¹ mücibince ekmelü’l-mevcüdātuñ tahte’l-livāsında müctemi‘ olub aña nuşret itmişlerdür.

Bākiden murād Rabbü’l-bākīdür. Bundan fehm olunur ki ba’zı evliyāya bidāyetde feyz-i İlähi bi’l-vāsıta ve ba’zılarına dağı bilā-vāsıta dur. Ve vāsıtanuñ dağı ekmel-i mezāhiri Hızr’dur-‘aleyhi’s-selām- Anuñcün “İriş yā Hızr” deyü elsine-i ‘avāmda bile meşhürdür. Egerçi ki gayrı evliyā dağı müste‘idler i rşādılara feyz-i nefes iderler. Hızr’ına kâ‘im olurlar.-43B-Ve Hızr cemi‘-i evliyāya nihāyetde vākıfdur. Egerçi ki bidāyetde ba’zılarına vākıf degüldür. Ve muṭṭali‘ olmaduğı olmağ dağı cā’izdür ki gayret-i ilāhiyye bābındandır. Ve bu maḳūle evliyā-yı efrād didükleri ḳabilinden olur. Zīrā anlar ḳuṭbu’l-aḳṭābuñ taht-ı taşarrufunda degüldür.

Ve bundan zāhir oldı ki Hızr her müste‘idde ifāza-i nefes ile me’mür degüldür. Velākin Şeyḫ Ekber-i Ḳuddüs-sırrahü’l-eṭhar- ḫāzretleri zamānlarından ilā yevmü’l-ḳıyām ne ḳadar ḫavāşş-ı evliyā geldi. Ve gelürse cümlesinüñ dehānına nefḫ itmişdür. Ve bundan murād ‘ilm-i ilāhiyye intisābı taḫḳıḳdur. Ve bi’l-vāsıta olan feyzle bilā-vāsıta olanuñ farkı budur ki bi’l-vāsıta feyz ehli olanlarıñ ekşeri mezāḳlarında şıfātı ve bilā-vāsıta olanlar zātı olurlar. Ve zātiyyün, şıfātiyyündan rütbe de a’lādur. Egerçi ki şıfātiyyün ḫālet-i beḳāda zātiyyündan nişā’ede ekmeldür.

Pes, bu maḳūle şıfātiyyüne zātiyyün dağı dirler. Velākin her zātı olana şıfātī dimezler. Zīrā cā’iz ki maḳām-ı zātdan nüzül itmemiş ola ve rütbe-i zāta ḳadem başmayan şıfātı zātı olandan rütbe-i esfeldür. Zīrā şıfātı olmağ “ḳābe-ḳavseyñ” mertebesidür ki maḳām-ı ‘ışḳdur. Ve zātı olmağ “ev-ednā” mertebesidür ki, maḳām-ı fenādur. Ya’ni ol maḳāmda nesneden ḫuşuşan ki ol maḳāma müşil ve sebep-i ḳarīb olan ‘ışḳdan bile fenā vardur. Ve zıkr olınan zātı ve şıfātiyye sırr-ı ḫallāḳ-ı lafzī ile işāret olunmuşdur. Ve bu ma’ nāyı zevḳle belki mu‘ammāyı keşf ve feth itmekden aş‘abdur. Zīrā mu‘ammā-yı ḫāḳıḳīdür ki mu‘ammā-yı mecāzī ve i’tibārınuñ

¹⁰¹ “O (Allah’tır) ki seni yardımyla ve mü’minlerle destekleyendir.”Kur’ân-ı Kerim, Enfāl Sûresi, 8/62

fevkindadır. Pes, her hâll-i mu'ammâ-yı i'tibâriyye kâdir olan mu'ammâ-yı hâkîkî halline kâdir olmaz. Nitekim pûşide lafızından ol şu'übeti işâret vardur. Fa'rif -44A-

Başiret ehli yanında görinen şüret-i Hâkdur

Muhammed Muştafa vü Ahmed ü Mahmüd esmâdur

Başiret dîde-i kalbdür. Başar çeşm-i kalb olduğu gibi ma'nâ-yı başarıla mahsûsat ve başiretle ma'kulât-ı idrâk olunur. Ve cümle-i ma'kulâtdan biri daği şüret-i Hâk'dur, hâkîkat-i Hâk degül. Zîrâ hâkîkat-i Hâk idrâk olunmağdan müberrâdur. Anuñcün "ve hüve ma'aküm"olan ma'iyeti ma'iyet-i şifâtiyyeye haml iderler; ma'iyet-i zâtiyyeye degül. Belki ma'iyet-i zâtiyye didükleri nisbet-i irtibâtiyyedür ki vaşfla mevşuf ve ta'ayyün ile müte'ayyin ve hâl ile zî'l-hâl ve muflak ile kaydı arasında cârî olan nisbet gibi bir nisbetdür. Bu nisbetden ise ta'ayyün-i hâkîkî lâzım gelmez. Anuñcün dirler ki hâlen eşyâ râyihâ-i vücûdı şemm itmemişler. Belki zühür iden niseb-i esmâ-i İlähidür. Niseb ise umûr-ı vücûdiyyeden degüldür. Ve esmâda cümle-i esmâ dâhildür. Ve bunlar şüret-i Hâk olduğu ma'nâ-yı Hâk'a dâll olduklarıdır. Pes, ol şüvere muţtali' olan hâkâ'ika daği muţtali' olmuş olur. Meger ittilâ' i verâ-i hicâbdan ola.

El-hâşıl Zeyd 'Amruñ rûh-ı insânisini görmek murâd eylese şüret-i 'Amra nazar itmeliüdür ki ol şüreti görmek hemân rûhı görmekdür. Zîrâ rûhuñ bedene hulûl ve anda tahayyüzi olmağla kemâl-i tecerrütten fi'l-hâkîka mer'i degüldür. Pes, mer'i olmak lâzım gelse bedene ta'alluķı cihetinden şüret-i bedende görünür. Ve hâkîkatde beden aña ayîne gibidür ki ayîne mün'akis olan görünür; nefsi ayîne görünmez. "Fe-sübhâne'l-muhtecibi bi-şifâti zâtihi ve halkihi" şüret-i Hâk daği bu kıyâs üzere muţâlâ'a olma. Ya'ni eşyâ' esmâ-i ilâhiyye ile kâ'imdür ve esmâ didükleri fi'l-hâkîka ol eşyânuñ ta'ayyünâtıdır. Pes, ism-i müsemâyâ dâll olduğu gibi her şey' daği -44B-Hâk'a dâlldür. Ve dâllden murâd medlül olmağla dâll olduğu vech ile medlülüñ şüretidür. Bu cihetdendir ki Hâk'dan ezhâr nesne yokdur. Velâkin mahcüb olan şürete kaşr-ı nazar idüb a'mâ gibi ayîne mün'akis olan yüzi görmez.

Ve bu kelâmdan murâd Hakk'ı ve ru'yeti temsilîdür. Yoḥsa Hakk'uñ ru'yeti bundan 'âlidür. Anuñçün tevḥid ve tecrid ve tefriddürler. Ya'ni tevḥid âfâka ve tecrid enfüse tefrid bu ikisinden kaç'-ı nazar olan mertebe-i külliye-i zâtiyyeye göredür. Anuñçün seyr-i ekvânda qalanlar Hakk'dan fi'l-ḥakîka maḥcûblardur. Pes, gerekdür ki muvaḥḥidi ism-i mef'ûl şıgası üzre âfâkdan tecrid idüb şirk-i âfâkiden ḥalâş olduḡdan şoñra enfüsten daḥi tecrid itmekle şirk-i enfüsiden daḥi necât bulub müferrid ola.İsm-i fâ'il şıgası üzre nitekim ḥadîşde gelür: "Sebeḡa'l-müferridüne"¹⁰² Ya'ni müferrid olan mücerred-i sâbık ve mücerred daḥi muvaḥḥid-i sâbıkdur. Ve ehl-i tefrid kümmel-i evliyâdur ki seyr-i vâcibe kâdirlerdür.

Bunlar a'lâ'l-muḡarrabîndür. Ve bu maḡâm-ı seyr ve rûḡâninüñ fevḡındadır. Zîrâ rûḡ maḡlûḡ olmaḡla seyr-i ekvânda ḡalur. Pes, ol rûtbeye sırr-ı insân ve belki sırrü's sırr-ı insân gerekdür ki ḡayb-i muḡlaḡa nâzırdur. Ve bunuñ 'âlem-i ekvânda naziri şemsdür. Zîrâ şems ḡamerüñ fevḡında ve ḡamer daḥi sâ'ir kevâkibüñ fevḡındadır. Velâkin cümlesinüñ nûri âfil ve ḡaribdur. Pes, nazar-ı şemsün zâtına tecellî iden nûr-ı ilâhi dâ'imadur ki mebde'i'l-envâr ve bundan zâhir olur ki cemî'-i eşyâ şuver-i Hakk olacaḡ insân bi-tarıḡi'l-evlâdür. Zîrâ eşyânüñ mazhariyyeti cüz'iyet ve insânüñ külliyet vechi üzerinedür. Nitekim "İnne'llâhe ḡaleḡa Âdem 'alâ şüretihi" Ey 'alâ şüreti'l-ḡakîḡiyyeti ve bu şürete numüne olmaḡ içün vech-i kümmel daḥi ḡüsn ḡılındı.[eşyaya sıfat dimek Hakk Te'âlâ esbaba hakikat olub eşya ol hakikatüñ şüreti olduḡı i'tibarıyladur. Mustafa Mustakim -45A-

Ya'ni ḡavâşş-ı evliyâdan olanlarda ḡüsn şıfâtı vardır ki yüzlerinüñ ḡüsnîdür. Zîrâ ḡüsn-i şıfâtı ḡüsn-i zâtiye tâbi'dür. Pes, anuñ ki ḡüsn-i zâtı ile taḡaḡḡı olub ḡüsn-i şıfâtı ve 'ârizîsı daḥi olur. Ve Loḡmân-ı ḡakîm ki siyeh cerde yine kendi cinsine nisbet ile melâḡat-ı tammesi var idi. Zîrâ zışt-i rûyı olmaḡ umûr-ı müneffireden olmaḡla enbiyâ ve evliyâ andan maḡfuz olub ḡisânü'l-vücûḡ olmuşdur. Ve Fahr-ı 'âlem -'aleyhi's-selâm- kemâl-i tām olmaḡla şüretde daḥi Yûsuf'dan - 'aleyhi's-selâm- emlâḡ idiler.

¹⁰² "Münferid olanlar önce geldi." Hadis-i Şerif

Revân olduğda hün-ı hazret-i Hallâc işüdüñ mi

Ene'l-Hakki nice her katra başka başka güyâdur

Ya'ni Hüseyn Hallâc'üñ -kuddise sırrahu- "ene'l Hak" didügi için zâhir-i şer' a muhâlifdür deyü kat' itmek şadedinde olub a'zâsın kat' itdüklerinde revân ve cârî olan kânüñ her katresi "ene'l-Hak"diyu şadâ virdi. Zîrâ ol kân Hallâc'üñ eczâsındandır. Sırrı "ene'l Hak" ise min gayr-ı keyfiyyete cemî'-i icrâsına sârî olmuştur. Pes lisânı kendi zâtınuñ mutehakkiğ olduğu ma'nâdan haber virdügi gibi her katre kân daği lisân maqâmına kâ'im olub ene'l-Hak didi ve eczâ küllüñ hakikatinden haber virdi. Başka didügi budur ki mün-faşıl olduğda her bir katresi bir ism ve bir ta'ayyün-i şürete girer. Ve cemî-i eşyâ esmâ'ile devr eyledügi gibi ol daği anuñla devr eyler. Pes, fi'l-hakika "ene'l-Hak"diyen ism ve belki müsemmadur. Zîrâ ismle müsemmanuñ miyânında nisbeti irtibatıyye vardır ki vaşıfla mevşuf gibidür. Nitekim güzer eyledi, velâkin Hak Te'âlâ 'abduñ sem' ü başar ve lisân olduğın bilmeyenler ol maqâleyi mañlûka nisbet itdiler. Ki insân şecereden ecma' ve evlâdur. Şecere-i Mûsâ'dan ise -'aleyhi's-selâm- "İnnî ene'llâh" nidâsı mesmû' olmuştur. -45B-

El-hâşıl "ene'llâh" tevhidî 'âlem-i vücûba göre iken 'âlem-i ekvândan olan şereden bilâ-teksîf zâhir oldı. Zîrâ 'âlem-i vücûb cemî' 'avâlimüñ mebd'e'i ve sırrı cümleye sârîdür. Pes, her ne vech ile olursa zühür ider, zühûra siyâk yokdur. Nitekim vezîr, pâdişâh şüretinde zühür ider. Ma'a hâzâ pâdişâh degüldür, belki aḥkâm-ı izhârda anuñ gibidür. Ve "ene'l Hak" demek "ene'llâh" demekden ehven ve te'vîle akrabdur. Zîrâ Hak bâtıluñ muqâbilidür. Eşyâda ise Hak'la kâ'im olduğ cihetden butlân yokdur. Ulûhiyyet ise 'ubüdiyyetüñ muqâbilidür. Pes, kişi kendi nefsinden butlânı ki hakikatı 'ademdür. Selb idüb hakikatı ki hakikatı vücüddur; işbât itmek 'ubüdiyyeti selb idüb ulûhiyyeti işbât itmekden ehvendür.

Ma'a hâzâ ene'nüñ teşahhuşu izâle olınsa "hüve" kalur. "Hüve" ise zamâ'irde muḥaddemdür. Zîrâ aḳdemü't-te'ayyünât olan hüviyyet-i zâtiyyeye işâretdür. Ve

Cüneyd-i Bağdâdî'den ki "mâ fi'l-cübbeti Rasûli'llâhi" şâdur olmuştur. Bu daği müveccehdür. Zîrâ cübbeden murâd fi'l- haqîka eşyâdur ki esmâ cübbe gibi setr eylemişdür. Esmâ ise taht-ı celâlede mûndericdür. Pertev-i Şems ise şemse irtibatla şemsiyyet evvâhâ itdüğü fi'l-cümle şahîh olduğu gibi eşyâ daği pertev-i olmak üzerinden Haqqa muzâf itseler lâ-be'isdür. Nitekim pâdişâh kûli pâdişâh sancağına bizim sancağımızdır. Zîrâ pâk ü şâh teğarrüb-i tâm vardır.

Güya ki sancağ bi'l-fi'l kendinün ve şâhibü'l-cünd odur. Ve bu tağribiyyeti mezkûrünü maqâm-ı mükâşefeye nâzır olduğuna göredür. Ve illâ evlâ olan tevhid-i haqîkiyi setr itmekdür. Anuñcün Rasûlu'llâh -'aleyhi's-selâm- "Hüve'llâh" didü, "Ene'llâh" dimedi. Ma'a hâzâ dimesini muqtezi var idi: "İnne'llezineyübâyi'üneke innemâ yübâyü'üne'llâh."¹⁰³ Ve mâ rameyte iz rameyte velâkinne'llâhe ramâ"¹⁰⁴ Ve sâ'ir nazâ'iri gibi.-46A-

Ve "ene'llâh" tevhidinün haqâ'ikindendür ki bir mükâşife anı bu ta'âyününü mâverâsı olan 'âlem-i vücûdan istima' itse ba'de'l-mevt cesedi çürimez. Zîrâ çürimek 'âlem-i halkdadur ki muqtezâsı fenâdur. 'Âlem-i Haq'da degüldür ki muqtezâsı beğâdur.

Nazar eyle ki 'âlem kürsî, 'âlem-i 'arş, 'âlem-i ihtirâ'a qarîb olmalarıyla 'âlem-i ekvândan iken anlara bile fenâ yokdur. Pes tabi'iyâyâta fenâ gelmeyecek ervâha ve esrâra daği bi-tarîki'l-evlâ fenâ farî olmaz.

El-hâşıl gerçi cesed 'âlem-i ekvândandır. Fe'emmâ her kağı cesede ki 'âlem-i vücûbuñ sırrı sâri ola. Ol sereyân hasebiyle beğâ'î dâ'im bulur. Ve sereyân-ı sır gerçi kalb ü rûhadur. Velâkin bunların cesede ta'allûk-ı kavileri olmağla "li'l-arzi min kâ'ini'l-kirâmîni naşib" fehvâsı üzere cesede daği ol feyzün bereketi bi'l-tabi'iyeye sereyân ider. Ve'l-hamdü li'llâhü Te'âlâ.

¹⁰³ "Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler." Kur'ân-ı Kerim, Fetih Sûresi, 8/10

¹⁰⁴ "Attığında da sen atmadın fakat Allah attı." Kur'ân-ı Kerim, Enfâl Sûresi, 8/17

Yâhüd gûş itmedüñ mi vaşfım dünyâda bir kerre

Anuñ kim diller içre şöhreti Mecnûn-ı Leylâ'dur

Mecnûn ki, Kays-i 'Âmrî'nün laķabıdır. Cününü cünün-ı haķıķıdır; Leylâ ortada bahâne-i maķabbetdür. Nitekim Şeyh-i Ekber-i -ķuddise sırrahü'l-eķhar-Ĥazretleri Şâm-ı Şerîf'de mütevatın iken Zeyneb-nâm bir ma'sûķa dâ'imâ aña temesşül ider. Ve ekl ü şürb-i menâmdan anı men' eylerdi.

Böyle iken vücüd-ı şerîf ve beden-i laţiflerinün gitdükçe lahm ve şahmi ziyâde olub ter ü tâze zuhûr eyledi. Zirâ ol ma'nâ: "Ebeytü 'inde Rabbî yüf'imünî ve yesķini" mertebesine dâ'ir ve şuhûd-ı cemâl-i haķıķi ekl ü şürbden mügni olmasına nâzır idi. Burada vaşfdan murâd odur ki bir def' a mecnûna feşşâd gelüb, feşad murâd olduķda mecnûn ağlayub rızâ göstermedi. Nişterün ucu Leylâ'ya tōķınub müte'ezziye olur didi. Zirâ Leylâ'nuñ hevâsı şegâf-ı ķalbinden cemî'-i 'urûķ ve a' zâsına sâri olmuşdı. Şöyle ki; Mecnûn Leylâ hükminde idi. -46B-

Pes, ma'sûķ 'âşık-ı haķıķınün ceybinden serzede olmak şimdi olmamışdur. Belki hâl-i fenâda cümle 'uşşâķa göre böyledür. Hâl-i fenâda dinildügi budur ki fenâdan evvel bu maķûle ma'nâ münkeşif olmaz. Ve fenâ odur ki zât-ı 'âşık zât-ı ma'sûķda bi'l-külliyeye müstehlik ola. Şöyle ki anda aşla eşer-i vücüd mecâzî kalmaya. Ve bu ma'nâya fenâ dirler, ittiḥâd dimezler. Zirâ ittiḥâd iki mişlün ictimâ'ından nâşidür. Mişleyn ise elbette müteġâyirlerdür. Müteġâyirân ise müttaḥid olmak muḥâldür. Pes, bu ortada vücüd-ı ma'sûķdan ġayrı yokdur. 'Âşıkun vücûdı didükleri ve hümâ ḡayâli nesnedür. Çünkü 'ışķun ġaleyâmı ile ol vehm ve ḡayâl zâ'il ola.

Ma'sûķ-ı haķıķınün vücüd-ı zuhûr ider. Bilâ-keyfiyyet ve lâ ittiḥâd buradandur. Lâ ilâhe illa'llâh denildi. Ya'ni ulūhiyyet-i mâsivâ nefy olındı. Ma'a hâzâ fî-nefsi'l-emr ulūhiyyet mâsivâ yokdur. Belki ulūhiyyet ezelen ve ebeden ve sermeden zât-ı Ĥaķķ'a münḡâşırdur. Velâkin bi-ḡasebi'l-evhâm el-bâḡıla ilâhe iddi'â olınmaġla ol evhâmı nefy içün kelime-i nefy ve işbâta zarûret oldı. Anuñçün mübtedi olan sâlike

ibtidā vird budur kelime-i celāle degüldür. Zīrā hāl-i ‘urūç inhilāl-i terkīb ile hāşıl olur.

Pes mürekkebe mürekkeb münāsib düşdi. Çünki; hāl-i terkīb vāki‘ ola. Ya‘ nī mertebe-i şıfātda lafza-i celāle virdi teveccüh ider ki bu daği fi‘l-cümle lafzen mürekkebdür. Zīrā celāleden maqşūd olan āhirindeki hā hüviyyetdür ki “hüve” kelimesi ol hā’nuñ işbā‘ından hāşıl olmışdur. Pes, hüve zāta işāretdür ki cemi‘i‘l-edvār anda ve “pā” ol zātuñ teferrüdden remzdür ki cümle-i edvār andadır. Anuñçün halka-i zıkr bile hā’i müdevvir şeklindedür. Bundandır ki erbāb-ı tarikat bu maqūle rüsümü ri‘āyet iderler. Zīrā cümle-i rüsüm-i haķā’ik ve buṭuna dālldür. -47A-

Bu taķırden zāhir oldı ki ‘urūca göre nefi muqaddem ve nuzūle göre işbāt muqaddemdür. Ve sūre-i İhlās’uñ “mine’l evveli ilā’l āhiri” tertibi nuzūle nāzır ve mine’l-āhiri ilā’l-evveli ‘urūca dā’irdür. Nitekim bu esrāra tālib olan muhlışlere nümāyān ve şāduqlara göz gibi ‘ıyāndur.

Gezer tebdīl-i cāme küçe-gerd-i şehr olub böyle

Görürler anı bilmezler dimezler ol müsemmādur

Küçe gerd zūķāk ṭolaşıcı ve dönici dimekdür. Bundan melābis-i eb‘āya işāret vardur ki her biri bir levn üzerinedür. Egerçi ki her levnden mütelevvin olan müsemmādur. Meşelā, pādişāh vezir ve sā’ir umerā şuveriyle mütelevvindür. Zīrā cümlesi anuñ esmāsı ve merātibe göre ta‘ ayyünātıdır. Pes, anlara nazār iden pādişāha nazār itmiş olur. Egerçi ol nazār pādişāhun kendi ta‘ ayyüni mertebesinden degüldür. Belki esmāsınuñ ta‘ ayyünātından olan nazār-ı esmāsından kaṭ‘-ı nazār kendi zātına nazārdur ki tefrīd dirler. Ve tefrīd cümle-i merātibüñ fevķindedür. Zīrā pādişāha kendi ta‘ ayyüni mertebesinde nazār itmek, fevķinde nazār yokdur. Ve gāh olur ki pādişāh kendi ta‘ ayyüni mertebesinden kendüni re‘āyāya izhār ider.

Velākin tebdīl-i cāme itmekle anı görenler “odur” dimezler. Anuñçün ta‘ zīm itmezler; zīrā ta‘ zīm itmek heybete nāzırdur. Heybet ise mertebenüñ hükmidür. Anuñçün pādişāhuñ pādişāh olduğın bilen kimsenüñ gözlerine heybet ṭolar ve

kalbine dehşet gelür. Gerekse libās-ı şāhī de olmasun. Pes, bu ma'nā üzre sırr-ı müsemmä-yı Hâk esmāya mürtebî ve esmā daği eşyāya mütā'allık olmağla cemī'i eşyāya nazar idenler esmāya nazar itmiş olurlar.

Ve esmā daği müsemmäya dāll olmağla anuñ vesāyeti ile şuhūd-ı müsemmä hāşıl olur. Velākin mükāşife ve müşāhede ve mu'âyene mertebelerine vāşıl olmayanlara bu ma'nā rüşen olmayub nazar-ı hağdan mağcüb olurlar. Ve tebdil-i cāme iden pādīşāhı re'āsı yā bildüğü -47B- gibi.

Anlar daği Hâk'ı bilmezler ve görürken görmezler ve bu neş'ede Hâk'ıñ zuhūrı bu kadar olur, ziyāde olmaz. Fe'emmā kıyāmetde herkese kendi i'tikādı mertebesinden görünür. Ve herkes huşuş üzerine Hâk'a nazar iderler. Ve kıyāmetden murād haşre ve neş'e-i keşibiyeye şāmildür. Ve keşibde olan mutāla'dan soñra hānelerine rucū itdüklerinde her neye nazar itseler evvelki müşāhede itdükleriniñ nūrını müşāhede itdükleri gibi.

Dünyāda 'ārifler daği cennet-i ācilede olduklarından nāşī hāl-i fenāda Hâk'ı ru'yetden soñra beğāya 'avdetlerinde daği her şeyde ol ru'yetle müşerref olurlar. Pes, anlara göre 'umüm ve huşuş ru'yet vardır. Ve hadīşde bu mertebeye işāret idüb gelür: "Ve es'elūke lezzete'l-nazari ilā vechike'l-kerimi ebeden dā'imen sermeden."¹⁰⁵ Ve bunda lezzet lafzında işāret vardır ki envāruñ hayırlısı, göz anı müşāhedeğe tākat getüren nürdür. Pes, nūr-ı şe'se'ānı ki zāt-ı Hâk'dan pertev efrūzdur. Hadd-i tākatı başardan hāricdür. Zīrā berğ-ı gālib gibidür ki ihtitāf-ı başar ider. Çünki şifātla muhtecib ola. Ol perde-i raqīk-i mütā'ālaya vesīle olub müşāhededede lezzet hāşıl olur. Ve bu ma'nā 'ārifleriñ dünyāda bāṭınlarıñ ve āhīretde hem bāṭın ve hem zāhirleriñ hālidür. Zīrā āhīretde kalb, kalıb olub kemāl-i letāfet hāşıl olur ki ya'nī kalb-i insān bāṭın iken zuhūra gelüb şuret-i kalbde ta'ayyün ider. Ve bu letāfetdendür ki bir şahış ref'a-i vahdede cennetüñ sekiz kapusından bile dağil olur.

¹⁰⁵ "(Ey Allahım)Senin kerim olan yüzüne bakmanın lezzetini daima istiyorum."Hadis-i Şerif

Ve bunuñ hilâfidur ki kâfiruñ vücudı bi-hasebi'l-hücb tekeşşüf idüb bir dişi Uhud Tâğı kadar ve bedeni üç günlük mesâfe gibi olur. Anuñçün anlara ru'yet olmaz. Belki maħcüb-ı Hâk olurlar: Fe zükü felen nezideküm illâ 'azâben. Fe men zâka'l-'ışka fı'd-dünyâ tü'azzibü ve men lem yezükü ihtereka bi-ķalbihi ķalibihi -48A-

Senüñ 'azlünde oldur ğam çeken naşbuñda şād oldur

Ĥadîş-i ķudsî içinde bular heb müşbet illâdur

Ĥadîş-i ķudsî ma'nâsı münzel olan ĥaberdür. Yâ ilhâm veya menâmla ya'nî Allâh Te'âlâ ve ĥadîş-i ķudsîde buyurur ki: "Ey İbn-i Adem senden ta'am istedüm baña ta'am virmedün ve senden şu diledüm baña saķy itmedün ve 'uryân oldum baña libâs ğiyürmedün ve 'alâ hâzâ ki bu me'âniye tenezzülât-ı ilâhiyye dirler. Pes, Hâk Te'âlâ kisve-i 'abde zâhir olub 'abd mansûb olduķda şād ü ma'zül olduķda ğamnâk olur. Ya'nî Hâķķa şifât-ı 'abd nisbet olunur, buña vazĥuñ ve tebeşbüş ve feraĥ ve melâl ve bunlaruñ imtisâli.

Nitekim eĥadîş-i şaĥîĥada her biri vârid olmuşdur. Velâkin ehl-i şeri'at-ı kemâl tenzihlerinden bu maķûle şifâtı te'vîl idüb netâyic ile 'amel iderler mebâdî ile degül. Ve ehl-i ĥaķîķat bilâ-te'vîl Hâķķ'a isnâd iderler. Velâkin ĥalkuñ bildügi ma'nâyla degül belki Hâk Te'âlâ'nuñ 'ilminde olan vech ile. Pes, Hâk Te'âlâ kendine izâfet itdügi şifât-ı 'abdüñ ĥaķâ'ıķını kendi bilür ve biz ol şifâtı aña ol vech ile izâfet ķıluruz kendi bildüğimiz üzre degül. Zîrâ kendi bildüğümüz üzere izâfet itsek teşbîh ve teccîm lâzım gelür. Ve te'vîl olinsa ĥaķa ihtimâli vardur. Pes, eyüsî vârid olduğı vech üzere işbât eyleyüb 'ilmini Allâh Te'âlâ'ya tefvîz itmek gerekdür.

Aña "ennâ erâhü" dir bilen nür olduğın maĥzâ

Şifâtıyla eger gördüm diyen var ise binâdür

Innâ hemzenüñ nun-ı müşdeddenüñ fethalarıyla keyfe ma'nâsınadır. Ma'lüm ola ki Rasûlu'llâh'a-'aleyhi's-selâm- su'âl idüb "Leyle-i Mi'râç'da Rabbü'l-'âlemini gördün mi?" didükleriñe; "Ne vech ile göreyim ki nür-ı maĥzâdur" diyü cevâb

virtiler. Ya'ni nūr-ı mahz olub -48B- tecerrüd-i haqıqısına göre mer'i degüldür. Zîrâ kimse anuñ künhüni idrâk itmez; gerek nebi ve gerek veli. Velâkin melâbisi şıfâta zâhir olduğı cihetden herkes anı görür. Fe-emmâ kimi bilür ve kimi bilmez. Ve Hâzret-i Mûsâ -'aleyhi's-selâm- ki ru'yet-i Hâkq'a tâlib oldı.

Ru'yetden murâdı kemâl-i isti'dâdı ve maṭlûbuñ cevâzı olduğı vech ile ta'ayyünde ru'yet idi. Nitekim Fahr-ı 'âlem -'aleyhi's-selâm- fevka'l-arşa hâşıl oldı; yoḥsa başiret ile hâl-i fenâda olan ru'yet degül idi. Zîrâ ol ru'yet dâ'ima hâşıl idi; ol sebebden ki fenâ üzerine mebnîdür. Fenâ ise velâyet ile hâşıl olur. Pes, veliye hâşıl olan ma'nâ nebiye bi-tarîki'l-evlâ hâşıldur. Fe-emmâ ol ma'nâ ḥaşâ'iş-i Muḥammediyye'den olmağla Mûsâ andan men' olunub maḳâm-ı kelimiyyetde şâbit oldı. Ve ta'ayyünde cevâz-ı ru'yete delâ'il çoḳdur.

Cümleden biri Rasûlu'llâh'uñ -'aleyhi's-selâm- hâlet-i şalâtda şeş cihetden ru'yetidür. Nitekim ḥadişde vârid olmuşdur. Ve bu ma'nâ çeşmde olan cihet-i maḥşûsa kaydını izâle olur. Ya'ni çeşmüñ cihet-i maḥşûsayı nazarı muḳayyed olduğındandır. Pes, ol kayd bi-izni'llâhi Te'âlâ izâle olınacaḳ cemî'-i eczâ çeşm olur. Nitekim Hâzret-i Mûsâ'nuñ cemî'-i eczâsı guş oldı. Ve bu ma'nâ vücûda gelmedükçe ru'yetü'llâh hâşıl olmaz. Bu itlâka nâzırdur ki Ka'be'nüñ civârını tavâf olunub cihet-i maḥşûşada vakfe olmaz, şalât gibi.

Velâkin şalâtuñ daḫi zâhiri kayd ve bâtını itlâḳdur. Zîrâ zâhiri veche maḥşûş olmak "lâ-ecel li-maḥşâdur." Pes, bâtını Hâkq'adur ki cemî'-i cihât anda berâberdür. Ve ol ki ḥâbda görmekten ba'zı fuḳahâ men' iderler ḥatâ-yı maḥzudur. Zîrâ ḥâb daḫi 'âlem-i dünyâ ya'ni yaḳaza gibi ḥayâldür. Pes, yaḳazada bi-ḥasebi'l-mevṭın görünmek câ'iz olacaḳ ḥâbda daḫi câ'izdür. Gerek şıfâtiyla ve gerek zâtıyla -49A- Fa'rif cidden. Fe'innehü min mezâlîki'l-aḳdâm ve lâ-yemşî 'aleyhi müsteviyen illâ ehlü'l-iḳdâm.

Kimi nefy ü kimi işbât ider anı bu ‘âlemde

Kimi lâkinde kalmışdur kiminüñ hâli ammâdür

Vücûd-ı Hakk’ı nefy iden tâ’ife-i mu‘atılâdur ki ‘âlem-i şâni‘den ta‘tîl itmişlerdür. Velâkin ta‘tîlleri ehl-i senedün müstenidleri anlaruñ yanında mu‘temed olmamağladur. Pes, kendi zâtlarında mu‘atıla olmamak câ’izdür. Binâ’en ‘alâ hâzâ hadîş-i tehavvülde mezkûr olduğı üzre anlara dağı mu‘tekdaları şüretinde tecellî vardur. Ve bir dağı budur ki ta‘tîl işbâtüñ muqâbili olmağla takyîdden hâli degüldür. Fe’fhem cidden.

Fe-innehu ‘amîkûn ve vücûdün Hakk’ı işbât iden dağı kimi muvahhîd-i haqqîki oldı ki kelime-i tevhiidden mefhûmdur. Ve kimi dağı şeneviyye ve şâlişü şelâşe işbât idenler ve gayriler oldılar ki bunlar müşriklerdür. Lakin ve ammâdan murâd işbâtta olan şurûf ve kuyûda işaretdür ki ekşeri bâtıldur. Zirâ ‘aql-ı nâkış muqtezâyâ kande nedür. Ve bir mağalle ki ‘aql-ı kâmil duhûl itmeye ‘aql-ı nâkış anı ne vech ile takyîd itmege kâdir olur; anuñçün zât ü şifâtuñ ve ef’âl Hakk Te’âlâ’yı şeri‘at ve şâri‘ her ne vech ile ta‘rif itdiyse ol vech ile i’tikâd idüb muqtezâ-yı ‘aql olmayan nesnenüñ ‘ilmen Hakk Te’âlâ’ya sipâriş itmek gerekdür. Anuñçün zât-ı Hakk’dan bahş idenleri tahtî’e itdiler.

Zirâ ol bahş zât-ı Hakkı takyîd itmekden hâli olmaz; bu cihetden zât-ı Hakk’da tefekkürden men‘ ve nehy olındı. Ve Qur’ân’da gelür: “Fa’lem ennehü lâ ilâhe illâ’llâhü” Ya’ni muta‘allağ cemî‘-i ülüm mertebe-i ulûhiyyetdür ki şifât-ı Hakk’dandur rubûbiyyet gibi. Pes, ulûhiyyet mertebesinüñ mâ fevki idrâkde bi’l-küllîye hâricdür. Zirâ zât-ı bahtdur. Ol mertebede ism ve şifât ve hüküm ve resm mülâhaza olunmaz. Hâzâ hüve’t-tehkiğ -49B-

Budur bu hikmet-i zevkiyye bunda bahş-i ‘aql olmaz

Anı ehl-i hîred bilmez egerçi İbn-i Sînâdur

Ya’ni hikmet ki eşyâyı ‘alâ mâ hiye ‘aleyh ma‘rifetdür. İkidür; biri hikmet-i bahşiyedür ki tâ’ife-i felâsife ‘aql ile bahş itmişler. Ve haqâ’ik-i eşyâ budur deyü

ta'yîn eylemişlerdür. Meşelâ insânun hâkîkati hayvân-ı nâtik ve feresûn, hayvân-ı şâhil ve esedûn hayvân-ı müfteris olmak gibi. Ve ecrâm-ı 'ulviyye ve süfliyyenûn her birine bir ad komışlar ve havâdişe muta'allik söz söylemişlerdür. Nitekim kütüb-i hikmet-i bahşiyede meşûrdur. Bunların ba'zısı Hâkîk'â mutâbık ve ekşeri bâtıldur. Hüşuşan ki redd-i şeri'ati mutezammin ola. Ve biri hikmet-i zevkiyyedür ki vicdân ve keşifle ma'lûm olmuşdur ki hâkâ'ik-ı zât ve şifâta mute'allikdür. Ve bunların cümlesi Hâk ve vâkı'a mutâbıkdur. Egerçi ki ba'zısı 'inde'avâmmi'l-'ulemâ'î medhûldur Fe-emmâ dahl itmek 'aql yüzindendür.

Bir ma'nâ ise vahy ü ilhâm yüzinden hâşıl olsa 'ağldan hâricdür. Pes, tavr-ı 'ağlda olmayan nesneyi 'aql nice idrâk ider. Ve idrâk itmedügi māddeye ne vech ile dahl ider. Binâ'en 'alâ hâzâ daħli bâtil ve kavlı sâkıṭ ve kendi mezmûmdur. Nitekim ba'zı erbâb-ı hâkîkate mute'allik risâleler tahrîr idüb içinde anları ikfâr itmişlerdür. Velâkin kâfir odur ki küfri qabûl ide. Pes, anlar küfri qabûl itmeyecek, gayruñ mücerred ikfârıyla kâfir olmazlar. Ve ol kıl ü kâlûn mütegayyir sözleriyle bulanmazlar. Ve evvelkilere felâsife didükleri gibi ikincilere hükemâ-i ilâhiyye dirler.

Ve felâsife daħi İslâmiye ve gayr-ı İslâmiyyedür. Gayr-i İslâmiyye hükemâ-i Yunâniyyedür ki şerâyi'-i mâziyyeye inkıyâd göstermişler ve Hâk Te'âlâ'nun hâkîkında raṭb veya bes sözler söylemişlerdür. Ve İslâmiyyenûn 'allâmesi Ebû 'Aliyy Sinâ'dur ki Aristâlis mezhebe zâhib ve tarîqına sâlik olmuşdur.-50A-Anuñcün Aristâlis gibi merdûddur. Fârâbî ve emşâli daħi aña kıyas olına.

Hükemâ-i İlâhiyye, Cüneyd-i Bağdâdî ve Bâyezid-i Bestâmî ve Sehl-i Tüsteri ve Şeyh Ekber ve Ferzendî Şeyh-i Kebîr-i Konevî ve gayrılarıdır ki bunlar hâkâ'ik-i eşyâdan ber-vefkı esmâ "kemâ yenbeği" bahş itmişlerdür. Bir vech ile ki biri birilerine muğâyeretleri yokdur. Belki ba'zı 'ibârâtda bile müteffiklerdür. Zîrâ bunlar mebd-i vâhiddin aḥz itmişlerdür. Ehl-i enzâr ise böyle degüldür. Ve işrâkî oldukları şüretde daħi ma'lûmları hürâfât-ı riyâziyye maḳûlesidür ki aşla i'timâd yokdur. Zîrâ Hüda'ya ittibâ' itmemişler. Belki hevâlarına tâbi' olub bilâ-mürşid-i sulûk itmişlerdür. Pes anun ki şeri'ati olduğı şüretde mürşidsüz sulûk idecek Hâkîk'â vâşıl

olmayacak şer'ati olmayan ne vech ile vâsıl ola. Meger vuşûli 'âlem-i kevn ve fesâduñ nihâyetine dek ola ki semâ-i sâbi' anuñ muqa'arudur. Zirâ mâ-fevķı 'âlem-i cinândur ki 'âlem-i ķalbe nâzırdur. Sulûkında munħarif olan ise ehl-i ķalb olmaz, egerçi ehl-i rûħ olur. Ol cihetden ki ķalb-i 'arşü'llâh ve mecme'ü'l-kemâlâtdur. Anuñçün ba'de't-tahâķķuk bi'l-kemâl pederi rûħdan efdâldür. Bu sebebden ķalbe i'tinâ olunur rûħa i'timâd olunmaz. Zirâ rûħ maħlûkdur. Nitekim ba'zı beyânı sebķ itdi.

El-hâşıl Ebu 'Âliyy Sinâ 'aķl-ı kâmilı ile mebhâş-ı zât ü şıfât "kemâ yenbeği" idrâkden 'âciz olacak sâ'ir ħükemânüñ ħâli nicedür kıyâs olına. Pes gerekdür ki ħikmet-i zevķiyye ehlinüñ tariķatlerine sâliķ olub anlardan birinüñ irşâdıyla maṭlûba vuşül ħâşıl ola. Cibrîl -'aleyhi's-selâm- ki 'aķl-ı maħz idi. Velâkin maķâm-ı sırr-ı İlâhi puyegâhı olmamağla Leyle-i Mi'râç'da Sidretü'l-Münteha'da ķarâr itdi. Pes aķl-ı maħz olmayanlar ki ol maķâma 'adem ve vuşûli bedihidür. Ķâle Te'âlâ: "Ve mâ minnâ illâ lehü"¹⁰⁶ maķâm-ı ma'lûm el-âyete-50B-

'Acebdür kim seķilmez gevheri seng-i siyâhında

Kimi gevher dir ammâ kimisi dir seng-i ħârâdur.

Ya'ni fi'l-ħaķıķa gevher zı-ķıymet ne ise seng-i siyâh-ı ħaķır dağı odur. Zirâ her biri tecellî-i maħşûş ile zühür ve ism-i müte'ayyin ile birüz eylemişdür. Esmâda ise müsemmäya göre fark yokdur; belki fark aĥkâmı cihetindendür. Pes, aĥkâmı cihetinden tefâvüt üzre olub kimi külliyyet ve kimi cüz'ıyyet ve kimi luṭf ve kimi ķahr şüretinde rû-nümâ olmağla fi'l-ħaķıķa tefâvüt lâzım gelmez. Belki cemî'-i eşyâda bi'l-fi'l mevcûd olan ne ise bir zerrede dağı bi'l-ķuvve mevcûd olan odur.

Şöyle ki ol zerrenüñ ķuvvetinde olan ma'nâ bi'l-fi'l mütecelli olsa cemî'-i eşyâyla berâber olur. Nazar eyle ki be'üz ya'ni sivrisünek didükleri bir ħaķır maħlûķ iken izn-i ilâhi ile Ĥazret-i İbrâhîm'e -'aleyhi's-selâm- tûbüz olub 'asker-i Nemrûd'a

¹⁰⁶ "Bizim her birimiz için bilinen bir makam vardır." Kur'an-ı Kerim, Sad Sûresi, 38/164

mukâbil geldi. Ve âhir anı hezm ve perişân eyledi ve maḥzûl kıldı. Sâ'ir daḥi buna kıyâs olına. Pes, bir ismde biñ bir ism dâhıldür; ancak ahkâmınuñ zuhûrî izn-i Ḥakk'a bakar. Bu sebebdendür ki ḥaşmı ḥakkîr görmek olmaz. Ve ehlü'llâh cemî'î-i eşyâya eger külli ve eger cüz-i ta'zîm nazarıyle nazar iderler. Meger zâhir-i şerî'at, bi-ḥasebi'l-ḥikmete anı taḥkîrle emr itmiş ola, keferihü ve fasıkahu gibi. Nitekim Kur'an'da gelür: "Ḥattâ yu'tû'l-cizyete 'an yedin ve hüm şâgirün" ¹⁰⁷ luḥf ü ḳahr yüzi daḥi böyledür. Pes, luḥfda ḳahr mündericdür.

Nitekim bir kimse ni' met-i lezîze ekl iderken boğazına ṭurub helâk olur. Pes, ol lezzet aña zehir ḥükminde olur. Ve kezâlik ḳahrda luḥf mündericdür. Nitekim ba'zî ehlü'llâh ḥâl-i zarûretde âb-ı deryâ icüb anı zülâl gibi bulmuşdur. Ve esad-ı ḥayavân-ı müfteris -51A-iken ba'zî erbâb-ı taşarrufa göre esb-i rehvar ḥükminde olub üzerine râkib olmuşlar. Ve ḥâcetleri olan cânibe gitmişlerdür. Pes, bu ḥakkâ'îkda aşla nazar ile tefâvüt yokdur. Egerçi ki ta' ayyünât cihetiyle tefâvüt-i 'azîm vardur. Pes, senğ-i siyâh kıymetde cevher ile berâber olmaz. Berâberdür demek emr-i zarûriyi inkâr olur. Ka'be'ye şerefe'llâhü Te'âlâ." Sâ'ir buyüt ve mesâcid ile berâber demek gibi. Zîrâ gevher-i ḥaşşası ile temeyyüz ve misk-i râyihasıyla tefâvvuk bulduğı gibi. Ka'be daḥi şerefde sâ'irler üzerine râciḥdür. Velâkin bu fark emr-i 'arîz ḥasebiyledür. Bu maḳâmuñ daḥi taḥkîkî budur ki ehl-i ḥâl ile ehl-i maḳâmuñ miyânında fark vardur. Zîrâ ehl-i ḥâlün sırrı fenâda olmağla şuhûdda istihlâki sebbiyle anuñ yanında dürr ü ḥacer berâberdür. Anuñçün iltifât itmez.

Ve dürrî ve ḥacer yerine vazî'idüb biñ aḳçayı bir aḳça meşâbe i'tibâr ider. Ve belki nazarından bi'l-küllîye sâḳıṭ olur. Fe-emmâ şâḥib-i maḳâm olan kâmil yanında fark vardur. Zîrâ Ḥakk Te'âlâ o maḳûle nesnelere miyânına tesviye itmemişdür. Belki ḥavvâş zâ'ide ile biri biri üzerine terciḥ itmişdür. Ve ḥakîm-i vâşıl odur ki her zî-Ḥakk'uñ ḥakkını i'tâ eyliye.

Pes, menâzil-i rûḥâniyye de tefâvüt olduğı gibi menâzil-i cismâniyye daḥi tefâvüt vardur. Meşelâ cennet dâr-ı dünyâdan efdâldür ve Ka'be sâ'ir mesâcide göre

¹⁰⁷“ (Onlar) Küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın” Kur'an-ı Kerim, Tevbe Sûresi, 9/29

a' lādur. Ve bir mekân a' lā olmak ya anda sâkin olanuñ haqîkatine veya himmetine râci' dūr. Haqîkati didüğümüz budur ki meşelâ Ka' be' de her zamânda melâ' ike-i muqarrebîn mevcūd olurlar. Ve insâna vicdân kalb-i cülesânüñ himmetlerinden ve hüsni- hâllerinden hâşıl -51B- olur.

Ma' a hâzâ efâzıl-ı beşerüñ huzûrunda dañi hâli degüldür. Bu cihetden kulüb-ı laţifeye te' eşşür hâşıl olub maqşud cilveger-i hayyız huşul olur. Ve bu te' şirdendür ki şuret-i ' ilm ve ' amel o maqâmda sâ' irden itmedür. Yesserü' llâhü Te' âlâ ve himmeti didüğümüz budur ki yüz yigirmi dört biñ peygamber beyt-i mükërremi tavâf idüb himmetlerin ol maħalde terk itmişlerdür. Ve kümmel-i evliyâdan dünyâdan gúzer idenlerüñ hâleri dañi böyledür ki himmetleri Ka' be' den munkaţı' degüldür. Ve belki huşuş üzerine Ka' be' den gayrı beyte dañi himmeti şâhibü' l- beyt ta' allük idüb kalmışdur.

Bâyezid-i Beştâmi' nüñ Beytü' l- Ebrârı ve Cüneyd-i Bağdâdî' nüñ şu neziyede zâviyesi ve İbrâhîm bin Edhem' üñ ' imâreti ve sâ' ir aña mülk-i emâkini gibi ki kendileri dünyâdan intikâl itmekle himmetleri buq' alarından munkaţı' olmamışdur. Bu cihetdendür ki mezârât-ı şulehâyı ziyâret iderler. Ve emâkin-i müteberrikeye seyr ü seyâhat kılurlar. Tâ ki maţlûb olan vicdân-ı kalb huşüle gele. Ve illâ "ve hüve ma' aküm" sırrına göre hareket-i cismâniyyede fayda yokdur. Ve bu ma' nâya vukûf ' âriflerüñ tamâm-ı ma' rifetinden ve ' uluvv-i maqâmındandır.

Zehî cesed ki bu yolda eriyüb çüriye. Ve zehi mâl-ı tayyib ki aña vuşul için mebzül ola. Ve zehi göz ki nazar-ğâh-ı Haqq' ı muţâla' a eyliye. Ve ervâh-ı ' âliyenüñ nazar-endâz oldukları mevâzi' -ı şerîfeye nazar şala. Zirâ bunları görmese onlar orada bunu görürler gayrı emâkinde olsa belki görmezler. Ve anlaruñ seni gördükleri şefâ' ate bahânedür. Ve bu maqâmda dañi kelâm-ı nefis vardır. Velâkin ' ukûl-ı za' ife anı kabûl itmez. Ve perde-i esrârı dañi hetk itmek olmaz. Pes, bu kadarla iktifâ olunub ' amel olma.-52A-

Ba' de zâ takrîr-i mezkûrdan mefhum oldu ki beyt-i mestûrda mûnderic olan mazmûn ehl-i fenâ hâline nâzırdur, ehl-i beķâ degül. Ve ehl-i fenâ hâli ihtiyâr ve

tağdīm olıduğı beğaya bāb olmağladur. Ve sullākuñ ekşeri dağı ol perdede kalmaşlardur. Belki fenāya vuşul bile kat-ı nādirdür. Fenā şüretinde vāki^c olan ba' zı ahvālūñ hūkmidür; haqıkat-i fenā degül.

“Kuli'llāhümme”de bāk “Mālikū'l-mülk”i te'emmül kıı

Kimini kul eylemiş kimi derinde şāh u pāşādur.

Bundan merātib-i esmāya işāret vardur ki bu merātib ile te' ayyünāt arasında temāyüz ve tefāzül hāşıl olur. Bu “kul” hitābınuñ 'ibāreti habıbe ve işāreti habıbü'l-habıbedür. Ve kâ'il fi'l-haqıka Allāh Te'ālā'dur. Pes, habıbe hitābda cānib-i farkı ri'āyet vardur ki ve “Estagfir li-zenbike” maqālesinde olan zenbden murād fi'l-haqıka odur. Zırā cānib-i fark ebrāra göre hasenāt ve muqarribine göre seyyi'āt gibidür. Egerçi ki a'lā ve ednā ol cānibiyle 'amel itmege me'mürlardur. Ve illā keşf-i haqıkat lāzım gelür. Anuñçün bu maqüle zenbe zenb dimezler. Belki haqıkat-i tevhiğ dirler. Günāhı nefse isnād itmek gibi.

Ma'a hāzā halık, Allāh Te'ālā'dur ki Mālikū'l-Mülkdür. Ve mülküñ tahtında şuveri ve ma'nevi olan emlaküñ cümlesi dāhıldür. Pes, 'ilm dağı bir mülk-i'azımdür ki mü'min-i muqallid bile āhiretde anuñla say'ıd olub derecāt ehli olur. Ve 'ālim ki mü'min olmaya; 'ilm andan menzū' olub āhiretde şağı ve ehl-i derekāt olur. Binā'en 'alā hāzā 'izzet 'ilmle ve zillet ol 'ilmi intizā' ile hāşıl olur. Nitekim 'Arabdan Ümeyye bin Ebi's-Şalt'dan menzū' oldı ve nicelerine āhir demlerinde 'ilm ve yaqın in'ām olındı. Ve Qur'an'da gelür: “Fe-firru ilā'llāh”¹⁰⁸ Ya'ni cehlden 'ilme firār idüñüz. “Ve illā ve hüve ma'aküm” -52B- sırrı üzerine kimden firār itmek mümkündür.

Bundan fehm olunur ki şāhibü'l-'ilm olan güyā ki taht-nişındür. Pādişāh var; gerekse pādişāh bi'l-fi'olmasun. Ve ehl-i cehl olan güya ki ma'zuldur, gerekse bi'l-fi'ol pādişāh olsun. Zırā rütbenüñ hūkmi 'ilmdür. Pes, ol rütbe şāhibinüñ ki 'ilmi

¹⁰⁸ “O halde Allah'a koşunuz.” Kur'an-ı Kerim, Zariyat Sûresi, 51/ 50

olmaya rütbe anı kendinden ‘azl itmişdür. Anuñçün aña manşüb-ı ma‘zülî dirler. Nitekim evvelkisi ma‘zül-i menşübdür. Ve bundan lafzâ-i celâle taqdîm olunduğı muğassem emlâki, mülük-i olduğı cihetdendir. Pes, sultân-ı a‘zam-ı zâhiri, melikü’l-mülük-i ecsâmdur ki lafza-i celâlenüñ zıllı anda zâhir olmuşdur. Anuñçün cemî‘-i esmâ ol celâle ... mübâya‘a itdükleri gibi cemî‘-i beşer dağı anuñ zıllına mübâya‘a ider. Ve halîfe-i a‘zam-i bâtın, melekü’l-mülükî’l-ervâhdur ki lafza-i mezkûrenüñ haqîkati anda zâhir olmuşdur. Anuñçün teqâttüb itdükde cemî‘-i ‘ulivviyât ve süfliyyât aña mübâya‘a ider. Ve taht-ı teşhîrine dağıl olur; gerek ol ma‘nâya şu‘urı olsun ve gerek olmasun.

Ve Rûhü’l-ğudüs’e dağı melikü’l mülük-i ervâh dirler. Zîrâ hâlet-i fenâda nefh-i rûh iden odur. Nitekim Fahr-ı ‘âlem’e-‘aleyhi’s-selâm- Kûr’ân’la nefh idüb ifâza kıldı. Ve anuñla beğâ bi’llâh hâşıl oldı. Ve ervâh egerçi ki melâ’ikedür, eger rûhânî ve eger cismânî. Velâkin ervâh-ı kümmel dağı anda dâhıldür. Pes, sultân ve halîfe muğlakça ism-i a‘zama mazhardur. Ve sâ’ir umerâ ki “pâşâ” ta‘bîr olınur. Ol ism-i külliyyenüñ cüz’iyyâtındandır ki anuñ tefhiyle te‘ayyün bulub emîr ve halîfe-i şâni olmuşdur ki nazîrleri şems ü kamerdür. Bunlardan aşâğı olanlar re‘âyâ mertebesidür ki esmâ-i cüz’iyyeye mezâhirdür. Ve merâtib-i teğâbuli esmânuñ şuveridür. Ve illâ fi’l-hağîka nefsi külliyyede müctemi‘ oldukları cihetden nefsi vâhidedür.-53A-

El-hâşıl tertîb-i menâzil-i ma‘neviyye nice ise tertîb merâtib-i şuveriyye dağı öyledür ki fevkânî ve tahtâniyi müstemildür. Zîrâ tecellî-i ilâhiyye’den murâd zühür-ı etvâr ve şuhûd ‘ayndür. Anuñçün herkese pâdişâh olmağ hişşesi yok. Ve herkes dağı kul degüldür. Pes, anuñ ki kemâli cümlenüñ fevkındedir pâdişâh şuveri gibi. Anuñ cemî‘-i merâtibe tasalluğı vardır. Kemâli izâfî ehli olan ise böyle degüldür sâ’ir umerâ gibi. Ve anuñ ki kemâli yok. Belki noğşan-ı muğlak ehlidür; mağlûb ve zebündür re‘âyâ gibi.

Bundan zâhir oldı ki kemâl-i şûri ve kemâl-i ma‘nevî merâtibde biri birine muğâbıldür. Pes, vay ol kimseye ki kemâl-i ma‘nevîde kemâl-i izâfî ehli bile olmaya; nücûm gibi. Ve sa‘âdet-i kibri ol câne ki kemâl-i ma‘nevîde kemâl-i muğlak

ehli ola, kamer ve şems gibi. Ve bu kemâlden ‘ubüdiyyet-i maḥza ehli olanlar hisse-
mend olurlar ki bunlar māsiwā ḳulluḡından müberrālardur. Nitekim kemâl-i
şuveriden ḥādim-i sultān olanlar behre-mend olurlar ki bunlaruñ yüzleri fi’l-cümle
māsiwāya nāzırdur; egerçi ki selāṭin-i şüriyyeden ve umerāsından niceler ḥilāfet-i
bāṭın ile daḡi muteḥakkıḳ olub, zāhir ve bāṭını cem‘ itmişler. Ve iki mertebeyi
hiyāzetle ser-firāz olmuşlardır. Ve bu beytde şu’un-ı Ḥaḳḳ’a işāret vardur:
“Yeḫ’ alü’llāhü mā yeşā’ü yaḡkümü mā yürüdü”

Serir-i ma‘rifet üzere kimi şhvār oturmuşdur

Tecelliden vücūdı nūrına baksañ serāpādur

Mışrā’-ı evvelüñ ma‘nāsı beyt-i sābıḳda taḡḳıḳ olındı. Ma‘rifet zāt ü şifāt
Ḥaḳḳ’a ta‘allüḳ iden ‘ilm-i küllidür. Velākin ol ma‘nādan ma‘rifet ile ta‘bir itdükleri
‘ulemā-i zāhir ile ‘ulemā-i ḡaḳıḳati temyīz içündür. Ya‘ni çünki ehl-i rusūme ‘ulemā
diyü itlāḳ itdiler. Bu şu’urlarına ‘ilm didiler. Pes, lāzım geldi ki-53B-
ehl-i ḡaḳā’ıḳa ‘urefā ve melekelerine ma‘rifet diyeler. Ve bu ta‘birle miyānları
mümtāz ola. Ve illā ‘ilm ma‘rifetden eşrefdür. Zīrā şıfat-ı Ḥaḳ’dur; ma‘rifet ise şıfat-ı
ḡaḳ’dur.

Ve mışrā’-ı şānī teraḳḳī bābındandır. Zīrā her ehl-i ma‘rifet olan ehl-i tecellī
olmaz. Meger ma‘rifeti ba‘de’t-tecellī olana maḡmül ola. Anuñçün dirler “men
‘arefe’llāhü kelle lisānehü ve men ‘arefe’llāhü ḡale lisānehü” Evvelkisi vuşül ve fenā
ḡāline ve ikincisi ‘avd ü beḳā ḡāline işāretdür. Ve ol ma‘rifet ki ḳable’l-vuşül ola;
ba‘de’l-vuşül olandan ez’afdur. Zīrā ḡaberle müşāhede gibidür. Ve İmām-ı A‘zam
ḡaḳḳında “kāne mine’l-‘ārifin” ve İmām-ı Şāfi‘ī ḡaḳḳında “kāne mine’l-vāşilin”
dimişlerdür.

Zāhir olan budur ki ba‘de’l-vuşül olan ma‘rifetdür. Nitekim ba‘zı mükāşifinüñ
mükāşefesi anı te’yīd ider. Ve maḡfili meṡāfdan ḡāric ve mizāb-ı zehebe muḳābil
olduḡı daḡi ma‘nā-yı mezkūr mü’eyyiddür. Zīrā Rasūlu’llāh -‘aleyhi’s-selām- ḡālet-
i beḳāda ki ‘Medīne’de oldukları ḡālidür. Mizāb-ı zehebe ṡoḡrı teveccüh itdiler. Ve

hālā mihrāb-ı Nebevî ol tarafadur ve maṭāf-ı hālet-i fenāya nāzırdur ki hālet-i vuşıldur. Anuñçün maḥfel-i Şāfi'î dāhil maṭāfda ve bāb-ı beyte muḳābildür. Egerçi ki Şāfi'î evtād-ı erbā' adandur. Pes, maḥfel-i Hānefî hāric maṭāfda olmaḳ vuşlat ve fenādan şoñra olan hāle remzdür ki hālet-i beḳādur.

Bu remzle Ebu Hānife, Şāfi'iden efdaldür demek cā'izdür. Egerçi ki cümlesi Hāḳ üzerinedür. Ve tecellî-i inkişāfdur ki ḳalbūñ perdesi zā'il olub envār-ı gayb başirete nümāyān olur. Ve bu ma' nā ḳuvvet bulsa serāpā vücūda sārî olur.

Zirā ḳalbūñ nūrāniyyeti tecelliye ve cesedūñ nūrāniyyeti daḫi ḳalbe tābi' dūr. Ve bu mertebe maḳām-ı sem' ũñ fevḳindedür Kemālen yenbaḡi -54A-

Bu kimdür ya bu kemdür dirse bir maḥcüb gāfildür

Bu gizlüdür, bu gözlüdür dise ger kendi a' mādür

Bu beyt cümle-i maḥlūḳātuñ Hāḳḳa irtibātını ve Hāḳḳ'ıñ bunları ḳā'id olub şirāṭ-ı müstekim üzerine olduḡın beyān ider. Ya' ni mūkāşife nisbetle fi'l-ḳaḳıḳa "bu kimdür" diyü tecāhül itmek yoḳdur. Belki cümlesi mezāhir-i esmā olduḳları cihetden 'ibādū'llāhdur ki ulūhiyyete izāfetle me'lulhurdur. Nitekim enbiyā nübüvvetde ve evliyāyı velāyetde biri birileri üzerine terciḥ itmek yoḳdur. Zirā cümlesi ol ma' nāda ḳalḳa-i müfreḡa gibidür. Pes, Hāḳḳ'a muzāf olanları biri birinden temyiz itmek olmaz. Ve kezālik "bu kemdür" ve "bu eyüdür" demek yeri daḫi degüldür. Zirā ehl-i kenise ve ehl-i mescidūñ ḳible-ḡāhı Hāḳ'dur. Ve 'amel yüzinde biri birilerinden fark olınurlarsa da 'ilm yüzinden fark olınmazlar. Zirā 'ilm evsa' dur.

El-ḥāşıl kāfirūñ ḳaḳıḳatini bilmek küfr degüldür belki ol 'ilm daḫi mü'mine ta'allūḳ iden 'ilm gibi bir 'ilmdür. Şu ḳadar vardur ki kāfirūñ kenisesi ve ḳalini, 'ilmde mü'min ile berāber tutmaḳ küfrdür. Zirā şeri' at a' māl yüzinden aḫadū hümāyı āḫirden fark etmişdür. Pes, 'ilm yüzinden daḫi fark iden maḥcübdur ki keşfi ve ḳaḳıḳat hāle itṭilā'ı yoḳdur. Bu cihetden aña gāfil itlāḳ olunur. Zirā gaḳlet bir perdedür ki cemî'-i perdeler anda mūndericdür. Eger cismāni ve eger rüḫāni ve eger zūlmāni ve eger nūrāni ve kezālik bu gizlüdür ve bu āşıḳāredür dimeye. Zirā Hāḳ Te' ālā

“âlimü'l-gayb ve's-şehâde”olduğu cihetden aña göre nisbet-i 'ilm birdür. Ve ta' lîm-i guyb ve ta' rîf-i hafâyâ itdüğü 'ibâde göre daği gayb ü şehâdet 'ale's-seviyyedür.

Bir kimse nebiyyü'llâh veya veliyyü'llâh gaybi bilmez dise hem haṭâ ve hem işâbet ider. Haṭâsı budur ki, kelâmınuñ zâhirinden istiğrâk fehmi olunur.-54B- İşâbeti budur ki, ta' rîf olunmadığı mevâdde 'ilm ta'alluk itmez. Ve illâ Hâḳ'la berâber olmak lâzım gelür. Kâle Te'âlâ: “Velâ yuḥîṭüne bi-şey'i min 'ilmihî illâ bi-mâ şâ'e”¹⁰⁹ ve Kâle Te'âlâ: “Âlimü'l-gaybi felâ yüzhirü 'alâ gaybihî eḥâden illâ men'irtadâ min-rasûlin”¹¹⁰ Rasûl de bi ṭarîḳi'l-işâre velî daği dâhildür. Ve kezâlik bu gizlidür ve bu kördür dimeye. Ve illâ ḥaḳîḳatden maḥcûb olmağla kendi a'mâ olmuş olur. Maḳşûd ma'nâ-yı bâṭnîdür ki velâkin “Te'mâ'l-ḳulübü'lleti fî's-şudür”¹¹¹ aña nâzırdur. Hâşılı budur ki herkesüñ hayât-ı zâtiye ile Hâḳḳ'a irtibâtı olmağla kendi ḥaḳîḳati ki aña tecellî iden ism-i maḥşûşdur. Anuñla Hâḳḳ'a nazar iden ve Hâḳ Te'âlâ ol irtibâṭla anı kendi cânına cezb eyler. Ve buña şırâṭ-ı müstakîm dirler. Velâkin şırâṭ-ı müstakîmi maḥşûşdur ki muḳayyedür. Şırâṭı müstakîm-i muṭlaḳ degüldür. Zîrâ şırâṭ-ı muḳayyedi ṭarîḳ-i rızâ degüldür. Belki ṭarîḳ-ı saḥṭdur. Ya'ni bidâyetde anuñçün Fâtiḥa'da “şırâṭa'llezîne” maḳâlesiyle ṭarîḳ-ı rızâyı beyân eyledi. Pes, mün'amün 'aleyh olanlara ehl-i envâr-ı ḳalb dirler ki bunlar mezâhir-i raḥmet-i muṭlaḳa ve şırâṭ-ı müstakîm-ı muṭlaḳ üzerine mâşîdür. Ve bunlaruñ gayrı olanlar ehl-i zülmet ṭab' ü nefsdür ki bunlar mezâhir-i saḥaṭ ve gaḍabdur. Velâkin ba'zılarında gaḍab-ı itlâḳ üzerinedür ki anlar kâfirlerdür. Muṭlaḳa ve ba'zılarında taḳyîd üzerinedür ki anlar mü'min-i nâḳış olanlardur. Zîrâ işyânlarına 'afv veya cezâ ta'alluk itmedükçe bi'l-küllîye gaḍabdan sâlim olmazlar. Pes Hâḳ'la iribâṭı olanlardan Hâḳḳ'a raḥmet ile vâsıl olan ile gaḍab ile vâsıl olan bir degüldür. Egerçi ki iki ṭâ'ife daği nihâyetde mebd'e'i vâhidede müctemi' olurlar, yedeyn-i 'unuḳda müctemi' olduğı gibi. -55A-

¹⁰⁹ “Onun ilminden, ancak kendisinin dilediğı kadarından başka bir şey kavrayamaz.”

Kur'ân-ı Kerim, Bakara Sûresi, 2/255

¹¹⁰ “O bütün görülmeyeni bilir, sırlarına kimseyi muttali kılmaZ”

Kur'ân-ı Kerim, Cin Sûresi, 72/26

¹¹¹ “Sinelerdeki kalbler kör olur.” Kur'ân-ı Kerim, Hacc Sûresi, 22/46

Ve sâbiķān beyān olınmış idi ki “ fe-ferrū ilā’llāh”da firārdan murād cehlden ‘ilme firārdur. Pes, ‘ilm-i tarīķ rızādur ki Hādī ismi aña nāzırdür. Ve cehl-i tarīķ gāđabdur ki Muzill ismi aña dā’irdür. Binā’en ‘alā hāzā şeytān ve anuñ tesviline ittibā’idenler Müzill isminden şırāt-ı müstekīm üzerinedürler ki maķbül-i muṭlaķ degüldür.

Ve şeytānuñ cehli budur ki Âdem’e -‘aleyhi’s-selām- secde etmeyüb merdüd oldı.Zirā ‘ilmi ba’zı şıfāt-ı Hāķķ’a müntehi idi.Eger külliyāt-ı şıfāta ve belki dā’ire-i zāta duĥūli olaydı; imān-ı maĥz üzerine olurdu.Zirā ol mertebede küfr olmaz; ve aña tābi’ olanlaruñ cehlleri budur ki, nicesi şeytān gibi müşrik ve nicesi daĥı ġayrı vech ile ‘aşı oldılar. Ve şirk ü ‘işıyān muṭlaķa cehldendür, anuñcün kümmelden cehl şādur olmaz. Ve bi’l-farż şādur olsa daĥı şüret-i cehldür, ḥaķıķat-i cehl degül. Zirā müevveldür. Hızr’a göre ķatl-i ġulām ve ḥarķ-ı sefīne gibi.

Ve bu takrirden fehmi olınur ki ḥavāşş-ı nāsda küdüret-i bāṭın olmamak; ma’ nā-yı mezkūrı fehmi ve sırr-ı ķaderi idrāk itmekden nāşıdır. Bi-ḥasebi’l-emri’l-ilāhiyyi ba’zı a’ dā’ ile muḥārebe vāķı’ olmaķ ķazā-yı ķazā ile def’ bābındandır. Ve illā her nesne ki ķazā üzerine cāridür aña daĥl ü ta’n olmaz. Ve bunda ġayr-ı esrār daĥı vardur ki ķalem ve lisāna gelmez.Zirā ‘ahd-i me’ḥūz māni’dür.‘Avāmm-ı nāsa düşen mehālik olan mevāddede Muşḥaf-ı şerīf’e el urub anuñla ‘amel ideler. Ve şeri’atden ḥāric olmayalar. Ve ḥavāşş-ı nāsa düşeni kendileri bilürler. Zirā anlar, ġerçi ḥuşūş-ı mādde ba’zı muḥālifāt ġösterürler. Fe-emmā yine şer’uñ ḥaķā’iķından ḥāric degüllerdür. Maḥcüb, anı bilmeyüb ya ikfār veya techīl ve tazlīl ider. -55B-

Ne kārī ki cihānda iķtizā itmişdürür ḥikmet

Gelür elbet vücūda zehrdür, yāḥūd ki ḥalvādur

Ḥikmet-i sâbiķā şer’ olınmışdır.Burada ḥikmet ile murād; ḥikmet-i ilāhiyyedür ki maşlahat ve ‘ilme tābi’ olan ma’ nādur. Ki bu ma’ nādan Ķur’an’da lām-ı illet ile ta’bīr olınmışdır: “Li-ya’ budūnī li-yaķađıya’llāhu emren li-yūḥlike men heleke ‘an biyyi’etin” ve emşāli gibi. Pes, bulana ‘aķlen lām-ı illet ve şer’an lām-ı ḥikmet ve

maşlahat dirler. Zîrâ fi'l-i Hâk mu'allel bi'l-garaz degüldür. Ve bu hikmet 'ilme tâbi'dür. Ya'ni hâzretü'l-'aynde anuñçün ba'zı mevâzi'da Qur'an'da : "Ve hüve'l-'alîmü'l-hakîm"¹¹²gelür. Ya'ni 'alîm ismini hakîm ismi üzerine taqdim ile. Zîrâ hikmet ta'ayyünât ve şuver-i 'ayniyyeye ta'allukında 'ilm-i Hâk' a tâbi'dür. Ya'ni ma'lûm bu mertebede 'ilme tâbi'dür ki 'ilm -i teveccüh ile iktizâ itmiş ise ma'lûm aña göre zuhûr ider.

Fe-emmâ hâzretü'l-'ilmde 'ilm ma'lûma tâbi'dür. Ya'ni 'ilm-i a'yân ve hakâ'ik-i 'ilmiyyeye ta'allukında hikmete tâbi'dür. Şöyle ki ma'lûmâtun isti'dâdından hâric nesne yok ve 'ilm daği ol vech iledür. Bu sebebden Qur'an'da ba'zı mevâzi'da "Ve hüve'l-hakîmü'l-'alîm"¹¹³gelür. Ya'ni hakîm ismini 'alîm ismi üzerine taqdim ile. Pes ikisinün daği sırr-ı zıkr olınan vech üzerinedür. Ba'de zâ vücûda gelen zehrden murâd tab'an mekrûh olan nesnelerdür. Ve helvâdan maşşud tab'an maşbûb olan umûridür.

Nitekim ve bi'l-kader-i hayrihi ve şer'rihi makâlesinde olan hayrlar, şerden murâd budur. Ya'ni ma'nâ-yı mezkûrî hülv ü mürdür. Ve hakîm-i mu'tlak ki Allâh Te'âlâ'dur anuñ kazâsı her ne ise fi'l-hakîka hülvdür. Ya'ni maşşinün gerçi zâhirde hülv ü mürri olur. Fe-emmâ bu ma'nâ-yı maşcûba göredür. Ve illâ maşşide mürri olmaz. Kazâ ve hükmi-zâtı gibi meger münker ola; küfr ve dalâl gibi bu daği -
56A- hikmete tâbi'dür. Müzill ismine müta'allıkdur.

El-hâşıl Allâh Te'âlâ'nun kazâsı ki hükmidür. Emr-i vâhiddür ki hayr-ı maşşdur. Velâkin muşşdi iki vech iledür ki ya hayr veya şerdür. Velâkin şer olmak bize nisbet iledür. Zîrâ Hâk Te'âlâ iki yedi bile yemin-i mubârekedür. Pes, aña şer nisbet olunmaz. Nitekim Qur'an'da gelür: "Bi-yedike'l-hayr"¹¹⁴ Ve Hâk' a şer nisbet olunmamağ gerekdür. Şer itlâk olınan nesnenün zâhiri şerr ve bâtinı hayr olub, şer şüretinde olduğı hikmet-i 'aliyyeye dâ'ir olmağladur. Pes, ehlü'llâh ki sırr-ı kaderi

¹¹² "Allah alîmdir (bilendir) ve Hakîm (herşeyi hikmetle idare eden)dir."

Kur'an-ı Kerim, Tahrim Süresi, 66/2

¹¹³ "O hakîm ve alîmdir." Kur'an-ı Kerim, Zuhuf Süresi, 43/84

¹¹⁴ "(Her türlü) iyilik senin elindedir." Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmrân Süresi, 3/26

bildiler ve hüküm ü kazâyı fehm eylediler. Anlar cemî'-i eşyâda hayr mülâhaza itdüler. Anuñcün Kur'an'da gelür: "Ve 'asâ en tekrehü şey'en ve hüve hayrün leküm"¹¹⁵ Bundandır ki anlara göre mağdıyyi sū' yokdur. Ba'zı du'âda kazâ-yı bedî' üzerimüzden def' ü şarf eyle didükleri muğdî bed ma'nâsınadır. Ki bed' olduğu mağcûba göredür mükâşife göre degül. Zîrâ mükâşif daği belâ ve durrı defi' ile du'â idüb mekâbere-i rubübiyyet bulunmasun için tazarru' ve niyâz eyler. Ve Hâk'dan 'afv ve 'âfiyet ve mükâfât taleb ider. Velâkin ol belâyı bedlik ile vaşf eylemez; hikmete mütâ'allık olduğın bilür. Pes, belâ ol muğaddînüñ 'aynîdür nefsi kazâ degül. Bu sebebdan kazâyı rızâ gösterüb ref'-i muğaddî ile du'â idüb râzı ve şâbir olurlar. Mülâhâş-ı kelâm budur ki muğtezâ-yı 'ilm ve hikmet ne ise tehallüf itmeyüb elbet vücûd-pezir olur.

Bu ma'nâdan âgâh olan anı rıza ve şabırla karşılayub: "Lâ nüferriku beyne ehadim min Rusûlihi"¹¹⁶ mucibince dayf-ı nâzil kâfir ise de hakkı vardur, diyü hoş görür ve andan mütelaşi olmaz. Zîrâ gönül kudüretten hâlâş olmadukça şâfi olmaz. Ve şâfi olmayan daği şüfî olmaz ve şüfi-i hakîki olmayan daği Hâk'ı bulamaz. Şöyle muğtarib kalur. -56B- Ehlullah'ın belâ içinde şâf-dil ve zevk-yâb oldukları sırrına vuşulden ve hâl-i vuşulde Hâk'la huşulden nâşîdür. Pes, gerekdür ki insân belâ-i mağzîden şikâyet eylemeye. Belki şâbir ola ve mertebe-i şabrdan terâkķî iderse mütelezziz ola. Ve daği terâkķî iderse ikisinden daği fâni olub Hâk'la kâ'im ve bâķî ola.

Ne kim 'ilminde şâbitdür, anuñ tağyîri mümkün mi

Ki dest-i kudretiyle cümlesi mağtûm ve mûmzâdur

Ya'nî 'ilm-i ilâhi müteğayyir olmaz. Ve 'ilmde şâbit olan nesne 'âlem-i 'aynde tehallüf idüb bir vech ile televvün bulamaz. Zîrâ şıfat-ı Hâk'dur. Ve şıfatuñ teğayyürî zâtuñ teğayyürini müstelzim olur. Ve nice mefâsid daği zuhûra gelür.

¹¹⁵ "Umurlur ki sizin kötü gördüğünüz şeyler sizin için hayırlıdır."

Kur'an-ı Kerim, Bakara Sûresi, 2/216

¹¹⁶ "Allah'ın rasulleri arasında hiçbir fark gözetmeyiz." Kur'an-ı Kerim, Bakara Sûresi, 2/285

Anuñçün havâtim sevâbıka nâzirdür ve ortada vâkı‘ olan aḥvâl-i ‘ârıza levḥ-i maḥv ve işbâta dâ’irdür. Nitekim bu ma‘nâya göre: Es-sa‘îdü kad yeşkā ve’s-şakīyyü kad yes‘adü” vârid olmuştur. Ya‘ni şakī zâtınuñ sa‘âdeti ‘ârızidür. Anuñçün ḥâtmesinde müteḥavvil olub aşlına rucū‘ ider. Ve sa‘id zâtınuñ şekâveti daḥi ‘ârızidür. Anuñçün ol daḥi ‘ilmu’llâhda şâbit olan vech ile maḥtûm olur. Pes, anı ki kudret ve irâdet bi-ḥasebi’l-‘ilm ḥatm ve imzâ itmiş ola, teḡayyürî muḥaldür. Su’âl olunursa ki ba‘zı kâfirüñ ki küfr üzerine ḥatmini bilürdi. Pes, ĩmânına irâdeti olmayacak ne için ĩmânla teklîf eyledi. Cevâb budur ki emr-i teklîfi emr-i irâdinüñ gayrıdır ki evvelkide teḡallûf câ’iz, ikincide muḥaldür. Pes, teklîf eyledüġinüñ sırrı budur ki ol teklîf daḥi mükellef olan kimsenüñ ‘ayn-i şâbitesinüñ muḡtezayâtındandır ki bi-ḥasebi’l-ḥükm elbete vücûda gelmelüdür. Ve kâfir dünyada bu ma‘nadan a‘mâdur. Velâkin yevm-i ḥaşrde cennet-i bâliga ile mülzem olsa gerekdür. -57A- Bu ma‘nâ ḥâlen ḥikmet-i meskût ‘anhâdan olmaġla setri vâcib olmuştur.

Şuhûd-ı Ḥaḡ bozulmaz ezmine aña berâberdür

Kimüñ idrâk-i tâmmı varsa aña bu hüveydâdur.

Ya‘ni cemi‘-i eşyâ ‘adem ḥâlinde iken Allâh Te‘âlâ’nuñ meşhûdudur. Bir vech ile ki a‘yânı ile anları temyîz ve biri birinden tafşîl şubûtı ile tafşîl ider. Bize göre icmâl olduġı gibi aña göre icmâl yokdur. Zîrâ icmâlde bir nesneden bir nesneye intikâl vardır. Tâ ki ol intikâl ile tafşîl ḥâşıl ola Ḥaḡḡ’uñ ‘ilmi ise böyle degüldür. Belki “Ve mâ emrünâ illâ vahîdetün kelamḥin bi’l-başari” mücibince şuhûd-ı eḡadiyyet üzerinedür. Egerçi ma‘dûd-ı zâtda keşret vardır. Pes, Ḥaḡ “mâ lâ yetenâhâ” olan eşyâyı emâkin-i muḡtelife ve ezmân-ı mütenevi‘ada tertîb üzerine def‘aten vahdete muḡtali‘ ve müşâhededür. Ḥalka göre ise teḡaddüm ve te’ahḡür mu‘teberdür. Zîrâ halkuñ ve vus‘unda dedüldür ki evvel ve âḡir eḡadiyyet tarîkiyle meşhûd ola. Zîrâ telaffûzda ḥarf-i şâni ile telaffuz, ḥarf-i evvelüñ inḡizâsına mevḡûf olduġı gibi müşâhedede daḥi meşhûd-ı şâninüñ zamân-ı şânide şuhûdı zamân-ı evvelüñ inḡizâsına mebni ve yâḡud meşhûd-ı şâninüñ mekânına intikâle dâ’irdür. Pes

Hakḥ'a göre "ḥattā na'leme" âyetinde "ḥattā"dan mefhum olan te'ahhurden murād te'ahhur-i zātudur.Yoksa te'ahhur-i zamānı degüldür. Zīrā te'ahhur-i zamānınuñ muḳtezāsı ḥudūşdür veyahūd farka nāzırdur. Zīrā halk biri birin bilmeği imtiḥāna muḥtācdur.Pes imtiḥān-ı Hakḥ, halka ta'rīf ve ta'līm için olmuş olur. Ve ba'zı kümmel dağı bu şuhūd-ı muḥlaḳdan ḥişşe-mend olub kıyāmete dek gelecek erbāb-ı zevḳuñ ervāḥını ḥuzurına iḥzār itmişler. Ve ol dağı cümlesinüñ dehānına nefḥ-i rūḥ idüb nefes virmişdür. -57B-

Ne görseñ 'ālem-i şüretde inkār eyleme ānı

Ki zīrā tā ezelden levḥa-şebt olmuş ḳazāyadur.

'Ālem-i şüretden murād 'ālem-i ḥissdür. Ve anda 'ālem-i ḥayāl dāḥil olmak dağı cā'izdür. Zīrā anda dağı şuver-i eşyā temesssül ider. Pes, mişāl-i ḥayāli mişāl-i ḥiss gibi olur. Egerçi ki fi'l-ḥaḳīḳa cemi' -i eşyā ḥayāl-i maḥzudur. Fe-emmā ḥayāl olmak ḥaḳḳāniyyetini münāfi olmaz.

El-ḥāşıl şuver-i ḥayāliyyenüñ cümlesi mevḫımına göre şüret-i Hakḥ'da daḥıldür. Nitekim bir kimse 'ālem-i ḥayāalde Rasūlu'llāḥ'ı -'aleyhi's-selām- görse ḥissen anı görmiş gibi olur. Zīrā ḥayāl bir pertevdür ki ol āfitāb-ı ḥaḳīḳate muttaşıldur. Fe'fhem cidden.

Bundan zāḥir olur ki 'ālem-i şüretde ba'zı münkerāt vardur ki maḥcüb; anı gördükde inkāra düşer. Mükāşif ise inkār itmez belki Melāmiyye ḥā'ifesi ḳazā ve ḳaderi muḥāla'a için ba'zı meḳābiḥ meclisine ḥāzır olurlar. Zīrā murādları müşāhede-i şu'undür,yoḥsa ol muḳābiḥa rızālarından degüldür.

Ezel-i ni'met selbīdür ki nefy evveliyet ma'nāsınadur.Hakḥ Te'ālā'ya evvel dimek mertebe-i ulūhiyyete göredür. Pes, Hakḥ Te'ālā ḥaḳḳında ezel dimek emr-i mütevehhimdür ki zātuñda ḥaḳīḳati yoḳdur, halka göre zamān gibi. Zīrā zamān didükleri müddet-i mütevehhimedür ki ḥarekātı eflāk anı ḳat' itmekden nāşīdür.

El-ḥāşıl Allāḥ Te'ālā ezeliüdür. Ya'ni vücūdınıñ evveli yoḳdur. Belki evvelüñ 'aynīdür. Ve ezelde Allāḥ Te'ālā "şöyle eyledi" dimekden vehme göre ḥadd ü

imtidād fehmi olunursa da ‘aql ü nazar-ı şahîha göre maqşud degüldür. Belki maqşud-ı aşlı nefy sâbıkdur ki istimrâr-ı vücûda dâ’irdür. Ve burada levhden murâd levh-i kazâ-i sâbıkdur ki maḥv ü işbâtdan ‘âridür. Zîrâ kâbil-i maḥv olsa belki şüret-i maḥsûsa ‘âlem-i şürete gelmezdi. Pes ḥâlen ve mâzide ve müstakbelde olmuş ve olacak -58A-

‘İlmu’llâhda olduğı şüret-i ‘ilmiyye üzeredür. Pes, şüret-i ḥissiyeye ile şüret-i ‘ilmiyye biri birilerine muṭâbık ve muḳâbil olan iki âyîne gibidür. Bu sebebden didiler ki bâṭılı inkâr itme. Zîrâ ol daḥi ba’zı zuhûrâtdur ki esmâ-i maḥsûsa taḥtında dâḥıldür. “Ve izâ merrü bi’l-laḡvi merrü kirâmen”¹¹⁷ âyeti daḥi aña nâzırdur. Pes, inkâr, lisân-ı şerî’atdür lisân-ı ḥaḳîḳat degül. Şöyle ki şerî’atden bi’l-farz inkâr mürtefi’ olsa ol nesne münker iken ma’ruf olur. Meşelâ ḥıncıruñ laḥmı şerî’atde ḥarâm ve kâzürât maḳûlesindendür ki ḥürmet ve ḳadri ḥikmete dâ’irdür. Ḥikmetden ḳaṭ’-ı nazar ibâḥat-i aşliyye üzerine i’âde olınsa câ-yı inkâr ḳalmaz. Ve ḥıncır-ı taḳbîḥ olduḳda ba’zı ehl-i nevâḥisün “ne güzel dişleri var” diyü taḥsîn itdüğü her nesnede cihet-i ḥüsn-i müzmer olmaḡla remzdür. Velâkin şerî’atde cihet-i ‘amel başḳadur ki bir ḳabîḥ nesne fi’l-ḥaḳîḳa ba’zı ḥaḳâ’ıḳı yüzinden istiḥsân olınmaḡla şerî’atde istiḳbâḥ olunmaḡ lâzım gelmez. Fa’rif

Bunuñ cürmi nedür dirseñ ḥaṭâdur fi’l-ḥaḳîḳa bu

Bunuñ sırrı nedür dirseñ bu sôze sôz yoḡ a’lâdur

Ya’ni cürm ve ḥaṭâ demek iktisâb-ı ‘abde göredür. Ve iktisâb demek ‘abdün maḥalliyeti i’tibârıyladur. Pes, her nesneyi ḥaḳ itmek: “Allâhü ḥaleḳaküm ve mâ ta’melün” mücibince fi’l-i Ḥaḳdur. Ve bu ma’nâda cebr-i mütevassıṭ vardur ki ehl-i sünnet zâhib olmuşlardur. Meşelâ bir üstâz bir dâ’irenün ḥudûdı taḥdîd ve rusûmun tersim eyleyüb naḳş için şâkird eline virse, ol şâkird fi’linde mecbûr ve muḥtârdur. Mecbûr olduğı budur ki resm üstâzı tecâvüz idüb dâ’ireden ḥâric naḳş itmez. İḥtiyârı

¹¹⁷“Boş bir şeye rastladıklarında vakarla oradan çekip giderler.” Kur’an-ı Kerim, Furkan Sûresi, 25/72

budur ki ol naqşî üstâz eliyle naqş itmez belki kendi. -58B- yediyle naqş ider. Ya'ni üstâz şakirdüñ elin tutub cebr ü zorla naqş itdirmez. Belki ol naqşda anı ihtiyârına komışdur. Nitekim bir kimse bir şerbete her hâl idüb kâsesiyle şarabuñ huzûrına koşa şarib dañi ihtiyârıyla alub nüş eylese ve helâk olsa kışâş lâzım gelmez. Zîrâ kerh ü cebr yokdur. Kerh ü cebr anın boğazına bilâ ihtiyârın şabb itmekdür. Bu ise mefkûddur ve bu mahalliye i'tibârı ehl-i haqîkat yanında dañi mu'teberdür.

Şu kadar vardur ki hâlet-i fenâ ve müşâhedede sâlike mü'eşşir-i haqîkinüñ te'sîr-i münkeşif olub fırtınalı deryâda sefinenüñ hareket ve sukûnı rîh-i şarşara müstenid olduğı gibi Anuñ dañi hâli bu nazîrede olur. Ve bu mükâşefeden muhâlifâtda mevâheze olunmamağ lâzım gelmez. Pes, berher hâl ma'zûr degüldür. Ve beytüñ mazmûnı hâl-i mükâşife nazırdur. Anuñcün cürme bakmayub kazâyâ nazır olmağ gerekdür. Egerçi nazar şerî'atde ve kazâ ve cürmüñ ikisine bile i'tibâr vardur. Ve evvelki şüretde sırrı nedür denilür. Zîrâ ma'rûf ve münker esrâr-ı keşîreyi müstemildür ve esrârdan şormağ eyüdü. Ve sırrından murâd emr-i mektûmdur ki sırr-ı kadere muta'allıkdur, anuñcün gâmizdür. Ve belki fi'l-hağîka andan su'âl itmek yokdur. Ve ehlinüñ gayrıya söylemek memnu'dur. Hâzret-i 'Üzeyr -'aleyhi's-selâm- sırr-ı kudretten su'âl itmekle Hağ'dan mahall-i 'itâb oldı.

Ve Hulâgü vağ'asında Bağdâd'da beş yüz kadar evliyâ şerbet-i şehâdet nüş itdüklerinde hâlaş olanlardan biri dergâha niyâz idüb. "Evliyâñı niçün böyle itdüñ" didükde "bir dañi su'âl iderseñ lisânüñi kağ' iderim" diyü cevâb-ı hâ'il gelüb ol dañi "Lâ yüs'elü 'ammâ yef'alü" mücibince ebri hâmüş olub merkez-i kalbi ıztırâbdan şiyânet eyledi. -59 A-

Ne gülzâra ki girseñ güllerinüñ cevheri birdür

Veli zâhirde reng ve böyle heb başka simâdur

Güllerden murâd şükûfelerüñ envâ'idur ki rengâ-renkdür. Pes, bunda şekâ'ik ve emsâli dañi dâhıldür. Zîrâ mağşûd-ı elvânı beyândur. Cevherden murâd bir nesnenüñ aşıldur. Renk levndür ki kırmızı ve şarı ve ağ ve gayrıdur. Buy çoğularıdur ki her

birinde başkadur. Meyvelerüñ her birinde başka lezzet olduğu gibi. Pes meyve maķūlesi cennetde hürü'l 'iyn gibidür ki hem kendi nefsleriyle intifā' olunur. Ve hem gözlere dağı müşāhedelerinden lezzet ve istihsān hāşıl olur. Ve çiçek kısmı ğılmān ve vildān gibidür ki zātlarıyla temettü' ohnmaz. Belki müşāhedeleriyle ki ebşāra anlardan hazz-i ' azīm vardır. Pes, cennetde müzekkerüñ zātıyla intifā' ve temettü' yokdur. Tecviz iden cehlden tecvīz itmişdür. Nitekim tafşılı Rūhu'l-Beyān nām tefsirimüzdedür. Sīmā lisān-ı 'Arabide 'alāmet ve lisān-ı 'Acemde yüz ma'nāsında isti'māl olunur.

El-hāşıl cevher 'ālem-i mutlaķa şey'-i vāhiddür. Şoñra tecelliyāt-ı ilāhiyye hasebiyle keşret vücūda gelüb ol keşret dağı müstenid olduğu ism-i mağşuş hasebiyle her biri birer renkde zuhūr eyledi. Zīrā Allāh Te'ālā vāsi' olduğu cihetden şuret-i vāhidede tecellī itmege muzāyakası yokdur. Anuñçün "Küllü yevme hüve fī şe'n" mücibince her an ğayr-ı münkasımda berkār-ı 'acīb ihdāş ider.

Nitekim maķām-ı ervāhda 'aql-ı evvelden, ervāh-ı keşire halk itdi ki her biri fi'l-haķıķa bir renkde idi. Egerçi rūhda"Min hayşı'r-rūh" tehayyüz ve televvün olmaz. Velākin ervāh-ı enbiyā -59B- ervāh-ı evliya gibi. Ve ervāh-ı evliya dağı ervāh-ı şulhā-veş ve ervāh-ı şulhā dağı ervāh-ı füseķa mişāl olmaduğı zāhirdür. Ve maķām-ı 'arşda ki cism muħiṭ-i 'ālemdür. Anuñ taraf-ı cismāniyyetden bu kadar tabi' iyyāt ve 'ānāşır ve erkān ve mevālid vücūda getürdigi efrādı dā'ire-i hisābdan hāric olduğundan mā' adā her biri bir levn üzerinedür. Ve nefsi vāhide olan Ebu'l-beşer dağı -'aleyhi's-selām- buña kıyās olına. Pes, bu terkiyāt ve telvināt 'ālem şifātuñ ahķāmındandır ki tecellī-i vāhidiyyet ile huşūle gelmişdür.

Nazar eyle bir bāğa ki bāğbān bir ol bāğa perveriş için cāri olan şü bir iken ol bāğuñ müştemil olduğu eşyānuñ her biri bir yüzden zuhūr idüb ihtilāf-ı elvān gösterür ihtilāf-i elsine gibi. Pes, bunlara şıbğatü'llāh dirler ki her biri şıbğa-i mağşuş ile maşbüğdur. Anuñçün şabbāğlar derece-i nübuvvete qarībdir. Zīrā derece-i nübuvvetde şabğ didükleri bātın-ı halka ve anlaruñ derecesinde zāhir-i şiyābe

göredür ki şu 'ünât muhtelif-i ilâhiyyeye nâzırdur. Ve cümle-i şu 'undan biri daği şabg-ı enbiyâ ve evliyâdur. Fa' rif cidden.

Ve bundan nuḫfe-i Âdemi de olan māddeye daği remz vardır. Zîrâ nuḫfede dâne-i ḥardaldan kemter nesne vardır ki 'ulûk andan vâkı' olur. Pes, te'emmül eyle ki ol mādde ne vech ile kân rengine girür ve ba' dehü et parası olur. Ve erba'in-i sâliḫde zâhir ve muşavvir ve emşâli esmânüñ te'sîrinden şabg-ı kudret ḥâşıl olub ol kaṭ'a-i laḥm a'zâ ve cevâriḫ şüretiyle temessül idüb menfûhu'r-'rüh oldu. Ve cenin iken ba'de'l-vilâde tıfl ve şabi ve murâhık ve bâlig ve şâbb ü kehl ü şeyḫ itlâk olındı ve dimişlerdür ki kudretüñ -60A- maḫdüre ta'allûkını ve keyfiyyetini Allâh Te'âlâ'dan gayrısı bilmez. Meger ba'zı ḥuşuş-i māddeye kümmel-i evliyâyâ ta'rif-i ilahi vâkı' ola. Fikr eyleye ki naḥl ki bâl arusıdır. Maḥlûk iken ol bile daḫîk-i şan'atını didelerden setr eyler. Anuñcün kimse onuñ tertibine muṭtali' degüldür. Pes, Ḥaḫ Te'âlâ'nüñ keyfiyyet-i şun'ına nice ittilâ' ḥâşıl olur. Ve cenin nice menfûhu'r-'rüh olur. Ve 'aḫîka süheyl-i yeminiden nice te'sîr gelür. Ve şüküfelerde eşbâg-ı muhtelifi ne vech ile zuhür bulur. Ve nice nesnelere vardır ki dü renk belki rengârenkdür. Meşelâ tâvûs ve emşâli mürgânda olan ihtilâf-ı riş ki her nazarda insân "fetebârake'llâhü aḥsenü'l-ḥâliḫin" dir. Ve bu elvân-ı muhtelifi 'âlem-i şifâtuñ ḥükmidür. Ve illâ zâtda levn olmaz bu cihetdendir ki maḥcûblar. Bu 'âlemüñ şifâti ḥüsnine dil-firîb olmuşlar. Ve aşlında olan sâzeceyyete nazara zafer bulmamışlardır. Anuñcün bu şifâtda kalanlar ḥüsn-i şifâtdan a'mâldur ki ḥüsn-i şifâtda didüğümüz şifâtda ḥüsnüñ bâtinidür. Ve bu bâtına muṭtali' olanları şifâtda ḥüsn-i firifte kılmayub aşla nazara eyle, eşyâyı bir görmüşler ve elvânı ḥatta libâsda bile terk eylemişler. Vâhidîyyet-i sırrı üzerine 'amel kılmışlardır. Velâkin bu sırr-ı daḫîki ḫangi nükte-şinâsıdır ki fehm eyliye ve aña göre mu'ammâ söyliye.

Ne vaḫdetdür ki keşret görinür ol vaḫdete baḫsuñ

Nazara kılm ol güle kim gülşen içre adı ra'nâdur

Bu beytda vaḫdet-i i'tibâriyyeye işâret vardır. Ve cemi'-i eşyâ bu vaḫdetde dâhıldür. Meşelâ gül-i ra'nâ ki bir tarafı kırmızı ve bir cânibi şârî olan güldür.

Vahdet-i zātiyyesi var iken anda iki renk zuhūr itmekle işneyniyet göstermişdir. Ve yek renk olan gül daği egerçi yek renk olduğı -60B- cihetden işniniyyetden halāş olmuşdur. Velākin yine keşretde dāhıldür. Zīrā eczā-i keşire vardur. Pes, bir kimse anuñ varakların taqti' eylese cüz'ü lā-yetecezzāye muntehī olur ki ol cüz'üñ vahdetine vahdet-i haqıkiyye dirler vahdet-i nevāt gibi.

El-hāşıl bir gül dirken andan bu kadar eczā vücūda geldi insān gibi. Ki efrādından her biri bir ferd iken a' zā ve cevārihi yüzinden tekeşşür itmişdir. Ve bu teksir zāhir-i rūhā daği sārī olub, ol daği bir rūh iken eczāsı cihetinden ta'addüd kabūl itmişdir. Zīrā cemī' -i a' zāya ta'alluķı vardur. Ve mute'allikātuñ keşretiyle te'allükātına ve mute'allikāta daği keşret 'arız olmuşdur. Ve sā'ir eşyā daği buña kıyās olına. Pes, keşret bi-hisāb olduğı gibi ol keşrāta ta'allük iden vahidāt daği bi-hisāb oldu. Egerçi ki keşret haqıkiyye ve vahdet i' tibāriyyedür. Ya' ni keşret nefsu'l-emre göre hāricde keşretdür. Fe-emmā vahdetüñ keşreti i' tibārdan nāşidür. Fa' rif cidden.

Şecerede aşl birdür kim nevāt ol aşlı hāmildür

Fürü' ma nihāyet yok egerçi aşlı yektādur

Meşelā bir armud ağaçına bir ağaç denilür, iki ağaç denilmez. Pes, aşl cihetinden vahdet-i haqıkiyyesi vardur. Velākin bedeni cihetinden vahdeti i' tibāriyyedür. Zīrā tecizzī kabūl ider, anuñcün furū' -ı keşiresi vardur. Ve her bir fer'ı bu kadar evrākı müştemil ve evrāk içinde bu kadar armūd meyveleri vardur. Ve nevāt ki çekirdekdür ve aşl vāhidüñ şüretidür. Anuñcün bir çekirdege bir çekirdek dirler iki çekirdeke dimezler.

Velākin yirden bitdükde şıkkayn olur ki bir şıkkī zāta ve bir şıkkı daği şifāta işāretdür. Ve zāt ü şifāt müzdevic olduğda -61A- āşār-ı keşire zuhūr ider. Ve Kur'an'da gelür: "İnnemā emruhū izā erāde şey'en en yeķüle lehū kūn feyekūn."¹¹⁸ Ya' ni bir nesnenüñ hūdüşuñda zāt ve şifāt ve kavlı lāzımdur ki buña ya' ni bu teşlīşe

¹¹⁸ "O'nun işi, bir şeyi (n olmasını) istedimi ona, sadece "ol" demektir, hemen oluverir", Kur'an-ı Kerim, Yasin Sûresi:36/82

sırr-1 ferdāniyyet dirler. Şeneviyye t̄ā'ifesi bu ferdāniyyete muṭṭali' olmayub ilaheyn işbāt itmişlerdür. Nazar eyle ki "kūn" lafzı üç harfi müştēmildür. Zīrā vāv-1 'illet miyānda mahzūfdur ki li-ecli'l-'illet hafz olunmuşdur. Ve illā rükn-i kelimedür. Evvelinde olan hemze'-i vaşl gibi zā'id ve 'ariz degüldür. Ve cemi'-i 'ālem lafz-1 kūn'den hāşıl olmağla her ferdi 'ālemūñ vücūdında sırr-1 ferdāniyyet vardır. Pes, zāhiri teşlīş ve bātını tevḥīd üzerinedür. Anuñçün 'aşere bile vāhiddür. Zīrā bir 'aşere denilür. Bir 'ışrıyn denilür. Ya'ni 'aşerenūñ on 'aded eczāsı var iken yine üzerine bir 'aşere ıtlāk olunur. Ve iki 'aşere ki 'ışrıyndür. Bir 'ışrıyn denilür.

Ve 'alā hāzā anuñçün 'arif olanlar eşyāda tevḥīd itdiler. Belki ve muvahḥidi eşyādan taḳṭī' idüb enfüsde tecrīd itdiler. Ve belki enfüsden daḫi taḳṭī' idüb tefrīd eylediler ve tevḥīd lā ilāhe illā ene'yi 'ālem-i vücūbdan istimā' itdiler. Ve mezāhir kaydından ḫalāş oldılar. Anuñçün taḫte't-turāb bedenleri çürimedi. Nitekim bālāda beyān olındı ve bu tevḥīde ki maḳşūd tecrīd-i tevḥīddür. Vāşıl olmayanlar seyr-i ekvānda ḫalub keşretten bi'l-külliyē ḫalāş bulmadılar. Ve "ḫābe ḫavseyñ" didükleri maḳām-ı vāḫidiyyetde ḫaldılar. Anuñçün 'ışḫdan necāt istemediler. Zīrā bunlarūñ esrārı "ev ednā" maḳāmında olan teferrūd-i tām üzerine degül idi. Ve illā 'ışḫdan daḫi 'aḳl gibi. Fenā'ı tām lāzım idi ki aña fenā-i külli dirler: "Fe yā eyyühe'l-müte' attışune seḫākümü'llāh min vaḫdete zāta"-61B-

Biñe bir dirse bir ādem bu sözüñ ḫikmeti vardır

Ki yıldız birdür aşlında eger 'ışḫd-ı şüreyyādur

Burada ādemden murād ādem-i ḫaḳīḳīdür ki mükāşifdür, ādem-i ḫayvānī degüldür ki maḫcūbdur. Zīrā ādem-i ḫaḳīḳī her nesnenūñ aşlına nazar idüb vaḫdetden söyler. Ādem-i ḫayvānī ise her nesnenūñ fer'ına baḫub keşretten söyler. Anuñçün biñ 'adede bir dimez. Ve belki bir dinī ḫissinde taḫlīt ve 'aḫlında tesfih eyler. Zīrā vehm ve ḫayālī gālibdür. Ve bu vehm ve ḫayāldür ki ādeme perde olub 'ālem-i ḫisde ibḫā ider. Ve keşret ile mübtelā ḫılır. Anuñçün fetḫ-i muṭṭlak

mertebesinde ve vehmden aşla perde kalmaz. Belki onun şāhibi, Rūhū'l-Ḳudūs, āsā 'aql-1 maḥz ve belki 'aql-1 evvel-var rūḥ-1 şırf olur.

Ba'de zā mıṣra'-1 şānī evveli temşıldür. Ya'ni 'ıkd-1 şüreyyā ki pervīn didükleri yedi 'aded yıldızuñ dizisidür. Egerçi ki fi'l-ḥaḳıḳa on iki yıldızdur ki beş 'adedini başar-1 ḥaḳḳānileri ile ancak Rasūlu'llāh -şalla'llāhu'aleyhi vesellem-görmüşlerdür. Nitekim i'tidāl-i mizācuñ daḥi ḥükmi budur. Ve yedincinūñ kemāl-i ḥafāsından tā'ife-i 'Arab imtiḥān-1 ebşār iderler. Ve bāḳinūñ rü'yetinde müşterek olurlardı. Pes, eger 'ıkd-1 şüreyyā ki mütekeşşirdür. Ve eger sā'ir seyyārāt ve şevābetdür ki müte'addiddür. Cümlesi aşında bir yıldızdur. Ki sā'irler anuñ te'şirinden zuḥūr itmişlerdür, şems gibi.

Zirā Allāh Te'ālā tecellī-i maḥşuş ile şemse tecellī eyleyüb ḳurşası pūr feyezān-1 envār olub, andan daḥi ḳamer istifāde-i nūr eyleyüb andan daḥi sā'irler mertebelerine göre müstefid ve müstefeyz olub izā'et itdüler. Pes, bunlaruñ mezāhirine maḥāll-i zuḥūrlarına naḳar idenler işbāt-1 keşret ve cümlesinde zāhir olan pertev-i şemsi görenler işbāt-1 vaḥdet iderler. Nitekim cedāvil ile enhār ve emşāli daḥi böyledür. Ve bunda biñde elf ism-i ilāhi daḥi dāḥıldür. Zirā gerçi biñbir 'aded esmādur. -62A-

Velākin külliyātı cihetinden ḫokşān ḫokzuza tenzīl olunmuşdur. Anuñcün a'dāddan muḫtār-1 Ḥaḳ ḫokşān ḫokuzdur. Ve bu ḫokşān ḫokuz daḥi cem'iyeti yüzinden ism-i celālede derc olmuşdur. Anuñcün esmādan muḫtār-1 Ḥaḳ Allāh ismidür. Pes, esmānuñ keşreti tecelliyāt-1 vücūdiyye ḥasebiyledür ve anuñ ki şuhūdı gālībdür. Naḳarı ism-i vāḥide maḳşūd ve belki müsemmayā munḥaşırdur. Bu sebebdendür ki kelime-i tevḫidde etvāra ri'āyet eyleyüb: "Lā-ma' būde illā'llāh ve lā-maḳşūde illā'llāh ve lā-mevcūde illā'llāh" dirler.

"Leys-i fi'd-dār gayruhu diyār" maḳālesinūñ ma'nāsı daḥi budur. Ve cemi'-i kümmel bu maḳāleye ḳā'il ve mazmūnına mu'terif olub 'umdetü't-tevhīd i'tikād iderlerken maḥcūb olanların niceleri anları i'tikād-ı mezkūrde tā'ife-i Naşāra'ya ilḥāḳ ve ḥaḳlarında nice rabḫ ve yabis sözler söylemişlerdür. Bilmemişlerdür ki anlar

kelām-ı mezkûrî keşf-i tâmla vahdet-i haķikîyyeye nâzır olub söylemişlerdür. Yoħsa mezheb-i vücûdiyyeye zâhib olduklarından degül. Meşelâ bir kimse “tulû’-ı şemsde bütün dünyâ güneşdür” dise pertevnüñ intişârı sebebiyle haķ söyler. Ma’ a hâzâ şems felek-i râbi’ ada maķâmında devr eyler, vech-i arza nuzül itmemiş ve añâ hulül kılmamış ve anuñla mutteħid olmışdur. Ve bu ma’ nâ bu kadar zühürda iken hüffâş-nazar olanlar añâ intikâl idemezler. Ve bu veche murâdı muţâla’a yüzinden göremezler. Pes, kabaħat kendi sū-i fehmlerindedür.

Ma’ a hâzâ kendileri Haķķ’a küllidir dirler. Ve külli mantıķayı anuñla temşil eylerler. Bilmezler ki Haķķ’uñ külli ve cüz’i olmaķdan tenezzüh-i tâmmı vardır. Pes, cemi’-i eşyâ Haķķ’uñ cüz’iyyâtı demek ne kabîħ nesnedür. Belki cemi’-i eşyâ Haķķ’a lâzımdur. Lâzımuñ melzûme luzûmı gibi. Nitekim pertev-i şems şemse lâzımdur. Şöyle ki tulû’ itdükde andan mufârekat itmez. Ve bundan eşyâ zâtında ‘ayn-i Haķ olmaķ lâzım gelmez. Tâ ki mezheb-i vücûdiyye lâzım gele.-62B-

Belki zühürda ‘ayn-i Haķ’dur denilür. Meşelâ vezîr-i a’zâm olan zühürda ‘ayn-i sultândur. Zîrâ anuñ aħkâmiyle kâ’imdür zâtında ‘ayn-i sultân degüldür, belki gayrıdır. Ve bu maķâmında bunuñ fevķinde daħi kelâm vardır. Velâkin fehmdede kuşur ehline zehr-i kâtil gibidür.

Tevâfüt geldi mâhiyyâtdan izhâr idüb kendin

Şu’ünât-ı İlâhiyye añâ vech-i teķzâdur.

Ma’ lûm ola ki mâhiyyât üç kısım üzerinedür. Biri vâcibü’l-vücûddur ki vücûd-ı baħtdur. Ve biri mümteni’i’l-vücûddur ki ‘adem-i maħzđur. Ve biri mümkün-i vücûddur ki ikisinden terkîb olınmışdur. Zîrâ mümkünü’l-vücûduñ vücûdı ve vücûdı üzerine ‘arız olan mâhiyyeti vardır. Pes, anuñ mâhiyyeti emr-i i’ tibâridur ki hâricde ma’ düm ve "min ħayşü hüve." Hüve kâbil-i vücûd degüldür. Ve vücûdı mevcûddur ki min ħayşü hüve hû kâbil-i ‘adem degüldür. Pes, mümkün olan vücûd ve ‘ademden vücûd ve ta’ ayyüne geldi. Anuñçün taraf ve vücûd ki ‘ilmü’ llâh’da şâbit olan şey’iyyetidür. Añâ nazır olan mükâşif bi-ħavşaladan çok da’vâ ve şatıħa şâdur oldı.

Ve temkîn ehli olan taraf mâhiyyete nâzır olub maddenüñ ol maqûle da'vâya taħammüli olduğın bilüb ri'âyet-i edeb eyledi. Ve hâmüş oldu. Ve şu'unât-ı ilâhiyye ki sicni gayb-ı zâtıda müstehcen ider. Takâzâ-yı zühür ve taleb-i berüz itdükde "küntü kenzen mahfiyyâ" vefkınca 'âlem-i 'ilmde feyz-i aqdes ve 'âlem-i 'aynda feyz-i muqaddes ile tecellî-i İlâhi vâkı' olub haqâ'îk-ı ilâhiyye mezâhir-i kevniyye iktizâ itmegın haqâ'îk-i mümkinât vücûda gelür. Ve haqâ'îk-ı ilâhiyye haqâ'îk-ı kevniyye üzerine pertev şaldı. Ve bunuñla istimsâk hâşıl oldu. Zîrâ haqâ'îk-ı ilâhiyye âyîne-i muşaffâ ve haqâ'îk-ı kevniyye ol âyinenüñ zühürında olan tıla gibidür ki keşâfetiyle pertev-i rûyı zabt itmiş ve intişârdan hıfz eylemişdür.-63A-

Nitekim bir kimse pertev-i şemsi zabt itmek istese bir keşif çenâğa şu toldurub güneşi ol çanaqda olan şuda muţâla'a ider. Zîrâ çanaq keşâfiyetiyle zâbiğ ve şu letâfetiyle kâbildür. Ve bu ma' nâ huşuş üzre cism-i insânla rûhından muţâla'a olunur. Fe-tezekker.

El-hâşıl şu'unât-ı mezkûreden takâzâ vâkı' olduğda mümkin vücûda geldi. Tâ ki ol şu'unâta âyîne ola. Ve şu'unu ve esmânuñ keşretiyle mümkin dağı mâhiyyât-ı keşîre olub on sekiz biñ 'âlemde bu kadar tefâvüt zühür eyledi ki dâ'ire-i hisâbdan bîründür. Ve bu ortada mâhiyyet-i Muhammediyye ve haqîkat-i Ahmediyye cümleden i' dâl olınmağla şüreti cemi'-i 'avâlimüñ hüsn-i şüretini câmi' ve ma'nâsı cümle-i esmâya mazhar-ı tamm oldu. Pes, anuñ ismi ismu'llâh ve ismü'r-raħmandur. Anuñçün "er-raħmanü 'alâ'l-'arşı'stevä" vârid oldu. Zîrâ 'aql-ı evveli 'âlem-i nâsuta tenzîlden murâd raħmet-i vâsi' ayı izhâr ve külliyyetini mazhar-ı vâhidde derc idi. Anuñçün Rasûlu'llâh'üñ -'aleyhi's-selâm- zâhir ve bâtını cemi'-i kemâlât ile müteħalli ve muteħakkık oldu. Ve ba'zı küfr-i kâhırlar ki ba'zı kümmel içün meşelâ üçüncü ismde veya dördüncü ismde qalmışdur dir.

Bu söz kümmel-i evliyâ haqlarında haqâ-i mahz ve Rasûlu'llâh -'aleyhi's-selâm- huşuşında küfr-i şariğdür. Zîrâ cemi'-i enbiyânuñ haqâ'îkı anlaruñ haqîkatlerinden me'hüz ve kemâlleri dağı anlaruñ kemâlerine tâbi' dür ki kemâlât-ı esmâ'iyeder 'ibâretdür. Pes, bir ism yokdur ki anuñ isminde münderic; ve bir kemâl

yokdur ki kemâlinde mündemiç olmaya. Ve bu cihetden Hâk Te‘âlâ anı huşûş-ı mübâyâ‘ada kendi maqâmına vaz‘ idüb: “İnne‘llezine yübâyi‘üneke, inne mâ yübâyi‘üne‘llâhü”¹¹⁹ buyurdu. Pes, bir kimse Rasûlu‘llâh‘ı bir vech ile şân-ı ‘âlîsinden tenzîl itse Hâk Te‘âlâ‘yı kadh itmiş olur. -Ne‘üzü bi‘llâhi Te‘âlâ mine‘l-küfri ve‘l cehli -63B-Ve bu maqâmuñ dañi tafşîle taħammüli vardır. Velâkin çî sūd ki isti‘dâd-ı hâk yokdur. Ve fi‘l-cümle isti‘dâdları olanlaruñ dañi ekşeri melâhîde ve zenâdîka maqûleleridür. Zîrâ mürşid-i kâmile muqârenet itmemişlerdür. Ve Hâk‘a bî-zeyğ ve dâlâl vaşıl olanlar yollarına gitmemişlerdür. Zamâne hâkînuñ cehelesini redde teşaddiden sukût evlâdur. “Fe lâ-tekünenne mine‘l-câhilin”¹²⁰

Hilâfette ne tertîb eyledi peygamber-i dâna

Nazar eyle ki nice biri birisinden evlâdur

Ma‘lûm ola ki enbiyâ arasında nice tefâzul vâkı‘ ise evliyâ miyânuñda dañi böyledür. Pes, bir kimse “min vechi efđanıñ olmak min veche mafdül olmağı münâfi degüldür. Sırrı budur ki kemâl-i ma‘nevîde min külli‘l-vücüh efđal olmak Rasûlu‘llâh‘a -‘aleyhi‘s-selâm- maħşûşdur. Zîrâ nişe‘esinüñ kemâl-i i‘tidâlden cemî‘-i kemâlâta mazhar düşmişdür. Sâ‘irde ise bu i‘tidâl yokdur. Belki mîzâna vücûdda yâ keffe-i icmâl veya keffe-i celâl gâlibdür. Ve bu maqûle kâmil olan kimse kemâl-i şürîde dañi min külli‘l vucüh kâmil olmak lâzım gelmez.

Nitekim ; “Entüm a‘lemü bi-umuri dünyâküm” meqâlesi aña nâzırdur. Egerçi ki bu ma‘nâ ‘âlem-i şürete ‘adem-i iltifâtdan idi. Ve illâ kemâlât-ı şüveriyeden dañi bir nesne yoğdı ki aña vâkıf olmaya. Anuñçün hattâta hatt ü hatt-ı kalem ta‘lîm eyledi. Ve erbâb-ı hîraf ve şânâyi‘a hîrfet ve şân‘atlarında nice dekâ‘ik gösterdiği tariğ; ‘aql ile aña sulûk mümkün degül idi.

Nitekim Şeyh Ekber Hâzretleri’nün-ğuddise sırrahu- zâhîran fenn-i gâlibi ‘ilm-i taşavvuf iken cemî‘-i ‘ulûm-ı külliye ve cüz‘iyyede nice nikât ibrâz itdiler ki

¹¹⁹ "Sana biat edenler aslında Allah'a biat etmektedirler." Kur‘ân-ı Kerim, Fetih Sûresi, 48/10

¹²⁰ "Cahillerden olma" Kur‘ân-ı Kerim, Enâm Sûresi, 6/35

ol 'ulüm ehli her çend müşārün ileyh ise bi'l-benān iseler de ol nikāte mühtedi olmamışlar. Ve t̄arīk-i nazardan aña vuşul bulmamışlardı. Bundan zāhir oldı ki erbāb-ı h̄aķīkatūn her nesneye ittīla'ları vardır. Velākin adem-i iltifātlarından cāhillerdür. Kıyās olunurlar. -64A- Ve bundan ümmī olanlara ruḡṡat virmek lāzım gelmez. Zīrā ehl-i h̄aķīkat olan ümmī fi'l-h̄aķīka 'ālimdür. Zīrā cāhil olan veliyy olmaz ve 'ālim-i rusūm daḡi ümmiyyet mertebesinde olmaduḡça levḡ diline 'ilm-i ilāhi müṡbet olmaz. Zīrā bu ma'nānuñ ḡuṡūline rusūm ve kavāninden bile ḡalbi taḡliye lāzımdur. Ve ümmiyyü maḡḡuñ vāşılı ilā'llāh olanı nādirdür Yūnus Emre ve emsāli gibi. Velākin kelimāt-ı 'ulamādan vāşıl olanlardan külliyyetüdür. Aşlı budur ki ümmī iştīlāḡatdan 'āri olmaḡla vārid olan h̄aķā'iki vaz'-ı aşliyyesinden taḡyīr idüb libās-ı iştīlāḡa ḡomaz. Belki vārid olduḡ üzere lisāna ḡötürür; bu ise muṡaffā 'asele beñzer.

Egerçi ki ba'zı mertebe maḡāma münāsib olmayan edā daḡi şādur olur. 'Ālim-i iştīlāḡı ise iştīlāḡ-ı ḡādīşden ne ḡadar teneffür itse de edāsında yine bir leke ve ḡayd bulunur ki ol mertebeden teḡallūş itmek 'asīrdür. Meger ki kümmel-i evliyādan ola. Pes, evliyā arasında bu ma'nāda daḡi tefāvūt vardır. Ve Rasūlu'llāh -'aleyhi's-selām- Çār-yāruñ tertīb-i ḡilāfetlerine işāret eyledi; egerçi taşriḡ ḡılmadı. Ve bu tertīb 'ömrlerine ḡöre idi; yoḡsa aḡadü ḡümā āḡirden efdāl-i muṡlak olduḡına ḡöre degül idi. Egerçi ki ba'de'r-rasūl efdāl-i ümmet Şıddıḡ'dur -raḡıya'llāhu 'anh- Velākin min vechin mefdūl olmaḡı münāfi degüldür, enbiyāda olduḡı gibi -'aleyḡümü's -selām- Zīrā ṡabāka-i evliyā ṡabāka-i enbiyādan berter degüldür.

Pes Şıddıḡ, ḡazret-i 'Ömer'den ve mā ba'dinden efdāl idi ki, bu efdāliyyet ḡilāfetde taḡḡīmi daḡi iḡtizā itmiş idi. Egerçi ki bizim mezḡebimizde imām min külli'l-vücuḡ efdāl olmaḡ lāzım gelmez. Ve illā imām-ı mezḡebden daḡi sehv ü ḡaṡā şādur olmamaḡ lāzım gelürdi. Ve Şıddıḡda cānib-i ma'rifet ḡālib idi. Egerçi ki şeri'atde ve t̄arīkatde ve h̄aķīkatde daḡi bi'l-fi'l-kemāli var idi. Ve anı üçüncü veya dördüncü ismde ḡaldı diyen bī-dīn oldı. Zīrā Şıddıḡ -64B- yalnız ḡilāfet-i zāhire

maḳāmında degül idi. Belki hilâfet-i bâtinayı daḫi ihrâz idüb medâr-ı ‘âlem olmuşdı baḳıyye-i çâr-yâr gibi.

Medâr-ı ‘âlem olan bi'l-fi'l ism-i celâle mazhardur ki cemî‘-i esmâ ve şıfâtı müstecmi‘dür. Ve Hâzret-i ‘Ömer -radıya’llâhu ‘anh- şerî‘ atde gâlib idi. Egerçi ki baḳıyye-i merâtib daḫi bi'l-fi'l anda münderic idi. Bu sebebden dâ’imâ ihtimâm-ı şerî‘ at eyler. Ve yesinde dirre ile gezerdi. Ve bundan nice hâriḳ-ı ‘âdât şâdur oldu. Velâkin Şiddîḳ’dan şâdur olmadı. Zîrâ muḳtezâ-yı velâyet kerâmet-i ‘ilmiyyenüñ sudürdür kerâmet-i kevniiyenüñ degül.

Hâzret-i ‘Osmân’da -radıya’llâhu‘anh- tarîḳât gâlib idi. Egerçi ki bi'l-fi'l sâ’ir merâtibe daḫi bi'l-ittifâḳ mâlik idi. Anuñcün bi-tarîḳi’l-mücâhede ihyâ-i leyâli eyler ve tilâvet-i Ḳur’ân’a mülâzemet kılırdı. Ve Hâzret-i ‘Ali’de -kerrema’llâhu veche-ḫaḳîḳat gâlib idi. Egerçi ki cemî‘-i merâtibde yed-i tülâsı var idi. Bundandur ki sırrü’l-enbiyâ’i ve’l-mürselîndür. Ve bâb-ı hilâfet, ma‘rifet ile meftûḫ olub ḫaḳîḳat ile maḫtûm oldu. Zîrâ ma‘rifetüñ gâyeti zuhûr-ı ḫaḳîḳat ve berüz-i meşhûddur. Ve eimme-i erba‘a daḫi çâr-yâr gibi kendi nefislerinde kâmiller ve gayrı mükemmiller olub ba‘zı merâtibe munḫaşır degüller. Bu sırrı bilmeyenler daḫi kendi muḳtedâlarına itâle-i lisân idüb cerḫ eylediler. Velâkin bunlaruñ cerḫlerinden anlar mecrûḫ olmazlar.

Ve her ‘aşırda sırr-ı nübüvvet ve sırr-ı velâyet ve sırr-ı hilâfet vardır. Egerçi ki veliye nebi itlâḳ olunmaḳ câ’iz degüldür. İtlâḳ iden tazlîl olunur ve sırr-ı meḫâbet; ya‘ni şahâbi olmaḳ sırrı daḫi vardır. Velâkin ne ma‘nâya olduḫın erbâbı bilür. Pes ḳurunî-ı şelâşeden şoñra olan ḳurûmı bi’l-külliyeye mercûḫ itmek olmaz. Ol zamânda zuhûr iden kâmile nazar olunur. Ve sırr-ı nübüvvet şerî‘ atde ve sırr-ı velâyet ḳuḫbiyyetdedür. Ve’s-selâm -65A-

O kim dervîşdür gerçek aña bir oldu luḫ ü ḳahr

Bu iki fer‘uñ aşl u ma‘dini bir aşl-ı garrâdur

Dervîş beyt-i evvelde şerḫ olındı. Luḫ ü ḳahr emreyn-i müteḳabileyndür ki biri cemâle pâzırdur ve biri daḫi celâle dâ’irdür. Cemâlden maḳşûd ḫab‘ân maḫcûb

olan nesnedür. Ve ‘ârifüñ baş-ı kalbî daği bunda dâhıldür. Ve celâleden murâd tab‘ân mekrûh olan nesnedür. Ve ‘ârifüñ kabz-ı kalbî daği bunda mündericdür. Ve kabîz ve bâsîṭ ve celîl ve cemîl esmâ-i ḥüsnâdan olmağla cümlesi taḥt-ı celâlede dâhıldür. Pes, celâleye nazâr olınsa bir ismdür ki yek şu‘besi vardur. Nehrûñ iki cedveli olduğı gibi. Vecd ü lek yolu mesdûd olsa nehirden ğayrı şu zâhir olmaduğı gibi kabz ü baş ḥâlleri daği fenâ bulsa ulûhiyyet mertebesinde fenâ bulmaduğdan ğayrı nesne kalmaz; bu şuretde ḥükm ulûhiyyetüñ olur. Ve umûr-ı nebiyyeden eşer kalmaz. Aşl ğarrâdan murâd budur ğarrâ ğâyet küçük nesne dimekdür.

El-ḥâşıl seyl didükleri şu deryâya vâşıl olmaduğça fevâz ve neşîbe yürimekten ve çağlayub şadâ virmekden ḥâlî olmaz; kaçanla deryâda fenâ bula ve anuñla şey’-i vâhid ola. Zıkr olınan şıfat maḥv olur ve çağıldı kesilür. Kezâlik luṭf ü kâhr nisbetleri vücûd-ı sâlikde fenâ bulsa. Şöyle ki luṭfa, şen ü kâhra ğam-nâk olmasa “lem yelîd velem yüled” sırrına vâşıl olub derd ü ğamdan ḥalâş olur. Pes, mādâmla sâlik ‘âlem nisbetdedür. Ya‘ni keşret ve işneyniyet perdelerinde kalmışdur. Aña ḥuzûr yokdur ve vaḥdetden bî-ḥaberdür. Vaḥdetden bî-ḥaber olan ise Ḥaḳ’dan firâk üzerinedür.

Ehl-i firḳat ise caḥîm-i ma‘nevîdedür. Ve ol ki cahimdedür. Na‘îmüñ zevkıñı ne bilür ve bu mertebe vuşul -65B-ziyâde ‘asîrdür. Zîrâ tezkiye-i nefis ü taşfiyye-i vücûddan şoñra ḥâşıl olur. Baña ḥâr ü gül berâberdür diyü da‘va eylemek kifâyet eylemez. Belki ol da‘vânuñ şıḥhati ḥâr-ı ḥurâşîde kılduğda müte‘ellim ve müte‘ezzi olmamağdan zâhir olur. Zîrâ fenâ’i küllide te‘ezzi olmaz. Belki bakâ-i vücûdda olur. -Ve ‘alâ ḥazâ-

İki eldür velî düşa bakılsa yek cihetdendür

İmâm mihrâb içinde şâğ u şola kâr-fermâdur

Ya‘ni insânüñ omuzuna ve boynuna nazâr olınsa orada cihet-i vaḥdet vardur. Ve ellerine nazâr olınsa cihet-i keşret vardur. Zîrâ ol iki elcihet-i vaḥdetden teşe‘ub idüb müte‘addid görünmişlerdür. Velâkin aşl cihet-i vaḥdet olacak; fer‘î daği ol

cihetde fenā bulub keşret muzmahil olur. Nitekim kûţbu'l-aķţābuñ ŧāğında ve ŧolında imāmān didükleri iki ŧaħıs oturur ki anlar evtād-ı erba'adan ve abdāl-i seb'adandır. Ve imām-ı mihrāb kûţba ve ŧāğ vuşulünde olan cemā'at imāmān gibidür ki güya insānuñ iki cānibinde iki kıldur. Ve Hāķ Te'ālā'nuñ iki yedi bile yemīn-i mübārekidür, ŧimāl demek ecsām-ı maħsüse ħasebiyle 'ālem-i celāle nāzırdur.

Ve imāmuñ iki yanı ba'de tamāmü'ş-şalatü selām-ı zāhir olduğı gibi. Kûţbuñ iki taraflı daħı selāmet-i bātnadur. Pes, kûţbu'l-aķţāb eħadiyyetiyle imāmān mertebelerin cem' eylemiş. Ve ol mertebeler anuñ mertebesinde münderic olmuşdur. Nitekim imām mihrāb ħāli daħı bu sırr üzerinedür. Velākin bu maķām ziyāde fehmden nāfir ve añā vuşul 'azızdür. Pes, sālige gerekdür ki ıŧlāħ-ı vücūd eyleyüb ħaķıķat-i heyülāniyye-i cāmi'asına vāşıl ola. -66A-

İki kaşuñ miyānında nedir ħāle nazar eyle

O da ez-cümle bu enfüs içinde nükte-pirādur

Bu beyt sırr-ı vaħdet ve keşreti veche āħirle temsildür ki beyt-i sābıķda dūş ve du-bāzu gibi enfuse mūta'allıķdur. Ĥāl-ben didükleri iki kaş arasında ve çehrede zanķda ķande ķudretten noķta-i siyāhdur ki müħassenātdandır. Ya'ni enfusde du-ebrü miyānında ħāl-i siyāh āfāķda mihrāb içinde imām gibidür. Ve āfāķda murğānuñ boynı ķanatları daħı insānuñ boynı ve elleri gibidür. Kānat şüretinde zuħurı teyerān içündür.

Nitekim insāna göre yedeyn-i baţş ve iktisāba dā'irdür. Ve iki kaşla miyānda olan ħāl per açmış murğ gibidür. Pes, Hāķ Te'ālā anı şüret-i sukūnda sırr-ı ħareket üzre ħalk eylemişdür. Ya'ni zāhiri şüret-i sukūn üzre olan murğ gibi. Ve bātnı şüret-i ħareket üzerinedür ki ķalbi dā'imā ħaziz-i beşeriyet ve nāsūtdan evc-i mülkiyyet ve lāhūta pervāz üzerinedür. Ve ķalb-i insān seri'ü's-seyr ve't-teķallüb olduğı cihetden ebu'l-beşer Ādem -'aleyhi's-selām- felek-i ķamerde ķarār-dāde oldu. Zırā felek-i ķamer daħı sür'at ile dā'irdür.

Nükte-pirānuñ ma' nāsı nükte ve dakīka bezeyecīdür. Ya' ni nukātdan bir nükte-i muḥassine ve esrār ve laṭā'ifden bir laṭife-i müzeyyinedür. Zīrā insān ün müztec-i 'ālemdür. Pes, vücūdı cem'ī-i nikāt ve laṭā'ifī cāmī' ve zāhir ve bāṭını cümle esrārı ḥasene-yi müstemildür. Velākin ekşeri nās medār-ı 'ālem olduğın bilmez. Ve kuṭbiyyetini ta'zīm idüb ri'āyet kılmaz.

Ba' de zā āfāk senūñ vücūdından ḥāric ve enfüs sende dāḥil olana dirler. Egerçi ki fi'l-ḥaḳīka ḥāric yoḳdur. Ya' ni 'ālemūñ senden ḥāric olması şüretiyeledür ma' nāsıyla -66B- degül. Zīrā ma' nāsıyla enfusde dāḥıldür. Anuñçün numüne denilmişdür.

Sū'āl olunursa ki āfākda nice ḳāzurāt ve şuver-i ḳabiḥ ve milel-i mühtelife vardır. Pes, insānda duḥūli ne vech iledür.

Cevāb budur ki insān muṭlaḳa umūr-ı mezkūrenūñ butūnını ḥāvidür. Pes, eger insān ḥaḳīki olursa umūr-ı mezkūre bi'l-ḳuvvedür. Ve eger insān ḥayvānī olursa bi'l-fi'ldür ki efrādında münteşirdür. Meşelā ba'zı insān ḥayvānīde ḥırş-ı dünyā ḡālib olmaḡla ḡüya ḥāmil-cifedür. Ve ba'zısında şifāt-ı sibā' ve ba'zısında şifāt-ı yahūdiyette veya naşrāniyyette veya mecūsiyyette veya ḡayrı umūr-ı münkere ma' naları vardır. Pes, hiç bir münker nesne yoḳdur ki anuñ sırrı vücūd-ı insānda bulunmaya ve insān-ı kāmilde bi'l-ḳuvve bulunduḡı kemālını münāfi degüldür. Zīrā kemāli bi'l-fi'ldür ve nefsi nefis-i rādiyye ve merḍiyyedür ki netā'ic-i muṭme'innedenür. Velākin bi'l-ḳuvve nefis-i emmāreyi daḡi ḥāmidür. Nitekim Ḳur'an'da gelür: "İnne'n-nefse'l-emmārete bi's-sü"¹²¹ Zīrā burada nefisle murād nefis-i muṭlaḳadür. Bu cihetdendür ki dünyāda cihād-ı nefis bāki ve dā'imā terāḳḳiyāt ḥāşıldur. Eger nefis-i emmāre aşıldan bi'l-külliyette ḳal' ü ḳam' olunub ne bi'l-ḳuvve ve ne ḥud bi'l-fi'l eşeri ḳalmasa insān melek ḥaḳīkatine dāḡil olub terāḳḳiden maḡrūm olmaḡ lāzım gelürdi.

El-ḥāşıl nefsūñ muṭme'inne ve şeyṭānuñ müslim olması fi'l-ḥaḳīka

¹²¹"Muhakkak ki nefis aşırı şekilde kötülüğü emr edendir."Kur'an-ı Kerim, Yûsuf Sûresi, 12/53

kuvvetlerinüñ zevâlini mücib degüldür. Nitekim bunuñ ‘aksinde küfrüñ’ beğası fitrat-ı aşlıye hasebiyle isti’ dâd imânı münâfi degüldür. Ve tenzilde gelür: “Ve’ aşr. İnne’l-insâne lefi husr”¹²² Ya’ni cemî’-i efrâd-ı insân hasârat ve ziyân içindedür; -67A- Meger mü’min ola ve ‘amel-i şâlih işleye. Pes, bu şüretde bi’l-fi’l hasâretten halâş olur. Velâkin kuvvet-i hasâretüñ zevâli lâzım gelmez. Anuñcün hadîşde gelür: “Allâhümme lâ tekilnî ilâ nefsi’ tarfete’l ‘ayn ve lâ-eğallü min zâlik”¹²³ Egerçi ki bu hadîş ‘inde’l-muḥakkikîn te’vîl-i daḳîk ile te’vîl olunmak vardır. Ve kışşas-i Yûsuf’da -‘aleyhi’s-selâm-:“Velekad hemmet bihi ve hemme bihe”¹²⁴ sırrını daḳı im’ân eyle.

Ve “Ve illâ taşrif ‘anni keydehünne eşbü’ ileyhinne ve ekün mine’l-cabilîn” nüktesini daḳı der-ḥâtır kıl. Ve bu daḳı kelâm-ı ḥaḳîḳdur ki nefis aşlında mü’mine muḫî’ adur. Küfr ve ‘işyân ve emmâriyyeti aḥvâl-i ‘arîza hasebiyledür. Nitekim; “Küllî mevlüdin yüledü ‘ale’l-fitratı”¹²⁵ aña dâldur. Ve bu maḳâmuñ şerḥ-i ‘arîzi vardır. Bir miḳdârı bâlâda sebḳ itdi. Bâkî zevke ihâle olındı.

Ḥaḳîḳatde budur iş gerçek aña bu degüldür düş

Baḳılsa rûy-ı kâra gerçi kim bir özge sevdâdur

Ya’ni ebyât-ı sâbıkada taḳḳ olunan me’âni şıḳ-ı maḳzûdur. Yoḥsa düş gibi ḥayâlât ḳabilinden degüldür. Egerçi ki rû’yânüñ daḳı ba’zısı ḥaḳdur. Nitekim Rasûlu’llâh -‘aleyhi’s-selâm- ḳable’n-nübüvvet altı ay ḳadar rû’yayla’ amel eyledi ve cümlesi şubḥ-ı şâduḳ gibi ḥaḳîḳatde rüşen idi. Velâkin ehl-i şürete göre bu maḳûle me’âni-i ḥaḳîḳiye sevdâ ḳabilindendür.

Zirâ ehl-i şüretüñ nazarı maḥsûsâta maḳşûrdur. Anuñcün a’ mâ ḥükminindedür. A’ mâ ise cemâl-i Yûsuf’ı nice görür ve eble olan deḳâ’ik-i ‘ilme ne vech ile muḫḫali’

¹²² “Asra yemin olsun ki insânlar hüsrân içindedir” Kur’ân-ı Kerim, Asr Sûresi, 103/1-2

¹²³ “Allahum göz açıp kapayıncaya (bundan az bir zaman) kadar da olsa beni nefsimi bırakma.” Hadis-i Şerif, Bezzaz, (İbn-i Ömer’den)

¹²⁴ “Kadın ciddetle ona niyeti kurmuştu, Yûsuf’ta kurmuştu.” Kur’ân-ı Kerim, Yûsuf Sûresi 12/24

¹²⁵ “Her çocuk fitrat üzerine doğar.” Hadis-i Şerif, Buhari- Cenâiz 80-93, Müslim-Kader 22

olur. Ve ol ki ‘uşfurdür. Loqmā-i ‘ankā anuñ havşalasına nice gencāyiş bulur. Ve ol ki hırdur kıymet-i cevāhiri ne bilür, ve ol ki sâ’isdür sırr-ı sultānla nice āşınalık kılur. Bađ imdi insān-ı cāhile ki kendi vücūdı müştēmil olduğı hađā’ıkdan bi- haberdür. Şol kimse gibi ki hānesinde olan defineye vākıf -67B- degüldür. Pes, çı sūd ki hem ğanı ve hem faķırdür. Ba’de zā sevdā ahlāt-ı erba’adan ma’ruf nesnedür. Hükmi, heves-i ğālib ve hayālāt-ı dimāđıyye olmağla bu maķüle me’āni üzerine ıtlāk olunur. Ve erbāb-ı haķıķat ‘āşık ve şurideye sevdāyı dirler. Zırā ‘ışķla ‘aķl müteğayyir olur. Ve ‘āşık olan ehl-i sevdā şüretin bulur.

Ne sevdādur ne şafrādur velākin hükmi-i hilkatdür

Ki insān neş’ede mecmū’ a-i esrār-ı eşyādur

Ya’ni insān me’āni-i mezküre üzerine haķ olınmışdur. Nitekim hadişde gelür: “İnne’llāhe haleķa Ādeme ‘alā şüretihi”¹²⁶ Maķşūd şüret-i haķıķıyedür ki şıfāt-ı seb’dan ‘ibāretdür. Ve şıfāt-ı seb’ada cemī’-i esmā ve şıfātuñ aħkām ve aşarı dağıldür. Pes, anuñ neş’esi cümle-i esrāruñ mecmū’asıdır. Şöyle ki, her ne maķüle sırr-ı ilāhī taleb olınsa insānda bulunur.

Velākin sırr-ı şüret ile taţbıķ için şüret-i zāhiresine dađi bir vech ile arayış virdi ki her ‘uzūv ve her kuvveti bir sırr-ı ‘azıme dāll oldı. Anuñçün ahseni’s-şuvere kıldı, ahsen-i taķvımda bu dađi dağıldür. Tā ki hūsn-i şüret hūsn-i ma’nāya delil ola. Ve ķubĥ-ı ma’nā ki beyt-i sābıķda zıkr olındı, nāķısa ğoredür. Pes, eger ol ķubĥ bi’l-ķuvve olursa neş’e-i şāniyede bi’l-ķüllıye zā’il olub şıfat-ı mülkiyyet üzerine dāhil-i cennet olur.

Ve eger bi’l-fi’l olursa mevāķıf ve mevātında taţhır olunur. Velākin sırr-ı daķıķdür ki degme ‘ārifüñ ‘irfānı “kemā yenbegi” aña dāhil olmaz. Ve bunda işāret vardur ki şādūķa ğerekdür ki dāmen-i yāri tutub kelām-ı ağyārı işğā itmeye. Zırā ağyār yārüñ yārıla olan aĥvālını bilmez ve ĥāl-i ‘ışķı ğüzāfe ĥaml ider. Ve kelām-ı haķķı lāf dir. Pes, anuñla şoĥbet hāzā firāķu beynī ve beyneke mu’amelesidür. -68A-

ag̃yār yārūn yārila olan aḥvālını bilmez ve ḥāl-i ‘ışkı güzāfe ḥamlı ider. Ve kelām-ı ḥaḳḳı lāf dir. Pes, anuñla şoḥbet ḥāzā firāḳu beynī ve beyneke mu‘amelesidür.-68A-

Ḥaḳḳa eyle nazār ḥaḳḳuñ elinde nesne yokdur hiç.

Cedel itmek cihān ḥaḳḳı ile bir ḳurı gavgadur.

Bunda ḥaḳḳ cihet-i imkāniyyeye nāzırdur ki māhiyyet-i ‘ārızadur. Māhiyyet-i ‘ārıza ise ‘ademdür.‘Ademden ise vücūd gelmez. Pes, ondan emr-i vücūdı taleb itmek ‘abes olur. Meşelā ḥaḳḳuñ cānib-i ḥaḳḳıyyeti bir beyt-i muzlim gibidür. Ve beyt-i muzlimden nur-cū olmaḳ a‘madan rüyet istemek gibidür. Ve mışra‘-i şanıde tevḥīd-i ef‘āle işāret vardur; ya‘nī Allāh Te‘ālā “fa‘ālūn limā yūrīd” olub “ḥakimun li-mā yeşāu” olacaḳ.

Mükāşif olan ri‘āyeten li‘l-edeb ḥaḳḳı nefse nisbet ider. Ve eşyāda fi‘l-i Ḥaḳḳı müşāhede idüb ḳıl u ḳāle kesr ve cedel ve niza‘ eyleyüb, burhān İrād eylemez. Meger kim cedeli Ḥaḳḳı’la ola. Ve ḥaḳḳı ile niza‘ā me‘zūn ola. Bu şuretde cedeli “cedelūn bi‘l-ḥaḳḳıdır”.

Nitekim Ḥaḳḳ Te‘ālā Ḳur‘ān’da ihticāc eylemiş ve ḥavāşş-ı nās yüzünden a‘danuñ maḥcūc oldukların daḳı söylemişdür ve dimişlerdür ki, sālīk olan kimse ḥaḳḳa nazār itdüḳi zaman mertebe-i cem‘de nazār eyleye. Tā ki añlar da cedele bahāne olacaḳ kār bulmaya ve te‘şīr-i Ḥaḳḳı müşāhede ḳıla. Ve kendi nefesine cihet-i fark ile nāzır ola. Tā ki ilḥāddan ḥalāş olub mehālikden necāt bula. Ve illā işlāḳı müşḳil olur. Pes, eger muḳallid ve eger muḥaḳḳıkdür mertebe-i farkda berāberdür.

Ve ‘ārifden ḥaḳḳa şādur olur mı? deyü su‘āl itdiklerinde cevabında ve “kāne emrū‘l-İllāhi ḳaderen maḳdūre” dimişler. Velākin tevbe daḳı ḳaderden olmaḳla ‘ārif ḥaḳḳa üzerine muşırr olmaz. Ve ol maḳūle kārda ḥalet-i cem‘a nāzır olmaz. Zīrā anuñ mertebesi velī olduḳi cihetden nebī mertebesinden a‘lā degüldür.

Nebi olan ebū‘l-beşer ise “Rabbenā zālemnā enfūsenā” deyü zūlm nefse isnād eyleyüb i‘tirāf ḳıldı. Zīrā maḥalliyet-i kesbūñ bekāsım bilürdi. Pes maḳbūl oldu ve şeyḫān -68B- cebr-i maḥza zāhib olub merdūd oldu. Pes, mükāşif olan ri‘āyet-i edeb

idecek maḥcūb olan bî-ṭarīkî'l-evlā ri'āyet-i edeb itmek gerekdür. Ba' de zā cihān dūnyā dimekdür. Ve dūnya ki 'ālem-i kevn ü fesāddur. Ḥaddi inde't-tahkīk muḳa'ār-ı felek-i sābi'den siccīne dekdür. Burada cihān bî-ṭarīkî't-taglīb zıkr olınmışdur.

Maḳşūd ervāḥ ve ecsāmdan ḳaṭ'i nazār idüp 'ulviyyāt ve suflıyyāt bir nesnenūñ te'sīrine bakmaya dimekdür. Zīrā cümlesi esbāb ve vesā'it ḳabīlindendür. Pes, vāsıta ve rasūl ile cedel ve añlara ta'arruz ve i'tirāzūñ ma'nası yokdur. Belki ol vesā'it sebep-i evvele müntehī olmağla Ḥaḳḳa i'tirāz lāzım gelür; bu ise küfrdür. Meşelā sefinenūñ i'tidāl ve inḫirāfi yelkenden degüldür; belki, rihdendür. Rih daḫi melek-i müvekkel elindedür; melek daḫi emr-i Ḥaḳḳ'la ḳābz ve bāstdür.

Dir iseñ herkesūñ bir ismi var esmā-i ḫüsnādan

Ġaraz añdan bu ḫalkūñ yüzlerinden Ḥaḳḳ'ı ihyādur.

Maḳşūd beyt-i sābıḳūñ mazmūnına mu'ārazadur. Burada Ġarazdan murād ḫikmet ve maslahatdur. Ya'ni cemī'i eşyā esmā-yı ilāhiyye ile devr ider. Zīrā añlarūñ vücūdları "min ḫayṣu ḫüve" 'ademdür. Ve 'adenden vücūd maṭlūb olmazsa da vücūddan maṭlūbdur. Ve vücūddan murād esmā-yı ḫüsnādur. Zīrā vücūd-ı vācibe müstenīddür ve anūñ vücūdıylā ḳa'imdür. Pes, esmā-yı vücūdiyyenūñ eşyāya ta'alluḳı anlarūñ yüzinden Ḥaḳḳ'ı ihyā eylemekdür. Binā'en 'alā ḫāzā ḫalkdan bu vech ile nesne maṭlūb olmasa ibtāl-i Ḥaḳ lāzım gelür. Tecelliyāt-ı vücūdiyye nice ḫikem ve meşālihi müstemildür.

El-ḫāşıl ḫalkdan ḫalk maṭlūb olmaz. "Min ḫayṣu ḫüve" kezālik ḫaḳ ve lākin ḫaḳdan ḫaḳ maṭlūb olur "min ḫayṣu ḫüve" ve kezālik ḫalk, pes bu bābı sedd eylemek aḫkām-ı esmā-yı ḫüsnāyı ibtāl ve āşārını hederdür.-69A-

Cevāb oldur ki Ḥaḳḳ-ı mutlāḳa rāci'dürür cümle

N'idersin fer'i aşla ir ki Mevlā 'ālem-ārādur

Ḥaḳḳ-ı mutlāḳ bālāda tahkīk olınmışdur. Ya'ni tecrīd-i tevhīd ehli iseñ esmā-i cüz'ıyye-i fer'ıyyeye ve mezāhirine nazār eyleme. Belki esmā-i külliyye-i aşıyyeye

nazar eyle. Ve belki ümmehätü'l-esmâdan bile ümmü'l-esmâya güzër eyle ki ol ism cümle-i esmâ içinde ism-i a'zamdur. Zîrâ asla nazar itmek fer'e nazardan evlâdur. Meşela bir kimse pertev-i şemsi ve kameri vech-i arzda ve âb içinde görmekten bälâya nazar eyleyüb ol nûri şems ü kamerüñ kendi da'irelerinde görmek aqvâdur.

Pes, burada Mevlâ'dan murâd cemî'-i esmânuñ merci'i olan ism-i a'zamdur ki 'âlem-ârâdur pâdişâh gibi, ki ümerâ yüzinden 'âlem-ârâdur. Pes pâdişâha ta'alluk-i kavîsi olanuñ ümerâya ihtiyacı kalmaz su'âl olunursa ki "yâ eyyühe'n-nâsu entümü'l-fuķarâ 'ü ile'llâhi" âyetinde iftikâr-i ila'llâhda iftikâr-i ila'l-esmâ dañi dâñildür. Pes teveccühi aħadı herkesüñ tû'mesi degüldür.

Cevâb budur ki "ne'am Hâķ Te'âlâ kemâl-i ğayretinden 'ibâdını esmâ-i cüz'iyeye ve külliye yüzinden kendine müfteķir kıldı halka degül. Zîrâ halkuñ cümlesi müktezâ-yı naşş üzre fuķarâdur. Velâkin bizim sözimüz kemâl-i mutlâķ ehline ğoredür. Ve ğadışde ğelir."Allâhümmeğnini bi'l-iftikâri ileyke."¹²⁷ Ya'ni muhatabdan murâd ism-i a'zamdur. Velâkin her ismüñ yüzinden dañi iftikâri mâ bihi'l-iftihâridür. Zîrâ herkes her bir ism yüzinden iftikâri tafşilen Hâķķ'a müfteķir degüldür.

Pes, Rasûlu'llâh'uñ -'aleyhi's-selâm- her bir ism yüzinden iftikârı bir başka kemâldür ki aña maħşuşdur. Huşuşan ki bu envâ'-i iftikâruñ merci' ve muntehâsı iftikârün ile'l-ismi'l a'zamdur. Sâ'ir müfteķirlerde ise maħcüb oldukları cihetten iftikâr-i maħşuş-i cüz'î vardur. -69B- küllî degül. Pes, anuñ ki şühüd-ı tammı yokdur, anı aşl mezkûre irşâd ve tenbîh lâzımdur. Tâ ki merâtib ve eţvârdan güzër idüb iftikâr-ı külliyyi mutlâķ ile müfteķir ola. Ve kıuyüd-i berâziħden itlâķ-i tām bula. Ve kamer gibi pertev-i şems ism-i a'zam ile dola.

Gedâyı ķo murâduñ şahdan iste ki kâdirdür

Ki "es-Sultân zıllü'llâh" aña billür-i minâdur

Gedâ esmâ-i cüz'iyeye ve şâh ismi a'zam-ı külliyye nâzırdur. Gedâ ta'bir

¹²⁷ "Allahım Beni senden başkasına muhtaç etme." Hadis-i Şerif, Tirmizi-Daavât 30

olunduğı istimdād hasebiyledür. Zîrâ kamer şemsden istifâde-i nur ettigi gibi esmâ-i cüz' iyye dağı ism-i külliden istimdād-ı feyz ider. Şöyle ki; eger imdād münkati' olsa esmâ dağı eşyâdan kaç'-i alâka idüb eşyâ dağı bi'l-külliyeye fenâ bulur. Ve 'âlem 'ademe râci' olur. Ve zîkr olunan ma'nâya "Es-sultân zî'l-lü'llâhi"¹²⁸ hadîşi billür-i minâdur ya'ni 'âyinedür. Zîrâ bu hadîşde sultân zill-i haqîkat-ı ilâhiyye kılındı. Ve zill ta'bir olunduğı halk-ı 'âlem anuñ saye-i 'adlinde müsterîh olduğı içündür. Çünkü sultân-ı cihân zâhir-i ism-i a'zam üzre ism-i a'zam bilâ-vasıta müzâf ola. Pes, her türlü rahat andan maflüb olmak gerekdür. Yoksa sâ'ir vâsıta tarîkiyle olanlardan degül. Zîrâ vesâ'it dağı andan istimdād itmekle gedâ gibidür.

El-hâşıl vesâ'itüñ ğınâsı ğınâ-yı izâfî ve sultânüñ ğınâ-yı haqîkidür. Pes, ğınâ-yı haqîki ehli dururken ki her maflübı ifâdeye kâdirdür. Ğınâ-yı izâfî ehline müraca' âtuñ ma'nâsı nedür ki ancak maflüb-ı cüz' i isâline mütemekkindür. Ve bu ma'nâda ehlu'llâh dağı müttefiklerdür. Zîrâ müktezâ-yı şühûdı tam zîkr olunan külliyyetdür, cüz' iyyet degül. Pes, herkesün taleb ve maflübı kendi isti'dâdına göredür.-70A-

Bu zıllu'llâhdan kûtb-ı vücûda intikâl eyle

Serîr-i nâzda zîrâ katı hûb u dil-ârâdur

Ya'ni sultân-ı zâhir, haqîkat-i ilâhiyenüñ zilline mazhardur. Ve sultân-ı bâtın kûtbu'l-vücûddur ki ol haqîkatüñ kendine mazhardur. Pes, ikisi dağı gerçi serîr-i nâzda câlisdür. Fe-emmâ kûtbuñ cülûs ve nâzı gibi cülûs ve nâz yokdur. Zîrâ serîr-i kûtbiyyet cümle-i 'âvâlimi müştemil ve mübâya'a dağı 'ulviyyât ve süfliyyâta şâmildür. Pes,bu mekûle halîfe-i a'zamuñ nâzı ve hâli ne olmak gerek, kıyas olına. Anuñçün bir nesne mazhar yüzinden maflüb olsa ibtidâ kûtb-ı vücûddan taleb olunur. Zîrâ kûtubdan akder maflûk yokdur, ândan soñra sâ'ir aktabdan maflûbdur. " 'Alâ kaderi merâtibihim" ve bu taleb müteyesser olmaduğı şüretde anuñ şüreti olan sultâna müraca' at olunur

¹²⁸ "Sultan Allah'ın gölgesidir." Hadis-i Şerif, Beyhaki, Hakim (İbn-i Ömer)

El-hāşıl talebde evlā olan a' lādan talebdür, ednādan degül. Ve maḥlūkāt içinde a' lā'l-kül ḳuṭb-i vücūd ve ba' deḥü sultān-ı zahīrdür. Zīrā bunların isimlerinde külliyyet vardır ki ol külliyyet ile tasalluṭ ve takatṭub itmişlerdür. Ve ḳuṭb-ı vücūd her aşırda bir şahışdur ki medār-ı ' ālem ve nazargāh-ı ilāhīdür. Ve andan talep itmek fi'l-ḥaḳīḳa Ḥaḳ'dan talebdür, anuñcün ḥalka mürāca'at lāzım gelmez. Belki mürāca'at fi'l-ḥaḳīḳa Ḥaḳḳ'adur. Ve ḥalkın Ḥaḳḳ'a bir ḳaç vech ile irtibāı vardır.

Evvelkisi ' ilme'l-yaḳīn iledür. Bu mertebede olan tecellīye, tecellī-i ' ilmi dirler ki bunun şāḥibi henüz berzāḥ ehli olmaḡla irşād-ı nāsa ḳādir degüldür. Ve süllākuñ ekşeri bu berzahda ḳalmışdur.

Ve ikincisi ' ayne'l-yaḳīndür. Ve bu mertebede olan tecellīye, tecellī-i ' ayni dirler ki bunun ehli irşāda ḳādir ve müktedā-yı ḥavāşş olmaḡa şaliḥdür. Ve bu mertebenün şāḥibi evvelkiye göre ' azīzdür. Zīrā ḳuyūd-ı berāzihten ḥülāsa -70B-mevḳūfdur. Bu ise eḳall-i ḳalīle müyesser olur.

Ve üçüncüsü Ḥaḳḳa'l-yaḳīndür. Bu mertebede olan tecellīye tecellī-yi Ḥaḳḳi dirler ki bunun şāḥibi ḳuṭb-ı vücūd olur. Velākin maḳşūd bizzāt olan ḳuṭb-ı irşād olmaḡdur. Pes ḳuṭbiyyet-i kübrā müktezā-yı velāyetden degüldür, kerāmet-i kevnīyye gibi. Belki müktezā-yı velāyetden olan ḳuṭb-ı irşād olmaḡ ve kerāmet-i ' ilmiyyedür. Ve bunda bir mertebe daḡı vardır ki Ana ḥaḳīḳatde ḥaḳḳa'l-yaḳīn dirler ki Rasūlu'llāh'a- ' aleyhi's-selām- maḡşuşdur.

Ba' de zā ṭā'ife-i efrād melā'ike-i müheyyeme mükabelesinde olmaḡla melā'ike-i müheyyeme ' aḳl-ı evvelün taḡt-ı teshīrinde olmadıkları gibi. Efrād daḡı ḳuṭb-ı vücūdun dā'iresinde degüllerdür. Nüdemā-i sultān taḡt-ı teshīr-i vezirde olmadıkları gibi. Ve bunlar mekānet cihetinden sā'irlerden ā'ladur. Egerçi ki ṭarik-i irşādı ḥalā'ik daḡı ' illet-i ḡa'iyye olduḡu vech ile evlādur.

Ve fenā ve beḳā ehli olanların ba' zıları evāḥir-i ' ömürde bir iki sā'at ḳadar olsun takatṭub itmişlerdür. Zīrā ḳuṭbiyyet daḡı mertebe-i ' uzmādur ve ḳuṭbun ḳuṭbiyyet-i evlādına mīraş olmaz. Belki ol mertebeye ehil olana mīraş olur. Velākin ḡali mīraş olur. Zīrā ḡali merātībeden degüldür ve ḳuṭbiyyet tenezzüldür didükleri

tenezzül lafzinüñ ma'nâ-yı lügavisine râci'dür veya efrâda göre tenezzüldür demekdür. Zîrâ cânib-i nübüvveti râci'dür ki hâlkla mü'âmeledür.

Efrâddan olmak ise cânib-i velâyete râci'dür ki Hâkık ile olan irtibatdır. Ve nebinüñ cânib-i velâyeti cânib-i nübüvvetinden evlâdur. Velâkin nebi olmayan veli, nebiden evlâ degüldür. Ve sâlike lâzımdur ki 'âlâ küll-i taqdir da'ire-i velâyete kadem basa. Tâ ki müntehal merâtiibe vusulle havf ve hüzünden halâş ola. Kuyüddan necât bula. -Allâhümme ce'alnâ min havaşş-ı 'ibâdike (âmin sümme âmin)-71A-

Bu tevhi'di bu tecridi bu tefridi bilen 'arif

Şeri'atda haqikatda 'aceb maqbül-ı mevlâdur.

Tevhid ve tecrid ve tefridüñ ma'naları mufaşşalen güzer itmişdür. Burada 'arifden murâd 'âlim-i bi'llâhdur ki mu'âyene şâhibidür. Velâkin hâli bâtınındadır zahirinde degül. Ve bunüñ hâli 'ilimdür ki zât ve şifât ve ef'âla ta'alluğ itmişdür. Ve 'alime 'arif itlâkınuñ i'tizârı bâlâdadur. Ve ba'zı 'arif vâriddür ki anuñ üzerinde hal zâhir olmuşdur ki bu maqbüle olan mertebe-i 'âlimden aşağıdur.

El-hâşıl her ne kemâl ki hâlk arasında zâhir isminden tecellî itmişdür 'âlem-i hâlkandur. Ve her ne kemâl ki bâtın isminden tecellî itmişdür 'âlem-i emrdendür. Ve 'âlem-i emir, 'âlem-i hâlkdan evvel ve evlâ olacak; ism-i zâhir ve bâtın daği anlara kıyas olına. Anuñçün bu ümmetüñ devri devr-i kameridür, Ya'ni kemâlleri bâtınlarındadır, nür-i şems kamerüñ bâtınında olduğu gibi.

Ve bunda şeri'ât ve haqikat zâhir ve bâtın demekdür. Ve illâ 'arif-i bi'llâh merâtib-i erba'ada maqbül-i Hâkık'dur. Zîrâ her mertebenüñ hükmün vermeye kâdirdür. Ve ol ki tahtî ehlidür; 'irfânda kuşurundan ve cüz'iyetindendir. Nitekim erbâb-ı 'irfân rüşen ve hüveydâdur.

Meges bilmez bu kandi tūti-i gūyā bilūr anı

Ne bilsün cāsnīsın mūr anuñ kim ta‘ m-1 Anka‘dur

Ya‘ ni şekerin kadrini tūti bilūr, yoksa sinek bilmez. Egerçi ki ‘asel ve kande ol daħi harīsdūr. Bunda ‘ārif-i bi’llāh’ı tūtiye ve mā‘adasın megese ve ma‘ārif-i ḥaqa’ıķı şekere teşbīh vardūr. Ve ta‘ m-i Anka‘dan murād tu‘ me-i Anka‘dur.

Ve Anka, Cebel-i Kaf da simurğdur. Ve bunda ‘ārif-i bi’llāhı bir vech ile daħi Anka‘ya ve gayrıları mūra ki karıncadır. Ve ‘ulūm ve ezvākı tu‘me-i Anka‘ya teşbīh vardur ve tūti lafzı -71B- dile daħi remz eyler. Ve bir ‘anka daħi vardur ki ana hebā dirler ki bu isim Ḥazret-i ‘Alī -kerreme’llāhu vechehu- menkūldur. Zīrā ‘ankanuñ zıkrı mesmū‘ ve kendi ma‘kūl, velākin ‘ayn-i ḥāricide vücūdı olmaduđı gibi mertebe-i hebanuñ daħi böyledūr.

Ne ‘Anka‘dur ki zīr-i bāline almışdur eşyāyı

Anā eşyā ya beyza ya firāḥ-1 mürğ-1 sahrādur

‘Anka ‘ārif-i bi’llāhdur ki kaf-ı vücūdda anun gibi mürğ-ı buzürk yokdur. Anunçün külliyyet-i esmāsı ḥasebiyle cemi‘-i eşyayı zīr-i bālına ya‘ ni kanadı altına almışdur. Pes, eşyā Ana nisbetle ya beyza ya‘ ni yumurta veya firāḥ ya‘ ni sahrāda kuş yavrusu gibidūr maḫsūd anuñ ihātasını temsīldūr.

Söyle ki bir kuş yumurtasını veyaḥūd yavrusunu kanadı altına almak nice ise ol daħi cemi‘-i eşyayı zīr-i destine ve taht-ı teşhīrine almak öyledūr. Anuñçün Leyle-i Mi‘rāc’da Rasūlu’llāh -‘aleyhi’s-selām-müstevā-yı ‘arşa vaz‘-ı kadem eyledi ‘anka zirve-i Kaf’a vaz‘-ı kadem eyledügi gibi. Bu ḥud ma‘lūmdur ki ‘ālī sāfil üzerine müsrif ve belki müteselliḥdur. Sāfilūñ ise ālī üzerine işrāf ve tasalluḥı yokdur.

Nitekim derecāt-ı cinānda rüşendūr. Bu sebebdendūr ki ‘avam olanlar ḥavaşşuñ sırrını bilmediler. Ve belki ‘avāmuñ ḥavaşşa göre ‘ilmi yedi deryādan bir kaḫre gibi oldı. Ve evliyāyla enbiyā miyānı ve enbiyāyla rasūl arası ve rasūl ile ulu’l’azm ortası ve ulu’l’azm ile Faḫr-i ‘ālem -şalla’llāhū āleyhi vesellem- kıyāsı ve

Fahr-i 'âlem ile Allâh Te'âlâ'nuñ 'ilm-i şâmili daği buna kıyas olına. Anuñçün haberde gelir: "Ev iste'serte bihi fi 'ilmike."

Pes, mümtene'ât didükleri nesnelere vardır ki 'ilmü'llâhdan gayrı 'ilim ana duhül itmemişdür. Zirâ muta'allakı 'ilm-i beşer olan tecelliyât-ı vücūdiyyet ve mertebe-i ulūhiyyetdür, gayrı degül. -72A- Ve Kur'an'da: "Ve mâ ütütüm mine'l-'ilmi illâ kalîlen"¹²⁹ naşşı takrîr-i mezkûr üzerine mefhûm ola. Pes, şumûl-ı 'ilm mümkinâta göredür mümteni'âta göre degül. Ve ihâta vücūdiyyâta nisbet iledür, ademiyâta nisbet ile degül. Ve kılllet-i izâfiyyeden kılllet-i haqîkiyye lâzım gelmez.

Anuñçün efrâd-ı beşer 'ilm-i billâhda tefâzül üzerinedür ve nefsi insâniyye şüret-i 'ilm üzerine mahşûre olur; cesed şüret-i 'amel üzerine mahşûr olduğı gibi. Pes, anuñ ki 'ilm-i bi'llâh da yed-i tulası vardır. şerâdan şüreyyâya dek kâmet-i bâlâsı vardır. Ve herkes kâmetine göre müşrif olur. Ve bu ma'nâ muhîṭ ve vasi' ve bunlara mütâ'alluk olan esmâya dâ'irdür. Ve Rasûlu'llâh'ın -'aleyhi's-selâm- ihâta-i ma'neviyye ve teşhîr-i bâṭınîsi olduğı gibi şürîsi ve zâhîrisi daği var idi. Anuñçün parmakları arasından su ağıdı ve şabâ ile mansûr oldu. Ve eşcâr aña selâm virür ve secde kıılır ve işaretiyle yerinden munḳalî' olub yine mekânına rücû' iderdi. Ve hayavânât aña söyler ve nübüvvetine şehâdet iderdi. Ve şeyṭânı müslim olmuş idi ve namaz içinde iken şeyṭanla şihâb kışşası meşhûrdur. Ve kamer işaret-i 'usbu'ı ile munşakḳ oldu. Ve burak ve Refref ve Cibrîl aña musahḳhar oldu. Ve semâvât-ı seb'adan ve cennet ve nârdan ve 'arş ve kürsîden maḳâm-ı " Kâbe kavseyni ev ednâ" ya dek 'ubûr eyledi ve mevcûdâtdan muṭlaḳa gerek 'ulvî ve gerek suflî bir nesne kalmadı ki aña musahḳhar olmaya. Ve bu teşhîrâtıñ niceleri bi-tarîḳı'l-mu'cize zâhir oldu. Ve ümmetinden şâhib-i taşarruf olanlara daği bi-tarîḳı'l-kerâme intikâl eyledi. Velâkin fenâ ve beḳâ ehli olanlar kerâmet-i 'ilmiyye ile iktifâ eyleyüb teşhîrât-ı

¹²⁹"Size ilimden az bir şey verildi." Kur'an-ı Kerim, İsra Sûresi: 17/85

şüriyyeye muqayyed olmadılar. Zirā onlara göre lüzümü yokdur, belki lâzım olan teshîr-ı memleket-i vücûd ve re'âyâ-yı a'zâ ve kuvâ taht-ı siyâsetde olmağdur. Fe'fhem cidden -72B-

Serây-ı vahdete giren serîr-i sırda sultândur

Külâhı tâc u dülbendi zer ile san muṭallâdur.

Ma'lûm ola ki vahdet şifât-ı haq'dur. Ve vahdâniyyet vahdetin vâhid ile kıyâmıdır ve vahdete şifât-ı tenzîh dirler ki vech ile müte'aqqıldur. Biri vahdet-i haqîkiyyedür ki bi'l-kuvve mebde-i keşretdür bi'l-fi'l degül vahdet-i nevât gibi. Bu vahdete vahdet-i aşliyye-i zâtiyye daḥi dirler. Ve biri vahdet-i izâfiyyedür ki bi'l-fi'l mebde-i keşretdür, beden-i şecere gibi. Bu vahdete vahdet-i fer'iyye-i şifâtiyye daḥi dirler. Burada maqşûd olan vahdet-i zâtiyyedür ki cemî' -i niseb ve izâfâtdan güzâr ettikde sonra haşıl olur. Bunuñ erbâbına tevḥîd-i zâti ehli dirler: " Lâ mevcûde illa'llâh" sırrı ile dâ'irdür.

Fenâ-ı tâm ve aşl olanlar andan ḥazz-ı evfâ alurlar. Ve fenâ-ı tâm daḥi maqâm-ı sırda olur. Zirâ andan aşagıda olan maqâmâtda zâhir olan fenâ fi'l-cümle nâkış ve medḥûl ve nisbîdür. Anuñçün serîr-i sır didi, velâkin sarây ve serîr zıkr-i temsîl tarîkıyla ve taşvîr cihetiyledür. Ve illâ ol mertebede saray ve serîr olmaz ve bâlâda remz olındı ki vahdet didükleri i'tibâr-ı keşretin zevâlidür. Yoḥsa vücûd-ı sâlik vücûd-ı Haq'la mutteḥid ola dimek degüldür.

El-ḥâşıl mevḥûmun izmiḥlâli ve ma'lûmun zuhûrudur. Pes vücûd fi'l-ḥaḳîka birdür. Zenb-i vücûd didükleri vücûdda şirket tevehhûmidur; çün kuvvet-i tevḥîd ile tevehhûm zâ'il ola. Vücûd-ı vâhid-i haqîkidenden gayrı nesne kalmaz ve 'ârifler hâlen bu müşâhede içindedür ki muqarreblerdür. Bunlara göre zıkr "ḥüve'llah" dur, belki yalnız " hu" dur. Ehl-i tevehhûme göre "ḥüve'llâhü eḥad"dür. Ya'ni maqâm-ı sırda bu vahdete nâ'il olan sultân-ı ma'nevîdür ki anuñ külâhı fi'l-ḥaḳîka keceden ise de tâc-ı şâhî ve belki andan evlâ ve dil-bend-i zer-i tîla ve nesîçdür. -73A-

Nitekim Râbi' ay-ı Âdeviyye'nün -kâdese'llâhu sırrehâ- kıldan ve sūfdan iki köhne giyecegi var idi ki kendine kefen olmak üzere vasiyyet itmiş idi. Ba' de'l-mevt rü'yada anı güzel hulleler içinde görüb kefen olunan köhnelerden su'âl olunduğa nurdan bağca içine konulub a'lâ-yı illiyyine vaz' ve orada teberrüken hıfz olındı deyü cevab virdi.

Pes, bi'llâhi nazar eyle ki fuqarâ-i haqîkiyenin hırkaları ve köhneleri selâtin ve mülükün kabalarından 'inde'llâhda 'azîzdür. Bu cihettendür ki mülükdan 'ârif olanlar ol makûle hırkaları teberrüken hızanelerine korlar ve hıfz iderler.

Nitekim bir hırka-ı şerîfe ki cennetden Şeyh 'Abdülkâdir Geylânî Hâzretlerine çıkmış idi. Anlar daği kendilerinden sonra mağribde zuhur idecek Şeyh-i Ekber -kuddise sirruhu'l ethâr- Hâzretlerine vasiyyet eylediler. Hâzret-i Şeyh daği ol hırka-i ferzend-i kerâmîleri Şeyh Sadreddin Hâzretlerine hibe ve teslim eylediler. Ol hırka-i kât ender kât hâlen Konya'da kendilerine muzâf olan dâ'ire-i hücreinde mahfûzdur. Ve mülük-ı 'Osmâniyye'den Sultân Murâd-ı rabi' 'azîmet-i fetih-i Bağdâd'dan Konya'ya mürûrunda ol hırkanuñ yaqasını kesüb teberrüken yanına almış ve ol bereket ile fütühât-ı 'azîme ile rücû' itmişdür.

Pes, mü'min qarındaş nazar eyle palaslar altında olan selâtin-i ma'nevîyyeye ki Haq Te'âlâ'dan ne i'tibârlar ve nazarlar bulmuşlardur ki ol i'tibârlar ve nazarlar selâtin-i sūriyyeden hiç birine dest-dâde olmamışdur. Ve'l-hamdû li'llâhi te'âlâ.

“Ebîtü 'inde Rabbi” maṭbahından zevk-yâb olub

Mülükâne gıdası dem-be-dem anuñ müherrâdur

Bu kelâm ol mazmuna işâret ki bir def'a Rasûlu'llâh -'aleyhi's-selâm- 'aşer-i ahîr-i ramazânda i'tikâf idüb savm-ı vişâl itdiler. Ya'ni ahşamları da iftâr etmeyüb bir kaç gıceyi 'adem-i iftârda birbirlerine mütetâbi' kıldılar. Hâzerât-ı eshâbdan -radiye'llâhü anhüm- 73B- orada ya'ni Mescid-i Nebevî'de bi'l-fi'l mu'tekif olanlar ol hâle nazar idüb anlar daği şavm -ı vişâlde Rasûlu'llâh'ı taqlîd eylediler. Velâkin

onların bu te'ammukı Rasūlu'llāh'a hoş gelmedi. Zīrā aralarında zu'afādan kimesneler var idi. Ve henüz anlarda şavm-ı vişāl sırr-ı zuhūr itmemiş idi.

Binā'en 'alā hāzā şefekaten nehy-i tenzīh idüb buyurdular ki "siz kendi hālınızı baña kıyas idüb şavm-ı vişāl etmenüz. Zīrā ben 'inde Rabbi'l- 'ālemīn beytütet iderim. Ya'ni gicelerüm ki anuñ katında dayf-i kerīm olduğum cihetden ol baña it'ām ve saky ider. Ya'ni evvelā cināndan suver-i et'ime-i nefise ve eşribe-i lezīze gönderür ki anuñla dimāgım bi'l-fi'l çāşni-dār olub baña şibe-i dürrī hāsıl olur.

hususan urük-ı nurla mümteli olan, hūnla memlu olan gibi degüldür. Zīrā nūrun kuvveti vardur şāhibu'n-nūra bedel "mā yetehalle lehu" ihtiyāc kıomaz. Kıan ise za'ıfdür anuñçün gıda yüzinden cigerden dā'ima imdāde muhtāçdur. Ve sāniyen 'ālem-i sırdan ezvāk ve mevācīd ve 'ulūm ve me'ārif ve hikem hāsıl olur ki gıda-yı sūrīden muğnī olur.

Zīrā ol hālde insān beşeriyetden münselih ve müncezib olmağla mağlūbu'l his olan mariz gibidür. Ve mariz hiss-i beşeriyete gelmedükçe bir hafta aç dursa helak olmaz ve gıdaya ihtiyāc göstermez. Ve belki anuñ daği 'ālem-i hayāle nice et'ime ile telezzūzi olur ki hisse geldükde dimāgında lezzet bulur. Anuñçün didiler ki ekāmil-i nāsın umūr-ı hayāliyyesi umūr-ı hıssiyye gibidür ki bi'l-fi'l vücūd-ı mutehākķıkı vardur; yohsa simyā didükleri gibi degüldür. Zīrā simyā hākā'ıkı olmayan bir umūr-ı hayāliyyedür. Meşelā kendini hāmmāma girmiş tehayyül ider.

Ma'ā hāzā vücūdunda bi'l-fi'l rāhat-ı hāmmam hissetmez. Umūr-ı zevkıyye ise böyle degüldür. Nitekim murūr itdi. Ve anuñ ki bu ma'nādan haberi ve bu zevkıden çāşnisi vardur şavm-ı vişāl -74A- aña muraħhasdur. Anuñçün ekāmil-i ümmetin niceleri şavm-ı vişāl itdiler. Ve mülükāne mūherra ya'ni kemālince maṭbūh olmış ta'āmları gibi lezā'iz-i ma'neviyye tenāvül eylediler. Mahkīdür ki Muhyiddinü'l-Ārabi -kıddise sırruhu- Hāzretleri mağribde iken dokuz ay kıadar müddet de iftār itmedi. Fe-sübhāne'l- mun'ımü'l-müfdili

Geçe 'aql-1 ma' aşın 'ilm-i cüz'iden umūma heb

Ki zirā bunlar ehlu'llāh yanında hān-1 yağmādur

'Aql-1 ma' āş 'aql-1 me' āduñ muḳābilidür ki anuñla umūr-1 dūnyeviyye idrāk olunur. Nitekim 'aql-1 me' ād umūr-1 uhreviyyeye ta'alluk ider. Pes, umūr-1 dūnyā ile umūr-1 āhīretūñ miyānında fark ne denlu ise 'aql-1 ma' āş ve me' ādın farkları daḫi böyledür. Ve ilm-i cüz'i, 'ilm-i külli muḳābelesindedür ki üçyüz altmış 'ilmūñ süretidür. Nitekim 'ilm-i külli ol 'ulūmun ma'nāsıdır. Zirā hiç bir 'ilm yokdur ki anuñla Hāḳḳ'a tevessül olunmağa ve nazār ve istidlāle sāliḫ olmaya. Velākin nazār ve istidlāle ḳādir olan ekaldür ki ḫavaşş-1 evliyādur. Pes, 'ilm-i nūcūm ve hendese ve hisāb ve sā'irlerin cūmlesinden meḳāsıd-1 ḫasene vardır ki erbāb-1 zāhirden anlara tevaḡgul idenler ol maḳāsıddan bī-ḫaberlerdür.

Şu ḳadar vardır ki ehlu'llāh ḫaḳā'ıḳ-1 İlähiyye'ye nazār iderler ki ḫaḳā'ıḳ-i zāt ve şıfatdur. Bu ḫaḳā'ıḳın daḫi maḳām-1 tevḫīdle maḳām-1 tecrid-i tevḫīde göre farkları vardır. Pes, 'ulūm-1 kevniiyenūñ zāhirine i'tibār itmek maḳāşıda vesile olmaḡı içündür yoḫsa bizzāt degüldür. Belki murād bevāḫnīdür. Ve 'inde'l-ḳavm 'ulūm-1 kevniiyye envā' üzerinedür. Bir nev' vardır ki ekvāndan aḫz olunur.

Velākin ol 'ulūmun ma'lūmātı nisebdür. Niseb ise ekvān degül belki 'umūr-1 'ademiyyedür ve bir nev' daḫi vardır ki ekvāndan aḫz olunur. Velākin ma'lūmātı zāt-1 Hāḳ'dur. Ve bir nev' daḫi vardır ki Hāḳ Te'ālā'dan aḫz olunur. Velākin ma'lūmātı ekvāndur ve bir nev' daḫi vardır ki nisebden aḫz olunur; velākin ma'lūmātı ekvāndur. Ve bunların cūmlesine 'ulūm-1 kevniiyye dirler. 'Ulūm-1 ilāhiyye bunların māverāsındadır. -74B- anuñçün dirler ki "el'ān 'alā mā kāne 'aleyhi."

Ya'ni sālike gerekdür ki tevḫīdi ekvāndan tecrid ve tefrid eyleye. Ve 'ālem-i vūcūbdan istimā' eyleye. Tā ki ḫudūsdan ve āşārından bi'l-kūlliye ḫalāş ola. Ta' ayyūnāt perdelerinden necāt bula. Velākin bu ma'nā 'ulūvv-i himmet ehline göredür. Zirā her aşırda deniyy-i himmet olan sālik ednā-yı küşufu 'ala-yı şuhūd kıyas edüb orada bend olub ḳalur.

Ehlü'llâhdan murâd hâsseten Allâh'dur havâşş-1 sultân gibi. Nüdemâ dirler hân-1 yağma döğütlerde ve emrâlinde 'âmme-i nâs için bilâ hacr tabh olınan ta'âmdur. 'Aql-1 ma'âş ve anuñ müte'allakâtı olan 'ulüm-1 cüz'iyeyi hân-1 yağmaya teşbîh eyledi. Zîrâ hân-1 yağma havâşş için tabh olınan et'ime-i nefîse gibi olmaduğı gibi. 'Ulüm-1 mezkûre dağı 'ulüm-1 külliyye göre böyledür.

Nazar eyle, 'imâret şorbası ve fütülesi didükleri ekâbir-i nâs maţbhında. Tabh olınan lezâ'iz ve hûbz-1 semîd ve huvvâri gibi midür? Meger bî-çâşnî olub fark itmeye. Ve Bayezid'den -kuddise sırruh- menkûldur ki siz 'ilminizi "meyyiten 'an meyyit" ađz ittünüz, biz ise "hayyen 'an hayy" ađz itdük didi. Zîrâ kulüb-i mevtâ ile kulüb-i ahÿâ' beraber degüldür. Pes hâdim-i din olan gerekdür ki ehl-i dinin ihyâsına hizmet eyleye. Tâ ki hayât-1 ebediyye bula. Mevtâsına hizmet itmeye ki kalbi meyyit kalur. Ve bu mevtinden intikâl itdü ki kibr eriyüb çürür ve asla terakki bulmaz. Zîrâ sâlik-i hağîkiyye bu mevtinin aña mâbadinde dağı mevtânı-1 terakkiyât vardur.

N'ola seyl-âb olursa 'ışk-1 Hâğ'dan gözleri yaşı

Degüldür göz yaşı her dânesi lü' lü-yi lâlâdur.

Ya'ni mağbûl olan gözyaşı 'ışk uçından seyl gibi çağlayub ağandur; yohsa ağrâz-1 dünyeviyyeden degül. Zîrâ ağrâz-1 dünyeviyye ve nefsâniyyeden cereyân idenin 'indellâh kadri yokdur. Belki har mührü makûlesidür ki bî-i'tibârdur 'ışkı mücerreden seylâb idenin ise -75A- lü' lü-i lâlâ. Ya'ni mütelâ'ile-i ve şa'şe'âni incü gibidür ki ziyâde mağbûl ve mergübdur. Bu beytde erbâb-1 hâlin ahvâl-i seniyyesinden girye hâline telviğ vardur.

Ma'a hâzâ ehl-i mağâm olanlar dağı giryân olurlar. Zîrâ 'ışkdan fenâ bulduysa dağı yine mağâm-1 heybetde dururlar. Ve bu mevtin-i celâlinüñ ahkâmıyle mağkûmlardur. Egerçi ki 'avâmm ile havâşşuñ bükâları arasında fark-1 bisyâr vardur. Zîrâ herkesin hüzn ve bükâsı fehm ve 'ilmine göredür. Pes, anı ki enbiyâ ve evliyâ mülâhaza idüb ağlarlar. 'Avâmm-1 nâs anı bilmezler ve her mevtinüñ ve ehlinin hâline göre giryesi vardur. Ve melâ'ike dağı ağlarlar. Velâkin onların ağlamaları

insân gibi degüldür. Ve kezâlik cemî'c-i eşyâda daği hâllerine göre giryân ve süzân olmak vardur.

Nitekim "femâ beket 'aleyhimü's-semâ ü ve'l erdü" maķâle-i kerîmesi ana delâlet ider. Bu ma' nâdan ötürü giryeyi kadh ve sâhibi cerh iden cehl-i tâmmından kadh ve cerh ider. Ve havâşşın hâlini hâl-i 'avâmma kıyâs eyler. Ma'a hâzâ miyânda fârûķ vardur ve's-selâm 'alâ ehli'l-bükâ'

Sipih-r-i nîl-güne sürme-dân-ı hâk-pâyidür

Çeker her şeb gözine tütüyâ-yı çeşm-i havrâdur

Bu beyt bî-ṭarîķi't-tehyîl îrâd olınmışdur. Şipehr-i nilgün çivit renkli felek dimekdür ve semâ ve felek fi'l ḥaķîķa ol renk üzerine degüldür. Belki ol zürķat ya' ni gök renk olmak ana Cebel-i Kâf' da olan cavâhir-i kıymet-dârın aksindendür. Sürme ziynet için ve tütüyâya illet için göze çekilen nesnedür. Bunda kâmil ve 'ârifüñ hâk-i pâyini sürme. Ve tütüyâya ve sürme gibi gökrenk olan sipihri sürmedâne teşbîh vardur. Güyâ ki cinânda hür-i 'îyn ol sürmeden gözlerine çeküb tezeyyün ve tecemmül iderler.

Ve hür-i 'în fi'l-ḥaķîķa cenneti kalbde olan melihlerdür ki ol melâhat anlara 'urefânuñ -75B- hâk-pâların dîdelerine çekmeden gelmiş ve anlara tevâzu' idüb nazarların ve nefeslerin olmakdan olmuşdur. Mervîdür ki Bilâl-i Habeşî -radiya'llâhü 'anhü- sevâd-ı vücûd-ı hur-ı cinâne taķsîm olunub herbiri andan bir hâl ile ân-ı hüsn bulsalar gerekdür.

Gözetmez câm-ı Cem şürb-i şarâb-ı 'ışķ iden kimse

Dimâg âşüftegâna bu bilinmez özge saḥbâdur

Câm-ı cem bir kadehdür ki ḥukemâ anı Cem nâm padişâh için e'lîf eylediler. Ve ḥaşşası o idi ki aḥvâl-ı 'âlem andan muṭâlâ'a olunurdu. Pes, ol câm fi'l ḥaķîķa şürb için degül idi. Velâkin cam-ı şerâb sûretinde ıstıṣna' olunmağla bî-ṭarîķi'l-îhâm zîkr olındı. 'Dimâg, âşüfte dimâğı karış-murış olmuş dimekdür ki 'ışķdan veya

bâdeden hasıl olur. Şahba üzüm şuyundan sıkılmadan kendi kendinden cereyan iden sulâle ve hulâsadur ki ziyâde maqbûldür. Şoñra şarâbın hâşında belki muṭlakadan hamr da isti' māl olındı. Bunda 'ışk-ı Hâk'ı dimâg âşüfte olmağda şahbâya teşbîh vardır. Velâkin miyanlarında fark-ı kesîr vardır.

Zirâ 'ışk dimâg-ı cismi bulandırur ve 'ışkuñ neşvesi bâki ve şahbânuñ fânidür. Ve 'ışk mürâğgab ve sahbâ müreffehdür.

Ve 'ışk sâki-i Hâk'dan ve şahbâ halkdan gelür. Ve 'ışk bî-tekellûf ve şahbâ pür tekellüfdür ve 'ışk hâl-i enbiyâ ve evliyâ ve şahbâ hâl-i fusekâ ve eşkiyâdur. Ve 'ışk-ı fasîd-i muslîh ve şahbâ sâlih-i müfsîddür ve 'alâ hâzâ. Pes, bir 'aşık ki bî-tekellûf câm-ı 'ışk nûş eyleye, câm-ı ceme iltifât itmez. Zirâ câm-ı cem ile ahvâl-i halk ma'lûm olursa 'ışk ile esrâr-ı Hâk ma'lûm olur ve esrâr, cevâhir kabilinden ve ahvâl-i halk hâr-ı mühre maqbûlesindendür. Zirâ cemi'-i ekvânuñ 'âlem-i vücûbe esrârına göre ehlü'llâh katında asla i'tibârı vâk'ı yokdur -76A-

Bunu nûş eyleyen keyf-i rahîk-ı 'adne beñzetmez

Bu bezm ehli ezelden tâ-ebed hoş-mest ü şeydâdur

Bundan murâd şarâb-ı 'ışkdur. Keyf, keyfiyyet ma'nâsınadır. Rahîk eşribe-i cennetdendür ki "yüşkavme min rahîk" nazmında mübeyyendür. 'Adn a'lâ'l-cinândur ki cây-ı havaş ve maḥall-i tecellî-i İlahî'dür; ya'ni şarâb-ı 'ışk nûş eyleyen ve anuñ keyfiyyet-i ma'neviyyesin bulan kimse cennet-i 'adnuñ rahîkına ve anuñ keyfiyyetine bakmaz ve añı buna benzetmez. Zirâ bu zâhiri bir terbiye ve ol bâṭnı bir taşfiye içündür.

Huşuşan ki cinân "ve mâ fihâ" maḥlûkdur. Ve 'ışk gerçi şîfat-ı Hâk degüldür. Zirâ ifrât-ı maḥabbetdür şîfatullâhda ise ifrâd olmaz. Belki kemâl-i i'tidâlle mevsûf olur. Velâkin maḥabbet şîfat-ı Hâk'dur. Nitekim Kur'an'da gelür:"yühıbbuhüm ve

yühıbbünehu"¹³⁰ şıfat-ı Hâk ise kâdım bi'l-gayrdur ki Allâh Te'âlâ'dur. Pes, kâdım ile hâdîş maḥlûk ile gayr-ı maḥlûkuñ miyâmında fark-ı azım vardır.

Su'âl olınsa ki zuhûrı (âşkuñ) hâdîş degül midür?

Cevab budur ki zuhûrunuñ hüdüsundan aşlınuñ hüdüşü lâzım gelmez. Nitekim ruh, meftûh-ı nâsût ki kâ'im olduğu maḥaldür; anda zuhûrı hâdîşdür. Velâkin ruh 'âlem-i emrden olmağla bir yüzi 'âlem-i kıdem ve vücûba nâzırdur. Pes, 'âlem-i halkdan olduğu nitekim "evvelü mâ ḥalaḳa'llâhü rûḫi" aña dâıldür. 'Âlem-i emrden olduğını münâfi degüldür. Nitekim Qur'an'da gelür "ḳulî'r-rûḫu min emri Rabbî" ve 'âlem-i emr 'âlem-i ihtirâ'üñ evveli olmağla aña 'âlem-i ibdâ'dirler ki 'âlem-i vücûba muttaşıldur. Ve her nesne civârınuñ ḥükmını aḫz ider. Bu cihettendür ki ba'zı mükâşiflerden şaḥıyyât şâdur olmuşdur. Zirâ sırr-ı insâna vârid olan ma'na ile ruh daḫi munşabig olub şüret-i sırta girer.

Ve mışrâ-i sâninin ma'nası istimrardur; yoḫsa taḥdîd degüldür. Nitekim bâlâ da fi'l-cümle taḥrîr olınmuşdur. Ya'ni bezm-i 'ışḳ ehlinuñ mest ü şeydâ olduğu bezm-i şahbâ ehlinuñ -76B- mest ü şeydâ olduğu gibi zamanla ve mekanla maḥdûd degüldür. Belki ol bir ḫâlet-i müstemirredür. Egerçi ba'zı merâtibde zuhûr ziyâdedür. Ve ba'zı 'urefâya rûz-ı mişâḳda su'âl olınuḳda kimi daḫi dünki gün idi. Ve kimi daḫi ḫâlen ol günüñ içinde yüz didi ki ḫâl-ı da'îmdür. Bir vech ile anda mâzî ve müstakbel olmaz. Bu sebebden âḫiret añlara göre mu'accele ve zaman ve mekanla müteḳayid olan maḫcûblara mü'eccele ve müstakbeldür.

Eger vezn eyleseñ bir felse degmez ḫâl-i dünyâyı

Bilen yanında budur ḫâl-i dünyâ tâ ki dünyâdur

Feles, mangırdur. Ya'ni 'ârif bi'llâh olan yanında dünyâ dünyâ olalıdan beri dünyâ ve aḫvâl-i dünyâ bir mangıra degmez ve bî-ḳıymetdür. Ve cenâh-ı ba'ûza kadar bile mevzûn degüldür. Meğer ḳıymet-dâr olan Allâh Te'âlâ'nuñ terğib itdüği 'umûr-ı uḫreviyye ola zıḳru'llâh ve emsâli gibi.

¹³⁰ "Onlar Allah'ı severler, Allah da onları sever."Kur'an-ı Kerim, Maide Sûresi, 5/54

Pes, bu maqûle 'umûr fi'l-ḥaḳîka yine 'uḳbâdandır. Velâkin huşulû dünyâda olmağla dünyâdan daḥi 'add olunur. Ve ḥadişde gelür: "Ḥubbibe ileyye min dünyäküm şelâşün." Ya'ni dünyâyı muḥatablara izâfet kıldı. Zîrâ kendi fi'l- ḥaḳîka neşe-i cinâniyyeden idi ve bir daḥi aña dünyâ cennet hükminde idi. Sâ'irler ise böyle degül idi.

El-ḥâşıl 'ârife râciḥ olan cânib-i rûḥ ve sırdur ki 'âlem-i cinândan ve belki 'âlem-i kıdemdendir. Gayride ise gâlib olan nefis ve ṭabî'atdır ki 'âlem-i dünyâdan ve belki 'âlem-i ḥudûsdandır. Anuñçün 'ârif bi'llâh cennete dâhil olduḳda mertebe-i nefis ve ṭabî'atı dūzâḥa tarḥ olunur sâ'ir ehl-i cinân daḥi gerçi neş'e-i şâniye ile dâhil-i cinân olurlar. Velâkin leṭâfetleri taşfiye-i vücûd idenlerüñ leṭâfetleri gibi degüldür. Ve illâ rû'yette berâber olmaḳ lâzım gelür. Bu ise muḥâlif-i ḥikmetdür -77A- ve dünyânun bî-i' tîbâr olduḳ budur ki maḥlûḳdur. Nazar-ı 'âşîḳ ise ḥâliḳdur maḥlûḳ degül. Anuñçün mülk-i Süleymân'a iltifât itmez ve Süleymân daḥi -'aleyhi's-selâm- 'âşîḳ olduḳ cihetden mülk-i dünyâyâ itibâr itmez. Anuñçün bir kerre tesbîḥi ol mülkden efḍal gördi. Velâkin fazl-ı ilâhi olduḳ cihetden bî-ḥasebi'l-izn ḳabûl itdi. Zîrâ faḍlida müfḍilî müşâhede iderdi. Ve bu müşâhede de Fahr-ı 'âlem -'aleyhi's-selâm- ekmelü'l-mevcûdât iken saltanat-ı dünyeviyyeyi ḳabûl etmediğünüñ sırrı bâlâda murûr itdi.

Ve kezâlik Ebu'l-beşer Âdem -'aleyhi's-selâm- cennetde dâne-i gendüme iltifât itdi. Velâkin dünyâyâ hubûṭ idüb'ışḳla mübtelâ olduḳlarında ol dâne gevher bile olsa ḳabûl itmezdi. Zîrâ iki mevṭnünñ ḥükmi ve her ḥâl bir degüldür. Ve bu maqûle ma'nâya muḳtezâ-yı 'ışḳla 'ulüvv-ı himmet dirler ehl-i nâdirdür. Zîrâ anuñ ehli ehlu'llâhdur. Ki anlara dünyâ ve âḥiret ḥarâmdur. Ve dünyâ dünyâ olalı didüğinden ḥudûş-ı dünyâ fehm olunur.

Pes, dünyâ ḥadişdür. Velâkin evvelini Allâh Te'âlâ bilür. Zîrâ dünyâ gerçi 'âlem-i ervâḥdan çok soñra ḥalk olındı. Fe-emmâ devr-i ṭavîldür. Zîrâ Âdem ki devr-i sünbülede dünyâyâ geldi. Müddeti bin senedür ki ḥâlen evâḥir-i zamandır. Ve devr-i sünbüleden evvel ki cân ḳavmi ḥalk olınmış idi. Dünyâda altmış biñ yıl

hükmetdiler; ve anlardan evvel beş dürlü maḥlūk daḥi geldi ki anlaruñ her biri müddet-i tavîle mu‘ammer oldılar.

Ve dünyāya ḥākim olan esmā-i ilāhiyye’nüñ aḥkāmı tamam olduḡda ḡayri esmānuñ teveccūhü ile aḥiret zuḥūr idüb cennet ve cehennemden mā‘adāsı fenā bulur. Velākin Allāh u Te‘ālā ḥallākıyyet-i dā’imesi cihetinden daḥi ne dürlü edvā ve eṭvā ḥalk itse gerekdür. Kendi bilür ve dünyā ḡadımdür diyenler edille-i āfākıyye ve berāḥin-i enfüsiyyeden ḡāfil ve cāhil olub muḥāle zāhib oldılar. Ve'l-‘iyāzū bi’llāhi Te‘ālā -77B-

Gözinüñ gamzesine aldanub ḡavrāya meyl itme

Ki ehlü’llāh yanında ol da kār-ı ehl-i ‘uḡbādur

ḡamze, göz kıpmaḡdur. Ve ḡavrā‘ gözleri zātından güzel ve siyahdur. Güyā ki ḡüsni cihetinden ‘uṣṣāḡ-ı Ḥaḡḡ’ı firīfte kılmak için göz kırpar ve ḡürüşmeler kıılır. Fe-emmā aña aldanmak ehli-i āḡiret kārıdur ehlülāh kārı degüldür. Zīrā ehlü’llāh iki ‘ālemden nazarı ḡaṭ‘ etmişler ve Ḥaḡ’dan ḡayrıya iltifāt kılmamışlardır.

Ve Ḥaḡ’dan ḡayrı dīdügümüze ki māsivā ıtlak iderler; esmā ve şıfātuñ āṣāridur. Çünkü esmā ve şıfāt mertebe-i rubūbiyyetde Ḥaḡḡ’uñ ḡayrı gibidür. Anuñçün cümle-i āṣāra aḡyār dirler. Pes, bu aḡyār iki kısma munḡasım olur ki birine ḡicāb-ı zūlmānī dirler ki ‘ālem-i dünyādur. Zīrā kesīf ve cismānīdür. Ve birine daḥi ḡicāb-ı nurānī dirler ki ‘ālem-i āḡiretdür.

Zīrā laṭīf ve rūḡānīdür, güyā evvelkisi lafzı siyah ve ikincisi ma‘nāyı beyāz gibidür ki ‘ālem-i ledünni ehli olan mürekkeb ḡarasın aḡzından siler ve ol ḡaradan ḡāşıl olan ma‘nāya da iltifāt itmez. Belki feyzi bilā-vasıṭa ehli olub rusūmuñ zāhir ve batınuñdan ḡalāş olur.

Şu ḡadar vardur ki gerḡi ‘ārifüñ nazar-ḡāḡı Ḥaḡ’dur. Fe-emmā me’mür olduḡı a’māl-i şāliḡa yüzünden iḡtizā‘āt-ı esmā-i ilāhiyye ḡasebiyle anuñçün derecāt-ı ‘uḡreviyye daḥi var. Pes, anuñ cismi derecātde ve rūḡı maḡ‘ad-ı şıḡḡdadur ki

fevka'l-cinān bir mertebe müslidür. Ve mü'min mertebe-i şerî' atde lisān-ı şerî' atdan taleb-i .āhîret ve derecāt itnese mükābere-i rubūbiyet itmiş olur.

Pes, 'ārife gerekdür ki her mev'tınuñ hükmiyle ka'im ola. Velākin ma'şudı vechu'llāh ola. Nitekim Qur'an'da gelür: "İlle'btigā'e vechi Rabbihi'l-a'lā"¹³¹ Ve a'lā olan Rabbe a'lā himmet gerekdür. Tā ki vech-i sırrla vechü'llāh'a nāzır ola. Fe'fhem -78 A-

Ne 'azlinde ne naşbındadırur dünyānuñ işbu dil

Ne varlıkda ne yoklıkda kamusından müberrādur

'Azl ve naşb 'umūr-ı izāfiyye-i dünyeviyyedendür ki merātibe dā'irdür. Erbāb-ı haqīkat yanında ise izafāt ve nisebdan hālāş ve cümlesini nazardan iskaat itmedükçe haqīkat-i tevhiid zuhūr itmez. Zīrā niseb ve izāfāt keşrettedür. Keşret ise münāfi-i vahdetdür. Pes, zāhirde 'azl ve naşb vākı' olmak dünyā i'tibāryıladur, dīn i'tibāryıla degül. Zīrā dinde hıdmet-i Haq'dan ma'zül olmak yokdur. Meger mev't-i tabi'i ile ola. Mevt-i tabi'i mev't-i fenādan ihtirazdur. Ya'ni sālike ne kadar fenā-i ma'nevi gelse yine tekālīf-i şer'iyye añdan sākıt olmaz. Meger beşeriyetden munsaliğ ve hadd-i cünūnda dahıl ola, ba'zı behālil gibi.

Fe-emmā kāmil olan ma'fuzdur, hatta ba'zılar hadd-ı 'aklda degül iken bile evkātında ikāmet-i şalāvat iderlermiş. Ma'ā hāzā vuzūdan ve şalātdan bi-şu'ūrlardur.

El-hāşıl dil-i ehl-i 'ışık dünyānuñ 'azl ve naşbına ta'alluk itmez; belki tenezzülāt-ı dünyeviyye şüretinde olan 'umürdan ferağ-nāk olur. Zīrā bilür ki her kahr yüzinde Haqq'ıñ bir vech-i lu'fı vardur. Velākin cāh-ı uhreviyyeden ma'zül ve menāzil-i ma'neviyyeden ma'zül ve sākıt olduğunu istemez. Egerçi aña dahı ta'allukı yokdur. Zīrā hicāb-ı nurāni ma'külesidür. Pes, şüret-i sukūtda şu'ūduñ zararı yokdur aksi degül. Zīrā vaqfe didükleri bile eyü degüldür.

"Fe keyfe ki rücu' ila'l-verā' ne'üzü bi'llāh mine'l-huri ba'de'l-kür ve kezālik 'arifüñ dili dünyānuñ varlığı ve yokluğu kaydında dahı degüldür. Zīrā varlıktan

¹³¹ "O ancak yüce Rabbinin rızasını kazanmak için verir ve ilerde muhakkak razı olacaktır." Kur'an-ı Kerim, Leyl Süresi, 92/20-21

ferāh ve yokluđdan terāh hāşıl olur Ve ferāh ve terāh dađı berāzih̄ ehlinūn hālidür. Anuñçün Qur'an'da gelür:" Li-keylā te'sev 'alā mā fātekūm velā tefrahū bimā ātākūm."¹³²Velākin 'ālem-i ma'nānuñ-78B- varlıđı ve yokluđı mu'teberdür.

Şol ma'nāya ki fenā ve beķāya dirler, yođsa fenā ve beķā ta'alluķ dađı iyi degüldür. Anuñçün fenā ender fenā ve beķā ender beķā dirler. Ya'ni fenā oldur ki zuhūr-ı hest-i haķ bađın-ı sālīke müstevli olub māsivādan bī-şu'ūr ola. Ve fenā ender fenā odur ki bī-şu'ūr olduđına dađı şu'uru ķalmađa. Ve fi'l-haķiķa fenā ender fenā didükleri fenāda mūndericdür. Zīrā eđer şāhib-i fenānuñ kendi fenāsına şu'urı olsa şāhib-i fenā olmaz. Zīrā şıfat-ı fenā ve anuñ mevşufi māsivā ķabīlindendür. Pes, añā şu'ur mūnāfi-i ifnā olur. Velākin maķām-ı fenāda tedķiķ iķün fenā ender fenā didiler ki murād fenā-i küllīdür. -Fa'rif cidden-

Ne eklinde ne şürbindedürür 'uķbānuñ uşbu cān

Hūliyy ü hulle vū tāc ü niķāķından mu'arrādur

Bu beytde, fenā-yı aĥvāl-i dūnyādan fenā-yı 'umūr-ı 'uķbāya terāķķi vardır. Velākin beyt-i evvelde fenā-yı dile ve burada cāna nisbet eyledi ki murād rūh-ı revāndur. Zīrā āĥiret rūhānīdür. Pes mūnāsib olan andan fenā-yı rūħa nisbet itmekdür. Hūliyy zīnet ve hulle iki ķat olan şevbdür ki biribiri üzerine ĥulūl itmiş ola. Tāc pādişāhlaruñ giydüđi muraşsa' kūlahdur; niķāķ kemer ķuşaķdur.

Ba'de zā 'umūr-ı mezkūre iktifā ķabīlindendür. Ve illā na'im-i āĥiretūñ cūmlesi bunda dāĥıldür. Gerek anda telezzüz yalnız başarla olsun ve gerek ĥayrı vech ile olsun. Nitekim bālāda mūrūr eyledi. Ve bunda ekl ü şürb şavımdan hāşıl olan na'ime işāretdür. Nitekim Qur'an'da gelür: "Kūlū ve'srabū henī'en bimā esleftūm fi'l-eyyāmi'l-ĥāliyyeti"¹³³ Zīrā cezā-yı 'amel yine 'amel cinsindendür.

¹³²"Böylece elinizden çıkana üzülmeysin ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şıarmayasınız."

Kur'an-ı Kerim, Hadīd Sūresi, 57/23

¹³³"Geçmiş günlerde işlediklerinize kaķıķlık afiyetle yeyin, iķin."

Kur'an-ı Kerim, Hakka Sūresi, 69/24

Pes, gāziye var, ekl ü şürb eyle dimezler. Egerçi ki anuñ için dağı ekl ü şürb vardur. Belki ekl ü şürbü terk idene dirler. Sā'ir ecziye dağı bu uslûb üzerine muţāla' a olina ve bu beytden maqsûd beyân-ı fenâdur yoğsa mükâbere-i rubûbiyyet degül. Kemâ merre. -79A-

Ne Bursa vü ne İstānbul ne şehr-i Şām ü ne Mışr'uñ

Hevāsından şafāsından müzekkādur muşaffādur.

Burada İstānbul'u tağşîş sebeb-i tağrîr-i nazm u neşr olan evliyā Dervîş Muḥammed münāsebetiyledür ki hālen İstānbul'da sākındür. Ve İstānbul'a vağı'-ı evvel i'tibāriyla Ḳostañtîne dağı dirler. Ve Bursa ve Şam ve Mışrı irād nāzım ve şāriḥ münāsebetiyledür. Zîrā İstānbul'dan muhācir ve Bursa'da mütevattın ve Şām ve Mışr'a sāyir ve sāyiḥ olmuşdur. Pür-garaz-ı aşlı cümle-i bilāduñ hevā ve sefasından ḳalbi tezkiye ve taşfiye itmekdür.

Zîrā bilād-ı dünyā ya bilād-i celāliyyedür, darû'l- ḥarb dārû'l inkār gibi. Veya bilād-i cemāliyyedür, dārû's-sulḥ ve dārû'l-ikrār gibi. Celāl ve cemāl dağı 'umûr-ı izāfiyeden olmağla anlardan dağı fenā-yı tām bulub kemāl-i mutlāk ehli olmağ gerekdür. Ve dimişlerdür ki "Lā tekün zamāniyyen velā mekāniyyen" Ya'ni ne zamāna ve ne mekāna mesnûb olma. Belki ikisinden dağı fenā bul. Ve her ne zamānda ve her ne mekānda olursañ ol meger vicdān-ı ḳalb için me'zûn olub buḳā'-ı şerîfeye kemer beste'ı 'azîmet olasın. Nitekim güzer itdi.

El-ḥāşıl fenā-yı tām ehli olmağ isteyen dünyādan ve 'umûr-ı dünyādan ve 'uḳbādan ve 'umûrı uḳbādan bir nesne ile müteḳayyid olmaz belki üçyüz altmış biñ 'ālemi seyr eyler ve ḥicāb-ı zulmāni ve nūrāni ki yetmiş biñ cümlesin ḥarḳ ider ve lâ-mekānda mekan tutar. Ve ḥayşu ve eyneden bi'l-külliyeye ḥalāş olur. Ve cümle eyniyyāt anuñ yanında müsāvāt bulur. Fe'l yaḥmedi'l-lahü Te'ālā

Baña eglence zāridür bu bağ-ı dilde bülbül-var

Degüldür iḥtiyārî tâ-ezel ḥāl-i süveydādur

Baňa eglence zārīdür bu bağ-1 dilde bülbül-var

Degüldür ihtiyārī tā-ezel hāl-i süveydādur

Bunda rûh-1 insānī-yi bülbüle ve dili, bāğ ve bahçeye teşbîh vardur. Zīrā dil, envā'ı aḥvāle ve gūnā gün tecelliyāta maḥāldür. Ve bu ma'nā ki anuñ zārī ve figānidur, ihtiyārī degüldür.-79B- Belki ezelden Ḥaḳ'dan 'atā ve in'ām olunmuş hāl-i süveydādur. Ya'ni hāl-i ḥabbetül-ḳalbdür ki muḍḡa-i şanavberiyedür. Velâkin burada zarf maḳsūd degül belki aña ta'alluḳ iden dildür. Pes dil, zarfda ve mazrûfda müşterek lafızdur.

Su'âl olunursa ki zārī didükleri ḥādīşdür ki rûhuñ bedene ta'alluḳından belki 'ıŝḳın zuhûrundan şoñradur. Zīrā 'ıŝḳ derd üzerine mevküfdur ve derdüñ daḡı ḥükmi marīz-1 şūrī gibi āh ü feryād ve zārīdür.

Cevāb budur ki bī-ḥasebi't-ta'alluḳ ḥudûş-1 fī-nefsi'l-emr kıdemini münāfī degüldür. Zīrā bir nesne evvelā bi'l-ḳuvve olmasa şāniyen bi'l-fi'l olmaz.Meşelā; yağ gibi ki südden aḡz olunur, sudan degül. Zīrā südde yağ olmak vardur, suda yokdur. Pes, bi'l-ḳuvve didükleri ma'nā bir hizānedür ki fi'l andan istiḥrāc olunur. Sā'ir kemālāt-1 insāniyye daḡı buna kıyas olına.

Su'âl-i şāni olursa ki kemālāt-1 insāniyyeden herkese göre bi'l-ḳuvve olmaduḡ yokdur. Ma'a-hāzā eşeri zāhir degüldür.

Cevāb budur ki herkes ol ḳuvveti ḥāmil olduḡına " küllü mevlûdin yûledu 'ala'l-fiḫrati" ḡaberi dālldur. Velâkin şümme ebevāhu yûhevvidānihi" den bī-ḥasebi'l-'avarīz tegayyür-i hāl fehm olunur. Ya'ni fiḫrat-1 aşıyyeye nazar olınsa her kemāl her insānda bi'l-ḳuvve vardur.Velâkin rûhuñ bedene ta'alluḳından ḡaşıl olan ta'ayyünüñ ḡicāb-1 ḡalīzi ḡasebiyle fi'l-verā-1 perde-i kuvvetden görünmekden ḳalır ve maḳsūd cilve-ger ḡayyız ḡuşul olmaz.

Nitekim sūd mizāc-1 aşlından müteḡayyir olsa, zıkr olınan yağ vücûda gelmez Zīrā ol sût ol vakitte 'avārīz-i ḡālibe sebebiyle su veya ḡayr-1 nesne ḡükminde olur. Bu cihetdendür ki, kāfir imānla mükellefdür Zīrā 'avārīzi izāle ve te'ayyün-i izābe

ile fiṭrat-ı aşliyyenüñ hükmünü izhâre kadardur. Meger ki ‘avâriz ile ma‘rûz bir mertebe muttehid ola ki biri birinden temyizi muhâl ola. Fe’fhem cidden -80A-

Bu beytde isti‘dâd-ı insân gayr-ı mec‘ül olduğına remz vardur. Egerçi ki ‘atâ Hakk’a mensûbdur. Zîrâ gayr-ı mec‘ül ise de Hakk’ın hâlâkıyyeti izhârına mütevekkildür. Kîsede olan mâl gibi kendinden ele gelmez. Belki bir muharicüñ ihrâc ve yede vaz’ına menûtdur “Fe-men vecede hayren fe’l-yahmedillâhe ve men vecede hilâfe zâlike fe-lâ yelümenne illâ nefsehu. Fe inne nefsehu hiye’l-hâmiletü lehü ve bî-mücerredi’l- izhâri lâ-yete‘ allâku’z-zemme bihi te‘âlâ.

‘Abâ ehlin kabâ ehli ne bilsün kim degül hem-renk

Siyeh çul-püş olanı bilmez ol kim ehl-i dünyâdur

‘Abâ ve kabâdan murâd hâl-ı bâındur, hâl-i zâhir degül. Zîrâ nice kabâ ehli vardur ki ‘abâ ehli hükmindedür, hâl-i bâında iştirâk-ı hasebiyle. Nitekim bâlâda güzer eyledi. Pes, bu şüretde zâhiri hem-renk degül ise de bâını hem-renkdür ki ikisi daği şıbgatu’llâh ile maşbûğdur.

Mışra‘-i şânî daği mışra‘-i evveli tenvîrdür. Ma‘lûm ola ki Allâh Te‘âlâ settâriyyeti mücibince ‘ibâdı biribirinden setr eylemişdür. Ve illâ hâl-ı vücûdda ihtilâl hâşıl olur. Ve ‘alemde cenk ve harb zühür bulur. Zîrâ sâfil olan ‘alinüñ hâline hâsed itmekden hâlî degüldür. Eḳâll-i mâ yekün gıbta ve gayret didükleri zühür ider ki muktezâ-yı ‘uluvv-i himmetdür.

Nitekim Leyle-i Mi‘râc’da Hazret-i Mûsâ -‘aleyhi’s-selâm- Fahr-i ‘âlemüñ irtifâ‘-i derecesine nazar idüb ağladı ve “benden sonra gelüb benden efdâl oldı” didi. Pes, herkesüñ vech-i hâşşdan Hakk’a tekarub ve teveccühü vardur. Ve tûruk ilâ’llâh gâyet çokdur. Bu yüzden herkes hâlinden râzı olub kendi sırat-ı maşşûş üzre meşy idüb gider. Ve meşâyih buradan aḳz idüb müridlerüñ rü’yâların tenhada ya‘ni biribirinden cüdâ ta‘bir iderler ki tâ ki biribirlerinin hâllerine muttali‘ olub zühür-ı hâsedle yolından ḳalmayalar ve tenezzül bulmayalar.

Egerçi ki ba'zı tırük-ı Hakkâ'da terğib-i mahz için ehl-i rü'yâyı cem'idüb biribirileri yanlarında ta'bir iderler. Ve bu ma'nâ bu fakir yanında evvekinden evlâdur. Zîrâ cihet-i kubbî var ise de -80B- cihet-i hüsni gâlibdür. Şol vech ile ki sâlikin terâkkîsi 'irfânıdır riyâzât ile degüldür. Anuñcün nice ehl-i riyâzet vardur ki bî 'irfân olduğı cihetden mütenezzıldür ve her birinin rü'yâsını ta'bir eşnâsında mürebbi lisânından bî-hasebi'l-münâsebât şâdur olan kelimât-ı 'irfâniye her birine medâr-ı terâkkîdür.

Nitekim demişlerdür ki huzû'l-'ilme min efvâhi'r-ricâl. Ba' de zâ ehl-i hâl ehl-i kâl ve ehl-i 'abânun ehl-i kabâ yanında mechûl ve münker olduğı ehl-i kâl ve kabâyâ faydadan hâlî degüldür. Zîrâ bir ehl-i kâl ki ehl-i hâle muhtali' olsa ve aña ta'zim kılmasa mübtelâ-yı belâ ve 'azâb olur. Pes, sert-i İlâhî rahmet-i külliyye bâbındandır. Anuñcün tırîkati bilüb rucû' iden bilmeyüb rucû' eyleyenden eşnâ' dur.

Qâle Te'âlâ "Kul hel yestevillezîne ya'lemüne ve'l-lezîne lâ ya'lemüne"¹³⁴ Ve haberde gelür ki "men 'arefe tırîkan ila'llâhi feselekkehü şümme race'a anhü azzebehü'llâhü bi-'azâbin lem yu'azzib bihi ehaden mine'l-'âlemîn" ve demişlerdür ki mürteddüt-tırîkati a'zamü zenben min mürteddi's-şerî'ati." Ve Cüneyd-i Bağdâdî -kuddise sırruh- buyurmışdur ki "lev aqbele şiddîkun 'ala'llâhi elfe senetin şümme a'raða anhü lahzaten. Fe-inne mâ-fâtehü ekşerü mimmä nâ-lehu" Aslı budur ki her lahza ve nazra andan evvel hâşıl olanı ve ziyâdeyi mütezammındur.

Pes, i'râz şüretinde fevt olan ekşer olur. Ve'l- 'iyâzü bi'llâhi Te'âlâ. Ve bunda işâret vardur ki ehl-i 'abâ ehl-i kabâdan tevaqqu' ikrâm itmemek gerekir. Zîrâ taşdan âyîne olmak istemek gibidür. Jeng-i hurda-i ayıneyi ise pasından açub cilâ virmek mümkündür.

Velâkin, taşî âyîne itmek mümkün degüldür. Ve ol ki vaşf-ı evliyâda hâcer-i gevher iderler ve atılmış oku geru döndürürler dirler; müste'iddede göredür. Ya'ni gevher olmağa müste'idd olan hâcer gevher olur. 'Aqîk-i Yemen ve la'l-ı Bedahşâ

¹³⁴ "De ki; hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" Kur'ân-ı Kerim, Zümer Süresi, 39/9

gibi seng-i siyah degül. Anuñcün siyah kıldan mensüc olan kilim şabunla ağarmaz ve zift eriyüb süd olmaz. Ve kan süd olur müste'idd ise. Fe'fhem cidden -81 A-

Sipihre irse ger rif at yüzinden başı dervişüñ

Yine yüz yirde vü püjmürde-ḥāl ü bî-ser ü pādur

Bunda menzîl-i ḥaḳîkate vuşulüñ eşerini beyân vardır ki ol eşer tevâzu' ve 'ubüdiyyet didükleridür. Ve maḳâm-ı fütüvvet bunda dâhıldür. Fütüvvet oldur ki kişi kendinden a'lâdan şādur olan kelâm-ı Ḥaḳḳ'ı kabul itdügi gibi kendinden ednâdan şādur olanı daḳı kabul itmekdür. Nitekim ḥulefâ ve aḳḳab kabul itdiler. Zîrâ ḥikmet dâlle-i mü'mindür. Her nerede bulursa aḳz ider ve Ḥaḳḳ'ın zuhûrı a'lâ ve ednâda birdür ki tefâvüt kabul itmez.

Pes, bir kelâm-ı Ḥaḳ pādişāhdan şādur olmaḳla ednâ bir gedādan şādur olmaḳda fark yokdur ki ikisinden daḳı aḳz u kabul lâzımdur. Ve illâ derecesinden sâḳıḳ olur. Belki aşlından derece ehli almaz. Zîrâ ehl-i derece olsa ol ma'nadan āḡāḡ olur ve ızḥār-ı cehl itmezdi. Zamānemiz sâlikleri gibi ekşerinüñ aḳlâḳu'llāḡ ve aḳlâḳ-ı Rasûlü'llāḡ ve aḳlâḳ-ı ḡavaşş-ı ümmetden şu'ûrları yokdur. Ve fi'l-cümle şu'ûrı olanlar daḳı ru'ûnet-i nefis ve ḡilzât-ı tâb'larından nâşî 'inâdlarına muşırr ve hevâlarına tâbî' olurlar.

El-ḡāşıl dervîş-i ḡaḳîḳî deryâ mişâldür ki bulunmaz. Ve pādişāḡ-ı 'ālem olsa daḳı yine dervîş meşrebindedür. Zîrâ ol ḡaḳîḳati dervîşlük ve meskenet ve inkisârı bulmuşdur. Pes, nice ol ma'nadan rucû' idüb ḡilâfiyla muttaşıf olur. Anuñcün ḡabâ ve 'abâ şüretinde olduḡunuñ aña ḡöre aşla farkı yokdur. Fe'emmâ evvelkine berzāḡ ehlidür teḡayyür ḡabul ider. Nefis-i muḡma'innenüñ evâ'ilindedür. Evâ'ilinde olan ise teḡayyür ve rucû'ı ḡabul ider.

Nefis-i mülhimede ve ḡayrıde olanlarıñ ḡâlleri bî-ḡarîḳi'l evlâ buna kıyas olına. Ve ba'zı tevâzû' şüreti vardır ki aña temelluḳ ideler; mezmümdür ve fenâ-i şüri daḳı böyledür. Nitekim ba'zı süllâḳ pejmürde gezerler ve köhne libâsılar giyerler; velâkin nefsāniyetleri bâḳîdür. Anuñcün -81B- ol ḡalet-i mec'üleden anlara fayda

yokdur. Tevâzû' odur ki bi'l-küllîye riyâsete mukâbil ola. Ya'ni anda sevda-yı riyâset ve câh olmaya.

Hatta taşarrufda muhayyer olursa anı bile kabul itmeye. Zîrâ ol ma'kûle tahyîrde mekr-i ilâhi vardur ve kelâm-ı Ebî Medyen-i Mağribî'de -kuddise sırrahu- gelür ki "Âhîru mâ yahrucu min ru'ûsi's-şiddikîne hubbu'l-câhi" Pes, hubb-ı câh şîfât-ı seb' -1 zemîmedendür.

Ve ba'zılar ism-i zâhîrle tahakkukı beyân için "yahrucu" kelimesin "yazharu" ile tefsîr itmişlerdür. Da'îye-i haqqâniye olduğda ma'hal-ı kelâm degüldür. Va'llâhü'l -hafîz

Harâbât içre büm-âsâ tutubdur mesken-i tenha

Velâkin kalbi güyâ beyt-i ma'mur-ı mu'allâdur.

Harâbât lafzı 'Acem harâb âdâd didügi gibidür ki ziyâde harâb dimekdür. Ekseriya meyhâne üzerine ıtlâk olunur. Büm, baykuşdur ki tenhâ yirlerde mesken tutar. Ve harabelerde âşiyân düzer. Pes, dervîş-i haqqîkinüñ daği zâhir hâli böyledür. Velâkin bâtını, beyt-i ma'mür gibi ma'mür ve abâdânidür. Ve beyt-i ma'mür felek-i sâbî'de bir beytdür ki Haq Te'âlâ aña cemî' -i büyüt üzerine tafdîl eylemişdür. Ka'be'yi cümle mesâcid üzerine tercih eyledügi gibi. Ve kalb-i insân beyt-i ma'mür gibidür ki beyt-i ma'müre beher-i yevm büm yitmişer biñ melek dâhil ve hâric olduğ gibi, aña daği yitmiş biñ havâtır-ı hasene dâhil olur.

Ma'a hâzâ nice envâr-ı tecelliyât ile münevverdür. Ve enfâs-ı insân daği melâ'ike-i beyt-i ma'mür gibidür ki derûna girüb çıkarlar. Velâkin ekâmilüñ enfâsı tesbîhdür ki her birinden bir melek ma'hluk olur; sâ'irlerüñ ise böyle degüldür. Pes, her kalb beyt-i ma'mür olmaz. Ve her nefes tesbîh metebesin bulmaz. Ve herkese bâb-ı ma'nâ açılmaz. Meger büm-asa halkdan 'uzlet idüb qar' -1 bâb-ı gayb eyleye ve ictihâd-ı tām kıla. -Ve mine'l-lâhi'l- 'avni ve't-tevfîk -82A-

Aña zīnet virür abdāl içinde müy-1 jülīde

Ki cennetdedürür güya o mü zülf-i muṭarrādur

‘Abdal ehl-i tarīkat yanında lafz-1 müşterekdür. Evşāf-1 mezmūmeyi evşāf-1 hamīdeye tebdīl eyleyen üzerine ve ‘aded-i hāş üzerine daḥi iṭlāk iderler. Ve ‘aded-i hāş ‘inde'l-ba‘z kırk ve ‘inde'l-ba‘zi'l-āḥar yedidür. Ve yedi olduğu şüretde ba‘zılar didiler ki bunlar evtād-1 erba‘adan ḡayrıdur. Ve ba‘zılar didiler ki evtād-1 erba‘a abdāl-1 seb‘adandır. Pes, ‘abdāl-1 seb‘a'nın dördü evtād ve ikisi imāmān ve biri ḡuṭubdur ki mecmū‘-i yedi ‘adeddür. ‘Abdal ile tesmiyenūñ vechi budur ki bunlardan biri vefāt eylese kırklardan biri anuñ yerine bedel olur.

Ve ol bedelin yeri daḥi üçyüzlerden biriyle ve üçyüzler daḥi mü‘minlerūñ sāliḥlerinden biriyle tekmīl olunur. Ve ba‘zılar didiler ki bunlara Allāh Te‘ālā ol kadar kuvvet virmişdür ki murād itdükleri yire gider olduklarından yirlerine kendileri mişālinde bedel ḡorlar. Ve ol bedel daḥi kendileri gibi ḡalkla ve züvvārla mu‘āmele ḡılır. Ve kimse anuñ bedel idüḡün bilmez. Zīrā aşluñ heykelinde ve kezālik ruḡ ile ḡā‘imdür.

Müy-1 jülīde ḡarış-muriş olan saçdur. Zülf-i muṭarrā tāzelenmiş ve tāze per-dāḡt olmuş zülüfdür ve zülüf gird-i ruḡsārde ḡülzāre mar gibi ḡalka zen olan saçdur. Ya‘ni dervīş-i ḡaḡīḡinūñ ḡarış muriş olan saçı ehlü’llāh yanında esbāb-1 zīnnetdendir. Zīrā ehlü’llāh bu ‘ālemde güya cennet içindedür ve ol saç ḡür-1 ‘īnūñ zülf-i muṭarrası gibidür. Velākin mevṭınuñ ḡükmiyle ḡarış muriş saç şüretinde zāhir olmuşdur.

Nitekim şühedānuñ ḡanlarında āḡiretde misk rayiḡası fāyiḡ olsa gerekdür. Pes güya nafḡetü'l-miskdür. Velākin mevṭın-ı dūnyāda ḡün şüretindedür; anuñḡün ehl-i meşşam olmayan andan rāyiḡadār -82B- olmaz. Ve bu mevṭın-ı cennet ḡükminde ḡaldüḡü ḡāl-i ḡalbe nāzırdur. Anuñḡün ehl-i ḡalbin cürmi maḡfurdur. Güya ki

cennetde oldukları cihetden cürm ehli degüllerdür. Ve anlardan haḫaya müte'allik nesne şâdur olmamışdur.

El-hâşıl ḫalb-i kâmil leḫâfetde cennet gibi. Ve belki andan elḫâfdür. Ve cennetde ḫüküm leḫâfetin olduğu gibi dünyâda daḫi ḫüküm leḫâfetindür. Pes, ḫalb leḫâfet-i gâlibe ile ḫüküm-i kesâfeti taḫvîl ider ve nûrâniyyet-i zâyidesiyle zulmet-i beşeriyyeti maḫv eyler. Velâkin bu sırrı fehm itmeye insân-ı ḫaḫîḫi gerekdür.

Cihânda ḫan bulaşmak olsa dest ü dâmene bir dem

Anı ğasl eylemek vâcib olur kim ḫüküm-i fetvâdur

Ya'ni ḫan necis maḫûlesi olmağla mâni'-i şalat olduğundan bi-ḫükmi'l-fetvâ anı elden ve etekden yumaḫ lâzımdur. Ya'ni gerek bulaşması bedene olsun ve gerek bedeni setr idüb şürûḫ-ı şalâtdan olan libâsa olsun. Pes, bedenden dest ve libâsdan dâmen ile ta'bîr olındı. Zîrâ gâliben bulaşık destde ve dâmende olur. Anuñcün taḫsîr-i şiyâb mesnûndur. Tâ ki şaḫib-i kibrden maşûn ve kazûrâtdan pâk ola. Zîrâ cennet nezâfet üzerine binâ olınmışdur. Pes anuñ ki mertebe-i şeri'atde zâhiri nâ-pâk ola. Mertebe-i ḫaḫîḫatde bâtını bi'tarîḫi'l-evlâ nâ-pâkdur. Ve zâhirde kazûrâtın envâ'i olduğu gibi bâtında daḫi envâ'ı vardır.

Cümleden biri demün işâret etdüğü şehevâtdur ki taḫhîri iffet ve riyâzet ile ḫâşıldur. Ve ḫadîşde gelür ki: "Düm 'alâ't-tahâreti yüvessâ' 'aleyke'r-rızḫu"¹³⁵ Ya'ni envâ'-i tahâret üzerine dâ'im ve müstemirr ol. Tâ ki rızḫ daḫi muḫlaḫa muvessa' ve ḫal müreffeh ola. Anuñcün devâm-ı vüzü-ı şerâ'it-i tarîḫâtdandır. -83A-

Velîkin ḫan yalaşmak lâzım oldu 'âşîḫân içre

Ki o fetvâ ise bu da mü'ekked ḫüküm-i taḫvâdur.

ḫan yalaşmak kemâl-i üḫüvvet ve ziyâde irtibâtdan kinâyedür. Nitekim nazm-ı ahidde gelür: "Oḫlarıñ cân almağla tiginle yoldaş oldılar. Sineler de ḫan yalaşdılar

¹³⁵ " Temizliğe devam et ki rızḫın sana genişletilsin (artırılsın)" Hadîs-i Şerif

çarındaş oldılar. Nitekim zamān-ı evvelde bir kār üzerine ‘azm idüb tekidi ‘ahd ü hülfden ziyāde ihtiraz itseler bir şütür-zebh idüb cümlesi ellerin anuñ kanına batırurlar ve bulaştırırlardı ve ‘inde'l-bey‘i ve‘ş-şira‘i şafāk-i ‘arab ve Qur‘ān‘da “kabe kavseyn” dahi ma‘nā-yı mezküre qarībdir. Ya‘ni hükmi-i taqvā-yı ‘āşıkān budur ki bulaşan kanı yumak degül, belki yalaşırlar. Ve tarik-i Hāk‘da irtibatı mü‘ekked gösterirler. Ve belälara ve miñnetlere şabr iderler.

Nitekim taqvā ve ‘azimetüñ hükmi budur. Zāhid ile ‘āşıkān miyānlarında fark-ı ‘azim vardır. Ve dimişlerdür ki; "zāhidüñ bir parmağın kesseler ana tayanmayub Hāk‘dan rücü‘ ider. Fe-ennā ‘āşıkūñ Nesimi gibi cildini selh eyleseler āh eylemez."

Meger ki ol vakitte hāl üzerinde olmaya. Zīrā şahv ve ifākāt sekr gibi degüldür. Anuñçün nice ‘Arābın derisin yüzerler ve nice eclāfe ezā ve cefā-yı şedid iderler, şümme āh eylemez Zīrā beşeriyeti gilzet üzerinedür ve şahv ehli olan ‘āşık bir gül ile dokınmağdan āh idüb müte‘ezzi olur. Zīrā beşeriyeti leţāfet üzerinedür; meger ki mağlūbu'l-hissi ve maslūbu'l-ihtiyār ola. Nitekim sekr ehlerinden mahkīdür.

Ana fetvā viren zāhid buna fermān viren ‘āşık

Nazar kılsa kangısı ‘allāme ve ‘ilm içre monlādur

Zühd imsaki mübāh olan nesneyi terkdür. Nitekim vere‘, terkü‘ş-şübühātdur. Velākin bundan ‘ışk lāzım gelmez. Pes, her ‘āşık olan -83B- zāhid olur. Zīrā terk-i māsivā‘llāh iden terk-i dünyā dahi itmiş olur.

Velākin her zāhid olan ‘āşık olmaz. Zīrā terk-i menāşib ve menāfi‘-i dünyā iden terk-i na‘īm ve derecāt-ı āhıret itmek lāzım gelmez. Pes, ‘āşık ki ifrāt-ı maħabbet ehlidür, ‘ülüvv-i himmet şahibidür. Aşlı budur ki ‘ışk ateş mişāldur ki māsivā sözüdür, zühde ise esferdelik vardır. Ve zāhide göre menāşib-i dünyā nice ise ‘āşıkā göre dahi seyr-i ekvān böyledür. Ya‘ni seyr-i ekvādan seyr-i vācibe terakki itmedükçe gerçek ‘āşık olmaz.

Nitekim zâhid terk-i dünyâ itmedükçe gerçek zâhid olmaz. Ba' de zâ burada 'ilmiden murâd 'ilm-i bi'llâh ve istifhâmdan ma'şûd 'âşık için e'lâmiyyet işbâtıdır. Ve bundan fehm olunur ki 'ilm-i zâhir da'hi fi-nefsi'l-emr kendi mertebesinde kemâl ve anuñla 'âmil olan kâmidür. Nitekim 'ilm-i bâtin da'hi fi'l-ḥaḳîka kendi rütbesinde kemâl velâkin anuñla 'âmil olan ekmeldür. Ma'şûd 'ilm-i zâhiri ana zamm ile olan ekmeliyyetdür. Zîrâ 'ârif, 'âbid olmadukça 'ârif olmaz. Ve 'ilm-i ḥâl bi'l-ittifâk fera'iddendür. Anuñçün ḳable's-sülûk taḳdîm olunur ve illâ maşlahatdan mefsede ziyâde olur.

El-ḥâşıl 'ilm-i mükâşef 'ilm-i mükâmele üzerine mebnîdür, anuñçün Ḳur'ân'da gelür: "Ve mâ ḥalektü'l cinne ve'l-inse illâ li-ya'budûni"¹³⁶ Zîrâ bundan murâd 'ibâdet yüzinden ma'rifetdür. Anuñçün 'ibâdet taḥşîs olındı. Egerçi ki ma'şûd bizzât ma'rifetüllâhdur. Bu sebebtendür ki ḥadîş-i ḳudsîde ma'rifeti garaz ve maşlahat kıldı.

Nitekim buyurur: "Küntü kenzen maḥfiyyen fe aḥbebtü en ü'rafe fe-ḥalektü'l-ḥâlka li-ü'refe"¹³⁷ Pes, 'ilm-i ḥâlden 'âri olan 'âbidüñ ḥâline ve kezâlike 'âbid olmayan 'ârifin ma'rifetine aşla 'itibâr yokdur. Zîrâ biri câhil ve biri da'hi mülhid ma'ḳülesidür.-84A- Ve bunda fermân-ı lafzından aḥz olunur ki 'âşık olan ulu'l-emrdendür, zâhid olan degül. Pes, 'âşikuñ siyâset-i 'âmmesi vardur. Zîrâ zevâhire ittila'ından ma'âda bevâḫına da'hi işrâfi vardur; zâhidin ise fetvâsı yalnız zevâhire göreür.

Bu monla ḥükmini tutmazsa her kim 'ârifân içre

Degüldür mezhebi imân ve belki gebr ü tersâdur

Ya'ni fetvâ-yı 'âşık gerci fetvâ-yı zâhîdden aḳva ve 'aleyhi'l-'amel ve bihi te'ḥüzü imḍasına maḥal ve ḥükm ve fermânı da'hi erceh ve ervecdür. Velâkin zâhidin ḥal-i 'âşıka imânı yok ve aña inkâr-ı şedîdi vardur. Pes, bizim sözimüz anuñla degüldür. Zîrâ miyânımızda zâhir ve bâtin fârûk vardur. Belki bizim kelâmımızın

¹³⁶ "Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."

Kur'ânı Kerim, Zariyat Sûresi, 51/56

¹³⁷ "Ben gizli hazine idim bilinmek istedim halkı yarattım." Hadis-i Kudsi, Keşfü'l Hafa

yüzi fi'l ḥaḳīka 'ārif olanadır. Zīrā bu maḳūle me'ārfi olan 'ārif fehmi eyleyebilir. Ve böyle hikem ve esrārı 'āşık olan aḥz ider.

Pes 'ārif ve 'āşıkuñ ḥali bu olduğu cihetden bu hüküm ve fermānla 'amel itmeyüb da'ire-i inḳiyātdan birün ve ita'ātden ḥāriç olursa aña 'arif ve 'āşık dımezler. Zīrā 'ārif ve 'āşıkuñ mezhebi bu ma'ḳūle aḥvāle imān yaḳīni ve taşdıḳ ḥaḳīkīdür. Zīrā imānuñ iki yüzi vardır; biri zāhirdür ki imān-ı resmīdür. Ve bu imān zāhid olanların imānıdır. Ve biri bātındır ki ḥaḳīkīdür.

Ve bu 'āşık olanların imānıdır. Ya'ni imān-ı resmi ehl-i ḥicābuñ ve imān-ı ḥaḳīkī ehl-i keşfüñ imānıdır. Ve Kur'an'da: "Ya Ey-yühellezine 'āmenü."¹³⁸ vārid olan mevdi'de bi-tarıḳi'l-'ibāreti ve'l-işāreti ikisi daḳı maḳşūddur. Çünki bu imān-ı ḥaḳīkī mezhebinde olmaya gebr ü tersay-ı ma'nevi olur. Egerçi zāhiren mü'mindür ve gebr bu şeri'atden evvel kāfiruñ müşrikine ve tersa müvāḥḥidine dirlerdi. Velākin -84B- ḥalen gebr muḫlaḳa kāfir ve tersā naşrani kāfir ma'nasına itlāk olunur.

Bundan zāhir olur ki küfrde milel-i muḫtelife olduğu gibi imānda daḳı firāḳ-ı mütenevvia' vardır. Velākin küfr-i muḫlaḳa merdūddur; meger ki küfr-i ḥaḳīkī ola. Nitekim "Ve men yekfūr bi't-ḫaḳuti ve yū'min bi'llāhi"¹³⁹ naşşından fehmi olunur. Anuñçün ḳable'l-imāni bi'llāhi küfr-i bi't-ḫaḳūt gerekdür, dirler ki bu küfr-i evvel imānuñ 'aynīdür. Fehm-i daḳīḳ ve vuşul-i' aşı nesnedür. Ḥalibine Ḥaḳ imdād eyleye.

Fe-emma imān-ı muḫlaḳ maḳbūl degüldür ve illā imān-ı münāfiḳ daḳı maḳbūl olmaḳ lāzım gelir. Ve imān-ı müḫliş olduğu şüretde daḳı münāfidan maşūn gerekdür. Anuñçün ba'zı mübtedi'anın imānı merdūddur. Ve münāfi daḳı sūri ve ma'nevi olur. Pes, nice kimseler vardır ki ehlü'llāh ḥalini inkār iderler ki buna fücūr-ı ma'nevi dirler.

Egerçi ki şaḫībi zāhir-i şeri'atle müteşerri'dür. Ve aña işāret edüb ḥadıḫde gelir: "İnnellāhe le-yü'eyyidü ḥāzā'd-dīne bi'r-racūli'l-fāciri"¹⁴⁰ Ya'ni münāfiḳ ve

¹³⁸ "Ey iman edenler" Kur'an-ı Kerim, Enfāl Sûresi, 8/20

¹³⁹ "Kim taḳutu inkār edip Allāh'a iman ederse" Kur'anı Kerim, Bakara Sûresi, 2/256

¹⁴⁰ "Muhakkak ki Allah bu dini fācir bir adamla (da) kuvvetlendirir."

Hadis-i Şerif Buhari-Cihad 182, Müslim-İman 178

kâfirle dîn-i Hâk mü'eyyed olmakla şahibi dâryende müsellemler olmak lâzım gelmedüğü gibi. Fücür-i ma'nevi ehli ile daği mü'eyyed olmağla şahibi dünyâ ve 'ahiretde her vech ile mühallaş olmaz. Anuñcün hadîş-i kudside gelür: "Hel 'âdeytelî 'adüvven ve hel valeytelî veliyyen"¹⁴¹ Ya'ni maqbül olan mu'adât-i 'adüv ve müvalât-ı velidür; yoğsa mü'adât-ı veli ve müvalât-ı 'adüv degüldür. Fücür-ı ma'nevide ise bu ma'na lâzım gelür. Pes, bir kimse ki evliyâü'llâha mü'adât üzre ola, evliyâü'llâh taraflarından ana muhaşama olmaduğı şüretde müzâf oldukları celîl ve cebbârın yüzünden mü'âteb olmak ihtimâli vardır. Pes, mü'amin-i kâmile gerekdür ki batınını levş inkârdan bi'l-külliyeye tahtîr eyleye. -85B-

Bunu bir hâceye söyle ki İbrâhîm-i Edhem'dür

Bunu bir câna 'arzeyle ki nâmı Aḥmed Ağâ'dur

İbrâhîm-i Edhem isti'mâl-ı 'Acem üzerine vârid olmuştur; aşlı İbrâhîm ibn-i Edhem'dür. Nezâ'iri çokdur: Ḥalîl-i Azer ve Fûdayl 'ÿyâz ve Mâlik-i Dinâr ve Hüseyîn Bayḡarâ ve emşâli gibi. Ba' de zâ hâceden murâd hâce İbrâhîm Efendidür ki sebeb-i taḡrîr-i nazm ve neşr olan Dervîş Muḡammed'ün mensüb ve belki ḡazînedârı olduğı devletlünün hâcesidür ki bu fakîre mübâye'a itmişdür. Ve Aḡmed Ağâ daği ol devletlünün hemşîre-zâdesidür ki ol daği bu fakîrden bey'at-kerde olmuştur.

Pes, evliyâ Dervîş Muḡammed ve Ḥâce İbrâhîm Efendi ve Aḡmed Ağâ cümlesi bu fakîrün yedinde tevbe-kâr ve şahib-i evrâd olmuşlardır. Ve intisâbları her birinün rüyâ-yı şahîḡa-i murağğibeleri mücîbinedür kimsenün sevkiyle degül. Zîrâ bu fakîr rüyâ-yı şâduḡâda mezkûr devletlünün sa'âdet ḡanesi dîvârına bir fanûs-i münir ta'lik ve âvîḡde kılmış idim. Bi-ḡamdü'llâhi Te'âlâ.

Eger devletlü ve eger etbâ'ından mezkûr olanlardır. Cümlesi nûr-i 'ilim ve irâdet ve yakîn ile müstenir olub terâḡḡiyât-ı şüriyye ve ma'neviyye buldılar. Ve

¹⁴¹"Bana bir düşmanla mı düşmanlık ediyorsun; bana bir velinle mi dostluk yapıyorsun"
Hadis-i Şerif, Tirmizi-Daavât 30

zıkr olınan devletlünün ism-i samisi bu nazmuñ evâhirinde bi-ṭarîkı'l ĩmâ gelür. Ve ba' zı ahvâli dağı orada şerh olınur. İnşâ'a'llâhü Te'âlâ.

Pes, bunların cümlesine gerekdür ki bu ni'met-i celîleye şükr-i tām üzerine olalar. Zîrâ nâmları bu ceridede de ilelebed bâkı qalib hüsn-i hâllerine şehâdet dağı hâşıl gerekdür ki şehâdet-i idâ'ât itmeyüb; "İnne'llezine qalü rabbüna'llâhu şümme's-teķâmü"¹⁴² vefkınca ṭarîķ-i Hâķ'da şebât ehli olalar. Zîrâ bir nesneyi bulmaq âsândur. Velâkin zaptı ve hıfzı güçdür, 'amâl ve ahvâlün eḫabbu ve efdâli edvem olanıdır. Pes, elde olan devletün beķâsına sa'yitmelüdü.

Zîrâ -85B-bâlâda işâret olınuğu üzre müktezâ-yı ta'âyün ile tağayyür hâşıl olur. İnsân deryâ olub bulanmamaķ ḫaddine irmek ḫati 'asirdur ki herkesün hâli degüldür. Tegayyür ise ifsâd maķûlesidür.

Nitekim Qur'an'da gelür: "İnna'llâhe lâ-yüġayyirü mâ bi-ķavmin ḫatta yüġayyirü mâ bi'enfusihim"¹⁴³ Pes herkesün düşmesi kendindendür aġlarsa kendi kârına aġlaya ve's-selâm.

Adı ḫâce ise 'ilmi İlâhî'dür ḫaķıķatde

Ki sırrı nefis ü kalb ü rûḫına anuñ müvellâdur

Evvelâ mezkür olan ḫâce İbrâhîm Efendi'nün hâlini beyan ve anuñ ḫaķında hüsn-i tefe'üldür. Hüsn-i tefe'ülden murâd himmetdür. Tâ ki maķşad-ı aşli hâşıl ola. Ve huşûle gelince devâm ve istikâmet bulına. Zîrâ ibtedâ-yı keşifden intihâye dek kırķ yıl veya aña ḫarib zaman gerekdür. Tâ ki ḫan sūd ola ve nâ-poḫte poḫyelik mertebesin bula. Ya'ni gerçi anuñ laķâbı mü'allim olduġu cihetden ḫâcedür. Ve ḫâce ise bi-ḫasebi'l-'örf 'ulüm-i resmiyyede mü'allim olana ıflâķ olınur. Velâkin bunun ḫâceliginden ġayrı 'irfânî dağı vardur.

¹⁴² "Şüphesiz Rabbimiz Allah'tır deyip dosdoġru yolda yürüyenlerin."
Kur'an Kerim, Fussilet Sûresi, 41/30

¹⁴³ "Muhakkak ki bir kavim kendi(hali)ni deġiştirmedikçe Allah da o kavmi deġiştirmez"
Kur'an Kerim, Âd Sûresi, 13/11

Zîrâ fi'l-ḥaḳîḳat 'ilm, 'ilm-i ilâhîdür. Ve 'ilm-i ilâhî odur ki Ḥaḳ Te'âlâ'nuñ zât ve şıfatına ta'allük ide künhi cihetinden degül. Belki anuñla ḥalk arasında irtibat ve mevcûdât andan intişa ve zuhûr itmek ḥayşiyet vechiyyetiyle. Zîrâ bu mertebede olan 'ilm, taḳât-i beşeriyyede dâhil olundur. Ve bunuñ mâ fevḳi maḳâm-ı 'acz u ḥayretdür ki kümmel-i beşer bu mertebede Ḥaḳ ma'rifetden 'acz göstermişler. Ve "Mâ 'arefnâke Ḥaḳka ma'rifetike" demişlerdür. Zîrâ bunuñ ma'nâsı mâ 'arefnâke Ḥaḳka ma'rifetike bi-ḥasebike dimekdür. Pes, 'arefnâke Ḥaḳka ma'rifetike bi-ḥasebinâ dimegi münâfi degüldür.

El-ḥaşıl Allâh Te'âlâ vaḥdeti ve mezâhir ve evşafdan tecerrüdi ḥasebiyle idrâk olunmaz. Velâkin ḥayat ve 'ilm ve irâdet ve emsâl-i şıfât-ı celîle ile -86A- muḩtaşif olduğı ḥayşiyet ile ve kezâlik anuñla mürîd-i ezrâk arasında münâsebet sabit olub idrâkden 'avḳ iden mevâni' mürtefi' olmak ḥasebiyle idrâk olunur. Ve bizim "min ḥaysü naḥnü müte'allıḳun"

Talebimüz nisbet-i ulühiyyemüzi anuñ nisbet-i ulühiyyetinden ve ḥükminden secüb bilmekdür ki aña 'âlem ile mûcîdi ve mûcîd ile 'âlem arasında olan şüret-i irtibat dirler. Ḥaḳîḳâti tecellî ve zuhûrdur; ya'ni eger anuñ nisbet-i tecellîsi ve mezâhirde esmâsiyla zuhûri olmayaydı aşla irtibat şâbit olmaz ve Ḥaḳ daḳi bilinmezdi.

Bundan fehm olındı ki "ulema bi'llâh" 'ibâretinde ba'nuñ 'ilme şıla olduğı ḥayşiyet-i mezkûre iledür. Pes bâ'yı mecâzen lâm ma'nâsına aḳz idüb 'ulema bi'llâhinuñ taḳdîri el-'ulemâu'l-muḩlişüne lehüdü demek tekellüfüne ḥacet yoḳdur. Nitekim ba'zıları 'aḳl-ı ḳaşırlarıyla zâhib olmuşlardır. Ve mezkûr ḥâcenüñ sırrı nefis ü ḳalb ve rûḥuna müvellâ ve ḥâkimdür. Anuñcün memleket-i vücûdda ḳuvâ-yı muḩtelife ve devâ'i-i mütezâdde cihetinden iḩtilâl yoḳdur. Zîrâ sırr-ı insân sırru'llâhdur ki cemî'-i te'sîrât anuñ cânibinden mütenezzeldür. Ve rûḥ sultân ve ḳalb taḩt-gâḩ ve 'aḳl-ı ḳudsî vezir ve nefis-i muḩma'inne ḥarem sultânı gibidür. Ve eger ḥükm ü nefis ü hevâ ve ḩabi'ât elinde olsa ḩâl-i diğerk evn olur. Ve'l-'iyâzu billâhi Te'âlâ.

Adı Ağa ise ehl-i 'abāya mülhāk olmuşdur

Dime anı ki Ehl-i Suffe'den hāl içre ednādur

Sāniyen mezkūr olan Aḥmed Ağā'yı ta'rīf ve anuñ ḥüsn-i ḥālını tavşīf ve ḥaqqında kâldur. Ehl-i 'abā ḥaqqıkatde bi'l-işāle Ḥazreti 'Alī ve muḥaddereleri Zehrā Betül ve ferzend-i kerāmileri Ḥasan ve Ḥüseyn'dür -raḍiye'llāhü Te'ālā anhüm- ve bi't-tebi'yye sā'ir ehl-i 'abā ve nemed pūş-ı ḥaqqıkidür. Ehl-i şuffa dört yüz kadar fuqara-i eşhabdur ki şuffa-i -86B- mescid-i Nebevī ve sāyebān-ı ḥarem-i Rasūlu'llāh'da -şalla'llāhü 'aleyhi ve sellem- sākin olurlardı ki bunlar fi'l-ḥaqqıka ḥavaşş-ı eşhabdan idiler -raḍıya'llāhü 'anhüm- Zīrā cemī'-i māsivādan dest efşān olub 'ālem-i vaḥdetde te'abbūd iderler ve faqr-ı fākīr merkezinde dururlardı. Ya'ni gerçi mezkūr Aḥmet Ağā zāhirde ḳabā ehlidür, velākin ağālığı ve ḳabā ehli olduğu anuñ ehl-i 'abāya iltihākını münāfi degüldür. Belki zāhiri ḳabā ise batını 'abādur ve ḥüküm batınuñdur; zāhirüñ degüldür. Nitekim mürür itdi; bu sebebden ehl-i şuffāya ilhāk olınmağla tefe''ül olunur.

El-ḥaşıl ehl-i şuffā ehl-i 'abā idi. Ve anlaruñ zāhir ve bātınlarında ḳabā ve ağalık yoğ idi. Pes, bu ma'nāda mezkūr Aḥmed Ağā ehl-i şuffādan degül ise de; zīrā zāhirde ağā ve ehl-i ḳabādur. Velākin bātında anlara mülhākdur ki ehl-i 'abā ve fuqarā ḥükmindedir.

O bir merd-i İlähi'dür ki anda sırr-ı Yūsuf var

Aña dāmen-zen olmuşdur ciḥān gūya Zeliḥā'dur

O zamirdür ki mezbūr Aḥmed Ağā'ya raci'dür. Ve bunda Aḥmed Ağā'nuñ eyyām-ı cüvāni ve 'unfüvān-ı şebābda ve kemāl-i 'iffet ve 'ismetini beyān vardur. Gūyā ki dünyā Zeliḥā ve ol bir Yūsuf-āsādur ki Zeliḥā'yı dünyādan firār idüb dünyā aña dāmen-zen olmuşdur.

Nitekim Yusūf u Zeliḥā kışşasında meşhürdür. Ve dünyādan firāruñ eşeri budur ki bātına işārāt-ı İlähiyye vā'idi' olmağla Ḥaqq'a iḳbāl cihetinden mübāya'a eylemiş ve ṭarīḳ-i 'aşīḳāne girmiştir. Pes, eger nihādında ṭaleb-i Ḥaqq ve sevdā-yı

sırr-ı muṭlaḳ olmasa tazeliginde münib-i ila'llāh olmazdı. Hemān gerekdür ki Ḥaḳḳ'a iḳbāl ve māsivādan i'rāz üzerine dā'im ve müstemirr ola. Zīrā dūnyānuñ ḥıyel ve ḥudā'i çok ve nefsūn tasvīlāt ve ta'vīḳatı bisyār ve şeyṭānuñ mekr ü igvāsı daḫi bī-hābdur. -88A- Yūsuf'da -'aleyhi's-selām- 'işmet-i nebeviyye var iken Ḥaḳḳında ve hemme bihā vārid oldı. Egerçi ki bürhān-ı Ḥaḳ ola. Ve hemmā tenfīzden men' iderdi. Nitekim buyurur: "Lev lā-en raā' bürhāne Rabbihi" Pes ol kimse kimse ki 'işmet ve burhāna muḳārin degüldür anuñ ḥāli nice olur. Ve insān ṭarfetü'l-'aynde Ḥaḳ'dan i'rāş ider. Meger imdād-ı melekūti ve te'yīd-i İlähi zuhūr eyliye. Fikr eyle ki dūnyāda nice muḳbiller müdbir olmuşlardır. Zīrā nefsdan bi'l-külliyeye fenā bulmaduḳça ve insān ayagın cennete ḳomaduḳça mekr-i İlähi'den eman yoḳdur. Pes ḥāl ehli olana 'ucb u ḡurūr gerekmez.

Elifdür mebd-i evvel ta'ayyün bā'da muzmerdür.

Ḥaḳā'ıḳ ādem-i ma'nī içinde gūyiyā zā'dur.

Mebde-i evvelden murād Allāh Te'ālā'dur ki cemī'-i kā'ināt tecellisi ḥasebiyle andan zuhūra gelmişdür. Elif aña işaretdür. Ve elifden murād hemzedür ki cevfi ḳalbdan şā'id olan hevā ile ḥulḳumda müte'ayyin olur. Zīrā elif-i sākine imtidād-ı maḫzdür ki maḫrec-i müte'ayyinde ta'ayyüni yoḳdur, anuñün ḥarf-i tā degüldür. Ve 'ulemā-i zāhir yanlarında hemze esre-i mütehareke ki sākini müteharekeden temyiz için ıtlāḳ olunmuşdur.

Ve hemze-i mezküre 'aḳl-ı evvel müḳābelesindedür. Ya'ni evveliyet sırrına mazhardur. Ve 'aḳl-ı evvel emr-i İlähīden vücūda gelmişdür ki bu daḫi nefsi külliyeñ vücūdınā sebep olmuşdur. Ve ta'ayyün bir nesne 'ilmde veya 'aynde, ya'ni ḥāricde ba'zı aḫvāl ve evşāfla ḡayrıdan müte'ayyin ve mütemeyyiz olmaḳdur. Ve cemī'-i ḥurūfdan ibtidā zāhir olan bā'dur ki te'ayyün evvel-i zātiye işaretdür. Zīrā elif aşlında üç veya beş veya yedi noḳtadan müterekkibdür. Çünkü yedi 'aded noḳta elif şüretine girdi. Pes şekli taḡyir olunub elif-be oldı. Velākin şüret-i vücūdda iştirākleri olmaḳ ḥasebiyle bā'nun taḫtına noḳta-i faşl ve te'ayyün ve san' -87B-

olunub mebd-e evveliden bu vech ile imtiyâz hâşıl oldu. Şoñra ta' ayyün-i şıfâtı için, ikinci mertebede iki nokta ve te' ayyün-i fi'li için, üçüncü mertebede üç nokta ile merâtib biri birinden ifrâz olındı.

Bundandır ki ba cemî-i mevcûdata müşâhibdür. Ma' nâsı "bî-kâm külli şey'in" dimekdür. Zîrâ sırr-ı evveliyet şüver-i tenezzülâta sâridür. Maksim aqsâma sâri olduğu gibi. Meşelâ "El-kelemü emmâ haberün ve emmâ inşâ'un" dinilse haber ve inşâda kelâm mündemicdür. Ve 'alâ hâzâ ve ze'den murâd yedidür ki haqâ'ik-ı seb'adur. Hayat ve 'ilm ve irâdet ve kudret ve sem' ve başar ve kelâm gibi. "İnne'llâhe haleka Âdeme 'alâ şüreti"¹⁴⁴ hadîşinde olan şüret-i haqîkiyye ile murâd bu zâ'dur. Ya'ni şıfât-ı seb' mezkûredür.

Pes, şüretten murâd şüret-i ma'neviyyedür şüret-i hissiye degül. Bu şüretde Haq üzerine şüret ıtlâkı mecâz olur. Zîrâ haqîkatde Haq'daşüret olmaz. Fe-emmâ tecelliyâtı yüzinden haqîkatdür. Zîrâ eşyâ-yı şüver-i vech, ya'ni esmâya şüver demek eşyâ anuñla mütecelli olduğu cihetdendir. Bu vech ile işâret-i uhrâya işâretdür. Binâ'en 'alâ hâzâ eşyâya ıtlâk olunan esmâya da ıtlâk olunur. Fe-emmâ bu zühür ve tecelliden kaç'-ı nazar Haqq'uñ zâtı zâtına zâhirdür bilâ-şüretin.

Leben deryâ-yı demde garq olubdur kimseler bilmez

Bu tahta-pâre zâhirde aña bâdi-i icrâdur

Lebenden murâd rûh-ı insânî ve demden maşşûd rûh-ı hayvânîdür. Ve rûh-ı insâniye leben ıtlâkı eşeri olan rûh-ı hayvâniye dem-i ıtlâkdan nâşidür. Zîrâ rûh-ı hayvânî gerçi cigerde olan kanuñ buhârıdır ki cemî'-i 'urûk ve a'zâya sâridür. Velâkin kân aña mazhar-ı kâmil olmağla kan ıtlâk olındı. -88A-

Tahta-pâreden murâd cesed-i insândur. Zîrâ ta'alluķı rûhdan kaç'-ı nazar kıta-i haşeb gibidür. Ve bu ceseddür ki rûhuñi sebeb-i cereyân ve seylânidür. Zîrâ menfûhün fîhdür. Ve menfûh olan rûh gerçi rûh-ı insânîdür. Ki cesede müte'alliķdür. Yoħsâ

¹⁴⁴ "Şüphesiz Allah Adem'i sureti üzerine yarattı." Hadis-i Şerif

hulul ve sereyan itmemişdür. Nitekim bälâda bilindi. Fe-emmâ rûh-1 hayvânîdür ki rûh-1 mezkûruñ eşeridür. Buhâr-1 laţif ve kan olduğı cihetden cesede hulul ve sereyan ve cereyan itmmişdür. Hamruñ kaħme ve ab'uñ berikinle sereyani gibi. Anuñcün 'inde'l-mevt munţafî olub ve yalnız rûh-1 insânî kalur. Ve maķâm-1 maħşûsına muttaşıl olur; gerek ulvî ve gerek süflî. Ya'ni rûh-1 insânî sūd kana ğarķ olduğı gibi rûh-1 hayvânîye ğarķ oldı. Ve sūd kan hükmine girdüğü gibi rûh-1 insânî daħi mağlûb-i rûh-i hayvânî oldı. Ya'ni bu mağlûbiyyetle cesedde shevât zuhur itdi ki umûr-1 cismâniyye-i sâfiledür. Ve bu sebebden umûr-1 rûhâniyye-i 'âliyeden nesne kalmadı.

Ma'a hâzâ rûhuñ bedene ta'alluķından murâd tekmiñ merâtib ve taħşil-i hâl idi. Ve şeri'at-i münzele bu ma'nâya i'ânet için idi. Velâkin hükmi-1 nefis ve hevâ ile muvâfaķât-1 tabi'iyeye ve muhâlifât-1 şer'iyeye zuhur eyledi. Ve bir vech ile ki rûh hükmi civâr ile mütelevvis ve aşlına rucû' idecek hâli kalmadı. Pes riyâzat ve mücâhede lâzımdur ki ahva-yı rûh ve dil ğanâzîr-i kuvâ tabi'iyeye elinden taħliş olına.

Ve kal'a-i dil kuvâ-yı müslime eline göre ve şalâh-1 vücûd huşûle gele. Ve rûh terakķisin alub ervâh-1 müheyyme mertebesine şâ'id ola. Ve belki cem'iyet-i kemâliyye ile anlardan ber ser ola. Ve rûhuñ bu derde giriftâr olduğı kimse bilmez. Meger ki şâhibi mürşid-i kâmile muķarin ve şöhbete dâhil ve riyâzat-1 perhîze mübâşir ve ğayr u şerri birbirinden mümeyyiz ola.-88B-

Toğub mâder rağî'ından bulubdur terbiye muţlak

Ki pistânında sūd yokdur velî oğlında peydâdur

Ma'lûm ola ki ibtidâ maħlûķ olan 'aķl-1 evveldür ki ervâh-1 müheyyme mertebesidür. Bir kaķ mertebeden soñra daħi cism-i külli vücûda gelüb 'arş-1 'azîm ve 'anâsır ve erkân ve mevâlid vücûd buldı. Pes ervâh ecsâmdan vücûdda muķaddemdür. Bu cihetden Rasûlu'llâh -'aleyhi's-selâm- Ğazret-i 'İsâ'nuñ ceddîdür. Zîrâ Ğazret-i 'İsâ Ğazret-i Rûhu'l-Ķudûs'uñ nefesinden ve Rûhü'l-Ķudûs daħi Rûh-1

Muhammediden vücud bulmuşdur. Ve sâ'ir kâinât daği Cibrîl -'alehi's-selâm- bu kıyâs üzeredür. Egerçi kim inşâ'-ı beşeriyeleri ile hâtimetü'l-enbiyyâdur -aleyhimü's-selâm.-

Pes mâderden murâd 'âlemdür. Ve radî' ki sedd-i emr-i tıflıdır, insândur. Ya'ni insân cismâniyyeti cihetiyle 'âlemden tıgđı ve andan terbiye buldı. Zîrâ Âdem hâkden halk olunmuşdur ki hâk 'anâşırũñ âhiridür. Ve terbiye bulduğı cismânî ve ruhânîdür. Cismânî âkil ve meşâribe göredür. Ve ruhânî eşyâda olan hâkâ'ik-ı esmâdan tağaddîsidür. Nitekim Qur'an'da gelür: "Ve 'alleme âdeme'l-esmâ"¹⁴⁵ ve ruhâniyyeti cihetiyle 'âlem Âdem'den tıgđı.

Pes, 'âlem min vechi mâder ve Âdem anuñ radî'ci ve Âdem min vechi mâder ve 'âlem anuñ tıflıdır. Zîrâ 'âlemũñ pistânında ya'ni memesinden sũd ya'ni feyz yokdur. Belki ol feyz oğlu hũkminde olan Âdem'dedür. Bu cehtden insâna fedâ bi'l-kâ'inât didiler. Zîrâ cümle eczâ-i cihâna feyz-i beğâ insân yüzinden hâşıldur. Şöyle ki insân bu 'âlemden intikâl itdũkde 'âlem bi-mâder radî'ci gibi qalub helâk-ı külli bulur. Pes, insân 'âlemũñ sebab-i beğâsı ve ruhıdır. Anuñçũn hadîşde gelür: "Lâ tekũmu's-sâ'atũ hattâ lâ-yuqâle fi'l arzi'llâh. Allah; ya'ni zikr-i muttaşıl ehl-i fenâ bulduqda 'âlem daği fenâ bulur.-89A-

Gümişden levha yazdı eyledi Qur'an'ı sî pâre

Eger qavli eger fi'li yazılmış bunca eczâdur

Levh-i sîm iki ma'nâya mahmũldür. Evvelkisi qalb-i insân-ı kâmidür ki sîm-i hâliş gibi muşaffâdur. Ve Qur'an-ı qavli ki hâlâ mesâhifde müsbetdür. Ol qalb üzerine nâzil olmuş ve ibtidâ ol levha yazılmışdur. Nitekim Qur'anda gelür: "Nezzele bihi'r-rũhi'l-eminũ 'alâ qalbıke"¹⁴⁶ Zîrâ bu qalbden bi-tarıki'l-'ibâret murâd qalb-i Nebevî'dür -'aleyhi's-selâm-. Ve bi-tarıki'l-işâre qalbi vâriş-i ekmeldür.

¹⁴⁵ "Ve (Allah) Adem'e isimleri öğretti." Kur'an-ı Kerim, Bakara Sûresi, 2/31

¹⁴⁶ "(Rasulũm) Onu ruhu'l-emin (Cebrail) (uyarıcılardan olasıñ diye) senin kalbine indirmiştir." Kur'an-ı Kerim, Şuara Sûresi, 26/193-194

Nitekim Ebū Yezīd-i Bestāmi'den -ḫuddise sırruh- menḫūdür ki yigirmi üç senede Ḳur'ān ḳalbime nāzil oldu, dimişdür. Zīrā ḫāricde Ḳur'ān bi'l-fi'l mevcūd olmaḳ bi-ḫasebi'l-ḫāl ve'z-zevḳ şey'en fe-şey'en. Ḳalb-i kāmile nüzūlini münāfi degūdür.

Şu ḳadar vardur ki Cebra'il-'aleyhi's-selām- kendi ta'ayyūni maḳāmından enbiyādan ḡayrıya nāzil olmaz. Anuñçün veli nebi olmaḳ lāzım gelmez. Ve veliye nebi diyen dāll olur. Ve ḫadīşde gelür: "Lā nebiyye ba' dī"¹⁴⁷ Ya'ni benden soñra ne nebiyy-i müşerri' ve ne nebiyy-i mütābi' yokdur. Egerçi ki 'inba'ani'llāhi bāḳīdür.

Nitekim ḫadīşde gelür: "İzā heleke Kısra felā Kısra ba' dehū ve izā heleke Ḳayşer, felā Ḳayşere ba' dehū"¹⁴⁸ Zīrā maḳşūd dimekdür ki Kısra'nuñ helākinden soñra kısra nāmı yokdur. Belki mülük-i Furs ḡayrı esmā ile tesmiye olunurlar. Ve kezālike Ḳayşerā'nuñ zevālinden soñra bir daḫi ḳayşer ismi yokdur. Belki mülük-i Rūm ḡayrı esmā ile tesmiye olunurlar.

Pes bundan Melik-i Furs ve Melik-i Rūm'uñ zevāli lāzım gelmeyüb belki zā'il olan muṭlāḳ nām oldığı gibi. Nübüvvet-i Peyḡamber'den soñra daḫi Nübüvvet-i taḫḳīkiye zā'il olmaz. Ve belki zā'il olan ism-i nebevīdür. Nitekim ḫaberde gelür: "Zehabeti'n-nübüvvātü ve baḳāteyeti'l-mübeşşirāt" Pes ḫālā ḫāl-i evliyāya mübeşşirāt dırlar; nübüvvet-i 'örfi dimezler. Ve bir kimse veliyye nebī i'tikād -89B- eylese küfr lāzım gelür. Ve idi'ā-i nübüvvet iden kimseden beyyine taleb itmek daḫi küfrdür.

El-ḫaşıl veliye daḫi melek nāzil olur velākin nuzūli şāḫibü's-şer' olana ittibā' la ve anuñ götürdüğünü ifḫāmla ve şāḫiḫ ve saḳimi temyizle ve ba'zı büşr iledür. Ve velinuñ ḳalbine nuzūl-i Ḳur'ān'uñ nişānı budur ki ol münzeli fehm eyler. Gerekse kendi lisānından ḡayrı lisāna olsun. Ve ḳalbinde ol ma'nādan ḫalāvet-i tāmme bulur. Pes ola ki ḫalāvet bulmaya ve nāzil olan ma'nāyı fehm itmeye. Ol ma'nā anuñ ḫayālinden lisānına nāzil olan ma'nādur. Yoḫsa melek yüzünden ḳalbine degül.

¹⁴⁷ "Benden sonra nebi yoktur (gelmeyecektir)" Hadis-i Şerif

¹⁴⁸ "Kısra helak edildikten sonra Kısra yoktur ve Kayser helak edildikten sonra Kayser yoktur." Hadis-i Şerif, Buhari-Menakib 25, Müslim-Fiten 77

Anuñçün i‘tibār olunmaz; zîrâ rûh ‘tabî‘ata meşgûl olmakla nâzil olan ma‘nâ hicâb-ı tab‘ ardından hâşıl olur. Anuñçün münzel-i ‘aliye ol münzelüñ nuzûlini hiss itmez ve andan zevk ve fehm bulmaz.

Zîrâ zevk ve fehm ma‘kâm-ı dildedür ma‘kâm-ı ‘tabî‘de degül. Ve ol ma‘nâya ki ‘ulemâ-i rusûm ictihâd dirler. ‘Ulemâ-i hâkîkat yanlarında vahy ve ilhâm ve nuzûl dirler. Zîrâ ictihâd fi‘l hâkîka ilhâmuñ nuzûlini tehyie iden esbâbı taḥşîle dirler. Fe-efhem cidden.

Ve levh-i sîmüñ ikinci ma‘nâsı rûzdür ki sîm gibi beyâzdur. Ve şeb ve rûz aşlında bir gün idi. Velâkin ṭulû‘ ve gurublâ faşl olunub bir hissesine şeb ve bir hissesine daḥi rûz dinildi ki i‘tidâl ve beyt-i rebî‘ i‘tibârıyla her biri on ikişer sâ‘ata maḥsûmdur. Ve otuz güne bir ay dirler ki feleki atlasuñ devrinden müddet-i maḥsûmedür. Ve bu cümleye zamân itlâk olunur. Ve zamân mekânla müte‘ayyin olmuşdur. Ya‘ni ‘arş-ı muḥîtuñ halk olunduğı taḥşîl ahyâz ve emkine içündür. Çünkü, ‘arşuñ devrinden zamân vücûda geldi. Pes zamân ve mekân biri birinden müfâriḳ olmadı. Ve zamân cemî‘-i emkineye şâmil oldu.

Pes ayuñ otuz gün olması güyâ -90A- muşḥafuñ otuz cüz’ olmasıdır. Belki eczâ-i şelâsine muşḥaf-ı ḳavli dinildüğü gibi. Zamân ve mekân müştemil olduğı eşyânuñ cümlesine daḥi muşḥaf-ı fi‘li dirler. Pes ayâtı iki nev‘ oldu ki ; birine ayât-ı tenziliyye ve birine ayât-ı tekevvüniyye dirler. Ayât-ı tenziliyye ki Ḳur’ân ve muşḥaf-ı ḳavlîdür; ayât-ı tekevvüniyyeyi şerḥ ü beyân eylemişdür ve akis meşelâ “Ve ‘alleme Âdeme’l-esmâ’ ”ayet-i tenziliyyedür ki ḳavl ve nuṭṭa dâ’irdür. Zîrâ lisânla telaffuz olunur. Velâkin Âdem lafzınuñ hâkîqati hâricde şüret-i insâniyyedür ki fi‘l-i Hâḳḳ’a dâ’irdür. Zîrâ lisâna şıgmaz belki lisâna gelen ism-i mücerredidür. Ve esmâ-i lafzınuñ daḥi hâkîqati eşyâ-i maḥsûsadür ki her biri bir hâkîqati metezammın olmuşdur. Pes esmâyı görmek isteyen eşyâya nazar ider. Ve eşyâda ḥakâ‘iḳ-i esmâyı bilen ‘ârif-i bi’llâh olur. Ve kezâlik âyet-i Tenziliyye’de gelür ki

“Ve âyetün lehümü'l-fülk”¹⁴⁹ Pes bu melfûza âyet-i kavliyye dinildügi gibi fülk lafzınıñ medlüli olan sefine ki rü-yı deryâda câriyedür. Aña âyet-i fi'liyye dirler.

İşte ehl-i hicâbuñ mezmûm olduğı buradandır. Zîrâ bir kimse Rasûlu'llâh'ı - şalla'llahü 'aleyhi ve sellem- görmek dilese Qur'an'a nazar itsun. Zîrâ Qur'an anuñ şüretidür ki cemî'-i ahkâm ve haqâ'iki ile qâ'im olmışdur. Pes şüret-i Rasûl ile şüret-i Qur'an birdür. Ve vâriş-i Rasûl olan veli dağı Rasûl'e ilhâk olunmuşdur. Ve anuñ ki çeşm-i başireti nâ-bî-nâdur. Muşhaf-ı kavliyyi ta'zîmle eline alub yüzine ve gözine sürer. Fe-emmâ ol muşhafuñ nâtiq olduğı eşyâya gelince bilâ-vechin ser'ıyy tahkîr eyler. Meşelâ ehlu'llâha ihânet eyler. Ma'a hâzâ ehlu'llâhı muşhaf-ı fi'lî de dâhıldür. Ve belki muşhaf-ı fi'lînuñ nümunesidür. Anuñçün 'âleme şüret-i Haq demek insân-ı kâmil iledür. -91B-

Kaçan insân-ı kâmil bu mevııdan intikâl eyliye. 'Âlem şüret-i Haq'dan cüdâ düşüb başına kıyâmet kopar. Zîrâ, rûhdan müfârağat idüb yalnız cesed qalur. Ve bu mevıında tekmi'l-i neş'e itmeyen dağı cesed-i meyyit gibidür ki bî-rûhdur. Ve anuñ 'âleme irtibâtı yalnız şüretledür. Pes şüretde cüz-i 'âlem ve ma'nâ da hâricdür. Fe'fhem cidden

Nice mümkin bu 'ömr içre gıdasuz uyumağ yatmağ

Gürisne olsa tıfl-ı nâ-şikibâ hâli şekvâdur.

Gıdâdan murâd gıdâ-yı rûhdur ki 'ulûm ve ma'ârifet ve ezvâğdur. Uyumağdan veya yatmağdan murâd istirâhatdür. Tıfl-ı nâ-şikibâ şabırsuz uşâğdur. Ya'ni bî-şabır olan oğlan gürisne. Ya'ni aç olsa huzûr ve râhat itmez. Belki açlığdan şikâyet ider. Zîrâ kıvâm-ı beden gıdâ iledür. Huşûşâ ki etfâl 'âlem-i zâta qarîb olmalarıyla anlarda kuvvet-i şıfât yok ve kemâl-i za'f vardır. Anuñçün eyyâm ve bâde 'ufûnet-i hevâdan seri'ü'l-infi'âl olub istimsâkleri olmaduğı ecelden keşîrû'l-intikâl olurlar. Egerçi ki bî-ecel kimse dünyâdan intikâl itmez. Ve kezâlik sâlik dağı gerekdür ki gıdâ-yı rûh huşûşında uşâğ-meşreb ola. Ve anuñ yokluğına şabr itmeye ve huzûr

¹⁴⁹ “Gece onlar için bir ibretür.” Kur'an-ı Kerim, Yasin Sûresi, 36/37

ve rāhatı ol gıdānuñ vücūdında ola.

Ba' de zā bu ' ömr içre didüğinden fehm olunur ki insān cemī' -i ' ömrünü taleb-i Hakk'a şarf itmek gerekdür. Yoḥsa umūr-ı tabi' iyyeye degül. Hiç olmazsa bāri şülüş mertebesin isrāf itmeye. Nitekim Qur'an'da gelür: "Minhā erba' atün ḥurum"¹⁵⁰ Ya' nī on iki şehruñ dördü ki şülüşdür. Ḥurumdür ki anda zūlm-i nefis itmek ma' ādāsı olan şülüşanda zūlm-i nefis gibi degül belki vebāde eşiddür. Zīrā zamān ve mekānuñ ḥürmetiyle tā'aṭ ve ' isyān daḥi tezā' uf ider. ' Alā nefsihi fe'l-yebki men dā' a ' ömrühü -92A-

Nice yüz biñ yıl oldı tātmaduñ bir nesne lezzetden

Koyub kandi vücūduñ zehr ile dā'im murebbādur

Nice yüz biñ yıldan murād rūḥ-ı külliyyeden tesviye' -i cesede dek mürür iden ezmāndur ki ' ilm-i Hakk'a mufavvażdur. Zīrā ibtidā-yı dünyādan intihāya dek bile müddet-i tavīledür ki ḥisābı zabṭden biründür. Fe-keyfe ' ālem-i ervāḥdan tesviye-i ecsām ben-i Ādem'e gelince ; zīrā ervāḥ ve ecsām arasında müddet çokdur. Egerçi ki ḥilkat-i ' arşdan muḳaddem zamān i' tibārı yoḳdur.

Su'āl olunursa ki rūḥ tesviye-i cesed ḥālinde ḥalk olunur. Pes aralarında zıkr olınan müddet mefkūddur.

Cevāb budur ki; ervāḥ-ı cüz' iyye ile ervāḥ-ı külliye berāberdür. Ya' ni ervāḥ-ı külliyyenüñ ḥilkati ecsāddan çok müddet-i muḳaddemdür. Ervāḥ-ı cüz' iyye daḥi ervāḥ-ı külliyyede dāḥil olduḡı cihetden güyā ol daḥi ervāḥ-ı külliyye ḥükminindedür. Ve duḡūli cüz' inüñ külliden tefaşşülü ḥasebiyledür. Nitekim ḥadīşde gelür: "Ene mine' llāhi ve' l-mü' minüne min feyz-i nūrī"¹⁵¹ Zīrā burada mü' minün lafzında mü' min-i kāmil ve mü' min-i nāḳış dāḥildür. Şu kadar vardur ki mü' min-i kāmile kemāle isti' dādından ötüri ' ālem-i ervāḥda ta' ayyün vardur.

Nāḳışa ise bu ta' ayyün yoḳdur. Ve bu ta' ayyünde rūḥ-ı Muḥammedī okūdur* Zīrā ' aḳl-ı evveldür. Ma' a hāzā ta' ayyünün ziyāde kemāli daḥi vardur. Şöyle ki

¹⁵⁰ "Bunların dördü haram aylarıdır." Kur'an-ı Kerim, Tevbe Sûresi, 9/36.

¹⁵¹ "Ben Allah(tarafın)dan yaratıldım; müminler de benim nurumun feyzinden." Ayrıca bu söz (Ene minellahi ve'l-müminine minnî) ifadesiyle Keşfü'l Hafa'da geçmektedir. Hadis-i Şerif

orada olan ta' ayyüni ta' ayyün-i cismānī gibidür. Anuñçün buyurur. "Küntü nebiyyen ve Ādeme beyne'l-mā'i ve't-tin"¹⁵² maqşud mā'i ve tinden muqaddem bi'l-fi'l nübüvvetini beyāndur. Ve bu fi'lün biri budur ki tesviye-i cesed hālinde hāzır ve müşāhededür. Hattā bu ma'nā ba'zı ervāh-ı külliye daħi hāşıl olmuşdur. Zī-sa'ādet ve 'ināyet. Ve bunda lezzetden murād lezzet-i rühāniyyedür. Nitekim kadn daħi lezā'iz-i rühāniyyedür. Ve her zehr-i shevāt-ı tabi' iyye ve muvāfaqāt-ı nefsāniye ve muhālefāt-ı şer' iyyedür. Murabba ism-i mef'ül -92B- şıgası üzre terbiye olunmuşdur; ve perveriş virilmiş dimekdür. Ya'ni müddet-i tavīledür ki lezā'iz-i rühāniyyeden bir nesne tatmaduñ. Ve zehr gibi olan muvāfaqāt-ı tabi' iyye ile vücūdını terbiye itdün. Belki bu cihetden helākiñi qaşd eyledün.

Zirā muvāfaqāt-ı tabi' iyye ile nefis ve tabi' at hayāt bulur. Qalb ve rüh helāk olur. Nitekim muhālefāt-ı tabi' iyye ile ol ikisi mürde ve bu ikisi zinde olur. Zirā her nesnenün neması kendi cinsine münāsib olan gıdādur.

Su'āl olunursa ki bī-adet olmak teccessüdden ve belki bulūgdan soñra mu'teberdür. Pes zıkr olınan müddet haşvdur. Cevāb budur ki gerçi 'ālem-i ervāhda istiğrāk-ı şuhūd vardur. Velākin lezzet yokdur. Zirā istiğrāk mertebe-i zātda ve lezzet mertebe-i şifātda olur. Mertebe-i şifātuñ kemāli ise 'ālem-i nāsūta duhūlden soñradur. Pes insān 'ālem-i nāsūtda tekmil-i neş'e itmekdükçe lezzet-i neydügin bilmez. Nitekim bālāda daħi fi'l-cümle işāret olındı.

El-hāşıl çünki insān bu 'aleme kemālden öturi geldi. Kemāl ise gıdā-yı rühāniyi taħşıldedür. Pes gerekdür ki umūr-ı sāfile-i cismāniyyeyi bi'l-külliye terk idüb rühāniyāta tevāggül eyliye. Ve insān-ı kāmil belki ekmel olub mertebe-i zāt ve şifātadan behrever ola. Ma'ārif-i mücerredeye qalmaya ki 'aseli bilmekle ve bāl dimekle ağız tatlu olmaz. Ve belki zevki daħi gerekdür. Va'llāhü'l-mu'ın

¹⁵² "Ben nebi içen Adem su ile toprak (asıl metinde ruh ve cesed) arasında idi"
Hadis-i Şerif, Taberi, Cāmiu's-Sağır

İki ‘ayn ile senden ‘aynūñi aldı ne gāfilsin

Nedür dirsən nişānı anuñ istirhā-yı a‘zādur

İki ‘aynden murād gözlerdür. Ve ‘ayn-ı şāniden maqşūd zātudur. Zīrā ‘aynū’ş-ş-senā dirler, nefsū’ş-senā ma‘nāsına. Ve istirhā-i süst olmak ki istirsāl dañi dirler. Ba‘de zā bunda umūr-ı tabi‘iyyeden olan hābdan men‘ vardır. -93A- Zīrā dimişlerdür ki: “Men lem yetrūki’n-nevme lem yetrūki’n-nevm” Ya‘ni hābı terk itmeyen gāfletden hālaş olmaz. Zīrā gāflet-i şüveriyye-i cesediyye gāflet-i ma‘neviyye-i kalbiyyeye nābīdür. Pes, ma‘nā dimekdür ki başaruñ ile ve onlaruñ uyqusı sebebiyle seni senden aldı. Ya‘ni keşret-i hābuñla kendini bilmekten kalduñ ve gāflet-i şüveriyye ve ma‘neviyyeye talduñ.

Pes bu ma‘nādan niçün gāfilsin ve niçe bir gāfletdesin. Zāhiren ve bāṭnen bīdār olacak zamān gelmedi mi? Nitekim Qur‘ān‘da gelür: “Elem ye‘ni li‘llezīne āmenū en taḥşā‘e kulūbühüm li-zikri‘llāhi”¹⁵³ Ya‘ni mü‘min mücerred mü‘min olmağla huşū‘ hāşıl olmaz. Pes huşū‘ı dañi taḥşīl lāzımdur ki kemāl-i imāndan ve temām-ı murākabeden ve nihāyet müşāhededen ve zıkr olınan gāfletüñ nişānı a‘zā ve cevārihuñ süst oduğundur.

El-hāşıl hāba tevağgülden gāflet-i dil ve gāflet-i dilden dañi a‘zāda süstlük hāşıl olur. Pes tā‘at vaktinde süstlük beķā-i tabi‘atındendür. Ve ol ki ıslāḥ-ı tabi‘at eyleye. Tā‘ata müsāra‘at ider. Zīrā ol vaktde bār-ı girān nefis zā‘il ve vücūdda ḥiffet ve neşāṭ hāşıl olur. Bir vech ile ki aç olan kimse mā‘ide-i hāzıraya nice neşīṭ ise ol dañi tā‘ate öyle neşīṭ olur. Zīrā bilür ki tā‘at gıdā-yı rūḥdur. Taḥkīki budur ki mağmuz şeytān didükleri ‘alākā-yı izābe ve ifnā ve iḥrāk itmedükçe neşāṭ-ı tā‘at hāşıl olmaz. Ve ol mağmuz, Rasūlu‘llāh‘dan-şalla‘llāhü ‘aleyhi ve sellem- bi‘l-fi‘l iḥrāk ve tarḥ olmuş idi. Nitekim şerḥ-i Sadrda mübeyyendür. Ve kümmel ve reşede eşeri kay‘ ile zāhir olur. Kay‘ dañi ol ‘alākā-yı izābeden şoñradur. İzābe dañi keşret-i darb üzerine mübeyyendür ki niçe yıllar gūşış ve ictihādla vücūda gelür.

¹⁵³ “İman edenlerin Allah‘ın anma ve O‘ndan inen gerçek için kalblerinin saygı ile yumuşaması zamanı daha gelmedi mi?” Kur‘ān-ı Kerim, Hadid Süresi, 57/16

Pes bundan ışıkların ve tâ'atde süst olanların hâlleri ma'lûm oldu. -93B- Zîrâ ışıkda sū-yı fehm ve ilhād vardır. Ol cihetden süst olur ve sâ'irlerün daği umūr-ı sheviyyeye tevağgülleri olmağla ol kan-pāreye kuvvet virmişler ve rûh-ı hayvānīnūn vefkınca yürümüşlerdür. Anuñçün tâ'at yüzinde hâlleri diger gündür. Rasūlū'llāh'ın -'aleyhi's-selām- i'tidāl mizācları kemāl üzere olmağla kıllat üzerine uyurlardı. Ve uyuduklarında daği başiretleri uyamık idi. Anuñçün hābla anlara intikāz vuzū olmazdı. Ve anların i'tidāl-i mizācları 'ālem-i mizāca dāhıl olalıdan beri idi. Velakin şerh-i şadr ve tarh-ı 'alağa ile i'tidāl kuvvet buldı. Pes bu taqrirden fehm olındı ki hiffet-i vücūd bulmağ isteyen taqlīl-i gıdā itmelüdür. Ve terk-i hāb daği zevāl-i gāfletün bevā'sındandır. Anuñçün riyāzet-keşler seheri ihtiyār iderler. Ve ol kimse ki riyāzāt ve ictihāddan hālīdür. Anuñ hāline 'ışk dimezler; belki şehvet dirler. Egerçi şehvet ehli 'ışk nedür şehvet ne aşla bilmezler. Ve bilmege daği heves eylemezler. Ve bu i'shāruñ halkı gerçi aksam-ı muhtelifedür. Fe-emmā ekşeri ehl-i shevātdur. Anuñçün fā'ide-i diniyyeleri qalīldür. Zîrā ehl-i dīn yanına uğramazlar ve naşihatlerden daği kulağa komazlar.

Ve ehl-i riyāzet olanın daği ekşeri hadd-i şer'iden hāricdür. Ve hāric olmayanın daği ekşeri ma'rifete'llāhdan bī-behredür. Zîrā taşşīl-i ma'rifete mürşide muqārib gerekdür. Hükāmā-i evvelīn ve felāsife-i müteqaddimīn enbiyāya -'aleyhüm's-selām- iktidā itmedükleri için riyāzetleri fayda virmeyüb dāll ve müzill oldılar. Ve ma'rifetu'llāhdan bī-behre kaldılar. -Ne'ūzi bi'l-llāhi Te'ālā-

'Aceb bir dal ile biñ dala düşdük irmedük tāya

Çıkarduñ mahrecinden hārfi lafzun bī-mezāyādur

Dāl-ı evvelden murād dil ve dāl-ı şāniden maqşūd da'vādur. -94A- Ve tā terk-i da'vāya işaretdür. Ve bī-mezāyābı fezā'il dimekdür. Ya'nī dilün bir, ammā da'vānuñ biñdür. Ve bir dili birliğiyle biñ da'vā isti'māl idersin. Pes niçün 'ālemi terke düşmezsin. Ve da'vādan fāriğ olmazsın. Ve Qur'an'da gelür: "Mā ce'ala'llāhü li-

racülün min min albeyn fî-cevfihî”¹⁵⁴ Ya’ni cevfi-insânda alb birdür ki bire ta’llu için alk olınmıdur.

Ve ol birden murâd ferd ve vâhid olan Allâh Te’âlâ’dur. Pes bir dil ile ol biri isbât itmek ve maabbetle aa ta’allu eylemek kâfidür. Ve da’vâ ki kei bir nesneyi kendine muzâf ilub kendi için olmaa iddi’âdur ve mezmûmdur. Zîrâ kendinüñ olmayan nesneyi kendine nice muzâf ilur. Ve kendinüñ oldui üretde dai âmu olma evlâdur. Zîrâ erbâb-ı ara da’vâya amle iderler. Vâı’a ve tadî-i ni’mete amle itmezler. Pes da’vâ üretinde insân kelâmı ve arfı ve lafzî marecün ayrı marecden irâc itmek gibidür ki tekellüf ve bî-ma’ nâ fazîletdür.

El-âıl lafzî marecden ıarma iki vecihledür; biri marecden icrâ itmekledür ki mabûldür. Terk-i da’vâ idüb vâı’a söylemek gibi. Ve biri dai marecinüñ ayrıdan icrâ itmekledür ki merdüddür. Da’vâ ehli olub ayrı vâı’a söylemek gibi. Pes da’vâ erbâbı olana tecvîd-i üveri e fâ’ide ki lisân müstaım ve albi mu’avvecdür

alem elde vü levuñ dilde vü feyzüñ ola böyle

Ne yazmazsın ne izmezsın bu ne özge temââdur.

Bunda ehl-i feyz ü pür itidâr olanuñ âline işâret vardur. Zîrâ elinde alemi alem ehli ve dili lev-i mafûz gibidür ki feyz-i İlâhi alemden munabb olmadadur.

âılı budur ki insân albi tafiye idüb lev-i mafûz miâl olsa alem-i a’lâdan kendi üzerine feyz-i İlâhi munabb olur. Andan mîzâb lisâna ve ünbûbe-94B-alem-i zâhire gelür. Tâ ki elvâ-ı zâhire ve azân-ı sâmi’a dai müstefiz ve mütefid olub ve’l-arzı min-ke’si’l-kirâmi sırrı bâhir ola. Pes yazub izmekde nie menâfi’ ve fevâyed vardur. Câhil olanlar bu esrârı ne için aleme getürdi. Ve dimege bâ’ iş ne idi diyü cer ve ta’n iderler. Ne’am lisân ve aleme gelen esrâr-ı mektûmenüñ ayrıdur. Anuñcün ur’ân’da gelür: “Bellig mâ-ünzile ileyke”¹⁵⁵ Ya’ni meâlih-i

¹⁵⁴ “Allah bir adamın içinde iki kalb yaratmamıtır.” Kur’ân-ı Kerim, Ahzab Sûresi, 33/4

¹⁵⁵ “Sana indirilen eyi teblig et.” Kur’ân-ı Kerim, Maide Sûresi, 5/67

nāse mütē'allik olan aḥkāmı teblīg eyle. Velakin ehline göre esrār daḡi aḥkām ḡükminededür.

Ve niçe esrār vardur ki şāḡib-i sırr olan kise ānı ḡaleme ve lisāna getürmeyüb āḡirete anuñla bile gider. Aşlı ya ehli olmaduğıdır veyaḡud mūcib yokdur. Erbāb-ı esrār ise me'zūn olmaduğları esrārı ehline bile ifşā itmezler. Meşelā 'ilm-i iksir ki netā'ic-i taşavvufdandır. Ya ehlinden te'allüm veya keşf-i şāḡih ile ḡāşıl olur. Te'allüm ile olduğı şüretde keşfe müstenid olmaz.

ḡükemā-i mütēḡaddimīn ḡāli gibi keşfle olduğı şüretde daḡi 'aziz olur. Zīrā anuñ keşfine vuşul işlāḡ-ı vüçüddan şoñradur. Ve işlāḡ-ı vüçüdda olan meşāḡḡ ve metā'ib zāhirdür. Pes nesne ki zaḡmet ile ele gele anı bī-zaḡmet-i ḡayre ta'līm itmezler. Meger me'zūn olalar. Ve iksiri herkese ta'līm itmek cā'iz degüldür. Zīrā iḡtilāl-i 'ālem ḡāşıl olur. Ve ḡavāşşā gerḡi ta'līm cā'izdür. Velākin ḡavāşş ol mertebe ki; anuñla ḡavāşş oldılar. Faḡr-ı vifāḡa ile buldılar .

Pes, levāzım-ı iksirden olan ḡinā-yı şūriyi neylerler. Ve anlar ki ḡavāşş-ı 'avāmdur. Anlaruñ daḡi bilmedüği yegdür. ḡavlü Te'ālā velev besetā'llāḡü'r-rızḡa li-'ibādihi li-beḡav fi'l-arzı.

El-ḡāşıl insānuñ ma'āşı ve esbābı biribirine mürtebiḡ ve meşāḡḡ-ı keşire üzerine mevḡüfdür. Pes eger temkin ve eger telvin ehlidür ekşeriyye ḡānā'atle ve kifāfla ta'ayyüş iderler. -95A-

Şāḡabe iḡre çün 'Osmān olupdur Cāmi'u'l-ḡur'ān

N'ola dırsem dili mecmū'a-i esrār meşnādur.

Burada 'Osmān ihām ḡarīḡiyledür. Zīrā sebep-i taḡrīr-i nazm ve neşr olan Dervīş Muḡammed'ūñ müntesib olduğı devletlünün ismi 'Osmān Ağā'dur ki sābiḡan kethüdā-yı vezīr-i a'zam olmuş ve bu fakīr elinden dest-i tevbe bulmuşdur. Eger istikāmet ḡösterüb şıdḡ u ḡulūş ve yakīn üzerine dā'im olursa bilā rayb-i mazḡar-ı 'ināyet-i muḡlāḡa olur. Zīrā mübāye'anuñ evveli irādet ve āḡiri yakīndür. Ve bu ortada daḡi menāzil-i keşire vardur, menāzil-i ḡamer gibi.

Pes, sâlike lâzımdur ki kamer menâzil-i şūriyyesi kaṭ' idüb 'avdine bed'ine rucū' itdūgi gibi olur. Ol daḥi menâzil-i ma'neviyyeyi kaṭ' idüb âḥiri evvele muttaşıl olmağla sırr-ı eḥadiyyete nâ'il ola. Ve illâ yol üzerinde kalan aña ehl-i vakfe ve yoldan dönen ki aña ehl-i edbâr dirler. Ḥasârat-ı dünyâ ve âḥiret çeker. Ne'üzü bi'llâhi Te'âlâ ve Ḥazret-i 'Osmân'uñ -raḍıya'llâhü 'anh- câmi'ü'l-Ḳur'ân olduğı budur ki Ḳur'ân'ı muşḥaf-ı vâḥid içre derc itmişdür. Ve illâ fî'l-cümle cemî' Ḥazret-i Şiddîk -raḍıya'llâhü 'anh- zamânında olmuşdur. Tertîb-i âyât ve sûre ise Rasûlu'llâh'uñ -'aleyhi's-selâm- ta'yîni iledür.

Meşnâdan murâd Ḳur'ân'dur. Zîrâ kaşâş ve aḥbâr ve aḥkâm ve evâmir ve nevâhi ve va'd ve va'id ve mevâ'izi teşniye ve tekrîr olınmışdur. Ve bundan ğayrı vücūh-ı keşîre tefsîrimüz Rūḥu'l-Beyân'dadur. Ya'ni Ḥazret-i 'Osmân câmi'ü'l-Ḳur'ân olduğı cihetden aşḥâb-ı Rasûl arasında cem'iyet ile ma'rûf olduğı gibi mezkûr 'Osmân Ağâ daḥi bu fakîre mensûb olan aşḥâb-ı sulûk arasında daḥi cem'iyet-i kalîle mevşûfdur. Zîrâ 'avâm ve aḡniyânuñ sulûkleri ḥavâşş ve fuḡarânuñ sulûklerinden eşedd ve aḡvâdur ki İbrâḥîm Edhem'ün -ḡuddise sırruh-sulûki ḥükmindeür. Ve sulûk her çend ki aḡvâ ola. Ḳalb daḥi cem'iyetle olur. Ve cem'iyetlerüñ evlâsı dil-i insân mecmû'a-i esrâr-ı Ḳur'ân olmağdur. Anuñçün ehlü'llâḥ evâḥir ḥâlde tilâvet-i Ḳur'âna iştiğâl gösterürler. Zîrâ nüşḥa edebdur* ki nüşḥa-i ḥaḡâ'îk-i âfâk ve andan nüşḥa-i ḥaḡâ'îk-i enfûz ve andan nüşḥa-i ḥaḡâ'îk-i Ḳur'ân'dur. Ve bu üç nüşḥanuñ aşlı ve mebde-i nüşḥa-i ḥaḡâ'îk-i Raḡmândur. Ve Kütüb-i Erba'a-i İlähiyye zîkr olınan dört nüşḥaya işâretdür.

Pes 'ârifler bu dört nüşḥadan dâ'imâ okurlar. Ve bunda esmâ ḥükmince mezbûr 'Osmân Ağâ ḥaḡḡında ḥüsn-i tefe'ül vardır. Ḳabûl idene sa'âdet ; zîrâ mürşidüñ irşâdı ihtiyâr üzerine mebnîdür cebri degüldür. Ve Rabbüke yaḡluḡu mâ-yeşâü ve yeḡtâru. Allâḡümme'c'alnâ, mimmen ihtartahu ve faḡḡalteḡü 'alâ keşîri mine'l-'âlemîn.

Bu dünyâda hâli hüsni hâline nisbet ile anuñ

Hemânâ nisbet-i fark-âver-i ma' nâ vü mebnâdur

Hemânâ yekriz (ki) dimekdür. Fark-âver fark getüricidir. Aşlı âverde-i farkdur. Şoñra taqdim ve te'hîr ve hazfla vaşf-ı terkibi deyü ıtlâk itmişlerdür. Ya' ni lafzla ma' nânun farkı nice ise hüsni hâl-i dünyâ ile mezbûr 'Osmân Ağa'nuñ hüsni hâli dañi böyledür. Bundan maşşud anuñla hüsni hâlini beyân ve tercihdür. Zîrâ lafz-ı dâll ve ma' nâ medlûdür; maşşud ise medlûdür, dâll degüldür. Zîrâ dâll aña vesile olmak için vaz' olunmuşdur. Ve kezâlik meşşur 'Osmân Ağa'nuñ hüsni hâli vardur ki maşşud-ı bi'z-zâtdür. Ve dünyânun hüsni hâli aña göre bir lafz gibidür. Bunda ilhâb ve tehyic vardur. Ya' ni himmet-i 'âliye ehline gerekdür ki dinde olan hüsni hâli ihtiyâr eyleye ki derecât-ı uhreviyyeye sebebdür; yoñsa dünyânun hüsni hâlini ve münâşibini degül. -96A-

Hudâ'dür mâni' u mu'tî hazâ'in kabzasındadır

Kime virürse miftâhın ne söz her hükmi mücrâdur

Hazâ'in hizânenuñ cem'idür. Kesr ile hizâne emvâl-i nefise cem' ve hafz olınan mekândur, mahzen gibi. Kabza temsil tarîkı iledür. Ve illâ Hâk Te'âlâ'da dest ve kabza olmaz. Bu maşşunun ba'zı şerhi mürür itmişdür. Mücrâ, şığa-i mef'ül üzre icrâ olunmuş dimekdür. Her hükmden murâd Hâk Te'âlâ'nuñ hükmidür. Ve şâhibü'l-miftâha göre olmak dañi vechdür. Fetedeber. Ba'de zâ bu beytün tañkiki budur ki semâvât ve arzun hazâ'ini Allâh Te'âlâ elinde ve aña musahhardur.

Nitekim Qur'an'da gelür: "Ve li'llâhi hazâ'inü's-semâvâti ve'l-arzi"¹⁵⁶ Velâkin Rasûl'llâh -şalla'llâhü 'aleyhi ve sellem- kuşbu'l-vücüd ve medâr-ı 'âlemü'ş-şuhüd olmağla mazhar-ı ism-i a'zam olduğundan mâ'adâ huşuş üzerine rahmet-i külliyye dañi âyine olmağla. Nitekim Qur'an'da gelür: "Ve mâ erselnâke illâ rahmeten li'l-'âlemin"¹⁵⁷ Ve ism-i celâlün dañi külliyyeti ism-i Rahmân'a nâzır olmağın. Nitekim

¹⁵⁶ "Yerin ve göğün hazineleri Allâh'ındır." Kur'an-ı Kerim, Munafikûn Sûresi, 63/7

¹⁵⁷ "Ey Muhammed! Biz seni alemnâra rahmet olarak gönderdik."

Kur'an-ı Kerim, Enbiya Sûresi:21/107

Tenzil’de gelür: “Kul üd‘üllâhe ev üd‘ü’r-raḥman”¹⁵⁸ Bu ma‘nâ- celîle sebebi ile mefâtiḥ bi-esrihâ anlara teslîm olındı. Nitekim, ḥadişde gelür: “Ûtîtü mefâtiḥü ḥazâ’inü’s-semâvâti ve’l-arzı”¹⁵⁹

Pes erzâk-ı şuveriyye ve ma‘neviyye vesâ’ir umûr-ı dünyeviyye ve uhreviyyeden bir nesne yoḡdur ki miftâḥı anuñ elinde olmaya. Ya‘ni ol nesne anuñ şefâ‘atiyle ve anuñ yüzinden ḥuşûle gelür. Ve tâlibine vâşıl olur. Zîrâ Ḥaḡḡ’a bâbdur. Vezîr-i a‘zam olan sultâna bâb olduḡı gibi. Pes bir nesne ki Ḥaḡḡ’dan maṭlûb olur. Rasûlu’llâh yüzinden vâşıl olur. Nitekim “Kul üd‘üllâhi ev üd‘ü’r-raḥman” aña remz ider.

Zîrâ Rasûlu’llâh-‘aleyhis’selâm-ḡuşuş üzerine mazḡar-i ism-i Raḡmândur ki sâ’ir esmâ daḡı anuñ bahtında mündericdür. -96B- Anuñcün kâfire ve ‘âşîye vâşıl olan erzâk ve merâtib bile ol raḡmet-i külliyyenüñ âşârındandır. “Fe yemdudu’r Raḡmâne medden” âyeti daḡı aña îmâ ider. Zîrâ mevṭına göre ḡükm-i Raḡmân isminüñdür. Nitekim mevṭın âḡirete göre raḡîm isminüñ olsa gerek ki; ol ism-i bâṭın peyḡambere dâ’irdür. Anuñcün âḡiretde zâhir olur. Zîrâ âḡiret dünyânuñ ḡalbidür ki ḡaşrda ol ḡalb ḡalîb şüretine girse gerekdür.

El-ḡâşıl dünyâda tecellî şüret-i raḡmet ve âḡiretde ḡaḡîḡat-i raḡmetle olsa gerekdür. Bu cihetdendür ki bâb-ı şefâ‘at-ı ‘uzmâ orada meftûḡ olur. Ve bu yüz raḡmetüñ ṭoḡsân ṭoḡuzı anda zuḡur ider.

Pes bu taḡrîrden mefhûm oldı ki herkes Rasûlu’llâh’uñ -‘aleyhi’s-selâm- memnûnidür. Ve herkese ḡaḡîḡat-i Muḡammediyyeden bir pertev vâşıldur ki anuñ ol ḡaḡîḡate irtibâṭı ol pertev yüzindendür. Anuñcün her ḡâlde murâḡabe ve ḡayâ lâzımdur. Zîrâ Rasûlu’llâh -‘aleyhi’s-selâm- herkesüñ dâ’im ḡuzûrundadır. Ve ḡuzûr aña birze ise şenâ‘at ve ḡabâḡat sezâ degüldür. Meger bu ma‘nâdan câhil ola ki câhilüñ ziyâde keşreti vardur. Çünki zıkr olınan ma‘nâ üzre miftâḡ-ı külli ism-i raḡmân elinde ola. Ve Rasûlu’llâh daḡı -‘aleyhi’s-selâm- ol isme mazḡariyyeti

¹⁵⁸ “De ki: İster Allâh diye ister Raḡman diye dua edin.” Kur’ân-ı Kerim, İsra Sûresi, 17/110

¹⁵⁹ “Yerin ve göḡün hazinelerinin anahtarı bana verildi.”

Hadis-i Şerif Buhari-Rikak 53, Müslim Fezail 30

tämme bula. Pes anuñ yüzinden daği herkese miftāh-ı cüz'i virilürse hüküm anuñdur. Meşelâ; padişâhların padişâhlığı ism-i külli nişânlarındur. Sâ'ir merâtib ehli daği mertebelerine andan miftāh almışlardır. Merâtib ehli olmayanlar daği fi'l-cümle hişşe-menddür. Seyr eyle ki zâhirde adını bir faķir hânesin kilidleyüb miftāhın zabt ider. Ve ol ki gülhanıdır, anuñ derecesi derece-i müflisindür. Ve bu derece daği mefâtihten bir miftāhdur. Fe'efhem cidden. -97A-

Su'âl olunursa ki takrîr-i mezkûreden ma'hûz oldu ki herkes vücûdla vücûda muzâf olan nice umûrla memnûn oldu. Zîrâ vücûd daği 'aql-ı evvelden ifâza olunmuşdur. Pes Hâk Te'âlâ'nuñ mâni' ve mu'ti olduğu ne ma'nâyadır.

Cevâb budur ki ; ba'zı me'tâlibe göre ya'ni huşûş-ı maddeye nisbetledür. Bir kimse ki bir mertebeye tâlib olur, eger ol mertebeyi aña ifâza muvâfık hikmet ise a'tâ olunur. Ve orada ism-i mu'tinüñ hükmi zühür ider. Ve eger degül ise men' olunur. Ve orada ism-i mâni'nuñ hükmi zühür ider. Pes bu hikmete mu'tali' olan 'atâda şükr ve men'de şabr ider. Ve muqadder olmayan nesne-yi talebde ilhâh eylemez. Zîrâ cehldendür ve men' ve 'atâ Hâkka izâfet olduğundan fehmi olunur ki tâlib-i me'tâlib ve kâşid-i maqâşid olan kimse ma'tâlib ve maqâşidi ism-i külliden talep ve kaşid ide, cüz'iden degül. Ve cânib-i halka nazar itmeye.

Zîrâ halk âlât ve esbâb ve vesâ'it maqûlesidür. Feyz ise esbâbdan hâşıl olmaz. Belki müsebbibden vücûda gelür. Ve lütf yüzinde hâl bu olduğu gibi kahr yüzinde daği budur. Anuñcün enbiyâ ve evliyâ -'aleyhimü's-selâm- Hâk'dan Hâk'a şğındılar. Ve hâllerün Hâk'a arz itdiler. Belva hâlinde şikâyeti aña ref' itdüler. Zeyd ve 'Ömer veyle mâcerâyı kesdiler ve tevhîdi kemâle irişdurdiler. Bize daği düşen bu ma'nâyı bilüb 'amel itmek ve muhâkkiqlere taqlid eylemekdür. Ve illâ şirk lâzım gelür. Ve şirk her çünd-i hafı ise de bâ'is-i 'azâbdur. Zîrâ 'azâb tahtlîş-i cevher içündür. Cevhere küdüret ise şirkden gelür. Anuñcün kümmel-i insân işlâh-ı vücûda sa'-yı tām eylediler -97B-

Ne şabra bağla bel ne şükr ile kıl hâlûnî muhtel

Fenāya ir fenāya mā' adāsı ağ u qaradur

Bu beytde kümmel hâline işâret vardur. Zîrâ ağ ki şükre ve çara ki şabra nâzırdur. Umûr-ı izâfiye ve berâzihdendür. İzâfât-ı münkaṭı' olmaduça ise ḥaḳıḳat-i tevḥîd zuḥûr itmez. Ya'ni şabra bel bağlasuñ şabırla muḳayyed olursın ve şükre kemer-beste olsuñ Şükr ile bend olursın ve kemâl-i ıtlâḳ bulmazsın.

Pes, bu ikisi ile daḫi teḳayyüd itmek ihtilâl-i ḫâl ü teşviş-i bâleḫü mü'eddi olmağla fenâ-fi'llâḫ lâzım geldi ki lezzet-i şükr ve zehr-i şabrdan te'allüḳı ḳaṭ' idüb Şekûr ve Şabûr olan Allâḫ Te'âlâ'nun zât ve şıfâtı mertebelerinde kendi zât ve şıfâtı ki müstehlik ḳılmaḳ ve bi'l-küllıye nîsti bulmaḳdur. Ve bu mertebe kümmel-i evliyâ içündür. Anuñçün maḳâm-ı şabrda daḫi telezzüz iderler. Zîrâ şabrda Şabûrı ve şükrde Şekûri müşâhede eylerler.

El-ḫâşıl 'adl anlara göre fazldur. Ve fazlda müfzilihi müşâhede iden müfzil ile ferahnâke olur; fazl ile degül. Pes "Ḳul bi-fazli'llâḫ bi-raḫmetihi fe bi-zâlike fe'l-yefraḫü rütbe'i ebrâr"a göredür, muḳarrebine göre degül. Zîrâ muḳarribine göre "ḳul bi'llâhi fe bi-zâlike fe'l-yefraḫü" dimekdür. Velâkin bu mertebeden işâret ile iktifâ olındı. Ve bundan ağ ve çara 'ibâretinde hicâb-ı nûrâni ve zulmânıye remz vardur. Pes sâlike gerekdür ki ikisinden bile güzer eyleye. Tâ ki aşl-ı nûr ve mebd'e-i sūrûra vuşûl-i tâmm ile şeref-yâb ola.

Bu ḫükm-i idemem tefhîm bu ḫâli idemem ta'lîm

Bu emri idemem taḳsîm ki bunlar heb müşennâdur.

Ya'ni ḫükm-i fenâ ki ḫükm-i vaḫdetdür. Tefhîm idemem; zîrâ -98A-erbâbı gâyet-i ḳillet ve nihâyet-i nedret üzeredür. Şöyle ki misk-i ezfer ve kibriyet-i aḫmer gibidür. Pes fehm 'ani'llâhi ehli gerekdür ki bu maḳûle kelâm-ı daḳıḳ ile anuñla teḫâṭub vâḳı' ola. Sâ'irler ise böyle sözden nefret iderler. Zîrâ bildükleri ma'nâ degül ve fehmine daḫi tâlib olmazlar. Belki ḳâ'ilini zâhire muḫâlifdür diyü tazlîl iderler.

Ve kezâlik bu hâli ta'lim idemem. Ya'ni nice ta'lim ideyim ki müte'allim yokdur. Ve kezâlik bu emri tevzî' ve takسیم idemem. Zîrâ müsennâ ve mükerrer olmak lâzım gelür. Mağsüd-ı aşlı ise vahdet-i hakîkiyyeyi bilmek ve ehadıyyet-i zâtiye sırrın bulmak ve Hâk ile Hâk olmakdur. Ve bunda remz vardur ki takسیم olunub bu emr ya şâbrdur veya şükrdür veya âkdur veya karadur dinüldigi berâ-yı ta'lim ve tefhîmdür ki sâliklerün mübtedlerine müte'allik-ı kelâmdur müntehalarna degül. Bu sebebden didiler ki "el-'ilmü noqtatün keşserahu'l-câhilün" Ya'ni vahdeti, keşret şüretine komak ve metni şerh uslûbunda göstermek hakikat-i emrden câhil olanlara göredür. Tâ ki noqtadan fehme kâdir olmayan elifden kâdir ola. Ve elifden daği aHz itmek iktidârı yoğise ebcede çıka. Ve andan terakki idüb âyât ve süver ile icmâlınden tafşîle irişe ve metnün murâdına şerh yüzinden vâşıl ola.

El-hâşıl hüviyyet-i zâtiyye noқта gibidür ki esmâ ve şifât ve ef'âl aña şerh vâki' olmuş. Ve kezâlik 'aql-ı evvelün tenezzülâtı yüzinden nice keşerât ve tafşîlât zuhûra gelmişdür ki bu cümleden fi'l-hakîka murâd ta'lim ve tefhîm ve şuhûd-ı vahdetdür. Anuñçün kâmiller tecrid ve tevhiidi gözedürler. Ve bu şurûhdan metne reside olurlar. Ve noqtayı noқта merkezinde bulurlar.

Ve bu taqrirden fehm olunur ki bu taħrîre -98B- bâ'ış olan evliyâ Dervîş Muhammed gerçi evvelâ kaleme gelen nazma noқта mişâldür ki nice mevâzi'ın fehm idemedük diyü şerhine teşaddi ve tafşiline te'arruz eylemişdür. Velâkin bu şerhden mefhûm olan fi'l-cümle ma'anîdür. Belki bu nesr ol nazm huşuşında hayret-efzâ olmuşdur. Zîrâ umûr-ı hakîkiyye izhâr olındukça hayret ziyâde olur. Ve âħir bilinmekden kalur.

Pes niceler anı icmâl mertebesinden zabt iderler ki fehme daği âsândur. Nazar eyle ki bir kimse meşriqdan mağribe dek pertev-i şemsün intişâr ve tefriķına baksa ve tafşiline nazar şalsa bir kuruşadan bu kadar pertevün huşulinden ve ol pertevün hakikatini idrâkinden 'âciz olur. Hemân yegdür ki bir küçük hâneye dâhil olan pertevün icmâli yüzünden idrâk eyleye. Pes bu nazm daği kuruş-i âfitâb gibidür ki bu kadar şerh aña hayret-efzâ olmuşdur.

Ma' a hāzā 'alā't-tafşīl tahrīr olınsa nice mücelledāt olur. Zīrā 'ulūm-ı evvelin ve āhīrīn anda mūndericdūr. Ve niceler ki bu şerhe ve metine nazār itdükde sebeb-i tahrīr olanuñ ve ğayrılarıñ esmāsı anda derc olınuđından belki ğarāz-ı dūnyāya haml ide. Ve bu yüzden bu nođta ve şerhuñ sırrından mahrūm ola. Zīrā taħdīş-i ni' met bābındandır ki bu mertebeye vuşul-i ibtidāda ğarāz-ı dūnyādan munkaṭı' olmađladur. Pes intihāda ğarāz-ı dūnyā olmađ erbāb-ı hađıķate teveccühle mūnāsib olur.

Te'emmül eyle ki Allāh Te'ālā Qur'an'da zīnnet huşuş için Zeyd'ün ismini zıkr eyledi. Ve anda ki hađā'ik maṭlūbdur. Bevā'ise ve bu maṭūle esmānuñ indirācına nazār olınmaz. Bizim kelāmımuзуñ 'ibāreti Dervīş Muḥammed-i mezķūre ve işāreti ilā yevmü'l-ķiyām gelecek müste'idlere ve tālib-i Hađ olanlaradır. Huşuşan ki hālā hayātda olanlar dađi müstefid olurlar. Ve bunda ve ref'anā leke zıkrūñ sırrı fehm olunur. Fe'fhem cidden. -99A-

Ne İsmā'ıl Hađķı'yam ne bir şāhib-i terađķiyem

Ne bir ehl-i telāķiyem ne āyīnem mücellādūr

İsmā'ıl bu faķırūñ vaz'-ı halkı ile vaz' olınan ismi'dūr ki aşlında lafz-ı süryānidūr. Ma'nāsı, muṭı' ü'llāh dimekdūr. Ve ba' zılar didiler ki aşlı "İsmā' yā il"dūr ki "il" esmā'üllāhdandır. Ve hażret-i İbrāhīm -'aleyhi's-selām- "Yā Allāh baña bir ferzend-i necīb vir. Ve bu huşuşda du'āmı қаbül kııl" dimesiyle İsmā'ıl tesmiye olındı. Velākin bu söz medhūldur. Zīrā Hażret-i İbrāhīm lisān-ı Süryāni ile tekellüm iderdı. "İsmā'yā il"e ise lafz-ı Arabī'dūr. Pes Süryānī'den Arabī nice şadır olur. Meger lūgateyn miyānında ittifađ veyahūd lafzda teķarub vaķı' ola, İbrāhīm gibi ki Ebu Rāhim ile tefşir olınmışdır.

Ve İdris ki lūgat-i 'Acemiyye'de ma'nāsı derse qarīb olmađla keşret-i dirāsetinden ötüridūr. Pes denildi diyü ta'līl iledūr. Ve bu faķırūñ vaz-ı İlāhī ile mevzū olan esmāsı çokdur. 'Abdu'llāh ve 'Abdu'l-ķādir ve 'Abdu'l-hayy ve emşāli gibi. Nitekim ba' zı tafşīli vāridāt-ı Hađķıya nām kitābımızdadūr. Hađķı bu faķırūñ

vaz'-ı ilâhi ile olan laqâbıdır. Ve bundan gayrı elkâbı daği vardır ki anları Hâk bilür.

Ve ism ve laqâb ki vaz'-ı ilâhi ile vaz' olına. Tegayyür kabül itmez ve ismüñ tegayyürinden ziyâde ihtirâz gerekdür. Zîrâ haqîqati müsemmanuñ tegayyürine râci' dür. Ve müsemmä mütegayyür olsa şahibi şüret-i insâniyyeden hâric ve memsü' olur.

Hâkezâ kılelli hâzâ ma'nâ 'inde'l-ra'si's-şerîfî fî'l-haremi'n-Nebevîyyi. Nes'elü'llâhe'l-'aşmete ve'l-hıfza ve's-şüne. Bunda terakķiden murâd ahvâl ve maķâmâtdür ki haşâ'iş-i rahmetdendir. Nitekim "hüve'l-lezî yüşallî'aleyküm" âyetinde taşliyede herkesüñ hâline göre olan umür mundericdür. Zîrâ herkes 'âline göre tafakkud olunur. Ve bu terakķinüñ gâyeti telakķidür ki irişmek ve kavuşmak ve görüşmekdür. -99B-

Egerçi ki mertebe-i vaşlda daği merâtib vardır. Zîrâ 'aynü'l-'ayn olmaduķça muṭlak likâ kifâyet itmez. Ve âyineden murâd dil ve cilâlden maķşüd tecelliyâtdür. Zîrâ qalbüñ fî'l-haķîka cilâsı envâr-ı ilâhiyye yüzinden hâşıl olur. Velâkin tecellî-i zât hâşıl olmaduķça bi'l-küllîye küdüretten pâk olmaz. Pes her bir tecellî ile kanâ' at itmemek gerekdür. Zîrâ tecellî-i zâtdan gayrısı âfil ve gâribdür. Ve tecellî daği tecellî-i zât kadar kuvvet virmez.

Ba' de zâ bu beyt istikşâr-ı 'amel ve hâl tarîkıyla var olmuşdur. Zîrâ Qur'an'da gelir: "Ve fevķa külli zî 'ilmin"¹⁶⁰ 'Alîmi anuñçün yevm-i haşrde eger kâşir ve eger gayrı kâşir teneddüm itseler gerekdür. Kâşirlerüñ nedâmetleri kuşurlarına ve gayrı kâşirlerüñ fevķlerinde olanlara göredür. Ve bu nedâmet ve gayret-i insândan cennete duhûlinden soñra mürtefi' olur. Ve illâ elem ve guşşadan hâli olmaz. Hükmi mevṭın ise sürürdür.

¹⁶⁰ "Her ilim sahibinin üstünde bir ilim sahibi vardır." Kur'an-ı Kerim, Yûsuf Sûresi, 12/76

Bu söz kim söyledüm şimdi tutağör anı var imdi

Ki bir kaçra sözüm hikmetde biñ deryāya imādūr

Şimdi söylenen sözden murād mecmū'-ı nazımdur. Nitekim beyt-i lâhık anı te'yîd ider. İmā, işāret dimekdür. Ya'ni nazm egerçi ki kaçra mişāldür ki kalıldür. Zîrā toksān sekiz beytdür ki ehadıyyeti ile esmā-i hüsnā 'adedince olur. Velākin andan hikmet-i 'uzmā. Ahz ve istifāza olunmağda biñ deryādūr ki esmā'ü'llāhdür. Zîrā esmā-i ilāhiyye aşlında biñ ve ahadıyyeti cihetinden biñ birdür. Şofıra külliyātı cihetinden toksān tokuza tenzîl olunmuşdur. Ki biñe göre toksān toktuz bahrden bir cedvel gibidür. Ve bunda remz vardur ki mezbürdür. Ve pes Muhammedüñ ve gayrıların sülüklerinde bu nazm ve nesr kâfidür Pes bunuñ gayrı dañı ma'rifet taleb itmek muktezā-yı zevk degüldür. Men lem yezuk lem ya'rif. -100A-

Su'āl olırsa ki bu beytün mazmünü mā kabline muhālifdür. Nitekim zāhirdür Cevāb budur ki beyt-i sâbık istikşāra göredür. Nitekim güzer itdi. Ve bu beyt tahdîş-i ni'mete dā'irdür. Nitekim Kur'an'da gelür: “Ve emmā bi-ni'meti Rabbike fe-haddîş”¹⁶¹

El-hāşıl insān kendi fevkında olana göre ehl-i kuşūr ise de fî-nefsi'l-emr mün'amün 'aleyh olmamak lâzım gelmez. Ve'l-hamdü li'llāhi Rabbiye'l-a'lā. Ve bu fakirden bu Ana dek 'ulüm-ı 'akliye ve nakliye ve keşfiyyeden otuz kadar eşer şādır olmışdur ki kimi üç mücelled-i kebîrdür tefsîr gibi. Ve kimi iki mücelled-i kebîrdür Şerh-i Muhammediyye gibi. Ve kimi mücelled-i kebîrdür, evā'il-i meşnevi üzerine düşen şerh gibi. Ve bu maqûle rasā'il-i maşşūr degüldür.

Saña ebyātumuñ zevki bedeldür erbā'ināta

Ki feyz-i rahmete mizāb-ı zer mecrā-yı pehnādūr.

Ebyāt beytün cem'idür ki nazm ve şi're göre. Ve buyüt beytün cem'idür ki meskene göre gālibdür. Erbā'ināt cem' erba'ındür ki kırk gündür. Nitekim hadîşde

¹⁶¹ “Rabbiniñ nimetine gelince, onu anlat da anlat.” Kur'an-ı Kerim, Duha Sûresi, 93/11

gelür: “Men ehlâşa li’llâhi erbâ’ine şâbâhan zeharat yenâbi’ü’l-ḥikmeti min ḳalbihi ‘alâ lisânihi”¹⁶² Maḳşûd erbâb-ı taşavvufuñ riyâzât ve mücâhedât üzerine binâ itdükleri kırk gündür ki ‘aded-i kâmindür. Anuñcün ṭiynet-i Âdem kırk gün taḥmîr olındı ki her günü yevm-i ilâhi ḥasebiyle biñ yıldur. Ve nübüvvet daḥi bi-ḥasebi’l-gâlib kırkıncı yılda zâhir oldı. İsâ -‘aleyhi’s-selâm- otuz üç yaşında ref olunmak yalñız Meryem’den tevellüdi ḥasebiyledür ki nişf-ı ‘ömrdür.

Ma’a hâzâ evâḥir-i ezmânda nüzülünden soñra kırk yıl dünyâda ḳarâr itse gerekdür. Pes mecmû’-ı ‘ömr yine deḳḳâkatü’r-riḳâbı güzer ider. Nitekim ba’zı kümmel yetmiş seksân ve toḳsân yıl mu’ammer olmışlardır. Egerçi ki sinn-i Nebevî üzerine olmayanlar için meşreb-i Muḥammedî üzerine degüldür didiler.

Taḥḳîki budur ki cemi’-i meşâribi cem’ itmişdür. Şeyḥ-i Ekber -ḳuddise sırruh- el-Eṭḥar gibi -100B- ve sâ’ir erbâ’ inât daḥi buña ḳıyâs olına. Ve dimişlerdür ki Rasûlu’llâh’dan -‘aleyhi’s-selâm- i’tikâf şâdir oldı. Velâkin erba’in şâdir olmadı. Ve evvel ki ḳable’n-nebüvve cebel-i Ḥirâ’da taḥalli itdiler. Kırkuñ mâ-dünîdür. Belki erba’in ḥazret-i Mûsâ’dan -‘aleyhi’s-selâm- şâdir oldı. Nitekim Ḳur’ân’da gelür: “Ve iz va’adnâ Mûsâ erba’ine leyleten”¹⁶³ Ve bundan Ḥazret-i Mûsâ ile Fahr-ı ‘âlem’üñ mertebede farkları zâhir olur.

Zîrâ Fahr-ı ‘âlem -‘aleyhi’s-selâm- kümmel-i isti’ dâdlarından sırr-ı erba’ine; erba’inden evvel nâ’il oldılar. Egerçi ki Nübüvvete göre erba’inde zuḥûr vâḳî’ oldı. Pes bu ümmet-i merḥûme i’tikâf ve erba’inüñ mecmû’ı ile ‘amel eylediler. Zîrâ Hüdâ enbiyâya ‘aleyhimû’s-selâm- ittibâ’la emr olınub febi-hüdâhüm iḳtedi buyurıldı. Ve Leyle-i Mi’râc’da namâz ḥuşuşında kelâm-ı Mûsâ ile Ḥaḳḳ’a ‘avd ve ricâ-i tenzîl-i Hüdâ-yı mezkûruñ esrârındandır. Ḥaşuşâ ki Mûsâ’da -‘aleyhi’s-selâm- kelimiyyet sırrı var.

¹⁶² “Kim kırk sabah Allah’a ihlaslı olursa kalbinden lisanına hikmet pınarları akmaya başlar.”
Hadis-i Şerif, Hilyetü’l Evliya, Camius-Sağır

¹⁶³ “Bir zamanlar Musa ile kırk gece (Tur ‘da vahiy için) sözleşmiştik.”
Kur’ân-ı Kerim, Bakara Sûresi, 2/51

Ve hem kitâbda daği tafâzülli vardur. Zîrâ gerçi ki yüz dört kitâb dirler. Fe-
emmâ kitâb fi'l-ḥaḳîḳa ikidür ki: Biri Tevrât ve biri Ḳur'ân'dur. Mâ'adâsı şuhuf
maḳûlesidür: Şu kadar vardur ki Zebûr ve İncîl daği 'izâm-ı hacmi ile kitâbeyn-i
mezkûreyne ilḥâḳ olunub ḥikmet-i ilâhiyye ḥasebiyle yüz dört kitâb dinildi. Ve
Yahûdi tâ'ifesi Tevrât'uñ kitâbiyyetine ve tafḏîline nazâr idüb "icmâl-i tafşîli nice
nüşâ ider" diyü küfr üzerine ḥüşşır oldılar.

Ḳur'ân-ı 'azîm ise bir icmâldür ki cemî'-i şuhuf-ı ilâhiyyenüñ ḥaḳâ'îḳı anda
mündericdür. Ma'a hâzâ icmâl ve vazîhdur, mu'aḳḳad degül. Ve mîzâb-ı zerden
murâd altûn oluḳdur ki Ḥâzret-i Ka'be'de muşalle'l-ebrâr didükleri yeşil taşlar
üzerine cereyândur. Ve ol yeşil taşlar Ḥicr-i İsmâ'îl'de vâḳî' olmuşdur ki ḥicr-i
İsmâ'îl'e ḥaḳîm daği dirler. Ve İsmâ'îl ve vâlidesi Hâcer -'aleyhime's-selâm- ol
ḥaḳîmde medfûnlardur. -101A- Ol yeşil taşuñ şaffi gerçi ḥâric-i Ka'be'dedür.
Velâkin dâḥil-i Ka'be'edendür. Pes orada namâz kılan dâḥil-i Ka'be'de namâz
kılmış olur. Aşlı budur ki ol maḥal 'Abdu'llâh ibnü'z-Zübeyr -raḏıya'llâhü 'anh-
zamânında dâḥil-i Ka'be'den idi.

Şoñra Ḥaccâc anı Beyt'den iḥrâc eyledi. "Ve min ḥayşü lâ yedri" bir ḥidmetde
bulındı ki sebep-i maḡfireti olmak iḥtimâli vardur. Zîrâ bu işde ḡayret-i ilâhiyye
zuhûrı vardur. Ol sebebden ki farazân ol maḥal dâḥil-i Ka'be'de dâ'ire-i divârda
olsa ehlü'llâh Ka'be içinde namâz kılmâḳdan ötüri bevvâbe ve Beni Şeybe'ye
muḥtâc olurlardı. Pes kimseye 'arz-ı iḥtiyâc vâḳî' olmasun içün ol maḥal-i taşrada
alıḳondı. Pes orası taşrada bî-bevvâb iken bevvâbe mürâca'ata iḥtiyâc ḳalmadı. Ve
mecrâ-yı pehnâ inlü ve yaşşı şu aḳacaḳ yirdür.

Bunda ebyâtı mîzâb-ı zere ve feyz-i ḥikmeti mîzâb-ı zerden cereyân iden âba
teşbîh vardur. Ya'ni ey Dervîş Muḥammed ve kezâlike senüñ ḥükminde olan tullâb-i
Ḥaḳḳ teşnagân sırr-ı muḥlak bu ebyâtuñ zevḳi saña erba'inâta bedeldür. Ya'ni
erba'inâtda ekl olınan menn ve selvâ-yı ḥaḳâ'îḳ ve ma'ârif bu ebyâtdan zevḳ olunur.
Ve belki her erba'in bu zevḳi virmez.

Mağşūd-ı aşlı ise riyāzāt-ı mücerrede degüldür. Belki tağşīl-i ‘irfāndur. Tağsil-i irfāne ise bu ebyātdan özge sebeb-i qarīb olmaz. Pes bu ebyātdan feyz-i hikmet istifāza olunur ki dimāğ-ı cān anuñla ziyāde çāşni-dār olur. Ve bunda remz vardur ki vücūd-ı insān-ı kāmīl Ka’be gibi mükerrem ve kelāmı āb-ı mīzāb gibi mergüb ve belki āb-ı zemzem-asā lezīzdir. Pes ol ki teşne ve marīzdür, zāhirde Ka’be ve zemzeme, bātında Rabbi Ka’be’ye ve hikmetem ve haqīkatde mazhar-ı kāmīle ve feyze tālib olmağ gerekdür. Sırra’llāhü Te’ālā bi-fazlihi. -101B-

Nuğātum güyiyā hāl-i siyehdür çehre-i feyze

Sütürum ser-keşīde serv-i reşk-ārā-yı Tübā’dur.

Nuğāt ve nuğāt kitāb ve surād gibi nuğtanuñ cem’idür. Bunda feyz için bi-tarīki’t-tahlīl-i çehre işbāt olunub bu nazmuñ nuğtaları aña hāl-i siyeh gibi kılındı. Ya’ni mağbūblaruñ çehrelerine siyeh beñler nice zīnet virürse feyz-i hikmet yüzine daği siyeh nuğtalar öyle zeyür ve hüsn zā’id virür; güyā ki bu nazm ve anuñ nuğāti olmasa feyz-i hikmeti çehresinde revnağ ve ān olmazdı.

Ve mağla’-ı şānīde suğurı i’tidāl ve istikāmetde serv-i ser-keşīdeye teşbīh vardur. Ve müşebbehe olan serv daği bi-tarīki’l-mubālağa reşk-ārā-yı şecere-i Tübā olmağla vaşf olındı. Ya’ni bu feyz ü suğur gerçi bi-hasebi’z-zāhir mazharı yüzinden arızıdır. Velākin semāvī olan Tübā’dan efdaldür. Zīrā Tübā’dan na’im-i zāhire şādır. Ve bu suğurdan na’im-i bātına bāhirdür. Ni’am-ı bātına ise ni’am-ı zāhireden evlādur. Zīrā ni’am-ı zāhire fāniye ve ni’am-ı bātına bākiyedür. Egerçi ki Tübā’ya göre fenā yokdur. Zīrā ni’am-ı uğreviyyedendür. Ve kezālik sāye-i Tübā’da cesed-i müsterīh ve zıll-i sütürda cān mütene’imdir. Mağşūd-ı aşlı ise cānuñ tene’üm ve istirāhatıdur cesedüñ degül.

Devātüm nündür andan çıkubdur harf-i ma'ni heb

Bu ilhāmuñ maqāmı “Kābe kavseyi ev ednā”dur

Devāt micre divit didükleridür. Nün'dan murād nokţadur ki mertebe-i eħadiyetdür. Ya'ni ümmü'l-kitāb didükleri aşl kitābü'l-vücüddur. Nün'la tesmiyeye vech budur ki ol mertebe müctema'-i midādi'l-mevāddur. Ya'ni ne kadar nukūş-ı 'ālem var ise ol mertebede müctemi'dür ki Kātib-i Ezel anı yed-i şun'ıyle elvāh-ı esmā üzerine nakş eylemiş ve ħurūf ve kelimāt ve āyāt ve şüveri tafşil kılmışdur. Kātib devātdan ahz itdüğü midād ile şaħife üzerine -102A- ħurūf ve emşālini nakş ve tersim itdüğü gibi. Anuñcün 'ālem-i kebire nüşha-i āfāk ve 'ālem-i şağire nüşha-i enfüs ve ikisinün sırrını cem' iden Qur'an'a “Nüşha-i Qur'an” dinildi.

Ba'de zā kitāb ikidür: Ki birine kitāb-ı vücūd-ı ħaķıķi dirler ki anuñ ħurūf-ı mücerredesi, esmā-i zātiyye-i eħadiyye ve kelimāti, esmā-i şifāt-ı vāħidiyye ve āyātı, esmā-i ef'āliyye-i vāħidiyye ve süver, esmā-i āşariyye-i mazħariyyedür. Ve biri kitāb-ı vücūd-ı zillī dirler ki ħurūf-ı 'āliyyāt-ı şu'unāt-ı ħaybiyye ve kelimāt-ı tammātı a'yān-ı şābite-i 'ilmiyye ve āyāt-ı müte'āliyyātı ħaķā'ik-i ervāħiyye ve mişāliyye ve süver-i kāmilātı şuver-i ħissiyye-i 'ayniyyedür. Ve bu iki kitābuñ her birine “Kitāb-ı Mübīn” dirler ki ikisi de “Lā yemessühü ille'l-muħahherün”da dāħildür. Ya'ni Qur'an-ı kavliyi muħdiş ve cünüb ve emşāli mess itmekden memnu' olduğı gibi. Qur'an-ı fi'liyi daħi ħades-i bātin ehli mess ve idrāk itmekden maħcürdür.

El ħāşıl insānda tahāret-i zāhire ve tahāret-i bātına gerekdür ki ol tahāret ħasebiyle mess-i Qur'an muħlakā mürāħħaş ola.

Pes ekşer nāsuñ ħaķā'ik ve ma'āriife 'adem-i ittilā'ları bātinlarının levsi-māşivā ile mütelevviş olduğındandır. Şöyle ki eger kevneyne lemħa ħalmasa 'ālem-i ħaķıķat münkeşif oladışer. Ve ta'allukāt te'ayyün-i cismānīnün āşarından olmağla bu te'ayyüni izābe lāzım geldi. Ve bunuñ mu'zam-ı ħicāb-ı umūr-ı tabi'iyedür ki ħücb-i zūlmāniyyedür. Andan şöñra umūr-ı rüħāniyyedür ki ħücb-i nūrāniyyedür. Andan şöñra daħi mertebesine göre perde vardur. Ve bunlaruñ mecmü'ı yetmiş biñ

hicâbdur. Pes mādāme ki bu hicâblar münharik olmaya cemāl-i hüviyyet mütecellī olmaz. Egerçi ki ol mertebeye vüshülden evvel cemāl-i esmā zāhir olmaktadır.

Bu cihetdendir ki anı maḳḫūd bi'z-zāt kıyās idüb berāziḫ ve kıyüdda ḳalurlar. Ve belki niceler mürted olurlar. -102B- Ve ilhām-ı telḳındür ki bātına rāci' dūr. Gāh bilā-vāsıta ve gāh bi-vāsıta olur, vahy gibi. Ve 'ulemā bi'llāh te'eddüben kendi ḫāllerine ilhām ve aḫvāl-i enbiyāya-'aleyhimü's-selām- vahy didiler.

Nitekim enbiyāya göre da'vet ve evliyāya göre irşād diyü itlāk eylediler. Ve "Ḳābe ḳavsey"den murād maḳām-ı vāḫidiyyet ve maḳām-ı " ev endā"dan maḳḫūd maḳām-ı eḫadiyyetdür. Pes vāḫidiyyet şıfāta nāzır ve eḫadiyyet zāta dā'irdür. Ve ef'āl, ḫücbü's-şıfātudur. Nitekim şıfāt daḫi ḫücbü'z-zātudur. Anuñcün perde-i ef'āl dirīde ḳılmadukça cemāl-i şıfāt zāhir olmaz. Ve perde-i şıfāt-ı daḫi ḫarḳ itmedükce cemāl-i zāt bāhir olmaz. Ve esmā zātla bile i'tibār olunur. Pes anuñ rütbesi şıfātın mu'aḫḫardur.

El-ḫāşıl kemāl-i ḫaḳıḳi ve cemāl-i zātiye vüshül, derdece derece şu'ud itmek ile vücuda gelür. Nitekim emkinede ibtidā Mescid-i Akşā ziyāret olunur. Zīrā anda bir namāz beş yüz namāza bedeldür. Ba'de Ḥarem-i Nebevī ziyāret olunur ki anda bir 'ibādet, biñ 'ibādete bedeldür.

Ba'de Ḥaremu'llāh ḫavāf olunur ki anda bir tā'at, ḡayrı emkinede yüz biñ tā'ata bedel olur. Ve ḫilāfi ki ma'siyetdür. Aña kıyās olına. Pes bu ziyārātın olan tertīb, ef'āl ve şıfāt ve zāt arasında olan tertibe remz ider. Ḥuşuşan ki miḳātuñ ḫārici, maḫall-i āşār ve nefis, miḳāt-ı mebd-i ef'āl ve ḫarem menşe-i şıfāt ve nefis, Ka'be-i merci'-i zātudur. Ya'ni bunlara işāretdür. Anuñcün tecerrüd ve iḫrām lāzım gelmişdür. Pes şüretde, şürete vüshül için tecerrüd-i şürī lāzım gelicek, ma'nāda ma'nāya duḫül için tecerrüd-i ma'nevī lüzümü bi-ḫarīḳi'l-evlādur. Ba'de zā bu ilhāmuñ maḳāmı"Ḳābe ḳavseyni ev endā" olmak şıḫhatinden kināyedür. Zīrā ol maḳāma şeytān ve nefis duḫül itmez. -103 A-

Egerçi ki fi'l-cümle maḳām-ı şıfāta dāḫil olur. Bu sebebdendir ki secdede şeytān i'tizāl ider. Zīrā secde fenāya nāzırdur ki maḳām-ı zāta duḫül itmek ba'be'l-

fenā'e'l-küllidür. Velâkin Ka'be ki şüret-i sırru zâtdur. Aña şeytân duhûl ider. meţâfa duhûl itdügi gibi. Zîrâ şüret ile sırruñ miyânında fark vardır. Pes fikr eyle ki secde her nerede vâkı' olsa insân ol maħalde ve ol demde maħzûz olur. Ve her nerede secde olmasa, Ka'be olursa da insân ol mekânda ve ol sâ'atde maşûn olmaz. Bu cihetden ehil-i 'amera-i Hâremi'llâh onlara gerekdür ki hâllerine mağrûr olmayalar.

Zîrâ bir kimse ki hâmil-i nefsi emmâre olsa Ka'be'yi kendine hücre ittiḥâz itse bile müfid olmaz. Ve eger hâmil-i nefsi muţma'inne olursa Ka'be'nüñ haricinde bile 'ismete mağrûndur. Zîrâ enbiyânuñ -'aleyhimü's-selâm- ma'şûm ve evliyânuñ -kâddese'llâhu esrârahüm- maḥfûz oldukları, şüret-i Ka'be ile muḳayyed olmağla degüldür. Belki sırrına dâ'irdür.

Pes şol kimse ki ehl-i ḳalb ola; ya'nî ḳalbini vâcid ola, fâkıd olmaya, aña her mekân Ka'be ḥükminde olur. Pes Ka'be tarafına hareket itmek ya vicdân-ı ḳalb veya Hüdâ-yı enbiyâ ve evliyâyâ iḳtidâ ve ittibâ' içündür. Anuñçün Ka'be âḫirü'l-menâzıldür. Hüviyyet-i zâtiyye âḫirü'l-maḳâmât olduğı gibi. Ve bu tafşîle nihâyet olmaz, zât u şifâta nihâyet olmaduğı gibi.

Pes "ḡayetü külli hareketin sükûnun" vefḳınca ḳalem bu maħalde vâkıf olmaḳ lâzım geldi. Velâkin her meclisüñ âḫiri ḫelvâ veya anuñ ḥükümünde bir lezîz nesne olduğı gibi. Ki bu meclis-i maḫabbet ve 'ışḳ ve sözün pâyânı daḫi şüret-i nâzmda bir târiḫ-i mergûbla olmaḳ lâzım geldi. Tâ ki nâzır olanlar bu ḫelvâdan mütelezziz olalar. Ve ḫitâm-ı şerâb-ı ḫaḳîkide râyiḫa-i -103B- misk bulalar.

Ve ol târiḫ budur ki keşîde-i silk-i beyân kılınur:

Mevc-i Hızır oldu yine kılzüm-i feyz-i gaffâr
Şadef, dil; güheri ma' rifet-i kıldı nişâr

Evliyâ himmetine uğradı nâgâh-ı kalem
Rû-yı levha yine nakş eyledi bunca esrâr

Böyle bir defter-i esrâr bulunmaz tahkîk
İhşân eyle dilerseñ niçe ehl-i dili var

Var ise rûh-ı kudüs eyledi câna imdâd
Enfûs-i Hızır veyâhûd anı kıldı işâr

Bir nefesde bu kadar sırr-ı nihân itdi zühûr
Dest-i luğf-ı ezeli eyledi ref'-i estâr.

Fehmî nâm ' aklı dürüst keşfi İlâhi olına
Ola mı hiç bu eşer-i zerre ce cā-yı güftâr

Çıkdı bir hâtif-i gaybî didi Hakkî târih
Görmedi dîde-i cân böyle Kitâbü'l-Envâr -1131-

Çıkdı bırakdı elf Hakkî dedi târihi

ŞERH-İ NAZM-I HACI BAYRAM VELÎ

Qāle mescidū cibāhi'l-esmā 'i'l-muṭalleqati ve muḥtidū aḡlebi furū' i't-ṭurukī'l-
Ḥaqqati. Ekmelū'r-ricāli Ve emşelū ehli'l-bāli Ḥazretū Şeyhū'l-Ḥacī Bayram -
ḳaddesa'llāhu Te' ālā sırrahu- Ma' a esrāri sa 'irū'l-kibārū'l-kirām Bi-lisāni diyyārihi
Hasbemā fāzā fi-meşra' i ihtiyārihi-1A-

Çalabum bir şār yaratmış iki cihān arasında

Çalab, cīm-i fārisī ile lisān-ı Türkide dā'ir olan esmā-i ilāhiyyedendür; Tañrı ma' nasına. Pes, kāfir ve fāsıka çelevi iṭlāḳı küfr ü fişḳ ḳabilindendür. Zīrā şeyṭānī ve nefşānī olan kimseye ilāhī nisbeti dürüst degüldür. Mecāz ise her yerde cāri olmaz. Âhirinde mīm, mütekellim-i vaḡde delālet ider ki herkesün Ḥaḳla kendi miyānūnda ilāhiyyet ve me'lūhiyyet irtibāṭı vardır. Zīrā bu ḡayşiyet-i irtibāṭ olmasa me'lūhdan ilāha 'ilm ta'alluḳ itmezdi. Ânuñcün Tenzīl'de gelür: "Fa'lem ennehü lā ilāhe illā'llāh"¹⁶⁴ Pes bu mertebenün māverāsına bi'n-nisbe silsile-i irtibāṭ munḳaṭı' dūr. Zīrā 'ālem veleḡ ve ḡayretdür. Ve nisbet-i mezkūre her şahsın isti' dādūña göredür. Zīrā kiminde vesā' iṭ az ve kiminde çoḳdur.

Ve niceler mazḡar-ı esmā-i külliyye ve niceler daḡi mazḡar-ı esmā-ī cüz' iyyedür. Sulṭan ve Sadrā' zam ve sâ'ir umerā ve ḡavāşi gibi. Şār lafz-ı Türki' dūr şehir ma' nāsına. Velākin 'Arabi ve Fārisi'den terkīb-i kelime itdükleri gibi. Nitekin taleb iden ve ṭrāz iden -1B- dirler. Türki' ve Fārisi'de daḡi terkīb iderler; şāristān gibi. Ki lisān-ı 'Acem'de şehristān ma' nāsına, isti' māl olunur. Nitekim ehli-tetebbu' a mazānnında rüşendür.

¹⁶⁴ "Bil ki! Muhakkak Allah'dan başka ilah yoktur" Kur'an-ı Kerim, Muhammed Süresi, 47/19

Burada şâr ile murâd kalbdür. Nitekim Nâzım -kuddise sırruh- bu nazm-ı mu'ammâ üslûbda tasrîh itmişdür. Pes, ğayrı mehâmil_bi'l-cümle mehcürdur. Nitekim dirler: "Sâhibü'l-beytedrî bi mâ fîhi"

Ma'a hâzâ bu şeş beytün mazmûn-ı haķâ'ik-i şî'âr-ı kalb üzerine devr ider. Sâ'ir mahâmilde ise adem-i taḫbîk ehl-i kalbe ğayr-ı hafîdür. Ve kalbden şâr ile tâbir eyledi. Zîrâ mecmû' u'l-kuvâ mecmû' âtü'l-esmâdur ki ḫurûf-ı âliyât ve sûtür-ı sâfilât da 'iresinûn merkezidür.

Ḥuşûşan ki ba' de'l-kemâl rûhdan ekmeldür. Zîrâ rûhuñ bedene ta'alluķ kalbi sinni't-tecelliyât taķrîb içündür .Anuñçün dirler:"Şâkird-i kâbil,üstâzdan üstâz olur. Ve ferzend-i muķbîl derece-i pederden terâķķi bulur." İcmâl ve tafşîle ğöre bu ma'nâdandır ki Ḥatemi'n-Nebiyin -şalla'llâhü 'aleyhi ve-sellem- âḫîr evlâdı Nübüvvet ve ḫatem-i neseb ve nâme-i risâlet iken asl-ı asîl olan Âdem ve fer'-i nesîl olan İbrâhîm-i Mükerrrem'den ve sâ'ir abâ-i kirâmdan-'aleyhi's-selâm- zirve-i mirķâyı faẓl ü şerefe pa-nihâde oldu. Ki nihâyet 'âlem-i terkîb olan felekü'l-eflâk taķbîl-i kademi ile şeref-yâb olduğı anâ şâhid-i kavîdür.

Bu cihetden dimişlerdür ki "arş-ı 'azîm-i ârâm-ğâh rûḫ-ı nebevî vâcibût-ta'zîmdür." Şâm ülü'l'azmuñ karar-ğâhı ise kursi-i kerîmi ve bunuñ şüreti meyvedür ki aşıl olan nûvât ve ferî' olan lezzeti istikmâl ve iştîmâl ile aşıldan ercâḫdur. Ve bir şâr didüğünde ihâm-ı laḫîf vardır. Nitekim Ḳur'an'da gelür: "Mâ ce'ala'llâhü lî-ricâlin min kalbeyni fî-cevfîhi"¹⁶⁵ Zîrâ külliyyet-i esmâya maḫal bir olur-1A- dârü'l-mülk melikü'l-mülük ğibi. Sırr-ı ilâhinûn tenevvü'ât-ı tecelliyât ḫasebiyle ğerçi bir kaç maḫall-i ta'ayyüni vardır.

Fe-emmâ' bi-hasebi'l menâzil olan maḫâll-i ta'ayyünâtdur. Ve illâ dârü'l-mülk olmaķ üzere maḫall-i ta'ayyün kalbdür. Faķaḫ bu sebebdendür ki ümmü'l-ķurâ daḫi birdür ve Faḫr-ı 'âlem-'aleyhi's-selâm- kalbü'l-'avâlimdür. Anuñçün zuḫûri ile kimse zâhir olmamışdur. Anlaruñ kalbleri üzerine vâriş olan velînûn daḫi vücûdı

¹⁶⁵ "Allah bir adamın içinde iki kalb yaratmamıştır." Kur'an-ı Kerim, Ahzab Süresi, 33/4

böyledür. Ve bu ma' nānuñ nazā'iri çokdur, te'emmül olına.

Ve Nazım'uñ -kuddise sırruh- iki cihān bir şār muqabelesinde zıkr itdüğü letafetden hālī degüldür. Nitekim ka' beteynün ciheti setti cihāna muqābil gelmişdür. Ve her vaḥdet yā lafzen veya ḥükmen veya ḥaḳīqaten keşrete muqābildür. Meger vaḥdet-i ḥaḳīqīyye olā ki anuñ keffesi bir nesne ile mütevāzi degüldür. Anuñçün tevḥīd-i ḥaḳīkī mizān-ı a' mālī vaz' olmaz. Ve iki cihāndan murād 'ālem-i ecsām süflī ve 'ālem-i ervāḥ 'ulvīdür ki 'ālem-i ḳalb bu ikinün miyānuñda ḥaḳīqat-i berzahıyye vāqī' olmuşdur. Laḥm ü 'azm arasında guzrūf gibi. Bu cihetdendür ki ḳalbün kuvā-yı rüḥāniyye ve cismāniyyesi vardur.

Evvelkisi kuvvet-i 'aḳlıyye ve ḥayāliyye ve emşāli gibi. Ve ikincisi kuvvet-i sem'ıyyedür ve başariyye ve nazā'iri gibi. Ve cihān ki dünyādur 'ālem-i ecsāma nāzırdur.

Pes, 'ālem-i ervāḥa cihān-ı ıtlāk olınmak bi-ṭarīḳi't-teḡallübüdür ki bi-ḥüküm'l-civārdur. Ve illā ḥadd-i cihān 'inde'l-muḥaḳīḳıyn muḳa'ar-ı felek-i sābi' den taḥte's-serāya dekdür. Ki bu mecmū'ına 'ālem-i kevn ü fesād ıtlāk olunur. 'Ālem-i ervāḥ ise fevḳa'l-'arşa ıtlāk olunur. Ve bundan fehmi olunur ki 'arş-ı muḥiṭuñ māverāsı 'inde's-şūfiyyū'l-mekāşifin 'ālem-i lā-ḥalle ve lā-mellā degüldür. Nitekim ḥukemā ḡalaṭ itmişlerdür.

El-ḥāşıl 'ālem-i ervāḥı bāḳī ve 'ālem-i ecsām fānīdür -2B-fānīdür. Şu kadar vardur ki ecsām-ı küll daḥi sereyān-ı berekāt-ı ervāḥ ile 'ālem-i fesāddan ḥāricdür. Anuñçün bilā ve tefessüh ḳabül itmez. Zırā sereyān-ı mezkūr ḥasebi ile cevher-i rüḥ ile muttāhiddür.

Ve beyt-i şerīf ki şuret-i ḳalbdür. İki cihān arasındadır ki maşriḳ ve maḡribdür. Zırā vasaṭ arz-ı ma' mūrede vāqī' olmuşdur. Maşriḳ ve maḡrib ise ervāḥ ve ecsāma işāretdür. Nitekim Tenzil'de gelür: "Ve lillāhi'l-maşriḳü ve'l-maḡribü"¹⁶⁶ Pes ḳalb-i insāna miyānı dü 'ālemde vāqī' olmaḡla nehār-ı tecellī ve leyl-i istitārī cāmi' dür.

¹⁶⁶ "Doḡu da veḡ batı da Allah'ındır." Kur'ānı Kerim, Bakara Sūresi, 2/115

Anuñçün gelür: "Müşahedetü'l-ebrâr beyne't-tecellî ve'l-istitâr."Egerçi bi-ḥasebi'l-ḥaḳîka muḳarribine göre ḥükmü leyl-i mürtefi' dür. Anuñçün gelür sınıf-ı menâhilü'l-cennetü lâ yestetiru'r-rabbü 'anhum. Zîrâ 'âlem-i fenâ ve maḳâm-ı ednâda müşâhedât ile muḡtenim oldukları gibi. 'Âlem-i beḳâ ve maḳâm-ı ḳâbe ḳavseynde daḡi tecelliyâtı şıfât ile mütedâr gelürdür. Bir vech ile ki; vech-i zât ü şıfâtta olan dü rengi ki anlara yek renk olmuşdur. Pes âyîne-i şıfâtta müşâhede-i zâtdan cüdâ degüllerdür.Ve ol 'âlem-i mişâl ki ervâḡ u ecsâm arasında berzâḡdur. Ḳalb-i insân anuñ nümüdârıdır. Bundandır ki 'âlem-i ecsâmuñ şüveri mir'ât-ı ḳalbe mün'akis olmaḡdadur. Anuñçün ehl-i dil ḡayr-ı vuḳû' ı nesne ile iḡbâr olınsalar taşdıḡ itmezler.

Zîrâ şüret-i vücüd dile mün'akis olmamışdur. Ve aḡkâm-ı ḡayb daḡi dâ'ima mütenezzil olmaḡdadur ki ol daḡi 'âlem-i taḡdîre göre emr-i vuḳû'dur. Meşelâ; hilâlüñ ḡalḳa ṡulû'ından evvel dile ṡulû'ı ve bârânuñ vech-i arza nüzülünden muḳaddem dile nuzülü vardır. Bu sebebden ma'nâ ki 'inde'n-nâs henüz meḡḳüddur. Ehl-i mükâşefe ḳalbinde mevcüddur.Pes, ḳalb iki vech şâhibidür. Biriyle 'âlem-i ḡayba müteveccih ve biriyle daḡi 'âlem-i şehâdete nâzırdur. Yalñuz ehl-i ḡayb ve ehl-i şehâdet olanlar-3A-ise böyle degüllerdür.Belki cihet-i vaḡdet ehilleridür.

Bundan zâhir olur ki 'âlem-i ecsâm ḳalbün ḳafası gibidür.Ve ḳafâyı âyîneye bir emr-i keşif ile muṡallâ olmasa rû-nümâ olmadıḡı gibi. Mir'ât-ı ḳalbde daḡi rütbe-i mazḡar didükleri perde olmasa ḳaṡ'â mir'ât olmazdı. Rütbe-i mazḡar ise ki ridâ'ül-kibriyâ daḡi dirlir. 'Âlem-i ecsâm vech ile nâzırdur.Fe'fhem cidden

Ve bunda kezâlik bâhr oldı ki ḳalb şehri-i vücüduñ zâhir ve baṡınuña ḡâkim ve cemi'i kuvâ-yı âfâḳıyye ve enfüsiyyesine melikü'l-mülükdür. Ḳuvâ-yı âfâḳıyyenüñ ibṡidâsı ta'ayün-i rûḡdur.Ve kuvâ-yı enfüsiyyesinüñ evveli ta'ayyün-i nütfe'dür.Zîrâ 'âlem-i mişâl muṡlâḳ rûḡa tâbidür ki ḡilkâtde anuñ levâḡıḳındandır.Ve 'âlem-i insân ta'ayyün-i nutfeye mevküfdur. Egerçi ki rûḡ daḡi nutfe ile devr ider. Fehm-i şu'übetlu nesnedür.

Bundan ḡâfil olan "ve nefehṡü fihi min rûḡi" maḡâle-i münîfesinüñ zâhirine maḡrûr olub rûḡ-i insân ḡâricden menfûḡ oldı sanur. Ve rûḡ-ı izâfiyenüñ maḡalli

te' ayyünü kalbdür ki muḍḡa-i sanevberiyedür. Egerçi ki kalb fi'l-ḡakīka laṡife-i Rabbaniyedür. Ve rüḡ-ı mezküre maḡall-i ta' ayyün olmaḡdan rüḡ müteḡayyiz olmaḡ lâzım gelmez. Belki her vech-i ekmeliyyet maḡall-i ta' alluḡunu beyândur. Zirâ rüḡuñ bedene ḡulülü yoḡdur; belki ta' alluḡı vardur, zâti muṡlaḡanuñ cemî'-i ta' ayyünâta ta' alluḡı gibi. Ve rüḡ-i nebâtinüñ maḡall-i ta' ayyüni ciġer, ve rüḡ-ı ḡayvâninüñ maḡall-i ta' yini dimâġdur. Anunçün maḡall-i idrâkdür ve cemî'-i ḡayvanât daḡi fi'l-cümle idrâk ile muttaṡıfdur. Ve kalb rüḡ ve cismüñ izdivâcından tevellüd itmiş veled-i şerîfdür ki ' aḡl-ı ḡudsî aña ḡâdimdür.

Ve bundan fehmi olındı ki kalb bu tevellüd ḡasebiyle maḡlûḡdur. Anunçün Nâzım -ḡuddise sırruh- "yaratmış" diyu ta' bir eyledi. Ve maḡlûḡiyyetinden sırr-ı ḡadîm olması lâzım gelmez. Belki kendi sırr-ı ḡadîm ve zuḡur-ı ḡâdişdür. Ve anuñ şâr -3B- olmasından fehmi olındı ki ' âlem-i ervâḡ ve ecsâm aña nisbet ile ḡarye gibidür. Ve ḡarye daḡi egerçi cem' iyyeti müştemildür; fe-emmâ şehre nisbetle basitdür. Bu sebebden Ḳur'ân kalbe nüzül itdi. Nitekim Ḳur'ân'da gelür: "Nezele bihi'r-rühu'l-emîn ' alâ ḡalbıke"¹⁶⁷ Ya' ni ma' nâsı cem' iyyeti müş'ir olan Ḳur'ân'uñ meḡbiti ma' na-yı mezkürdan mefsûḡ olan kalb oldı.

Bundan fehmi olındı ki kalbden eşref nesne yoḡdur. Pes ḡarvî olan şehre muḡâceret itmek lâzımdur. Tâ ki ehl-i cem' iyyet ola. Ve ḡalbüñ kemâli ' ilm-i bi'llâhdur. Pes sâ'ir kemâlât-ı ḡuvâ ve a' zâ anuñ kemâline tâbi' dür. Ya' ni anuñ kemâli maḡşûdı bizzat ve ġayrün kemâli maḡşûd-ı bi'l-' arz dur. Meşelâ bir kimse her ne ḡadar tecvîd ehl-i olsa anuñ kemâline kemâl-i lisânî dirler. Ve bir kimse Zerḡâ-i Yemâme gibi üç günlük mesâfeden görse anuñ kemâline kemâl-i baṡarî dirler. Ve bir kimse ḡırâd-ı ṡarîḡ üç günlük mesâfeden istimâ'-i şavt itse anuñ kemâline kemâl-i semî' dirler.

Ve bir kimse rehberân-ı ḡavâfil gibi semt-i ḡaşdı istişmâm-ı türâb ṡarîḡi ile ma' lûm idilse anuñ kemâline kemâl-i şemmi' dirler. Ve bir kimse ba' zı ricâl gibi üç

¹⁶⁷ "(Rasulüm) Onu ruhu'l-emîn (Cebrail) (uyarıcılardan olası diye) senin kalbine indirmiştir."
Kur'ân-ı Ḳerim, Şuara Sûresi, 26/193-194

günlük mesâfeyi bi-ṭarîḳi't-tayy bir ḥatve eylese anuñ kemâline kemâl-i riclî dirler. Ve bir kimse İbn-i Mukle, Dilḳüti, Musta'şamî ve 'İmâd ve Şeyḫ Amâsiyyevî kadar cevdet-i kitâbet ve hüsn-i ḥatṭa mâlik olsa anuñ kemâline kemâl-i yedi dirler. Pes, kanı ḳalbüñ kemâli ki 'ilmî bi'llâhdur. Anunçün bu 'ilm-i bi'llâh ḥâşıl olmasa bir kemâl ile iftihâr itmek dürüst degüldür. Ve eger kemâl-i ḳalbi ḥâşıl olsa gayrı kemâlât olmasa daḫi besdür. Ve eger olursa muḥassinâtdandur ki memdühdür. Bu sebebdendür ki Ḥacı Bayrâm-ı Veli ve Yunûs Emre ve emşâli ulüm-ı resmîyye ve kavânîñ-i 'aḳliyyeden behresi ḳalîl olanlara ḥakîm-i İlähi dirler, gayrılara dimezler. Zîrâ ḥikmet ki ma'rifetü'l-eşyâ-i 'alâ mâ-hiye 'aleyhdür. Ehl-i ḳalbüñ iffetdür.-4A-

Ba' de zâ şehrde mükim olan kimesne her murâd olan nesne ile merzûḳ olduḡı gibi ehl-i ḳalb daḫi böyledür. Bu sebebdendür ki evveli bâbü'l melekût olan felek-i evvel maḳâm-ı ḳalbdür. Zîrâ maḳarr-ı rühâniyyet Âdem'dür -'aleyhi's-selâm-. Pes, felek-i evvel bâbü'l-melekût olmaḡla cânib-i 'ulvîsi ḳanṭara-i 'âlem-i ervâḫ ve cânib-i suflîsi manzara-i 'âlem-i ecsâmdur. Bundan fehm olunur ki bu şehr-i ḳalbde fi'l-cümle ṭavîle-zen-i ikâmet olmayan kimsenüñ esb-i rûḫı zîñ-i beşeriyyetden insilâḫdan soñra felek-i evvele toḡrı te-kâpü idemez. Meger ki imân-ı gaybîde îḳâñı ola. Pes, bu şüretde câ'izdür ki ṭarîḳ-i inâyetden şehr-i maḳâm-ı ervâḫa vâşıl ve a'mâl-i şâliḫa-i şeri'yeye ile istişḫâbı ḫasebiyle maḳâmât-ı 'ulviyyeden birine nâzil ola. Ve illâ şehrden ziyâde dür olan kimseye idrâk-ı cum' a yoḡdur.

El-ḫâşıl sebeb-i perişânı olan ḳurâ-yı nefis ve ṭabî'atdan şehr-i ḳalbe muḫâceret ve yaḫûd aña ḳarîb bir menzilde ikâmet lâzımdur ki nidâ' -i sem-i irci' -i câna reside olduḡda menzil-gâḫı dile ḫurâmân ola. Fe'f-hem.

Baḳıcaḡ dîdâr görinür o şârun kenâresinde

Dîdâr; aşlında ârende-i dîd(e)dür görme getürücü ma'nâsına. Yüzin görinen yerinde isti'mâ olıñdu. Kenâre kâf-i 'Arâbîñüñ feth ile ve aḫirinde ha-i gayrı-ı melfûza ile ve kenâr-ı ṭaraf ma'nâsındadır.

Ma'lûm ola ki Şeyh Nâzım-ı kuddise sırruh- bu beyt ile aksâ'l-makâmât olan ru' yete işâret eyledi. Anunçün cim ile bed' eyledi. Zîrâ cim cemâle remz ider. Ve felek-i başârı felek-i sem'iden şoñradur. Ya'ni evvel muhâtabât-ı sem'iyedür Hazret-i Kelîm -'aleyhi's-selâm- vâkı' olduğu gibi. Ve şâniyen müşâhedât-ı başâriyyedür ki rûtbe-i Habîbdür -'aleyhi's-selâm-. Bundan fehmi olunur ki makâm-ı ru' yet makâm-ı mâ'rifetden efdâldür. Zîrâ makâm-ı sem' de nice 'ârif vardur ki henüz müşâhedât-ı -4B- kalbiyye ve mu'âyenât-ı sırrıyye ile şeref-yâb olmamışdur. Ve ru' yetüñ iki rûtbesi vardur: Biri ihtîşâş-ı nebevîdür ki dünyâda ru' yet-i başâriyyedür. Ve biri dahî umûm üzerinedür ki ru' yet-i başiretdür. Zîrâ bu ru' yet dünyâda cümlesi enbiyâ ve cemî'i kümmel-i evliyâyâ 'âlem-i insilâhda hâşıl olmışdur. Hatta Hazret-i Kelîm'e dahî vaqt-i harûrda hâşıldur. Zîrâ ol vaqtda memnu' olan ru' yet-i başâriyyedür.

Nâzım' uñ -kuddise sırruh- baķıcaķ didüğünüñ sırrı budur ki "fa' teberü yâ ulü'l ebşâr" mücibince mazhardan zâhire 'ubür lâzımdur. Tâ ki cemâl-i hazret bâhir ola. Ve illâ hucb-ı kevniyye ile maħcüb olanlarıñ nazarı münhaşır olmağla ol cemâli görürler ve görmezler. Zîrâ gördükleri mazhar-ı rıza-i kibriyâdur. Ve mürtedi olan kimse taht-ı ridâde görünüp görinen bi-hasebi'z-zâhir ridâ olduğu gibi. Anları dahî şıfât-ı hüsn ki hissîdür.

Hüsn-i şıfâtdan işğâl ve iğfâl eylemişdür. Zîrâ hüsn-ü şıfât melekûtdandır. Dîde-i hiss ise muţâla'a-i melekûtdan bî-behredür. Belki muţâla'a-i mezkûre dîde-i dil ile hâşıldur. Nitekim Kur'an'da gelür: "Ve kezâlike nuri İbrâhîme melekûte's-semâvâti ve'l ard"¹⁶⁸ Ve kenardan murâd şehr-i kalbün her kenârdur yoħsa bir kenârı degüldür. Faķad ve illâ ru' yeti taħdîd lâzım gelür. Zîrâ vücûd-i Haķ bi'l-cümle vechdür. Pes, tecellîsi taraf-ı maħşûşdan degüldür. İnkâr-ı ru' yet idenler gâyi bi şâhide kıyâs edüp ğalata düşdiler. Bilmediler ki vech-i muţlaķa nazâr itmek başâr-ı muţlaķ iledür, muķayyed ile degüldür. Fe'fhem cidden.

¹⁶⁸ Böylece Biz kesin iman edenlerden olması için İbrahim'e yerin ve göklerin muhteşem varlıklarını gösteriyorduk."

Kur'an Kerim, En'am Sûresi, 6/75

Ve kenāre ‘ibāretinde sırr-ı adağ budur ki taḥṣīli ru’yet için işbāt-ı bu‘d ve tasvīr-i dūri ile temsīl-i ru’yettür. Zīrā didār görünmek rā’i ve mer’inūn beḳāsiyla olur, fenāsiyla degül. Ya‘ni rā’i mer’ide fānī olsa ol hālete ru’yet dimezler. Zīrā ‘ālem-i vahdetde şirk olmaz.-5A- Ve ḥadīşde gelür: “Ve eselūke lezzete'n-nażari ilā vechike'l-kerim ebeden dā'imen sermeden”¹⁶⁹ Ya‘ni ekmeli ehli'r-ru’yet olan Fahr-i ‘ālem -şalla'llāhü ‘aleyhi vesellem- cenābları lezzet-i nażar taleb eylediler. Bu ḥod ma'lūmdur ki lezzet-i mezkūre ‘ālem-i beḳāya nāzırdur. Anunçün ebed ve devām ile taḳyid eylediler.

Pes, bu ma'nāya devām-ı müşahede ve her müşahedede vicdān-ı lezzet umūr-ı mümkinedendür. Ebrār ve muḳarrebīn miyānuñda şu kadar fark vardur ki ebrāruñ lezzeti nāḳışadur. Zīrā henüz tecelliyāt-ı ef'āl şifātdadur. Zīrā sırları fenāya ve zāta terākki üzerinedür .Ve muḳarrebīnūn lezzeti lezzet-i kāmiledür. Zīrā tecelliyāt-ı ef'āl ve şifātdan tecelli' i zāta terākki itmişlerdür. Ve sırları beḳāya ve şifāta tenezzül üzerinedür. Pes, her ehl-i şifāt ehl-i zāt olmaz. Ve her ehl-i zāt daḫi şifāta tenezzül bulmaz. Belki nice ‘ārif vāḳıf olur ve nicesi daḫi ‘ārif-i vāriş rütbesūn iḫrāz ider.

El-ḥāşıl lezzet-i kāmile odur ki mazḥar-ı şifātda zāhir-i zāt ile aşīnā olası ki hem nur-ı şifāt ile münevver ve hem cemāl-i zāt ile müteşerrif olası. Bundan fehmi olındı ki nice şüretde dūr olanlar fi'l-ḥaḳīḳa nezdīklerdür. Ānuñçün bu ‘ālem-i dünyā kimine cennet ve kimine cehennem olmışdur. Zīrā esfel-i sāfilinde olmağ a'lāy ‘illiyinde olmağ münāfi degüldür. Ateşde olmağ gülşende olmağ münāfi olmadı gibi. Nitekim İbrāhīm-‘aleyhi's-selām- ḥālīdür. Ve bu vechdendür ki Qur'an'da gelür: "Ve naḥnū aḳrabu ileyhi min ḥabli'l-verid"¹⁷⁰ Ve yine gelür; " Ve hüve ma'aküm eyne mā küntüm"¹⁷¹ Pes yār ile hem-nişīn olan sümme'l-ḥayaḳda olsa daḫi yine şaḫrā-yı pehnāverdür. Ve illā şaḫrā-yı fesīḫā-i cihānda belki cennet-i şüveriyede olsa daḫi yine sümme'l-ḥayaḳdadur.

¹⁶⁹ "(Ey Allah'ım.) Senin kerim olan yüzüne tatlı bir bakışla ebedi olarak bakmak istiyorum."
Hadis-i Şerif

¹⁷⁰ "Biz ona (inşana) şah damarından daha yakınız." Kur'ânı Kerim, Kaf Sûresi, 50/16

¹⁷¹ "Siz nerede olursanız olun O sizinle birlikte dir." Kur'ânı Kerim, Hadid Sûresi, 57/4

Binā'en 'aleyh 'alā hāzā maḳām-ı kalbī taḫşīl itmek gerekdür.ZİRā ziyāde vūs'atından sırr-ı Hāḳḳ'a cilvegāh oldu. Ve belki ḳalb libās-ı Hāḳ oldu. Nitekim "mā vese'ani-5B-arzı ve'l-esmā'i.Velākin vese'ani ḳalb-i 'abdi" aña remz ider. Bundandır ki ehl-i irādet olanlar ba' de taḫşīl-i ḫırḳatü'l-bāṭın zāhirde daḫi ḫırḳa-pūş olurlar Kemāl-i aḫlāḳuñ sırrını bilmeyenler ise ḫırḳa-i dervīşe daḫl iderler. Egerçi ki kārı ḫırḳa bu a' şārda müşkil oldu. ZİRā bī-mağz olan ḳaşre döndi.

Ve Şeyḫ Nāzım-ḳuddise sırruh- şehruñ kenāresini ru'yete zarf eyledi. ZİRā ru'yetin taḳayyüdünden mer'inüñ taḳayyüdü lāzım gelmez.Anuñçün Ḳur'ān'da gelür;"Ve fī-hā mā teṣtehihi'l-enfüsu telezzü'l-a'yün."¹⁷²Ya' ni bu āyetde a'yün ehl-i cennete lezzet baḫş olan ru'yeti ḫaḳdur.

Ma'ā hāzā cennet aña zarf olmuşdur. Nitekim ḫarf zarfdan me'ḥūzdur ve yine Tenzīl'de gelür ."Vücūhun yevme-izin nāzıratün ilā rabbihā nāzırah"¹⁷³ Ya' ni bu ḳavl-i münīfle zamān nazra zarf olmuşdur.Ve yine sûre-i Necm'de gelür:"İnde sidretü'l-müntehā "¹⁷⁴Ya' ni 'indiyyet ru'yet-i Hāḳḳ'a zarf olmuşdur.'Alā eḫade'l-akvāl ve Vāḳi'āt-ı Herā'iyye'de gelür: "Men eḫabbe'r-ru'yeti eḫabbe maḫallehā ve hüve'l-cennetü" Pes, bu taḫrīrden mefḫūm oldu ki fuḳaḫānuñ "Velev ḳāle era'llāhü fī'l-cenneti.Yekfiru ve lev ḳāle mine'l-cenneti lā yekfirü didüklerinde cedvā yokdur ZİRā cennetüñ rā'i ve ru'yete zarfiyyetinden mer'iyye daḫi zarfiyyetini fehm eylemişlerdür. Hāḳ Te'ālā ise zamān ve mekāna ḫülūlden münezzehdür. Bu ise sū'i fehmdür.ZİRā bir kimsē ru'yetü'l-hilāl 'inde's-şeceretü'l-fulāniyye dise şeceretü'n-nefs hilāle zarf olmaz, belki rā'iye ve ru'yetine zarf olur.

Mü'min ḳardāş Fahr-ı 'ālem-salla'llāhü 'aleyhi ve sellem-dünyāda bāş gözü ile Hāḳḳ'ı gördi dirler. Bu ne maḳūle sözdür, te'emmül eyle. Egerçi ki onun ru'yeti maḳām-ı terkībüñ nihāyetinde cesedi enver ve 'ayn-ı izhar ve sırr-ı izharuñ eḫādiyyeti ile idi. Pes, ḳayd-ı cānibi 'abde göredür; cānib-i Hāḳḳ'a göre degül. Ve

¹⁷² "Orada canlarının istediği, gözlerinin hoşlandığı şeyler vardır."

Kur'ānı Kerim, Zuhuf Sûresi, 43/71

¹⁷³ "Yüzler vardır ki o gün ışıl ışıl parılayacaktır.(Onlar) Rablerine bakacaklardır."

Kur'ām Keḫrim, Kıyāme Sûresi, 75/22-23

¹⁷⁴ "Sidretü'l Müntehanın yanında." Kur'ānı Kerim,Necm Sûresi,53/14

‘abd-i kayūd-ı zî-muṭlaḳ -6A-olsa vücūdı vücūd-ı Mevlâ gibi, bi'l-cümle ‘ayn olur. Pes, kayd-ı kânde ḳalır ve ḫâlet-i şalâtda bu ma‘nâ gâlib olmağla ya‘ni anda muḫâzât-ı Ḥâzret-i İlähiyye bulunmağla Cenâbı risâlet-penâh -‘aleyhi’s-selâm- ol ḫâlde ḳafadan daḫi görürler. Maḳsūd-ı Nebevî cihet-i ḳafayı taḫşîş degüldür. Zîrâ ol ḫâlde cemi‘i cihâdı baṣar olurdu. Belki bi-ḫasebi'l imâme şufûf-ı şaḫâbe-yi tekâddümleri ḫasebiyledür. Ve ce‘altü ḳurrete ‘aynî fi's-selâti" sırrı budur. Fehmden âciz olanlar ise vâz‘ına zâhib olurlar. Zîrâ evvelâ dünyâ ve uḫrâ ‘uḳbâ ve belki mevlâ olmaḳ nice mümkindür dirlir.

Bilmezler ki şalâtuñ zâhiri dünyâdan olmaḳ batını uḳbâdan olmağı münâfi degüldür. Ve belki kemâl odur ki ḳayd içinde ḳayddan muṭlaḳ olasın. Ya‘ni cesed ve dünyâ maḫşûr ve muḳayyed iken Rabb-i vâḫîd-i Ḳahhârı bu maḫşûr ve muḳayyed içinde ru‘yet ile maḫşûr ve muḳayyedi daḫi ḫaşr ve ḳayddan taḫlîş idüb el‘ân ‘alâ mekânin ‘aleyh sırr-ı ‘amîḳi ile devr idesin.

Ba‘de zâ maḫşûl-i ma‘nâ-yı beyt budur ki bir kimse ki sâlik-i mukâşif ve ârif-i mu‘âyin ve vâşıl-ı vâcid ola. Ve şehri-ḳalbe tariḳ-ı fenâdan duḫûl bulâ. Ve beḳâ-yı şîfât-ı Ḥaḳ‘la Ḥaḳḳ‘a nazar şâlâ. Ol şehriñ çevresinde ve her tarafından ve derûn ü birûnında cemâl-i Ḥaḳḳ‘ı muṭâla‘a ider. Zîrâ dimişlerdür ki: “Leyse fi'd-dâri gayruhu deyyâr.” Ve bunda ve‘şterâktî'l-arz bi-nûr-ı rabbihe sırrına remz ve telvîḫ vardır. Zîrâ egerçi ru‘yet-i ḫaḳîḳiyye cismden münâsâliḫ olub ‘ayne terâḳḳî ve ‘aynden daḫi tecerrüd edib sırr-ı mücerrede vüṣûl ile olur. Velâkin ‘âlem-i ‘ulvî ve sufî ve eger âfâḳî cemâl-i Ḥaḳḳ‘uñ tenezzülâtü ve ister sâlâtındandır. Pes, cesed daḫi muṭayye-i rûḫ olmaḳ sebebiyle bahre der-i tecellîdür. Ve maḫall-i tecellîden bî-tecellî geçilmez. Ve ḳaḅḅî mîzâb-ı vücūd vardır ki ândan bir gûne feyz içilmez. Ve bundan zâhir oldu ki ‘âlem-i-6B-hejdeh-hezâr merâtib-i tecelliyâtdur. Zîrâ tecelliyât-ı şuhûdiyye tecelliyât-ı vücûdiyyeye menuṭdur. Bu ma‘nâdan bî-behre olan şuhûd-ı libâs vücûddan tecrîd itmek ister. Bu ise maḫbûbı ‘uryân eylemekdür. Sırr-ı maḫbûb ise ‘uryân olduḳda ne sen ḳalursın ve miyâne ve ne kenârüñ ḳalır. Pes, kelâm-ı ḡafletden istiḳâzdadur yoḫsa hetk-i perde de degüldür.

Su'âl olunursa ki ğaflet nedür?

Cevâb budur ki, yitmiş biñ hiçâbdur ki; kimi zülmânî ve kimi daħi nurânîdür. Nitekim hadîşde gelür:“Hiçâbühu'n-nur”¹⁷⁵Ve bir rivâyetde gelür: “Hiçâbü'n-nâr”¹⁷⁶ Ve bu hiçâb ğâfile göredür ki maħcübür. Ya'ni hâlet-i vaşda vuşlat nidüğün bilmez.Yoħsa mükâşife ve Hakk'a göre degüldür. Zîrâ Hakk Te'âlâ maħcüb degüldür. Ve illâ maħşür olmak lâzım gelür Belki kendi şıfatı ile muħtecibdür, nev'arūs tutuħ ile muħtecib olduğu gibi.

Tutuħ, ya'ni kınâ' ise añâ hiçâb degüldür. Belki ğayre hiçâbdur. Bu meclîsde ise ğayr yokdur. Pes, şana'ât-ı hak kime hiçâb olur ve güzelüñ âyine mer'i ve râ'ıye hiçâb olmaz. Pes, hiçâb didükleri gözde olan perdedür.Ve gözden şurb-ı 'âyn ile ta'bir ider.Ve 'aynden maħsüd zâtdur. Ve zâtdan murâd haķikât-i insâniyyedür ki haķikât-i vücûbiyye ve imkâniyyenüñ berzaħıdır. Pes, bu haķikâti zıkr olınan hucb-ı kevnıyye ve ğayr-ı kevnıyyeden tecrîd eden cemâl-i hazreti görür.Ve illâ felâ.

Su'âl olunursa ki hucub-ı kevnıyye nedür?

Cevâb budur ki 'âlem-i ecsâm ve ervâħdur. Zîrâ, ikisi daħi maķâm-ı halkdandır.Nitekim Qur'an'da gelür:"İllâ lehü'l-ħalkü ve'l-emrü"¹⁷⁷Ve rüħüñ 'âlem-i emrden ya'ni bî-madde ve müddet olduğu maħlûķıyyetini münâfi degüldür. Nitekim hadîşde gelür:“Evvelü mâ ğaleķa'llâh rüħi”¹⁷⁸

Su'âl olunursa ki hucub-ı kevnıyyendür.

Cevâb budur ki; mes'ele meskütun 'anhâdandır hüviyyet-i muţlâķa ve zât-ı eħadiyyeye vâşıl olanlar bilürler.-7B-Ve bunda tenbîh vardur ki gözi olanlar şehr-i kalbi muţala'aya gelürler ve ehl-i dili ziyâret idüb anlaruñ ru'yetini numüdâr ru'yet-i haķ bilürler. Zîrâ anlaruñ kalbleri nazâr-ğâh-ı ilâhî ve mesabb-ı feyz-i nâ-

¹⁷⁵ “Onun perdesi nurdur.” Hadis-i Şerif, Müslim-İman 293

¹⁷⁶ “Onun perdesi ateşdir.” Hadis-i Şerif, Müslim-İman 293

¹⁷⁷ “Bilesiniz ki yaratmakta emretmek te O'na mahsustur. Kur'an-ı Kerim, A'raf Sûresi,7/54

¹⁷⁸ “Allah'ın ilk yarattığı ruhumdur.”(Bu manaya yakın ifade Keşful Hafa'da Abdürrezzak'ın rivayetinde Cabir İbni Abdullah senediyle bulunmaktadır) Hadis-i Şerif

mütenâhidür. Bu sebebdendir ki ehl-i dilûn kavlen ve fi'len kavânin-i mer'ıyye ve cümle-i evzâ' ve etvâr-ı şer'ıyyedür. Zîrâ şuret-i Hâk'dur ve Hâk'da zulm olmadığı gibi şuret-i Hâk'da dahi yoktur. Ve hadîsde gelür; "Men râ'anî fil menâmi, fakad râ'a'l-Hâkka"¹⁷⁹

Ve seyyidü't-tâ'ife Cüneyd-i Bağdâdî buyurur: "Leyse fî-cübbetî siva'llâhi." Ve kelâm-ı Manşûr'da gelür: "Ene'l-hâkku." Ve Şeyh Şibli buyurur: "Ene esmâ'u ve ene ekûlü" Ve re'isül-ârifîn Şeyh Muhyiddin buyurur: "Lev 'araftümünî li-secedtümünî" ve Ebu'l-Hasan el-Hârkânî buyurur: "Es-süfiyyü leyse bi-mahlûkîn" Ve 'alâ hâzâ erbâb-ı hâkîkatden niceler -kaddese'llâhu esrârahum- zübde-i hâkîkatden dimâğı ehl-i dile çâ-sinî bahş olmuşlar ve kelimât-ı 'irfaniyye söylemişlerdir.

Cümlesinûnî maşûdî kemâl-i Hâk'un zühürünü beyân ve cemâl ve celâlinûnî hâkâ'îkını 'ıyândur. Vay ol karavî meşreb olan mahcûba ki yitmiş biñ perde ile piçide ola. Ve didelerine mîl-i 'amâ çekilüb şehr-i dile hareketden kâla. Ve şehr ü şehri nedür bilmeye.

Nâgehân o şarâ vardum o şarı yapılır gördüm

Nâgehân nâgâh dimekdür. Ansızın ma'nâsına ki 'Arab fücâ'eten dir. Nâ-nefy içindir. Leyse ma'nâsına ki Lisân-ı Türki'de andan degül ile ta'bîr olunur. Meşelâ; Nâ-merd, er degül dimekdür. Geh, gâhdan tahfîf olunmuşdur. Âhîrine lahik olan elif ve nûn-ı nisbet te'kid ifade ider. Burada nâgehân ibâreti ziyâde mahallinde vâkı' olmuşdur. Zîrâ zühür-ı nûr keşf-i fücâ'idür. Ve ibtidâ-yı Meb'aşde gelür: "Fecâ'ehül-vaḥyi" Ya'ni nâgâh aña vaḥy geldi. Evliyâya ilhâm ve keşf ü tecellî geldiği gibi.

Zîrâ sünnet-i ilâhiyye vaqt-i kerâmet-i ihfâdur. Egerçi ki müte'ehhil -7B- müsta'il-i kerâmet olan kable'l-vukû' kerâmete muntehâdur. Anunçün sâlik-i meczûb dirlir. Ve ol ki muczûb-ı sâlikdür ka'ide-i ilâhiyye üzerine olmadığından mâ'adâ vukû'î nâdür ve şulûk-ı kemyâbdur. Anunçün ekşer-i mecânin bu kabildendir. Pes,

¹⁷⁹ "Beni rüyasında gören hakkı (doğruyu) görür." Hadis-i Şerif, Müttefekün aleyh

Şeyh Nâzım -kuddise sırruh- şehri-ı kalbün fi-nefsü'l-emr hâlini beyândan sonra kendinün hâlini dahi 'ayân eyledi. Ve ehl-i mükâşefe ve müşahededden olduğunu taşrih kıldı. Zîrâ şârâ varmak kıyeden intikâl ve kadem be kadem andan irtihâl iledür. Kıyeden murâd ise evvelâ ceseddür ki tabi'at didükleri anı müstemildür. Ve şâniyen nefsdür ki cünd-i hevâ ile kırb-ı şârı dilde bir sevâd-ı a'zam gibidür.

Ve rûh-ı insânî 'âlem-i tabi'at ve nefste iken ma'cûbdur. Zîrâ ikisi de el-vâs ma'külesidür. Anuñçün Kıur'an'da gelür: "Fe'hlâ' na'leyke" Ey cerrid rûhuke 'an ta'allukı't-tabi'iyeye ve'n-nefs hatta yeküne cedîden bi'-mekâmi'l-kırbı ve'l-vuşüli ve'l vişâli¹⁸⁰ ve yine Tenzîl'de gelür: "Lâ yemessühü ille'l-mu'tahherun"¹⁸¹ Ey lâ yemessül-Kıur'anül ha'kıkiyye illâ'l-mu'tahherune 'an levşi'l-ta'allukâti mu'tlak. Pes, shevât-ı hissiyyeden munka'tı' olduğda güyâ şehri-ı dilün iki menzilinden birin kaç'itmiş olur. Andan sonra 'âzim-i 'akabe-i nefis olup anuñ dahi nişib ü firâz hevâsın bertaraf itdükdde güyâ şedâ'id-i zulümâtdan necât bulur. Ve tebâşir-i envâr-ı kalb ile cehre-fürüz olmağla başlar. Ve şehri-ı kalbe dühül ile nefsün hiçâb-ı hiss-i münharik olup bâb-ı melekût-ı ef'âl açılır. Ve bu babda üzerine nişâr-ı tevhid açılır. Andan sonra rûh-ı garîb seyr-i va'tan arzusuyla yola düşer.

Tâ ki ma'kar-ı evveline vuşülde telvîn-i kalb temkine mübeddel olur. Ve orada nefsün perde-i hayâli deride olup bâb-ı melekût-ı şıfat açılır. Ve bu bâbda üzerine nişâr-ı tecrid saçılır, andan sonra -8A-seyr-i ma'âm-ı sırrı için himmet-i büleñ idüb şahrâ-neverd ve bâdiye peymâ olarak dâhil-i dervâze-i sırr-ı pâk olduğda melekût-ı zât münkeşif olur. Ve nefsün nikâb ve hemim izâle kılinur. Ve üzerine nişâr-ı tefrid saçılır. Ve bu ma'âmâta 'ale't tertib feth-i karîb ve feth-i mübîn ve feth-i mu'tlak dinilür. Kıur'an'da şevâhidi vardır.

Ve bu merâtibe vuşülden sonra taht-gâh-ı dile 'avdet hâşıl olup ahkâm-ı emr ve nehy zuhür itmege başlar. Ve tıflı veledü'l-kalb halifetü'llâhi fî'l-arzi'l-vücüd olup her ne murâd-ı ilâhî olursa anı işler. Zîrâ ba' de zîn ne kadar 'ümerâ-i kuvâ ve re'ayâ-yı

¹⁸⁰ "Ayakkabılarını çıkar." Kıur'âmı Kıerim, Taha Sûresi, 20/12

¹⁸¹ "Ona ancak temizlenenler dokunabilir." Kıur'âmı Kıerim, Vakâ Sûresi, 56/79

cevārih var ise cümlesi yanında fermān-revā olur. Ve şehri vücuduñ bazarında mizān-ı ‘adl vaz’ olunub ser-ā-pāhālī zūlm-i ṭabi‘at ve cevr-i nefsdan ḥalāş olurlar. Zīrā " İzā şalaḥa ḳalbū şalaḥa'l-cesedū küllūhu" sırrı nümāyān olur. Ve bu sırr-ı ‘azim de Ḥazret-i Ḳur’ān’da gelür: "İnne'l mülūke izā deḥalū ḳaryeten efsedūhā"¹⁸²

Zīrā ḳarye vücudı ḥalet-i ūlāsından iḥrāc ve bu vech ile anı ifşād itmek ‘ayn-ı islāḥdur ki şuret-i zūlm de maḥz-ı ‘addür. Anuñçün bi-ṭarīḳi’l işāre medh-i insānda gelür:“İnnehū kāne zalūmen ceḥūlā"¹⁸³ Ve yine Tenzil’de gelür: “Ve taḥsebühüm eyḳāzān ve hüm ruḳūd"¹⁸⁴ Ey ruḳūduñ ‘ani’n-nefs ü şifātihe lā şu’ūra lehüm bihā ebeden bel küllün mā bedā fī-merā’ihim fe hüve şuretü'l-Ḥaḳḳı. Ve ḥadīşde gelür ki: "Yenāmu ‘aynānī ve lā yenāmū ‘aynī ḳalbi"¹⁸⁵ Bu cihetdendür ki menām ile ‘ālem hisden me’ḥūz olduḳdan şoñra bi-ṭarīḳ’ül-ḥāşşa tecdīd-i vuzū itmezlerdi. Zīrā menām anlaruñ onların yaḳaza’i kāmilelerine göre müfsīd-i vüdü degül idi. Velākin sā’irler bu derecede degüllerdür. Ya’ni bir vāris-i Muḥammedī her ne ḳadar ḳalb-i Muḥammed -‘aleyhi’s-selām- üzerine olsa yine perdeden ḥālī degüldür. Pes, bi’-külliyye bi-perde olmaḳ ve yek-pāre bāḳiyye-i nefsdan necāt bulmaḳ ḥaşā’iş-i Muḥammediyyedendür-8B-Fa’rif cidden.

Ve Şeyḫ Nāzım -ḳuddise sırruh- ol şārı yapılır gördün didüginüñ sırrı budur ki şehri dil cennet-i ma’neviyyedür. Ve cennet-i şüveriyye aşlında mücerred divār ve şaḥadan ‘ibāret olub ilā el’ān ve ilā ḳiyāmi’s-sā’ate a’ māl-i mükellefīn ve aḥvāl-i mü’mininüñ şüveriyye ile ‘imāret-peziṛ olduḳı gibi. Cennet-i ma’neviyye daḫi ḳiyāmet-i şuḡrā ve ḳiyāmet-i kübrā ḡayetine dek ma’ mūr olmaḳdadur.

Zīrā ḳiyāmetde olan helāk küllī ve fenā-i tām def’-i mazarrat maḳūlesidür. Bu ise celb-i menfe’ati münāfi degüldür. Ya’ni ‘inde’l-‘ārifīn ḳiyāmet ıtlāḳ olınan fenā-i ‘azīm ki şaṭvet-i tecellī-i celāldür ānuñla cümle-i ta’ayyünāt ve inniyāt fenā bulur. Perde-i ta’ayyünāt ise cemāl-i Ḥaḳḳ’a ḥicābdur. Zīrā ef’āl şifātuñ ve şifāt daḫi zātūñ

¹⁸² “Hükümdarlar bir şehre girdiğinde orasını yıkarlar.” Kur’ânı Kerim, Neml Sûresi, 27/34

¹⁸³ “O zalim ve cahildir.” Kur’ânı Kerim, Ahzab Sûresi, 33/7

¹⁸⁴ “Sen onları pıyanık sanırsın, halbuki onlar uyuyorlar.” Kur’ânı Kerim, Kehf Sûresi, 18/18

¹⁸⁵ “Gözlerim uyur fakat kalp gözlerim uyumaz.” Hadis-i Şerif

niķābıdır. Bu niķābuñ irtifā'ı ise saṭvet-i mezkûre yediyle olur. Pes, ķable'l-ķıyamete der-dest olan kesb ve ba'de'l-ķıyame huşûle gelen fazl; bu ikisi hilye-i cennet-i şüveriyye ve ma'neviyyedür. Ve cennet-i şüveriyye müstemil olduğı 'ada bilā-vāşıta yed-i ķudret ile tesvıye olunduğı gibi. Anuñ nümüdārı olan cennet-i ma'neviyye dağı böyledür. Zırā ikisi dağı maķām-ı dıdārdur ve ma'nā şüretten efdāldür. Anuñçün beytül-dil ki 'arşu'llāhdur. Ka'be'den ve sā'ir mevāṭin-i şerıfe ve beķā'ı münıfeden ercāhdur.

İmdi Şeyh Nāzım'ın -ķuddise sırruh- şehri ķalbi yapılır. Gördüğü maħall ķudrete itṭıla' kabıindendür. Zırā ķudretün maķdure ta'alluķı keyfiyyeti herkese ma'lüm degüldür. Pes, ne temāşā-yı acıbdür dıde-i dil anuñ muṭāla'asıyla rüşenā ve cān-ı 'azız anun esrārıyla āşınā ola. Vay ol ģarāb-ı ābād olan dile ki 'imārete şālih olmaya veyahüd 'imāreti için bir mi'mār-ı Hezārfen bulmaya. Ve veyl ol kise ki ģarım-i ķurbe duģılden memnū' ve mezcūr ve mūkāşefe-i esrār-ı lāhūtdan her vech ile maħrūm ve maħcūr ola. -9A-

Ben dağı bile yapıldım taş ü toprak arasında

Ṭaşdan murād aşıl-da ķalbdür. Nitekim Ķur'an'da gelür: "Şümme ķaset ķulübüküm min ba'di zālike fehiye ke'l-hicāreti ev eşeddü ķasveten"¹⁸⁶ Velākin ba'de't-tezkiye cevher-i girān-māye ve 'ayıne-i cihān-nümā maķūlesidür. Pes bu şüretde aña taş ıtlāķ olunmaķ kendi mahiyeti i'tibārıyla dür. "Yetime ba'de'l-bulüg" yetim denildüğü gibi.

Su'al olunursa ki aģcār-ı nefiseye dağı taş dirler. Pes, ģaml-ı mecāza ģacet ķalmaz.

Cevāb budur ki; toprak zıkrı anı ģacer-i ģasıse taģşış ider. Zırā toprakdan murād tabi'atdur ki cesed anuñ āşārındandır. Nitekim Ķur'an'da gelür: "Ĥaleķaküm min türāb"¹⁸⁷ Bilā-i'tibārı'l-mezc. Ve yine Ķur'an'da gelür: "Ĥaleķaküm min ṭinin"¹⁸⁸

¹⁸⁶ "Sonra onların kalpleri katılaştı. Ondan sonra o taş gibidir. Belki ondan daha katı"
Kur'anı Kerim, Bakara Sûresi, 2/74

¹⁸⁷ "(Allah) sizi topraktan yarattı." Kur'anı Kerim, Mûminün Sûresi, 23/67

¹⁸⁸ "(Allah) Onu balçaktan yarattın." Kur'anı Kerim, Araf Sûresi, 7/12

Ey bi-‘tibāri’l-mezc cā’izdür ki taş ile murād cesedüñ müstemil olduğu ‘azm ve toprak ile maqşud lahm ola. Zīrā İzāmı cibāle teşbīh iderler, cibāl ise taşdan ‘ibāretdür. Pes, biri zāhire ve biri daħi batına remz olur. Zīrā bātın-ı halk, vücūd-ı haq olduğu gibi zāhir-i halk daħi vücūd-ı haqdur.

Nitekim dimişlerdür ki: “İnnemā’l-kevnü hayāl ve hüve Haqq’un fi’l-ḥaḳīqa.” Ya‘ni kevnün hayāl ve şüret maqūlesi olduğu hayāl-i mücerred ve şüret-i maḥza olmasını müstelzim degüldür. Zīrā Haqq’uñ merātibi vardır. Pes her mertebe haqdur, şu kadar vardır ki ba‘zı merātibe buḫlān-ı izāfi dirler. Meşelā menāmda görinen şüret-i hayāliyye haqdur. Zīrā aynı hārici de şüret-i ḥaḳīkiyyesi vārid ve şüret-i ḥaḳīkiyyeye muḳābil olan şüret-i zılliyye daħi şüret-i ḥaḳīkiyyeden ma‘düddür. Nitekim Kur’an’da gelür: “Ḳad ce‘aleha rabbī ḥaḳḳan”¹⁸⁹ (ey) Ce‘ale’r-rü’yā ḥaḳḳan lehü hāricen tūtabıkuhu.

Su‘āl olunursa ki dünyā daħi ekvāndan olmağla hayāldür, pes nice haqdur. Cevāb budur ki āḫirete muḳābil olduğu -9B- cihetden haqdur.

Su‘āl olunursa ki āḫiret daħi hayāldür. Zīrā ekvāndandır ānuñçün Haqq’a firārla emr-i vārid olmuşdur. Cevāb budur ki āḫirette olan tā’i-te’niş ta‘yin-i mertebe için ‘arız olmuşdur. Maqşud-ı evvel ve āḫir olan Allāh Te‘ālā’dür. Vücūd-ı Haq ise vücūd-ı ḥaḳīkidür. Pes vücūd-ı ḥaḳīkinün zıllı daħi böyledür. Belki zıllı zül’-zıllda fenā bulub zılliyyet i‘tibāren ve ḥükmen ḳalmışdur. Nazar ile ‘ilmü’llāha baq gör. Eger zıll ma‘lümāt-ı ilāhiyyeden ise nice selb idebilirsün.

Ve bundan fehm olınu ki Şehy Nāzım’uñ -ḳaddesa’llāh- kelāmında olan ben lafzı ḥaḳīkat-i insāniyyen ‘ibāretdür ki; ḥaḳīkāt-i vücūbiyye ve ḥaḳīkāt-i imkāniyyeyi cāmi‘dür. Pes zıll-ı vücūd ki cānibi beşeriyyetdür. Ḥaḳīkāt-i imkāniyyenün āşaruñdandır. Ve zül’-zıll ki cānibi ḥaḳīkātür. Ḥaḳīkāt-i vücūbiyyenün envārındandır. Egerçi ki ḥaḳīkāt-i imkāniyye daħi ḥaḳīkāt-i vücūbiyyenün eṭvārındandır. Ve aña müḥāziyyedür. -Fe’fhem cidden-

¹⁸⁹ “Rabbim onu gerçek yaptı.” Kur’ānu Kerim, Yusuf Sûresi, 12/100

Ve bu ma'nadan bî-hasebi zevk haberdâr olan 'ârifî bi'llâh bilür. Ol sırr-ı hadîsi ki gelür: "Es-sultânu zıllu'llâh"¹⁹⁰ Ey zıll-ı hakîkati'l-ilâhiyyeti ve hiye ibâretün 'ani's-şifâtü's-seb' a'l-merettebe mine'l-hayâti ve'l 'ilmi ve'l-irâdeti, ve'l-kudreti ve's-sem' i ve'l-başari ve'l-kelâmi ve hiye elleti 'aşâra ileyhâ şürete"¹⁹¹ Fî-kavlihi-'aleyhi's-selâm-: "İnnâ'llâhe haleka Âdeme 'alâ şüretihi"¹⁹²Ve bundan rû-nümâ oldı. Ol sırr-ı kelâm ki Muhammediyye'de gelür:"Ârifün bir yüzi vardur Hâk cemâlerinden yaña. Ger gözükse olurdu. Ma' bûd-ı halk(ey) şehri-yâr ya' ni insân-ı hakîkinün perdesi hakîkât-i imâniyyedür. Eger bu perde añı setr itmese mescûd-ı halk olurdu. Ya' ni hakîkât-i vücûbiyye yüzinden ve melâ'ikenün Âdem-'aleyhi's-selâm -secdeleri emr-i Hâk' a imtişâlendür. Yoksa hakîkâte 'ârif olduklarından-10A-degül.

Şâhidi budur ki melâ'ike ehl-i tenzîhdür. Anunçün:"Nüsebbihü bî-hamdike ve nuqaddisu lek"¹⁹³ didiler. Âdem ise hakîkât-i cemâl ve celâl-i hâvi ve sırrı teşbîh ve tenzîhi müstemildür. Anunçün zâtı nüşâ-i rahmân ya' ni kitâb-ı hakâ'ik-i ilâhiyye ve vücûdı muşhâf-ı fi'linün âyât-ı müteşâbihâtüñdandır. Pes, tenzîh ehlinün secdesi daği tenzîhe mahmûldür. Fa'rif cidden.

Ve Şeyh Nâzım' uñ -kuddise sırruh- zâhir cesed ve bâtın vücûd içinde yapılması hakîkât-i insâniyye cümle a'zâ ve kûvâya ser yanına işaretdür. Anunçün Kur'an'da gelür:"İyyâke na'budü"¹⁹⁴ Ya' ni na'budü nün-ı cem' ile cemi'-i eczâ'i vücûda nâzırdur. Zîrâ her birinden hakîkât-i insâniyye yüzünden bir 'ibâdet ve bir teveccühe maflûbdur. Pes, hakîkât-i insâniyye bu cümleden ya' ni bî-hükümü'l-aş heykel-i ma'nevîden ve bî-hükmi'l-tebe' a heykel-i şüverîden' ibaretdür. Ve icmâl-i insân tâfşîl-i eşyâya nâzır olacak insân didükleri cemi'î eşyâdan 'ibâret oldı. Ya' ni eşyâdan her bir cüz'i lâ yetecezzâ hakîkât-i insâniyyeden bir haşşayı hâmil oldı.

¹⁹⁰ "Sultan Allah'ın gölgesidir." Hadis-i Şerif Beyhaki, Hakim

¹⁹¹ İlahi hakikatin gölgesi ve o kelam ve basar ve sem' ve kudret ve irade ve ilim ve hayattan ibaret sıralanmış yedi sıfattır.

¹⁹² Muhakkak ki Allah Adem'i kendi süretinde yarattı." Hadis-i Şerif

¹⁹³ "Biz senin hamdinle seni teşbih ederek, takdis edip duruken." Kur'an-ı Kerim, Bakara Sûresi, 2/31

¹⁹⁴ "Sadece sana ibadet ederiz." Kur'an-ı Kerim, Fatıha Sûresi, 1/4

Şöyle ki; eşyānuñ Hakk'a irtibātı ol hişşe iledür. Zîrâ insân câmi'î cemi' esmâ ve vesîle-i Hakk'dur. Ve bu sırr-ı 'azîme nâzırdur. Ol bâzâr ki cennetde kurulur ve anda alan ve şatân ve şatılan kendi olur. Zîrâ vech-i külli olmağla cümle-yi câmi' dür. Pes, eger orada ve eger burada kendinden gayrı yokdur. Ve bu sırr-ı 'acîb üzerine dimişlerdür ki: "Leyse fi'd-dâri gayrühü deyyârun."

Sâlik qarındaş bir hoş fehm eyle ki sen şehr-i kalbden 'ibâretsin. Ve şehr-i kalbün fevkânî ve tahtânî tevâbi'î yine sensin. Sen hem der ü divâr ve hem serây-ı vücûd ve taht-gâh-ı tecellîde oturân hünkârsın. Keşret-i şüverden hezâr görindün, amma yine birsin ve tecelliyât-ı mütenevvi' adan maşşûş oldun. Fe'emmâ yine sırsın. Pes, sen seni ifnâ eyle. Tâ ki mechûl olasın. Ve yine sen seni izhâr eyle. Tâ ki ma'lûm olasın. Velâkin bu-10B- ma'nâda ilhâd ve zınuqâ ve hulûl ve ittihâd belâlarından şakınasın. Zîrâ Rabbü'l-'âlemîn saña mîzân gönderdi. Nitekim buyurur: "Rabbü'l-'âlemîn." Ve yine buyurur: "Va'llâhu ganiyyün ani'l-'âlemîn"¹⁹⁵ Pes senün ceyb-i vücûduñdan üçyüz altmış biñ 'âlem serzede olursa şüret-i Hakk senden zâhir olmuş olur. Velâkin 'abd, Rab olmaz. Var imdi daği 'abdi Rab ol. Rabb-i 'abd olmak sevdâsını ko. Zîrâ sende vücûb-i vücûd yokdur. Ve eserinden satve bulduñsa virân olduñ. Ve virân olan yirlerin her cânibine şems tülû' eyleyüb pertev-endâz olmağdan şems ol virâneye nüzûl itmek veyahûd anuñla muttahid olmak lâzım gelmez. Pes şeş ciheti gözle. Egerçi ki bî-cihet ol nazar eyle Şeyh Nâzım'ın -kuddise sırruh-kemâline ki tarîk-i remze sulûk eyledi. Ve vehn-i perde itmek lâzım gelmesun için cemâl-i ma'sûku âyine-i temsîlden gösterdi. Ve hayme-i kelâmı şahrâ-yı haqîkâtün aqşâsına kurdı. Tâ ki sırr-ı vahdet 'âlem-i cibâli vücûd olmaya. Ve her bî-ser ü pâ olan kimse ol cânibe yol bulmaya. Zîrâ Allâh Te'âlâ gayürdür. Ve 'abd da daği gayret-i ilâhiyye gerekdür. Nitekim eşerde gelür; "El-gayretü mine'l-îmân (Ey) zâhirü'l-gayreti li-zâhiri'l-îmân ve bâtınühâ li-bâtınıhi. Fe'fhem.

Ve kün min ehli'l-lübbi. Lâ min erbâbi'l kısrı. Fe in künte cema'te beyne

¹⁹⁵ "Ve Allah âlemlerden zengindir" Kur'ân-ı Kerim, Al-i İmrân Sûresi, 3/97

hümā feẓāke ve hüve'l-murādū bi'l-ismi'z-zāhiri ve'l-bāṭini. Ve leyse'l cem'ü beyne hümā min kabīli. Cem' i'l ezdādi fe inne hümā bī-ḥasebī'l-makāmeyn ni' me'l-kemālū hünā hüve'l-cem'ü beyne'l-zıddeyni ve leyse men yaṭıru bī-cenāhin vāhid ke men yaṭıru bi'l-cenāhayni fe'z-zāhirū kemālün ve'l-bāṭinū ekmelū minhū ve'l-kıṣru nef' un ve'l-lübbi enfa' u minhū ve men meşā ve 'alā'l-merātibi emine mine'l 'uşuri ve men kāne vesāten sine 'an muḥālefeti'l cümhürü ve'l-Ḥaḳḳu ma'a sevādi'l-a'zami ve sevādi'l-a'zamu hüve'l-Ḥaḳḳu ve'l-Ḥaḳḳu vāhidün lā-şerikelehu kaṭ'an-11B-

Şakirdleri taş yonarlar, yonub üstāza şunarlar

Üstāz zāl-i mu'ceme ile mu'arrabdur, velākin şı'r-i cāhiliden gelmişdür. Şan'atında māhir olana üstāz dirler. Ve müeddib-i nās ve mu'allimü'l ḥayr olanlara daḫi ıtlāk olunur. Zırā şan'at ki icādetü'l-fi'ldür. Onlar da daḫi mevcüddur. Burada üstāzdan murād Şeyhu'l müsellik ve şakirdden maḳşūd mürid-i sālīkdür. Taş ise ḥacer-i kalbdür. Yonaldığı terbiyesidür. Zırā eger ḥacer-i kalb fi'l-ḥaḳıka ḥacer-i nefis makūlesinden ise terbiye ile şaykal-pezır olub şekl-i āyinede rü-nümā olur. Ve eger ḥicr-i ḥasīs cinsinden ise 'ilāc kabül itmeyüb ḥāli üzerine kalır. Nitekim Şeyh Sa'di nazmında gelür: "Tuvān pāk kerden zejenk-i āyine ve'l-yekün niyāyed zesenk-i āyine"

Sü'al olunursa ki ḥazret-i Mevlānā'nun -ḳuddise sırruh- bu nazmından murād nedür ki Meşnevi'de irād ider: "Ger tevsenün şaḫra ve mermer şevi çün be-şāḫibü resi cevher şevi" Zırā bundan fehm olunur ki mürşid-i kāmīl taş pare mişāl olan kalbi terbiye ile cevher şüretine ḳor.

Cevāb budur ki bundan maḳşūd cevher olmağa müste'id olan şaḫra ve mermerdür, ḡayrı degül. Zırā ba'zı süllāk meftür oldukları ma'nā üzerine cārī olurlar. Ve fiṭrat-ı aşıyyeden teḡayyür bulmazlar. Bunlar merzūḳü'l-bidāye ve'n-nihāyedür. Şeyh 'Abdülḳadür el-Geylāni ve Şeyh Muḫyiddīn el-Ārābī ve Üveys el-Ḳarānī gibi.-ḳaddeşa'llāhü esrārahüm- ve ba'zılar daḫi evā'il-i ḫalde taḡyır-i fiṭrat

idüb şoñra mürşid-i kāmile mükārenet ile cilā-baḥş āyine-i dil olurlar. Bunlar mahrūmül-bidāye ve merzūkū nihāyedür.Fuḍayl bin İyāz ve Mālīki Dinār ve İbrāhim Edhem gibi.-ravvāha'llāhu ervāḥahūm-Ve ba'zılar daḥi bidāyeten ve nihāyeten mahrūm ḳalurlar. Zīrā mürşidūñ terbiyesinūñ -11B- bunlarda eşeri yoḳdur. Zīrā ḳalb-i ḥaḳīḳāt lāzım gelür. Ve fi'l-cümle isti'dād ba'zı mevāni' ile zuhūrī māni' degüldür. Nitekim madde-i cevher ba'zı 'avārız-ı teḥallüli ile müteḡayyir olub ḥaceriyyet mertebesin bulur. Ve āb-ı cārī daḥi mizāc-ı türāb ile bir dürlü daḥi olur.

Ve ol ki Meşnevi'de gelür: "Evliyā rā hest ḳuvveti ez ile tır-i ceste bāzkerdān dezzāh." Bu daḥi gerdānide olmaḡa müste'id olan tīre göredür. Ve illā emr-i mübreme cāre yoḳdur. Ve bunun ḥaḳīḳāti a'yān-ı şābitede olan aḡvāle dā'irdür. Pes her 'aynūñ muḳtezāsı ne ise anuñ üzerine cārī olur ḡayrān ve şerrān. Ve ol ki ḡaberde gelür: "Es-sa'idü ḳad yeşḡā ve's şaḳiyyu ḳad yes'adu." Levh-i mahfūza nāzırdur. Levh-i mahfūz ise maḡall-i maḡv ve işbātıdur baḡn-ı ümm ise 'ilmu'llāh gibidür. Anunçün gelür:"Es-sa'idü sa'idün fi-baḡn-ı ümmihi ve ḥaḳīḳātühü fī-baḡnı ümmül-kitābihi.Ve bundan ka'ide-i teslīk zāḡir oldı.Ya'ni sulūk didükleri ma'nā ki ḡareket-i ma'nevviyye ve muḡāceret-i ḳalbiyyedür.Ṭarīḳa-i meslūke-i ḳadīmedür. Zīrā şākirid üstāza taḡşīl-i şan'at-ı zāḡire iḡün mürāca'āt itdüḡi gibi mürīd daḥi şeyḡe taḡşīl-i ma'rifet-i bāḡına iḡün tereddüd itmek lāzımdur. Nitekim Seyyidü't-ṫā'ife Cüneydü'l-Baḡdādī -ḳuddise sırruh- buyururlar ki : " Men lem yekun lehü üstāzun fe-üstāzuhü's-şeyṫānu" ve Ebu Yezīdü'l-Bestāmī -Nevvāra'llāhu meşhedehü-buyururlar; "Men lem yekun lehü şeyḡuhu fe-şeyḡuhu's-şeyṫānu." Ve şakirdi üstāza şan'atını 'arz itdüḡi gibi. Tā ki ḳuşūrunu cebr ide.

Mürīd daḥi ḡalini şabāḡan ve mesā'en şeyḡe 'arz itmelidür .Tā ki tenezül ve terāḳḳ zāḡir ola.Gerek rü'yā gerek ḡavāṫır ve gerek vāridāt ṫarīḳiyle. Zīrā kişi üstāzı gibi mücellā dil olmaḡla müddet-i medīde ḡacer-i ḳalbe sayḳal virüb huzūr-ı şeyḡe 'arz itmekle vāşıl olur. Egerçi zamān-ı ḡayat şeyḡde bir mürīd şeyḡ pāyesine vāşıl olmamış ve kimse üstāzı kendinde üstāzı mertebesin bulmamışdur. Zīrā meşḡurdur ki

iki şiddik bir yerde müctemî' olmak hikmete mühâlifdür.-12A- Anunçün zamân-ı nübüvvet-i Muştafa'da -şalla'llâhü 'aleyhi ve sellem- şiddik bir geldi ve sırr-ı hilâfet intikâl-ı nebevîden sonra zâhir oldu. Egerçi ki zamân-ı sa'âdetlerinde daği ta'lîm-i dîn için ba'zî ashâbı ba'zî nevâhide istihlâf itmişlerdi. Fe-emmâ bu anuñ gayrıdır. Fe-efhem cidden.

Ve şâkirdlerüñ keşretinden hulefânuñ ta'addüdü daği lâzım geldi. Zîrâ bu ümmetüñ ekâmili enbiyâ-i Ben-i İsrâ'il gibidür. Ya'ni bâtın-ı nübüvvetden bilâ-vâşita 'ahz itmekde ve belki ba'zî vücühla meziyetleri daği vardır. Zîrâ ba'zî enbiyâ da'vetlerinde mücâb olmadılar. Ve mücâb olanlaruñ istibtâ' itdikleri daği nefer-i kalîl idi. Fe-emmâ efâdilü ümmet-i merhûme keşîru's-sevâddur. Zîrâ isti'dâdâta kuvvet vardır. Bu cihetden devr-i kamerinüñ her günü yüz yigirmi dört bîñ evliyâyı hâvidür.

Su'al olunursa ki taqdiri sâbıktan olunur ki bî-mürşid olan mürid ser-menzîli murâda vâşil olmayıb nefis ve şeytân elinden zebûn ola. Ma'a hâzâ Üveysü'l-Karâni ve emşâli bilâ-vâşita ahz-ı feyz itmişlerdür.

Cevâb budur ki bilâ-vâşita 'ahz itmek nâdürdür. Pes, ona i'tibâr yokdur. Binâ'en 'alâ zâlike sâlike bi-ğasebi'l-ğâlib yâ şöhet-i rûhâniyye veya şöhet-i cismâniyye lâzımdur. Evvelkisi 'Attar ve Hallâc ve ikincisi Mûsâ ve Hızr gibi -'aleyhi's-selâm- ve sâlik-i Hâk'dan bilâ-vâşita ahza kâdir ola. Bi'l-vâşita daği ahz ider. Zîrâ bu ândan esheldür. Velâkin gâlib olan silsile ile irtibât ve vesâ'it ile ahzdür.

Nitekim Leyle-i Mi'râc'da bir kaç âyet-i şerîfe bilâ-vâşita nâzil olub mâ' adâsı vesâtat-ı Cebrâ'il ile hâşıl oldu. Ve ehl-i vahy ve ilhâm bu iki ahz ile mükerrerdür. Zîrâ ikisi cesed ve rûhuñ esrârındandır. Felâsefe ise vâşita işbât itdiler. Fağad bilmediler ki el'ân 'alâ mâ kâne 'aliyhi müşâhedesine ma'nânuñ neticesidür. Ya'ni gâlib olan budur ki evvel eşerden mü'eşşire istidlâl olunub eşer-i vesâtiyetle -12B- mü'eşşire irtibât hâşıl olur.

Fe-emmâ nihâyetde eşere ihtiyâc kalmaz ve bu makâma makâm-ı tefrîd dirler. Nitekim dimişlerdür. "Sâkinân-ı harâm ez kable-nümâ âzâdende" Ya'ni kable-

nümānuñ vesāṭeti ḥāric ḥarām da lāzımdur. Pes, müşāhede ḥarām ki ḥāşıl ola. Gözlüye gizli qalmaz. Ba' de zā şākirdlerüñ keşreti, keşret-i üstāzı müstelzim degüldür. Belki üstāz bir olur. Şu kadar vardur ki bir üstāzuñ 'imāret-i qalbe bi-tamāmuha gücü yitnese gücü yetdügi mertebe-yi taḥşılden şoñra tefrīg-i dil idüb üstāz-ı āḥare daḥi mürāca'at itmek la be'sdür. Nitekim ba'zılar beş on mürşide hidmet itmişlerdür. Ve gāh olur ki kuşūr mürşid tarafında olmaz; belki mürīdüñ cānibinde olur.

Zirā dimişlerdür ki: "Et-ṭurūḳ ila'llāhi ba' de enfāsü'l ḥalā'ik." Pes ṭarīḳāt-i Edhemiyye'den, meşelā sülūke müste'idd olan ṭarīḳāt-i Bayrāmiyye erenlerine mürāca'at itmekle olmaz. Zirā her sālilde vech-i ḥāş vardur. Pes, Ana müvāfiḳ vech-i ḥāş gerekdür ki anuñ āyīnesine muḥāzi olduḳda şüret-i murād görine. Bu sebebdendür ki eşerde gelür; "İhtilāfü'l-eimmeti rahmetün"¹⁹⁶ Ve yine gelür: "Ünzile'l-Ḳur'ānu 'alā seb'a lügatin."¹⁹⁷ Ve bu sırr üzerine ḥālā bu ümmet arasında ṭurūḳ-ı Ḥaḳḳ'a müte'addidedür. Zirā maḳşud Ḳa'be-i vaşla vüşül ve maḳām-ı vaḥdete duḥüldür. Bu ise gerçi bidāyetde ṭaraf-ı berr ve baḥrdan sülūk ile mühtelifdür. Fe-emmā nihāyetde müttefikdür. Şu kadar vardur ki herkesüñ vüşüli isti'dadı kadardur. Nitekim her Ḳa'be'yi müşāhede iden bir degüldür. Zirā kiminüñ dīdeleri ḥayra ve kiminüñ pür-cilādur. Pes anlar ki ḥayra dīdedür. Ḳa'be ḥacer midür, güher midür görmezler. Egerçi ki bir şebēḫ ya'ni ḳarāltı görürler. Ve sulūkda menāzil-i bisyār ve vüşülde tefāvüt-i muḳarrer olmaḡın beyne's-süllāk ḥilāf bulınur. Meger ki her biri münteha'ı ekmele ola. Bu ise 'aziz ve nādürdür-13A-

Allāh'ın adın añarlar o ṭaşuñ her pāresinde

İsm-i Celāl ki Allāh'dur. Me'ḥuz-ı iştikāḳı elehedur, 'abd ma'nāsına. Pes ilāh kesr-i hemze ve medd-i lām ile me'lüh ma'nāsınadır ki ma'būd dimekdür; imām,

¹⁹⁶ "İmamların ihtilafı rahmettir. Ümmetimin ihtilafı rahmettir"

Hadis-i Şerif, Beyhaki, Mekasid (İbn-i Abbas)

¹⁹⁷ "Kur'an yedi lügat üzerine indirilmiştir. (-asıl metinde-Kur'an yedi harf üzerine indirilmiştir.)

Hadis-i Şerif. Ahmet bin Hanbel, Tirmizi"

me'mûm ve kitâb mektûb ma'nâsına geldüğü gibi. Velâkin iştlâh-ı şüfiyyede me'lûh 'abd-ı ilâhdür ki anuñ taht-ı ulûhiyyetinde dâhil ve hıta'ı rubûbiyyetde merbûbdur. Anuñçün Hakk'ın ulûhiyyeti ve 'abduñ me'lûliyyeti dirler. Ya'ni Hakk'a ta'allûk iden 'ilim bu hayıyyet iledür. Ve illâ gayb-ı hüviyyet hasebiyle kümmel-i insân bile varıta'ı hayrete düşmişlerdür. Pes ism-i celâlde esahh olan iştikâk-ı mezkûr ve i'tibâr-ı mezbûrdur.

El-hâşıl burada merâtib vardır: Evvelkisi meretebe-i İlâhiyyetdür ki zât-ı vâhidiyye-i ef'âliyyeye işâretdür. Ve bu mertebenüñ muqâbilesinde meretebe-i 'ibâdet i'tibâr olunur ki 'avâmm-ı ehl-i tevhidüñ mertebesidür. Zirâ anlarıñ müte'allak-ı ma'rifeti meretebe-i ilâhiyyetdür.

Ve ikincisi meretebe-i ulûhiyyetdür ki zât-ı vâhidiyye-i şifâtiyyeye işâretdür. Ve bu mertebenüñ muhâzâtında meretebe-i 'ubûdiyyet ıtlâk olunur ki havâşş-ı ehl-i tevhidüñ mertebesidür. Zirâ anlarıñ müte'allak-ı âlemi meretebe-i ulûhiyyetdür.

Ve üçüncüsü meretebe-i ulûhiyyetdür ki zât-ı ehadîyye-i muflakaya işâretdür. Ve bu mertebenüñ muvâcehesinde meretebe-i 'ubûdet dinilür ki 'eşaşş-ı ehl-i tevhidüñ mertebesidür. Zirâ anlarıñ müte'allak-ı idrâki meretebe-i ulûhetdür. Pes bundan fehîm olındı ki meretebe-i şâlişede olan ıtlâk ile murâd ıtlâk-ı izâfidür yoksa ıtlâk-ı zâti degüldür. Zirâ ıtlâk-ı zâti mertebesi zât-ı bahtdur ki lâ ta'yyün 'âlemidür. Bu 'âlemde ise Hakk'a 'ilim ta'allûk itmez. Nitekim işâret olındı. Anuñçün Kur'an'da gelür: "Fa'lem ennehü lâ-ilâhe illa'llâhü."¹⁹⁸ Ya'ni bu nazımda -13B- müte'allak-ı 'ilm meretebe-i ilâhiyyet ve ulûhiyyet ve ulûhet kılındı. Zirâ mâverâsı 'âlem-i hayretdür. Nitekim "Ve mâ kaderu'llâhe Hakk'a kadrihi. Ve mâ 'arafnâke Hakk'a ma'rifetike" aña işâretdür. (Ey) Mâ 'arafnâke bi-hasebike. Ve hüve gaybu'z-zâti ve in künnâ 'arafnâke bi hasbunâ (Ey) Fî-mertebeti'l hüviyyeti'z-zâtiyyeti. Ve hiye mertebetü't-ta'ayyüni. Ve bu mazmünü 'âlinüñ müqabelesinde gelür: Ol âyeti münife ki : "Yâ eyyühe'n-nâsu' budu rabbeküm"¹⁹⁹ nazımdur. Zirâ âyet-i tevhidde merâtib-i

¹⁹⁸ "Bil ki Allah'tan başka ilah yoktur." Kurân-ı Kerim, Mahammed Süresi, 47/19

¹⁹⁹ "Ey insanlar Rabbinize ibadet ediniz." Kur'an-ı Kerim, Bakara Süresi, 2/21

selāse-i mezkûreye işâret olduğı gibi bu âyette dağı aksâm-ı selāse-i 'ibâdete işâret vardır.

Pes nazar eyle Şeyh Nâzım'ın -kuddise sırruh- kemâline ki 'üvân-ı kelâmda ism-i celâli zıkr ile zâkirlerün merâtib-i ma'rifetine işâret eyledi. Güyâ böyle diyü söyledi ki: (Ey) zâkirân Hâk söz her ne kadar zıkre tevağğul ve maqâm-ı ma'rifete tağalgül itsenüz yine sizün ma'firetinüz ism-i celâlün mefhumı ifâde eylediğı mertebeyi tecävüz itmez. Anuñçün Qur'an'da gelür: "Ve mâ ütütüm mine'l-ilmî illâ kalîlâ."²⁰⁰ (Ey) 'İlmüküm münhaşırün fî mâ vaq'a bihi't-tecellî mine'l-esmâ'i ve verâ'ehü esmâün mümteni'âtün lâ ya'lemühe illâ'llâh. Kemâ kale -'aleyhi's-selâm- "Ev iste'serte bihi fî-ilmike"²⁰¹ Bu cihetden dimişlerdür ki: "Ulüm-ı evvelîn ve âhirîn 'ilmî Hâk'a nisbet ile yedi deryâdan bir katre gibidür."

Ve bu takrirden müteşâbihât ve mükatte'âtda mezheb-i şüfiyye-i muhakkıkîn nedür ma'lûm oldı. Zîrâ Hâk Te'âlâ'nun tecelliyâtında mübhemât yokdur. Mübhem demek 'urafânun 'avâmmuña göredür. Egerçi ki tecelliyâtun verâsınâ göre herkese nisbetle mübhem dinilür. Fa'rif, ve'llâhü'l-hâdi ilâ tariķi'l-ma'rifeti'l-kâmileti Ve minhü'l-vuşülü ilâ 'ayni'l-cem'iyetihi eş-şâmiletihi. Bundan sonra ma'lûm ola ki, Şeyh Nâzım'ın -kuddise sırruh-murâd-ı mezkûr olan şâkirdler hîn-i iştigâlde Allâh diyü zıkr iderler dimekdür. Velâkin bu maqâma münâsib olan bi-hasebi'l-mertebe-i esmâ-i hüsnâdan ma'lûba te'allûkı olan ismi vird iderler dimekdür.-14A-

Zîrâ ismu'llâh cemî'-i şıfâtı câmî' olan zât-ı ehadîyye üzerine itlâk olunur. Pes cümle esmâ ve şıfâtda ism-i a'zam sırrı mündericdür; anuñçün gâh olur ki "ya Allâh" demek "yâ Şâfi'" demek olur. Eger kâ'ilün hâlinde taleb-i şifâya delâlet ider. Karine var ise pes Allâh adını anmak ma'lûba ta'allûk olan ism-i maşşûsu anmak gibi oldı. Anuñçün Şeyh Nâzım -kuddise sırruh-: "Allâh'ın adın añarlar" didi. Ya'ni bi-hasebi'l-maqâmât-gâh ism-i celâli ve gâh gayr-ı esmâyı zıkr iderler. Nitekim taħķîki gelür.-

²⁰⁰ "Sizce ilimden pek az bir şey verilmiştir." Kur'an-ı Kerim, İsrâ Sûresi, 17/ 85

²⁰¹ "Senin ilmindе onu tercih etmek istedim." Hadis-i Şerif, Ahmed bin Hambel

İnşâ'llâhü Te'âlâ- Ve bu mezkûr olan esmâya esmâ-i mecâziyye dirler. Zîrâ 'inde's-şüfiyye melfûz ve mesmû' ve mektûb olan elfâz muṭlaқа mecâz kâbilindendir.

Hakîkât-i sırfe odur ki:lisân ve қaleme gelmeye ve қulağa girmeye. Pes, Hızr'uñ Hâzret-i Musâ'ya-'aleyhis-selâm- ta'lîm eylediği işârât-ı hakîkât ve rumûz-ı ma'rifetdür; hakâ'ik-ı sırfe degüldür. Zîrâ bu ma'nâ ta'lîm ve te'allüm götürmez.

Su'âl olnursa ki ism-i mecâziye iştigâlden ne fayda olur?

Cevâb budur ki:İsm-i mecâziyye iştigâl ile medlûlüne intikâl olunur.Ve medlûlünden daḡi tedricle ism-i hakîki tecellî itmege başlar.Ya'ni ta'yyün şüretinde olan sırr-ı cüz'i ma'lûm olur. Ve ol sırr-ı cüz'inüñ ism-i cüz'isi yüzünden ism-i küllîye ve anuñ medlûl-ı hakîkisi olan müsemmâ-yı Hakk'a irtibât ḡaşıl olur. Bundandır ki dirler: "El-mecâzu kantarâtü'l-hakîkâti." İmdi bu 'âlemüñ cümle-i ta'ayyünâtı mecâzdur. Ya'ni müsemmâ-yı Hakk'a cevâz ve 'ubûra âlet ve âyinedür. Anuñçün eger mecâz ve eger hakîkâtür cümlesi kemâlâtındandır. Bu sebebdendir ki ehl-i mükâşefe nazarında nakış nesne yokdur. Zîrâ ba'zı ta'ayyün ki şifâtı nokşânla zâhir olmışdur.Adem-i isti'dâd ve fikdân-ı kâbiliyetindendir. Meşelâ, ḡimâruñ ḡimâr olmaқdan ḡayrıya isti'dâdı yokdur. Bu cihetden ol daḡi Hakk'uñ şun'-ı kâmilidür. Ve nakışu'l-a'zâ ve zâyidü'l-cevâriḡ ve emşâli daḡi aña kıyâş olma.

Ve bundan fehm -14B-olınu ki sâlik olan kimse қable'l-vüşul ehl-i mecâzdur. Zîrâ zıkrden ḡâlî degüldür. Zıkr ise nisyanı ḡard içındür,anuñçün cennetde zıkr yokdur. Ya'ni ḡard-ı ḡaflet ma'nâsına; belki devâm-ı ḡuzür vardır.Nitekim dünyâda zıkr-i lisânîye iştigâl ile zıkr-i қalbî ve zıkr-i қalbîden daḡi zıkr-i dâ'im ḡaşıl olub zıkr ve zâkir ve mezkûr ittiḡâdı sırrı bâhir olur. Bu sırra mebnîdür ki dünyâda ehl-i vaḡy ve ilhâm olana vârid olan vaḡy ile ilhâm evvel emrde cihet-i vaḡdet üzerine vârid olur. Ya'ni vârid olan ma'nâda fehm ve ifhâm ve mefhûm biri birinüñ 'aynıdır ki def'î vârid olur, şoñra münbasit olub tekeşşür қabûl ider.Lisân ve қalem mertebesine gelüb keyfiyyâtdan bir nesne ile tekeyyüf ider .Ya'ni ya 'Arabî veya Türkî veya ḡayrı kisve ile kisvelenür.

Nazar eyle cenine ki nuḫfede olan icmāl sırr-ı erbā' ināt ile nice tefeşşül ider. Fe şübḫāne'l-ḳādūr. Ve Şeyḫ Nāzım' uñ -ḳuddise sırruh- o taşın her pāresinde didigü her nevbet-i iştiğālde dimekdür. Zīrā ḫin-i şugulde her bir kerre zıkrle ḫacer-i ḳalbūñ bir pāresi yonılır. Ya' ni bir hicābı izāle olunur. Pes, bunda ḳalbūñ evvel ḫālinde ziyāde ḳasāvet ve kesāfetine işāret var. Ve hicāb yitmiş biñdür ki icmāli bunlardır. Nefs ve ḳalem ve levh ve hebā ve cism ve 'arş ve ḳürsi ve cinān-ı seb' ve nīrān-ı seb' ve eflāk-i seb' a ve erkān-ı seb' a. Zīrā bu mecmū' ı otuz beş 'aded ta' ayyüñdür ki her birinūñ zāhir ve bāḫını i' tibāriyle yitmiş 'aded olur. Şoñra biñ 'adet esmā'-i ḫüsnānūñ tafşili ḫasebiyle her biri biñ 'adede mütefaşşıl olub mecmū' ı yitmiş biñe bāliğ olur.

İşte bunların kimi hicāb-ı laḫif ve kimi hicāb-ı kesifdür. Velākin bunların māverāsında daḫi hicābü'l-lütf vardır ki 'ahd-i me' ḫüz anı zıkrden men' ider. Nitekim İbn-i 'Abbas' dan-raḫıya' llāḫü 'anh- mervidür ki buyurur: "Ebhimū mā ebhema' llāḫü. Ve faşşilū mā faşşela' llāḫü."²⁰² Ve cā' izdür ki ḫacer-i ḳalbūñ her pāresi -15A-efrād-ı ḳalb i' tibāriyle ola. Nitekim şākirdlerin cem' iyyeti aña daldur. Ya' ni her şākird kendüne maḫşuş olan taş pāresi olan ḳalbini yonub Allāḫ Te' ālā'yı zıkr ider.

Bundan fehm olunur ki cemī'-i cüz' iyyātūñ külliyyatı vardır ki mürekkebāt müfredātadan tereküb idüb ol müfredātda gāḫ taḫlil ve gāḫ ta' ḳid i' tibār olıñduğı gibi. Ol cüz' iyyātda daḫi gāḫ külliyyātta indirāc ve gāḫ andan tefaşşül ve tecezzī i' tibār olunur. Ve anuñ ḳıvāmı küllinūñ vücūdı iledür. Pes ḳulüb-ı cüz' iyye ḳalb-i külliyye ve nufüs-ı cüz' iyye nefs-i külliyye ve 'uḳül-ı cüz' iyye 'aḳl-ı külliyye ve ervāḫ-ı cüz' iyye rūḫ-ı külliyye ve ecsām-ı cüz' iyye cism-i külliyye rāci' ve müntehidür. Velākin tecellī-i ilāḫi ile ta' ayyünātūñ irtibātını bilmek güçtür. Keşf-i tāmme mevkūfdur. Zīrā ol ma' nā zarf ve maẓrūf ve küll ve eczā' ve külli ve cüz' iyyāt nisbetleri gibi degüldür. Belki lāzım ve melzūm nisbeti gibidür. Ve vācibü'l-vücūdı külli diyü temşil itdükleri tefhīm içündür. Ve illā külliyyet ve

²⁰² "Allah'ın gizlediği şeyi gizleyin. Allah'ın açıkladığını siz de açıklayın." Hadis-i Şerif

cüz'iyet ve sâ'ir nisebten mu'arrâdur. Ve taş pârede bundan edakķ olan sırr budur ki hacet-i kalbũn her pâresi kalbũn bir yüzine işâretdür. Ve kalbũn sekiz 'aded yüzü vardır ki her yüzü hazerâtdan bir hazrete nâzırdur.

Evvelki yüzü hazret-i ahkâma nâzırdur, bu maķâmuñ zikri "lâilâhe illa'llâhdur."

Ve ikinci yüzü hazreti tedbire nâzırdur. Bu mertebenũn zikri "Allâh Allâh'dur."

Ve üçüncü yüzü hazret-i ibdâ'a nâzırdur. Bu tabakanuñ zikri "Hũ Hũ'dur."

Ve dördüncü yüzü hazret-i hitâba nâzırdur. Bu derecenũn zikri "Hâķ Hâķ'dur"

Ve beşinci yüzü hazret-i hayâta nâzırdur. Bu pâyenũn zikri "Hay Hay'dur."

Ve altıncı yüzü hazret-i eşrâra nâzırdur. Bu kademenũn zikri "Ķayyũm Ķayyũm'dür

Ve yedinci yüzü hazret-i müşâhedeye nâzırdur. Bu pâyigâhuñ zikri "ĶahhârĶahhâr'dur

Ve sekizinci yüzü hazret-i semâ'a nâzırdur. Bu rütbenũn zikri âyât-ı Ķur'âniyye'dür

Anuñcün erbâb-ı nihâyet olanlarıñ evâhîr-i 'ömürlerinde virdleri hazret-i -15B- Ķur'an'dur.

Zîrâ nüshâ-i âfâķi okumışlar ve kitâb-ı enfûsi daķi görmüşler. Ve muşhaf-ı haķâ'ik-ı RaĶmâniyye'ye nazar şalmışlardır. Pes anlarıñ "Ķalîfetü'llâhi fi'l-arz" olan tıfl kalblerine yine mekteb-i vücudda Ķur'an'dan Ķayrı ders kalmadı. Zîrâ Ķur'an nüshası zikr olınan nüshalarıñ cümlesine delîldür. Ve acâ'ibi daķi münķaziye degüldür. Pes "seyr ila'llâh" sırrına nihâyet olmaduķı gibi; esrâr-ı Ķur'an'a daķi nihâyet yokdur. Zîrâ Ķayrı muntehîden deryâ-yı müĶîta nâzil olmuşdur. Ve bundan mev'ud sâbıķı encâz Ķaşıl oldu. Zîrâ bu taķrîrle ma'lûm olduķı sâlikũn Haķ olan mürîd-i sâduķ 'imâret-i şehr-i dil iderken mimâr-ı zâhir binâyı serây-ı sultânda âlât-ı mütenevvi'a ist' mâl itdüķi gibi. Ol daķi işlâĶ-ı taĶtgâĶ-ı Sultânü's SelâĶin'de ezķâr-ı muĶtelîfe ve evrâd-ı müte'addideyi der-dest idüb maķşud-ı cilveger-i Ķayyiz Ķuşul olunca derķâr olur. Ve bu sırr-ı 'azîme işâretdür ki gelür: "Meni'stevâ yevmâhu fehüve maĶbũn"²⁰³ Ya'ni ehl-i taĶşîl olanuñ iki zamân-ı ferdî müstevâ olmamak gerekür.

²⁰³ "İki günü eşit olan aldanmıştır." Hadis-i Şerif, Deylemi (Ali'den zayıf bir senetle)

Belki kalb-i insān dā'ima teveccūh vahdānīde olub laḥzeten fe-lāḥzeten terāḳḳīde olmak lāzımdur. Zīrā tecelliyāt-ı ilāhiyye müte'ākib olduğu gibi teveccūhāt-ı kalbiyye daḥi mütevālī gerekdür. Pes bundan me'hūz olduḡuñā sālīkūñ zikri tenevvü' üzerinedür. Ve cemi'-i eşyānuñ ezkārında daḥi tefāvüt vardır. Anuñçün vasaḥ-ı tarīḳde olana mevālīd ve erkān-ı keşfinde bir yüzden istimā' zıkr itmek ḡalaḥdur. Ya'ni gerekdür ki eşyādan işitdüḡi tesbihāt kendi tesbiḥine müḡāyir ola. Ve bu esmādan müsemmäya intihāda tarīḳ-i vahdetde sulūk idüb i'tibārāt-ı sābıḳaya ḥācet ḳalmaz. Anuñçün müntehi olan şamtlā meşḡüldür. Ve bir kere zıkr-i cemi'-i esmā ile bilā-ḥisāb zıkr itmek pāyesindedür. Zīrā ḥālī keşeyri a'zam olmuş ve üçyüz altmış biñ avālimin esmāsını kendi ismūñde bulmuşdur.-16A- Bundandur ki ba'zı efāzıl-i nās için her gün ehl-i 'arzuñ a'māli ḳadar a'māli mürtefi' olur dinilmişdür.

Ba'de zā ezkārūñ envā'ı müte'addid olduğu gibi efrādı daḥi müte'addiddür. Zīrā kalbi 'imāret nefsi taḥrīb itmekle ḥāşıl olur nefis ise ḥişār-ı āhenīñdür. Pes bir kerre darb-ı gürzle yıḳılmaz. Belki şebānrüz-ı Rüstem var, ḳuvvet-i bāzuyla 'amel lāzımdur. Buradandur ki evā'il-i ḥālde zıkr-i cehri' iḥtiyār iderler; maḳşūd esmā'-ı Ḥaḳ degüldür. Zīrā Ḥaḳḳ'a nisbet ile cehd ve iḥfā birdür. Belki ḡalızat ve kesāfet nefsi izāle ve ḥicābı talḥif içündür.

Ve ol ki gelür: "Ḥayrū'z-zıkril-ḥafīyyi." Bundan murād erbāb-ı nihāyetūñ ḥafī mertebesinde olan zıkrıdır. Zīrā bilā-ḥisāb ile muḳābele olunur ki ulūfūñ müzā'afi mertebesidir. Pes erbāb-ı 'aşerāt ve mi'āt-ı zıkrinden eşḡāb-ı ulūf zıkrı ḥayırlıdır. Zīrā zıkr-i ḥafī lisān-ı Ḥaḳ'ladur ki dil anı söylese yanar. Ve erbāb-ı nihāyet zıkr-i celī itseler erbāb-ı bidāyete bi-ḥükmü't-teba'üdür.

Zīrā mertebe-i lisānı mertebe-i şeri' atdur. Ve mertebe-i şeri' at 'inde'l-ḥavaşş ve'l-avām muḥafāza ve mura'ātında berāberdür. Belki ḥavāşşuñ ḥālī eşeddür. Nitekim Ḳur'an'da şevāhidi ḳoḳdur: "Fe's-tebşır ve lā temşī' alā'l-'umyā' fe ḳad bāne leke'l-menār."

Şehrden oğlar atılır, gelür cānlara batılır

Şehr, Fārisīdūr, Türki'de şār didükleridür. Murābıtı vardır, a'lāsı dārū'l-mülkü's- sultānīdūr. Nitekim bālāda işāret olındı.

Oğlardan murād teveccühāt-ı ehl-i dildür. Zīrā nüfuz ve dīde oğa müşābihdür. Hūşūşān ki menzīli devr ü dirāzdu. Ve oğdan ğayrı egerçi nüfuz şahibi nesnelər vardır. Fe-emmā oğ dā'imdür. Zīrā Hāzret-i 'İsmā'il'üñ -'aleyhi's-selām- şān'atı ve Hāzret-i Seyyidü'l-kāināt -'aleyhi ekme'lī't-taḥiyyāt- sūnnetidür. Vākı'at-ı hidā'iyyede keşīde-i silki taḥrīr olan cevāhir-i kelimātdandır ki sipihr-i şafada mihr-i celī, ya'ni Şeyḫ Nāzım, Hācı -16B- Bayrām-ı Velī -kuddise sırruh- Burūşa'da āsūde olan Seyyid Buḫārī -ravvaḥa'llāhū ruḥahu- ile mu'āşır olmağın bir kaç kerre Engüri'den şedd-i riḥal idüb Burūşa'da emir-i mezküre kudüm itmişlerdür.

Fe-emmā bir def' a miyānede şeker-i eblāk vākı' olmağın Hāzret-i Buḫārī Hācı Bayrām'üñ zerā biriz-i vücūdün pūte-i celālda eritmek için bir germ-i nefes çeker. Ve belki kemān-ı keyāni var olan qalbinden tīr-i teveccūhe tevcīh ider. Hācı Bayrām daḫi muḫāla'a-yı ravzā-i melekūt iderken muḫḫālī' olduqda bi-hükümü't-taşarruf üzerinden def' ider. Ve tīr-i teveccūhe bir şecere-i sidre mişāle muşādeme idüb fi'l-hāl qal' i bun eyler. Ve serin zemīn-i helāke indirur. Āmīr-i mezbūr ref' ina şāniyede yine imāle-i ḥadengi qahr itdükde Hācı Bayrām yine tīr-i sertāb gibi mekānından düvr olub ḥadeng-i mezbūr menzīl-gāhından bī-behre bir divāre rast gelüb ol sā'at divāruñ esāsı münqālī' ve yüzi secde-gāh-ı zemīne düşer.

Ref' a-i şalışede kār be-nevbet mişdākınca iş Hācı Bayrām'a düşüb ol daḫi qavsı qazādan bir tīr-i zehr alır, atub ḥāzret-i emīre doqınduqda ol an-ı muḫḫazar olur. Bundan fehm olunur ki gerçi ḥāzret-i emīrden bu kadar ḥavāriḫ-i 'ādāt naql olunur ki ḥaqqūnda şānī-i Geylānī dimek cā'izdür. Fe-emmā Hācı Bayrām taşarrufda aña gālīb idi. Ve bu ikisi daḫi ḫāriqāt-i ricāl üzere yürümişlerdür. Ḥālīfe-i Bayrāmī olan şāhib-i Muḫammediye daḫi böyledür. Egerçi ki anuñ 'irfānı şeyḫına gālībdür, nitekim kitābı şāhiddür. Pes, bu ḫikāye-i bul bevalī' çeden mefhūm oldı ki şehr-i dil bir özge şehrdür ki dā'imā andan teveccühāt oğları atılır. Ve ol teveccühātın āşarı

cânlarda zuhûr ider. İ' dâm ve ifnâ tārkiyle olsun ve icâr ve ibkâ sûretiyle olsun. Nitekim hükm-i kabzeteyn ve muḳtezâ-yı sırr-ı yedeyn bu ma' nâdur.-17A-Eger bu oḳlar atılmasa bir sâlik menzîl-i murâda irmezdi. Zîrâ egerçi cümleden aşl olan 'inâyet-i Bâri ve Hâzret-i Bârîden yarıdır. Fe-emmâ enbiyânuñ şefâ' atı ve evliyânuñ hüsni himmeti 'inâyet-i mezkûrenüñ delâ'ilindedür. Pes bu tārîkât-ı 'aliyenüñ evveli hîdmet ve âhîri nefis ve teveccühdür. Ve oḳuñ atılması ḳalbe izâfet olındı. Zîrâ ḳalb ḫaḳîkât ve lisân şeri'ât mertebesidür. Ve bir nesne huşûşunda ḫaḳîkât müsa'ade itnese lisânuñ muṭâve'ati kifâyet itmez.

Pes, aşl'l-uşul teveccühe dil ehl-i kabûldür. Ve ḫâtimetü'l-müte'ehîrîn Şeyḫ Yûnus Emre kelimâtında gelür: "Evliyânuñ gönlünden şeyü'llâh kisme kîm saña himmet iden ol gözle ḳaşı degül." Ya'ni himmet itmek dil-i ehl-i dilüñ ḫâlidür. Dil ise nazâr-gâh-ı Hâḳ'dur. Pes dilden isteyen Hâḳ'dan ister ve lisândan isteyen ḫalkdan ister. Ve bundan 'aḫz olunur ki atılan oḳ eger irâdet-i Hâḳ elinden atılursa anda sır: "Ve mâ rameyte iz-rameyte" Zâhir ve nûkte'î "fe't-teḫazeḫühü vekîlâ" bâhir olur.

Zîrâ ifnâdan nâşî ve ḫaḳîkâtden fâşîdür ve eger meşîyyet-i nefisle atılursa anuñ şâhibi Hâḳ'dan ıraḡa atılır. Pes ḫall ve 'aḳd ve ihyâ ve imâte ve emsâliçün esmâ-i ḳahriyye ve lütfiyyeye iştiḡâl gösterenler: "Ḳûli'llâhümme mâlikü'l mülki" sırrından ḡâfiller ve ḫilye-i fenâ-i küllîyyeden âtıllardur. Anuñçün izḫâr-ı kerâmete bile mesâḡ virmişlerdür; meger zarûret-i ḳaviyye ola. Zîrâ bu ümmetüñ kemâli bâtın ismündedür ve bunlaruñ devr-i ḳamerîdür. Ve ḳamerüñ zâhiri memsûhdur. Ve bu buṭında Hâḳ'un sırr-ı ḫâfi ve lütf-ı cemîli olmak ḫasebiyle şafḫâ-i ḳamere ism-i cemîl resm olunmuş. Ve ḫâme-i ḳudretle ol ma' nâ anuñ çehresine nikârîde ḳılınmışdur.

Böyle iken ḫalk arasında zuhûrdan eḫabb-ı nesne yokdur. Bu sebebdendür ki Şeyḫ Ebu Medîne'l-Maḡribî -ḳuddise sırruh- kelâmında -17B- gelür: "Âḫir mâ yaḫrücü minhü ru'û's-sıddîḳine ḫubbe'l-câhi" Ya'ni bu maḫalde yaḫrucu, yüzherü ma' nâsinadur. Ve bu zuhûruñ sırrı ism-i zâhir ile taḫaḳḳuḳa ta'aşşuḳdur. Fe-emmâ zuhûr vüçudunu müstelzim degüldür. Anuñçün imâmet-i zâhire ve ḫilâfet-i bâtına bir yerde müctemi' olmak nâdirdür. Belki erbâb-ı fenâ gûşe-gîr ḫumûl olub râyiḫa-i

vücüd işmâm itmezler. Ve ferağ-ı ma‘a’llâh’ı koyub mevâzi‘-ı ikdâr seyrine gitmezler. Bilürler ki cemâl ve celâlî vücüd-ı insân müstemil ve merâtibî ‘ala’t-tefşîl hâvîdür. Ve Şeyh Nâzım’uñ -kuddise sirruh- şafha-i kelâmından terâşide olunur ki mu‘teber olan terk-i menzile vuşulidür. Velâkin “ehyânâ” ba‘zî ‘avârızuñ tevassutı hasebiyle yolda kalsa dağı olur. Ve ol avârız yâ râmi veya mermiyyün ile tarafından olmak ca‘izdür. Pes ol tîr hakkında muqazzi olan o kadar hareketdür. Anuñçün ‘abes lâzım gelmez. Nitekim ba‘zî nüfusa ‘âlem-i mevâlîde geldükde ba‘zî ‘avâ’ik ‘ârız olub merkezden bâz-güşte kıılır. Ve çok zamân anı menâzilde gezdürir. Tâ ki kendi ta‘ayyünü şüretine gelür. Fe-emmâ bunlar erbâb-ı berâzih maqûleleridür ki nişâ’elerinde ahkâm-ı imkân gâlibdür. Ba‘zılar hakkında oñmaz dirler bu kabildendür. Zîrâ oñacak zamânda fâsid olub bi‘-mâye kalur. Fe’fhem cidden.

‘Ârifler cânı satılır o şâruñ bâzâresinde

Iştlâh-ı şüfiyyede ‘ârif ve ‘âlim miyânında fark vardır. ‘İlm gerçi şîfât-ı Hâk olub külliyyâtda müsta‘mel olmak hasebiyle ma‘rifetden eşrefdür. Zîrâ ma‘rifet cüz’iyyâtda işti‘mâl olunur. Anuñçün Hâk’â izâfet olunmaz velâkin ‘âlimüñ ulüm-i resmiyye ehli üzerine ıtlâk müstehir ve şâyi‘ olmağın anlardan temeyyüz için ‘ulemâ bi’llâha ‘ârifün didiler. Pes ‘ârif bi’t-tarîki’s-şuhûd ef‘âl ve şîfât ve esmâ ve zât Hâk’â vâkıf olandır.-18A-Ve ‘âlem-i lâ’an şuhûdin belki mücerred-i îkanla muṭṭali‘ olandır. Velâkin bu a‘şârda esmâ-i mücerrede çokdur.

Cân; rûh-ı hayvânîdür, revân-ı rûh-ı insânî olduğu gibi. Velâkin burada murâd rûh-ı insânîdür. Ve rûh-ı hayvânî ve rûh-ı nebâti rûh-ı insânîye tâbi‘dür. Pes rûh-ı insânîniñ bey‘ olunmasından anlaruñ dağı bey‘ olunması lâzım gelür. Cenîniñ bey‘ de mebi‘a tâbi‘ olması gibi. Bâzâra âhirinde hâ-i ‘alâmet zarûreti vezn içündür, (Ey) şâhı sitem-kâre ve dilber-i ayyâre gibi. Ve nisbet ve mübâlağa için dağı olur. Ve câ’izdür ki ha-i nakl ola. Zîrâ bâzâr âlemi virem itmekdür, bâzâr anuñ yeridür ki çaresizdürler. Ve bâzâr bilâ-ha’ zikr olınsa bâzâr-gâh taqđirinde olur. Ya’ni ‘âlî şâti

yeri ve bāzer-gān bāzāra mensūb tācirdür. Zīrā aşlı bāzāriyāndur. Nitekim maḥallinde mübeyyendür.

Ba'de zā bu mısrā' da "İnne'llāhe'sterā mine'l-mü'minīne enfusehüm ve emvālehüm"²⁰⁴ sırrına işāret vardır. Ya'ni mü'min-i kāmilūn şānı budur ki nefsi ki nefsi-i nāṭıkası ve malına meyl eyledügi ḥālidür. İkisini daḥi Ḥaḫḫ'a feda eyleye ve māl ve bāş ve cāna ḫālmaya. Zīrā Ḥaḫḫ bāḫi zıkr olınan fāniler muḫābelesinde ni' me'l-bedeldür. Anuñçün ehlu'llāh vaşfinda gelür: "Eḫaze'llāhu minhüm ve eḫazū minhū" Ya'ni Allāh Te'ālā anlardan vücūd-ı mecāzī ve anlar daḥi Allāh Te'ālā'dan vücūd-ı ḫaḫḫi aḫz idüb bu mübādele ile bey' ve şirā-yı ḫaḫḫi eylediler.

Pes demek oldu ki ol şehir-i ḫalbūn bāzār-gāhında 'ārif-i bi'llāh olanlaruñ cānları şatılır. Ve ol cānları alanlar daḥi kendileridür. Ya'ni Ḥaḫḫ'dan bedeliyyet ṭarīḫiyle ve ol yerdeki cān şatılır. Oraya serbāz olanlar varurlar ki 'ārifler ve 'āşıklardur. Yoḫsa cān ḫavfına düşen nāmerdler varmazlar. Ki anlar 'ābid ve zāhidlerdür. Anuñçün anlar dil ehli dā'iresinden ḫāriclerdür. Pes anlaruñ ḫaşri maḫām-ı -18B- ṭabī'at ve nefisendür yoḫsa maḫām-ı ḫalb ve rūḫdan degüldür. Anuñçün ḫayvanāta müşāreketden ḫalāş olmazlar. Ve cā'izdür ki cāndan murād āşār-ı cān ola. Zīrā feyz-i İlähi 'ālem-i sırdan 'ālem-i rūḫa ve andan meşra'ı ḫalbe feyezān idüb oradan maḫālline taksīm olunur. Pes bir sālīk maḫām-ı ḫalbe dāḫil olmaduḫça feyz-i ilāhi nedür bilmez. Zīrā bu feyz ḫayrı yerde satılmaz ve ele girmez.

Nitekim dimişlerdür ki: "Lā-yubāu'l-ıbili fī-sūḫi'd-dicāc" Ve aña duḫūl itmege ḫadem-i himmet ve cenş-i 'ışḫ lāzımdur. Ve bundan 'aḫz olındı ki her ṭā'ife için başḫa maḫām ta'yin olınmışdur. Meşelā, erbāb-ı şehvete ḫārye-i ṭabī'at ve mezrā'-ı melāzz-ı ḫissiyeye vaz' olınmışdur. Ve ehl-i hevāya ḫargāh-ı nefis ve ehviye ḫurılmışdur. Anuñçün ve fi'l-arzı ḫuṭi'a mütecāvirāt ḫasebiyle ol şürezārda mükīm olub ravzā-i cān-fezā-yı dil cānibine gelmezler. Ve" Ebeytü 'inde rabbī yuṭ'imunī ve yesḫinī " mücibince ellezū'n-nüzül olan feyz-i İlähi nedür bilmezler. Ve baḫḫal ve ḫar

²⁰⁴ "Muhakkak ki Allah müminlerden canları ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır." Kur'ân-ı Kérim, Tevbe Sûresi, 9/111

mihre furūş-ı kıymet-dâr olan gevherüñ bahâsından gâfil havâşşından bî-haber olub ol maķûleye raġbetleri münkaţı‘ ve ser-rişte-i alâkaları ķüsiste olduġı gibi. Ehl-i nefis ve tabi‘ at olınanların meşreb-i turâb-ı âlûdeleri daġı raġîķ-i feyz ve tesnîm-i ilhâmî kabûl itmez. Ve hâristân firâķdan gülşen-i serây vişâl semtine bir adım gitmez.

El-hâşıl “el-cinsü ile'l-cins bî- meyl” vefķınca herkes bir semte düşmişdür. Kimi varlığı tekmilde ve kimi de daġı yokluğu taġşilde tekâpü ider. Ve (ey) ol derdinde ki dermân nedür bilmeye ve hâlini tabîbe ‘arz idüb söylemeye. Ve veyl ol şahşı heyülâ şıfata ki şüretini deġişdürmeye. Ve "mütü kable en- temütü" vefķınca irkenden alub satub, ölüb dirilmeye.-19A-

Şâr didükleri gönüldür ne ‘âlimdür ne câhildür

Şâr gönülden ‘ibâret olduġını itlâķı ġayra nisbet eyledi. Zîrâ ‘aşr-ı evvelden beri itlâķı şâyî‘dür. Nitekim ġadîşde gelür: "Ene Medînetü'l-‘ilm ve ‘Âliyyün bâbuhâ"²⁰⁵ bu ġod ma‘lumdur ki kişi medîne-i ‘ilm olmak ġalbi i‘tibâriyladur. Zîrâ ‘ilm ve ma‘rifet ġalbün şıfatıdır. Pes şehr-i fi'l-ġaķîķa ġalbdür. Zîrâ şehirde olan cem‘iyyet ġaryede olmadıġı gibi ġalbdde olan ġâlet daġı ġayrı a‘zâ ve ġuvvâda yokdur. Zîrâ cemî-i esmâ ve şıfatuñ ġalbegâhidür. Nitekim bâlâda ‘işâret olındı. Ve gönül didükleri muđġâ-i şunü beriyyenüñ müştemil olındıġı lâţife-i rabbâniyyedür. Ve ‘akl ve ġalb ve nefis ve rûġ aşılta bir cevherdür.

Fe-emmâ merâţibi i‘tibâriyla aralarında teġayyür işbât olınmışdur. Meşelâ, cevher-i insân ġavâşî-i tabi‘ at ve melâbisi beşeriyyet ile ihticâbi ġatında nefis ve ġavâşî-i mezkûreden tecerrüd idüb nûrı zuhûr itdükde ‘aķl ve ġaķķ’a iķbâl ve rucû‘ında rûġ ve ma‘rifet ve itlâ‘ına ġöre ġalb dinilür. Nitekim Faġr-ı ‘âlem - ‘aleyhi’s-selâm- esmâ-i muġtelife ile müsemmâdur. Ya‘ni dürretü şadefü'l-mevcüdât olmaġla dürrer ve cevhere ve nûrâniyyeti i‘tibâriyle nûr ve vüfur ‘aķl-ı ġasebiyle ‘aķl ve ġalâbe-i şıfat-ı melekiyye ile melek ve şâġibü'l-ķalem olmaġla ve

²⁰⁵ “Ben ilin şehriyim ve Ali de kapısıdır.” Hadis-i Şerif, Hakim, Tebarani-Fi'l Kebir, Tirmizi

ma hod vaqt-i tecellide münşâk olmağla qalem ıtlâk olındı. Pes qalbün bir ism-i şehrdür. Ve daği nice esmâsı vardır; şadr ve fu'âd ve şeffef gibi. Ve keşret-i esmâ şeref-i müsemmäya dâldur. Ve dimişlerdür ki "İle'l-esmâ' u ve'l-küna tenezzele min şavbi's-semâ-i" Ya'ni esmâ ile müsemmä arasında bi vechin mâ münâsebet vardır, gerek hâfi ve gerek celi' nitekim cemî'-i eşyâ miyânuında daği irtibât vardır.

Velâkin ol münâsebetden bağı itmege herkese nür-ı keşf in'âm olunmamışdır. Hurûfîler münâsebet-i hurûfda ve a' dâdda tettebü' iderler. Fe-emmâ yektâ i'tibârdur. Zîrâ iki nesnenün harfi üç olmak veya bir harfde müşterek olmak-19B-ğadar münâsebetde kifâyet itmez. Zîrâ cemî'-i lügât-ı muhtelifte hurûf-ı teheccî müştemil olmağla lügât-ı 'Arabiyye ile müşterekdür. "Ma'â hâzâ fî-nefsi'l-emr münâsebetden 'add olunmaz. Ve anuñ ki gönli şehir olmadı, ona gönül dinilmez. Gerekse ismi mücerredde müşterek olsun Ve kezâlik insân-ı hayvâniye insân dirler. Şüretâ insân-ı hâkîkî ile iştirâkinden ötürü.

Fe-emmâ fî-nefsi'l-emr insân degüldür. Zîrâ şîfât-ı hayvâniyyesi meşûrdur. "Yevme tüble's-serâşirde" zâhir olub şüret-i insâniyye muzmañil olur. Dünyâda memsûh olanların hâlini te'emmül eyle ki nice şüret-i hînzîra ve kırade istihâle eylediler.

Ba' de zâ Şeyh Nâzım -ğuddise sırruh- bâlâda ibhâm eyledigi şârî burada tefsîr eyledi. Tâ ki 'uğde-i havâtır munhâl olub şâr hakkında her bir nâzır bir kırye semtine gitmeye ve mağâma mühâlif olan vech ile te'vîl itmeye. Zîrâ bu şeş beyitün mecmû'ı gönül medârı üzerine devr eyler. Velâkin ol gönüli şîfât-ı şübütiyye ile tavşîfden sonra şîfât-ı selbiyye ile daği vaşf idüb 'ilm ve cehli andan nefy itdi. Ve 'ilm ve cehl birbirinün naķizîdür. Pes insânun evvel mertebesi cehldür. Nitekim Qur'an'da gelür: "Va'llâhu eğraceküm min buğuni ümmehâtiküm lâ ta'lemüne şey'en."²⁰⁶ Ya'ni insân velîd olub haddaddür; aña gelince bir nesne bilmezdi sonra mümârese ve tecârüb ile zü'l-'ilm oldı. Ve yine erzel-i 'ömre vuşulde şafha-i hatırı cemî'-i

²⁰⁶ "Allah sizi aņalarınızın kanınlarından öyle bir halde çıkardı ki hiçbir şey bilmiyordunuz."
Kur'an-ı Kerim, Nahl Sûresi, 16/78

nukūşdan terāşide olub aşlına rucū' eyledi. Nitekim Qur'an'da gelür: "Li-keylā lā ya'leme ba'de 'ilmin şey'en"²⁰⁷ Pes bir vaktde nisbet-i 'ilm ve vakt-i aharde nisbet-i cehl ile muṭṭaşif oldı.

Ve nihāyetinde ümmī-i maḥz olub cemi'-i nisbetden fenā ve izāfātın inkiṭā' buldı. Bu nisbetden ne 'ālim oldı ve ne cāhil oldı. Nitekim Allāh Te'ālā'yı zāt-ı baḥt ve hüviyyet-i şırfe -20A-mertebesinde cemi'-i nesebden tecrīd iderler. Egerçi ki bu i'tibāruñ gayrı vech ile izāfāt gösterürler. Zīrā dimişlerdür ki: "Levlā'l-i'tibārātü lebetaleti'l-ḥakā'ikü." Pes, bundan şoñra 'aḥz olındı ki bir kimse şıfāt-ı Ḥakḳı muṭlaḳa nefy itse kāfir olur; Mu'tezile ve Cehmiyye gibi. Ki Allāh Te'ālā 'ālim bi-zātihi kādir-i bi-zātihidür dirler. Başka şıfat-ı 'ilm ve şıfat-ı kudret işbāt itmezler. Bu ise naşşa muḥālifdür. Zīrā Qur'an iki mertebeyi nāṭıkdur. Nitekim buyurur: "Va'llāhü'n ganiyyi 'ani'l-'ālemin." Ve yine buyurur Rabbü'l-'ālemin.

El-ḥāşıl Şeyḫ Nāzım -kuddise sırruh- selb-i şıfat 'ilm ve cehl ile fenā-i tām hālinde olan inkiṭā' ve tecerrüde işāret eyledi. Pes, çünki ḳalb fi-nefsi'l-emr 'ilm ü cehlden beri oldı. Sā'ir şıfātın daḫi tecerrüd buldı. Ve 'ālim ve cāhil olmadığı gibi ma'lüm ve mechül daḫi olmadı. Egerçi ki ma'lüm ve mechöldür, ya'ni ma'lümiyeti ma'lümiyyet-i ḥaḳ gibidür. Zīrā āşār-ı şıfātın istidlāl olınur. Ve mechüliyeti gayb-ı zātında müstekarr olub cemi'-i 'uyün esmādan muḥtefī olduğudur. Anuñçün cemi'-i eşyā insān-ı kāmil ṭaleb idüb bulamazlar. Zīrā fi'l-ḥakā'ika yirde ve gökde degöldür ki ma'lüm melā'ike ve şekāleyn ola. Ve bu cihetdendür ki erbāb-ı berāziḫ arasında iḥtilāfāt-ı fāḫişe vardır. Ve insān-ı kāmil ḥaḳḳında taṭvīl-i kelām iderler. Ya'ni kimi redde ve kimi ḳabüle muṭe'alıḳ söz söylerler. Bilmezler ki 'inde'l-bāb olanlar şadrda olanları bilmezler. Ve dünyā göziyle baḳanlar ehl-i āḫireti görmezler. Nitekim āḫiret göziyle nāzar idenler daḫi ehlu'llāh kimlerdür ne bilürler. Ve Qur'an'da gelür. "Ve terāhüm yenzurüne ileyke ve hüm lā yübsirün"²⁰⁸

²⁰⁷ "Biraz ilimden sonra hiçbir şey bilmez olsun." Kur'an-ı Kerim, Nahl Sûresi, 16/70

²⁰⁸ "Onların sana bakıp durduklarını görürsün, ama görmezler." Kur'an-ı Kerim, A'raf Sûresi, 7/198

Sâlik qarındaş bu maķâmı dağı kelâm vardur. Velâkin lâl olmaķ gerek ve mütekellimin yüzün görmeye a‘mâ olub ‘ayn-ı şâbiteden başka bir ‘ayn bulmaķ gerek. Bu kağar saña besdür.-20B-

‘Âşıklar cânı sebıldür erenlerün arasında

‘Âşık ile muhıbb miyânında fark budur ki muhıbbün şıfatı hubbî mu‘tedil ve ‘âşıkun ifrât üzerinedür. Zîrâ ‘ışk keşr-i ‘ayn ile ifrât-ı muhabbetdür. Anuñcün Allâh Te‘âlâ’ya ‘âşık dinilmez. Zîrâ şıfat-ı celîlesi hadd-ı i‘tidâldedür. Belki muhıbb dinilür. Nitekim Kur‘ân’da gelür: "Yuhıbbuhüm ve yuhıbbühü"²⁰⁹ Ve maĥabbet zât ve şıfatun izdivâcından hâşıl olan meyli ma‘nevîdür. Pes, zât-ı vahdâniyyenün şanıdır. Zîrâ zât-ı eĥadiyye istignâ-i tām üzerinedür. Ve ba‘zı mevâzi‘de ki Ĥaķķ’a ‘âşık ıtlâķ iderler. Maĥabbet-i müte‘ekkideye maĥmüldür. Veyahüd ‘âşıkun hâli i‘tibarıyla muķâbeleden nâşî bi-hasebi’l-müşâkile ıtlâķdur. Nitekim Süleyân Çelebi Mevlîd’inde gelür: "Gel ĥabîbüm saña ‘âşık olmuşam." Ya‘ni "Ĥâbe ĥavseyñ" i‘tibarıyla baña ‘âşık ve saña ma‘şuk dirler. Ve bi’l’aķ fe-emmâ ĥurbı "ev ednâ" ĥasebiyle baña muĥib ve saña maĥbûb dirler. Anuñcün Ĥabîbu’llâh dinildi ‘âşıķu’llâh dinilmedi.

Zîrâ insâna göre maĥabbet evvel-i derecâtı ‘ışkdur. Pes, maĥabbet bir nürdür ki nâr-ı ‘ışka mü’eddîdür. Ve nâr-ı ‘ışkun ĥarâreti zâ’idesi muntafi ve zâ’il olduķda lübbî olan muĥabbet-i müte‘ekkide ĥalür. Bu cihetdendür ki fenâ’i küllî erbâbınun ĥâline maĥabbet dirler, ‘ışk dimezler. Zîrâ ‘âşıkun inniyyât ve te‘ayyünâtı yânüb kül olunca ‘ışk âteşi pâyı merdlik itmiş idi. Şoñra ihtirâķa sâlih nesne ĥalmaduķda nâr-ı ‘ışk i‘tidâle ‘avdet eyledi. Anun i‘tidâli ise nürdür. Egerçi ki ĥâlet-i beķâda dağı fi’l-cümle ĥarâret bākîdür. Anuñcün Gülşenî kelâmında gelür: "Bî-vücüdüm ‘ışk odu bilsem benim nem yandırur." Fe-emmâ bu ĥarâret-i bākîye mestürdür. Henüz fenâ-i tām bulmayan ‘uşşâķun ĥarâret-i zâhiresi gibi degüldür. Pes bundan mefĥüm oldu ki -21A- ‘ışk berâzıĥdandür ki ‘ubür ve fenâsı lâzımdur. Tâ ki ĥabîbu’llâh sırrı ki

²⁰⁹ "Onlar Allâh’ı severler, O da onları sever" Kur‘ân-ı Kerim, Maide Sûresi, 5/54

zirvetü'l-makâmâtudur. Zâhir ola ve ol ki Eşref-zâde nâzımında gelür: “Ben bu ‘ışkdan bir nefes ayrılmıyam” Ve Yâzıcı-zâde kelâmında gelür:“ Işk elinden gerekmez aşla necât.” Bu kelâm ber muqtezâ-yı hüsn-i zân makâm-ı ‘ışkda ifrâ-ı galeyânda şadır olmuştur. Pes, bu mertebeden şoñrâ gâyeti fenâ-i ‘ışka vâsıl olmamak lâzım gelmez. Zîrâ emr-i sulûk tedricîdür.

Nazar eyle ki yekk-i şâh-ı cihân-ı haqîkât olan Şeyh Abdü'l-ğadirü'l-Geylânî -kuddise sırruh- Hazretleri makâm-ı idlâlden intikâline qarîb olan evkâtta rücû ve andan terâkķi itdi. Nitekim İmâm-ı Şâ'rânî -kuddise sırruh- kelâmında mazbûtdur ve câ'izdür ki ol dü-cenâh şebâz tarîkâtun maqâleleri efrâ-ı mahabbete ya'ni mahabbet-i müte'ekkideye mahmûl olan ve 'ışk didükleri hâlet marîza göre ma'hûliya didükleri sevda gibidür. Gâlib olsa cünûna mü'eddî olur. Velâkin cünûn-ı 'ışk cünûn-ı 'akluñ gayrıdır. Ve 'ışk ki 'ışkdan ahz olunmuştur. 'Işka ise harekât ile leblâb-ı vārāñ didükleridir.

Anlara cehd-i münâsebet budur ki leblâb-ı vārāñ ka' olunduğda zübül ya'ni pejmürde ki kabûl itdüğü gibi. 'Aşık dañi mâşûkdan munkati' olsa şiddet-i hevâdan zübül kabûl ider ve renk-i rüyı döner. Ve dimişlerdür ki 'ışk-ı 'afif talîf-i sırr itmekte sebep-i ekvâdur. Zîrâ 'aşıkda mu'âlâka tevazzu'-ı ha'ır yokdur. Belki hümûm hemmi vâhid eylemişdür. Ve hizmet-i ma'hub aña şeker çeynemek ve bâl yalamak gibidür. Meger kim Sul'ân-ı şuhûtdan nâşi ola. Bu şüretde zehr-i kâtil ve süm-i helâhıldür. Zîrâ vesvâs ma'külesidür dirîğ ki insân nûr-ı 'ışkı koyub nâr-ı şehvetde süzân ol. Şu kadar vardur ki -21B- eger şuhûddan murâd şehvet-i haqîkiyye olursa ki şıfat-ı mukârrabîndür. Bu şüretde nâr-ı şehvet nûr-ı mahabbet ve 'ışkı ta'kîb itmekle ziyâde memdûhdur. Bu sebebdendür ki kümmel-i nâsda keşret-i nigâh vardur. Nitekim: “Hubbibe ileyye min dünyâküm şelâşün hadîşinde remz olunmuştur.

El hâşıl kalb-i insân nûr-ı ef'âl-i Haqķı mu'âlâ'a itmege 'ışk ve rûh-ı insân nûr-ı şıfat-ı Haqķı mukâşefe itmege mahabbet ve sükûn ve huzûr ve sırr-ı insân nûr-ı zât-ı Haqķı müşâhede itmege üns dirler. Bu mu'âlâ' alaruñ cümlesi rast ve dürüstdür. Anuñçün erbâbı rahmânîdür. Ve bunlardan hâriç olan çöp ve nâ-dürüstdür. Anuñçün

aşhâb-ı şeytânîdür. Var imdi kendi hâlini bu mîzân-ı kavime koyub vezn eyle. Tâ ki harekât ve sekenâtuñda kangî nisbetde bulınuñ ma'lumuñ ola.

Sebîl ve şîrât ve tarîk miyânuñda fark budur ki tarîk matrûk olan yoldur. Muṭlaḳa gerek mu'tâdü's-sulûk olsun ve gerek olmasun sebîl andan eḳaşdur ki mu'tâdü's-sulûk olan yoldur. Ve şîrât sebîlden eḳaşdur ki mu'tâdü's-sulûk oldukdan soñra 'âlâ sebîli'l-ḳasd olan yoldur. Ya'ni ol yol ki mu'tâdü's-sulûk ola. Ve anda aşla iltivâ ve i'vicâc olmaya añña şîrât dirler Binâ'en 'âlâ hâzâ "ihdina's-şîrâta'l-müstakîm"de olan vaşf yâ şîfat-ı kâşifeye mahmûl veya şîrât-ı tarîk ve sebîl ma'nâsına me'hûzdur.

Kelâm-ı Şeyḫ Nâzım'da -ḳuddise sırruh- sebîl ile murâd fî-sebîli'llâhdur. Ki mebzûl ma'nâsında 'örf olmuşdur. Bunda maḳşûd-ı maḳşada teşbih vardur. Zîrâ maḳşûd rızâ'ü'llâhdur ki anuñ tarîki bezl-i rûhdur. Ve cân ile murâd rûḫ-ı insânî olduğı bâlâda mürûr eyledi.

Erenler; irenler dimekdür. Ya'nî cemi' berâziḫdan 'âbir ve ḳuyûddan muṭlaḳ ve ta'alluḳâtdan muṭahhir olub ef'âl ve şîfat -22A- Ve zât-ı Ḥaḳḳ'a vâşıl olanlar ve "ḫayṣu lâ ḫayṣu"da ḫaṭṭ-ı raḫl-i vücûd idenler. Pes, Ḥaḳḳ'a irmek ḡafletden intibâh ve sırr-ı vahdetden âḡah olmaḡladur. Ve ca'izdür ki erenler erkekler demek ola; merdân gibi. Zîrâ bunlardur ki ḫaḳîḳatda bâliḡ olmuşlar ve zenân gibi şîfat-ı noḳsanda ḳalmayub kemâl bulmuşlardur. Pes bunlar ḫaḳîḳatda erler ve sâ'irler şûretde erlerdür.

Şeyḫ Nâzım'ıñ -ḳuddise sırruh- murâdı budur ki 'ıṣḳ-ı ḫaḳîki ile 'âşık olanlarıñ baş ve cân ve mâl ve menâlları Ḥaḳḳ'a irenler arasında mebzûl ve Ḥaḳḳ'a bâliḡ olanlar yolında fedâdur. Zîrâ gerçek 'âşık olan cândan el siler. Ve ḫayât-ı bâḳiyeyi ifnâ-yı vücûd itmektedirler. Bundan zâhir olur ki irenleri ve erenleri yine 'âşıklar bulurlar. Ve anlarıñ ḳadir ve ḳiyetlerini yine anlar bilürler; anuñçün anlardan e'azz-ı eşyâ-yı saklamazlar. Zîrâ bu tarîḳât serbâzı îşâr yoludur, iddiḫâr yolu degüldür. Pes iddiḫâr ehli olan 'ubbâd ve zühhâd 'ıṣḳ ve ma'sûḳdan ve 'ıṣḳ ve ma'sûḳâ irenlerden bi-ḫaberler. Ve meydân-ı hünerde kevn-i vücûd oynayan erenleri

ihsâsdan bi-başarlardur. Eger bî-ahbar ve bî-ebşar olsalar yollarına cân ü ser fedâ iderler. Ve anlar gibi aza ve çoğa bakmayub rah-ı fenâda bî-ser ü pâ giderlerdi.

El-hâşıl anlar Hâk'dan maħcûblardur. Zîrâ na'im-i uhrevi ile kâni'lerdür. Ve Kur'an'da gelür : "Len tenâlül-birrâ hattâ tünfikü mimmâ tuhibbün"²¹⁰ Ya'ni eger mäl-ı maħbûbı infâk iderseñüz birr ve cennete vâşıl olursuñuz. Ve eger cân-ı 'azîz bezl kılursa göz berru ve kırbet ve vuşlâtı bulursuñuz. Pes herkesüñ kader-i loğması miğdâr-ı havşalasıdur. Zîrâ havşala'ı sa'veye gedâ'ı 'uqâb gencâyiş bulmâz. Ve huţâf-ı hümâyla hem-bâl ve hem-pervâz olmaz ve bundan 'ubbâd ve zühhâd ve 'uşşâk miyânında fark mefhûm oldı. Ya'ni 'ubbâd anlardur ki ibâdet-i şer'iyede ihtimâm iderler. Velâkin -22B- târiķ-i dünyâ degüllerdür. Ve zühhâd anlardur ki aħkâm ve evâmir ile kıyâmlarından mâ'ada kanâ'at ehli olmışlar ve ze'hârif-i dünyâdan 'irâz qalmışlardur; velâkin henüz nefsleri bâkidür.

Ve 'uşşâk anlardur ki zâhirleri âdâb-ı şer'ı muhafazada ve bâtınları ta'allükât-ı dünyeviyyeden ve belki iltifât-ı mâsiva'llâhdan münķatı' olmağla hużûr-ı ma'a'llâh'da olmışlardur. Pes anlaruñ dünyâları ve 'uqbâları Hâk'ı'a fedâ olduğundan mâ'ada cism ü cânları daği mebzûldür.

Şöyle ki Hâk'dan bedel bir nesneye dest-dirâzlık itmişlerdür. Zîrâ Hâk'ı'a bedel yokdur, Hâk'ı bulan cemî'-i meķâşıdı bulur. Ve cemî'-i meķâşıdı bulan gâh olur ki Hâk'ı bulamaz. Pes Hâk'suz maşivâyı bulmağda nedür fayda? Ve Hâk'sız cennete duğûlda nedür lezzet? Var imdi bir huş fikr eyle. Ve talebüñ için bir maţlab-ı a'lâ ta'yîn kı ki cümle meţâlib anda münderic ola.

Nitekim dirler: "Küllü's-şaydı fî-cevfi'l-ferâ" Va'llâhü yekûlü'l-Hâk'ı'a min meshali'l-faķır İsmâ'il Hâk'ı ve hüve yehdî sebîle't-taşdıķı ve't-terâķķı lâ mâni' a li-mâ a' tâhü ve lâ mu'ti li-mâ mene' ahü

²¹⁰ "En sevdiğiniz şeylerden Allah için harcamadıkça iyiliğe ulaşamazsınız."
Kur'an-ı Kerim, Al-i İmran Sûresi, 3/92

Bu sözi 'arifler anlar cāhiller bilmeyüb tañlar

Bu sözden murād ebyāt-ı hamse-i sābıkadur. Mazmūnı i'tibāriyla "ve-kaḍ sebeka" beyānı ma'nā'l-'ārif ve'l-'ālim ve'l-'ābid ve'z-zāhid ve'l-'āşıḳ "fe-lā nu'īdühü maḥşūl-i mısrā-ı budur ki zıkr olınan kelimāt-ı 'irfāniyyenūñ remzini 'ārif olanlar bilürler ve sırrını anlar, idrāk kııurlar. Zırā anlar elfāzdan ma'āniye intikāl ve me'āniden daḫi ḫaḳā'ıḳa irtihāl eylemişlerdür. Pes mülk içinde melekūt bulanlar ve melekūt içinde ceberruḫ ile āşinā olanlar ve muḫala'a-i ceberruḫta lāḫūte ḡamze salanlardan bu maḳūle me'āni-i ḫafıyye ḫafı degüldür. Zırā noḳtada ḫarfı ve ḫarfde daḫi noḳta-yı bilā-vāşıḫa görürler.-22A-Yoḫsa cāhil ve maḫcüb olanlar ne bilür. Anuñçün böyle rumúz işitdüklerinde dinlerler ve ta'accüb iderler. Zırā anlara sırr-ı ḫafıdır.

El-ḫāşıl insān-ı kāmilden olanı yine ebnā-i cinsī bilürler. Ve ol ḫuşuşda ta'accüb eylemezler. Ve bunda remz vardur ki melā'ıke daḫi insān-ı maḫcüb gibidür. Nitekim dimişlerdür: "Rıḫvān-ı zi-ta'accüb kefi hod berkefzede" Ya'ni melā'ıke ba'zı esrāra vāḳıf olduklarında ta'accüblerinden 'ādeti mu'tāde üzere ellerini birbiri üzerine urürler. Ve ol ma'nā anlara 'acib gelür.Zırā me'lūf olmışlardur. Nice me'lūf olanlar ki tecelliyāt-ı zātiyye ve anuñ irāş itdügi ḫaḳā'ıḳ ve ḫikem ve me'ārifūñ insān-ı kāmile ihtışāşı vardur. Zırā melā'ıkenūñ daḫi gerçi maḳām-ı sem' den ḫazz-ı vāfirleri vardur. Anuñçün ba'zı ḫavaşşı sefāret ile şeref-yāb olmışlardur. Velākin maḳām-ı başardan bī-behredürler. Ya'ni insān-ı kāmilde olan başar ve başıret anlarda mefküddür. Bu cihetdendür ki ru'yet-i dıdāri insāna taḫşış iderler.

Ve cennetde melā'ıke için müşāhede yoḳdur, dirler. Zāhir-i ḫāl daḫi buna ḫarinedür. Zırā melā'ıke cenāḫ-ı vāhid ehli olmaḫla ru'yetde zül-cenāḫayn olan insān-ı kāmil ḫadar pervāz idemezler. Egerçi ki anlar daḫi ḫuzūr ve müşāhededen ḫālī degüllerdür. Ve şol yirdeki melā'ıke ta'accüb-ḫūnan dest berdeḫān olalar. Sā'irlerūñ ḫālī nice ola, anuñçün dimişlerdür ebdāl-ı zibīn cenkdür.

Muşḫāf-zed, ya'ni esrār-ı ilāhiyye meclisinde tebeddül ve taḫāyyur ḫabül iden 'avāmm-ı mü'minīn istimā'ına ḫāḳat getirmeyüb zāhir muşḫafa el ururlar. Ve bunuñ

aḥkām ve rusūmı bize kifāyet ider, dirler. Ve fehmi itmedükleri nesneyi küfre ḥaml iderler. Ve kā'ilini ikfār iderler. Nitekim Şeyḫ Ekber dirler fā'ile ma'a hāzā bizim yanıımızda Ekfer'ün daḫi muḥmil-i saḫīḫi vardır. Zīrā maḫṣūd küfr-i bi't-ṭāḡuttur. Bu küfr ise tamam olmayub kemāl bulmaduḡca imān-ı bi'llāha ṣaḫīḫ olmaz. Pes, zemm iden münkirler "min ḫayṣu lā yaḫtesibu -23B- medḫahu" taṣaddi itmiş olurlar. Ve "cennetü'l- firdevsi li'l-kāfir" İmdi mü'min ḫarındaṣ ṣaḫın inkārdan. Zīrā sū'i- ḫātemiyye bā'ışdür. Ve muḫırr olduḡdan ṣoñra ṣaḫın ḫicābdan. Zīrā ru'yetden maḫrūm olursun. Ve mekāşif olduḡdan ṣoñra ṣaḫın yalnız 'āşık olmaḡdan. Zīrā maḫṣūd-ı aşlı ma'rifetu'llāhdur, yalnız 'ışık degüldür. Zīrā nice 'ışık-ı zā'if vardır ki anda olan ma'rifet daḫi zā'ifdür. Fıkr eyle ki bu lezzetden çāşnidār olanlar ṭabaḫāt-ı ma'rifetde mütefāvütlerdür. (Ey) nicelerün avāzeleri şark ve ḡarba irişmişdür. Fe- emmā nāmı zātına ḡālib olanlardandır. Ve (ey) niceler ḡüşe-ḡır buḡ'a ḫamül olmuşlardır. Fe- emmā zātı nāmına rüçḫān bulanlardır. Zālike faẓlu'llāhi yu'tihi men yeşā' yaḫtaşşu bi- rahmetihi men yeşā'.

Hācī Bayrām kendi bāklar o şaruñ menāresinde

Hācī aşlında ḫāccdur, teşdid ile taḫfifen cīm-i şāni yā'ya ibdāl olunmuşdur. Hācī ḫāşid-ı beyt dimekdür. Eger ḫacc şūrī ehlinden ise ve ḫāşidu rabbi'l-beyt dimekdür. Eger ḫacc-ı ma'nevī erbābından ise menāre aşlında menveredür. Mevzu'n- nūr ma'nāsına, menār gibi. Burada murād me'zenedür. Ya'ni ezān virecek mevzu' bunda şehr-i ḫalb için bi-ṭarīḫi't-temsīl cāmi' ve menāre işbāt itdi. Murādı kendinün ehl-i ḫalb olduḡını beyāndur. Ya'ni Hācī Bayrām Engürī maḫām-ı ḫalbe ḫadem başub ḫalk-ı ḫaḫḫ'a da'vet eyley. Ve perişān-ı ḫāṭır olanları cem'iyet-i dile nidā kılar. Ve teveccūh-ı eḫadīden ḫaşşa-mend olmaḡa delālet ve işāret ider.

Bunda ezān ve imāret sırrını cem' vardır. Ya'ni ehl-i irşād olanlar ḫaḫḫ'a da'vetleri cihteden mü'ezzin-i kebīrdür. Ve matbū' ve muḫtedi olduḡları vechiyle imām gibidür. Pes ezān-ı şūrī ezān-ı ma'neviyye ve imāmet-i şūrīyye imāmet-i ma'neviyyeye remz ile su'al olunursa ki, -24A- ehl-i irşād kimdür?

Cevāb budur ki tecellī-i ‘ilm mertebesinden tecellī-i ‘aynī pāyesine gūzer ve ba‘de'l-‘ilmi ‘ayn ile mütəhakkıq olandır. Gerekse ba‘de'l-‘ayn tecellī-i Hakk’i tabağasında taqattub eylesün ve gerekse eylesün. Zīrā kuṭbiyyet-i irşād üzerine zāhid bir emrdür ki maḳāmātdandır saltānat gibi. Pes bundan zāhir oldı ki tecellī-i ‘ilm ehli her ne kadar maḳām-ı ‘ilmde vāsi‘u'l-meydān ise niye mūkāşefesi nākış ve havşala-ı müşāhedesi tengdür. Anuñçün anuñ şadāsı çıkmaz. Zīrā şadāsı çıkmak nef‘ üzerine dā’irdür.

Fikr eyle ki mü‘ezzin olan aşda şayyıt ve cehveri olandır. Tā ki nidāsı ba‘ide bāliğ ola. Ve maḳşūd-ı da‘vet ḥuşūle gele. İşte bu mü‘ezzin mürşid-i kāmil şüretindedür. Zīrā mürşid-i kāmilün nidā-yı da‘veti me‘mūr olduğı maḥalle dek vaşıl olur. Ve belki "ḳül yā eyyühe'l- kāfirün" ilā'l-āḥir şadāsıyla miyān maşrıḳ ve mağribi ṭoldurur. Ve tilāveti "ḳül hüvallahü eḥad" ilā'l-āḥir ile zemīn ve āsumān arasını pür kılar. Şöyle ki enfüs ve āfākda olan şirk-i muṭlaḳdan teberri idüb sırr-ı tevḥid ile derün ve birüni malāmal ider.

Ve ol kimse ki sayyıt ve cehveri olmaya, fi'l-ḥaḳıḳa maṣnīb-ı ezāndan ma‘zül ve derece-i i‘lāmdan sākıtdur. İşte bu mü‘ezzin mürşid-i nākış şüretidür. Zīrā kefiyyet-i ezānı bilmez. "Ve'l-ḳamera ḳaddernāhü menāzile" sırrı üzerine maḳāmātı fehmi eylemez, darb-ı ḥadīd-i bāriḳ eyleyler. Ve ḳulüb-ı nāsi fi'l- ḥaḳıḳa Hakk’dan tenfir idüb irşād didüğü maḳālātında hezeyān söyler. Pes nice ‘ahde senden ḥurūca iḳtidārı olmayanlara taḳlīd-i maṣnīb ezān idenler mes’ül olurlarsa yemīn ve yesārī fırka ḳadir olmayanlara daḫi taḳlīd-i rutbe-i ḥilāfet idenler muḥasebe olınurlar. Zīrā umūr dīniyyenün zāhir ve bāṭınını ikāmete müste’mil gerekir. A‘mā ḳā’id-i ḥalḳ olsa nedür fā’idesi? -24B- Ve bāni ḥādım olsa nedür ‘ā’idesi?

Su’āl olırsa ki sırr-ı da‘vet olan münādī ḳaçdur?

Cevāb budur ki uşul-ı esmā üzerine on ikidür. Yedisi fenāya nāzırdur; menārāt-ı ḥarāmu’llāh gibi. Ve beşi daḫi beḳāya dā’irdür, menārāt-ı ḥarām-ı Nebevī gibi. Bundan fehmi olındı ki Şeyḫ Ḥacī Bayrām Veli Ḥazretleri menārāt-ı mezkūre üzerine erbāb-ı isti‘dādı da‘vet eyleyüb mücāb oldılar. Akşemseddīn ve şāḫību'l-

Muhammediyye Yazıcızâde ve Eşrefzâde ve sā'irlerün icâbetleri gibi. Hûşûşan ki nefis-i nefiseler âb-ı hayât-ı âşâ feyz-bağş zindegân-i câvid olub Burûsa'da âsûde olan Hızır Dede el-muk'ade resîde oldı. Ve andan sırr-ı velâyet dest-gîr-i şeyh Üftâde olub andan nâmzed Şeyh Hüdâyî olmağ üzere şöhret buldı. Ba' dehu şâheyn var. Şeyh Ahmed Efendi şâhşâr-i himmetine konda.

Ba' de ol ni'met-i lezize-i ma'rifeti ma'bah isti'dadı zâkirzâde 'Abdullâh Efendi de perveriş yafta şeyhüm senedüm hâtimetü ehli't-tevfîk hülâsatü sırrü'l-hillîfî 'ala't-tahkîki Summî'ye İbn-i Affân eş-Şeyh es-Seyyid Osmân Efendi'nün çâşnî-bağş dimâği cânî oldı. Nitekim âşârından sırrına intikâl ve envârından âfitâbına irtihâl olınur. Ve zıkr olınan ehl-i velânun cümlesi zamân-ı hayâtlarında âsûde sarây-ı belâ olub cevriyle geldiler, gitdiler. Zirâ Qur'an'da gelür: "Ve kezâlike ce'alnâ lî-küllî nebiyyin 'aduvven şeyâtine'l-insi ve'l-cinni"²¹¹ Ya'ni erbâb-ı nübüvveti tahkiyye ki ilâ yevmi'l-kıyâme müteselsil ve 'ıkdud-dürer âşârı ila âhiru'z-zamânı kerden bend ehl-i vücûddur.

Eshâb-ı Nübüvveti 'örfiyyeden meşâ'ib ve rezâyâyı tevârüş eylemişler. Ve herkes derdi kadar söz söylemişlerdür. "Câze humu'llâhe 'ennâ hayra'l-cezahu" Ve bu nezil mağrûsa-i Burûsa sinet ani'l-be'sâ-i Şeyh İsmâ'îl Hakkî Şerrefehu'llâhu bi-berîki't-tecellî ve mezîdi't-terâkki -24A- mezkûr ulâ'ike âbâ'i fecî'nî bi-mislihim mâ sıdkı olan kübera'i haqîkâtün tûfeyl-i mâ'ide-i ma'rifetleri olmağla berâ-yı ihyâ nâm selef biñ yüz onsekiz târihi evâhirinde bu cevâhir-i kelimâti keşide silki tahtîr kılub nuhuvr-ı ihvân tarikâta ta'lik eyledi. Mağşud-i isticlâbı du'â-ı hayr olduğı âyine-i havâtıra rüşendür. Va'llâhü hüve'l-veliyyü ve minehu't-tecellî bi-küllî sırr-ı hâfiyyi ve celiyyin ve rasûlühü hüve'l-mazhârul evvelül 'aliyyü. Ve 'âlühü hüve'l-musallî 'aleyhi fi'-dehri'l-meliyyi

²¹¹ "Her Nebi'ye insan ve cin şeytanlarından düşmanlar kıldık." Kur'an-ı Kerim, En'am Sûresi, 6/112

ŞERH-İ NAZM-I SULŪK

Nazm-ı sulūk li's-Şeyh Ömer ibn-i Fārız el-Mıŝrı -kuddise sırrahu- Şerha bi't-terkiyyete -2A-Eş-Şeyh İsmā'ıl Hakkı el-Bursevı ğufira zünūbehü vüçüdehü 'alā en yeküne tuhfetu'l-fahrū'l-'arīfın İbrāhım-i Şāfi el-Mudanyevı zādū'llāhü me'arifehü āmi.

Sekatnı hūmmet'l-hūbbi rāhatū mūksileti

Ve ke'sı mühayyā men 'ani'l hūsni celleti

Sakı içmek için şu virmezdür. İşkā dağı böyledür. Ve ba'zılar fark idüb dimişlerdür ki işkā odur ki mā'i meşrūbi şārib için tehiyye idesin. Tā ki kendi ne vech ile murād iderse tenāvül eyleye. Meşelā hānesine bir nehri icrā itmek gibi. Pes işkā sakıyden eblağ olur. Zırā bir küze āb ile bir nehrün farkı zāhir olur. Hūmeyyā hā'i mühmelenün taqdimi ile hamrdur. Hamı aşluında cevāhir-i mağmiyyeden tevālüd iden harāretdür; nār ve şems gibi. Ve bunda kuvvet-i hārreden nāşi olan harāret dağı böyledür. Şoıra hamr üzerine itlāk olındı. Zırā anda dağı süret ve şiddet-i harāret vardur.

Hūbb, zamm ile mađabbet ma'nāsınadır Mim'in fethiyle mađabbet odur ki; nefis bir nesnede kemāl-i idrāk itmeğle āna meyl eyliye. Bir vech ile ki, ol idrāk anı ol nesneye teđarrub iden eşbāba hamı ide Mufredāt nām kitābda gelür ki: "Mađabbet, hayr zann olınan nesneyi irādetdür. Velākin irādet, mađabetden e'addur. Zırā her murād olan nesne mađbūb olmaz. Ve mađabbet üç vech üzerinedür:

Evvelkisi lezzet için olan mađabbetdür. Merdün zene mađabbeti gibi. Velākin lezzetün tabakātı vardur. Pes kümmel-i insānuñ nisāna olan mađabbeti lezzet-i vuşlat ve zevk-i liķaya dā'ir bir ma' nādur ki mađcūblar katında mestürdür.

Ve ikincisi menfa'at için olan mağabbetdür. Müntefe'un bihi nesneye muğabbeti gibi.

Ve üçüncüsü fazl olan maḥabbetdür. 'Ulemā ve fuzalānuñ biri-2B-biri birilerine 'ilm ü fazl için muḥabbetleri gibi. Ve bundan maḥabbet-i aṣliyye daḥi fehm olındı. Ya'ni maḥabbet-i aṣliyye odur ki anda bir emr-i zā'id i'tibār olunub maḥabbet ola, emr-i zā'id üzerine mevḥuf olmaya. Pes, maḥabbet-i fer'iyye oldur ki iki kimse arasında yā zātlarında münāsebet ile veya vaṣıflarında veya bir mertebede veya bir hâlde veya bir fi'lide ittihād ve iştirāk ile ola. Ve dimişlerdür ki her nesne kendi cinsi ve aṣlına müncezibdür. Âhen muḥnaṭısa müncezib olduğı gibi. Ve ol maḥabbet ki Hāḳ'dan 'abdedür, zāhirde irādet-i ḥayr ma'nāsına maḥmūldür ḥaḳīkatde ḥubb-ı ezeli ve irādet-i ma'neviyye ve incizāb esmā' ve şifātıdur ki sebep-i icādı 'ālemdür.

Zirā eger bu incizāb-ı ma'nevi olmasa tecelliyāt-ı vücdiyye zūhūra gelmezdi. Ya'ni tecelliyāt-ı vücdiyye maḥbūb-ı Hāḳ'dur. Ve bir nesnenün maḥbūb olması cemālinden ötürüdür. Ve cemāl-i ḥaḳīki Hāḳḳ'ın şifāt-ı ezeliyyesidür ki anı evvelā kendi zātında müşāhede-i 'ilmiyye ile müşāhede eyleyüb şofıra kendi şun'unda müşāhede-i 'ayniye ile müşā'ede için 'ālem-i hezdeh hezārı ḥalḳ eyledi. Tā ki āyine var vāṣıta-i müşāhede-i dīdār ola. Ve ol maḥabbet ki 'abden Hāḳḳ'adur. Zāhirde irādet-i ṭā'at ma'nāsına maḥmūldur. Ve fi'l-ḥaḳīka incizāb-ı rūḥāni ve belki meyl-i sırıdır ki sebep-i vuṣūl Hāḳ'dur. Zirā eger 'abd ile rabb miyānında rabıta olmasa vuṣūl mümkün olmaz ve ḥubla olan rabıta bi'z-zātdur.

Ve gāh olur ki ba'zı vesā'it ḥasebiyle daḥi irtibāt ḥāşıl olur evlāduñ acdāda irtibātı gibi. Ve ḥubb-ı mezkūr eger eḥaşş-ı nāsuñ şifātı ise aña ḥubb-ı eḥaşş dirler. Zirā rūḥ-ı 'ālī, cemāli zātī 'ālem-i ceberrutta müşāhede ider. Ve eger ḥaşş-ı nāsuñ şāni ise aña ḥubb-i ḥaşşī dirler. Zirā ḳalb-i cemāl şifātı 'ālem-i melekūta mükāşefe ider. Ve eger 'āmm-ı nāsuñ ḥāli ise aña ḥubb-i 'ām dirler. Zirā enfüsün cemāl-i ef'ālī 'ālem-i ḡaybde muṭāla'asıdur.-3 A- Ve eger e'imme-i nāsuñ vaşfi ise ḥubb-ı e'imme dirler. Zirā ḥissün cemāl-i ef'ālī 'ālem-i şehādetde idrākidür. Velākin gāh olur ki şāhid ḥiss-i fitneye düşer. Zirā vaşf-ı ṭabi'at ḡālib olmağla vaşf-ı maḥabbet meslūb olur. Bu cihetdendür ki ecnebiyyāta ve emredlere nazar itmek ḥarāmdur. Pes ol meyl ve muṭāla'a-i ef'āl veya mükāşife-i şifāt veya müşāhede-i zātdan tevellüd ide;

maḥbūdūr, zīrā raḥmānīdūr. Ve ol ki şehvet-i ṭabī‘atden ve hevā-yı nefsdan tevellūd ide; merdüddur. Zīrā şeytānīdūr. Ve eger bir kimse muḥibb-i zāt ise ol kimse vücūd-ı maḥabbet ve şuhūd-ı cemālden ḥazz-ı vāfir şāhibidūr. Ve eger muḥibb-i şıfāt ise ḥazz-ı ḳalīl şāhibidūr. Ve eger muḥibb-i ef‘āl ise ḥazz-ı eḳall şāhibidūr. Ve eger mücerred muḥibb-i āşār ise anda fi‘l-i ḥaḳīḳa maḥabbetden eşer nā-peydādur. Zīrā maḥabbet-i mecāziyye ehlidūr. Ve bu tefāvüte sebep budur ki cemāl-i ef‘āl ve cemāl-i şıfāt.

Fi‘l vāḳi‘ ve bin-nisbe zā‘ildūr. Ve cemāl-i zāt ise bāḳidūr. Pes aña olan maḥabbet daḫi şābit ve rāsiḳdur ve bu ṭabaḳāt biribirine āyinedūr. Meşelā cemāl-i ef‘āl cemāl-i şıfāta ve cemāl-i şıfāt daḫi cemāl-i zāta āyinedūr. Ve cemāl-i zātī müşāhedeye ḳadar olanuñ bir ḫālī daḫi vardur ki cemāl-i zātī zātında müşāhede ider mir‘āt-ı şıfātında degül. Ve kezālik cemāl-i şıfātī zātında mu‘āyene ider mir‘āt-i ef‘alde degül. Velākin bu mertebe-i ḡāyet ḳuşvādur. Zīrā maḥbüb-ı ḥaḳīḳiyyi enfüs ve āfāḳdan tecrīd ve taḳṭi‘ ve tefrīd ile ḫāşıl olur. Ve bunuñ ḡāyeti maḥabbetde fenādur, zīrā maḥabbet-i şıfāt ḫaḳdur. Muḥibb ise şıfātını şıfāt-ı Ḥaḳ‘da zātını zāt-ı Ḥaḳ‘da ifnā itmek gerekdūr. Ve maḥabbet rūḫda ve şehvet ṭabī‘atde ḡaḍab nefsdan ve ḫilm ḳalbdan olur. Ve ḳalb rūḫuñ levḫidūr ki ḫasenāti anda zāḫir olur. Nitekim ṭabī‘āt nefsūñ levḫidūr ki seyyiāti anda zuḫūr bulur. Ve ‘ışḳ-ı maḥabbetden -3B-eḫaşdur ki maḥabbet-i müfritadur; anuñcün Ḥaḳ Te‘ālā‘ya ‘āşıḳ dinilmez. Zīrā şıfātı i‘tidāl üzerinedūr. ‘Āşıḳ itlāk olımsa te‘vil olunur, ya‘ni müşāḳileye veya maḥabbet-i mü‘ekkedeye maḫmūldur.

El-ḫāşıl ibtidā nur-ı maḥabbet dinilür ki mübtedileruñ şıfātıdır. Şoñra nār-ı ‘ışḳ dinilür ki mütevessıtlaruñ ḫālidür ki “ḳābe ḳavseyñ” mertebesinde i‘tibār olunur. Ve bu mertebede vücūdda olan baḳıyye-i te‘āyyün şıfātı muḫterik olub “ev ednā” mertebesinde tecellī-i zāta maḫal olur. Ve cemi‘-i vücūdiyyāt ḳuvvet-i ‘ışḳla fenā bulduḳdan şoñra bir daḫi nār-ı ‘ışḳ dinilmez. Zīrā ol mertebeye vuşūlden şoñra ‘ışḳuñ ḫarāreti noḳşāñ bulmaḡa başlar. Ve ḡāyetinde nur-ı maḥabbet ḳalır. Pes, evveli ve āḫiri nur-ı maḥabbetdür. Egerçi ki ikisinuñ arasında fark vardur ve bu nār-ı

‘âlem’de melâhat ziyâde idi ki ol ân-ı bâtinîniñ aşarındandır. Pes bu ma‘nâya Fahr-ı ‘âlem’e küll-i hüsn-i in‘âm olınmış oldu.

Ve İmam-ı Süheylî’de hüsn-i cemâlün miyânını fark idüb dimişlerdür ki:“Şey-i hasen odur ki sen anı istihsân eyleyersin ve senün anda ğarazuñ ola. Pes hüsn, zât ile kâ’im-i şıfat degüldür. Cemâl ise şıfat-ı ‘ayndur ki senün ve ğayruñ hakkında cemâldür.

Ba‘de zâ başara muvâfık olana şüret-i zâhire-i cemîle ve başirete muvâfık olana şüret-i bâtına-i cemîle dirler. Pes şüret-i zâhire hissiyyât ve şüret-i bâtına ‘akliyyât kabilindendir. Ve Hâk Te‘âlâ esmâsına, esmâ-i hüsnâ ıtlâk olunmaq eşref-i ma‘ânî ve efdâl-i hâkâ’ik olan ma‘ânî ve hâkâ’ika delâleti sebebiyledür; -4B- yoħsa bi’z-zât degüldür. Zîrâ esmâ’ kendi zevâtında elfâz ve eşvâtdur. Ve müsemmânuñ hüsnî daħi buna kıyas olına.Zîrâ müsemmâ cism ve cismâni olmamak ğasebiyle anda şüret ve ğılkat cihetiyle hüsn yokdur; belki anuñ hüsnî ma‘nâ-yı ihsâna râci‘dür. Meşelâ, settâr ve ğaffâr ve raħîm dinilür. Zîrâ bu esmâ’ ma‘nâ-yı ihsâna delâlet ider.

Pes, Hâk Te‘âlâ’nuñ hüsn-i zâtisi vardur ki şıfat ve esmâsı yüzinden zâhir olmışdur. Ve Hâk’a nisbetle her nesne ğayr ve kemâldür. Şer ve noħşan olmak maħall-i i‘tibârıyladır. Ve ğalkuñ yanında ğabiħ olan ba‘zı umür‘inde’llâh hüsndür. Zîrâ ğikmeti müştemildür. Egerçi ki şüret-i ğabiħadadır. Eger ol şüret-i ğabiħada olan cihet hüsn-i ezhâr olınsa ğalk medhüş olurdu. Pes ğabiħ didükleri şüretün şıfatıdır. Fi’l-cümle hüsn ise hem şüretün ve hem ğaķıķatün şıfatıdır.

Cillet;celâl ü celâletden müştak mâzi-i mü’ennesdür.Celâlet ‘azimet dimekdür. Pes, celîl, ‘âzimdür ki ğaķırün zıddıdır. Nitekim kebîr şağirün muķabilidür. “Te’niş men”lafzınuñ ma‘nâsı i‘tibârıyladır.Zîrâ ya maħbûbe dimekdür.Ve ‘Acem maħbûba ve ma‘şukayı yine maħbûb ve ma‘şukda isti‘mâl ider. Aħirinde olan hâ-i resmî taşarrufât-ı i‘câmdendir ki ‘alâmet-i naķdür tariķa ve emşâli gibi. Veya zât-ı eħadiyye ve hüviyyet-i sademiyye dimekdür. Ve zât gerçi aşılada zevâtuñ mü’ennesidür. Lâkin şoñra ta’sından te’nişe delâlet-i munesliħ olub tâ-i aşıyye mecrâsına icrâ olındı. Anuñçün müzekker ve mü’enneş üzerine ıtlâk olunur.

Ma'nâ-yı beyt budur ki gözüm bebegi âyası baña maḥabbet şarâbını şıvardı. Hâlbuki benüm kâ'sem ya'ni ol şıvardığı şarâbuñ kâ'sesi ol zât-ı kerimüñ yüzidür ki vaşf-ı hünsden 'azîm ve 'âli oldı. Pes bunda bir kaç yüzden tafşil ve işâret vardur. Evvelkisi budur ki maḥabbeti şarâba teşbih eyledi. Zîrâ 'uşşâk-ı Hâk ve nüzzâr vech-i muṭlağa -5A- şarâbuñ te'siri gibi te'sir ider. Anuñcün mestâne-i ḥaḳîki ve belki mecnûn-ı ḥaḳîki dinilür. Zîrâ 'ışk ve maḥabbet ile 'aql-ı ma'aş-i beşerî bir yerde müctemi' olmaz. Ve bu maḳûle divâne-i ḥaḳîki bir daḫi 'aqla gelmez. Zîrâ anuñ cünün ve maḡlubiyyeti 'ışkdan nâşidür 'ışkuñ semeresi ise tecellîdür. Tecellî ise sebeb-i dehşet-i ebediyye ve bâ'ış-i ḫayret-i sermediyyedür ki bu dehşet ve ḫayret-i ḡayetde maḳbûldür. Zîrâ ma'sûk ve maḫbûbuñ mütâla'asından ḫâşıldur. Ve Qur'an'da "şarâben ṭuhûra" aña işâretdür. Ṭahûr olduğı budur ki bâṭn-ı vücûdı küdüret ve tâkatden bi'l-cümle taḫîr ve tecellî-i şifât ehli egerçi ki tecellî ve istitâr arasında dâ'irdür. Velâkin ehl-i cennetden bir sınıf vardur ki Hâk Te'âlâ anlardan aşla müstetir olmaz. Belki tecellî-i dâ'im ile tecellî ider. Ve dünyâda cennet didükleri insân-ı kâmilüñ ḳalbidür. Zîrâ esrâr ve envârla müzeyyen ve mücellâdur. Ve insân-ı kâmil istiḡrâk-ı dâ'im üzerinedür.

Fe-emmâ ḫâline ḡâlib olmaḡla ḫâricde ḫalkla olmaḡ māni' degüldür; belki ḫalkla olduğı ḫâlde Hâk'ladur. Zîrâ inşirâḫ-ı şadr ehlidür. Bu vech ile ki Hâk ve ḫalka müte'alliḡ aşla müzâyakası ḳalmayub dâ'ire-i şadrı 'arş ve kürsiden vâsi' ve ḫâce-i dili cemi'-i ḫaḳâ'iki ḫâvi ve cāmi'dür.

İkincisi budur ki saḡy-i mezkûrı merdüm-ı çeşmüñ kefine nisbet eyledi, kinâye ṭarîḳıyla. Zîrâ semere-i maḥabbet, merdüm-i çeşm ile eşyâya nazar itmekden ḫâşıl oldı. Sâḳi ise saḡyi elbette keffi me'âlice ile ider. Ya'ni merdüm-i çeşmüm bir sâḳi gibidür ki kefi ile baña şarâb-ı maḥabbet şıvı. Zîrâ benüm nazarum sâ'ir nazarlar gibi degüldür ki ru'yetlerimüze fâ'ide olmaya ve müşâhedelerinde lezzet ve ḫalâvet-i maḥabbet bulunmaya. Zîrâ başâr, başîretüñ vesîlesidür; çünki nazar-ı Hâkḳâni vücûd-pezir ola. Lâ-cerem ruḫda şuriş, ḳalbinde âşüftelik ṭuhûr ider. Bir vech ile -5B- ki nûş-i bâde itnişe dönerler ve ḡuş yüzinden daḫi başka te'sir vardur. Belki simâ'-i

aşvât rahîme ve ni'mât-i lezîzede olan te'sîr-i cemâl aşâr ve ef'âlde olan hüsn-i mu'tala'ada olan te'sîrden eşeddür. Zîrâ ni'mât ve evşât-ı şüver-i rûhâniyyeye karîbdür. Pes, şüver-i rûhâniyye cihetinden incizâb ekserdür. Anuñçün nâzım ve anuñ gibi vâcidler semâ' ile medhûş olurlar. Ve bi-ih'tiyâr şa'ka iderler ve seb't-i nâzım tahrîr itdügi üzere nâzım gâh olurdu ki bir hefte ve on gün ifâkat bulmayub mâ'hûz ve meslûb kalurdu.

Ve İmâm-ı A'zam hazretleri bi-lahñ olan teganniye tecviz itdügi ma'nâ-yı mezkûre mebnidür. Zîrâ tahrîk-i dâ'iyeye ve aşâra haşyet idüb münce mid olanlaruñ cümüdenî izâbe ve hâmit olanlaruñ humûdını izâle eyler. Zâhid ise bu ma'nâdan firâr ider; zîrâ 'ışka isti'dadı yokdur. Pes esbâb ve devâ'î ma'külesini neyer. Şu kadar vardur ki esbâb dañi mañallinde gerekdür; ki 'ışkuñ zuhûrı vaqtidür. Çünkü merâtib tamâm ola ve seyr-i kemâlin bula. Bir dañi semâ' ve devr ve rakşa hâcet kalmaz; zîrâ hâşılı tahşıldür.

Üçüncüsü, budur ki vech-i mañbûbı kâseye teşbîh eyledi. Zîrâ kâse şarâbuñ zarfı olduğı gibi. Veche dañi cemâlûñ zarfı ve kemâlûñ âyinesidür. Güyâ sâki-i merdüm-i çeşm vech-i mañbûb kâsesiyle şarâb-ı mañabbet ve bâde şuhûd-ı cemâl şunûb cânı mest ider. Anuñçün "sekatnî" didi yâ-i mütekellim-i vahde ile. Egerçi ki kalb, rûhuñ âyinesi olmağ hasebiyle şüret-i sermesti aña dañi mün'akis olur. Ve belki cemî'-i kuva ve a'zâya intişâr bulur. Zîrâ kâsedan arza dañi hişşe-i cür'a vardur. Anuñçün hâlet-i vecde vâcidlerden kaç' olan nesne ile tebrik iderler. Ve berekât zikâr-ı rûh sebebiyle beden dañi kabrden çevrinmez. Zîrâ tezkiye-i nefis idenleruñ rûh ve cismleri birdür; ki ikisi dañi 'âlem-i emrdendür. Ve 'âlem-i emrden olan -6A-nesne tefessüh kabûl itmez.

Dördüncüsü budur ki ol zât-ı kerîmi vaşf-ı hüsnden 'azîm ve 'âlî oldı diyü vaşf eyledi. Zîrâ icmâl-i mu'tlak itlâk cihetinden a'zâ ve tenâsüb-i eczâ ile müte'kayyid olmağdan 'âlî ve münezzehdür. Tafşîli budur ki Allâh Te'âlâ vahdet-i zâtîsi cihetinden "Ve'llâh ganiyyü 'ani'l-âlemîn" mücibince idrâk ve mu'tala'a olmağ muhâldür. Ve esmâ ve şifâtı yüzünden rabbi'l-'âlemîn olmağ, vefkınca idrâk ve

müşâhede kılınur. Anuñçün Rasûlu'llâh -'aleyhi's-selâm- ma'nâ-yı evvele göre ; "Nurun enni erâhü"²¹² buyurdi. Ma'a hâzâ Leyle-i Mi'râc'da ru'yet hâşıl olmuş idi.

Velâkin mezâhirde müte'ayyin ve mecâlîde sâri olan nûr şıfâtı nûr-ı mutlak-ı ehadîye delîldür. Anuñçün Tenzil'de gelür: "Yehdillâhü li nûrihi men yeşâ"²¹³ Ve bu nûr-ı mücerred ve vücûd-ı mutlakdur ki insân-ı kâmilûn sırr-ı ihfâsı aña mazhardur. Zîrâ bu mertebede te'ayyünât-ı selbiyye ve icâbiyye yokdur; belki zât-ı baht vardır. Ve bu mazhariyyet bahâne siyledür ki tecellî-i berki ve zâtî hâşıl olur. Ve illâ 'âlem-i zâta bir vech ile yol bulunmaz ve irtibât hâşıl olmaz.

Fe-emmâ insân-ı kâmilûn yalnız sırrı mertebesi te'ayyün-i evvel mazharıdır ki ol te'ayyün-i zâtî vâhidî ve cemî'idür. Ve rûh-ı sultânîsi te'ayyün-i şâni mazharıdır ki ol te'ayyün şıfâtı ve vâhidî ve farkîdur. Ve rûh-ı hayvânîsi te'ayyün-i şâliş mazharıdır ki ol te'ayyün fi'lîdür. Pes, te'ayyünât üçdür ki te'ayyün-i zâtî ve te'ayyün-i şıfâtî ve te'ayyün-i fi'lîdür. Ki tahtü'l-bâi'l mevhidde olan nokta evvelkiye ve fevku-t-tâi'l-müşennât olan iki nokta ikinciye ve fevku't-tâ'i'l müşelleş olan üç nokta üçüncüye işaretdür; anuñçün nikât üçe munhasıra oldı. Ve te'ayyün-i evvel mertebe-i ehadîyyetdür ki Qur'an'da "kaf" aña işaretdür. Ve te'ayyün-i şâni mertebe-i şamediyetdür; Qur'an'da "şad" aña işaretdür. Ve sâ'ir te'ayyünât bunlaruñ tahtındadır ki Qur'an'da -6B- "Ve's-şâffât" anlara remzdür. Zîrâ merâtib-i ekvânüñ nihâyetine gelince biri biri ardınca şaff olmuşlardır. Ve külliyâtı yigirmi sekizdür. Hurûf tehecci 'adedinedür cüz'iyâtı çokdur.

Ve hûsn-i mezkûr ki cemâl-i İlahîdür zîkr olunan merâtibin cümlesi ile devr eyler. Zîrâ cümle-i te'ayyünât ol cemâle âyîneye vâki' olmuşdur. Pes, egerçi ki itlâkı yüzünden ne hûsn ile ve ne gayrı vaş ile mevşuf olamaz. Velâkin merâtib-i tenezzülât ve eţvâr ister. Sâlâta göre mevşuf olur. Zîrâ cemî'-i te'ayyünât esmâ ve şıfâta nâzırdur. Ve sırr-ı hüviyyet-i zâtiyye daği şıfâtda mündericdür. Pes, hûsn-i mezkûrî 'ârif ve mükâşif olanlar mütâla'a kılurlar.

²¹² "Gördüğüm nur." Hadis-i Şerif

²¹³ "Allah dilediğini nuruna iletir." Kur'an-ı Kerim, Nur Sûresi, 24/35

Fe-emmâ. Muṭala‘alarında ilhâdleri yokdur. Zîrâ Hâkḳ’ı merâtib-i esmâ ve şîfât üzerine işâret iderler. Bu işbâtdan ise fi'l-ḥaḳîḳa Hâkḳ’ı takyîd itmek yokdur. Belki el’ân ‘alâ mâ kâne ‘aleyh” i‘tibârıyla yine ḳudsî zâta nazar iderler.

El-hâşıl âşârda esmâ ve şîfât görürler ve sırr-ı hüviyyet daḫi bulurlar. Ve gâh olur ki mir’ât-i şîfâta nazar itmeden daḫi zâtı, zâtda seyr iderler. Nitekim bâlâda remz olındı. Ve ba‘zî ‘ârifler didiler ki fi-gayrı mazhar tecellî-i zâtı memnu‘dur. Bu fakîrûnî muḳtezâ-yı zevḳi budur ki tecellî-i zâtiye mazhar olan, zîkr olunan sırr-ı ihfâdur. Fe-emmâ sırr-ı ihfâ ekvân ḳabilinden degüldür. Zîrâ ekvânda tecellî-i zât müşâhede olunmaz. Pes, Nâzım’uñ murâdı şuhûd-ı ekvândan ef’âle andan şîfâta andan zâta teraḳḳîsini beyândur ki her birinin mertebesine göre mazharı vardur. Ve taḳlîb-i ḥadeḳa yüzünden tecellî-i zâtî hâşıl olmaḳ ba‘îd degüldür.

Zîrâ maḳşûd incirâr ṭariḳiyle olan ḫâli beyândur. Ve bundan fehm olındı ki gayr-i ‘ârif olan bu şuhûduñ ‘umûm ve ḫuşundan maḫrûmdur. Ve fi'l- cümle ehl-i şuhûd olanlaruñ ekşeri daḫi varṭa-i ilhâda düşmişler ve te‘yyünât perdesinde ḳalmışlardır. -7A-

Ve bunlar ehl-i ḳuyûddur ki fi'l-ḥaḳîḳa Hâḳ’dan bî-ḫaberlerdür. Ve bundan fehm olındı ki Hâḳ Te‘âlâ tecerrüd-i zâtı ḫasebiyle hiç bir vaşîfla mevşûf olmaz. Meşelâ; bu mertebede zât ve vücûd demek bile yokdur. Zîrâ işâreti mümkün olmayan nesneye ad ḳomaḳ olmaz. Ve insân-ı kâmil daḫi böyledür. Pes aña daḫi ‘abd ve ‘âşîḳ ve vâşıl demek merâtib i‘tibârıyladur. İzâfâta nâzırdur “küntü kenzen maḫfiyyen” i‘tibârıyla degüldür. Bundandur ki ‘ârif-i bi’llâh olan hem ma‘lûm ve hem mechûldür. Pes, ma‘lûm olduḡı ‘âlem-i şehâdete ve ‘âlem-i gayb-i izâfiye göredür. Fe-emmâ ‘âlem-i gayb-i muṭlaḳa göre mechûl-ı muṭlaḳadur. Ve insâna gerekdür ki merâtib üzerine ‘ârif olduḡdan soñra ‘irfândan daḫi fenâ bulub“li-keylen ya‘lemü ba‘de ‘ilmin şey’en” mażmûnı üzere aşlına rucü‘ eyleye. Ve cemî‘-i nesebden ḫalaş ola. Ve illâ fi'l-cümle berzaḫda ḳalûb teḫassürden ḳurtulmaz. Ve bu maḳâmda ya‘ni “men ‘ani’l-ḫüsni ḫillet” maḳâlesinde böyle taḳrîr idüb demek daḫi vechdürki ḫüsnde ḡâyeti vaşfdan ‘âlî oldı. Zîrâ kimse anuñ kemâ yenbaḡî vaşfin itmekden ‘âcizdür.

Pes, bir mertebeden ki tecellî hâşıl ola. Ol mertebede hüsn-i i'tibâr olunur. Gerek tecellî-i ef'âl ve gerek tecellî-i şifât ve gerek tecellî-i zât olsun ya'ni ef'âl ve şifâtda hüsn olduğu gibi zâtda daği vardır ki aña hüsn-i zâtî dirler. Ve cümle merâtibde olan hüsn-i zâtîdur 'arizi degüldür. Zîrâ kendinüñ merâtib-i tecelliyâtdur gayruñ tecellîsi yokdur ki andan hüsn-i 'ariz aḥz ide. Nitekim meşşâta ve 'arusda müşâhiddür.

Beşincisi budur ki Nâzım bu beyitüñ mazmûnuyla haber viridi. Ma'a hâzâ şarâb-ı maḥabbetden hâşıl olan sekr-i gâlibde şu'ur yokdur. Pes aḥbâra nice kâdir olur? Cevâb budur ki; ifâkatden soñra imlâ itmişdür. Nitekim sâ'ir kaşâ'idi daği kabildendür. Zîrâ erbâb-ı vahy ḥıyn-i vahyde beşeriyetden me'ḥûz oldukları gibi.-7B-Aşhâb-ı vâridât daği ḥisden münsalih olurlar. Ve eger sekr za'if ise takrîr ve tahrîre mâni' olmaz.

Altıncısı budur ki "saḳatni" diyü kendine nisbet eyledi. Ma'a hâzâ her 'aşırda yüz yigirmi dört biñ veliy-yi 'örfi mevcüddür ki her birinüñ kuvvet ve za'f-ı hâllerine göre saḳy ve sekrleri vardır. Cevâb budur ki; bundan murâd kendi ḥâlini beyândur. Pes, mâ'adânuñ ḥâlini nefy itmek lâzım gelmez. Ve gâh olur ki sekrüñ galebesinden ba'zı de'âvî daği şâdir olur. Güyâ ki ol mertebeye andan gayrısı vaz'-ı kadem itmemişdür. Ve gâh olur ki gayretten taḥşîş ider. Zîrâ sâķi hüsn ile ferd ve yektâ olıcaḳ 'âşık-ı medhûş olan ehl-i bezmün keşretten melûl olur. Ve belki anuñla tenhâ olmağa ḥariş olub zevḳ-i meclisi yalnız sürmege tedbîr kıılır. Nitekim Ḥazret-i Mûsâ-'aleyhi's-selâm-iḥtiyâr itdüğü yetmiş nefer kimesneyi müsera'at idüb sebḳ itdi. Ve cümleden muḳaddem Ṭur'da maḥall-i me'mûre vardı. Ve mes'ûl olduḳda "aceltü ileyke Rabbi le-terḳâ" didi.

Yedincisi budur ki, ru'yetden eşref nesne yokdur. Zîrâ ma'rifetüñ gâyeti ve maḥabbetüñ nihâyetidür. Anuñçün Mûsâ -'aleyhi's-selâm- kelâm ile sırr-ı iḳrâz ve Fahr-i 'âlem -'aleyhi's-selâm- ru'yet-i didâr ile müstesna ve mümtâz oldu. Zîrâ kelâm maḳâm-ı sem' ve maḳâm-ı başarı câmi'dür; ol sebebden ki Mûsâ'nuñ rütbesi maḳâm-ı sem' idi ki ḥitâb-ı Ḥâḳḳ'ı gûş idüb Ḥâḳ'la münâcât ve mükâleme eyledi. Ve Rasûlu'llâhuñ rütbesi anuñ fevḳında idi ki maḳâm-ı sem' ile ḳâ'im olduğu gibi.

Pāye-ı rü'yetde daḥi şābit olub Leyle-i Mi' rāc'da Ḥaḳḳ'la toḳsān biñ kelimāt söyleşdi. Ve ol makāmda "āmene'r-rasūlü" (ki) bilā-vāsiṭa sem' ve ḳalbine ilḳā olındı. Ve bunlardan ḡayrı işāret daḥi ehli zevḳuñ fehmine ihāle olınmışdur.-8A-

Fe-evhemtü şaḥbī enne şürbī şerābehüm

Bihi sūrre sırrı fi'n-tiṣā-i bi-nazratın

Evhemtü; mazi-i mütekellimdür ki ihāmdan müştāḳdur. İhām, bir nesneyi ḳuvvet-i vehmiyyeye düşürmek ve anı ḥilāf-ı vāḳi' üzere göstermekdür. Vehm aşlında ṭariḳ-ı vāsi' dür; ḳırvvet-i maḥşūşa vehm didükleri füşat-ı mecālinden ötüridür. Ya'ni vehm şol ḳuvvet-i cismāniyyedür ki maḥşūsata mute'allik olan ma'āni-i cūziyyeyi idrāk ider; şecā'at-ı 'ālī ve şehāvet-i veli gibi. Ve bu ḳuvvetdür ki cem'i ḳuvā-yı cismāniyye üzerine ḥākim ve anları müştāḳdimdür. 'Aḳl, ḳuvā-yı 'aḳliyyeyi istiḥdām eyledügi gibi cümle ḥayvānātda olur. Ḥattā ḳoyunda ḳurduñ meḥrübın 'anh olduğına ḥükm iden bu ḳuvvetdür. Ve nefsi insānī ḳuvvet-i mezkūreye ve ḥisse müncezib ve musaḥḥar olmışdur. Pes, vehm ḥisse tābi' dür. Ve maḥşūsāt üzerine ḥükminde şādūḳdur ma'ḳulāta tecāvüz itmez. Anuñçün 'ulemā biri birin taḥṭie itdükde vehme düşerdi dirler; ḡalāt itdi dimekdür. Zīrā vehm umūr-ı 'aḳliyyede kāzib ve ḡaliṭdür.

Şaḥb; ism cem' dür, ya'ni şāhibüñ cem'i olan eşḥabuñ ismidür. Yoḥsa eşḥāb gibi şāhibüñ cem'i degüldür. Reḳb ve rāḳib daḥi böyledür. Ve ba'zılar şāhibüñ cem'idür didiler. Fe-emmā. Eşāḥḥ olan evvelkidür, şāhib mülāzımdur ki insāna ve ḥayavāna ve mekāna ve zamāna şāmilüdür. Ve müşaḥabet daḥi bedenle olduğu gibi 'ināyet ve himmetle daḥi olur. Fe-emmā aṣl ve ekşer olan evvelkidür. Şāhib 'örfde keşiri'-mülāzeme olana itlāk olunur. Egerçi ki aşlına bir sāat ve bir laḥza şoḥbeti olana daḥi dinilür ve bundandır ki eşḥāb-ı rasūl dirler.

Ma'a hāzā ba'zıları ḳalīli'l-mülāzemedür. Bir nesnenüñ mālīkine daḥi şāhib dirler ve kendine mālīk olmayub taşarrufına mālīk olana daḥi dirler. Ve şāhib, ḡāḥ olur ki mesūse siyasetden müzāf olur şāhibü'l- ceşş -8B- gibi. Ve ḡāḥ olur ki sā'ise

mensüb olur; şāhib'l-emr gibi. Ve şöhet 'örfde tül-i lebs iktiza itmekle ictimā' dan eblağdur. Zīrā ictimā' gah olur ki anī ve laḥzī olur. Pes, her ictimā' da şöhet olmaz, anuñçün ictimā' şöhetden a'amm olur. Burāda şāhbdan murād bu nāzm ile şöhet ve ihtilāḥ iden aşḥāb irādet ve erbāb-ı sulūkdur ki maḥabbet-i 'ämme ehlidür. Yoḥsa Nāzım gibi maḥabbet-i ḥāşşa ehli degül. Nitekim taşviri ma' nāda rüsen olur.

Şarāb; meşrüb ma'nāsınadır. Neden olursa cem'i eşribe gelür. Pes, şürb her māyi' olan nesneyi te'vildür. Āb olsun ğayrı olsun ve şurb kesr ile şu ḥişşesidür. Gerek arāzī ve gerek ğayrıçün burāda şürb-i şarābdan murād aşḥāb-ı Nāzım'ıñ cemāli manzurlarını şuhūd ve anlarla dā'ire-i maḥabbetde muḥlaḳa kıyāmdur.

Sür; māzī mechöldür, sürürdan müştāğdur ki ferḥ dimekdür. Aşlında sırdandır kesr ile sırr-ı nefste münketim olan ḥadışdür. Pes ferḥ daḥi münketim olmağla sürür dinildi. Egerçi ki ba'zı āşarı, beşerede nümāyāndur. Ehl-i dünyāya lezzāt-ı dünyeviyyeden ve ehl-i āhirete lezzāt-i uhreviyyeden ve ehlu'llāha lezzāt-ı ma'neviyyeden ḥāşıl olur. Ve serir ki üzerine culūs iderler; ol daḥi sürürdandır. Zīrā erbāb-ı ni'met ve sürür için muheyyādur. Ve serir, meyyit daḥi şüretde aña müşābih olmağla serir dinildi. Ve bir daḥi ḥāşıl olıcaḳ surūra tefe'ül tarıḳıyladır. Ya'ni meyyit-i muti' olacaḳ dārü'l-āhiretten dārü's-sürūra intikāl idüb zindandan ḥalās olur ve nişimen cennetde istirāḥat ve sürür bulur.

Sırr; kesr ile nefeste münketim olan ḥadışdür, nitekim mürür itdi. Ve isrār ḥilāf-ı i'lāndür. Ya'ni izḥāruñ mükābilidür. Ve sır iştilāḥ-ı ehl-i taḥḳıḳde ḳalb-i insānda ibdā' olunmuş bir laḳfedür; beden de rüḥ gibi. Ki maḥall-i müşāhededür. Nitekim rüḥ, maḥall-i maḥabbet ve ḳalb, maḥall-i ma'rifetdür-9A-Ve ba'zıları mertebe-i sırrı fevḳa'l-rüḥ i' tībār itdiler. Ve ba'zılar didiler ki sır didükleri ḳalb ve rüḥ arasında bir laḳfedür ki ma'den-i esrār-ı rüḥāniyyedür. Nitekim ḥafī didükleri rüḥ ile Ḥāzret-i İlähiyye miyānında bir laḳfedür ki mehbiḥ-ı envār-ı rubūbiyyedür. Anuñçün "ya'lemü's- sırrı ve iḥfa" naşşında ḥafī te'ḥir olunmuşdur. Ya'ni teraḳḳī tarıḳıyle. Zīrā sırdan iḥfādur, ya'ni elḥaf ve e'azz ve eşref ve Ḥāzret-i İlähiyye'ye aḳrābdur. Ve bu laḳfe-i sır ki zıkr olındı. İnsānda neş'e-i ulā da mevcüddür.

Fe-*emmā* *ḥafī* neş'e-i uhrada münteşi olur.Ya'ni velâdet-i şâniye ḥâsıl olmadukça vücūd-pezir olmaz.Bu sebebden her insân gerek mü'min gerek kâfir, cümlesi ma' den-i esrâr-ı rûhâniyyedür ki ma'külâtdur. Velâkin mümin muvâhḥid olmadukça mehbiṭ-ı envâr-ı rabbâniye,ya'ni ehl-i mükâşefât ve müşâhedât ve ḥakâ'ik-i 'ulûm-ı ledünniye olmaz.

El-ḥâsıl mertebe-i rûhâniyyede mümin ve kâfir müşterekdür.Zirâ cümlesi rûḥ-ı maḥlûk tahtında dâhıldür. Felâsife ü râhâbine ve emşâli bu mertebede ḳalmışdur ki cemi' i maḥşûleri maḥḳulâtdur.Ve ol ki müşâhedâtdur mümin-i sâlikûn ḥazızdur ve rûḥ ibtidâ-yı emrde ḳalbden eşrefdür. Zirâ ḳalbe feyz rûḥ cânibinden gelmişdür. Fe-*emmā* intihâ-yı emrde ḳalb rûḥdan efdaldür.Zirâ 'arş-ı ḳalb şıfat-ı raḥmâniyyenüñ maḥall-i üstüvâsıdur; rûḥ ise böyle degüldür. Pes ḳalb cümle merâtibi ve cemi'-ı ḳuvâyı câmi'dür. 'Arş-ı a'zam cümle-i ecsâmı ḥâvi ve müḥiṭ olduğu gibi. Ya'ni kürsî ve semâvât-ı seb' demek i'tibârî olduğu gibi. Rûḥ ve nefis ve emşâli daḥi böyledür.Ve illâ mecmu'-ı ḥakîkat-i vâḥidedür.Velâkin i'tibârı muḳtezâyât-ı merâtibdendür. Anuñçün dimişlerdür ki "levlâ'l-i'tibârâtü le-baṭleti'l-ḥakâ'ik." Ve bundan 'ârif-i bi'llâh olana keşretde vâḥdet sırrı münkeşif ve hüveyyât ve ḥakâ'ik-ı muḥtelifede hüviyyet-i ilâhiyye ve ḥakîkat-i Muhammediyye zâhir ve bâhir olur. Bir vech ile ki cemi'-i ıztırâbât ve telvinâtdan -9B- necât bulur.

İntişâ'; evhemtüde tâ'i ḥâldür, mest olmaḳdur ve "neşvân-ı beyyini'n-neşvete" Ya'ni sekri zâhir olan sekrândür. Pes, bu kelime aşlında vâvidur, mehmûz degüldür. Ya'ni aşlı neşvedür neş'e degüldür.

Nazrat; nazâr ma'nâsnadur. Ki başarla bir nesneyi te'emmüldür.Ya'ni bir nesneyi görüb el-ḥadiḳa tedebbür itmekdür.Âḫirinde tâ-i vâḥdet veya tenkîr içündür. Pes tâ'dan şoñra yâ-i mütekellim yoḳdur. Şu ḳadar vardur ki vezn için tâ'nüñ ḥareketi işbâ' olunub yâ-i mütekellim şüretiyle telaffuz olunur. Bu cihetteden ḡalaṭ idüb yâ daḥi yazarlar. Velâkin yâ-i mütekellim olduğu şüretde daḥi ma'nâdur. Setr ve nazrat evvelinde olan ḥarf-i cerde zâhir olan intişâyâ müte'allıḳ olmaḳdur.Velâkin

ezhâr ve evzâh olan evhemtü'ye te'allûkıdur. Zîrâ ihâm-ı mezkûr nazarla hâşıl olmuştur.

Ma'nâ-yı beyt budur ki pes ben serhoş olduğum hâlde cemâl-i şürete 'âşık olanlara anlarıñ manzûrlarına nazarum vâsıtasıyla şöyle ihâm ve vehmlerine ikâ' ve ilkâ itdüm ki benim anlarıñ şarâbını şurb ya'ni anlarıñ manzurları olan mezâhirüñ cemâlini müşâhede itmek sırrımuñ sürûr ve cânımuñ huburına bâ'ış ve sebeb ola. Zîrâ maḥall-i hüsne nazar idüb izhâr-ı sürûr itdüm. Bu sebebden anlar daḥi tevehhüm itdiler ki benüm sürûr-ı sırrum şuhûd-ı hüsni muḥâla'a-i âşârdan ola. Ve bilmediler ki benüm müşâhede-i hüsniñ mâverâsında müşâhedâtum vardır ki müşâhede-i cemâl-i zâta muntehi olur ki kadeḥ-i ḥadaḥden anı şurb ile müste'şim oldum. Zîrâ şüret-i cemâl anda mürtesim idi. Ve ben bu şarâb-ı mezkûrde kadeḥ-i şürete muḥtâc olmadum ki zarf-ı şarâb hüsndür.

Nitekim beyt-i âtide gelür maḥaşşıl-ı kelâm budur ki yanumda mevcûd olan erbâb-ı tarîkat ve aşḥâb-ı sulûkden yârânum eyle. Gerçi şüretâ bir dâ'ire-i maḥabbetde bulındum. Velâkin anlarıñ zât ve şifât Ḥaḥḥ'ı müşâhedeye 'adem-i iktidârları olmaḥla şarâbları ancak maḥabbet-10A- ef'âl ve âşâr idi ki hüsni ve melâḥat didükleridür. Ya'ni kâlib-i tenâsübde menfûḥ olan rûḥdur. Pes, ben daḥi anlarıñ ma'sûḥ-ı şûri ve maḥbûb-ı zâhirleri olan mezâhir ve şifât-ı hüsne nazar itdügümde anlara vehm-i mezkûr hâşıl oldu. Ve benüm zâhir ve hüsni şifât ve cemâl-i zâta nazarımı bilmediler. Ve baḥr-ı tecellî-i zâtda müstaḥraḥ olub anıñ cemâlini mu'âyenede ḥayrân şarâbıyla sekrân olduğum fehm eylemediler. Pes bu vech ile ben daḥi ḥâlimi anlardan setr itdüm. Zîrâ esrâr-ı maḥabbet ehl-i şüretden mestûr olmak evcebdür. Ve bundan fehm olındı ki aşḥâb-ı nâzım ehl-i bidâyet olmak ḥasebiyle dâ'ire-i mükâşefeye daḥil olmuşlardır.

Binâ'en 'alâ hâzâ nazarlardı âşâr-ı mücerredeye munḥaşır idi; veyahut fi'l-cümle mükâşefeleri var idi. Ki vech-i âşârda cemâl-i ef'âle veya vech-i ef'âlde cemâl-i şifata nâzırlardı. Velâkin ḥaḥḥat-i mü'ayeneleri yoḥ idi. Ki vech-i şifâtda cemâl-i zâta nâzır olmaḥdır. Pes demek ister ki gerçi cümlemüz bir meclis-i şurba

bulunduğ. Ve hâlimüz çe ihtiyârimuzdan alınduğ. Fe-emmâ benüm nûş itdügüm şarâbdan anlar, bir cür'a bile tatmadılar ve bir içim yutmadılar. Ve beni zâhir-i hâle binâ'en kendileri gibi ba'zı merâtib ile muqayyed olan erbâb-ı berâziğdan şanub kendi cinslerinden, 'add itdiler ve gaybî şahide kıyâs eylediler. Ve bu cihetden vehm ve gâlağa düşdiler. Velâkin bu ma'nâ benüm setr-i hâlûme bâ'is olmağla hûb düşdi. Zîrâ kimyâ ehli erbâb-ı iflâs yanında müflis-şüret olmağ yegdür. Ve beg, gedâlar yanında tebdil-i câme itse de yine fi'l-ğakîğa begdür. Serhoş ki kendini zabta kâdir olmaya fâş olur. Herkesün nağd-ı esrârî kîse-i dilde münketim olduğı hoş gelür.

Ba' de zâ bu beytde işârât vardur. Evvelkisi budur ki dürbîn olan zâhire nazar itmez; belki zâhirün tahtında ma'nâya nazar ider. Zîrâ gâh olur ki -10B- iki nesne birbirileriyle mütevâfik görünürler. Ma'a hâzâ arada fâsıl vardur. Nitekim Qur'an'da gelür: "Beyne hümâ berzahun lâ yebğiyân"²¹⁴ Ve bir mağalde dağı gelür: "Ve fi'l arz-i kağ'un mütecâvirât" Ya'ni iki kığ'a arzuñ birbirilerine tecâvür ve telâşuğı var iken biri bî-mağşûl ve biri pür mağşul olur veyahud birinün şemeresi hulv ve birinün mürr olur. Nitekim bağr-ı gâdab ve ücâc dağı böyledür. Ve dünyada bir nehr vardur ki nişfi hârr ve nişfi bâriddür. Ma'a hâzâ birbirileriyle mümtezic olmazlar. Nitekim leben, ferş ve dem arasından nuzül ider. Ve rayiğha-i ferş ve levn-i demden anda yokdur. Ve bârân-ı nisân şadefe dürr ve mâre zehr-i mürr olur. Nitekim Sidretül-Müntehâ'nuñ uşûli ehl-i nâre zağğum ve furû'ı ehl-i cennete na'imdür. Pes, iki nâzır bir nesneye iltifâtda müşterek olurlar.

Fe-emmâ birinün nazarı bilâ-fâ'idedür. Ve gâh olur ki nazar bir ve fâydası iki olur, mezkûr olan sidre gibi. Ve muğliş ve mürâ'i dağı gerçi 'ilmde müştereklerdür. Fe-emmâ. Biri mağbüldür ki rûğ-ı 'amel olan ihlâşla haydur ve biri merdüddür ki bî-rûğ ve mürde meşâbesindedür. Ve nefis ü qalbün mücâveratını dağı mezkûre kıyâs eyle.

İkincisi budur ki ifşâ-i zâr itmege; şürette olan iştirâk kifâyet itmez. Zîrâ yâlnüz

²¹⁴ "O ikisi arasında bir perde vardır karışmazlar." Kur'an-ı Kerim, Rahman Sûresi, 55/19

şüret ile olan mücâneset maqbül degüldür. Nitekim mü'min ü kâfir ve mü'tî' ü 'aşî ve muqarr ü münkir ve 'aşîk ü zâhid insâniyyetde müştereklerdür. Fe-emma. Birine insân-ı hâkîkî ve birine daği insân-ı hayvânî dirler. Ve insânla hayvanuñ miyânında münâsebet yokdur. Pes, sâlik her hırka-puş gördügi kimseyi esrâr-ı ilâhiyyeden agâh itmemek gerekdür. Belki havşalasınun taħamüli olmaya. Ve anuñ sebebi ile hâli mütegayyir ola; veyahud mütekellimün sebep-i tegayyüri ola. Zîrâ ifşâda tenezzül vardur. Ve hayvânat-ı 'acemün ba'zı eşvât-ı gaybiyyeyi -11A- işitdikleri bî-nuḡ olduklarındandır. Eger insân daği beste-zebân olsa cemi'-i hâkâ'ikün kilidi aña açılır.

Üçüncüsü budur ki bir âsitânede huddâm olanlar yalnız hidmetde müşterek olmağdan fâ'ide-i hidmetde daği müşterek olmak lâzım gelmez. Belki kiminün 'avâ'id-i keşir ve kiminün kalîl olur. Pes, isti'dâda nâzır bir emr-i dergâh olur ki hidmet-i kalîle ile 'avâ'id-i keşir bulunur. Ve gâh olur ki hidmet-i keşire ile fevâ'id-i kalîle ele gelür. Ve gâh olur ki şerâ'it-i hidmet mefkûd olmağla kalîl ve keşir bir nesne hâşıl olmaz. Pes, insân kurtbı ve Hızır'ı bulmağ ve bilmek kifâyet itmez; belki şöhbete ist'idâd lâzımdur. Nitekim bir maħalde define olsa istihrâcına kudret olmaduğça 'ilm-i mücerredün fâ'idesi nedür? Pes, bu 'âlem-i şüret define-i hâkîkate tılsım olmuşdur. Ğalline kâdir olan mükâşifler cevâhir-i esrârı ele getürürler. Ve zârüretlerin def' idüb işlerin bitürürer.

Bî-iktidâr olanlar ise şüret-i tılsıma nazarla muqayyed olub kalurlar. Ve muḡalsam olan nesne ile intifâ'dan maħrûm olurlar. Hızır -'aleyhi's-selâm- zulümâtda âb-ı hayât buldı. Ve nüş idüb ebedi, zinde oldı. Zulmât-ı vücûd içinde daği âb-ı hayât-ı feyz vardur ki andan nüş iden ebedî hayât-ı hâkqaniye bulur. Ve anuñ zulumât olduğı hisse göredür. Ve illâ dide-i bâḡın yanında zâhir-i bâḡına perde degüldür, belki âyinedür.

Dördüncüsü budur ki, esbâb 'arızadan hâşıl olan lezzet ve sürürün beğası yokdur. Âlât-ı lehvden ve emşâlden hâşıl olan lezzet ve sürur gibi. Ve anuñçün kümmel-i evhiyâ -ḡaddese'llâhü esrârhüm- lezzât-ı bâḡıyye umür-ı bâḡınada bulub

zâhirde şeri‘at müsâ‘ide itdüğü meretebe ile iktifâ itdiler. Hîlâfında olan lezzâte iltifât itmediler. Ve beyt-i mezkûrûñ bundan ğayrı daĝı esrâra taĝammüli vardır. Fe-efhem. Hedâke’llâhü Te‘âlâ -11B-

Ve bi’l-ĥuduk istaĝneytü ‘an ħadeĝi ve min

Şemâ’ilihe lâ min şemûliye neşveti

Ĥadeĝ, ĥadiĝanuñ cem‘idür; sevâdü’l‘ayn ma‘nâsına ki beyt-i evvelde muĝle ile ta‘bir olındı. Ve câ‘izdür ki ĥadeĝ aşlında ĥadeĝa olub tâ’sı zarûret-i şî‘ir için maĝzuf ola. Nitekim beyt-i âtide nazîri gelür; eger cemi‘ i‘tibâr olunursa eĝalle maĝmûl olur ki ikidür. Ve eger müfred i‘tibâr olunursa rû‘yetde ittiĥâd-ı melĥûz olur. Zîrâ ĥadeĝateynden her biri başĝa ĝöremez. Belki ikisinüñ nazarı birdür ve ĥadeĝa teşbihan baĝçeye ĥadiĝa didiler. Zîrâ hey‘etde ve ĥuşûl-i âbda aña müteşâbihdür. Ve idâre-i ĥadeĝaya teşbihân ihdâĝ dirlir; ihâta ma‘nâsına.

İstignâ’; bi-iẖtiyâĝ olmaĝdur.

Ĥadeĝ; ‘Acem isti‘mâli üzere piyâle-i şarâb ya‘ni şarâb içdükleri kâsedür. Fe-emmâ. ‘Arab iki kimse ĝandıracaĝ ĝadar nesne alur zarfda isti‘mâl ider. Gerek şarâb-ı ma‘hûd olan ve gerek ĝayrı olsun. Ba‘zıları didiler ki ĥadeĝ-i şaĝîr ve kebîre muĝlaĝa isimdür ve burada ĥadeĝi‘de olan yâ‘i mütekellim fi’l-ĥaĝîĝa ĥadeĝaya maşrûf olub taĝdîr-i kelâm “ve bi-ĥadeĝati istaĝneytü ‘an ĥadeĝin” dimekdür. Ve bundan ĝayrı veche daĝı taşvir-i ma‘nâda gelür. “Ve min şemâ’ilihâ”; muĝaddem ĥaber ve neşûti/neşûta mu‘aĝĝara mübtedâdur. Zâmir beyt-i evvelde men kelimesine râci‘dür; nitekim te‘vîli mürûr itdi. Şemâ’il şimâlün cem‘idür. Keserle şimâl zıddı ‘ayn ma‘nâsına geldüğü ĝibi taĝbi‘ ve ĥulĝ ma‘nasına da gelür. Burada murâd-ı şânidür; lâkin burada cemâl-i zât murâd olunur. Zîrâ ĥulĝ ve ĥuyu ĥalûĝ olan kimseye lâzım olduğı ĝibi cemâl daĝı zâta lâzımdur.

Ve ĥulĝa; şimâl demek insân üzerine müşt Emil olduğından ötüridür şimâlün -
12A-beden üzerine iştimali ĝibi.

Şemûl; feth ile hamrdur, zirâ 'aql üzerine müstemil olub anı tağtiye ider. Nitekim hamr didükleri tahmîr ve setr 'aqlıdan ötürüdür. Ve kâmusda gelür ki: Şemûl, şabûr vezninde hamr veya hamruñ bārididür. Vech tesmiye rihi ile nāsa şümūlidür. Zirâ bād-ı şimāl gibi şiddeti vardur. Ve şemûl āhirinde olan yā-i mütেকellim şürbe ma' rüfdur. Zirâ taqdîr-i kelām "lā min şürbi'ş-şemûl" dimekdür. Pes bu taqdîre göre kadehîde dañi taqdîr olunmağ vechdür. Taqdîr-i kelām dimekdür ki; "Ve bi-hadekati istagneytü 'an şürbi bi'l-kadeh ev aħzı bihi ve naħvihi"

Neşve; feth ile sekr ya' ni serhoşlukdur.

Ma' nā-yı beyt budur ki kadeh-i hadekam ile kadeh-i şarābdan müstağnî oldum. Zirâ kadeh-i hadeka ve kâse-i nazarla hāşıl olan sekr ve mesti kadeh-i şarābla hāşıl olmaz. Zirâ kadeh-i hadekanuñ sekri ma' nevi ve dā'im ve kadeh şarābuñ sekri şuri ve zā'ildür. Ve şüretüñ ma' nā yanında miqdarı olmaduğı gibi; fāninüñ dañi bāki yanında i' tibarı yokdur. Ve benüm mestānelügüm şurb-ı şarāb-ı şüretten degüldür. Belki muṭāla' a-i cemāl maħbūbedendür. Pes bende sekr müşāhede iden kimse sekr-i hāle kıyās ve haml itsun, ğayre degül. Ve bu beytde işārāt vardur; ve evvelkisi budur ki, kadeh ile murād mezāhir-i ħüsn ve mecāli-i esmā ve şifātdur. Pes esmā ve şifāt hamr-ı menzilesinde olur. Kadeh ile ta' bir itduginüñ vechi budur ki kadehüñ şarābdan ferāğ ve ħulüvvi mümkin olduğı gibi. Mezāhirüñ dañi ħüsnden ferāğ ve ħulüvvi mümkindür. Zirâ ħüsnuñ mezāhirde zühürü tecelliyāt ħasebiyledür.

Kaçan tecellî istitāre mübeddel olub cemi' -i ħakā'ik ħakīkat-i ašliyyeye rucū' eylese ne āyine ve ne āyineye min' aks olan şüret-i ħüsn kalur. Belki cümlesi muzmaħill olur. Nitekim zühūra işāret idüb Qur'ānda gelür: "Allāhu nūru's-semāvāt-i ve arz"²¹⁵-12B- Ve'l-arz ve buṭuna işāret idüb gelür. "Ve's-semāvāt-i mütavviyātü bi-yemīnihi" Ya' ni "Ve'l-arz muṭavviyyete bi-şimāluhi ve in kāne yedihi yeminen mübāreketin semāvātü ve 'arz" ise ervāħ ve ecsām ve cemi' -i ulivviyāt ve süfliyyatı müstemildür. Velākin mezāhirüñ fenāsından esmā ve şifāt ve zātuñ fenası

²¹⁵ "Allah yerin ve göğün bir nurdur" Kur'ân-ı Kerim, Nur Sûresi, 24/35.

lâzım gelmez.

İkincisi budur ki Nâzım -kuddese sırruh- kadehi kendi zâtına müzâf kıldı. Zîrâ mezâhirüñ cümlesi insân-ı kâmilüñ müşâhedesi için halk olındı. Pes anuñ için insâna ziyâde ihtîşâş vardur. Ve kezâlik mülk-i mâlike izâfetdür. Zîrâ ne kadar mezâhir var ise insân-ı kâmil re'âyasıdur. Şöyle ki insân-ı kâmil anlar üzerine halîfe "keyfe mâyeşâ'ü ve yuhtâru" mütâşarrıfdur. Vechi budur ki insân kevnî câmi'dür. Ya'ni cemi'-i esmâ ve şıfâtuñ hâkâ'ik ve havaşşımı cem' eylemişdür. Pes, egerçi ki şuretde 'âlem-şâğırdür; velâkin ma'nâsı 'âlem-kebirdür. Nitekim ismü'llâh vâhiddür. Velâkin cemi' esmâ taht-ı ihâtasındadır. İnsân dahi ism-i a'zama mazhar olmağla cemi'-i esmâ üzerine hâkimdür. Ve cemi'-i esmâya hükm iden cemi'-i mezâhire dahi hükm ider. Zîrâ mezâhir-i esmâya musahhârdur. Bu sebebdendür ki bir kemâl yokdur ki insânda mevcûd olmaya; lâkin her kemâl herkese bi'l-fi'l virilmedi. Belki kimi bi'l-fi'l vücûda geldi; ba'zısı sahi kuvvetde kaldı. Ve Zeyd'e göre meşelâ, bi'l-kuvve olan ma'nâ 'Amr'a göre bi'l-fi'l ve kezâlik 'umre göre bi'l-kuvve olan kemâl, Zeyd'e göre bi'l-fi'l olmağla efrâd-ı insânda cemi'-i kemâlât mufaşşalen zühûr eyledi. İşte bu zıkr olınan tecellîde dâhil olan esmâya göredür. Fe-emmâ. Ba'zı esmâ-i ilâhiyye vardur ki anuñla tecellî vâkı' olmuşdur. Belki sicn-i zâtında müstecin kalmışdur. Pes, insânda ol esmânuñ kemâlâtından eşer nâ-bûd ve nâ-peydâdur -13A-

Üçüncüsü budur ki müşâhedeyi hadêkaya isnâd eyledi. Ma'a hâzâ hadêka-i başar cemâl-i zâtı mutâla'aya kadar degüldür. Zîrâ cemâl-i zâtı mutâla'a dide-i ser ile olur. Vechi budur ki insân hadêka-i başarla nesneyi idrâk eylese, ol nesne emr-i maşşûs olmağla ibtidâ vehm didükleri kuvvet-i cismâniyye andan bir ma'nâ-yı cüz'i idrâk ider. Ba'dehu kuvvet-i 'akliye mütâşarrıf olub andan bir ma'nâ-yı külli ahz ider. Ba'dehu merâtib-i kalb ve rûh ve ser dahi her bir hâllerine göre müstefîd ve müstefiyz olurlar. Pes mutâla'a-i hadêka müşâhede-i sırâ vesîle ve mübde-i şuhûd olmağla mutâla'a-i cemâl-i zât aña nisbet olındı. Ve bundan fehm olındı ki cemi'-i eşyâ Hâk'dan resüldür ki her biri insâna bir sırr-ı İlâhi ve bir hâkîkat-i maşşûsa teblîğ ider. Belki nice 'ulûm ve hâkâ'ikî câmi'dür. Zîrâ küllde ne var ise

cüzde daği o vardur. Ve cemîc'-i zerrât haķâ'ik-i Şemsi hâmidur. Şu ķadar vardur ki her birinde bi'l-fi'l zuhûrât yokdur; nitekim bâlâda işaret olındı.

Ma'nâ-yı mezkûre işaret idüb Kur'an'da gelür:"La nüferriķü beyne aħadin min rusulihî"²¹⁶ Ve ba'zı muħaķķiķin buyurmuşlardur ki:"Lâ tünkira'l-bâtil fi-tavrihu fenâ ba'zı zuhûrihi. Velâkin bu maķâmuñ fehm-i daķiķdür. Pes âdâb-ı Şer'ıyyeyi terk itmek gerekdür.

Dördüncüsü budur ki Nâzm'ıñ kelâmı ķadehe, 'adem-i ihtiyâķda Őarihdür; velâkin bi-zarf Şurb-i Şarâba imkân olmaduğı gibi. Bi-mezâhir daği hûsn-i Haķ ve cemâl-i muţlaķı idrâke imkân yokdur. Anuñķün ba'zı 'urefâ buyurmuşlardur ki; "Bi-mazhar tecellî-i zâtı bi'l-ittifâķ memnu'dur. Pes esbâb ve vesâ'ite ihtiyâc yokdur demek müsebbibât ve mevsûâtıñ bi-mazhar tecelliyyâtına ķavlidür; bu ise memnu'dur. Zîrâ bi-âyine Şüret görünmez; bu sebebdendür ki Haķ Te'âlâ nice biñ 'avâlim haķ eyledi. Tâ ki kendi cemâline -13B- mir'ât ola. Cevâb budur ki Şüret-i maddiyye ķuyuddan ħâli olmamak ħasebiyle gerçi anuñ yüzinden cemâl-i muţlaķı muţâla'aya imkân yokdur. Velâkin başarla idrâk olınan Şüret-i mecâziyyeden başiretle idrâk olınan Şüret-i haķiķiyyeye intikâl ħâşıl olıcaķ. Mazhar-ı sidrede cemâl-i muţlaķı idrâke mecâl vardur. Ya'ni bâlâda işaret olunduğı üzere sırr-ı insân cemâl-i mulâķa mazhardur. Ve rutbe-i mazhariyyet ki ridâ-i kibriyâ dirler. İnsandan ebedi zâ'il olmaz, ya'ni ne bu dünyada ve ne 'uķbâda. Zîrâ âyine-i idrâkdür.

Pes, rütbe-i mazhariyyet zâ'il olsa râ'i ve mer'i demek daği zâ'il olur. Gerek ol râ'i ve mer'ıye 'abd ve Rab di. Ve gerek Rab di ve zevâl-i mezkûrdan lâzım gelür ki tecellî-i bi'l-küllıye ma'düm ola. Bu ise ħikmete müħâlifdür. Zîrâ Haķ Te'âlâ 'aťasını istirdâd itmez. Pes emr-i vücüd dâ'im ilm-i tecellî-i İlâhi bâķidür. Őu ķadar vardur ki eŐyâda zâhir olan esmâ ve Őifâtdur; velâkin ism-i bi-müsemmä ve Őifat bi-mevşuf olmamak ħasebiyle cemîc' esmâ ve Őifât daği hüviyyet-i ilâhiyye sırrı ile devr ider.

²¹⁶ "Onun Restilleri arasında bir fark gözetmeyiz."Kur'an-ı Kerim, Bakara Sûresi, 2/285

Pes, esmâ ve şifâtuñ tecelliyâtına mazhar olan zâtuñ tecellisine dañi mazhardur egerçi ki, ikisinüñ miyânında fark-ı 'azım vardır ve bundandır ki Rasûlü'llâh -'aleyhi's-selâm- Hâk Te'âlâ'yı şâbb-ı emred şüretde müşâhede eyledi. Zîrâ şifâtuñ netâ'icindendir ki hâkikatde zât-ı Hâk'ka kayd virmez. Pes, ba'zı fuğahânuñ hazretü'l-hayâlde hazretü'l- mute'âlinüñ ru'yetini red itdükleri ya kuşurdan veya kâşırlara tenbîh içündür. Zîrâ Rasûlü'llâh'ın müşâhede-i mezkûresi insilâhda vâki' olduğu insilâh ise hiss-i beşeriyeden me'hûz olmağdur. Gerek menâmla ve gerek gayrı tarîkle. Pes zu'ufânüñ insilâhı aqvıyyâya iktidârları olmamağ hasabiyle -14A- Hâk Te'âlâ insilâh-ı menâmla görürler. Ve aqvıyânüñ bir şuhûdı dañi vardır ki hazretü'l-hayâlün fevkindadır ki bilâ-keyfiyyedür. Nitekim "Mâ kezebe'l-fu'âdü mâ re'a" âna nâzırdur. Ve Qur'an'da gelür: "Leğad re'a min âyâti Rabbihi'l kübrâ"²¹⁷ Bundan fehm olunur ki ru'yet yalnız âyâta te'allük itmemişdür. Zîrâ havaşş-ı nâs âyât-ı mücerrede seyrinden berilerdür. Belki ol âyâtle zü'l-âyâti dañi seyr iderler, anuñçün Aşşâb-ı Kehf hakkında gelür: "Levi't-tala'te 'aleyhim levelleyte minhüm firâra"²¹⁸Bu hod ma'lûmdur ki efrâd-ı ümmetden niceleli Aşşâb-ı Kehf'e mu'ttalî' oldılar. Velâkin ru'b hâşıl olub firâr itmediler. Ya peygamberde bu kadar kuvvet-i kalb var iken nice ru'b hâşıl olur. İmdi ru'b hâşıl olmağ mücerred-i ru'yet ile degüldür. Belki nice esrâra ittılâ'ladur. Havaşş-ı beşerün ise ittılâ'ı gâlibdür. Anuñçün anlaruñ âyâti müşâhedeleri sâ'irün müşâhedeleri gibi degüldür. Pes, eşyâ şüret-i Hâk'dur, ya'ni esmâ ve şifâta göre. Velâkin bunuñ mâverâsında şüret-i hâkîkiyye-i İlâhiyye vardır ki ancak dide-i serle müşâhede olunur.

El-hâşıl Hâk Te'âlâ'yı enfüs ve âfâğdan taqtî' itmedükçe sırr-ı tefrîd zühür itmez ve cemâli zâtı görünmez. Budur ki bi-mazhar görünür dirler ve illâ her nesnenün sırrı mazhardan zâhir olmuşdur. Ve bu müşâhede cemi'-i kümmel-i beşer

²¹⁷ "Yemin olsun (peygamber) Rabbinin en büyük ayetlerinden bazılarını gördü."
Kur'an-ı Kerim, Necm Sûresi, 53/18

²¹⁸ "Onların durumunu görseydin, mutlaka onlardan dönüp kaçardın."
Kur'an-ı Kerim, Kehf Sûresi, 18/18

Pes, esmā ve şifātuñ tecelliyātına mazhar olan zātuñ tecellisine dañi mazhardur egerçi ki, ikisinüñ miyānında fark-ı ‘azim vardur ve bundandur ki Rasülü’llāh -‘aleyhi’s-selām- Hāḡ Te‘ālā’yı şābb-ı emred şüretde müşāhede eyledi. Zīrā şifātuñ netā’icindendür ki ḡaḡīḡatde zāt-ı Hāḡḡ’a ḡayd virmez. Pes, ba‘zı fuḡahānuñ ḡazretü’l-ḡayālde ḡazretü’l- mute‘ālinüñ ru’yetini red itdükleri ya ḡuşurdan veya ḡaşırlara tenbīḡ içündür. Zīrā Rasülü’llāh’uñ müşāhede-i mezküresi insilāḡda vāḡı‘ olduḡı insilāḡ ise ḡiss-i beşeriyeden me’ḡüz olmaḡdur. Gerek menāmla ve gerek ḡayrı ḡarīḡle. Pes zu‘ufānuñ insilāḡı aḡviyyāya iḡtidārları olmamaḡ ḡasebiyle -14A- Hāḡ Te‘ālā insilāḡ-ı menāmla görürler. Ve aḡviyānuñ bir şuhūdı dañi vardur ki ḡazretü’l-ḡayālün fevḡındadur ki bilā-keyfiyyedür. Nitekim “Mā kezebe’l-fu’ādū mā re’a” aña nāzırdur. Ve ḡur’ān’da gelür: “Leḡad re’a min āyāti Rabbihi’l kübrā”²¹⁷ Bundan fehm olunur ki ru’yet yalnız āyāta te‘allük itmemişdür. Zīrā ḡavaşş-ı nās āyāt-ı mücerrede seyrinden berilerdür. Belki ol āyātla zü’l-āyāti dañi seyr iderler, anuñçün Aşḡāb-ı Kehf ḡaḡḡında gelür: “Levi’ḡ-ḡala’te ‘aleyhim levelleyte minhüm firāra”²¹⁸Bu ḡod ma‘lūmdur ki efrād-ı ümmetden nīceleri Aşḡāb-ı Kehf’e muḡḡali‘ oldılar. Velākin ru‘b ḡaşıl olub firār itmediler. Ya peyḡamberde bu ḡadar ḡuvvet-i ḡalb var iken nīce ru‘b ḡaşıl olur. İmdi ru‘b ḡaşıl olmaḡ mücerred-i ru’yet ile degüldür. Belki nīce esrāra itḡilā’ladur. ḡavaşş-ı beşerün ise itḡilā’ı ḡālībdür. Anuñçün anlaruñ āyāti müşāhedeleri sā’irün müşāhedeleri gibi degüldür. Pes, eşyā şüret-i Hāḡ’dur, ya‘ni esmā ve şifāta ḡöre. Velākin bunuñ māverāsında şüret-i ḡaḡīḡiyye-i ilāḡiyye vardur ki ancak dide-i serle müşāhede olunur.

El-ḡaşıl Hāḡ Te‘ālā’yı enfüs ve āfāḡdan taḡḡı‘ itmedükçe sırr-ı tefrīd zuḡūr itmez ve cemāli zāti ḡörinmez. Budur ki bī-mazhar ḡörinür dirler ve illā her nesnenüñ sırrı mazhardan zāḡir olmışdur. Ve bu müşāhedede cemī‘-i kümmel-i beşer

²¹⁷ “Yemin olsun (peyḡamber) Rabbinin en büyük ayetlerinden bazılarını gördü.”

Kur’ān-ı Kerim, Necm Sûresi, 53/18

²¹⁸ “Onların durumunu görseydin, mutlaka onlardan dönüp kaçardın.”

Kur’ān-ı Kerim, Kehf Sûresi, 18/18

müştereklerdür; hattâ Mūsâ-‘aleyhi’s-selâm-daği Tur’da halet-i insilâhda Hakk’ı müşâhede eyledi. Egerçi murâdı olan mertebeden degül idi. Zîrâ murâdı te‘ayyün-i haricîde görmek idi; te‘ayyün ise kayüddan olmağla Hakk’ı te‘ayyünde görmek muhâldür. Ve ol ki Leyle-i Mi‘râç’da Rasûlu’llâh’a -‘aleyhi’s-selâm- vâkı‘ oldu. Te‘ayyünden hâricdür, zîrâ ‘âlem-i terkîbün mâverâsı olan ‘âlem-i envâradur. Bu şüretde daği cism-i latîfeleri ruh ve sırr-ı eltafları şüretiyle mütemeşşil olmağla ru’yet hâşıl -14B- oldu. Anuñçün bu ru’yete, ru’yeti cismânî ve ru’yeti ruhânî dimezler. Belki ikisinden bî-keyf hâşıl olan ru’yet dirler. Bir kimsenün cismi âyîne olsa ru’yeti dîdâre hicâb olmaz.

Fe-emmâ, âyîne olmak cevher-i fesrde mahşûş olduğı ki cism-i Muhammedî’dür -‘aleyhi’s-selâm- Pes, sâ’irler bu hâletün huşulini taleb itmesünler. Meger cennetde taltîf-i ecsâm olunduğda ednâ-yı derecâti hâşıl ola. Fe’efhem, irşadün ke’llâh Te‘âlâ.

Beşincisi budur ki cemi‘-i eşyâ mazâhir-i tağşıldür. Ve hadeğa eşyâyı mefaşşalen muṭala‘a kılmaduğda kalbe lezzet-i tämme vardır. Anuñçün Hakk Te‘âlâ buyurur: “Senurîhim âyâtinâ fi’l âfâkı ve fi enfûsihim”²¹⁹ Ya‘ni erâ’et-i Hakk’la olan ru’yetün bî-nihâye fâ’idesi vardır. Anuñçün imtinân idüb buyurur: “Ve kezâlike nuri İbrâhîme melekûtu’s-semâvâti ve’l-arz. Ey hakâ’ik-i hûma ve esrârhümâ.”

Pes, bundan fehm olunur ki semâvât ve arz mevcûd olmasa melekût daği mefûd olur. Zîrâ aña muzâfdur. Pes mükâşif melekûtı nereden seyr ider. Şu kadar vardır ki kümmel-i beşere cem‘-i cüziyyenün seyri lâzım degüldür. Belki külliyyatün vücûdı kâfiyedür. Ve nice eşyâ vardır ki anda cem‘iyyet-i ‘âzîm bulunmağla sâ’irleri muṭala‘dan muğnidür. Bu sebebden vech-i hasen ve hazret ve mâ’i câri dideye cilâ virür deyü huşûş üzerine anlaruñ ru’yetine haşşe ve tahrîz olunmuşdur. Zîrâ veche hasen-i cemâl-i zâta ve hazret-i kemâl-i şifâta ve mâ-i câri, ikisini cem‘ iden ‘ilm-i külliye nâzırdur. Ve mâ-i câri, mâ-i râkeden efdal olduğı ‘ilmde terâkkiye işâret olduğındandır. Ve bu ‘ilmde ki havaşş-ı beşerün ‘ilmidür. Zîrâ dâ’im terâkķidedür

²¹⁹ “İlcride biz onlara hem ufuklarda hem kendi nefislerinde ayetlerimizi göstereceğiz.” Kur’ân-ı Kerim, Fussulct Süresi, 41/53

Nitekim gelür:“Ve kul Rabbî zidni ilmen” bundan ziyâdelikle şuhûd-ı cemâl-i kuvvet bulur.Anuñçün mâ-i câriye didâre ‘âşıkdur dirler.Zirâ didâre ‘âşık olan -15A-anda karar itmez. Nitekim Qur’ân’da gelür: “Yâ ehle’l yesrîbe lâ muķâme leküm.”²²⁰

Pes iltizâz-ı kalb için eşyâya nazar itmege daħi ruķşat vardur. Fe-emmâ, lezzetden fenâ bulanlar bir daħi nazar itmezler.Ve muķaddem aķdâħdan aħz itdükleri lezzetüñ tafşîli ebedî anlara kâfidür. Zirâ bâtıñı insân-ı kâmilde olur ki tecelliyât-ı cedîde hâşıl olur. Gâh olur ki tecelliyât-ı kadîme tekerrür bulur.

Egerçi her tekerrüre fâ’ide-i cedîde bulınur. Anuñçün Rasûlu’llâh -‘aleyhi’s-selâm- bir def’a besmeleyi yigirmi kerre tekrâr eyledi. Tekrârda sırr-ı cedîde hâşıl olurdu. Pes, vücûduñ tekerrüri tecerrüdden hâli degüldür. Qur’ân’da gelür:“Belhüm fı lebsin min halkın cedîd”²²¹Ve bu ma’nânuñ şâhidi budur ki beşerüñ her mevţında ‘ilmi mütezâyid ve şuhûdı mütekâşir olmaķdadur. Meşelâ mevţın-ı dünyâdan mevţın-ı berzahâ intikâlde ‘ilm ve şuhûdları daħi mevţın-ı evvelden teraķķi ider. Mevţın-ı berzahâda nişâ’eten dünyâdaki gibi şüver-i mâddiye ve âşâr-ı heyûlâniyye yokdur.

Altıncı budur ki şemûl ile murâd hûsn-i şuretdür. Zirâ ĥamr gibi ‘aklî taħmîr ider bir vech ile ki halkuñ ekşerinde mümâzece-i tabi’iyye ĥasebiyle âşâre-i şehvet idüb sekr-i nefşâni ihdâs ider. Zirâ, anlar mezâhir hûsn ile şuhûd cemâl-i muţlakdan maħcûbdur. Pes, hûsn-i cüz’ ile mest olmaķ anlaruñ şânlarıdır.Meger erbâb-ı ‘afetden ola ki ma’nâ-yı mezkûrdan necât bula. Zirâ bunlaruñ müşâhedelerinde muĥâlefa-i nefşâniyye yokdur. Belki müşâhedeleri kalb ve rûĥ ve sırrıladur. Egerçi ki zâhirde çeşm-i zâhirledür.

Fe-emmâ söz çeşm-i zâhirle taķlib-i ĥadeķadan soñra dide-i bâtınuñ ma’nâ-yı maķsûda intikâlinde ve ‘âlem-i ĥalkdan ‘âlem-i ilâha teveccühünde ve cânibi ĥudûşden cânibi-i vücûbe teraķķisindedür. Nitekim şerĥ olındı.-15B-

Taĥķîķ-i maķâm budur ki rûĥ ‘âşık müşâhede-i cemâlî ezelden muĥteceb olsa

²²⁰“Ey Medine ĥalkı burada sizin için duracak yer yoktur.” Kur’ân-ı Kerim, Ahzab Sûresi, 33/13

²²¹“Doğrusu onlar yeni bir yaratıştan şüphe içindedirler.” Kur’ân-ı Kerim, Kaf Sûresi, 50/15

hazzını şüret-i insāniyyeden taleb ider. Zīrā bu şüretde hüsñ ve cemāle maķārın olduğu şüretde āşār-ı rūhāniyyet vardır. Pes manzur-ı rūhdan manzur-ı ‘aķla ve manzur-ı ‘aķldan manzur-ı ķalbe ve manzur-ı ķalbden manzur-ı nefse ve manzur-ı nefsdan manzur-ı şürete ve manzur-ı ‘aynden cemāl müstahsenāte nazār ider tā ki kendinden müstetir olan şevāhid-i Hāķ minkeşf ola. Fe-emmā bu esnāda nefis daķi rūha hem-rāh olub hazzı olan nazār-ı şehvāniyyeyi serīķa ider bu nazār ise ķarāmdur. Nitekim rūhuñ Hāķķ’a vesā’it ile nazārı hıyānet maķūlesidür.

Ve bir daķi budur ki ‘ayn olub ķalbden bir bābdur. Pes kaçan ‘ayn hazz-ı ķalb olacaķ bir nesne görse oradan ķalbūñ hazzı hāşıl olur. Ve gāh olur ki ķalbden ‘ayne toğrı ba’zı hevā hiss-i nefsāniyye eşeri cārī olub ‘aynde hıyānet eşeri tāhir olur ve nefside taleb-i huzuz mesturdur, fırsat bulduķça ‘ayn mertebesine çıkub muhāreme nazār ider ki bu nazāra şehvet-i hafıyye dirler ve hadīşde gelür: “Eūzu bike min şehveti hafıyye.”²²² Pes aķvāl-i nefse ‘arif olan sālīk nefis-i cemūhı tavīle-i riyāzāt tavīle-i ve mücāhedāt keseriyye rabt ider ve anı zamān şeri‘at ve huşūşān aķķām-ı şeri‘inden efsār-ı havfle bend eyleyüb şerrinden emn bulur ve illā helāk olur. Nīce erbāb-ı riyāzete bile ba’zı zamān milāh-ı .emrden. şibāh yüzinden zāfer bulmuşdur. Ya‘ni her nesnenūñ hürmetini bilmek kifāyet itmez ve illā ‘ulemā şüretinde olanlar daķi işlāh-ı nefis Belki esbāb-ı tezkiyyeye teşebbüs ve Hāķ Te‘ālā’dan taleb tevfiķ ve ināyet lāzımdur.-16A-

Yedincisi, budur ki neşve-i zıķr itdi ki maķabbet ve ‘aşķ hāķīķiden hāşıl olan mestānelikdür. Pes, ‘ışķ ve maķabbet iki kısım ki biri hāķīķi ve biri daķi mecāzīdür dimişlerdür ki, "El mecāzü ķanķaratū’l hāķīķate" Ya‘ni mecāz hāķīķatūñ ķöprüsidür ki hāķīķate anuñla tevessül olunur. Kōprünün māverāsına kōprü ile tevessül olunduğı gibi sırrı budur ki ‘ışķ-ı ‘afif sırr-ı insānī talķif idüb ‘ışķ-ı hāķīķi için anı müttehā’i ķılır. Zīrā ‘ışķla cemī‘-i hümüm hemm-i vāhid olur. Bundandır ki ‘aşķıñ muflaķa ma‘şūķdan ğayre nazārı yoķdur. Ve cümle mühādesātı daķi aña dā’irdür. Ve ‘ışķla teferruķ ve perīşān-ı hāķır kesilür ve hıdmet-i maķbūb-ı lezīz olur. Zīrā ‘ışķıñ istilāsı

hasebiyle ‘aşıkdan ta‘b ve meşakkat gibidür. Setrde şi‘r-i ‘Arab’uñ te‘şiri ile haml-i şekili ihsās kalmayub bi-şu‘ur mestāne gitdügi gibi. Bu vech ile dā’ima ma‘şukuñ emrine imtişāl idüb ta‘atde muķim olur. Fe-emmā bu olmasa ta‘b-ı tekālifden hālāş olmaz ve bu sırr-ı ‘azımdür ki ‘aşık ile zāhidüñ miyānını fark ider. Zīrā zāhidde neşve-i ‘ışka ma‘düm olmak hasebiyle cemī‘i ibādeti tekellūfāt kabillindendür.

‘Āşkıda ise “be-vechin mine’l vüçüh” tekellūf yokdur. Şöyle ki riḥ ‘āşıfuñ bir rişe-yi zeminden işāre ve hevāya taş‘idi suhūletde nice ise bād-ı ‘ışkuñ daḥi ‘āşıkı taḥrīki böyledür. Bu sebebdendür ki emru’llāh ‘ibādetde lezzet bulurlar; zāhidler ise bi-çāşnīdür.

El-hāşıl lezzet didükleri ‘ışkla inşirāh-ı tadre muhtacdur, tā ki ‘ukde-i nefsi muḥal olub mevāni‘ ḥuzūr-ı dil mürtefi‘ ola. Fe-emmā şol ‘ışk ki sulṭān-i şehvetüñ galibesinde münba‘iş ola. Ve Sivās maķūlesidür-16B-ki fikri ba‘zı şuveri istihsāne teslīftden nāşīdür. Ya‘ni nice şuver-i insāniyye vardur ki şemā’il-i ḥüb ve esbāb-ı ḥüsnā mergūbdur. Bu vech ile fikr anı taḥsine musallaṭ olub rā‘iye şehvet-i zuhūr ider ve nazar daḥi şehvetden nāşi olub merdūd olur. Zīrā ma‘nā-yı nefse ‘ibādet maķūlesidür lezzetini taḥşile sa‘y itmekdür; bu sebebden ki erbāb-ı şehvet dā’ima ḥubūrlarla şoḥbet iderler. Zīrā şehvetüñ zebūni düşmişlerdür. Pes, taḥrīr sem‘iñ fer‘ itdiyse ma‘lūmuñ oldu ki ‘ışk egerçi bir cevherdür. Velākin mute‘allıķı hasebiyle iki ḥāleti vardur ki; biri ḥālet-i ḥaķīkiye ve biri daḥi ḥālet-i mecāziyyedür.

Ve ba‘zı ‘urefā ve ḥükemādan ‘ışk-ı şuveriyi medḥ ve zemm itmek ḥüsn ve kabḥına dā’irdür. Fe-emmā bālāda işāret olıñduğı üzere ‘ışkuñ mutlakā zuhūri sebab-i fetḥdür. Pes, ‘āşıkuñ bir daḥi zāhidüñ biñ deminden efdaldür. Zīrā cemī‘i kā’inātuñ vüçüdi ‘ışk üzerine dā’irdür. Pes, anuñ ki ḳalbinde bir zerre bāri ‘ışk cevheri olmasa ve kise-i dilinde naḳd-ı maḥabbetden ednā bir dirhemi bulunmasa ol kimse müflislerden ma‘dūd ve dā’ire-i vüçüdda olanlara göre şerr mevcüddür. Zīrā Ādem’üñ -‘aleyhi’s-selām-arza hebūtı ‘ışkı taḥşil için idi. Pes, maķşūd ḥāşıl olamasa bu kārḥāne-i āmed ve şedde kār ü bāruñ ma‘nāsı nedür?

²²² “ (Ey Alahım!) Gizli şehvetten sana sığmırım.” Hadis-i Şarif

Sekizincisi budur ki ehlu'llāh katında cemī'-i eşyā ve ekvāl ve ef'āl haqīkatdūr, mecāz degüldür. Hatta lafz-ı mecāz daḥi haqīkatdūr ve qāzibūn elfāzı daḥi haqīkatdūr. Zīrā kelāmuñ mazmūnı vākı'a muṭābık olmamaḡdan nefsi kelāmı mecāz olmaḡ lāzım gelmez. Zīrā 'ayn-ı ḥārici ile mevcūddur ve mevcudāt ise ḥakā'ik maḡulesidūr.-17A- Egerçi ki haqīkat-i sırfa didükleri lisāna ile melfūz ve ḡalem ile mektüb ve sem' ile müsemma' olmayandır. Zīrā te'ayyünātuñ cümlesi haqīkatūñ devālli maḡulesidūr ki te'ayyünnāt ile haqīkat lafz ile ma'nā gibidūr. İsm-i haqīki ise ma'nā-yı medlülüñdür lafz olan tesmiye dāll olduḡı cihetdendir ki mecāzdur. Ve bundan fehm olunur ki şol şüret ki ḥadīşde gelür: "İnne'llāhe ḡaleḡa Ādeme 'alā şüreti"²²³ Ya'ni erbāb-ı zāhir katında Ḥaḡ Te'ālā üzerine şüret-iṭlāk olınmaḡ mecāzdur. Ve cemī'a göre eşḡāb-ı haqīkat yanından böyledür. Velākin tefāşil-i mertebede esmā ve şifātuñ zuḡurına göre haqīkatdur.

El-ḡaşıl Ḥaḡ Te'ālā'nuñ şüret-i haqīkiyyesi vardır ki şifāt-ı seb'idür; bu ma'nāya göre şüret dinilmese olur. Velākin te'ayyünāt-ı ḥāriciyyeye göre her biri bir ismūñ te'ayyiniñdür 'alā'l-ḡaḡiḡa şüret-i ismdür denilür ve ḥadīşde gelür: "Ra'eytü Rabbı fī-sūreti şābb-ı emred"²²⁴ Bunda olan şüret-i haqīkiyyedür; ya'ni şābb emred olunduḡı ḡalde şuver-i iṭlāḡı haqīkidür. Zīrā şābb-ı emred olduḡı zuḡurāt-ı şifātdan bir zuḡurdur, her mevṡında ise zuḡura göre ism-i maḡşūşa vardır.

Pes bundan fi'l-ḡaḡiḡa Ḥaḡ Te'ālā'nuñ şüreti olmaḡ lāzım gelmez. Zīrā haqīkatde Ḥaḡ Te'ālā te'ayyün-i velā te'ayyünden münezzeḡdür. Te'ayyünden münezzeḡ olduḡı budur ki te'ayyün-i muḡayyed ve maḡşürdur. Lā-te'ayyünden münezzeḡ olduḡı budur ki te'ayyün-i muḡayyedüñ muḡābilidür. Muḡayyede muḡābil olan ise muḡayyededür. Ḥaḡ Te'ālā'ya vücūd-ı muṭlaḡ diyenleri taḡṡi'e itmek ḡaṡādur. Zīrā anlaruñ murādları vücūd-ı muḡayyed muḡābilesinde olan muṭlaḡı iṭlāk degüldür. Zīrā muḡābele ḡasebiyle olduḡı muṭlaḡdur. Nitekim keşret muḡābelesinde olan vaḡdet daḡi Ḥaḡ'dan menfidür. -17B- Belki Ḥaḡḡ'nuñ vaḡdeti keşret

²²³ "Şüphesiz Allah Ademi surti üzere yarattı." Hadis-i Şerif

²²⁴ "Rabbimi genç bir delikanlı surtinde gördüm." Hadis-i Şerif

muḳābelesinde olan ve vahdetūn mebdē'i olan vahdetdür ki vahdet-i ḥaḳīkīdür Kezālik itlāk-ı mezkūrede daḫi murād itlāk-ı ḥaḳīkī-i zātīdür; yoḫsa itlāk i' tibārī izāfī degüldür. Ya'ni itlāk lā-beşer taşıdır; yoḫsa itlāk bişer telāşı degüldür ki itlāk i' tibārīdür ki muḳābil-i muḳayyed-i beşer taşıdır. Ve ḥaḳīqate nazar olınsa Ḥaḳ Te'ālā'ya itlāk-ı ḥaḳīkī demek daḫi tefhīm içündür ki merātibi ri'āyete dā'irdür ve illā 'ibāretden münezzehdür. Anuñçün Nāzım -ḳuddise sırruh-beyt-i evvelde 'ani'l ḫüsn ve cellet didi. Zīrā ḫüsnle murādı mezāhirde zāhir olan ḫüsndür ki esmānuñ tecelliyātından 'arız olmuşdur. Pes o maḳūle ḫüsn ve şüret birdür ve Ḥaḳ Te'ālā şüretten münezzeḫ olduḡı gibi şürete dā'ir olan ḫüsnden daḫi münezzehdür.

El-ḫāşıl eger 'ālem-i fenāya nāzır olursañ tenzīhe zāhib olursun. Ve eger 'ālem-i beḳāya iltifāt ḳılursañ cemī' -i merātibi ri'āyet idüb mertebe ve şavırına göre esmā ve şifāt işbāt idersin ve bu selb ve işbātda saña aşla ḫarc yoḫdur ve sen şuhūduñ ḫasebiyle yine 'ālem-i ḥaḳīqatdesin. Zīrā eşyāya māsiva'llāh didükleri i' tibārīdür. Zīrā "lā mevcūde illā'llāh" din-i māsivāyı işbāt itmez. Pes esmā ve şifāt min-veche Ḥaḳ' uñ gayrı olmaḡla mezāhire masiva'llāh didiler. Ve nice mecāzāta zāhib oldılar; ḥaḳīqatde ise mecāzuñ vüçüdü ma'dümdür; meşelā 'āşık-ı maḫbūb perest-i maḫbūbda āyet-i Ḥaḳ olduḡı ḫasebiyle cemāl-i Ḥaḳḳ'ı şuhūde ḳādir olub Ḥaḳḳ'a vech-i külliyyeden 'āşık olsa. Yoḫsa vech-i cüz'i ile muḳayyed olub ḳalmasa 'ışık mecāzdan ḫalās olur. 'İbādet-i esnām idenlerüñ aḫvāli daḫi buña ḳıyās ve 'icli Beni İsrā'il ḫikāyesi daḫi zamm ve ilḫāk olma. -18A-

Ve bu taḫḳīḳden mezheb-i şūfiyye-i muḫaḳḳīn ile mezheb-i vüçüdiyye-i mubḫalīn temeyyüz oldu. Zīrā şūfiyye-i muḫaḳḳīḳīn Ḥaḳḳ'a vüçüd-ı 'āmdur dimezler. Ve her kim anlaruñ vahdet-i vüçüda müte'alliḳ olan kelimātınuñ zāvāhirine bāḳıp ilḫād ve zınuḳaya nisbet itdiyse nisbet idenlerüñ sū-i ḫāllerine dāldur. Bizim sözimüz 'ale'l-taḫḳīḳ-i şūfiyyeden olanlara göredür. Ve anuñ ki i' tikādında zeyḡ ve dalāl ve a'mālinde fesād ve iḫtilāl vardır. Anlara fī'l-ḥaḳīḳa şūfi itlāk olunmaz, şūfi itlāk idüb bu vech ile şūfiyye-i müḫaḳḳīḳīn üzerine meḫā'ın tertīb iden maḫ'undur. Sāmeḫümü'llāhü Te'ālā ve' fī 'anhüm.

Ve fi cān-ı sükri hān-ı şükri li fityetin

Bihim temmeli ketmi'l-hevā me'a şöreti

Hān; aşlında hānetedür. Hā'i muhmele ile zarūret-i şu'ara için āhirinden tā hazf olunmuşdur. Ve hāne, hamr bey' olunan mevzi'a dirler; meyhāne ve emsāli gibi. Ve hamruñ bir ismi daħi hāniyyedür; teşdīd-i yā ile. Zīrā hāne mensūbdur.

Sekre; sīn-i muhmelenuñ zammı ve fethiyle serhoş olmağdur. Velākin bu mağāmda zammı evlādur. Şükre müvāfaqat için dimişlerdür ki; sükr bir hāletdür ki 'aql üzerine arız olur. Şerābdan ve menāmdan ve 'ışğdan vücūd bulur. Pes, şerābdan ve menāmdan olan zāhirdür. 'ışğdan olan budur ki gāh olur ki 'aşıkuñ kalbine vārid-i kavī gelüb kendinden gāib olur. Pes, sükr-i mutlakā gaybden aqvā ve etemmdür. Zīrā her gaybde kuvvet olmaz.

Huşuşan ki sükrde tarb ve iltizāz vardır. Ya'ni rūhāniyyet-i insān ki cevher-i 'ağıldan 'ibāretdür. Ve cemāl-i maħbūba müncezib olduğda şu'ā-i 'aql-ı nefsdan ba'id olub ħissi daħi maħsūbdan gāib olur. Ve bāṭn-ı -18B- insāna feraħ ve neşāt ve hareket ve inbisāt nāzil olur. Zīrā 'ālem-i tefriķa ve temyīzden ol vaqtdē dūrdür. Ve sırr-ı insāna daħi dehşet ve heyemān gelür. Zīrā şuhūd-ı cemāl ile nazarı müteħayyir olur. Pes, bu hālete sükr dirler, zīrā o şāf mezkūrede sükr-i zāhire müşāreketi vardır.

Şu kadar ki sükr-i ma'nevīde nūr-ı 'aqluñ müstetir olduğı nūr-ı şuhūduñ galebesindendür. Sükr-i zāhirde ise zūlmet-i ṭabī'atuñ ğeseyānındandır. Ve nur, zulmet ile müstetir olduğı gibi. Nūr-ı ğālib ile daħi müstetir olur. Nūr-ı kevākib, nur-ı şemsūñ galebesiyle müstetir olduğı gibi. Pes, bundan tecellī ile 'aql-ı qudsīnūñ farkı zāhir oldı. Egerçi ki miyānları ğāyet raķīqdür. Nitekim Kur'an'da gelür: "Yekādū zeytūhā yūđi'u velev lem-temessūhū nār"²²⁵ Ya'ni zeyt ki rūḥ-ı insānidür; nur-ı 'aql ile müdī olur. Zīrā nūr-ı 'aql, rūḥuñ ḍan'ı ve şafāsıdır. Ya'ni

²²⁵ " (Öyle bir mübarek ağaç) ki necredeyse atç değmese de yağı ışık verir." Kur'an-ı Kcrim, Nur Sürəsi, 24/35

karîb olur ki rûh-ı insânî Allâh Te‘âlâ’ya ‘ârif ola. Nârı, nûr-ı İlahiyyet ve tecellî anı mess itmezden evvel. Velâkin ‘azemetü’llâh ve celâl-i kibriyâ ‘uqûl ile idrâk olunmağdan ibâ ve imtinâ‘ ider. Zîrâ ‘uqûl ve hame-i hudûş ile mevsûmdur. Pes, nûr-ı ‘aqla nûr-ı tecellî-i kıdem te‘allük itmek lâzımdur. Tâ ki tavr-ı beşerde olan mertebede Hâk Te‘âlâ idrâk olına.

Ba‘de zâ sükr-i mezkûr fücâ’eten müşâhede ile hâşıl olur. Zîrâ tedricle üns hâşıl olub şu‘â-ı ‘aql yine ‘âlem-i nefis ve hisse ‘avdet ider. Ve tekrâr mahsûsâtı ma‘kûlâtından temeyyüz hâşıl olur. Ve bu hâlete şahv dirler ki sekrden ifâkatdür. Nitekim Yûsuf -‘aleyhi’s-selâm- nâgâh nisâ-i Zelihâ üzerine tulû‘ itdükde taqti‘-i eydî etti .. Zîrâ ekşerden görmeleriyle şuhûd-ı cemâlde hayret-i galibe eyledi. Ve evşâf-ı vücûddan gâyb oldılar. Ma‘a hâzâ Zelihâ mahabbetde anlardan eṭbağ idi. Velâkin hâl-i şuhûd kalbinde mütemekkin olmağla dâ’ire-i -19A-temyizde şâbit oldı.

Şöyle ki şuhûd-ı cemâl anı hâlınden tegayyür itmedi. Ve sükr-i maḳâmât-ı seniyyedendür ki iki şahv vardur. Bir şahv kable’s-sükr olan şahvedür ki erbâb-ı hicâbuñ şahvidür. Bu şahv-ı tefriḳa-i maḳza olmak ḳasebiyle bir nesne degüldür. Ve belki mezmûmdur. Zîrâ gâflet didükleridür. Ve bir şahv daḳı ba‘de’s-sekr olan şahvdur ki aña şahv-i şâni ve şahvü’l-cem‘ ve’s-şahv ba‘de’l-mahv dirler. Hâl-i şerîfdür ki gâyeti maḳâm olmak ve bu şahv-i sükrden e‘azzdur. Zîrâ cemî‘-i tefriḳanuñ mecmû‘ını müştemildür. Ve bir daḳı memer-i sükr ve cem‘ üzerine ‘ubûr itdükçe kimse aña nâ’il ve vâşıl olamaz. Ve sükrüñ mifâdi budur ki ḳadeşi mahv ider. Zîrâ müşâhede-i cemâl-i kıdemüñ neticesidür. Ve nûr-ı kıdem zülmet-i ḳadeşi izâle ider. Şu ḳadar vardur ki erbâb-ı bidâyete nûr-ı şuhûd bevâriḳ gibidür ki, mütecelli ve müstetir olur. Ve müşâhede daḳı müsbet-i ḳades olan şahv-ı evvel ile sekr-i mâḳı arasında mütereddid ḳalur. Ve bu hâlete telvin dirler. Ve ḳaçan hâli müşâhede-i müstekırr olub müşâhid-i erbâb nihâyetinden olsa mahv-ı ḳadeş devâm ve işbât-ı kıdem ḳarar bulur. Ve bu hâlete devâm-ı vicdandan ötürü temkîn dirler. Velâkin temkîn daḳı merâtib üzerinedür telvin gibi. Maḳbûl olan temkînde telvin bulmaḳdur. Fe-efhem cidden.

Hān; fi'l-i māzidür. "Yükālū, hānc, yehinū, haynūeten. Ercā'î hīne ve vakte ve kāmusda hīni vüçūh-ı keşir ile tefsir itmişdür. Velākin muṭlaqa zamān cümleyi cāmi' dūr. Ve Müfredāt'da gelür ki: "Hīn; bir nesnenün bulūg ve huşūli vaḳtidür."

Şükr; sin-i mu'cemenün zammıyla ni'meti taşavvur ve izhārdur. Ve ba'zılar didiler ki şükr-i keşrūn maḳlūbidür ki keşr-i keşf ma'nāsınadır. Şükrūn zıddı küfrdür ki nisyān ve setr ni'metdür. Ve ba'zılar didiler ki; şükr-i 'ayn şükriden me'hūzdur, mūmteli ma'nāsına. Zīrā şükr-i zıkr mün'im ile mūmteli olur. Ve şükr üç vech üzerinedür: Biri şükr-i ḳalbdür ki taşavvur-ı ni'metdür. Ve biri şükr-i lisāndur ki, ni'met -19B- üzerine şenādur. Ve biri şükr-i sā'ir-i cevārihdür ki bu bi-ḳadri'l-istihḳāk-ı mükāfatı ni'metdür

Fitye; fettānūn cem'-i ḳılliyyetidir. Şabiye ve şabi gibi tāze, cüvān ma'nāsına. Fetā daḳı böyledür ve tilmize fetā dirler, pīr ise de. Nitekim ḳavl-i meşhūrda gelür. "Te'allēm yā fetā fe'l-cehlū 'ārūn" Ve aḳkām-ı müşkilenün cevābına fetvā didiler. Zīrā müfti olan kimse cevābıyla sā'ile ḳuvvet virür, fetā ise şābb olmaḳ sebebiyle ḳuvveti müştēmildür. Fütüvvet iştihāh-ı ehl-i ḳaḳīkatde ḳaḳı dūnyā ve āḳiret ile kendi nefsi üzerine īşār ve ihtiyāra dirler maḳām-ı şerīfdür."

Burada fitye ile murād erbāb-ı bidāyet olan maḳabbet-i 'āmmē ehlidür. Velākin 'ibāretde; ḳuvvet-i isti'dādlarına işāret vardur.

Ketm; setr ma'nāsınadır. Ve ketm dirler, fethateyn ile. Ol öteki ḳinnā ile ḳalt olunub anuñla ḳizāb-ı şa'r olunur. Zīrā beyāz-ı şa'rı setr ider,

Hevā; ḳaşırda aşında maşdardur. Hevā; eḳabbe ve iştihāh dimekdür. Soñra muṭlaqa mahviyyi ve müştēhāya didiler. Maḳmūd olsun mezmūm olsun soñra taḳlīb olunub ḳayr-i maḳmūd üzerine itlāk olındı. Anuñcūn bir kimsenün zemmi murād olınsa hevāsına tābi'dür dirler ve ehl-i ehvā' dirler. Ol ṭavā'ife ki müte'ammiden sūnnetden zāyīg olalar.

El-ḳāşıl hevā odur ki ṭab' aña meyl idüb nefis daḳı mücerred-i iştihā'ile maḳabbet ide. Ma'a ḳazā ortada sened-i maḳbūl ve delīl-i maḳbūl olmaya. Pes, bu şūretde 'ilel-i nefsāniyye ile ma'lūl olan maḳabbet olmış olur. Burada, murād

muṭlāka maḥabbetdür ki beyt-i evvelde, mezkûr olan maḥabbetdür. Şöhret aşlında bir nesnenün şun‘at ve kûbḥla zuhûrına dirler.Şoñra muṭlāka zuhûrda isti‘māl olındı.

Ve eyyāmdan ‘aded-i ma‘rûfa şeh̄r dinildi. Zîrâ kamer ile meşhûrdur; ya‘ni şeh̄r müddet-i ma‘rûfadur ki ihlâl-i hilâl ile veyahûd âfitâbuñ nokṭadan bir nokṭaya dek devrânından -20A-on iki hişşeden bir hişşe i‘tibâriyla meşhûradur.

Ma‘nâyı beyt budur ki anlaruñ manzurlarına nazm vâsıtasıyla anları vehm-i mezkûre düşürdüğüm sebeble vaḳt olındı ki meyhâne-i sükrde. Ya‘ni makâm-ı mestîde erbâb-ı maḥabbet-i ‘âmmeden ol tâ’ifeye şükr idem ki anlaruñ sebebiyle hâşşa-yı ağıyardan ketm itmek benüm için tamâm oldı ve kemâl buldı. Ma‘a hâzâ ulû'l-ebşâr yanında maḥabbet-i hâşşa ile şöhretüm vardır. Ya‘ni halk arasında maḥabbet ile şöhretüm var iken yine sebab-i mezkûr ile hâlim mestûr ḳaldı. Şöyle ki hâlim anlara müştebih olmak sebebiyle sırrumdan aḡâh olmadılar. Ben daḡi müşâreket-i zâhirem ḡasebiyle melâmetden ḡalâş oldum ve bu ḡâlet-i kûbâb-ı ‘urretüñ bir nev‘ idür ki evliyâ anuñla mestûr olurlar. Nitekim ḡadıṣ-i ḡudsîde gelür: “Evliyâ’î taḡte’l-ḡubâbî lâ ya‘rifhüm ḡayri”²²⁶Ve bu ma‘nâ fi-nefsi’l-emr baña ni‘met-i celîle olmak ḡasebiyle ben daḡi vasıta-i ni‘met olanlar şükr itmek lâzım geldi.

Ba‘de zâ bu beytde işâret vardır ve evvelkisi budur ki merât-i sulûk ṭabakât-i mütefâvitedür. Pes kimi seyyâr ve kimi ṭayyâr ve kimi ḡâib-i ‘ani’l-enzârdur.Nitekim bâbâ Ca‘fer-i Ebherî, Bâbâ Ṭâhir-i Hemedânî meclisine dâḡil olub bu ḡice nerede idüñ. Zîrâ biz ḡavaşla bâbü’llâh’da idük ve seni orada ḡörmedük didi. Ve Bâbâ Ṭâhir daḡi aña didi ki; “şadaḡte zîrâ sen ḡapuda ḡavaşşla ve ben şadrda eḡaşşa ile idük. ḡâricde olan dâḡilde olanlaruñ ḡâlini ne bilür ve anı nice ḡörür” diyü ‘itâb eyledi. Ve bu müşkilât-ı keşîre maḡal olur.Ehline ma‘lûmdur.

El-hâşıl süllâk gerçi zâhirde ṭarîḡ-i vâḡid üzerine sulûk iderler.Fe-emmâ anlara reh-nümâ olan nûr-ı ḡaybîde iḡtilâfları vardır. Pes, kimi şâḡib-i fetil ve kimi şâḡib-i

²²⁶“Veliler benim kubbeçerim altındadır.Onları benden başkaları bilmez.” Kuds-i Hadis

şem'a ve kimi şāhib-i kevkeb ve kimi şāhib-i kamer kimi şāhib-i bedr ve kimi şāhib-i şemsdür. Pes -20B- herkes kendi nur-ı miqdārınca mükāşefe ider. Velākin ol ki mertebede ednādur a'lāya mu'araza idüb "benüm daḡi nūrum var idi. Velākin biz senüñ gördüğüñ meretebe görmedüm" dimiye. Belki ol görmek saña ne sebebeden ḡāşıl oldu. Divānuñ nūrı gibi nūr ṭālibi ola. Tā ki terākki bula ve illā ḡodbīn olub merkezinde ḡalır. Ve vāşıl bile olsa vuşlatı nūrı ḡadar olur. Pes bu dā'irede kimsenüñ ḡālını bilmez bilse iḡtilālden ḡālī olmaz. Anuñçün evliyā 'avāmm-ı nāsdan mestur oldukları gibi biribirilerine göre daḡi bi-ḡasebi'l-ḡālib mesturlardur, ḡatta ḡızır' uñ - 'aleyhi's-selām- bile ba'zı evliyāya vuḡūfi yoḡdur. -Fe-sübḡāne'l-ḡayūr ve'l-küllī bi-kenefihi mestūr.

İkincisi budur ki Nāzım -ḡuddise sırruh- şāḡb-i mezkūrı aḡyārdan 'add eyledi. Yā fi'l-cümle ṭarīka duḡūl iden erbāb-ı bidāyet meclis eşḡābı nihāyetde aḡyārdan olacaḡ ḡāric 'ani't-ṭarīḡ olanlar nice aḡyār olmaz. Zīrā ḡāriḡ olan yā müḡırr veya münkirdür. Eger münkir ise bi'l-küllīye merdüddur. Ve eger müḡırr ise re'sen maḡcübür. Ve maḡcübun mükāşif ile mücāleseti yoḡdur. Ve ol ki fi'l-cümle mükāşifdür. Meşelā, meretebe-i ef'āle vuşul ile yine meretebe-i şıfāta vāşıl olan yanında ecnebi gibidür. Ve meretebe-i zāta vāşıl olan yanında ehl-i şıfāti daḡi buña ḡıyās eyle. Pes, a'māya muşḡaf göstermek olmaduḡı gibi. Bi-başıret olana daḡi sırr-ı muşḡafi ifşā itmek olmaz. ḡallāc-ı Manşūr ṭarīḡında muḡıḡ ve şuhūdında dürüst iken 'avāmm-ı nāsa sırr-ı ulūhiyyeti keşf itmeḡle bu ḡadar ḡā'ile çekdi.

Üçüncüsü budur ki sālīk olan kimse setr-i ḡāl için ba'zı mevādde ḡalka müşāreket itse şer'ān mezmūm olmaduḡça vechi vardur. Meşelā, mevāzi'-ı ḡadere ḡuzūr gibi ve tenfīr için iḡtiyār olınan umūr daḡi böyledür. Ya'ni 'ādetde müstebşī' olmak zarar virmez, belki zarar zāḡir-i şer'a muḡālifetdedür.-21A- Meşelā elinde kāse-i ḡamr ṭutmaḡ ve belki aḡzına almaḡ gibi, ki zu'afā ḡālīdür.

Dördüncüsü budur ki, 'avāmm-ı nās ism-i zāḡire ve ḡavāşş-ı nās ism-i bātına mazḡarlardur. Anuñçün 'avāmuñ ekşer-i aḡvāli zāḡirdür. Ve izḡārında daḡi harac yoḡdur. Meger nādīr ola. Fe-emma ḡavaşşuñ aḡvāli bunuñ ḡilāfinadur.

Su'âl olursa ki Nâzım'ın -kuddise siruh- me'ân-i ebyât-ı mezkûreden iğbârı kendi râzını ifşâ kıabilinden degül midür? Zîrâ hâl-kâl mertebesin bulmuşdur. Cevâb budur ki, bu maķûle imlâlar şahv hâline rucû' itdükde havaşş arasında vâkı' olmuşdur veyahût kendi taħrîr idüb hayâtda oldukça halka iħrâc olunmamışdur. Nitekim tecelliyât maķûleleri heb böyledür dimişlerdür ki "lâ-yubâ'ül-ibilü fi-s süķi'd-decâc." Velâķin Nâzım'ın mertebesinden su'âl olursa zâhir olan budur ki ekşer hâli sekre muķârın olub vakti ğaleyân-ı 'ışkla mürür itmişdür. Eger bekâda telvini olaydı, ya'ni temkînde telvin. Aşlâ hâlinde kimseyi agâh itmez. Ve bu maķûle sükre müte'allik olan kelimâtı serd eylemezdi. "Küllî enâ'in teyeraşşahu bimâ fihi. Pes, bu maķâma maķâm-ı muħibbiyet dirler ki anuñ fevķında maķâm-ı maħbubiyet daħi vardur ğâyete mâ fi'l-bâb budur ki Ebu Yezid Beşâmî gibi - kuddise sirruh- maķâm-ı fenâ-i küllîde kalmış ola. Ve'l-'ilm-i 'inde'llâh Te'âlâ

Ba' de zâ Nâzım ebyât-ı erba'a-i mezkûrede şanâ'-i şî'riyye gösterüb kelâmı hâl-i tezyîn ile arasata kıldı. Pes, şemâ'il-i şumûl lafızlarında şebih-i iştikâkı ri'âyet eyledi. Ve hâdeķ ve kadeķ ve ğumeyyâ ve muħayyâ aralarında kalb ve tersî' gösterdi. Ve ser ü sırr ve sekr ve şükri miyânında tecnis-i izhâr itdi. Zîrâ resm haķda mücânesetleri vardur ve bu maķûle i'tibârât-ı cezâlet elfâz ve metânet me'âniye maķrun olıcaķ behâ-i kelâm efzûndan olur ve 'inde'l-buleğa ziyâde kıymet bulur Nes'elu'llâhi Te'âlâ tecelliyâta bî-cemî'-i kemâlâta bi- ğürmet men hüve re's-i ehl-i belâğâtihi.

Temmet-i kıasideti ettibâ'iyye... Şerħ-i İsmâ'il Hakkî

ŞERH-İ EBYAT-I YÛNUS EMRE

Çıkıdum erik dalına anda yidüm üzümü

Bostân ıssı geldi eydür uğurladıñ kıozumı

Bustân, bûsitânuñ mu'arrebidür. Bu râyiha-i tayyibe ve sitân anuñ menşe-i -27A-hasebiyle mevzi'idür.Ya'ni bûstân aşlında hoş koşulu olan şukûfeler ve reyhânlar ve sebzeler biten yirdür. Ta'rib olınacak vâv hazf olunub eşcâr-ı müsmireyi müstemil olan yire itlâk olındı. Ma'lûm ola ki bu beyt-i ma'rifet-sencüñ mizân-ı dil yanında bir kaç 'ayarı vardır.

Evvelkisi budur ki erik a'mâl-i zâhireye ve üzüm a'mâl-i zâhireye temerrün ve idmândan nâşî olan ahvâl-i batınaya işaretdür. Ahvâl-i bâtına ise ezvâqdan hâlî degüldür. Pes şol leben-i seyyâleden zübdü mûncemidi lezîz ittihâz olunduğı gibi, tekâlifden dahî ezvâk tahşîl olunur. Zîrâ şeri'at ma'rifetüñ kışrıdır ve kışra mûlabese itmek lûbbe ittişâle mü'eddidür. Nitekim Kur'an'da gelür:“Ve't-tekü'llâhe ve yu'allimekümü'llâh”²²⁷Ve hadîşde gelür: “Men 'amile bimâ 'alime evraşehu'llâhü te'âlâ 'ilmün mâ lem ya'lem”²²⁸ Ya'ni takvâda ta'lîm-i İlâhî mûnderic ve 'amel-i zâhirde mirâs-ı 'ilm-i ledünnî mûndemicdür. Pes, her kim üzüm lezzetin tâtmaq isterse ibtidâ erik ağacına çıkar ve oradan tahşîl-i 'inebe yol bulur. Huşuşan ki erik bi-hasebi'l gâlib ve bi-i'tibâri'l-kabûl siyâh -27B- renk olur. Siyâh ise levn-i Celâldür; üzüm ise bunıñ hilâfidür. Ve celâl cemâl'üñ kıahtarasıdır. Şöyle ki nüzhet-gâh-ı Cemâl'de teferrüc ve teferrü-gâh-ı lutfda tenezzüh taleb idenler kıahtara-i Celâlden 'ubür ve berzah-ı kıahrdan mürür iderler.

Şâhib-i bostândan murâd ehl-i irşâd olandır. Ve anuñ cevzi dört mertebeye müte'allik kelimâtdur ki “huzû'l-'ilme men efvâhi'r-ricâli” mücibince mürîd-i şâduq

²²⁷ “Allah'tan korkun. Allah sizce öğretiyor.” Kur'an-ı Kerim, Bakara Sûresi, 2/282

²²⁸ “Kişi bildikleriyle amel ederse Allah ona bilmediklerine mirasçı kılar.”

Hadis-i Şerif, Ebu Naim (Encs'den)

olan dā'ima şeyḫūn lisānından anı uğurlar ve nāgāh aḫz ider. Ve anuñla perveriş bulur.

Zirā cevzūn dört ṭabaqası vardır ki her biri merātibden bir mertebeye işāretdür. Anuñçün şeceretü'l-cevz irşāda kadir olan meşāyih ile ta'bir olunur. Ve şāhib-i bustānuñ gelmesi mūrīd cānibine teveccūhi ve vāki'ū'l-ḫāli ihbārıdır. Ve merātib-i erba'adan murād; şeri'at ve ṭarīkāt ve ma'rifet ve ḫaḳīkāt'dür ki ikisi cesed ve ikisi daḫi ruḫ ḫükminde'dür. Pes, raḫm-ı māderde olan cenīnūn cesed-i müstekmil olmaduḫça bi'l-fi'l nefḫ-i rūḫ olunmaduḫı gibi. Sālikūn daḫi raḫm ḫālinde cesed(i) şeri'at ve ṭarīkāt kemāl bulmaduḫça sırr-ı feyz-i ma'rifet ve ḫaḳīkāt zuhūra gelmez. Zirā her nesne ḫalīb üzerine ifrāḡ olunur. Ve her netice muḫaddematı üzerine tertīb ḫılınur. Pes bundan mertebe-i şeri'at ve ṭarīkāt ve fā'idesi ma'lūm oldu.

Su'al olunursa ki zāhir-i şeri'atde zevḫ-i lezzet yok mudur?

Cevāb budur ki tekālif olduḫı cihetden yokdur. Anuñçün ehl-i ḫicāb olanlar muzāvele-i a'māl-i şer'iyye itdüklerinde renc ü ta'ab çekerler. Ehl-i keşf olanlar ise böyle degüldür. Zirā anlarıñ zevḫ ḫālī mertebe-i ḫāle daḫi sāri olub cemī' -i merātibde külfetden ḫalāş olmuşlardır, ehl-i cennet gibi. Ki ḡidaları bilā-külfetin velā 'inā'in zıkr ve tesbīḫ-ı Ḥūdādur.-28A-

Ve ikincisi budur ki erik ve üzüm ve cevz ve sā'ir meyve ağāçları bustān-ı vüçüdda ser-zede olan te'ayyünāt ve a'yān-ı eşyāya işāretdür ki her birinūn esmā-i cüz'iyye ve külliyyeden Ḥākim ve Ḳayyūmı vardır. Cevz ağācı ism-i cāmī' -i mazḫarıdır. Anuñçün insān-ı kāmile işāretdür. Zirā dört mertebenūn sırrını ḫāvidür Ya'ni bi'l-fi'l ve illā esmā-i ilāhiyyenūn her biri bi'l-ḫuvve āḫarūn sırrını müştemildür. Binā'en 'alā ḫāzā dimişlerdür ki "fi-küllī zerretin mā fi'l-küllī " Ya'ni eger zerre āfitābuñ zıḫūr gibi zāhir olsa ve ḫuvvetünde olan kemāl-i zātī fi'le gelse ol daḫi āfitāb olur. Velākin esmānuñ ḫuvvet ve fi'l ile zuhūrunda tefāvüt olmaḫla ḫaḳā'ik-ı muḫtelife i'tibār olunur. Bu sebebdendür ki dirler:" Lev-lā'l-i'tibārātü lebeṭaleti'l-ḫaḳā'iku." Pes, bir kimse eḫassı-ı eşcār olan erik ağācınıñ ḫaḳīkātına vāşıl ve melekūtına daḫil olsa, anda üzümde bulduḫı zevḫi bulur. Ve üzümūn

isminün sırrına, erigün isminün sırrına muṭṭali' olur. Ve belki müşâhedede terâkki bulursa cevz ḥaḳîḳatini mü'âyene kılar. Bu vech ile cemî' eşcârüñ ḥaḳâ'îḳi ḥaḳîḳât-ı vâhîde olub bir şecereden görünür. Nitekim şecere-i Mūsâ'dan -'aleyhi's-selâm-şüret-i nârda tecellî vâḳî' oldı. Ma'â hâzâ nâr degül, belki nûr idi. Nâr şüretinde zâhir olduğı ḥâli Mūsâ'ya göre idi. Ve cemî'-i eşyâ-yı mevcûdede tecellî iden ism-i Nûrdur ki sâ'ir esmâyı câmi' dür. Pes, bu şüretde bustân ıssı Allâh Te'âlâ'dur ki feyz-i aḳdes ve muḳaddesî ile tecellî eyleyüb bu bustân-ı 'âlemde eşcâr-ı şun'ını gösterdi. Ve her birinde zâhîren ve batınen nice esmâ ile görindi. Ve te'ayyün-i eşyâyı cemâl-i ḥaḳâ'îḳa niḳâb eyledi. Ve bu eşcârdur ki Meşnevî'de andan ḥayâlât ve dâm ile ta'bir olındı. Nitekim Ḥazret-i -28B- Mevlâna -ḳuddise sirruh-buyurur :

“An ḥayâlâtı ki dâ'im evliyâset

Mekes-i mahrûyân-ı bustân ḥüdâset”

Ya'ni ḥayâlâtdan murâd ekvândur. Dâm olduğı ḥaḳâ'îḳ-ı esmâyı şayd ve şikâre vesile ve alet olduğıdur. Zîrâ ḳalem-i a'lâdan mertebe-i insâna gelince her âyîne bir nûr-ı İlâhî cilve-ger olmuşdur. Meşela 'aḳl-ı evvelde ism-i Bedî' ve 'arşda ism-i Muḥîṭ ve 'anâşırda 'ale't-tertib esmâ-i Ḳâbz ve Ḥayy ve Muḥyî ve Mümîṭ ve mevâlidde 'alâ't-tafşîl esmâ-i Azîz ve Rezzâḳ ve Müzill ve melekde ism-i Ḳavî ve cinde ism-i laṭîf ve insânda ism-i Câmi' ve mertebe-i insânda ism-i Refî' gibi. Nitekim Meşnevî üzerine şerhimizde ber-vech basit keşîde-i silk tahrîr olınmışdur. Ve bundan beyt-i Yûnus'da olan bustânüñ şemeresi zâhir oldı.

Ve üçüncüsü budur ki beyt-i mezkûrda müdde'î olan şeyḫler ve mûḳallid olan mürîdler ḥaḳḳında tehekküm ve teşnî' vardır. Ya'ni erik dalında üzüm bitmez ve şâhib-i tarîḳat olan müdde'inün erik mişâli olan ḥâl-i za'ife üzümdür dimesiyle olmaz. Ve yalın ḳât zevḳe cevz gibi ḳât-be-ḳât terâkkidür diyü lâf urmasından bir nesne şübüt bulmaz. Zîrâ müdde'î ve mûḳallid birbirlerini ucura gelmişlerdür. Ve fi-nefsi'l-emr daḫi menâzil ve merâtibden bi-ḥaberlerdür. Zîrâ menâzil yigirmi

sekizdür. Nitekim Kur'an'da gelür: "Ve'l-kamera kaddernâhü menâzile."²²⁹ Ve bu menâzilüñ evveli irâdet-i şaduka ve şöhet-i lâyika ve âhiri yakındür ve yakîñüñ dañi merâtibi vardur. Nitekim 'ilme'l-yakîn ve 'ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn dirler. Pes bâl demekle dehân tatlu olmaz. Belki bil-fi'l tatmağa muhtacdur ve tatduğı şüretde dañi memrürü'l-mizâc olanuñ zevkı nakısdur.Fikr eyle ki Kur'an'da gelür: "Va' bud Rabbeke hattâ ye'tiyeke'l-yakîñü."²³⁰ Va'llâhü'l-mü'în -29A-

El-hâşıl 'ibâdet ile emr itmek kesbe nâzırdur. Nitekim bu ma'nâya imâ idüb "çıkıdum erik dalına" didi. Zîrâ meyveyi meyve-çîn olan tenâvül ider ve meyve 'atâ-yı ilâhidür, yakîn gibi. Ve yakîñüñ derecât-ı maķâm-ı keşibeden irtifâ'dadur. Şu kadar vardur ki berzaha intikâlinden sonra kesb-i mutaşavver degüldür. Belki hâşıl olan merâtib-i 'âlem dünyada olan kesbüñ şemerâtıdur. Ve bundan fehm olındı ol âyet ki Kur'a'da gelür:"Ve enleyse li'l-insâni illâ mâ sa'â"²³¹ Ya'ni tabi'at ve nefis mertebesi kesb ile ve anuñ mâverâsı fazl-ı Hâķķ'la vücûda gelür; egerçi kesb dañi min-vech fazl-ı ilâhidür. -Fa'rif cidden-

Uğurleyın yapdum aña bühtân eyledi baña

Buhtân; bir kimseye işlemedügi nesneyi isnâd itmekdür. Ve şol kızbdür ki kemâl-i fetâ'atinden sâmi'i mebhüt ve mütehayyir ola. Ve ba'zılar her fi'l-i şeni'a ta'mim itmişlerdür. Bu beytde aña, dünyâya işaretdür. Ve belki 'acüz-ı dehrüñ kıızı şüretinde olan aşâr ve netâ'icdür. Nitekim buyurur

Bir serce geldi eydür, kânı alduñ kızımı "

Serceden murâd şehvet-i gâlibe ehli olan melâzz-ı hissiyye ve şehvât-ı behemiyye erbâbıdur. Maşşül-i beyt budur ki nâgâh 'acüz-ı dehrüñ duñteri meşâbesinde olan âşarı ile izdivâç eyleyüb niķâh-ı şaħîh-i ma'nevîden aña kırbân

²²⁹ "Ve aya da bir takım menziller takdir ettik." Kur'an-ı Kerim, Yâsin Sûresi, 36/39

²³⁰ "Yakîn sana gelinceye kadar Rabbine ibadet et. Muhakkak ki Allah yardımcıdır." Kur'an-ı Kerim, Hicr Sûresi, 15/99

²³¹ "İnsan için çalıştığmdan başkası yoktur." Kur'an-ı Kerim, Necm Sûresi, 53/39

eyledüm. Ve ta'alluk-ı Hakkāni ile ta'alluk gösterdüm. "Fe-emmā ulā'ike ke'l en'ām bel hüm adal" ma şadaki olan erbâb-ı hırş ve eşhâb-ı şehvet benim ta'allukumu görüb, bu ta'alluk-ı zinâ ma'külesidür diyu bühtân eylediler. Ve kendilerinin ta'alluk-ı nefsanilerine kıyâs idüb benim gibi 'afifî kazf idüb haqqumda nâ-sezâ fuşş-ı kelâm -29B- söylediler. Bu ma'kamuñ taḥkîki budur ki insānuñ bu 'ālem-i nāsūta tenezzülünde üç hâli vardır:

Evvelkisi, telebbüs-i mecâzidür ki sebep-i hicâbdur, ya'ni mürür itdüğü tab'ıyyât ve anâşır ve mevâlidüñ te'ayyüni ile müte'ayyin olub her birinüñ perdesiyle bürinmek ve her tavırda bir dürli görünmekdür. Ve menâzil-i kamer-i kalb ki menâzil-i yakîndür, yigirmi sekiz olduğı gibi. Ya'ni enfüsde âfâkda dağı etvâr-ı seyr ü sulûküñ külliyyâti yigirmi sekizdür ki evveli ma'kâm-ı nāsüt ve âhiri 'aql-ı evveldür. Ve bi'l-'aks ve bu etvârdur, yetmiş biñ hicâb i' tibâr olunur.

Kimi nūrānî rûhānî ve kimi zulmānî ve cismānî. Ve bu perdelerde kalanlara insân-ı hayvānî dirler, insân-ı haqîkî degül. Zîrâ rûḥ-ı insānîleri mağlûb, rûḥ-ı hayvānîleri gâlib olmağla behâ'ime mültecim olmuşlardır. Ve bunlardır ki "Fete'tüne efvâcen" vefkınca haşrda şuver-i muhtelifi üzerine gelürler. Zîrâ âhîret 'ālem-i şıfatdur. Pes anda nice Hâbeşiler Rûmî ve nice Rûmîler Hâbeşî olurlar. Fâ'rif cidden

Ve ikincisi tecerrüd-i haqîkidür ki zîkr olunan gavâşe-i etvâr ve melâbis-i menâzilden te'arridür. Nitekim Kur'ân'da gelür: "İne'llâhe ye'muruküm en tü'eddü'l-emânâti ilâ ehliha."²³² Ve yine Tenzil'de gelür: "Lâ yemessühü illâ'l muṭahharün."²³³ Ya'ni hüviyyet-i zâtiyye ki maṭlub-ı a'lâ maḳşad-ı aḳşadur, anı kimse şuhûd-ı tām yüzinden mess itmez. Meger te'allukât-ı ecsâm ve ervâhdan muṭahhar ve müberrâ ola. Bu ise mavṭn-ı nāsüt dan sery ü sulûkle 'urûcda bulınur. Ve bunun ehline ehl-i fenâ dirler. Zîrâ hiss ü hayâl ve vehimden hicâbı te'ayyünâtı ref eylemiş ve bi-perde maṭlab-ı a'lâyâ mülâkî olmuşdur. Ve bu fenâdan maḳşûd-ı

²³² "Muhakkak ki Allah emantı ehline vermenizi emrediyor." Kur'ân-ı Kerim, Nisa Sûresi, 4/58

²³³ "Ona ancak temizlenenler dokunabilir." Kur'ân-ı Kerim, Vakıa Sûresi, 56/79

kalbî tahtı ve rûhî ta'riye ve mahallî tehyi'edür. Zîrâ mecâz ve hakîkat bir yerde olmaz. -30A-

Ve üçüncüsü telebbüs-i hakîkîdür ki 'âlem-i beğaya irtidâdla hâşıl olur. Zîrâ 'urucdaki makâm-ı ev ednâ 'azmiyle dâ'ire-i vücûddan hatt-ı mütevehhimi kaldırmış ve didelerin her kenârda nûr-ı ilâhi ile toldurmuş idi. Makâm-ı "kâbe kavseyn" ki Sidretü'l-müntehâ-yı keşretür, aña 'avdetde ki fark-ı sâni dinilür. Dâ'ire-i mezkûre üzerine hatt-ı mütevehhem-i mezbûrî çeküb şüret-i dünyide yektâ görünmüş ve kavseyn şeklinde bir dâ'ire noktasın bürinmişdür. Pes bu kerre de muqaddemâ maḥlû' olan yine ilbâs olındı. Velâkin Hakk'la ve keşfle yoḥsa halkla ve hicâbla degül. Anuñcün hadîsde gelür: "Ve es'elüke'n-nazara ilâ vechike'l-kerîmi ebeden, dâ'imen sermeden"²³⁴ Ya'ni devâm-ı nazar istiğrâk-ı dâ'imdedür.

Nazarda ise hicâb olmaz ve illâ nazar olmaz. Pes, bu telebbüs-i hakîkî, telebbüs-i mecâziye mübâyendür, zîrâ telebbüs-i mecâzi maḥz-ı hicâb ve telebbüs-i hakîkî 'ayn-ı keşfdür. Ve bu makâm dandır ki hadîsde gelür: "Hübbibe ileyye min dünyäküm şelâşüne't-ḥibû; ve'n-nisâ'ü ve cu'ület kurretü 'aynî fi's-şalâti"²³⁵ Ya'ni nisâ ki nâs için tezyîn olınan shevâtun evveli ve eşeddidür.

"Etḳâ'l-mevcûdât ve enḳâ'l-kâ'inât" taḥbîb olındı. Ve taḥbîb olunduğı ḥabîbe göre shevâtdan iḥrâc olunduğına delîldür. Zîrâ anuñ sāḥa-i nezâhati shevât-ı ḥayvâniyye aña muḥabbet olmaḳdan berterdür. Pes, eşeddü's-shevât akve'l-mergûbât olub şüret-i dünyâ olan ḥavâtine te'alluḳ itmek zevḳ-i vuşlata delîl olacak sâ'ir anlarun mā-düni olan eşyâ daḥi böyledür. Zîrâ eşyâda esmâ ve esmâda şifât ve şifâtda sırr-ı zât müşâhedesine ḳadir olan kimsede masivâ 'alâḳası ḳalmaz.

Ve belki cemî'i -30B- 'alâḳatı Hakk'la olur. Anuñcün hadîsde gelür: "Vülidtü min nikâhi lâ min-sifâḥ"²³⁶ Ya'ni benim zuhûrum nikâḥ-ı şaḥîḥ üzerine mebnîdür zinâ üzerine degül. Zîrâ zinâ zen-i dünyâyâ nefesle ta'alluḳ itmekdür

²³⁴ "Senin kerim olan yüzüne daimi ve ebedi bakmak istiyorum." Hadis-i Şerif,

²³⁵ "(Sizin dünyanızdan) bana üç şey sevdirildi; kadın, güzel koku ve gözümün nuru namaz."
Hadis-i Şerif, Nesai-İşaretü'n-Nisa 1

²³⁶ "Ben nikah üzerine doğdum zina ile değil." Hadis-i Şerif

nikâh-ı Hakk'la ta'alluk olduğu gibi. Pes, ta'allukât-ı nefsâniyye erbâbı ile ta'allukât-ı rûhâniyye eşhâbı miyânında hicâb ve keşf yüzünden fârûk-ı 'azîm var iken ehl-i hicâb olanlar şüret-i mülâbeseye bakub kendi nefeslerinüñ mülâbeselerine kıyâs iderler. Ve hak ve bâtlı birbirine hâlâ eylerler. Ve burâda nikâh-ı ma'nevîniñ esrârına remz vardur. Ya'ni nikâh-ı ma'nevî zât ü sıfâtun 'âlem-i a'yân ve ervâh ve mişâl ü ecsâmında izdivâç-ı hakîkîsidür ki andan bu kadar netâ'ic zühür eylemişdür. Pes, bu nikâhâtun sırrından hisse-mend ve Hakk'la kıyâmdan behrever olan kimse muharremâtdan mâ'adâdan mahcûr degüldür. Nitekim Kur'an'da gelür: "Hüve'ilezi haleka leküm mâ fî'l-arzi cemî'an"²³⁷ Fe-emmâ, gayrılar nefis ile taşarrufdan memnû'lardur. Eger eşyâda anlara göre daği ibâhat var ise de. Fâ'rif cidden.

Böyle iken yine erbâb-ı fenâ ve beğâ olanlar dâ'ire-i edebde pâ-berca olurlar. Ve cümle mevcûdâtı Hakk'a fedâ ve nişâr kııurlar. Şöyle ki taşarrufları nâdirdür, Meşelâ,bi-ğaderi'l-kifâye ma'âm ve meşreb ve melbes ve menkağda taşarruf iderler. Ve bundan fehîm olındı ki erbâb-ı tezkiyyeye itâle-i lisân veya bühtân itmek hemân Hakk Te'alâ'ya itâle ve bühtândur. Zîrâ anlar ef'âl ve şîfât ve zâtlarından kâni ve ef'âl ve şîfât ve zât-ı Hakk'la bâkilerdür. Anuñcün Kur'an'da gelür: "İnne'ilezine yübâyi'üneke innemâ yübâyi'üne'llâh"²³⁸ Ve bu siyâğda olan ıtlâkâta daği nazar olına -31A-

Andan kurtulamadum n'olduğumı bilmedüm

Öküz ıssı geldi eydür boğazladuñ kazımı

Öküz ki 'Arab şevr dir. Şîfât-ı behimiyeye işaretdür ki ekl ü şurb ü menâm ve cimâ'dür. Ve kâz ki 'Arab batğ dir; şîfât-ı hırşa işaretdür. Velâkin hınzır ve emşâlinden farkı budur ki hınzırüñ hırşı murdaradur. Kaz ve ördek gibilerüñ meyli bi-ğasebi'l-ğâlib pāk nesneyedür. Pes insân hayvân ile rûh-ı hayavânide rûh-ı hayavânüñ hükmi olan şîfât-ı hayvâniyyede mutlakâ müsterek olduğu gibi huşuş

²³⁷ "O Allah ki sizin (faydanız) için yeryüzündekileri yarattı"Kur'an-ı Kerim,Bakara Sûresi, 2/29

²³⁸ "Muhakkak ki şana biat edenler Allah'a biat etmişlerdir."Kur'an-ı Kerim, Fetih Sûresi, 48/10

üzerine bakar ile şıfat-1 mezkûrede battı ile şıfat-1 hırşda daği müsterekdür. Velâkin gâh olur ki harâm hırşı gâlib olmağla şıfat-1 hıznırıyye ile muttaşif olub enâmda daği anı görür. Ve gâh olur ki helâle meyli gâlib olmağla şıfat-1 bättıyye ile muttaşif olub hâbda daği dide-i hayâline o temessül ider. Ve gâh olur ki hırş-1 muqayyede delâlet iden nesne mutlağa daği mahmûl olur. Pes, sâlikde gerekdür ki mutlağa hırş ma'dûm ola ve illâ işlâh-1 tabî'at güç olur. Zîrâ sulûkuñ ibtidâsı me'lûfât-1 tabî'iyeden inkıtâ' ve mühâceretdür.

Maḥşûl-1 beyt budur ki keşret-i cimâ'ıyyede serçe kûşı hükminde olan ehl-i şehvet-i mezmûmenüñ mudaḥalesinden ḥalâş olamadum ve anuñ keşâ-keşinde n'olduğımı bilmedüm. Zîrâ benüm keşret-i nikâhumı şehvet-i hayavâniyyeye ḥaml ider. Ve beni kendi gibi kıyâs ider ve benüm eşyâyyla olan izdivâcımı zinâ şânur. Ve bu yüzden kâzif ü şetm ider. Ve belki anuñla kânâ'at itmeyüb recm ü kâtlime daği ḥancer-i 'adâvet biler. Pes anuñla bu ḥâlde iken bir tabî'at-1 behimiyye ıssı daği gelür. Ve sen benüm şıfat-1 hırşımı zebḥ eyledün diyü benümle -31B- münâkaşa ve muḥâşame eyler. Zîrâ ben işlâh-1 tabî'at itdügüm cihetden şıfat-1 hırş benden cüdâdur. Bende mezbûḥ olan şıfat ise ḥaşmumda zindedür. Bu ḥuşûşdan nizâ' ve cedeli elden kımaz. Nitekim iki kimse arasında buğz zuhûr ider, birine su'âl iderler ki "filân kes saña ne için buğz eyler?" Ol daği, "ben anuñ birâderini kâtl itdüm sebebi odur" dir. Ya'ni benüm nefsum anuñ nefsinüñ birâderi idi ki ikisi daği cism ve rûḥuñ izdivâcdan ḥâşıl olmuş kuvvetlerdür. Biz ise mücâhedât ile nefsumı kâtl ve hevâmı izâle itdüm. Ol ise ḥâli üzerine nefis ü hevâsıyla kâldı. Pes baña nice 'adâvet ve buğz itmeye didi.

Mü'min qarındaş! Bundan fehm olındı ki eger nefis ve eger şıfat-1 nefsâniye ve tabî'ıyye efrâd-1 insâna berâber virildi. Velâkin ba'zılar bi-'inâyeti'llâhü Te'âlâ işlâh-1 nefis ve tabî'at itmekle anlaruñ belâlarından ḥalâş oldılar. Ve ḥalkla muḥâşama ve münâza'adan kırtuldılar. Ve şunlar ki anlaruñ berzahında kâldılar. Ebnâ-i cinleriyle olan keşâkeşden ḥalâş olmadukları gibi şâḥib-i tezkiye olanlar ḥakkında daği cehllerinden kıl ü kâl itdiler.

Nitekim tuğāt-ı Kureyş Fahr-ı ‘âlem -salla’llâhü ‘aleyhi vesellem- hakkında didiler: “Mâ li hâzâ'r-rasûl ye'küllü't-â'âm ve yemşî fi'l-esvâk"²³⁹ Ya'ni ekl ü meşyi kıyâs ve emsâlini mâni'-i risâlet kıyâs eyledüler. Bilmediler ki şüret-i beşeriyede" Kûl innema ene beşerün mislûküm "²⁴⁰ vefkınca müşterekler ve sırr-ı “yühâ ileyye” hükmince birbirlerinden mümtazlardır. Ve keşret-i nikâha daği rişte-i itâleyi dirâz itdüklerinde bu âyet ile redd olındılar. Kâle'llâhü Te'âlâ: “Ve lekad erselnâ rusulen min kablike ve ce'alnâ lehüm ezvâcen ve zürriyyete"²⁴¹ Ya'ni ezvâç ve zürriyet daği menâfi'-i risâlet degüldür. Zîrâ bu maķûle nesnelere rasûle göre hicâb olmaz. Egerçi rasûl ve anuñ vere'sesinden ğayrıye 'ayn-ı hicâbdur -32A-

Kerpiç kodum kazâna, poyrâs ile kaynatdum

Ne bu diyub şorâna bandum virdüm özini

Poyrâs; lodos muķâbili olan yeldür ki Kible'nün şimalinde gün tuğusından aşâğadır. Bu beyt-i bü'l-'acebde kerpiç ile insânun mertebe-i tîniyyesinden hâşıl olan 'amel-i bî-rûhdur. Kazgân ile maķşûd kalbdür. Poyrâsdan murâd nefî-i tîni ve nefes-i mecâzîdür. Pes bu beyt Şeyh Yunus'un -ķuddise sirruh- kendi hâlerinden iħbâr degüldür. Belki erbâb-ı kışra ta'rizdür.

Maħşûl-i beyt budur ki kazgân-ı kalbe bir 'amel-i nâpûhte kodum. Ve kûri poyrâs hükminde olan nefî-i mecâz ile üfürdüm. Ve anı bu vech ile tabğ itdüm. Velâkin ğidâ-yı rûh olmağa şâlih nesne olmadı. Anuñçün bi-tarıķı's-suhriyye su'âl idüb ne bu kaynatduğun hâmi diyene maṭbûħ mezbûrun özinden bandum virdüm. Velâkin özi olmayan nesnenün nesini şunarsın. Anuñçün benüm 'amelüm ve hâlüm maħall-i istiħza oldu. Eger ol benüm mertebe-i turâbiyyemden vücûd-pezir olan 'amel-i şidk ve ihlâş nefî ü nefesi ile menfûħ ve nâr-ı 'ışk ü maħabbet ile maṭbûħ olaydı şüret-i 'ameli bulduğı gibi. Ma'nâ-yı 'ameli daği bulub cismen ve rûhen

²³⁹ "Bu nasıl bir peygamber, yemek yiyor ve çarşıda geziyor" Kur'an-ı Kerim, Furkan Sûresi, 25/7

²⁴⁰ "De ki, muhakkak ki ben de sizin gibi bir beşerim." Kur'an-ı Kerim, Kehf Sûresi, 18/110

²⁴¹ "Muhakkak ki senden önce de elçiler gönderdik ve onlar için çocuklar ve eşler kıldık" Kur'an-ı Kerim, Rad Sûresi, 18/38

tamm olurdu. Ve gıdâ-yı rûh olmağa liyâkât bulurdu. Ve ben daği a' māl-i zâkiyye erbâbı arasında rüsvây olmazdum. Ve dünyâ ve âhiretde fezâhat bulmazdum. Nitekim Meşnevî'de gelür:

Hest tesbihat buğâr-ı âb ü gil

Mürğ-i cennet şüd zi-nefî-i şıdk-ı dil.

Ya' ni insân aşında âb ü gilden mağlûk olmağa anuñ tesbih-i lisânisi ol âb ü gilüñ buğârındur. Pes, ol buğâr murğ-ı -32B- cennet olmağa nefî lâzımdur. Nefîden murâd ise şıdk ve hulûş-ı dıldür. Nitekim Rûhu'llâh-'aleyhi's-selâm- huffâşı tinden taşvîr itdükde ol şebeğ üzerine nefes-i Raḥmānî ile nefî idicek tîn iken bi-emri'llâhi Te'âlâ murğ olub pervâz eyledi. Pes tînuñ kendi murğ olmağa nefes-i Raḥmānî ile nefî muhtâc olıcağ tînuñ âşarı olan ezkâr ve a' māl daği nefî-i maşşûşa muhtâcdur. Tâ ki 'âlem-i mülkden 'âlem-i melekûta pervâz eyleye. Ve hām iken puhte ola. Ve mezelletden kırtula. Ve hadîşde gelür: "Yüceru ibne Âdeme fî'n-nafaqati külliha illâ şey'en ve şane' ahü fî'l-mâ'i ve't-tîn."²⁴² Ya' ni insānuñ a' mālî a' rāz maḳûlesidür.

Pes, eger âmilüñ garażı şahîḥ ise ol a' māl bî-ḥasebi'n-niyyât-ı tecevhür idüb 'İlliyyinde maḳāmına rākî olur. Ve illâ bu, 'âlem-i tinden yukarı gitmez, gerekse tîne müte'allik olan a' māl olsun binâ-i mesâcid ribâţât ve mevâzi'-ı ibâdet gibi ve gerekse gayrı olsun. Pes bu hadîşden maḳşûd taşa ve toprağa ve binâyaya giden māl zâyi'dür demek degüldür. Belki anuñla bu 'âlemüñ verâsında olan şemere ve netice maḳlûb olmayan mālda ecr ü fayda yoḳdur dimekdür. Zîrâ poyrâs maḳûlesi olmağa nihâyetinde hebâ'en menşür olur ve hevâ-i mücerrede inkılab bulur.

Ve ba'zı süllâk Ḥazret-i Murtażâ'nuñ -kerreme'llâhü veche- tereyağı ile kaynayan kazgânına ḥubzını banduḳda yağdan aşlâ eşer bulaşmadı. Zîrâ ekl itdügi anuñ şübhelü olmağa cevheri yoğ idi. Anuñçün ol lezzetden maḥrûm oldu.

Var imdi mü'min qarındaş fikr eyle va'z ü tedris ü meşîḥat ve şan'at ve emşâlınden ne iş içinde bulunduñ ve bulunduğün kârüñ 'uhdesinden geldüñ mi yoḳsa

²⁴² "Ademoğlu şu ilc çamura harçadığından başka, tek mil sarfettiği şeylerle sevap kazanır."
Hadis-i Şریف, Tirmizi-Kıyamet, İbn-i Mâcc-Zühd

nām-ı mücerredle mi kalduñ?-33A- Hazer eyle tā ki a‘mālūnde beyt-i Yūnus’uñ māşadaķı olmayasun ve ķurı ķursı ve medrese beklemeysesün. Ve şeyhlük adını urmayasın şuret ehli olmaķdan şaķınasun. Herkes lisānı ile zıķr ve sā’ir cevāriħi ile ‘amelledür. Fe-emmā kiminūñ a‘māli yüzine mađrüb ve kimi daħi ķafādan yuķarı gūzer itmeyüb gerüye merdūddur. Ve ħadışde gelür: “İnne’llāhe lā yenzuru ilā şuveriküm ve a‘māliküm bel ilā ķulübüküm ve niyyātiküm.”²⁴³

Mü’mın karındaş kışr ü lübb bir yirde olacaķ ziyāde maķbūl olur. Nitekim şeref-i insān rūħ ü cismūñ mecmū’ı iledür. Ve illā cevz-i bi-mağzdan ne biter. Fā’rif va’mel!

İplik virdüm cullāha şardı yumaķ eyledi

Becid ħaber gönderdi gelsün alsun bezini

Bu beyt tālib-i şāduķ ile şeyħ-ı nāķış veya kāzibūñ ħālini şuret-i āħiri ile temşıldür. Pes, iplikden murād mürīdūñ ser-rişte-i ħālidür ki evā’il-i ħalinde iplik gibi perişāndur. Ve cullāħ ki tokuyucıdan murād, irşāda ķādir olmayandır. Maķām ķarinesiyle becidde olan “ bā ” ma’nāsınadır cidden ‘arabīdür. Ve bu cā’izdür ki becid mecmū’ı Türki ola.

Maşşul-i beyt budur ki rişte-i ħālimi ve resen-i terbiyemi cullāħ-mişāl olan bir şeyħe teslīm eyledüm. Ve bu ħuşūşda perişānlıgum cem’iyyet bulub bez gibi terkīb ķabūl itmek iķün ķapūsına müterreddid oldum. Ol ise baña cidd ü cehdle sū’at ve ‘acele ile ħaber gönderüb iş’ bitdi ve terbiyesi ħāyete yitdi, gelsün bezini alsun. Ve ķamışı ħāli ber vech-i kemāl ve tamām-ı serā-pā geysün dir.

Ma’a ħāzā zıķr olman bez daħi yumaķ mertebesindedür. Ya’ni henüz bez olduğı -33B- yokdur. Yumaķ olmaķ mertebesi ise henüz cemī’ü’l evveldür. Pes cem’ül-cem’a irince daħi vaķt ve ‘amel ister. Zīrā iplik bir uğurdan bez olmaz. Nitekim kån sūd olmağa zamān ister. Ve tās la’l olınca şabr itmelüddür. Ve sālīk teferrūķden bi’l-küllīye ħalāş olmağa ibtidā-yı mūkāşefesinden kırķ seneye ķarīb

²⁴³ “Allah sizin şurctleriniz ve amelleriniz bakmaz, bilakis kalbleriniz ve niyetleriniz bakar.”
Hadis-i Şcrif, Sahih-i Müslim, İbn-i Macc

zamān intizār ider ki añā bulūgu'r-ricāl dirler. Ve sinn-i sülük daħi odur. Zīrā hicābla mürür iden sā'āt-i 'ömrden bi-ma'dūd degüldür.

Ma'lüm ola ki sālīke evvel terkībinden inhilāl gerekdür. Nitekim bālāda zıkr olındı. Zīrā bu inhilāl ile 'ālem-i Ferdāniyyet'e kadem başar. Nitekim hāccü'l-beyt olan kimse Mīkāt'da meħīti üzerinden nez' ider ve iħrām-püş olur. Zīrā iħrāmda sā'ir meħīta bi'n-nisbe kıllet-i terkīb vardur. Beyt ise maķām-ı sırr-ı zāt ve Ğazreti'l-Ferdāniyyedür. Pes ol şuret-i sırra vuşul için terkīb-i zāhiriden inhilāl lāzım geldügi gibi nefes-i sırra bulüg için daħi terkīb-i bātiniden inhilāl gerekdür. Zīrā bu terkībde teferrük vardur. Bu teferrüki izāle ve cem'ıyyet-i dil tahşil itmekçün mürşide mülāzemet iderler. Pes eger mürşid fı'l-ħaķıka üstāz-ı cullāh gibi irşādında kāmil ise cullāh ipliği yumaķ ve yumağı daħi bez eyleyüb şevb olmağa lāyık kılduğı gibi, mürşid-i kāmil daħi mürīdün terbiye ile teferrükünü izāle ider ve ğayetinde bez mişāl olur.

Şöyle ki, zāhiren ve bātinen iki nev'-i ħırķa-püş olduğı gibi vūcūd-ı Ğaķķ'a daħi libās olur. Zīrā Ğaķķ'uñ şıfat-ı kāmilesidür ve şıfat-ı zātuñ niķābıdur. Nitekim bu sırra remz idüb ħadış-i ķudsīde gelür: "Mā vesi'anī arzī velā semā'i velākin vese'anī ķalbū 'abdī 't-taķķıyyı"²⁴⁴ Var imdi bu ħadışi bir ħoş te'emmül eyle. Ta saña añā libās olmaķ nereden gelür. Fehm idesin. Ve fehm-i 'ani'llāh ehli olmağla şakir olasın-34A- Ve eger mürşid nāmına olan kimse muķallid-i cullāh maķūlesi ise muķallid elinde iplik bez olamaduğı gibi, nāķış elinde daħi mürīd cem'ıyyet-i ħātr ehli olamaz. Hākezā vaķ'ül-ilhām.

Bir sercenün ķanādın kırk kağıya yükletdüm

Çift daħi çekemedi şöyle kaldı ķazını

²⁴⁴“Yarattığım yerlere ve göklere sığmadım,ama mümin kulun kalbine sığdım.”
Hadis-i Kudsi, Keşfü'l-Hafa

Kağı; iki tekerlekli ‘arabadur ki ‘Acem gerdün dir. Ba‘zi bilâdda müsta‘meldür. Çift araba inek ve öküzi çiftinde gâlibdür, faşîhî cüftdür. Cim-i ‘Arabînüñ zammıyla zevc ve eş ma‘nasına ya‘ni muķarin.

Ba‘deẓā serce gerci şehvet-i cimā’iyyede ‘alem gibi olmuşdur. Fe-emma maķām-ı taķķir ve taķlilde daħi isti‘māl olunur. Pes serçe kanadı ekall-i kalilden kināye olur. Nitekim kırk kağı keşretten kināyedür. Ve çüft zor ve kuvvete delâlet ider.

Bu beytten murād sâlikün ihlâş ve riyyāsını temşıldür. Ya‘ni sâlikün ihlâşıyla olan bir zerre ‘amelinüñ ‘â’idesini hezâr vücüd ‘arabası ve nefis ve tabi‘at çifti çekemez. Zîrâ Haremü’llâh olan kalb maķâmında şadır olmuşdur.

Hasenât-ı harem ise sâ’ir hasenât üzerine yüz biñ ile müzâ‘afdur. Ve kezâlik sâlikün riyyâ’ ile bir zerre ‘amelinüñ tebi‘asını daħi zıkr olınan ‘araba ve cüft çekemez. Zîrâ harem-i mezkûrede meksûbdur. Seyyi’ât-ı harem ise sâ’ir seyyi’ât üzerine hasenât gibi yüz biñ ile müzâ‘afdur. Hattâ orada havâtır-ı insâniyye bile maḥsûbdur. Binâ’en ‘alâ hâzâ İbn-i ‘Abbâs -rağıya’llâhü ‘anhümâ- Mekke’den Tâ’if’e muhâceret eyledi. Ve Qur’ân’da gelür: “Ve men yürid fîhi bi’ilhâdin bi-zülmin nuzıķhü min ‘azâbin elîm.”²⁴⁵ Ma‘lûm ola ki seyyi’ât-ı ‘avâm aḥâd maķûlesindendür. Hasenât ise maķâm-ı kalbe ibtidâ ‘urucda ‘işâret ve maķâm-ı rûḥa teraķķide mi’ât ve maķâm-ı sırda ulûf ile muķâbele olunur.

Pes, maḥall-i teraķķi ‘urücen ve nüzülen kalbdür. -34B-Ve Qur’ân’da gelür: “İnne-mâ yüveffe’ş-şâbirüne ecrâhüm bi-ğayrı ḥisâb”²⁴⁶ Ya‘ni kimse şevâb-ı ‘amelde isti‘câl itmese ecrini bi-ğayr-ı ḥisâb bulur. Zîrâ isti‘câl itmedügi Ḥaķķ’la iktifâsından nâşidür. Ḥaķķ’ı bulan ise ecir-i gayr-ı memnûn ehli olur. Ve eger isti‘câl iderse ecri maḥsûb ve ma‘dûd olur. Zîrâ Ḥaķķ’a mümkün bedel olmaz. Ol cihetden ki mümkünâtuñ nihâyetî vardır. Fe’fhem cidden

²⁴⁵ “Kim orada zûlm ile ilhada yeltenirse, biz ona pek acıklı bir azap tattırız.”

Kur’ân-ı Kerim, Hac Sûresi, 22/25

²⁴⁶ “Ancak sabr edenlere ecirleri hesapsız ödenecektir.” Kur’ân-ı Kerim, Zümer Sûresi, 39/10

Fe-innehü işâretü garîbetün şadaret min racilün garîbin fe tûbâ li'l-gurâbâ 'i.”
 Hâdişde gelür: “Kelimetâni hafîfetâni ‘ale’lisân, şekîletâni fi’l-mizânî, habîbetâni
 ilâ’r-rahmâni, Sübhâna’llâhü bi-hamdihi, sübhâne’llâhi’l-‘azîm vebi-hamdihi.”²⁴⁷

Pes bundan serçe ta‘ birinüñ sırrı zâhir oldı. Zîrâ serçenüñ kanadı rîş olduğı cihetden
 nihâyetde hafîfdür. Ve kendi lisânı gibi hareketde seri‘dür. Ve hafîfüñ şakîl olduğı
 hâvâşşî cihetiyledür. Nitekim ahcâr-ı nefise vezinde hafîfü’l ‘ayârdur. Fe-emma
 kıymetde şakîldür. Nitekim hafî degüldür.

Bir küt ile güleşdüm elsüz ayagum aldı.

Şunu da başamadum köyündürdi özümü

Küt; bilâ işbâ‘ü’l-vâv maç‘ad ma‘nâsına ki Türk kötürüm dir. Elsüz ba‘zî
 nüşhada ahsuz düşmişdür; nâgâh ma‘nâsına. Ve ayak almak zebün ve mağlûb
 kılmağdan kinâyedür. Nitekim güşti-girler arasında şâyi‘dür. Bunda küt ile tabi‘at-ı
 insâniyye ve anuñla güleşen hakîkât-ı insâniyyedür. Ve elsüzlük tabi‘at-ı
 insâniyyenüñ şıfatıdır. Zîrâ zâhirde taşarruf ve tasalluñı yokdur. Nitekim Qur’anda
 gelür : “Ve mâ kâne li ‘aleyküm min sultân”²⁴⁸

Maşşül-ı beyt budur ki tabi‘at-ı insâniyye ki elsüz ve ayakşuz bir kötürüm
 gibidür. Zîrâ el ve ayak vücûd-ı zâhiri müzâfâtındandır. Anuñla tutuşdum ve ârzu ve
 şehvâtını yeñeyüm -35A- diyü vâfir-i sa‘y eyledüm. Ve niçe hayl-i şer‘iyye
 gösterdüm. Âhîr ol beni zebün eyledi ve hâk-i zillete düşürdi. Ve ben anı
 başamaduğumdan nâr-ı gayretle yandum dütdüm. Bundan maşşüd nefis ü tabi‘atuñ
 işlâhında olan şu‘ûbeti beyândur. Anuñçün “bu kadar çileler ve riyâzatlar çekmişler
 yine anları zebün idemedük” diyü ağlamışlardır. Ve Meşnevi’de gelür:

Nefs ejderhâ est o key mürde est.

²⁴⁷ “İki söz vardır ki dilde hafif, terazide ağır. Allah’a sevimli olan bu iki söz.”

Subhanallahu ve bi hamdihi, Subhanallahu’l azîm ve bi hamdihi”dir.”Buhari ve Müslim

²⁴⁸ “Zaten benîr, sizin üzcrinizde hiçbir hükmüm ve nüfûzum da yoktu.”

Kur’ân-ı Kerim, İbrahim Sûresi, 14/22

Ya'ni nefsi esbābuñ 'ademi müsā'adesinden efsürde görüb mürdedür dime. Zîrâ ejderhâ-tâb âfitâbla cünbüşe geldügi gibi nefis daği müsā' edât ile harekete gelür. Ve belki asl-ı nefis emmâre olmağla mürde olan kuvâsıdır. Pes asl-ı nefse mürdelik târi olmaz; anuñçün ilâ âhiri'l- 'ömür mücâhedât dâ'im ve terakkiyât daği kâ'imdür. Nazar eyle "şeytânı esleme" hadîsine, fikr eyle ki şeytân müslüman oldu mı veyahûd silm ve şulh mı kabûl eyledi. Bilâd-i İslâmiyye'de olan harâç-güzârlar gibi.

Ve şeytân müslim olmayacak nefis nice müslim olur ki ümmü'l-küfrdür. Ve şeytân daği nefis ucundan kâfir olmışdur. Ve tabi'ata daği nazar şâl, gör ki nice shevâtı kesilmez. Ve dimişlerdür ki : "Bekle gönül tarlasın şü şığırı girmesün." Ya'ni gönül tarlasına şifât-ı behimiyye dâhil olacak olursa orada maşşul kımaz.

Mü'min kıarındaş, gerçi insân işi güç tutmak olmaz. Fe-emmâ güç iş daği âsân olmaz. Muhammediye'de gelür:

Bu yolda Tañrıya irmiş kışi var.

Bu iş anda degüldür kim işi var "

Bir begaya şataşdum gözsüz köpek yoldaşı

Sordum haber virmedi Kıaysarıyadür 'azmi

Kıaysarıya tahfîf ile bilâd-i Rum'dan belde-i ma'rûfedür ki esâtize-i -35B- Hâzret-i Mevlâna'dan Seyyid Burhâneddin el-Muħakkıkü'l-Hüseyniyyü'l-Tirmizi'nün mezârı andadır.

'Azm, mertebe-i hemmün fevkında olan keyfiyetdür. Ya'ni hemm odur ki anda kaçdü'l-fi'l terciħ olma. Ve 'azm ol kaçduñ kuvveti ve anı cezmdür ki mu'ahazü'n-bihdür; hayren ve şerren.

Ba'de-zâ kaplubağadan murâd şol derviş-i nemed-puşdur ki zâhirde hırkası yüzinden anı gören gerçekten bir şahîb-i himmet ve sâlik-i râh kıyâs ider. Velâkin kelb-i a'mâ mişâl olan nefis-i emmâreye yoldaş olmuş ve anı kendine hem-râh idinmişdür. Nefse yoldaş olan ise Raħmân'ı bulmaz ve a'mâyı kendine kâ'id ittiħâz

iden ser-i menzîl-i murâda vâsıl olmaz. Ve belki yolda kalur. Menzîl ise ırakdur ki Kaysâriya-yi kalbdür.

Ve Kaysâriya Kaysaruñ muqaddemâ dâru'l-mülk ve dâru'l-küfri olduğı gibi Kaysâriya-i kalb dağı hevâ-yı nefis elinde kalmış ve hüçüb-ı müterâkime ile istihkâm bulmuşdur. Pes anı düşmen elinden istihlâşa evvelâ bu tarîkuñ âgâhlarından bir kimseye istişhâb idüb cünd-i kuvâ-yı rûhâniyyenüñ imdâd ve i'âneti ile derkâr olmağdur. Ve bu yoluñ dür ve dırâz olduğı berâzih ve kıyûdı i'tibâriyladur. Ve illâ iki hatvedür ki biri i'râz ve biri ikbâldür. Egerçi ki ortada'ışk ve cezbe dağı lâzımdur. Nitekim Muhammediye'de gelür: "Yana'ışk odına şıza bınâr beyne nûreyn"

Nitekim Muhammediye üzerine şerhimüzde mübeyyendür. Pes bu takrîrden mefhûm oldı ki nefis-i emmâre kelb mişâlidür ki şanı 'izz ü temzîk itmek ve cife-i dünyâya harîş olmağdur. Ve anuñ bir şıfatı dağı Hâk'dan 'amâdur, zîrâ müşrikdür. Müşrik ise cemâl-i vahdetden mahrûmdur. Egerçi ki vech-i keşrete nâzır ve aña göre başırdür. Anuñçün kaplubâğa aña yoldaş oldı. Zîrâ kaplubâğada iki haşlet vardur ki; biri maqbûl ve biri -36A- merdüddur. Maqbûl olan haşleti himmetdür, toğân himmeti gibi. Anuñçün yumurtasına nazar şalar ve andan yavrı zühür idince himmetini ve nazarını idâme ider. Ve merdüd olan haşleti ğayra nazar itmekdür. Anuñçün ağıyâra ve ecânibe nazar idenler haşirde sülehfât şüretinde gelürler.

Akķirmâni nazmında gelür: "Kaplubağa olurmuş baksa bir er ğayrıya." Ve bundan fehmi olınur ki bir nesnenüñ kendi eczâsı kendine ğayr gibi olıcağ eczâsından olmayanlar nice olmağ gerek. Anuñçün Hâk'a nazardan ğayrısı maqbûl degüldür. Ve insânda şâğ göz âhirete ve şol göz dünyâya nazardur. Pes kaçan dünyâya iltifât itmek kapûsı kapanur, sol göze 'amâ tîri olur. Ve bu 'amâ maqbûldur. Ve kaçan 'uqbaya nazar itmek bâbı mesdüd olur. Şâğ göz kapanur. Bu 'amâ evvelkiden maqbûldür ve bu iki göz de iltifât kalmayacağ. Nitekim hadîşde gelür: "Ve hümâ hırâmâni 'alâ ehli'llâhi."²⁴⁹ 'Âlem-i halk gözi zâ'il olub 'âlem-i Hâk gözi açılır. Ve

²⁴⁹ "İkisi de (dünya ve ahiret) Allah aşklarına haramdır." Hadis-i Şerif

bu gözün evvelki gibi kayd u ciheti yokdur. Belki bu şüretde cemî'-i eczâ-i vücûd başardan 'ibâret olur. Ve evvelki başar-ı nefis ile gördüğü halk idi. Şimdi başar-ı rûh ve dide-i sırrla temâşâ kıldığı Hakk oldu. Ve nefsün şıfatı olan kelbiyyet ve emsâli rûh ve sırruñ şıfatlarına münkalib olub "Halağa'llâhü Âdeme 'alâ şüretihi" sûtreti zâhir olduğı "Ve-lemmâ halağa'llâhü âdem tecellâ fihi sırrı" şüreti buldı. Gel imdi 'azm iderseñ bir hayırlu matlaba 'azm eyle. Ve gözlerün açılmak isterseñ a'mâ olmağa sa'y kııl. Zîrâ şüret gözi kapanmayınca sırr gözi açılmaz. Kulak ve sâ'ir havaşş ve meşâ'ir dañi böyledür. Kâle Te'âlâ: "Ve kezâlike nurı İbrâhîm meleketü's-semavât ve'l-arz."²⁵⁰

(Ey) "esrâra-hümâ ve hakâ'ika hümâ ve leysset tilke'l irâ'etü ve'r-rivâyetü illâ bi-başarı'l-kalbi ve'r-ruhî.

Gözsüze fısıldadum sağır anı işitmiş.

Dilsüz çağırur idi anlamaduñ sözümü

Bu beyt bazı nüshada bulunmaduğın derc olındı. Gözsüzden murad 'uyub-ı nası gören âyât-ı Hakk'ı müşahededen a'mâ olandır. Nitekim Kur'an'da gelür: "Kâle Rabbi! lime haşertenî a'mâ ve kad küntü başıra"²⁵¹ El ayet fısıldamak bi-tariki'n-naşihati işâreti hafıyye itmek ve tenhada söylemekdür. Zîrâ dimişlerdür ki "En nasihatü beyne'l-mele'i takrî'ün" Şağırda murad mesaviye kulak tutan ve kelâm-ı Hak'dan i'raz eyleyendür. Dilsüz kabayıñ ve 'uyub söyleyendür. Zîrâ her 'amelün cezası kendi cinsindendür. Ve kelam-ı Hakk'ı tekellümden imtina' iden ve dañi bunda dâhıldür. Maqsûd bunlaruñ ba'zısı kelâm-ı Hakk'a muṭṭalî' ve ba'zısı ğayr-ı muṭṭalî' olub, cümlesi söz fehm itmeyen kimse gibi 'amel itmedüklerine beyândur. Ve câ'izdür ki dilsüzden murâd mürşid-i kamil olur.

²⁵⁰ "Böylece biz, kesin iman edenlerden olması için İbrahim'e göklerin ve yerin melekütünü gösteriyorduk." Kur'an-ı Kerim, En'am Sûresi, 6/75

²⁵¹ "Dedi ki Rabîm beni niçin kör olarak yarattın halbuki ben görürdüm." Kur'an-ı Kerim, Tâhâ Sûresi, 20/125

Zîrâ dimişlerdür ki: "Men arefe'llâhe kelle lisânühu" Velâkin irşâd hâlerinden inhilâl-i 'uqde vaqi' olub, "men 'arefe'llâhe tale lisânühu" ile muttaşif olur. Pes, dilsüzlük ehl-i haqîqate göre kâmindür. Anuñçün ba'zî 'urefa nâ-ehle kelâm murâd itme mün'aqidü'l-insân olurdu. Anuñçün böyle yirlerde şıfat-ı hayvaniyye ile ittişâf gerekdür. Zîrâ hayvanuñ lisânı var, velâkin tekellümi yokdur. Ve dimişlerdür ki kartal didükleri kuş ebkemdür.

Aşlı budur ki Hazret-i Hârun -aleyhi 's-selâm- vefat itdükde melâ'ike anı defn idüb didelerden setr itmişlerdür. Meger kartal kuşu muţtali' ider. Pes ol sırrı ya'ni medfen-i Harun, Ben-i İsrâ'il'e ifşa itmesün için Haq Te'âlâ anı beste-zebân eyledi. .Fa'rif cidden. -36B-

Bir sinek bir kartalı şalladı yire urdi

Yalan degül gerçekdür ben de gördüm tozunı

Sinek ile za'fda meşel-i darb olunur. Nitekim dirler; "ez'afu min ba'üdatin" Ve kartâl cüşse ve kuvvetde 'alemdür. Ve dimişlerdür ki etvâlüt-tayr-ı 'umranü'r-rahm" Ya'ni kartâl, kuşlar içinde uzun ömürlüdür. Zîrâ aşam ve ebkemdür. Ya'ni sağır ve dilsüzdür. İnsân ise gâliben lisânı yüzinden helâk olur. Bülbül ve emşâli şavtları yüzinden maḥbûs oldukları gibi.

Ba'de zâ bu beytde iki lâyiha vardur: Evvelkisi budur ki sinek fikr-i za'f ü müziye işâret ve kartâl kalb-i kavî ve metîne remzdür. Zîrâ gâh olur ki kalbe fikr-i za'f müstevli olub o kadar cüz'î nesne ile kalb zebün ü maglûb olur. Ve maḥâmından tenezzül bulur ve hâk-i zillete düşer. Anuñçün haşmı istihkâr ve istiz'âf itmemek gerekdür. Tâ ki mekr yüzünden 'acz ü kuşür zuhûr itmeye. Qarınca bu kadar za'fi ile arslân ve emsâli zor-âver hayvânâtuñ yavrılarına musallaḥ olub 'âkıbet helâklerine bâ'ış olur. Bu sebebdendür ki arslan kamışlık içinde yavrıylar. Ve ayı didükleri hayvân ki 'Arab dübb dir. İbtidâ et pâresi gibi nesne toḡurub qarınca havfindan ol et pâreyi yire qomaz. Belki bir kaç gün ağzında tutar, a'zâsı müstekmil olunca. Ve bu

maḳāmuñ nazā'iri çoḳdur. Temşil olınan mertebe kāfidür. Bu şüretde tozdan murād ol fikr-i zā' ifüñ eşerinüñ zuhürıdır.

Ve ikincisi budur ki ba' zı zu' afā-i fuḳara vardır ki fī'n-nefsü'l-emr ehl-i hāl ve ehl-i dıldür. Şöyle ki zāhirine nazār olınsa -37A- za' fla sıvrisinege beñzer, fe-emmā bātını kuvvetlüdür. Zırā “Ḳavi ve Metin” isimlerine mahzardur. Ve ba' zı eḳviyā-i ehl-i rusüm vardır ki fī'l-ḥaḳīḳa hālden hālیدür. Şöyle ki şüretine nazār olınsa ḳartāl gibi cüşsedār ve kuvvetlüdür. Fe-emmā derünü gāyet za' f üzerinedür. Zırā kuvveti tevḥid yüzinden te'yid-i meleküti bulmamışdur. Pes, ba' zı bu maḳüle ḳil ü ḳāl ehli, ehl-i hāl elinden zebün ve maḡlüb olur. Ve eşerini daḡi ḡaḳ müşāhede ider. Faḡr-ı Rāzi, Şeyḡ Necmi dāye elinde zebün olub erbāb-ı meclis yanında fazāḡat bulduḡı gibi. Pes, Faḡr-ı Rāzi zāhiren kendini şir ve şā'irleri ḡargüş yerine 'add iderken āḡir bir ḡargüşa zebün olub ḡarküşüñ arslan şıfat ve şirüñ ḡarküş sıret olduḡı bāhir oldı.

Ve gāh olur ki ehl-i rusüm ve erbāb-ı zāhirüñ aḳviyāsı fuḳarā-i ehl-i sulüke tāş atub bilā-sebeb anları azürda ḳılmalarıyla ḡayret-i İlähiyye zuhür idüb taşarruf-ı bātın yüzinden anlarıñ okları ḡoḳnur. Ve ol mü'cib ve nüfurlar hevā-yı 'inād ve ta' şşubda pervāz iderken ḳanadları ḳırılır ve ḡaḳ-i mezellete düşüb helāk olurlar. Ve ḡazır olanlar helāklerini müşāhede iderler. Ve belki ḳabirleri üzerine ḡopraḳların daḡi yıḡarlar. Ve özleri mestür olub tozları eşeri ḳalur. Nitekim ba' zı şu' ara dimişdür: “Netice-i nefsi kerem-i 'inde libā-nist. Ki ömr-i şebnem küstāḡ yek-i zamān bāşed” Mütevātirdür ki Burusa'da mütevāzi-i ḡaḳ olan ḡazret-i Emir'üñ -ḳuddise sırruhu- El-ḡaḡır Yıldırım Bāyezid ḡān tarafından ḳatline ḳırḳ nefer kimesne geldükde. Emir-i mezbür Sûre-i Yā-sin'de: “İn kānet illā şayḡaten vaḡideten fe-izā hüm ḡāmidün”²⁵²-37B- āyet-i kerimesin ḳıra'āt idüb nefes-i Raḡmāni ile cemā'at-ı mezbûre üzerine ki çihl-i nefsdür. Nefḡ itdükde ḡayāt-ı müste'āların şaḡībine teslīm

²⁵² “(Onların yakalanması yahut kuvveti) bir tek sayhadan başka (bir şey) değildi. Artık hemen sönüp gidiverirler (oldular.)” Kur'ân-ı Kerim, Yâsin Sûresi, 36/29

idüb ervāh-ı mücerredeleri(y)le suvār-i merkebi hızlān olub cānib-i ‘ ademe gittiler. Ve üzerlerine yıldırım inmişe dönüb gör imdi kendilerine n’itdiler.

Ve bu ma‘nā cümle ehālī-i Burūsa yanında şüret-pezīr olmağla Mevlāna Fenāri ve sā’irler namāzların kılub cümlesin bir maħallede defn itdiler. Ol maħalle hālā Qadīdler Qubbesi dirler. Ve menkūldur ki hātemi'l-evliyā Hāzret-i Şeyh Ekber -kuddise sırrahu'l-eṭhar) Şām-ı cennet-āsāde mükīm iken şeyātinü'l-ins nāmına olan bir tā'ifenūn re'isi anı oradan iħrāc ve belki katline iftā ile iz'āc şadedinde iken hayāz-ı Şām'dan iğtisāl için bir havza-gavş eyledükde Hāzret-i Şeyh'ün "Yedü'llāhü fevka eydihim" mā şaddağı olan yed-i zātı'l-baṭşı zāhir olub ol şüst ü şürr-ı cesed şadedinde olanuñ boğazın şıkmağla cānın ucırdı. Ve anı āl-i Fir'avn gibi şüdan āteşe göçürdi. Etbā'ı, lāşesin havzından bīrūn idüb namāzını yine Hāzret-i Şeyhe teklīf itdiler. Fe-emmā çi fā'ide. Zīrā kışşası Faħr-ı ‘ālem -‘aleyhi's-selām- ile re'isü'l-münāfikīn İbn-i Übeyy hikāyesine muhākīdür. Ve fi'l-meşnevī :

Çün Hūda hāhed ki perde-i kesdür de

Meyliş ender tağa-i pākan bered

Ve sā'ir devāhi-i ‘ibret-nümā daħi buñā kıyās olına. Zīrā nazā'iri çokdur.

Qaf tığından bir taş şöyle atdılar baña

Öylelik yola düşdi bozayazdı yüzümü

Qāf ; cebel-i meşhūrdur ki arzı serāser ihāta eylemişdür. Ba'zıları dimişlerdür ki yeşil zümürüddendür. Ve halk arasında kıymetdār olan ba'zı cevāhir oradandır. Zīrā şeyātin -38A - aqtār-ı arza tefrīk itmişlerdür. Ve ol Kuh-ı gerden-bülend-zebānzede-i ‘ālemiyān olan Simurğ ya'ni ‘anқанuñ qarārgāhıdır. Ba'zı rivāyetde İskender varub Qāf'da Simurğ ile mükāleme eylemişdür, fe-emmā mercūhdur. Zīrā Zülkarneyn'ün deryā-yı muhīti seyrinde bir hadd-i maħdūdı tecāvüz itmedügi ma' hūddur. Meger hārik-i ‘āde tarīkıyle ola. Zīrā ba'zı ricālūñ cebel-i Qāf'a vüşülü menkūldur.

Ba' de zā burada Qāf'dan iki ma' nā serzede olmuşdur:

Evvelkisi budur ki, *Qāf* dan murād zāhir-i şer' idür. *Zîrâ Qāf* cevānib-i arzâ hissien muhîṭ olduğu gibi zāhir-i şer' daḥi eṭrāf-ı ehl-i teklîfi ma'nen hâvidür. Ve biri daḥi zāhir-i şer' bülend-pâyedür *Qāf* gibi. Pes, anuñ bir taşın koparan kimesne yirine başını komaḳ gerekdür. Anuñcün hedme müte'alliḳ vaz' gördükde nehy-i münker ehli olan 'ulemâ-i zāhir daḥi ol cebel-i refi' üzerinden erbâb-ı irtikâbî taşlarlar. Ve hâllerine göre ta'grîren ve ḥadden ve kışâşen muahaze eylerler. Velâkin gâh olur ki: "Çün sefihâ ner-est in kâr ü güyâ / Lâzım amed yüḳillüne'l-enbiya" vefḳınca zimâm-ı emr ba'zı ehl-i inkâr ellerine görüb rehvâr-ı nefse tâziyâne-zen olarak cebel-i ifrâta çıkarlar. Ve 'aḳl-ı cüz'iyyelerine tâbi' olub erbâb-ı 'ışḳuñ aḥvâlini 'adem-i fehmden nâşî anlara seng-endâz-ı ta'n olurlar. Ve bu sebebden Şeyḫ Yûnus -ḳuddise sırruh- buyurur ki : "Cebel-i zāhir-i şer' iden 'ulemâ-i zāhir baña 'aşıḳ olduğum cihetden taş atdılar. Ve yukarıdan aşağı mü'amele itdiler. Velâkin aşağıları yukarı oldu. *Zîrâ* atdukları taş yol yarusına düşdi, baña zararı olmadı. Eger tokınaydı belki ḥaḳîḳat-i câmi'am yüzini bozaydı ve Ḥaḳḳ'a teveccühümü döndereydi. Ve beni ve baña 'ışḳda tâbi' olan müridlerimi -38B- sulûk izinden çıkar idi. Velâkin tokınmış olsa daḥi aḳviyâ-i ṭarîḳat kıbleden dönmez ve ezâ-yı nâs ile müte'azzi olub hâlınden uşanmaz. Nitekim Ḥallâc-ı Mansûrî berdâr itdiler. Ḥallâc yine da'vâsından dönmedi. *Zîrâ* 'aşıḳa teraḳḳi belâ iledür. Ve câ'izdür ki bozayazdı. Yüzümü veya izümü tehekküme maḥmûl ola. Fa'rif

Ve öylelik yoldan murād dünyâdur ki âḥiret ile nişfeyndür, öyle günüñ nişfi olduğu gibi. Ve ol belâ ki dünyevîdür, âḥiretde ehlu'llâha zararı yokdur. Belki mâle dâreynde bâldur. Erbâb-ı dünyâyâ ise bâl-ı dünya; âḥiretde vebâl ve belâdur. Nitekim ehl-i ta'nüñ başına ne taşlar tokınsa gerekdür. *Zîrâ* bî-vechi ta'arruzuñ şemeresi rencdür. Anuñcün Ḥallac'a ta'arruz idenlerüñ biri de felâḥ bulmadı. Egerçi Ḥallâc anlara ta'arruz itmedi ve belki ḥayrlar du'â itdi.

El-ḥâşıl ka'be-i dil-i 'aşıḳ ile erbâb-ı inkâr Ḥazret-i beyt ile aşḫâb-ı fil gibidür. Eşḫâb-ı filüñ ḥod aḥvâli naşş ile ma'lûmdur. Ka'be-i dil ise Beyt'den efdâldür. *Zîrâ* ebnâ-i Ḥaḳ'dür. Pes, Ḥaḳ Te'âlâ daḥi kendi binâsınuñ ḡayreten güder. *Zîrâ* Ğayurdur

ve ‘ilm-i zāhir ile ‘ilm-i bāṭın ve cesed ve rūḥ daḥi dūnyā ve āḥiret üzerine kıyas olunub mesele bu mahrec üzerine daḥi taḥḥīḥ olına.Fe’fhem.

Ve bundan fehmi olındığı ‘uḳūl tefāvūt üzerinedür. Anuñçün ‘aḳl-ı evvel ve ‘aḳl-ı evsaṭ ve ‘aḳl-ı āḥir dirler.Ve ‘aḳl-ı evvel ‘aḳl-ı küll ve ‘aḳl-ı evsaṭ ‘uḳūl-ı eflāk ve ‘aḳl-ı āḥir ‘uḳūl-ı cüz’iyyedür.Pes anuñ ki ‘aḳl-ı cüz’iyyedür.‘Aḳl-ı evsaṭ ve ‘aḳl-ı evvel ḥālını ne bilür. Zīrā ‘aḳl-ı evvel ehl-i ‘iṣṣā ve keṣṣfūñ ‘aḳlıdır. Ve ‘aḳl-ı cüz’i ehl-i zūhd ü ḥicābuñ ‘aḳlıdır. Ve ‘aḳl-ı cüz’i her ne kadar külliyet bulub ḳudsi olsa yine ‘aḳl-ı küllüñ mādūnındadır. Ve bundan mertebe-i zāhid ve ‘āṣıḳ fehmi olındı. Anuñçün ‘āṣıḳ zāhide ḳulāk ṭutmaz.-39 A- ve anuñ söziyle ḳalbini mecrūḥ itmez. Zīrā lafz-ı mücerred veyahūd vāsıta yüzinden ḥikmete dā’ir kelām-ı Ḥaḳ’dur.

Ve ikincisi budur ki Ḳāf’dan murād ḳuṭbu’l-vücūddur ki sebeb-i beḳā-i ‘ālem olmaḡla vücūdiyyatı muḥiṭdür. Nitekim sā’ir ricālū’llāḥ, sā’ir cibāl gibidür. Ya’ni ‘urūḳ-ı cibāl-i arz, cebel-i Ḳāf’a muttaṣıl olduḡı gibi ‘urūḳ-ı vilāyet-i ricāl daḥi vilāyet-i ḳuṭbu’l-aḳṭāba mūntehidür. Zīrā cümlesinüñ esmāsı ḳuṭbuñ isminden müsternitdür. Ve ricālden cibāl ile ta’bir olınmak ṣebātü ve metānetleri ḥasebiyledür. Anuñçün Ḥülāḡū arz-ı ‘Irāk’a müstevli olub evliyā-i Baḡdād’ı istiṣḥād itdükde ba’zı erbāb-ı mūkāṣefe cibālī maḳārrūndan zā’il olmuş müṣāhede eyledi.

Pes, Şeyḡ Yūnus -ḳuddise sırruh- buyurur ki: “Ḳuṭbu’l-aḳṭābuñ cānib-i velāyetinden baña taṣ atılıb terbiye bābından ‘itāb olındı.Velākin ḳavl mertebesinde ḳaldı, fi’le tecāvüz itmedi. Eger fi’le tecāvüz ideydi zātuma zararı olurdu. Zīrā kelām-ı ḳahr-āmiḡte-i aḳṭāb tīr-i pertāb gibidür.

Ma’a ḥāzā ‘itābuñ terbiye ve teraḳḳī ḡuṣūşında faydası vardır.Nitekim Cūneyd-i Baḡdādī’den -ḳuddise sırruh- ehl-i Ḥaḳ kimdür deyü su’āl olınduḡda cevāb virdüḡi : “Lā yekūnūr- ricāl ‘indine bāliḡān derece’l-ḡaḳīḳate ḡattā yeṣhedü fiḥi elfü şiddiḳin bi-enneḥu zındiḳin” intehā.

Sālik ḳarındaş, bu kelāmuñ fehminde şu’ūbet vardır. Velākin "Mā lā yūdrakū küllihī" ḳaṣıyyesi üzre bāri bir muḳaddemesin irād idelüm. Tā ki netice cū olanlar fi’l-cümle maḳşūda intikāl iderler. Ol muḳaddime budur ki kelām-ı mezkūrede

şahidden murād şiddükdür. Nitekim müşarrahdur ve meşhüdü'n-fih'den murād 'ārifdür. Ve 'ārif ile şiddükuñ miyânında fark budur ki 'ārif bi'llāh şol fānidür ki hakā'ik-i eşyâyı hakikat-i vāhidede fānī kılmış ve sırr-ı -39B- vahdete bir hüviyyet mir'atında nazar eylemişdür. Āfitāba hiddet-i nazardan başarı müteferriķ olub başarıdan eşyā-i hissiyye gaybūbet itmekle nūr-ı vāhid seyr iden gibi. Ve şiddik odur ki eḥād-i vücūduñ cümlesinden 'alā hiddetin vahdete nazar eyleye. Ve keşret-i eşyā ru'yet-i vahdetden aña māni' olmaya. Şöyle ki keşrāt-ı müte'addideden vahdet-i vāhide muṭalā'ā eyleye. Şemsuñ mezāhiri olan kamer ve sā'ir kevākibden nūr-ı yektâyı şemse nazar eyleyen gibi.

Ma'a hāzā her pertev bir mazhardan görünmiş ve her mazhar başka bir perde bürinmişdür. İşte buña tevḥid-i 'ām dirler ki 'ārifde bu tevḥid mefkūddur. Anuñçün şiddük olan 'ārifüñ zınuķasına hüküm ider. Zırā zınuķ münkir-i şāni'-i 'ālemdür ki anuñ sırrı fi'l-cümle 'ārifde daḥi vardur. Pes, 'ārif bu kadar şiddükuñ 'itābı taşıyla isti'dādı var ise zendeķadan ḥalāş olur. Ve ol daḥi gide gide şiddikıyyet mertebesin bulur. Ve her nesneyi " 'ala mā hüve 'aleyh" müşāhede kılar. Nitekim Ḥazret-i Şiddik'dan-raḍıya'llāhü 'anh- mervidür ki buyurur. "Mā ra'eytü şey'en illā ve rāyetü'llāhe ḳablehü" Ve bu mertebe şiddikdan ḡayra ḥāşıl olmaz. Akşā-yı derācāt kemāle bāliḡ olursa da. Pes, ey 'ārif sa'y it ki şiddik olasın ve āḥir zıkr olınan müşāhedeyi bulasın.

Balık kavāğa çıkmış zift turşısın yemege

Zift ma'rūfdur. Anuñla muṭallā olan zarfa müzeffet dirler. Turş tā-i müşennānuñ zammıyle ekşidür. Turşi didükleri aña nisbetledür. Bunda balıķdan murād tālib-i 'ilm-i İlähi olan sālīkdür. Zırā, balıḡuñ ḡayāt-ı şūriyyesi şūya menūṭ olduḡı gibi sālīkuñ daḥi ḡayāt-ı ma'neviyyesi 'ilm-i İlähi'ye mevķūfdur. Anuñçün andan feyzle -40A- ta'bir iderler. Fe'fhem.

El-ḡāşıl insānuñ beşeriyyeti cihetinden 'unşur-ı ḡālibi ḡāk olmaḡla anuñ nefesi hevā ve meskeni turāb oldı. Şöyle ki ābde te'ayyüşü mümkin degüldür. Ve balıḡuñ

mizâcî cihetinden ‘unşur-ı gâlibî âb olmağla nefes ve meskeni enhâr ve bihâr oldı. Şöyle ki hâkde te‘ayyüşî muhâldür. Ve âb sebep-i hayât ve bâ‘iş-i beķâ-i ‘âlem olmağla ehl-i cennet ibtidâ kebid-i hüt ekl itseler gerekdür. Ve kavak ağacı emr-i bî-nef veya şahş-ı bî-fâ’ideye işaretdür. Burada murâd-ı sânidür ki meyve-i ma‘rifet ve şemere-i haķikatden hâlî olan muķallidan-ı tarîķât ve müdde‘iyân ehl-i sulûkdur. Zîrâ bu maķûlelere irtibâtıdan fâ’ide hâşıl olmaz. Hiç bir sâlik anlaruñ şöhetinden nef bulmaz. Belki mütezarrır olur. Balık deryâ-yı milhden veya enhâr-ı ‘azbeden çıkub ekşi şü ve kırla mütekedir olan âb içine vâķi‘ olsa mutazarrır ve belki helâk olduğı gibi. Zîrâ inşa‘esinüñ hâkde te‘ayyüşe teħammüli olmaduğı gibi. Kırla mütekedir olan ekşi şüda daħi ta‘yyüşe mecâli yokdur. Ve mâ-i mâliħde karar ve te‘ayyüşî milħuñ müsliħ olduğına göredür. Fe’fhem cidden.

Pes, müdde‘iyân tarîķatüñ ‘ulümü daħi zift-i âmiħte olan âb-ı turş gibidür. Zîrâ ‘ayn-i ma‘rifet ve menbâ‘-ı haķikatden fâ’iz degüldür. Belki ‘ulüm-i şeyâtınıyye ve nefsanıyyedür ki ħayâlât-ı mahz ü zülümât-ı sırfdur. Pes, balık mişâli olan sâlik, kavak-şüret olan heyâkil-i mücerrede (ehline irtibât) ile melek olur. Zîrâ maflübı olan feyzî anda bulmaz. Belki muzır ve mühlik olan nesneyi bulur. Ve bundan kelâm-ı Yûnus -ķuddise sırruh- tehekküm tarîķ ile olduğı zâhir oldı. Zîrâ nesnenüñ hüner ve ‘aybî eşerinden bellüdür. Ve bundan aħz olındı ki balık bî-pâ olmağla ağaçta çıkması muhâl olduğı gibi. Nitekim muhâle ta‘lîķda “geyik ağaçta çıkduğı zamân” dirler. Müdde’iden -40B- daħi munteff‘ olmak mümteni‘dur. Ve deryâ fâ’idelü ħayvanâta qarargâh olduğı gibi. Kavak ağacı daħi bî-fâ’ide olan kuşlara âşiyândur. Anuñçün ehl-i Ħaķ olan ehl-i buflân dâ’iresine uğramaz. Ve bülbül gülistândan ħayrıya girmez.

Leklek ķoduķ toğurmuş baķ a şunuñ sözüni

Leğlek; ma‘rûfdur ki şeyħ-i murgândur. Nitekim Ħazret-i Mevlânâ -ķuddise sırruh- nazmında gelür :

“Şeyħ-i murgân est ki leklek lak lakiş.

Dāne ki çist hamdü lek ve'l-emr ü lek ve'l mülkü lek yâ müste 'ân”

Çoduğ merkeb yavrısıdır ki ‘ Arab cağş dir; veledü'l-ııımar ma' nāsına. Ve ııımar, şehik ve zefir ile ma' rüfdur ki şavtı enkerü'l-eşvâtdur.Nitekim Kur'an'da gelür: “İnne enkere'l-eşvâti le-şavtu'l-ııamır”²⁵³Anuñçün şavtı istimâ' olındukda te' avvüz meşrû' olmuşdur. Zırâ nehîkı, rü 'yet-i şeytândan sadurdur.Pes, leklek kuşınıñ tesbih ve tahmîdi ile ııımaruñ nehîkı miyânında aşlâ münâsebet yokdur. Bunda leklek lafz-ı tehekküme maıımüldur. Ya' ni kendini şeyh-i müridân yerine vaz' iden müdde' i ve muqallid ki bi-hisâbi'z-zü' m tesbih-ııân ve sübhâ-gerdân tehli' l-i Rabb-i Raıımân'dur. Fi'l-ııaııka leklek degül belki ııar lâ yefhemdür. Ve andan şâdur olan şavtı daııi nehîka maıımüldur. Ya' ni cağş, merkebuñ neticesi olduğı gibi, o maııüle müdde' i ve müqallidüñ eşeri daııi o mişâlde nesnedür. Pes, şavtıdan şavtı farkı vardur. Anuñçün istinkâr tariki ile “bağ a şunuñ sözüni” didi. Ya' ni “bağ a şunuñ şavtı münkerini” dimekdür. Velâkin kendini tesbih-ııân olan leklek menzilesinde tenzıl itmeğle şavtından söz ile ta' bir eyledi. Ve böyle demek daııi câ 'izdür ki balık kavaga çıııdı ve leklek çoduğ toğürdü demek -41A- münkir ve muııâl sözdür. Zırâ zâhir-i hâl anı tekzib ider.Pes, emri sulûkda daııi ya münâsebet-i celiyye veya münâsebet-i hafıyye gerekdür. Ta ki eşeri şâlih zııhur ide.

Yünus Emre'nün sözi hiç sözlere beñzemez.

Câhillerüñ ucımdan örtdi ma'na yüzini

Emre zâhir budur ki Türki' de elııâb-ı medihdendür. Etrâk arasında atâbeg ve Rûmiyan miyânında lâlâ ve emşâli gibi. Şeyh Emre -ııuddise sırruh- Anâtolı'da Kıçibörli nâm kaşaba kıırbünde olan ğadır-i ' azimüñ cânib-i şarkisinde olan Puşti tarafında bir kıariyede neşv ü nemâ bulub, mezârı daııi ol kıaryededür. Zırâ bu kelimât-ı ' irfâniyyeyi benân-ı kıalem ile keşide-i silki tahri' r iden Şeyh İsmâ' il Ğaııkı' -tederika'llâhu be-mezid-terakııı eydür. Nezil olduğum Burusa'dan bi-tariki'l-ııac

²⁵³ “Hakikaten seslerin en çirkini çeşeklerinkidir.”Kur'an-ı Kerim,Lokman Sûresi,31/19

Antalya tarafına sevķ-i esb-i ‘azîmet idüb kaşaba-i mezbûre nâhiyesine mürûrumda orada mâder-zâd olan ehl-i ʔarîkatden birine mülâķî oldum. Kelâm-ı mürvârid varını bu vech ile âvize-i ğuşum eyledi ki muķaddemâ Buĥâra cânibinde istilâ-i Etrâk’den şarşar-ı ıztırâb ve bād-ı nekbâ-yı ihtilâl-vezân olduķda berk-i vücûd-ı evliyâ ğülşen-serây-ı ikâmetlerinden cüdâ ve perîşan olduķda ez-cümle Şeyĥ Sinân Efendi nâm bir ‘azîz-i enâm şaĥra-neverd-i sefer olarak Şeyĥ Yûnus Emre ķaryesine ķarukeş idüb Tapduk Emre’yi irşâd eylemiş. Ba’de zamânın Yûnus Emre zuhûr idüb ol daĥi zâhîran ve bâtînen ʔapu (Tapduĥa) ķılmış ve yedinden câm sıraşâr feyz nûş itmiş. Nîtekim buyurur:

Yûnus bir toĥân idi ķondı Tapduk eline.

Avın şikâre geldi bu yuva ķuşı degül.

deyu üç ‘aded. -41B- Ve bu ‘aded ‘azîz nâmdâr ol ķariyede vedâ‘-ı ‘âlem-i fâni idüb üçü daĥi felek-mişâl bir ķubbe altında âsûde olduķları iştihâr bulmuşdur. Ve tezkire-i Laţîfî’de gelür ki : “Yûnus Emre ümmîdür her bâr ki oķumak ķaşd itmiş ĥurûf-ı tehecciyi itmâm itmege dili dönmemiş. Ammâ lisânü’l-ĥaybdür. İnteha.

Pes, Yûnus Emre evâ’ilde sâkin olduĥı şehrûn müftisi imiş. Kenâr müftileri gibi diyen bilmedi. Ve Burûsa’da Şibli maĥallesi mescîd-i ĥarîminde medfûn olub Şeĥy Yûnus ıtlâķ olınan kimesne daĥi Yûnus Emre’dür diyen işâbet eylemedi. Hiç, lafzı Fârîsi’dür, nesne degül ma’nâsına. Ya’ni Yûnus Emre’nün sözi yanında sâ’irlerün sözi nesne degüldür. Ve aralarında aslâ münâsebet yokdur. Anuñĥün Şeyĥ Yûnus bu lisânuñ ĥatmidür. Zîrâ andan soñra gelen erbâb-ı mezâķuñ her biri anuñ mezâķı üzerine gitmiş ve nazmda aña taķlîd itmişdür. Pes bir nazm yokdur ki kelâm-ı Yûnus’da ol nazmuñ ma’nâsı mefkûd ola. Egerçi ki ĥayruñ nazmında ârâyiş-i bedî’i ve selâset ʔabî’i ola. Fe sübhâne’l-ķadir,

Câhil, ‘ârifüñ muķâbilidür. Böyle yirlerde müdde’i ve ‘âbid ve zâhid murâd olunur. Zîrâ ‘aşîķ ve ‘ârif iltizâm-ı ta’âruz iden ĥâliba anlardur. Ya’ni ĥayretinden ve nâdân olanlaruñ ʔa’n ü teşnî’i zâĥmetinden ma’nâ ve ĥaķîķat yüzini elfâz-ı serseri ve niķâb-ı temşîl ile setr itdi. Tâ ki erbâb-ı inkâr müţţali’ olmayalar. Ve müdde’iyân

ve mûkallidân anuñ fehmine yol bulmayalar. Nitekim Meşnevî'de gelür: “Güfemiş
püşide hoştur sırr-ı yâr.”

Hâzâ âhiri mâ-cera min mizâb. Kalemü'l-Fakîr Hakkî Fî-hâza'l-makâm li-‘itâş-ı ehl-
i sulûk mine'l enâm. Efağalü'llâhü ‘aleyhi ve ‘aleyhim secâlü'l-ilhâm ‘ale'd-devâm
ve zâlike fî-evâhir sene (1118)

ecvebetü haqqîyye şehdiyye ‘an esveletin haqqâniyye ‘abdiyye

ŞERH-İ EBYAT-I YÛNUS EMRE

Hāzā şerhū maḳāletīn uhrā min maḳālāti Ḥazret-i Şeyḫ Yûnus Emre -63A-
refe‘a’llāhū zikrehū- Fādā min meşre‘i ḳalemi'l-faḳīrū'l-veledi'l-Ekberū eş-Şeyḫ
‘İsmā‘îl Ḥaḳḳī -naşaba’llāhū lehū- livāe't-terakḳi bi-ḥürmeti'n nebiyyi ve ālihi

Çıkdum bādām dalma anda yidüm üzümü

Şecere-i bademden murād şeri‘at-i ilāhiyye i‘tibārıyla vücūd-ı insānīdür. Zīrā
bādāmden mu‘zam-ı maḳşūd dühnidür ki irāş-ı ruḫbet için musta‘meldür. Maḳām-ı
ma‘rifet ise maḳām-ı ruḫbetdür. Anuñçün ma‘rifetden feyz ile ta‘bir olunur. Nitekim
maḳām-ı cehālet, maḳām-ı yübüsetdür. Anuñçün cāhile ḥuşuşan, zāhide ḥuşk ve
fersüde dirler. Şecere-i ceviz daḫi vücūd-ı insānīdür; velākin ṭarīḳat i‘tibāriledür.
Ve kezā erik meyvelerüñ sāfili olmağla erik ağacı daḫi vücūd-ı insānīdür, velākin
beşeriyet i‘tibārıladur. Zīrā beşeriyet tūrāba nāzırdür, tūrāb ise esfelü'l-‘anāşırdur.

Çıkdum didügi rüḫ-ı insānīnün cesede bilā-keyfiyye belki bi-ṭarīḳi'l-tedbīr
ve't-taşşaruf ta‘alluḳıdır. Ve āña rüḫ-ı menfūḫ minhu dirler. Nitekim Tenzīl’de
gelür: “Ve nefaḫtü fihi min rüḫi.”²⁵⁴ Maḳşūd şebēḫ-ı Ādemde pertev-i rüḫüñ zuhūrını
beyāndur. Pes, nefḫ-ı zikri bi-ṭarīḳi't-temsildür. Fe’fhem cidden.

Ve rüḫ-ı ḫayvānī rüḫ-ı mezkūruñ eşeridür ki dem-i cigerden şā‘id olan
buḫārdur ki ‘urūḫ ve a‘şābe sāridür. Binā’en ‘alā hāzā mebde-i ḥiss ü ḫareketdür.
Ve ḫulūl ve nüfūzla meşşūfdur. Velākin şāḫibü'r-rü’yā evvelkidür. Zīrā rüḫ-ı
ḫayvānīnün ḫa‘v-i bedenden munḳaṭı‘olsa insān helāk olur. Ve ba‘zıları şānidür
didiler. Nitekim fersek insān gibi rāviyāsi olmağ āña dāldur. Ve dāl ta‘birinün aşlı
budur ki ruḫüñ cesede ta‘alluḳı ma‘rifetu’llāh içündür. Ve ma‘rifet-i şan‘at-ı ḳalbdür
Ve ḳalbe sā‘ir ḳuvā-yı -63B-ve a‘zāya göre ağşān-ı şecereden guşn-i ‘azīm lübbīdür.

²⁵⁴ “Ona ruhumdan üflcdim.”Kur’ân-ı Kerim, Hicr Sürresi, 15/29

Üzümnden murād zevk-i rūhānīdūr. Pes, ‘ilm-i tecelliyāt-ı ‘ilm-i bi’llāh vesīle ve ‘ilm-i bi’llāh daḡi ezvāk-ı rūhāniyyeye vasıṭadur. Ve ‘ilm dōrt cihetledūr: Biri ‘ilm-i kesbīdūr ki āb aña nāzırdur. Ve biri ‘ilm-i fıtrīdūr ki enhāri mezkūreden şır aña dā’irdūr. ‘ilm-i ḡāl-i sekrīdūr ki ḡamr aña dāldur. Ve biri ‘ilm-i ḡaḡıḡat-i zevkıyyedūr ki ‘asel anı müş’irdūr. Ve üzümde iki vech ile ma’rifet ḡaşıldur ki biri cemāl, biri daḡi celālden nāşīdūr. Cemāle delāleti leziz iken ‘uşāre-i maṭbuḡasından ṭabh-ı ḡalvā olındıḡıdur. Ve celāle işāreti ābı ḡazf-ı zebedden şōnra irāş-i sekr itdüḡıdūr ve bundan şemr olındı ki müte‘llık-ı ma’rifet-i esmā-i cemāliyyedūr ve celāliyyedūr ‘asel ve ḡamr gibi.

Ve insānuñ yedin ile ḡılḡati esmā-i mezkūreye imā ve teşbīhe ve tenzīhe remz ider. Ve insān-ı kāmīl ḡālībü’l-ḡāl olmaḡla zāhiri eşer-i sekrden maḡfūzdur. Nitekim insān-ı nāḡış maḡlūbü’l-ḡāl olmamaḡla zāhiri ‘arāza-i evzā’-ı ḡarībēdūr, maḡbūl olan evvelkidūr. Zīrā laṭīfe-i insāniyye ‘ālem-i ṭabī’ atūñ fevḡında me’ḡūzdur. Pes, insān-ı kāmilde ḡūkm-i ṭabī’at olan ḡarekāt-ı zāhire meḡkūd ü fehmi me’ānīden nāşi olan ḡarekāt-ı bāṭına mevcūddur. Ve ‘ālem-i ṭabī’at maḡām-ı ‘arşa dekdūr. Fevḡı ‘ālem ervāḡ-ı me’ānīdūr. Anuñçün Leyle-i Mi’rāc’da zirve-i terkībde temāyül-i cismāni vāḡı’ olub ba’dehu şıyt ü şadā ve ḡareket ve izṭırāb-ı mūḡaṭı’ olub vūşlat-ı tāmme-i sırtıyye ile zāhir ve bāṭın rākid ve ḡāmīd oldı. Ve ba’dehu işāret vardur ki ḡalb-i insān aḡşān-ı şecereden ḡuşn-ı ḡavī menzilesinde olduḡı gibi. Vūcūd-ı ‘ālem-i şaḡīr daḡi vūcūd-ı ‘ālem-i kebīre ḡōre böyledūr. Anuñçün eşyā-i muṭḡakā müte‘llık ma’rifetdūr. Zīrā mezāhir-i esmā-i İlāhiyyedūr. -64A-

Ve ḡalb-i sır ḡayāta mazḡar olduḡı gibi cemī-i eşyā daḡi böyledūr. Nitekim ḡur’ān’da ḡelūr: "Ve in min şeyin illā yūsebbihū bi-ḡamdihī"²⁵⁵ Maḡşūd ḡayāt-ı zātiyenūñ ‘adem-i mufāraḡatini beyāndur ki zuhūr-ı āşār ü şıfāt aña menūṭdur. Ve ḡalb ḡavi rūhāniyenūñ tekevvün cihetiyle evvelidūr. ‘Acbū’z-zeneb a’zā-i cismāniyenūñ evveli olduḡı gibi. Anuñçün cem’i ḡuva ḡalbden münbeşş ve cümle-i

²⁵⁵ "Hiçbir şey yoktur ki Onu hamd ile tesbih etmesin." Kur’ān-ı Kerim, İsrā Sūresi, 17/44

a' zā ' acbū'z-zenebden müteşa' ibdür. Bu sebebden insān kalbū'l-'ām'dür ki cemī-i kā'ināt andan tevellüd itmışdür. Anuñçün dimişleridür ki rûh-ı Muhammed evvelü'l-âbâdur. Ey min ciheti-r-rûhâniyye ve âdem-i evvel, evvelü'l-âbâdur. Ey min ciheti'l-cismâniyye ve Nûh evvelü'l-âbâdur. Ey min ciheti'r-risâlete, zîrâ andan muqaddem gelenlere enbiyâ itlâk olunurdu. Ve İbrâhîm evvelü'l-âbâdur. Ey fi'l-İslâm, zîrâ müslim tesmiyesi ibtida anda şâdur olmışdur. Nitekim Qur'an'da gelür: "Hüve semmâkümü'l-müslimîne min qabl."²⁵⁶

Ve bu cār-i pederden ya' ni rûh-ı tâhir ve cesed-i tâhir ve şeri' ü risâlet-i tâhir ve ism-i şerîf-i tâhirden tevellüd iden neticeden es'âd olmaduğı zâhir oldı. Ve câ'izdür ki mısrâ'-ı mezkûr istigrâb tarîkıyla ola. Zîrâ zühür-ı haqâ'ik izdivâc-ı ma'nevi ve nikâh-ı rûhâni üzerine mefkûf. Ve izdivâc ü nikâh daği münâsebâta dâ'irdür. Anuñçün münâsebet-i celiyyesi olan derece-i kurbde ve münâsebe-i hafiyesi olan derece-i bu' d da i' tibâr olındı. Ve bundandur ki ekârib ve ecârib dirler. Pes, dimekdür ki tecelliyât-ı şühûdiyye tecelliyât-ı vücûdiyyeye merbûţ ve tecelliyât-ı vücûdiyyenüñ daği her biri bir sırr-ı menûtdur. Anuñçün âbdan rûgan olmaz. Ve egerçi ki şirk-i aşl-ı âb ve âbdan mütevelid olan nebâtât ve emşâlidür. Fe-emmâ ihtilâf-ı meslekden ihtilâf-ı mizâç hâşıl olmağla her bir haqîkat-i maşşûsa i' tibâr olınmışdur. İhtilâf-ı haq'ik ile esmâdan daği günâ-gündür. Fa'rif cidden -64B-

Ol dem ki üzüm yidüm ma'nâ buldum sözümü

Ya' ni zevk-ı rûhâni hâşıl olduğda yenbû' -ı hikmet sâmma câ olub sözi ma'nâ-yı zevkî oldı. Pes, ma'nâdan murâd lafzuñ melekûti olan vahy ve ilhâmda yoğsa yalnız ma'nâ-i medlül degüldür. Zîrâ ma'nâ-i medlül ki ma'nâ-i zevkiye nisbetle kısurımı bî-mezâk olana daği hâşıldur.

²⁵⁶ " O (Allah) sizi evvelden müslüman olarak isimlerdirdi." Kur'ân-ı Kerim, Hacc Sûresi, 22/78

El-hāşıl hikem ü hākā'ik-i haşā'iş ehl-i zevk ve vicdāndandır. Ve buldum didügi tarīk-ı vehbe işāretdür: Zīrā kesble ma'nā-yı zevkī huşūle gelmez. Ve bunda 'ālem-i kudretūn te'şirine imā vardır. Anuñçün nice ümmiler nazm ve neşirde kâdir olub āşār-ı celīle aşhābı olmuşlardır. Ve nice 'ālemler dem-beste kılub hākā'ikten hırāman bulmuşlar. Belki ma'lūmları mertebesini bile edādan 'āciz kalmışlardır. "Fesübhānū'l-kādirū'l-hālīm" ve sözi kendine isnādı 'ālem-i farkā nāzırdur. Ve illā maḥbūb-ı Hāk olan kimse Hāk'la tekellüm ider. Pes, kelām-ı fi'l-hākika lisān-ı 'abdden Hāk'ladur. Nitekim bu lisāndan buyurur: "Semi'a'llāhülimen ḥamidedh" Ve Kur'an'da gelür: "Ve mā rameyte iz rameyte velākinne'llāhe ramā"²⁵⁷ Ya'ni bunda cānib-i 'abdi ve cānib-i Hāk'ı işbāt idüb teşkik didükleri mertebe işāret itdi. Zīrā bu mertebe kümmel-i evliyā hālidür ki anlar vācidler ve müteḥakkiklerdür. Bu mertebede ise maḥall-i kesb işbāt olunur. Velākin bu işbāt-ı bi-hisabi'l-mevātin olmağla fi-nefsi'l-emr-i maḥām-ı cemī'a müḥālif degüldür ve bundan cebr-i muṭlak daḥi lāzım gelmez. "Sübḥāne men lā-yecri fī mülkihi illā mā-yeşā'i". Ve söz ki Hāk'a müzāf ola; sā'ir ḥarekāt ve sekenāt ve aḥvāl daḥi aña kıyās olma. Ve bundan taḥdīs-i ni'met vardır. Zīrā enbiyā ve evliyā da'vādan meşūn ve maḥfūzlardır. Ve bir nesnenūn ki delili gün gibi rüşen ola. 'Ayn-ı ḥākikat olduğı lā-raybdur. Ve'llāhül hādī ilā tarīki'l ḥākika-65A-

O bādām bağçesini varmadın seyrān itdüm.

Ya'ni şüret-i insāniyyede te'ayyün bulmazdan mükaddem çeşm-i rüh ile 'ālem-i cesedūn aḥvālini muṭālā'a kıldum. Nitekim Allāh Te'ālā cemī'-i eşyayı mine'l-ezel ile'l-ebed def'aten, vaḥideten müşāhede kıılır. Pes rüh-ı külliye eger kendi aḥvālini ve eger sā'ir eşyānuñ aḥvālini kable'l-vuḳū' muṭālā'a kıılmak müseyyerdür. Zīrā külliyeti cihetiyle kable tesviyeti'l-mizāci'l-'unşuru mevcüddur. Anuñçün vaḳti't-tesvive ḥāzır ve müşāhid ve ba'del-mufarākā daḥi bedenini mürākıb ve salāt-ı cenāzesinde ḥuzzāre müşārikdür; anuñçün sācid ü mescüddür. Ervāḥ-ı cüz'iyet ise

²⁵⁷ "Attığında sen atmadın fakat Allah attı." Kur'an-ı Kerim, Enfal Sürresi, 8/17

h̄īyn-i tesviyede maḥlūkadur. Bundan zāhir olur ki yevm-i miṣākda “elestü bi-Rabbiküm”de muḥāṭab olan ervāḥ-ı kümmeldür ki bi'l-fi'l vücūd-ı ḥaḳīḳi ile mevcūd idiler. Sā'ir ervāḥ-ı cüz'iyeye ise bi-tarīḳi't-temeṣṣül ḥāzır idi. Ve-le'in süllem-i tesviye-i mezkûre katına dek ihtifâden ḥālî degüldür. Ki ol ihtifâ anları ḥükm-i 'ademde kılmışdı. Ervāḥ-ı külliye-i kümmelde ise 'alâ'd-devām kemâl-i zuhūr var idi. Ve ihtifâdan murād 'ademden ihtirâzdur. Zîrâ tecellî-i vücūd-ı ademe münkalib olmak müḥâldür. Ve her mevṫına göre rûḥda seyr ü müşâhede vardır. Egerçi ki muṫlakâ müteḥayyız degüldür. Belki anuñ teḥayyüzü teḥayyüz-i bedene tâbi'dür. Zîrâ bedenüñ şüretiyle müṣavverdür. Ve gâḥ olur ki bi-ḥasebi'l a'mâl-i tâhir-i aḥḍar ve ḡayri şüretde daḥi temeṣṣül ider. Pes, ol temeṣṣül şıfat-ı ḡâlibe i'tibâriyladur. Yoḥsa tenâsuḥ tarīḳıyla degüldür.

Zîrâ insân ism-i câmi'i mazhar olmaḡla eṣyâ şüretiyle temeṣṣüle kâdirdür. Baḡce didüḡi vücūdât-ı keṣîre i'tibâriyladur. Ve illâ 'ayn-i vâḥide ṣecere-i vâḥide -65B-gibidür. Ve câ'izdür ki ṣecere-i kebîre keṣret-i aḡṣân ve evrâḳ ḥasebiyle bir baḡce ḥükminde olduḡi gibi. Vücūd-ı insânî daḥi keṣret-i kuvâ ve cevâriḥ ile. Ve cevdet-i keṣîre ḥükminde olına. Ve bundan seyr iden çeṣm-i Muḥammedî'dür ki her rûḥda idâ' olunmuş ḥaṣṣa-i mu'ayyenedür. Pes, çeṣm-i Muḥammedî te'ayyün-i maḥṣûşına gelince dideḥâ-yı enbiyâ ve evliyâdan 'âlem-i beṣeriyeti seyr eyledi. Ve ḳable'l-enbiyâ daḥi bi'l-fi'l Nübüvvetle muttasıf olmaḡla 'âlem-i mezkûr muṫâlâ'a kıldı. Ve cüz'inüñ ḳıyâmı külli ile olmaḡın cüz'inüñ her ḥālî külliye muzâf oldu.

Nitekim Şeyḥ Ebu Yezidü'l-Bestâmî -kuddise sırruḥ- buyururlar ki: “Cemî-i enbiyâ benüm taḥte'l-livâmda maḥşûrlardur, maḳṣûd-ı metbû'unuñ taḥte'l-livâsıdır. Velâkin metbû'a ziyâde ihtişâşından ḥaṣri kendi taḥte'l-livâsında olmaḡa nisbet itdi.

El-ḥâşıl ervāḥ-ı külliye-i kümmel muṫlakâ seyre kâdirlerdür. Gerek seyr iden anlaruñ dide-i ḥaḳīḳat-binleri ola. Ve gerek metbu'laruñ didesiyle idrâk ideler. Ba'de zâ ma'lûm ola ki bu seyre seyr-i beyṫ dirler. Ḥaḳīḳat-i seyr bādâm baḡcesine bi'l-fi'l duḡulle olur ki te'ayyün-ı beṣeriye meḳkûfdur. Zîrâ seyrdan murād taḥṣîl-i

ma' rifetdür. Ma' rifeti-i kâmile ise bu nişâ'enûn vücûdına menûtdür. Anuñçün ism-i Muhammed bu nişâ'ede ıtlâk olındı. Zîrâ haqîkat-i maħmüdiyyet bi'l-fi'1 eķvâl-i şâduķa ve ef'âl-i şâliħa ve ahvâl-i müstekîme zuhûruna mevķufdur. Bu ise tamâm-ı nişâ'eden şoñradur. Egerçi ki kâmiller mâderleri velâdetinden muķaddem kâmillerden, gerek mâder-i karîb gerek mâder-i ba'îd. Zîrâ huşul için muħeyya olan nesne hâşıl gibidür. Ve ħarķ-ı 'âde tariķıyla daħi ba'zı cenînden şavt tesbîħ mesmu' olmuşdur. Egerçi ki henüz 'ayn-i ħârici ile mevcûd degûldür. Fa'rif cidden - 66A-

Bostancı baña eydür, "ne çok yolduñ ħozumı"

Bostâncıdan murâd evvelen bi'z-zâti baġbân-ı haqîkidür ki Allâh Te'âla'dur. Ve şâniyen ve bi'l-arz pîr-i tariķatdür ki mürebbi-yi etfâl-i tariķatdür. Anuñçün bādâmdan ceviz şûretine intikâl eyledi. Zîrâ şecere-i ceviz terbiye ve irşâd i'tibarıyla şûret-i insân-ı kâmildür; bādâm ma'rifet ve haqîkat i'tibarıyla olduġı gibi. Bu cihetdendür ki etfâlün cevze ta'alluķı bademe ta'alluķından ziyâdedür. Bundan fehîm olunur ki cevzden murâd umûr-ı tariķat ve andan hâşıl olan ahvâlidür ki, mertebe-i ma'rifet ve haqîkate göre bādâm ve üzümnden cevz mertebesidür. Velâkin tariķat vesile-i ma'rifet olmaġla ma'rifetden 'add olunub binâ'en 'alâ hâzâ ne çok yolduñ ħozumı didi.

Maķşûd-ı umûr tariķat ile per ü reş bulan kimsenûn keşret-i ma'ârif ve külliyyet ezvâķını beyân ve tevellün-i tecellîde olan merâtibini 'ayândur. Nitekim Ķur'an'da gelür: "Ve mâ ħalektü'l-cinne ve'l-inse illâ li-ya'budüne"²⁵⁸ Ya'ni 'ibâdet zıkr olunub ma'rifet murâd olındı. Zîrâ 'ibâdet ve ictihâd cesed ü kışrı ve ma'rifet ü zevķ, rûħ ve lübb gibidür. Ve bir nesnenûn ki cesed ü kışrı müstekmil olmasa aña rûħ nefħ olunmaz. Ve anda lübb zuhûr itmez. Fe-keyfe ki dühn zuhûr ide. Zîrâ dühn, lübb üzerine mevķuf ve lübb daħi kışre menût ve kışr-ı dâħil daħi kışr-ı ħârice merbûtdür. Anuñçün merâtib-i erba'a ki şeri'at ü tariķat ve ma'rifet ve haqîkatdür.

²⁵⁸ "İnsânları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." Ķur'an-ı Kerim, Zariyat Sûresi, 51/56

Biribirine mürtebi'dür yeşil cevzün tabakât-ı erba'î biribirini müstelzim olduğu gibi. Pes, herkesün ma'rifeti umûr-i tarîkatde ictihâdına göredür. Ve ol ki bi-ictihâd ola. Anuñ ma'ârifine ma'ârif-i şeytâniyye dirler.-66B-Yoḥsa ḥakâ'ik-ı Raḥmâniyye dimezler. Zîrâ ḥakâ'ik didükleri şerâyi' ve aḥkâmdan müstenbi'dür. Bir maḥâlde şerâyi' ve aḥkâm olmaya anda ḥakâ'ik daḥi olmaz şir olmayan yirde semen ü zebd olmaduḡı gibi. Ve çün şecere-i cevz şüret-i mürşid-i kâmil oldu. Rû'yâda daḥi görinse anuñla ta'bir olındı. Meger ki göğünden maḳlû' veyahûd cevvi-i hevâda bi-aşl görine. Ve bu şüretde şeri'at ve tarîkatde şebâtı olmayan müdde-i şeyḫ ile ta'bir olunur. Ya'ni ol maḳûle olan gerçi şeyḫ şüretindedür. Velâkin ḥarâb ve bi-esâsdur; aşırımızda olan müteşeyyiḫa gibi. Pes, bunlar cevz ağacı şüretinde zehir ağacı olurlar.

Nitekim Âdem -'aleyhi's-selâm- dâne-i kendümden tenâvül idüb arza iḥbât olınduḡda ḳay idüb anuñ ḳay'inden zehir ağacı bitdi ki maḳşûd-ı celâl şarfdur. Zîrâ zehr insânı ihlâk itdüḡi gibi. Celâl-i şırfe mazḫar olan şeyḫ daḥi sâliki ifsâd ider. Ve intifa'-ı tazarrûra mübeddel olur. Ve bunlara zûnât-i ḥaḳîkiyye dirler ki kendileri sifâḥ-ı ma'nevîden tevellüd itdükleri içün erhâm-ı isti'dâtı ifsâd idüb ḥâşıl olan evlâd-ı ma'neviyye daḥi hâlik olurlar. Zîrâ evlad-ı rişde degül belki evlâd-ı zinâdur. Pes, anlara irtibât idenler cevz bi-maḡzdan ta'm-ı bādâm taleb itmiş olurlar Anuñçün 'âkıbet bi-mezâḳ ḳalurlar.

Ba'de zâ cevz ile bādâmün bir farkı budur ki ceviz müdevverdür. Ve sülûk daḥi devridür. Nitekim Ḥaremu'llâh'da tavâf aña dâ'irdür. Zîrâ hareket-i müsteḫlede vüşül ve ḳurb yokdur; belki firâḳ ve bu'd vardur. Vuşül odur ki mebde' ve ma'âd mütteḫadda ola; mülteḳâ-yı dâ'ire gibi. Çün sâlik sulûkünde keyfiyyet-i zâ'ide ile geldüḡi yola döne aña devr dirler. Zîrâ fi'l-cümle ihtilâf-i keyfiyyet müşahḫih devr olmaḡda kâfidür -67A- Naziri Mekke-i Mükerrreme'den Mısr'a ve yine Mısr'dan, Şâm cânibinden Mekke'ye 'avdetdür. Zîrâ Mısr ve Şâm miyânında tefâvüt olan tarîḳ-ı cüz'iyedür.

Ma' a hāzā üslüb-ı mezkûr üzere 'avdet itmek taraf-ı şark ü garbı müstemildür. Zîrâ, Şâm şarkî, Mısr garbîdur. Pes, rûhuñ cesede ta'allûkı cānib-i garba sefer ve yine fenâ-fi'llâh ile Hakk'a rucû' u taraf-ı şarka 'azîmet gibidür ki biri istitâr ve biri tecellî hâlidür. Ve bir farkı dağı budur ki şecere-i cevzün sāyesi şekîldür. Zîrâ mertebe-i mücâhededür. Ve şecere-i bādāmün zıllı hafîfdür. Zîrâ derece-i müşâhededür. Pes herkes sāye-i mürşid-i kāmile dāhil olamaz; zîrâ dimāğ-ı tabi' ata andan şudâ' hâşıl olur. Ve şekîl ve mâlih nesnelereñ hıkkatinden murād ilâhî def'-i 'uzvunât-ı arz ve hevâdur. Egerçi ki ekşer-i nâsa göre meçhûldur. Anuñçün muvâfık tab'ı olmayan eşyâdan teneffür iderler.

Fehm eyle ki eger rahm-ı mâderde 'ufûnet olmasa anda veled tekevvün eylemez. Binâ'en 'alâ hāzā insân-ı kāmilün zāhire müte'allık olan mertebesi her cesed ki mürr ü şekîldür. Lâkin bâtına müte'allık olan hâleti hulûv-ı hafîfdür. Allâh Te'âlâ ise devâ-yı mürr olan nesnelere vuzu' itmişdür. Pes, cevzün şemeresin taleb idenler sāyesinün 'ufûnetine tahammul itmek lâzım olduğu gibi mürşid-i kāmilden dağı müntefi' olmak isteyenler teklîf itdüğü meşâkka şabr itmek lâzımdur. Zîrâ meşâkka-ı ve metâ'ib-ı tarîk ve sâ'il-i ma'rifet ve esbâb-ı hikem ve hakîkatdür.

Ve bundan fehm olındı ki şecere-i bādāmün evvel ve āhiri kabul ve şecere-i cevzün evveli redd ve āhiri kabûldür. Anuñçün cevz yeşil iken ekl olunmaz, meger mu'älece ile ola. Ve bu dağı havşale-i idrâke gençâyiş bulduğuna mertebe-i şeri'at ve tarîkat nefsi insâne mürredür.-67B-Zîrâ tekâlifden 'ibâretdür. Nitekim mertebe-i ma'rifet ve hakîkat-i hulûdur. Zîrâ ezvâka dâ'irdür. Meger ki mertebe-i ülâda hulûv olmak tezkire-i nefsi idene göre ola.

El-hâşıl nefsi müzekki ve mu'tahhar olsa ta'âtı ve 'ibâdet aña hulûv olur. Zîrâ her şuret-i tâ'atda bir tecellî ile mükerrerem olur. Anuñçün dimişlerdür ki tecelliyât-ı şuhûdiyye, tecelliyât-ı vücûdiyye üzerine mevkuftur. Zîrâ âyînesiz tecellî olmaz. Gerek tecellî-i ef'âl ve gerek gayr-i tecelliyât ve mısrâ'-ı mezkûrde işâret vardır ki, mertebe-i şeri'at kesbi 'abdde nâzır ve mertebe-i ma'rifet vehbi Mevlâya

dâ'irdür. Nitekim Tenzil'de gelür: "Ve't-teku'llâhe ve yû'allimükümü'llâh"²⁵⁹ Ve hadîş-i şerîfde gelür: "Men 'amile bimâ âlime ve'r-refahu'llâhi 'ilme mâlem ya'lem."²⁶⁰ Fa'lem ve zâlike ve'llâhu a'lem

O baña uğrı didi, ben oña bühtân itdüm

Buhtânun ma'nası işlemediği nesneyi işledi demekdür. Uğrılıktan murâd şecere-i bādâm ve cevzden üzüm ve kûvz cem' itdügidür. Uğrı şüretinde olmağla uğrı didi. Ya'ni sârik serikayı hufyeten itdügi gibi sâlik daği ma'ârif ve haqâ'ıkı nihânı ahz ider. Anuñçün vahy didiler. Zîrâ, vahy ma'nâ-yı hafîyi kalbe ilkâ itmekdür.

El-hâşıl ol nesne ki kalb ü rûha dâ'irdür. Hafîdür ki 'âlem-i melekütdendür. Bundan işâret vardur ki cemi'-i te'ayyünât ve cümle kâ'inât-ı eşcâr-ı fevâkih gibi. İltikât-ı me'âni ve içtinâ-i haqâ'ıka şâlihüdür. Nitekim Qur'ân'da gelür: "Ve 'alleme Âdeme'l-esmâ'e"²⁶¹ Ya'ni Âdem -'aleyhi's-selâm-şol esmâ-i ilâhiyye'yi ta'lîm itdügi andan ekvân-ı halk olındı. Pes, cemi'-i eşyâ ol esmânun mezâhiri oldı. Ve Âdem'e esmâ-i lafzıyye ve haqâ'ık-ı zâtiyyesi ile ta'lîm olındı. Anuñçün umûr-ı mütecelliyeden bir nesnenün sırrı kalmadı ki anuñ nakd-i ma'rifeti keyyis-i idrâk-ı Âdem'de dâhil olmaya. -68A-Zîrâ mertebe-i tecellide mechül ve mübhem nesne olmaz. Meger ehlinün gayriye göre ola; haqâ'ık-ı müteşâbihât ve muqatta'ât gibi. Ve kalem-i a'lâ halk olındukda anuñ üçyüz altmış şıkkı var idi. Ki her şıkkı ile levh-i mahfûza üç yüz almış 'ilmi resm eyledi. Ki cümlesine 'ilm-i mâ-yekün dirlerdi. Ve insân-ı kâmil bu 'ulûm-ı celîleye mazhar olmağla üç yüz altmış biñ 'âlemi seyr ile şeref-yâb oldı. Ve bu 'ulûm ve'avâlimün mâverâsı âlem-i hayretdür ki hadd-i mümteni'âtda dâhildür. Nitekim hadîşde gelür: "Ev iste'sertü bihi fî 'ilmüke."²⁶² Ve kezâlik ben aña bühtân itdüm didügi daği şüret-i bühtândan olmağladur. Ya'ni uğurleyn sensin ben degülüm didim. Bu söz ise min vech haqdur,

²⁵⁹ "Allah'tan korkun ki Allah size öğretsin." Kur'ân-ı Kerim, Bakara Sûresi, 2/282

²⁶⁰ "Bildiği ile amel eden kimseyi Allah bilmediği ilme yükseltir."

Hadis-i Şerif Ebu Naim (Encs'dcn)

²⁶¹ "Adem' bütün isimleri öğretti." Kur'ân-ı Kerim, Bakara Sûresi, 2/30

²⁶² "Senin ilminden onu tercih etme isteğim." Hadis-i Şerif, Ahmed Bin Hambel, 456

zîrâ gerçi ‘abd-ı mahall kesb olmağla mertebe-i farkda uğurleyin odur. Fe-emmâ iğdâr ve temkin-i Hâk’ dan hâşıl .olub Hâk şüret-i ‘abde zuhûr itmeğle mertebe-i cemî’ de uğurleyin odur. Ve bir nesne ki fi’l-ğakîka Hâkğ’a müzâfdur. ‘Abdde izâfetde zeneb-i vücûda işâretdür. Nitekim “fa’lem ennehu lâ ilâ illâllâhü” didi. Ya’ni ‘ilmî habîbe isnâd eyleyüb vücûdu-ı mütevvihim işbât eyledi.

Ma’a hâzâ ‘âlem-i ħakîkî kendi idi. Anuñçün ve “estağfirü li-zenbike” dedi. Ya’ni ‘ilmi saña nisbet itdügümüz zenb-i vücûddan mağdûd olmağla vücûd-ı mütevehimi vücûd-ı ħakîkî ile setr eyle. Ve ‘âlem-i cem’ de her nesneyi Hâkğ’a müzâf kıll; ħuşusan nisbet-i ‘âlemden fenâ-i külli bul. Zîrâ ihâm-ı şirketden ħâli degüldür. Anuñçün “el’ilmü ħicâbü” didiler. Zîrâ zât üzerine vaşf-ı zâyiddür. Ve vaşfuñ zâtta ħükmü yokdur. Ve illâ maħkûm-ı ‘aliye olmak lâzım gelür. Ve bu maħâm fi’l-cümle üşniniyyet iktizâ itmekle o baña ve ben aña didi. Zîrâ maħâm-ı vahdete câmı ve mecni ve câm’ ve mecmû’ emr-i aħiddür. Ve sırr-ı ehâdiyyet fehm-i ‘akıldan ħâricdür. Belki keşf-i zâtiyye muħtaçdur ve insânda şüret-i -68B- ilâhiye üzerine ħalk olınmağla gerçi vüs’at-ı dâ’ire vardur. Velâkin herkesde ħākā’ik-i esmâ bi’l-fi’l vücûd-pezir degüldür. Tâ ki ol vüs’at ile müħit ola. Ve Ķur’ân’da gelür: “Ve mâ ütîtüm mine’l-‘ilmi illâ ħalîla”²⁶³ Maħşûd herkesün ‘ilmi vüs’at-ı isti’dâdı ħadar olduğın i’lâmıdır. Pes’ilm vardur ki heft derya gibidür. Ve ‘ilm vardur ki ħatre mişâldür. Ve ‘ilm-i ilâhi nisbetden ħâricdür.

Sü’âl olıursa ki arz ü semâ daħi şüret-i İlâhiyye üzerinedür. Zîrâ ‘âlem-i ekberdür. Böyle iken ‘âlem-i aşğar olan insândaki vüs’at anda yokdur.

Cevâb budur ki gerçi ħarekât-ı felekiyye ki peder ve ‘ânâşır-ı ħabile ki mâder mertebesidür. Ve insân bu ikinün mecmû’ indan ħalk olunub şüret-i zâhirde anlardan aşğardur. Nitekim Ķur’ân’da gelür: “Le-ħalku’s-semâvâti ve’l-arzi ekberü min ħalki’n-nâsi.”²⁶⁴ Velâkin insânda sırr-ı İlâhi vardur ki peder ve mâderinde yokdur. Bu cihetdendür ki Fahr-i kâ’inât-‘aleyhi ekmelüt’ tahiyyât-cümle enbiyâdan

²⁶³ “Sizce ilimden pek az şey verilmiştir.” Ķur’ân-ı Kerim, İsra Sûresi, 17/85

²⁶⁴ “Elbette göklere ve yeri yaratmak insanları yaratmaktan daha büyük bir şeydir.”

Ķur’ân-ı Kerim, Mü’min Sûresi, 40/57

-‘ aleyhimü’s -selām- efdāl oldu. Zîrâ her birinde cilveger olan sırr-ı ilâhî’den mâ’ adâ emr-i zâhidle daği şeref-yâb oldu. Ve bunda vâhidüñ cemâ’ at üzerine emr-i zâ’idle rüçhâni sırr vardur. Gerçi fî’l-ḥaḳîka emr-i zâ’id yokdur. Meşela imâm ve müḳtedinüñ her biri “alâ ḥıdat şaffe” i‘tibâr olunur. Ve imâmuñ cemâ’ at üzerine rüçhâni şüret-i tekaddümidür ki imâmda keyfiyyet-i zâ’idedür. Ve illâ cümlesi şaff-ı vahiddür. Ve Rasûlu’llâh’uñ -şalla’llâhü ‘aleyhi ve sellem- rü’yeti ile imtiyâzi daği keyfiyyet-i zâ’ide ḥasebiyledür, ki ol keyfiyyet-i ziyâde vuzûḥ ve zuḥûrdur ki başarla idrâke râci’ dur. Ve illâ cümle-i enbiyâ başiretle idrâkde müştarekeldür. Pes, kelîm ki Ḥazret-i Mûsâ’dur-‘aliyi’s-selâm- maḳâm-ı semâ ihtîşâsı rü’yet-i ḳalbiyyesini münâfi degüldür. Anuñçün vaḳt-i ḥurûrda müşâhade cemâl ve ru’yet-i zi’l-celâl ḥâşıl oldu. Ve zâhirüñ iztirâbı bâṭınuñ şebatına mâni’ olmadı, -69A-

Bir öküzli tatar dir boğazladuñ kızumu

Öküzden murâd bakara ṭabi’atıdır. Nitekim Ḳur’ân’da gelür: “İnne’llâhe ye’mürüküm en tezbeḥü bakaratın”²⁶⁵ Tâtârdan murâd nefsi-ı emmâredür ki ṭâ’ife-i Tâtâr gibi yağma-gerdür. Ya’ni Tâtâr nehb-i emvâl ve nufûs itdügi gibi. Nefs-i emmâre daği nehb-i a’mâl ve aḥvâl eyler. Zîrâ arz-ı vücûdda kıral ta’bîr itdükleri re’s-i kefere gibidür. Ve ṭabi’at fî’l-ḥaḳîka merkeb-i nefsi-ı emmâredür. Anuñçün riyâzat ile ṭabi’at za’if olsa nefsi-ı emmâre mefâside ve mükâbiḥa yol bulmaz. Ol daği hevâsını icra yüzinden za’if olur. Ve ekl ü şürbüñ ḥaḳîkatinde mebd’i nefsi-ı nebâtıdur. Nitekim ḥiss ü hareket mebd’i nefsi-ı hayvânî ve tedbîr ve taşarrufuñ menşe’i nefsi-ı insânîdur. Ve kızu ki koyundan kızısıdur. Murâd-ı veled nefsi-ı emmâredür ki hevâdur. Zîrâ hevâ-i nefsüñ eşeridür; veled validüñ eşeri olduğı gibi. Pes kızu ta’bîri veled olmak i‘tibârıyladur muṭlaḳa. Nitekim lisân-ı Türki’de evlâd-ı insândan kızu ve yuvrı ile ta’bîr iderler. Lâkin bunda şıgar ve zayıf mu‘teberdür, hevâda degül. Ve hevâyı boğazlamak riyâzat ve mücâhede ile eşerini izâledür. Ve ilâ

²⁶⁵ “Allah sizden bir inek kesmenizi istiyor.”Kur’ân-ı Kerim, Bakara Sûresi, 2/67

bâtıldan daği hevâ ile ta'bir olunur. Nitekim Qur'an'da gelür : "Efera eyte meni't-tehaze ilâhehu hevâhü"²⁶⁶Anuñcün bir kimse rü'yada ,ilâhı katl itmek zebh-i hevâyla ta'bir olunur. Velâkin cenâb-ı risalete müte'allik görinen teğayyirât-ı bedeniyye şeri'atine dâ'irdür. Meyyit ve yâ kusec veya tavîlî'l-kadd veya hilye-i şerîflerine mühâlif gayri şekl üzere görünmek gibi. Ve bir sâlik rü'yada a'mâ görünmek haqîkâta nâzırdur. Zîrâ 'ayn-i yümnâ âhiret ve yûsra dünyâdur ki ikisinden daği a'mâ olmaduğça cemâl-i haqîkat görünmez. Ve bunda nefis ve tabi'at ve hevâyı cem' idüb nefsüñ kâ'id-i -69B-tabi'at olduğına işâret eyledi; râkib ve merküb gibi.

Ve fi'l-i ehl-i riyâzat ve mücâhedeye remz eyledüğü zebh-i hevâ ve izâle-i shevâtdur ki bundan rûh-ı 'ulvî mahzûf ve nefis ü tabi'at-i süfliyye müte'ellim ve münfa'ildür. Ve nefsi qurbân itmek didükleri fi'l-haqîka budur. Zîrâ bu taqarrub ile kalb ve rûha hayât-ı tayyibe-i bâkiye vardır. Ve bundan mevt bir olduğu fehm olundu ki mevt-i nefsdür. Ve mevt-i nefse mevte-i üla dirler. Bâki mevt şüretinde olan mücerred intikâldür. Ya'ni bir hâneden bir hâneye göçmek gibidür ki bu göçmekden göç şâhibine mevt lâzım gelmez. Ve dünyada olan gümüm humûmun cümlesi mevt hükmindeür. Egerçi ki cüz'iyet tarîkıyledür. Zîrâ külliyyet-i nefsüñ 'an aşluhâ inkılâ'ı ve esâsıñ inhidâmıdır. Pes mevt-i a'zamuñ 'azmi gümüm ve humûmdan kıyâs olma .

Dikilmedük bağçenüñ bitmedük nârın yidüm

Ya'ni bağçe-i ma'rifetüñ hâricde âşarı meşhûde ve eşcârı mağrûse degül. Ve enârı sâ'ir hissi olan bağçelerüñ âşârları gibi bitmiş degül iken anı elsüz kıopardum ve bî-leb ve dehân yedüm. Maqşûd-ı zikr olınan bādâm ve cevz ve üzüm ve erik ve emsâli haqâ'ik-i mühtelife ile bilâ keyfiyyet-i telezzüz-i cândur. Nitekim enârüñ dâneleri aña işâret eyler. Pes, nefis-i enâr daği ol bağçe meyvelerine dâhil oldu.

El-hâşıl bağçe-i ma'rifetüñ yalnız bir meyveye ihtişâşı yokdur. Belki anda küll-i fevâki mevcûddur ki her birinde bir lezzet-i maşşûşa ve bir halet-i ma'küle vardır. Zîrâ mâhiyyât ve haqâ'ikte olan tevâfüt-i lezzetde olan tefâvüti iktizâ

²⁶⁶ "Nefsini ilah edincini gördün mü?" Kur'an-ı Kerim, Casiye Sûresi, 45/23

itmışdür Egerçi ki aşlında bir nūvâtden nâbit ve cem'-i keşret ol vahdetde mūndericdür; agşân ve evrâk nevât-i şecerede mūnderic olduğu gibi. Ve bunda yedüm didügi lezzete işâretdür ki -70A-zât-1 ve şifâtun her bir hasebiyle olan hâletdür. Nitekim hadîşde gelür: “Ve es'elūke lezzete'n-nazaru ilâ vecheke'l-kerîmi ebeden, dâ' imen, sermeden ve illâ fenâ'î”²⁶⁷ külli ki zât-1 şırf hasebiyle olan hâletdür anda lezzet ve ekl ü şürb olmaz. Ve bunda “ebeytü 'inde Rabbî yu'çımüni ve yeskîni” sırrına daği remz vardur. Anuñçün maqâmı 'indiyyetde nice haqâ'îk ve me'ârif ile telezzüzlerinden mâ'ada bağce-i biheştün meyvelerinden huşuşan ki 'anâkıyd-ı a'nâbı daği iktitâf iderlerdi. Nitekim taşhîh-i maqâm tevekkül idenlere bilâ-sebeb ma'hūd mā'ide-i semâviyye nuzül ider. Ve rızk-ı şüride daği ihtiyac ve müzâyıka görmezler.

Yükler ile götürdüm toyurmadum özümü

Bundan keşret ma'ârif ve tecelliyâta işâret vardur. Toyurmadum işbâ' iledür : açlık muqâbelesinden müsta'meldür. Üz kaşırıladur aşlında nefsi nebâtidür ki nemâde ekl ü şurba muhtacdur. Burada murâd zât ve rûh-ı insânîdür ki mağalli ma'ârifdür. Anuñçün rûhı ma'rifetle taħliye dirler. Ya'ni bağce-i ma'rifetün ve “hameleha'l-insân” mücibince nice yükler haqâ'îk götürmüş iken yine cânım aña toymadı. Zîrâ “kul Rabbî zidnî 'ilmen” vefkınca tecelliyât-ı 'ilme nihâyet yokdur. Bunda mezîd-i isti'dâda remz vardur. Zîrâ egerçi nâkışü'l-isti'dâd olan sâlike bi-hasebi'l-meşreb reyyi gelür. Fe-emmâ kâmilü'l-isti'dâd olan ebedi müte'attışdür, Anuñçün doymaz ve çanmaz.

El-hâşıl Allâh Te'âlâ vasi'a olmağla tecelliyâtı daği vâsi'a ve zâtı bî-nihâ'î olmağla âşâr-ı şifâtı daği bî-ğayedür. Pes rahmeti vâsi'ayı tazâyîk itmek kuşur isti'dâdındandır. Ve ba'zı maqâmatda vukıfda seyr fi'llâha nihâyet bulmak lâzım gelmez. Zîrâ vukıf külliyyete göredür. Ki külliyyât munhaşıra ve mağdudadır. Nitekim

²⁶⁷“Edcibi, devamlı, sürekli kerim olan şerfli yüzüne nazar etme lezzetini senden istiyorum.”
Hadis-i Şcrif

bir pâdişâh-70B- ekâlim-i maḥdûddan ḥâric degül iken beher yevm-i ‘ilme seyri mütekâşir olmaḥdadur. Zîrâ “Küllü yevme hüve fi-şe’n” muḥtezâsınca her göz şü’ünât-ı muḥtelife itmektedir kiher birine ta’alluḥ iden ‘ilme ‘ilm-i cedîd dirler. Mertebe-i hevâda ḥavâdişe nihâyet olmayacak. Mertebe-i ḥaḳîkatde ḥaḳâ’ika nihâyet olurdu. Zâhir nesne bâtınun ūnvâmı ve şüret-ima’nânun vesilesiyledür. Anuñcün bu dergâh bir nihâyettir ki sery ile tamâm olmaz. Ve Qur’an’da ki: “Ve mâ ütütüm mine’l-ilmî illâ ḳalîlen”²⁶⁸ gelür. Aña müte’allık olan cevâb güzer itmişdür.

El-ḥâşıl bu ḳılliyetden murâd insân anuñ ḥamline müste’idd ve istiḳlâl ve ref’ine müḥîḳ olduḡı mertebedür ki mâverasını hamle ḫâkati yoḡdur. Ve bu ‘ilm egerçi ki bî-nihâye ve keşîrdür. Velâkin ‘ilm-i Ḥâlîḳ’a göre heft deryadan yek ḳatre gibidür. Ve ‘ilmde zamân-ı risâlete göre ‘ilm-i aḫḳâm daḫi daḫildür. Pes: “Ve ḳul! Rabbî zidnî ‘ilmen”²⁶⁹ ve fehmen” naşşında ‘ilm-i aḫḳâmın istizâdesi daḫi vardur. Bu a’şârda ḫalîb-i tefşîl gibi. Zîrâ ekşer-i nâsa göre olan ‘ilm-i içmâlîdür tafşîlî degül. Ve aḫḳâm ziyâde olduḡça ḥaḳâ’ik daḫi ziyâde olduḡı gibi. İcmâl daḫi tafşîle mü’eddi olduḡça ‘ilm ziyâde olur. Ve her bir ‘ilm “min ḥayşü hüve” kemâl-i maḫzudur. Egerçi ki müte’allıkâtı ḥasebiyle biri birine nisbet kâmil ve ekmeldür dirler; ‘ilm-i zâhir ve ‘ilm-i bâtın gibi. Ve ‘ilm-i naḫv ve ‘ilm-i kelâm daḫi buña ḳıyâs olına. Zîrâ ‘ilm-i naḫv lisâm ḫaḫâdan ḫıfz ve ‘ilm-i kelâm cenâmı zeygden şiyânet itmesiyle birbirine izâfetle ḳısr ve lübb menzilesindedür. Ve ‘ilm-i zâhire daḫil itmek cehl-i maḫzudur. Belki Fe-ferrü ila’llâhda firarla maḫşûd-ı cihetden ‘ilm-i firardur. Gerek ol ‘ilm, aḫḳâma ta’alluḥ itsun ve gerek ḥaḳâ’ika. Pes ‘ilm-i mutlakâ şıfat-ı şerîfedür. Zîrâ tû’t-i ilâhîdür. -71A-

Egrilmedük ipliḡi üstâz cüllâhe virdüm

Üstâz yumak iderken ben ḫoş geydüm bezimi

Ma’lûm ola ki bezden murâd libâs-ı şıddıḳıyyetdür ki fi’l-ḥaḳîḳate libâs-i Meryem’dür-‘aleyhe’s-selâm- Zîrâ anuñ ḫaḳḳında Qur’an’da gelür: “Ve ümmühü

²⁶⁸ “Sizce ilminden pek az bir şey verilmiştir.” Kur’an-ı Kerim, İsrâ Sûresi, 17/85

²⁶⁹ “De ki; Rabbim ilmimi ve anlayışımı artır.” Kur’an-ı Kerim, Taha Sûresi, 20/114

şiddikātün”²⁷⁰ Meryem’den murād nefis-i muṭma’innedür. Zîrâ nefis-i insân muṭme’inne olmaduḡça libās-ı şidduḡıyyet ile telebbüs ve ḡamiş-ı ekmeliyyet ile teḡammuşa müste’hile olmaz. İşte bu münâsebet-i tâmmeye ile libās-ı Meryem’dür dinildi. Ve illâ libās-ı Ebi Bekr -radıya’llâhu’an-ı olduḡı daḡı rüşendür. Hâzret-i ‘Âli-kerreme’llâhu veche- ḡasem idüb “tesmiye-i şiddik semâvidür” dirdi. Ya’ni Meryem’e cânib-i Hâḡ’dan “şidduḡa” dinilduḡı gibi Ebi Bekr’e daḡı “şiddik” dinildi. Ve zıkr olınan bezûn huşuli müḡaddem iplik ve yumak olmaḡa muhtacdur ki iplik tefriḡa ve yumak cemiiyyet şüretidür. Pes, tefriḡa ḡâlî sâlikün üstâza ya’ni mürşid-i kâmile müḡarenetinden evvel olan ḡâlidür ki fark ḡicâbdur ve yumak ba’de’l-muḡârene olan ḡâlidür ki cem’-i keşfdür. Anuñcün yumak olmaḡı üstâza nisbet eyledi.

Zîrâ bilâ-şoḡbete cemiiyyet-i dil bulmak keşf-i şaḡiḡ ehli olmak nadirdür. Bundan maḡşud budur ki sulûkumda ḡâlim perişan ve ‘âlemi cemiiyyetden henüz nâm ü nişân yoḡıken berâ-yı cemiiyyet dil-i insân-ı kâmil ve mürşid-i ḡaḡiḡiye mukârenet eyledüm. Ve ol daḡı benim ıslâḡ-ı ḡâlîme meşḡul ve tefriḡamı cem’a işâle müteveccih iken kemâl-i isti’âdum olduḡı cihetden kârum ve sâ’il ve esbâb visâḡına ḡalmayub teshîl ehli ile müyesser oldı. Ve netice-i ḡaḡiḡat zuḡur buldı ve çok çok içtiḡâda ḡâcet ḡalmadı: “zâlike faḡlu’llâhi yû’tihî -71B- men yeşâ’ü”²⁷¹ Bundan fehmi olınur ki ḡalbi rusûmdan ve iḡbâl-i ilâhiden ḡâlî olan sâlik sâ’ir ehli-i te’alluḡât gibi zahmet ve ta’b ḡapılmayub zamân-ı ḡâlîde merteye-i şidduḡıyyete ve maḡâm-ı ‘indiiyyete vâşıl ve nâ’il olur. Egerḡi ki kemâl-i cem’ ve farkuñ huşuli kırḡ sene mürürüne menûtdur. Ehl-i cezbe ile sâ’irün farkı vardur ve bu ḡabildendür ki niceler merzûkû’l-bidâye ve’n-nihâye ve ba’zıları mahrûmu’l-bidâye merzûkû’n-nihâye oldılar. Ve şımf-ı şâni daḡı bi-hasebi’l-isti’âd kimi zamân-ı ḡâlîde ve kimi müddet-i tavîlede şeref-i vuşul buldılar. İbrâḡim bin Edhem ve Ebü Yezid Bestâmî ve ḡayrileri gibi. Ki bunlar ḡarîḡat-i Hâḡ’da müḡâsât meşâḡḡ-ı keşire itdiler ve âḡir

²⁷⁰ “Onun amcsi doḡrulayan kişiydi.”Kur’ân-ı Kerim, Maidc Sûresi, 5/75

²⁷¹ “Bu Allah’ın dilcediḡinc vercediḡi bir fazilettir.”Kur’ân-ı Kerim, Maidc Sûresi, 5/54

menzil-i murāda yitdiler. Ba' de zā beyt-i mezkūrede bundan ğayri vech ve te'vīl daħi Nāzım'uñ-ķuddise sırruh-"Çıkdım erik dalına" nazmınuñ Őerħinde mūbeyyen-dür. Oraya nazar olına.

El-ħāşıl müste'idd ve ğayr-ı müte'addidūñ miyanında fark olınuđu ğibi mürşid-i kāmıl nākıšanuñ miyanuñda daħi fark vardur. Ğuşuşān ki ehl-i da'vaya muķarenetden ğurūrdan ğayrı nesne ħāşıl olmaz. Pes, sālīke vācibdür ki ve "kūnū ma'a's-şādūķıyn" mūcibince ehl-i şıdķa mülāzemet eyliye. Tā ki Őoħbet-i ħaķķaniye yüzinden derece-i şıddūķıyyete vazı' ķadem ide.

Bir 'ayyar uğrı ile ortakluğa barışdum

Üç ol alur bir virmez baña dir hey sözümi

'Ayyār lafz-ı 'Arabīdür; keşirū'l-mecī ve'z-zehāb ma'nāsına. Őoñra "uđrı"ya itlāķ olınuđı. Zīrā "uđrı"da mecī ve zehābuñ keşreti vardur. Burada murād zeki ve ħileķardur. Bunda işāret vardur ki cesed-i insān ki a'zā ve cevāriħ ve kuvā-yı nefsanıyyeyi müřtemildür. Ğaysü hüve 'ayyārdur. Ya'ni her cānibi ħareket-i keşire ehlidür. Ve sā'ir a'zā ve kuva uđrı ğibi, her biri -72A-muķtezā-yı cibilleti üzere mūdāħil Őehavāta ğirūb çıķub der-ķardur. Rūħ-ı insānī ise cesed-i mezkūrta ortakdur. Ya'ni rūħuñ cesede te'allūķı anuñla Őirkete delālet ider, ticāretde Őerīķler ğibi. Zīrā a'māl-i bedeniyye ki řavm ü selāvat ve cihād ve emşālidür. Ve a'māl-i nefsiyye ki tehammül-i ezā ve sabr ü rızā bi'l-ķalīl ve ķanā'at bi'l-mevcūd ve ħabşü'-n nefsi 'ani's-şekvā ve nazā'iridür. Bu cümleñüñ ħuşūli rūħ ve cesedūñ, iştirākine menūtdur. Pes, rūħdan cesede te'şirat nāzil ve cesedden daħi rūħa teraķķiyat řā'id olmak iştirāk-ı mezkūr üzerine mebni oldı. Velākin cesedūñ 'ālem-i mülk ve řürete teveccūhi ğālib ve taraf-ı ħiss ve Őehavata iltifātı keşir olmađla rūħa ħiřşesinde teđallüb idüb müzāħeme eyledi. Ve üç ħiřşeden aña bir ħiřşesin virmedi. Ve ħiřşesin talib-ķār olduķça aña 'itāb idüb "hey kiři! Bu ne?" dimekdür. "Bu söz midür" dedi. Ve üç ħiřşeden murād ħiss ü ħayāl ve 'aķldur; ki rūħuñ bu üçden ħiřşesi 'aķldur.

Çünkü cesed hiss ü hayâl ile ‘akla gâlib ola, rûh bilâ-hisse kalur. Zîrâ rûhuñ hazzı ‘akl-ı me‘âduñ âşârıdır ki umûr-ı ‘ulûviyye-i ruhâniyyedür.

Ve kezâlik merâtib-i ef‘âl ve şîfât-ı zâtdan rûhuñ naşibi zâtdur. Zîrâ ef‘al ve şîfât-ı keşrete dâ’ir ve zât ve vahdete nâzırdur. Pes cesed merâtib-i mezkûrede rûha muğâlibe idüb zâtı, sıfât ve ef‘âle idhâl itmekle vahdeti keşretde tağyîb idüb dâ’ima keşrete meşgûl olur. Ve bu cihetden rûh kendi naşîbinden hıramân bulur. Ve kezâlik riya ve sum‘a ve ihlâşdan behre-i rûh ihlâşdur; Velâkin cesedde nefsuñ terkîbi hasebiyle mülâhaza-i ağıyâr vâkı‘ olmağla cesed rûha bu huşûşda daği zûlm itdi. Anuñçün rûh daği gıdâ-yı ruhâniyeden mahrûm kaldı. -72B-

Ma‘lûm ola ki mevâlid-i şelâse ve ‘anâşır-ı erba‘anuñ zevâhir ve şuverî cesed ve nefsi hayvânîdür. Hazzı ve bevâtin ve hakâ’ıqı kalb ü rûh-ı insânînuñ naşîbidür. Rûhuñ merâtib-i şüvere nuzûli, şüverûñ merâtib-i hakîkate nerdübân olmasından ötürüdür. Yoğsa anuñla tekayyüd ve merâtib-i sâfilede vukûf içün degüldür. Pes, şol sâlikûñ ki nişâ’esinde hükmi vucûb-ı gâlib ola. Şüver ile tekayyüdden meşûn olur. Anuñ ki nihâdanda hükmi-ı imkân-ı gâlib ola.

Lâ-cerem, hisse tâbi‘ olmağla terakkiiden kalur. Ve her ‘aşırda sâlik-i evvel Kemyâbdur. Ve sâlik-i şâni daği tezkiye bulınca müddet-i tavîle mürşid-i kâmil elinden terbiyeye muhtaçdur. Anuñçün ekşeri vâkıf olmışlar ve vuşûlden mahrûm kalmışlardur. El-hâşıl yetmiş biñ hicâb ki kimi nûrânî ve kimi zûlmânîdür; bil-cümle münharik olmak elden vahdeh müseyyer olur.

Yügrek kötürümi gördüm gözsüz şıçâna uymış

Gâyet becid giderler Kâf Tağıdur ‘azmi

Yügrek götürmeden murâd vücûd-ı insân müştamil olduğı mertebe-i tabi‘at ve nefsdür. Ve gözsüz şıçândan murâd köstebek didükleridür ki aña hulud ve ferâ‘ımı daği dirler. Kemâl-i hırşından dâ’ima toprak karıştırır. Anuñçün hırşdan anuñla ta‘bîr olunur. Ya‘ni tabi‘at ve nefsi fare gibi kemâl-i hırşta tâbi‘ olub turdukları yirde tül-ı emel ve arzu-yı günâgün ile yüregüñ at gibi giderler. Ve maqşûdları Kâf Tağı gibi

a'zā ve kuvā-yı ihāta eyleyen cüddür. Tā ki 'ālem-i vücūda müstevli ve mütesellit olub shevāt ve hevālariyla anda hākim olalar. Ve murādānı üzerine cereyan eyleyeler. Pes, eger mizān-ı hālde keffe-i ahkām imkân-ı gālib olursa murādlarına zafer bulurlar. Ve eger ahkām-ı vücūb rācih olursa tasalluḥ-ı ber 'akis olub hūkm-i kalb rūḥ tarafına düşer.-73A-

Bundan fehm olunur ki nefis fi'l-ḥaḳīka gerçi mü'minedür. Velākin ba'zı 'avāriḫ hasebiyle emmāre ve levvāme ve mülhime olur. Bundandır ki ṣaḳī sa'id ve sa'id ṣaḳī olur. Nitekim "Yemhu'llāhū mā yeṣā'ü ve yüşbitü" aña nāzırdur. Egerçi ki 'ilmu'llāhda teḡayyür yokdur. Ve mezmūm olan nefis-i emmāredür. Zīrā me'āṣī ve telvinātda kendini levm iden ve kezālik ḡayr-ı ilhām olunub iktisāb düşer, ilkā olunub ictinābiden nefis-i 'aḳıbet muṭme'inne ve rāḫıye ve merḫıyye derecelerine rāḳī olur. Ve insānuñ cihādla me'mūr olduḡı nefsuñ evṣāf mütezāddeye ḳābiliyetindendir. Ḳābiliyyet olmasa cihād bulunmaz. Nitekim kāfir-i meyyite ḡazā olmaz. Zīrā muḳabeleye ṣāliḫ degüldür. Ve nā-ḳābil olub hadd-i mūmteni'ātda dāḫil olmak ḡalebe-i 'avāriḫ iledür. 'Avāriḫdan ḳaṭ' -ı nazār mümkin-i ḳābil maḳūlesidür.

Nazār eyle ki ḡacerden āyīne olmaz. Ve aña cilā virmekde emek zāyi' dūr. Zīrā ḡaceriyyeti vaṣfi āyīneligine gālib olub anı ḡaḳīḳat-i uḡra şūretinde ibrāz itmişdür. Anuñçün ḡacer ile tesmiye olunur; āyīne ile degül. Ve Hıtr'uñ -'aleyhi's-selām-ḳatl-ı ḡulāmda ma'anā-yı mezkūre dā'irdür. Ya'ni ḡulāmuñ ba'de'l-bulūḡ ḳābil-i küfr olduḡı mücib-i ḳatl oldı. Tā ki fiṭrat-ı aṣliyye müteḡayyir olmaya. Ve illā 'ilāḫ-pezir olmaz. Pes, bundan bi'l-ḳuvve ve bi'l-fi'l ma'nālarınuñ miyānunu fark vardır. Ve eṭfāl-i küffār fiṭrat-ı aṣliyye üzerine olmak bi-ḡasebi'l-māl teḡayyür ḡāli mūnāfi degüldür. Anuñçün ba'zı eḡādīṣde: "Malda olan ḡālleri üzerine ḡaṣr olunur." diyu taṣriḫ vāḳi' oldı. Ya'ni ba'de'l-bulūḡ muḳadder olan ḡālleriyle maḡkūm olurlar. Ve bu ma'naya ḡöre ḳuvvet ve fi'lüñ miyānunda fark yokdur. Ve evlād ehl-i İslāma daḡı ḡavf vardır. Meger ki metbū'aları ḡasebiyle mütedārik olalar. Va'llāhū zū'l-fazl-ı-'azīm ve ḳalem-i ezelüñ" işbātına nazār -73B- olunursa fi'l-ḡaḳīka teḡayyür ve tebeddül yokdur.

Ve bu maḳām sebep-i ḫayret olduğundan ba'zılar sābıḳaya ve ba'zılar lāḫıḳa nazar itdiler. Ve ba'zılar daḫi eskisinden bile ḳaṭ'-ı nazar idüb ibnü'l vaḳt oldılar. Eslem olan daḫi ḫükm-i vaḳte tābi' olub "fe-küllün müyesserün" li mā ḫulıḳa lehu" remz itdügi esbāb-ı sa'ādet ile mütebeşşir olmak ve maḳām-ı teslīm ve inḳıyādda tırmakdur. Zırā ḳaḳa ü ḳaderden baḫş olmaz.

Bir dilsize yol şordum

Dilsizden murād ṭabi' atdür ki behā'im-i şıfatdur. Anuñçün dirler ki sālİK dilsizlikde behā'im-i şıfat olmaduḳça aña keşf-i rāz olmaz. Ve felek-i sem'ī ve başariden ḫazz-ı evfer bulmaz. Ve keşf-i rāz olsa daḫi ḫāmüş olmak ile zabı ider ve illā zā'il olur. Anuñçün behā'im ba'zı umūr-ı ḡaybiyyeyi müşāhede ider. Ve şıyt ü şadā-yı melekūti işidür. Velākin bī-zebān olduğundan idrāk itdügi aḫvālden ḫaber viremez. Anuñçün ol ḫālet anda müsternir olur. Pes, ḫayavānāt 'ucmuñ lisānları lisān-ı taḳlīdidür ki nuṭḳdan ḡayri ma'nā için ḫalk olunmuşdur. Nitekim insānuñ lisānı lisān-ı ḫaḳıḳidür ki nuṭḳ için maḫlūḳdur. Velākin merātib-i ḫayvānātı ḡuzer iderken ḫayvānāt gibi bī-zebān olmak lāzımdur. Ya'ni esrāra göre ve illā lisānı ḫabs itmek yokdur. Meger nā-meşrū'dan ola. Ve Zekerıyyā'nuñ -'aleyhi's-selām- üç gün mün'aḳıdı'l-lisān olduğı zıkr ü tesbihüñ ḡayre göre idi. Ve maḡlūb-ı fenā olub cezbe-i külliyyede ḳalanlar aşla rucū idüb zebān-ı ḫāl ile iktifā itmişlerdür. Ve yoldan murād ḫaḳıḳat yoludur ki ṭabi' at anı bilmez ve andan baḫş eylemez. Zırā anuñ bildügi shevāt-ı ṭabi' yye-i ḫıssiyyedür, umūr-ı ma'neviyye-i ḫaḳıḳıyye degül. Şormakdan murād muṭlaḳa aczini beyāndur.-74A-Zırā ṭabi' at-i maḳşūd olan maḳşūd-ı a'lām ve ta'rifden 'āḫir ve kelīldür. Ne bilsün ḫaḫr-i ḫālin şol ki menzilḡahı sāḫıldür.

Gözsüz yolum bildürdi.

Gözsüzden murād ḳalbdür; nitekim aşıḡada ḳarinesi gelür. Zırā 'amā anuñ şıfatıdır. Nitekin Ḳur'an'da gelür: "Fe-innehā lā te'mā'l-ebşārü velākin te'mā'l-

kulübü' lleti fi'ş-şudür.²⁷² Ya'ni 'amā-yı başara i'tibār yokdur. Anuñçün enbiyâdan daği a'mā vardur; Hâzret-i Şu'ayb gibi.-'aleyhi's-selâm- Belki i'tibār a'mā-yı kalbedür ki bunuñla mübtelâ yokdur. Ve yine Qur'an'da gelür: "Ve men kâne fî-hâzihi a'mā fe-hüve fî'l-âhiret-i a'mā"²⁷³ Ya'ni şol kalb ki dünyada şevâhid-i tevhiidi kemâhı ru'yetinden a'mā ve âsar-ı haqîkati mutâla'adan mahcüb ola, âhiretde daği a'mâdur. Zîrâ dünyada hâşıl olmayan âhiretde daği hâşıl olmaz. Burada kalbden a'mā ile ta'bir ittügi gibi 'amā kalbün şıfat-ı gâlibesi olmağ hasebiyledür.

Ve illâ yolu bildürmek. Ehl-i vukûf ve şâhib-i hiss ve idrâkûñ şanıdur a'mânuñ degül. Nitekim Qur'an'da gelür: "Ed'ü ila'llâhi 'alâ başiretin ene ve meni't-tebe'ani"²⁷⁴ Ya'ni da'vet-i ila'llâh ve irşâd-ı Haqq'a kâdir olanlar ehl-i dildür ki başiretleri küşâdedür.

Şöyle ki sâliki yemin ve yesâre inhirâfdan muhâfaza ve telvine mutâbe'atdan şıyânet idüp 'ayne'l-yakîn mertebesine delâlet iderler. Ve câ'izdür ki gözsüzlük şümmün, bükümün, 'umyün remzinden hâşıl olan ma'nâ i'tibârıyla ola ki mâsivâdan 'amâdur.

El-hâşıl gönülde iki göz vardur ki; biri dünyaya ve biri daği 'uqbâya açılır. Kaçan dil bu ikisinden a'mâ olub kevneyne lemhası kalmasa aña vech ma'nâ mütecelli ve 'âlem-i haqîkat münkeşif olub dide-i sırla erine'l-eşyâe-i ke-mâhiye mücibince rü'yet-i haqîkıyye hâşıl olur. Ve 'amâ ki bu kuvvetde olmaya müşâhede ve zayıf olur. Fa'rif -74B-

Bir şâgır tiz işitmiş ol anladı edi râzımı.

Şâgırdan murâd nefisdür ki Haqq'dan dâ'ima eşamdur. Velâkin kemâl-i teraşşud ve tamâm. Fetânetden yol şorduğın işidüb maqşudına eydügün fehmi ider. Ve def'ına çâre bulmağa çalışur. Zîrâ tabi'at behâ'im gibi mer'â-yı şehvete cerr itdügi gibi.

²⁷² "Gözler kör olmaz fakat kalblerdeki gözler kör olur." Kur'an-ı Kerim, Hac Sûresi, 22/46

²⁷³ "Bu dünyada kör olan kimse ahirette de kördür." Kur'an-ı Kerim, İsrâ Sûresi, 17/72

²⁷⁴ "Ben ve bana tabi olanlar basiretle Allah'a davet ediyorum."

Kur'an-ı Kerim, Yûsuf Sûresi, 12/108

Nefs daği hevāya cezb ider ve ruħuñ Hūda yolına sālİK olduđın istemez. Zīrā devleti fāniye-i cesediyye elimizden gider ve hūkm-i ğālibūñ olur, deyū ħavf ider. Nitekim mūcāhededen murād, anuñ yed-i mūbtılasını izāle ve ruħuñ yed-i muħıkkasını sebātudur. Ve bundan ehl-i nefsuñ daği fi'l-cümle ehl-i rāz olduđına işāret vardır. Nazar eyle şeytānuñ ħāline ki nefse mūtāba'atı kemāle iken yine esrār-ı ef'āl ve şıfātadan ħışşe-menddür. Şöyle ki nice 'ārifleri ilzām eylemişdür.

Ma'a hāza mūkarrab-i Hāk degüldür. Pes, her fehm ehli olan kimse ehl-i ħaķıķat olmak lāzım gelmez. Belki ħaķıķata taħaķķuk iledür ki 'ilm ü 'amel ve ħāli cemi'dür. Anuñçün bilmek ve bulmak ve olmak dırlar ki biri 'ilme'l-yakīn ve biri 'ayne'l-yakīn ve biri ħaķka'l-yakīn mertebesidür. Pes, yalnız okumak ve bilmek kifāyet itmedüği zāhir oldu.

Su'āl olunursa ki ṭabi'atūñ cehli zāhir iken añā su'ālūñ ma'nası nedür?

Cevab budur ki ezħār-ı 'aczi'dür; nitekim bālāda i'tizār olındı. Ve biri daği maħcūb ve mūbtedinūñ ħāline işāretdür ki cāhil ve deniye su'āldür. Anuñçün tevfiķ erişüb ħalb tarafından işāret ħāşıl oldu.

Ve ħadişde gelür ki: "Ene seyyidü'n-nāsi yevme'l-ķiyāmeti"²⁷⁵ Ya'ni ķiyāmetde şefā'at için enbiyāya mūraca'at idüb kendūñize zahmet virmeñüz. Zīrā, ol maķāma biz mūte'ayyinüz deyū ta'rif eyler. -75A-

Su'āl olunursa ki ruħ-ı aşıl iken peder gibi veled-i menzilesinde fer'olan ħalbden nice istirşād ider.

Cevāb budur ki maķām-ı ħilāfet ile mūteħaķķık olan ħalbdür ki berzah-ı kuvā ve a'zādur. Anuñçün kemālātı bi'l-cümle ħādidür. Ve 'ülvviyyāt ve süfliyyātadan muṭṭali'olmadüđi nesne yokdur. Sā'ir a'zā ve kuva ise añā göre sādedür.

O şağır ile dilsüz ikisi beni avlar

Ya'ni nefis ü ṭabi'at didükleri kuvvetler hevā ü şehevāt ile dā'ima beni şayd

²⁷⁵ "Ben ķiyāmet gününde insanların efendisiyim." Hadis-i Şarif, Buhari

itmege çalışırlar. Ve beni kendi muktezâlarıyla ‘amel itmege hâlm iderler. Pes, anlar didügi bi'l-fi'l şayd itmek iktizâ itmez. Zîrâ ehl-i başîretün teyakkuzu seri' ve tezükküri gâlibdür. Nitekim Qur'an'da gelür: “İnne'lezzîne't-tekav izâ messehum tâ'ifün mine's-şeytâni. Tezekkerû fe-izâhüm mübşirün.”²⁷⁶ Bu mertebeye hıfz-ı İlâhî dirler ki bi'l-fi'l mess-i cüz'î huşûlünden hükmince cereyân lâzım gelmez. Anuñcün evliyâ mahfuzlardur. Ya'ni bâtınlarına göre te'sîr-i mess nefis ü şeytân yokdur. Ve enbiya ma'sûmlardur ki zâhıran ve bâtınen mürâkabe-i Hâk' da ve mülâhaza-i nazar-ı 'inâyetdedür. Anlara göre vâki' olan 'itâbât-ı İlâhiyye terk evlâya göredür. Ve biz didügi nefis-i nâtıqaya işâretdür ki 'Arab ta'ifesi andan ene ile ta'bir iderler. Zîrâ nefis-i hayavânî mebd-i hiss ü hareket olmağıcün maḥlûkdur. Ve hiss ü hareketde olan tedbir-i nefis-i nâtıqaya râci' olmaqla zât-ı insândan murâd nefis-i nâtıka olur. Ve bunda cihâd-ı ekbere işâret vardur ki cihâd-ı aşğar gibi. Anda daḥi bir mücâhid iki kâfirden firâr itmek kebâ'irdendür. Burada iki kâfirden murâd şâğır ile dilsizdür ki tevilleri güzer itdi. Ve bunda remz vardur ki, 'ulvî ile süflî miyânında zıddiyet olmağla dâ'im biri birilerini teşhîr ve ibtâle sa'y iderler. -75B-

Gözsüz ardıma düşmüş tırmaz izler izimi

Ya'ni kalb baña tâbi' olub izimi izler. Zîrâ kalb ü rûḥ ikisi 'âlem-i melekûtandur ki 'ulvîdür. Nitekim nefis ü tâbi'at-ı 'âlem mülkdendür ki süflîdür. Pes, “El-cinsü ile'l-cinsi yemîlü” vefkıncâ 'ulviyyât biri birilerine ve süfliyyât daḥi biri birilerine tâbi' olurlar. Huşûşan ki kalb-i veled şâlih rûḥdur ki Ademe nisbetle Hâbil gibidür. Ve nefis ü tâbi'at veled-i tâlih rûḥdur ki Ebu'l-Beşer'e izâfetle Kâbil gibidür. Ve Kâbil'ün hâlî pedere 'işyân ve Hâbil'ün şanı itâ'at olduğı gibi. Nefis ü tâbi'at ve kalb daḥi böyledür. Ve şeytân ve nefis ve celâl fi'l-ḥaḳîka emr-i vâhiddür. Lakin bi-ḥasebi's-şeri'a, şeytân ve bi-ḥasebi't-ḥarîka nefis ve bi-ḥasebi'l-ḥaḳîka celâle itlâk olunur.

²⁷⁶ “Allahtan korkanlar şeytandan bir vesvese dokunduğı zaman hemen Allah'ı hatırlarlar ve gerçeğı görürler.”Kur'an-ı Kerim, A'râf Sûresi, 7/201

Ve bunda sırr-ı münâsebeti işâret vardır.Ya'ni bilâ-münâsebet iki şahş arasında ictimâ' olduğu gibi. İki kuvvet miyânında daği böyledür.Pes, nefsün kalbe ve kalbün rûha ve rûhuñ sırta mütâbe' atı tezkiyeden soñradur. Zîrâ ba' de't-tezkiye nefis kalb şüretine girer; ve cemî'-i kuva kuvvet-i vâhide hükminde olur. Kable'l-tezkiye ise keyfiyyetde tehlûf ve miyânında tenâfûr ve tebâgut vardır.Ve ehl-i bidâyetün hâline işâret idüb Kur'an'da gelür: "Ve kâleti'l-yahüdü leyseti'n-naşâra 'alâ şey'in.Ve kâleti'n-naşâra leyseti'l-yahüdü 'alâ şey'in"²⁷⁷ Zîrâ ehl-i bidâyet biri birileriyle mü'âneset itmedükleri sülûklerine terâkki verür ki mâsivayı Hâk'la üns itmek Hâk'dan vahşeti müktezidür. Kaçanla üns ü vahşet perdelerin hark ide. Her nefis Hâk'la olur. Ve anuñla devâm-ı üns bulur ve hazer idecek nesne kalmaz. Zîrâ cemî'-i ağıyar yâr ve cümle-i dâr ü diyâr pür deyyâr olur. Ve mine'llâhi't-tevfîk likemâli'l-cem' -76A-

Şağır ile dilsüz o gözsüze gönderdüm

Gözsüz gözünü virdi anda gördüm yüzimi

Nefs ü tabi' atı tarîk-ı Hâk'da istiğdam itdügün beyândur. Ya'ni riyâzat ve mücâhede ile nefis ve tabi' at şalâh-pezir olduğda baña musahhar olub anları âyine talebî ile kalbe gönderdüm. Anlar daği varub kalbinden âyine-i tahşîl itdükde nazar itdüm. Ol âyinede yüzimi gördüm.

El-hâşıl âyine-i kalbün yüzinde olan güdüret nefis ve tabi' atün hicâbiyyiti ile idi. Çünkü hey'ât-ı zülmâniyye-i tabi' iyye ve nefâsiyye rüy-ı dilden zâ'il ve âşâr-ı kûdürât-ı beşeriyye ve cesedâniyye andan muzmahil oldı. Ruy-ı hâkîkat anda zühür buldı. Bunda işâret vardır ki erbâb-ı nefis ve tabi' at, a'mâ ve aşhâb-ı kulüb başır hükmindedür. Zîrâ makşûd-ı başîret ile 'âlem-i gaybî mükâşefe ve esrâr-ı İlâhiyye'ye vukûf ve ittîlâ'dur. Bu ise cilâ-i kalbe mevķûfdur. Bundandur ki kalbe câmķitî-nümâ ve âyine-i 'âlem-nümâ dirler.Ve bunda remz vardır ki çeşm-i dil rüy-i

²⁷⁷ Yahudiler dediler ki, Nasraniler hiçbir şey üzerinde değillerdir. Nasraniler dediler ki, Yahudiler hiçbir şey üzerinde değillerdir."Kur'an-ı Kerim, Bakara Sûresi, 2/113

dāreynden a‘mā olduğca vech-i ḥaḳīḳat aña mütecelli olmaz. Pes, ‘amā bir kaç vech ile oldı.

Evvvelkisi ‘amā-yı zāhirdür ki anuñla ḥavāşşa daḫi ibtilā ḥāşıldur. Pes, her bir ‘amā-yı zāhire ‘amā-yı bāḫını müstelzim olmaz.

İkincisi ‘amā-yı ḳalbdür ki mezmūmdur. Ve mezmūm olan şol ‘amādur ki şevāhid-i tevḫīdi’r ru’yetden ḫicāb ve meşāhid-i ḥaḳīḳati kemāhiye müşāhededen nikābdur.

Üçüncüsü, ‘amā-yı memduḫadur ki ru’yet-i māsivādan ihticābdur. Ya‘ni māsivā olduğı cihetden ve illā Ḥaḳ olduğı yüzden muḫālā‘a-yı ‘ayn-i başiret ve inkişāfdur. Pes-76B- bunun ḥaḳīḳati ta‘alluḳa rāci‘dür. Şöyle ki eger ‘ilmen veya ‘aynen bir nesneye ta‘alluḳ bulunursa ol ta‘alluḳ anuñ ḥaḳḳında yā ḫicāb-ı zūlmānī veya ḫicāb-ı nūrānī olur. Nefes-i eşya ḫicābdur demek ta‘alluḳa şaliḫ olmak sebebiyledür. İllā eşyā esmā ve esmā daḫi vesīle-i müsemmādur. Anuñçün eşyayı zem itmek esmāya ta‘arruz ve esmāya ta‘arruz itmek müsemmā-yı ḳadeḫdür. İşte dūnyanuñ mel‘ün olduğı ma‘anā-yı mezkūrledür. Ve illā dūnyā māder yirinedür ki insānuñ nemā ve perverişi andandur. Ve bu maḳāmda demişlerdür ki: "Lā tünkerū'l-bāḫılı fī-ḫavrihi fe-innehu ba‘de zuḫūrātihi." Ve bunda telviḫ vardur ki vücūd-ı insānda maḫdūm olan ḳalb ü rūḫdur.

Mā‘adāsı bu ikisine ḫüddāmdur; ya‘ni eger teşḫīr şāḫibi olduysa illā emr ber akisdür. Ya‘ni ḫātıme nazar ile gāḫ olur ki div Süleymān olub ḫükmi cāri ve nāfiz olur. Egerçi ki bi‘-‘āḳıbetdür, zirā ‘āḳıbetde ḫükme rahmetindür, ḡadabuñ degül. Fe-efhem cidden.

Ve bunda imā vardur ki rā‘i ve mer‘i fi’l-ḥaḳīḳa birdür. Egerçi zāhiren ḫazret-i imkān-ı mir‘āt ve Ḥaḳ ol mir‘āte nāzır. Ve sen imkāniyetin ḫasebiyle mer‘i olan şüretsin. Ve ridā-i kibriyā didükleri bu mir‘ātdur ki ḫicāb-ı mazḫariyetdür. Pes, farḳa göre zuḫūr-ı nisbet ve cem‘a nisbetle berüz-ı vahdet vardur. Ve ekāmīl-i insān nisbet-i mezkūre ile mutaḫḳıḳlerdür. Zirā anda zāt ü şifātuñ mecmū‘ını cem‘ itmek vardur ki “ḳābe ḳavseyn ev ednā” derecesidür. Yalnız biriyle taḫaḳḳuḳ-ı ḫicābdan

hâli olmaz. Zîrâ yâ sıfâtla zâtdan veya zâtdan vayahud zâtle sıfâtdan ihticâb vardır. Pes cem'ül-cem' gerekdür ki dâ'ireteyn-i ehadiniyyet dâ'irede meşhûd ola. -77A-

Kötürümle güreşdüm elsüz belim kavradı

Dü rişdem başamadın koyı virdüm tazımı

Kötürümden murâd kuvvet-i tabî'ıyyedür ki bî-hareketdür. Zîrâ hareket iden a'zâ ve civârihdür yoḥsa mebde-i hareket olan rûḥ-ı hayvânî ve tabî'at-ı hayvâniyye degüldür. Pes, bu tabî'atıñ zâhirde eli yoḡ iken yine güşti-girlik idüb rûḥ-ı insâniyye başmaq ya'ni aña gâlib olmak ve anı maḡlûb ve zebun itmek ister. Zîrâ cesed-i cenîn olalıdan beri aña 'alaḡa eylemiş ve ekl ü şürbula te'yîd ve imdâd itmişdür. Anuñcün degme riyâzet ehli anı zebûn idemez.

Tazıdan murâd nefsi mu'allemdür. Ya'ni nefsi mu'allemi şâlvirüb 'âkıbet anuñla yendüm. Bunda nefsi quddisiyyeye işâret vardır ki kuvvet-i zâyidesiyle tabî'ata gâlibdür. Şöyle ki tabî'at anuñla muḡavemete ḡadir degüldür. Zîrâ Ḳavi ve Metîn isimlerine mazhardur. Tabî'at ise aña göre za'ifdür. Zîrâ ekl ü şurbdan ḡaşıl olan kuvvet 'âlem-i fenâdandır. Kuvvet-i qudsiyye ise 'âlem-i beḡâdandır. Bu cihetdendir ki Ḥazret-i 'Ali -kerrema'llâhu veche- bâb-ı Ḥayberi bi-nefsihi ḡal' ü tarḡ itdi. Ve enbiya ve evliyâ ḡuşuş ve ḡâ'ide erbâb-ı shevâta gâlib oldılar.

Burada bel dedi, maḡşûd ise ayaḡın almakdur. Zîrâ insânuñ kuvveti zahrında ve belindedür. Ḳaçan ki ḡavi ma'lûb ola; za'if olan ayak daḡi istimsâḡ idemez. Anuñcün laḡife idüb bez şanırdum ki beni ayagum götürür. Meger batnum götürürmiş dimişlerdür. Ya'ni ayaga kuvvet şeb' batndan gelür. Pes kuvvet-i fi'l-ḡaḡîḡa batnuñdur. Ya'ni batında olan ḡidânuñ eşeridür, ayagun degül. Ḡidâ daḡi mazhar-ı esmâdur. Pes eger celâl-i ḡayyib ise vücûda istiḡkâm ve metânet baḡş olur. -77B-

Bundan fehmi olınur ki insâna lâzımdur ki nesnenün ḡuşûlünde esbâb-ı ve ḡariciyyeden isti'ânet ide. Nitekim Ḳur'an'da gelür: "Ḥüve'lleḡi eyyedeke bi-naşrihi

ve bi'l-mū'minīn²⁷⁸ Ya'ni nuşret-i İlähiyye te'yîd-i bâtinî..... mū'minīn te'yîd-i zâhirdür. İkisi cem' olduğda a'dāya zafer muķarrer olur. Ve her sâlik riyâzet ve mücâhedenūn 'uhdesinden gelür. Nefs ve şeytân ve tabi'atı zebūn idemez. Meger te'yîd-i melekūti ile mū'eyyed ola. Ve mürşîd-i kâmil yüzinden kuvvet ve imdād bula. Zîrâ mürîd olan tıfl-ı gibi. za'if ve şeyh-i mürebbi divâr-ı sengin gibi metindür. Pes, bir metin divâra arķa virmelüdüdür. Virürken sedide i'timād itmelüdüdür. Va'llāhu zū'l-ķuvveti'l-metin.

Bu şoħbette bir aşçı kırķ kazān aş pişürmiş

Şuyı hevā eti yok tuzı ise toz mı?

Şoħbetden murād şoħbet-i rühaniyye ve aşçıdan murād mürşîd-i kâmil ve kırķ kazan aşdan murād ħalvet-i erba'ındür ki her gice ta'âmı riyâzete muhtacdur. Anuñçün şuyı hevā eti yok ve tuzı daħi kifâyet kadar degül, didi. Zîrâ tabi'ati zebūn itmek müştehiyyatūñ ğayr-i ğıdāya mevķufdur. Bu cihettendür ki ħubz-ı şa'ir ve şürbā-i tutmāc ve 'ades emsāli nesnelere tenāvül iderler. Ve anı daħi vezni ile tabħ itmezler. Ve ekl ü şürbleri daħi kılllet üzerinedür. Bunda şuyı taħşîş itdi. Zîrâ şu tebrîd-i mizāc ider. Sâlike ise ħararet-i tab' gerekdür. Anuñçün dirler ki, "eş-suffî ba'de'l-erba'în bāridün" maķşud-ı mizāc insān şeyħūħat ile bürüdet ķabül itdükde sulūkuñ şu'übetin beyāndur. Pes eyyām-ı şebābet sulūke ziyāde medārdur.

Ve ba'de'l-erbā'în sulūk nādirdür; ilm-i zâhir mertebesinde olduğı gibi.-78A- Ya'ni ba'de'l-erba'în taħşîl-i 'ilm-i resmî itmek nādirdür; İmām-ı Kudûri ve Kaffāl-i Şāşî ve emsāline vāķi' olduğı gibi. Ve eti taħşîş itdi. Zîrâ eklü'l-luħūmdan kuvvet-i tabi'iyeye ħāşıl olub shevāt zuhūr ider ki ihtilām daħi eşer-i baķıyye-i şehvetdür. Pes, mübtediye göre ihtilām vāķi' olmak sebep-i tenezzüldür. Mürşîde gerekdür ki mürîdüñ dimağından ol ħayālî ihrāc idince taķlîl-i ğıda ve terk-i luħūm ve dūsūm ile emr ide. Ba'zı murtāzalar kırķ günde ekl-i laħm itdüğü muķtezā-yı ħadişiyile 'amel içündür. Zîrâ 'amel bi'l-nesne mürîş-i teraķķîdüdür. Ve ba'zılar 'azîmet ile 'amelen

²⁷⁸ "O (Allah ki) seni ve müminleri yardımcıyla destekledi." Kur'ân-ı Kerim, Enfal Sûresi, 8/62

nice müddet umûr-ı tabî' iyyeden hâzer itmişlerdür. Ve tuzı taḥşîş itdi. Zîrâ ḥarâret irâş ider ki bâ' iş-i şûrb-i âbdur. Ve âbuñ mazarratı güzer itdi.

El-ḥâşıl sâlike lâzımdur ki takvîyet-i tabî' at ve tebdîl-i mizâc iden 'umûr-ı beşerîyyeden ihtirâz ide. Ve Kur'ân'da gelür: "Ve mâ ḥalektü'l cinne ve'l-inse illâ li-ya' bûdünî"²⁷⁹ Ya' ni ḥılkâtdê ḥikmet-i ilâhiyye 'ibâdet-i şer' iyyedür. Pes her nesne ki 'ibâdet-i şer' iyyeyi istişkâle bâ' iş ola ḥarâm olur. Taḥşîl-i ma' rifetu'llâha mâni' olan daḥi böyledür. Zîrâ 'ibâbet-i şer' iyye ma' rifet-i ilâhiyye'ye ṭarîkatdür. Binâ'en 'alâ ḥâzâ her nesne ki mâni' -i 'ibâdet ola; mâni' -i ma' rifet olur. Ve câ'iz dür ki beyt-i mezkûr "Men aḥlasa li'llâhi erba'îne şabâḥân"²⁸⁰ ḥadışine işâret ola. Ya' ni bir kimse kırk gün ve kırk gice ihlasla ḳalbe perveriş virmek gerekdür. Tâ ki, ḡdâ-yı rûḥânî ḥâşıl ola; ḡdâ-yı cismânî icün ḳazḡanda olan maṭbûḥa perveriş virildiği gibi. Pes, ḳalb daḥi ḳazḡan mişâl oldı anuñcündür.

Ol aşçı ḳazâmınûñ dibi divârı yoḳdur.

Maḳşûd-ı vûs' at-ı -78B- dili beyândur. Anuñcün buyurur: "Mâ vese'anî arzı ve lâ ve vese'anî ḳalb 'abdî'l-mü'min." Ya' nî insân şûret-i ilâhiyye üzerine maḥlûḳ olmaḡla esmâ-i ilâhiyye anuñ nişânesinde zühûr itdi. Zîrâ ḡayri nişâ'atûñ ol ḳadar esmânuñ zühûrına taḥammüli yoḳdur. Bunda ḳazanı âşçıya nisbet itdi. Zîrâ mürebbidür gerekse ḳazan ḡayrinûñ olsun mürîd-i sâlik gibi. Pes, aşçı evvel kendi ḳazanını ıslah ve ba' de ḡayruñ ḳazanını terbiye ve ṭabḡa taşaddi itmiş olur.

Ve dibi taḥşîş itdi. Tâ ki cânib-i esfelde ḳa' ri olmaduḡın işâret ola. Nitekim divârı zıkr eyledi. Tâ ki cânib-i a'lâda nihâyeti olmaduḡuna remz ola. Ya' ni ol ḳazan 'uluvven ve süflen münteha degüldür; belki cemî'i nihâyâtı ḥâvidür. Zîrâ 'arşu'llâhdur. Arş ise müḥîtdür yoḡsa müḥâṭ degüldür. Ve bundandır ki dirler: "İnsân ḡdâ-i kâ'inâtdur. Pes kâ'inâta bi-ḥasebi'l-ḳadre nihâyet olmaduḡı gibi

²⁷⁹ "Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."

Kur'ân-ı Kerim, Zâriyat Sûresi, 51/56

²⁸⁰ Kim Allaha ihlasla kırk sabahlarsa" Hadis-i Şerif, Hilıctü'l-Evliya, Camiu's-Saḡir

ğidāsına dađı nihāyet yokdur. Ve ğayri mūntehi olan ğidā mūntehi olan zarfa şığmaduđı zāhirdür. Anuñçün zarf ki dildür ol dađı ğayr-i mūntehidür. Fa'rif cidden.

Od yakmadan taşırur kapak ider tozumı

Ya'ni ol kazanı nār-ı kudret mess itmeden bile taşırur. Fe-keyfe ki mess ide tecellī-i kudret zuhūra gele. Oddan murād nār-ı 'aşk ve nār-ı tecellīdür. Kapaktan murād kazanuñ kapagıdır ki tozdandır, ya'ni türābdan. Zīrā cesed-i insān turābdan maħlūkdur. Pes Kur'an dildür ki nurdan maħlūkdur. Ve ta'āmı ğidā rūhānīdür ki "Ebeytü 'inde Rabbi yu' imüni ve yeskīni" aña nāzırdur. Ve ol kazanuñ kapagı zülmetden tekvīn olmuşdur ki cesed-i insānīdür, ya'ni zāhıran -79A- ol kazanuñ ağzı beden kapagı ile kapalı iken bātında olan infitāh ve inşirāhını şerhe imkān yokdur. Ve Muhammediyye'de gelür : "Ben hümā-yı devletüm toprak degüldür, cevherüm" Gerçi bir kaç gün kafes buldum, bu topraktan mişāl ya'ni devlet-i haķıķıyye şayd itmiş veya ol devletüñ hevāsında uçar hümāyum ki haķıķatüm 'ālem-i melekütendür yoħsa 'ālem-i mülkden degüldür. Egerçi ki bir kaç gün 'ālem-i haķden toprak kafes içinde maħbūs'oldum. Pes benim bu hafızada vech-i mezkür ile muķayyed olduğumdan cānib-i evcede dağı bi-hasebi'l-rūhāniyye baña inhişār ve inķibād lāzım gelmez. Belki min vech muķayyed ve min vech muṭlaķ olmaķ şānumdur. Ve nitelim insān-ı kāmil cennete, cennetüñ teħammül itdüği miķdār dāħil olur. Ve eger vüs'at-ı dile göre dāħil olsa hezār öyle cennetlere güncāyiş bulmaz.

Ve merci'-i tariķatimiz Şeyh Üftāde -kuddise sırruh- kelimātında gelür: "Onsekiz biñ 'āleme şığmaz iken bu 'ışķla bir haber birle aña dūnyāyı zindān eyleyen." Ya'ni rūh-i insāniyye cisme ta'alluķ ile emr idüb dūnyā zindānında ğabs eyledi. Ve illā dūnyā degül belki onsekiz biñ 'āleme bile şığmaz. Zīrā cānib-i ğaybī Haķķ-ı muṭlaķdur ki kemāl-i vüs'atinden biñ- nihāyedür.

‘Âşıkî ile Yûnus il bulmaz yola gitdi.

Ya‘ni Yûnus Emre bu yoluñ ‘âşıkî ile ağıyar ve ehl-i inkâr bilmedügi yola gitdi. Ki sözüni mu‘ammâ uslûbunda irâd idup ta‘kıyd eyledi. Tâ ki ‘âşık-ı ağâhdan gayri kimse muṭṭali‘ olmaya ve zâhidi münkiri bu râzı ṭutmaya. Nitekim iltifât ṭariḳiyle buyurur: “Münkir olmasun diyü şapdururdum izimi” Ya‘ni me‘âni-i ḥaḳîkiyyeyi elfâz-ı -79B- şariḥa yüzinden ibrâz itmeyüb izimi şapdurduğum ile münkir olmasun içündür. Zîrâ bu râz-ı dil-i meḳşûf söylense bi-ḥavşala olanlar ḥazm itmeyüb inkâra düşerler ve belki şâhibini küffâr eylerler. Pes, ḥaḳâ’iḳi libâs-ı mecâzide veya şuret-i mu‘ammâda ibrâz itmek münâsibdür. Tâ ki ehl-i fehm olan erbâb-ı ḥaḳâ’iḳ fehm idüb sâ’irleri ta‘arruzdan imsâk ideler.

Nazar eyle ki bir kimsenüñ menkûḥası gâyet cemîle olsa menkûḥası ziyâde ḳabiha olan kimse anı görse gayretinden anuñ zevcini ḳatl ile müteselli olmaz. Pes, sırr-ı zâhir ki zendür. Böyle olıcaḳ sırr-ı bâṭın ki ḥaḳâ’iḳdür nice olmak gerekdür. Ve Ḳur’an’da gelür: “Ḥûrun maḳşûrâtün fi’l-ḥıyâm”²⁸¹ Pes, dünyâda herkesüñ ḥânesi ve divârı ḥıyâm-ı cennet mişâl olduğı gibi. Vücûd-ı beşeri ve dil daḫi böyledür ki sırr-ı ilâhi ḳat ḳat perdelerde pinḥân olmışdur. Şöyle ki mahremden gayriye anı keşf itmek ḥarâmdur. Ve lisân-ı ḥâne-i dilüñ deridür. Ve der-i birün olan zen bi-niḳâb olsa mübtezele olduğından mâ‘ada beyne’l-nâs sebeb-i fitne olduğı gibi mertebe-i lisâna tenezzül iden esrâr-ı ilâhiyye daḫi böyledür. Meger ki niḳâb elfâz-ı mecâziyye ve mu‘aḳḳade ile mestûre ola.

Bundan fehm olunduğı Ḥoca Ḥâfız ve Şeyḫ Sa‘dî ve Mevlâna Câmî ve emşâlinüñ şuret-i mecâzda vâḳi‘ olan kelimâtını bi-ṭariḳi’l-mecâz şerḫ idüp ma‘nâ-yı maḳşûd budur; deyü germ olanlar serd sözler söylediler. Ve mâldan bi-ḥaber oldılar. Ve bundan fehm olmur ki ehl-i rusûmı fitne-i inkâra düşürmek memnu‘dur. Belki ‘ârif bi’llâh ve ‘âlim-i ağâh odur ki ‘aḳâ’idi şıyânet eyleye. Ve kelâmı herkesüñ fehmine göre söyleye. Tâ ki muḥâṭâb olan âfetden maḥfûz ola. -80A-

²⁸¹ “Çadırlar içinde gözlelerini yalnız kocalarına çevirmiş huriler vardır.”
Kur’an-ı Kerim, Rahman Sûresi, 55/72

Ve bundan zâhir olduğına halk için tûruk-ı muhtelife vardır. Egerçi ki her biri Hakk'a müsîldür. Pes, 'avvâmm-ı nâsuñ tarîki câdde ve havaşsuñ hafî ve ehaşsuñ ahfâdur ve ehaşş olan her tarîkdan sâlikdür. Zîrâ 'umûm-ı nişâ'esi vardır; gayrilere böyle degüldür. Belki sulûkleri ism-i maḥşûşlarına maḥşûr ve anuñla muḳayyeddür. Anuñçün vusûlleri daḫi hâllerine göredür. Fe-tûbâ li ehli'l-vuşûli min cemî'i tûrukı'l-uşûli

'Âşıkı bu felegûñ devrinde semâ' eyler

Ya'ni râh-ı ḫaḳîkatuñ sâlik-i 'âşıkı ve meydân-ı muḫabbetüñ çabuksuvar şâduḳı gerçi zâhirde ḫadıḳ-i nâsûtta ve zemîn-i sâfildedür. Velâkin bâtını ile felek-i 'ulvînuñ derûnda semâ' ve raḳş eyler. Ve elḫân-ı ḳudsiyyânla ṭarabsaz olur. Ma'lûm ola ki semâ' ikidür. Biri naḡamât ile mu'ayyed olan semâ'-i ṭabî'îdür ki semâ'-ı aşâgirdur. Ve biri muṭlak olan semâ'-ı rûḫânîdür ki semâ'-i ekâbirdür. Semâ-ı rûḫânî fehmi ma'ânîden ḫâşıl olur. Gerekse orada naḡamât olmasun ve semâ-ı ṭabî'îde devr itmek istidarât felekdendür ve semâ'-ı rûḫânî de ittica' itmek 'âlem-i ervâhtandur ki fevḳa'l- felekdür.

El-ḫâşıl ḫareket-i devriyye, rûḫ-ı hayvânînuñ şıfatıdur ki taḫte't-ṭabî'adur. Anuñçün cesed-i insânî devrde devr-i felege ṭabî'dür. Laṭife-i insâniyye ise 'âlem-i rûḫânîdür ki fevḳal felekdür. Anuñçün anda ḫareket-i devriyye olmaz, belki ittica olur. Zîrâ 'âlem-i ma'nâya meşḡul olub bedenüñ tedbîrinden i'râz idicek beden daḫi ḫilkat-i aşliyyesi üzerine arza mülteşık olur. Ve semâ' aña bire işâret idüb Ḳur'an'da gelür: "Ve tera'l-cibâle taḫsebuha câmideten ve hiye temerrü merra's-seḫâb"²⁸² -80B- Bunda remz vardır ki bütûn dünyâ semâ'dan 'ibâretdür. Zîrâ şadâyı tesbîḫle memlûdur ve her nesneden bir kelâm-ı ḫaḳîkat vârid olmaḳdadur. Egerçi ki eşamm olanlara ḫafîdür. Ve semâ' aña bir maḫzûrdan ḫâlîdür. Semâ'-ı aşâgir ise ehline göre ḫelâldür. Evlâsı ḫelâl ise de terk idüb semâ'-ı muṭlakı aña bir ile muḳayyed olmaḳ

²⁸² "Daḡları gürürsün de onları yerlerinde donmuş sanırsın. Oysa onlar bulutun yürümesi gibi yürür." Kur'an-ı Kerim, Ncmi Sûresi, 27/88

gerekdür.Egerçi ki bu a'şârda emr-i tarîkat tamâm oldu. Kuşûr kalmayub nokşânı kemâlde buldı.

Kul şalmanın uyandım hem çaldım sazımı

Ya'ni a'zâ ve cevârihamda hareket ve ıztırâb yoğ iken 'âlem-i ma'nâdan 'âlem-i şürete rucû' itdüm. Ve hem yine elim ve kolum sâzımı çalar.Zîrâ bu ma'külê sâz çalmaq hareket-i zâhire ve tahrik-i a'zâ'ile degüldür. Bunda devri ve semâ'ı ve sâzı cem' itdi. Ma'şûd sâz-ı ma'nevîden hâşıl olan devr ü semâ' dildür; yoğsa sâz-ı şuveriden degül. Nitekim kul şalmadan didügi aña işâretdür.

El-hâşıl Şeyh Yûnus bunda semâ'-ı ma'kbûli derc idüb bi-tarîki't-temsîl sâz lafzını daği derc eyledi. Zîrâ semâ'-ı şürîde sâz çalmaq 'âdet-i ehl-i şöhetdür. Ve bundan Şeyh-ı mezbûruñ ekâmil-i nâsdan olduğı bâhir oldu. Anuñcün kelimât-ı kemâle dâ'irdür, yoğsa beyne'l-cemâl ve celâl mütereddîd degüldür; sâ'ir kelimât-ı 'uşşâk gibi. Bi-ğamdi'llâhi Te'âlâ. Bu fakîr Hakkî'ya imdâd-ı rûhânî irişüb biñ yüz yigirmi üç tarihi müstemil olduğı cümâdiye'l-âhîrede bu şerh-ı nazm-ı silk-i takrîr kıldım. Bir vech ile ki beyne'l-'urafâ' ma'kbûl ve memdûhdur. Rabbî zidnî 'ilmen bi-hürmet men ütiye cevâmi'a'l kelim.

ŞERH-İ EBYÂT-I YÛNUS EMRE

Pes kelimâti's-Şeyh Yûnus Emre -kuddise sırruh- şerhuha -87A-

El-fakîr eş-Şeyh İsmâ' il Hakkî Burûsevî şeraha'llâhu şadrahu

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Şırâtdan gel şifâta anda şafâ bulasın

Şırât şol yola dirlər ki anda aşla a' vicâc olmaya âhîretde cehennem üzerine memdûd olan cisrûn-firâz neşîb ve istivâsı olmaq a' mâl-i 'ubbâda dâ'irdür. Anuñçün şerî'at ve tariqatde müstakîm olanlar orada 'ağabe görmeyüb toğrı cennete giderler. Ve yol zahmeti çekmezler. Pes Hakk'a giden yollaruñ cümlesi toğrıdur. Velâkin egrilik ol yollarda meşa idenlere göredür. Egerçi ki "inne ilâ rabbike'l-müntehâ" hasebiyle 'umûm ve huşuş ehlinuñ rucû'ı Allâh'adur. Zîrâ 'abd ne kadar âbık olsa dahi âhîr efendisi kapusına gelür. Anuñçün lâzımdur ki, ihtiyarla rucû' eyleye iztirarla degül. Burada şırâtle murâd şırât-ı ma'nevîdür ki ma'vlüb olan şifâta mü'eddi ve müşil olan esbâb-ı zâhire ve bâtınadur. Ve şifâtdan murâd şifât-ı ilâhiyyedür ki nazmuñ evâhîrinde işâret olınsa gerekdür. Ve şifât birkaç nev' üzerinedür:

Evvelkisi şifât-ı zâtiyyedür ki Hakk Te'âlâ anuñ zıddıyla muttaşif olmaz; kudret ve 'izzet ve 'azîmet ve emşâli gibi. Zîrâ Allâh Te'âlâ'da 'aciz ve zillet ve haşârat ve nezâ'iri mutsavvir degüldür.

Ve ikincisi şifât-ı fi'liyyedür ki zıddıyla ittışâf câ'izdür rızâ ve rahmet ve suht ve gadab ve gayrılar gibi. Velâkin bu şifât mübâdisi cihetinden melhûz degüldür. Zîrâ enfi'âlâtdur, belki netâ'ic ve gâyatı cihetinden me'hûdur ki ef'âldür.

Ve üçüncüsü şifât-ı cemâliyyedür ki lütf ve rahmete dâ'irdür.

Ve dördüncüsü şifât-ı celâliyyedür ki kahr ve gadaba müte'allıkdür. Ve bu makâmda şifât-ı ilâhîden dahi maşşûd şifât-ı vücûdiyye-i rahmâniye ve rahîmiyyedür. -87B- Ki müntehab-ı şifât-ı ilâhiyyedür ve insânunî dünyâda kemâli ol şifâtle ittışâfa min akisdür, şifâta da'vet eyledi, zâta degül. Zîrâ bu şifâtuñ zâta ziyâde ittışâli

vardur: Şöyle ki, zāt anlaruñ kemālâtından ‘ibâretdür. Ve bir daħi budur ki maķām-ı beķāya göre şuhūd-ı dā’im istiğrāk tecellî didükleri āyīne-i şıfâtıdan hāşıl olan müşâhedeye göredür. Pes, bu mertebede ru’yet-i şıfât, ru’yet-i zāta mir’âtdur ki mir’âtda rā’i ve mer’iye göre hicâbet olmaduğı gibi şıfâtda daħi yokdur. Meger ki rā’i mübtedi ve ā’ mā ola. Bu şüretde āyīne ve şıfātuñ hicâbetini hicâb ve ‘amāya rāci’ dūr. Fe’fhem cidden.

Ol bir daħi budur ki mertebe-i zātuñ egerçi ki te’ ayyüni i’ tibarıyla albe ba’ zı berķi hāşıldur; velākin dā’im degüldür. Ve günehi üzere daħi müte‘allik idrāk degüldür. Pes maţmah-ı nazır olan mertebe-i şıfâtdur. Velākin yalnız “ābe avseyñ” olduğı cihetden degül, belki “ev-ednā” seyriyle bile. Fa’ ārif.

Ve şafā-i kudüretten hālaşdur. Enbiyā ve kümmel-i evliyāya aşfiya didükleri budur ki Hāk Te’ āla anları kendi nefsi için ıştıfa itmiş ya’ ni özendilmişdür. Bir vech ile anlarda şirket-i ğayr yokdur. ‘Avvām-ı nās ise böyle degüldür, anuñçün Hākķ’a meşğül oldukları gibi ğayre daħi meşğül olurlar.

El-hāşıl şol kimseleruñ ki şalāt-ı dā’imedür. Anlar Hāk için ıştıfa olınmışlardır. Şunların ki şalātı evķāta tefrīķ olınmışdır. Anlar şirketten hālāş olınmışlardır. Eger hālāş olsalar cemi’ -i evķāt ve enfās Hākķ’a maşşuş olurdı.

Ma’ nā-yı mışrā’ budur ki cennet-i şüveriyeye şırâtdan geldükleri gibi. Ki murād a’ māl-i şer’ iyye ve aħķām-ı mer’ iyyedür. Sen daħi ‘ ālem-i şıfāta ki cennet-i ma’ neviyyedür. Tarīķından gel ki şurūţ ve uyūd ve uşüldür. Ve illā cehennem-i ŧabi’ atden ālur ve kudüretten hālāş olmazsın.

Pes, bunda ilhāddan men’ olduğı gibi işāret vardur ki işlāh-ı vücūda daħi yolından hāreket itmek gerekdür. Ki erbāb-ı te’ siliñ yanında ma’ lümdür. Pes bu irşadı abül iden mürşid-i kāmile müraca’ at ider. Zırā, -88A- her ŧarīķatun erkānını erbābı bilür. Ve bir izdivācda nikāh bulunmasa nisbet şaħiħ olmaz. Anuñçün zinā-i ma’ nevīden tevellüd idenler bi’ l-küllīye ŧarīķatden hāriclerdür. Zırā keşf-i sufliyye ve

‘ulüm-ı cüz’iyye zühür itmek nesebini taşhîh itmez. Ve illâ rehâbine ve felâsife daği tarîk-i müstekîmde olmak lâzım gelürdi. Ve bu ma’nâdan ve bu a’şârda havâşş-ı zeyyinde olanlaruñ ekşeri gâfildür.

Hayâllere tálma kim dosta mahrem olasın

Hayâl didükleri insânüñ dimâğı maqdeminde bir kuvvettür ki dâ’im mahsûsâtdan aḥz ider. Vehm degüldür kuvvetüñ âletidür. Ve fikr-i tabi’î didükleri hayâle müşâhibdür; anuñçün melekde fikr olmaz. Zîrâ insân gibi tabi’at-ı ‘unşuriyye ve ‘uḳulden mürekkeb degüldür. Belki ‘aḳl zarfdur ve insân daği ‘aḳl-ı ḳudsi mertebesine teraḳkı itdükte fikr-i tabi’iden hâlâş olur. Ve hazret-i hayâliyye didükleri rûhla cism arasında olan ‘âlem-i mişâldür. Ve hayâl ile haḳîkatüñ mâbeyninde fark budur ki haḳîkat-i vücûd sebâtdur ki teḡayyür ḳabûl itmez. Hayâl ise dâ’imâ müteḡayyir olur. Anuñçün mertebe-i hayâlde olan küşüfuñ netâ’ici yokdur, ve şâhibi münkirdür. Ve mertebe-i haḳîkatden olan vahy-i ilâhidür ki ḳalbe nüzül ider ve teḡayyür ḳabûl itmez. Anuñçün enbiyâ ve kümmel-i evliyânüñ aḳvâl ve ef’âli kizb ve teḡayyürden maşûn ve maḥfûzdur. Ve te’vîlden daği beridür. Hayâl, ne eydügin bilmeyen hayâli keşf-i şâhibî kıyâs idüb eşer-i zühür itmekde min-ḳabz olur.

“Felâ yelümenne illâ nefse” Dostdan murâd Allâh Te’âlâ’dur ki maḥbûb-ı haḳîkidür. Zîrâ zâtı müdrik degül ise de kemâli müdrikdür. Binâ’en ‘âlâ hâzâ maḥbûb-ı lezzâtedür. Ekşer mütekellimîn bu ma’nâdan gâfil olub maḥbûb lezzâte, lezzet ve def’-i’l-elemdür dimişlerdür. Ya’ni anlaruñ yanında maḥbûb lezzâte olmağa vuşûl-ı şartdur ki anuñla def’i elem hâşıl ola. Haḳḳ’a ise vuşûl mümkün degüldür. Anuñçün Haḳḳ’a muhabbeti emrine imtisâl ile te’vil iderler ve dosta mahrem olmaḳdan -80B- murâd esrâr-ı şifâtına ittîlâ’dur. Ya’ni deryâ gibi olan hayâlâta tálma ve efkâre düşme. Belki mertebe-i ḳalbde hużür ve mertebe-i rûhda müşâhede ve mertebe-i hafîde muvâşala ve mertebe-i aḥfâda fenâ ehli ol. Tâ ki sırr-ı Haḳḳa yol bulasın. Ve bunda işâret vardur ki hayâlât ile sulûk iden kimse tarîk-ı şifâtdan hâricdür. Anuñçün ebedi menzili bulamaz ve Haḳḳ’a aşinâ olmaz

Bu yolda ‘acā’ib çok, ‘acā’ibe aldanma.

Bu yol ya‘ni tarīk-ı şifâtda ‘acā’ibden murād zirk olınan hayâlâtdur. Zîrâ ‘avâlim-i seyrâniyye üçyüz altmış biñdür ki yitmiş biñ hicâbda dâhıldür ve Hâk-ı sarîh bu ‘avâlimün verâsındadır ki anda aşla hicâb yokdur. Bunlardan ‘acā’ib ile ta‘bîr olıduğı budur ki esmâ-i muhtelifenün şüver-i garîbesidür. Anuñçün her maqâmda sâliklere pâ-bend olmışdur.

Bu sebebden ekşer-i sullâk kimi cismânî ve kimi rûhânî ve kimi ‘âlem-i a‘yânda vukûf itmişlerdür. Pes bunlaruñ idrâkâtı bi‘l-izâfe ‘ulüm ise de fi‘l-hâkîka şü‘ürdür. Zîrâ hicâb tab‘uñ verâsından idrâkdür. Anuñçün müste‘idd olan sâlik mâverâya istişrâfdan hâli degüldür. Zîrâ eger idrâk ve şuhûdı tâmm olan yedi mâverâya cümbüş hâşıl olmazdı. Nitekim Leyle-i Mi‘râc’uñ etvârı aña şahiddür. Ve bundan remz vardur ki sâlikde tevhîd-i ilâhi kuvvetde olsa perde-i ‘acā’ibi hark ider. Ve anuñla hey‘ât-ı hayâlâtı izâle kıılır. Ve eger mücerred-i esmâ ile sâlik ise başına çok hâller gelür. Ve eger olduğı maqâmı istihlâ idüb orada vakfe iderse meger ehli olur.

‘Acā’ib anda olur ki dost yüzün göresin.

Ya‘ni cemî‘-i ‘acā’ibün maşdarı ru‘yetu’llâhdur. Bu ru‘yet-i hâkîkiyye hâşıl olsa şahîh ‘acā’ibün seyri hâşıl olur. Ve illâ sâ‘ir müşâhedeler hayâlât şüretin bulur. Zîrâ cümlesi müşâhede-i hâkîkiyenün vesâ’ilüdü. Vesâ’il ise neticenün ‘aynı olmaz pes aynı olan vesâ’it nazar ve i‘tibâra kalmaz -89A-

Hâkîkatdür Hâk şehri, yedi kapısı vardur.

Bundan maqşûd ve zirk olınan maţlûb ve fi‘l-cümle anuñ berâzîhını beyândur. Ve bundan ma‘kûl ve ma‘nâ-yı hiss ve şüret ile temşîl eyledi. Tâ ki idrâk-ı ‘ukûle akrab ve ahz-ı kulûbe enseb ola. Ve illâ Hâk Te‘âlâ’nuñ şehri ve anuñ yedi kapısı yokdur. Egerçi ki ‘âlem-i şüret dañi maqâmına göre Hâk’dur. Hâkîkatden murâd mertebe-i ehâdiyetdür ki cemî‘-i hâkâ’iki camî‘dür. Anuñçün ana hâkîkate’l-hâkâ’ik

dirler. Zîrâ her ism-i ilâhi'nûn bir haqîkati vardur ki zât-ı ilâhiyye anuñla müte'ayyin olmışdur. Ve haqâ'ik bu te'ayyünâtle mütemeyyiz olur. Ve illâ zât-ı Haqq'a göre haqîkat-i vahîdedür.

Ve haqîkat-i Muhammediyye didükleri te'ayyün-i evvel i'tibârıyla olan zâtdur ki cemî'-i haqâ'iki müstemildür. Pes, bundan fehm olundu ki hâlâ vücûd her ne güne şîfat üzerine ise haqîkat odur. Ve şîfatdan murâd hilâfi temâşil ve teqâbüldür; anuñcün 'ayn-ı şerî'at 'ayn-ı haqîkatdur. Velâkin haqîkati herkes fark itmekden 'âciz olmağla ism-i zâhir ve bâtın hasebiyle şerî'at-ı zevâhir ve haqîkat bevâtındur didiler. Ve sırr-ı haqîkat didükleri ittihâd-ı 'ayndur. Ve bu vahdet-i vücûdî "kemâ yenbağî" idrâke degme mükâşif nâ'il olmamışdur. Ve bundan lâyıh olur ki haqîkate vuşûl selb-i evşâfla olur. Zîrâ ef'âl mertebesi şîfâta libâs olduğı gibi şîfât dağı zâta hicâb gibidür. Ya'ni bize nisbet ile ve illâ Haqq kendi şîfâtıyla muhtecibdür maçcüb degül. Zîrâ hâricden sâtir yoğdur. Fe'fhem cidden.

Ba' de zâ haqîkate yedi kâpu işbât itmek şuretda a'zâ-i seb' a ve ma'nâda şîfât-ı seb' hasebiyledür. Ve illâ cennetüñ kâpusı sekizdür ki fenâ ve beqâyâ nâzırdur. Nâruñ yedidür, zîrâ ehl-i nâre meretebe-i kalbden hişşe yoğdur ki müşâhededür. Belki ol bâb anlaruñ üzerine muğlağdur. Zîrâ dünyâda a'mâ olan ahiretda dağı a'mâdur, anuñcün -89B-onlara na'im şîfâtı yoğdur. Zîrâ ru'yeti olmayan yirde vişâl ve zillet dağı olmaz.

Her kâpudan içeru girüb cevelân urasın

Mağşûd şîfât-ı rezileyi izâledür ki her kâpu muqâbelesindedür. Zîrâ mevâni'ı def' itmeyince duğûl müyesser olmaz. Pes, 'azâ-ı seb' a ki, sem' ve başar ve lisân ve yed ve bağn ve ferc ve ricldür. Haqâ'iki kâble'l-işlâh cihetinden ebvâb-ı seb' asına nâzır ve ba'de'l-işlâh cennete dâ'irdür. Ve bir kimse ahlâğ-ı ilâhiyye ile muttaşif olmağ cennetüñ ebvâb-ı şemâniyyesinden def' aten duğûle vesiledür.

Nitekim Hâzret-i Şiddik -radıya'llâhü 'anh- haqğında mervidür. Ve cevelân urasın didüğü budur ki cennet-i şüveriyye ve ma'neviyyenüñ hârici ki a'rafdur.

Maḥalli, ḳabz ve sũkũn ve dāḥl maḥalli; baş ũ ḥareketdũr. Pes, sālĩk tezkiye-i nefis ve iřlāḥ-ı vũcũd itmedũkçe ḳahr ve ḳabzdan ḥalāř olmaz. Ve meger İlahiden necāt bulmaz.

Evvel ki ḳapusmdan bir ḳapucı var anda

Saāa eydũr ber mũvekkel olmaya ki varāsın

Ya'ni vũcũd-ı insān mũřtemil olduğı şehr-i ḥaḳĩḳatũn evvel ki ḳapusunda bir ḳapucı var. Ya'ni bir māni' ve ḥā'il var ki seni kendi hevāsına da'vet itmeğle ol ḳapudan cennete dũḥũle māni' olur. Ve ol māni' ve mũ'ekkelden murād mertebe-i şeri' ate gũre řeytān; ve mertebe-i řariḳate gũre nerfs-i emmāredũr ki bunlardan her biri insānı şirke da'vet iderler. Cennetũn miftāḥı ise kelime-i tevḥĩddũr; anuñçũn ol ḳapucınuñ da'vetine icābetden nehy iledũr. Zĩrā şirke icābet itmek sebab-i duḥũl-i nārdur. Velākin řeytānuñ şirki, şirk-i celĩdũr ki cennet-i ḥissiyeye duḥũlden māni'. Ve nefsũn şirki, şirk-i ḥafidũr ki cennet-i ma'neviyyeye duḥũle sedd olmuşdur. Ve ḳaçan da'vet melek yũzinden tevḥĩde icābet olınsa rızā-i İlahi ḥāřıl olub ḥāzin-i cennet olan Rıdvan cihetinden mũbeřřir ve feth-i bābla duḥũl mũyesser olur.-90 A-

Ve beyt-i mezkũr bu vech ile fehmi olınmak gerekdũr ve ḥadiřde gelmiřdũr ki cennet-i mekārĩhe ve cehennem řehvātla maḥfũfedũr. Ya'ni cennet bir gũlřen gibidũr ki ḥavlisi ḥārdur. Anuñçũn tevḥĩd ve a'māl-i şeri'at nefis-i emmāreye ř'abdur. Cehennemũn ise çevresi řehvātdur, menhiyyāt ve muḥarremātdur. Anuñçũn fi'l-i sehldũr. Zĩrā nefsde aña iḳbāl ve teveccũḥ vardur. Ve bundan fehmi olınuğı her yirde ki řeytān ve nefis-i řehvāt yũzinden nāre da'vet ider. Melek daḥi orada a'māl-i şer'iyye yũzinden cennete da'vet ider.

Pes gerekdũr ki da'vet-i melekĩ da'vet-i řeytān ũzerine terciḥ eyleyũb feth-i ebvāb ḳalbe iḳdām ve cesāret eyleye. Ve bundan zāḥir oldu ki kelime-i tevḥĩd olmasa sā'ir a'māl yũzinden feth-i bāb olmaz.

İkinci kapusunda iki arslan var anda

Saîna hamle kılurlar kırmayun varsın

Bundan murâd nefsün huşûş üzerine iki şıfatını beyândur ki şıfat-ı seb' iyyenün eşeddidür ki biri kibr ve biri gâdabdur. Zîrâ gâdab arslânda ve kibr kaplanda gâlibdür. Ve kaplan daği arslan nev' indendür. Egerçi ki ba' zı evşâfda muhteliflerdür. Ya' ni nefsün bu iki şıfatı kuva-yı rûhâniyyeye dâ'ima hücum ve hamle kılurlar. Ve anları ifna itmege çalışurlar. Velâkin sen ki mücâhid fi-sebîli'llâhi ve seyf-i tevhidün şâhibisün, hamlelerine bakmayub karşı varub vücudların izâle eyliyesin. Tâ ki tevâzu' ve meskenet ve şabr ve hilm ile muttasıf olmağla cennetün ikinci kapısı saîna meftûh ola. Ve cehennemün daği iki kapısı insidâd ve ingilâk bula. Ve cennet kapusunda olan havâle mündefi' olub duhûle mâni' kalmaya.

Üçüncü kapusunda üç ejderhâ var anda

Niceleri korkutmuş olmaya ki korkasın.

Bu üç ejderhâdan murâd nefsün başka üç ' adet şıfatıdır ki -90B- ki hasenât-ı insâni ekl itmekte ejderhâ gibidür. Ve ol şıfatlar riyâ ve hased ve hubb-i maldur ki, bunlar daği nârûn ba' zı evvâbı muqabelesindedür. Pes bunları ıslâh idüb hulûş ve ğıbta ve zühdle muttasıf olan sâlik cennetün üçüncü kapısını açmış olur. Ve şıfat-ı mezkûrenün (ve nazârü ilâ'l-kaderi) ne mertebe mühlikâtdan olduğu kütüb-i şer' iyyede meşhûrdur. Huşûşan ki hubb-ı mal cemî' -i haţâyânuñ başıdır. Pes, bu üç şıfat-ı mezmûme, üç ejderhâ gibi olacak; nefsi emmâre çok başlı ejderhâ gibi olmuş olur. Ve ejderhânuñ hayvânât-i berri ve bahr ekiden soñra verâ-i seddede Ye'cüc ve Me'cüc tarh olunduğı eşrede vârid olmuşdur.

Dördüncü kapusunda dört rehberler var anda

Bundan maşşud nefsün dört adet şıfat-ı ahiresidür ki mâni' -i duhûl-i cennet-i kalbdür. Rehber ta'bir olunduğı tarîk şerr ve semt-i ihticâba dâ'ir oldukları i' tibârladur. Zîrâ reh-nümâya dâ'î ilâ'llâh veya dâ'î ilâ mâsivâ'llâhdur. Ve ol dört.

‘aded şifât-ı zemîme Hâzret-i İbrâhîm’üñ -‘aleyhi’s-selâm- zibhile me’mûr olduğı tıyur-ı erbâ’ a ki tâvus zînet ve ğurâb hırş ve dik şehvet ve hamâme hevâdur. Zîrâ tâvusda zinet ve ğurâbda hırş ve ğorosda şehvet ve hamâmede tereffi‘ ila’l-hevâ’ ve ma’küsen suķûţ ğâlibdür. Pes, sâlike vâcibdür ki zen gibi zînet ihtiyâr itmeye ve ğurâb gibi cîfe-i dñnyaya ğariş olmaya. Ve bed nevs gibi ehl-i şehvet olmaya ve ğüvercin gibi ğâh aşiyânı sen bekleyüb ehl-i tabî‘at-ı süfliye olmaķdan ve ğâh bî-fayda hevâlinimden ihtirâz eyleye. Tâ ki nâruñ ve dördünci ķapusu mesdûd ve cennetüñ dağı dördünci bâbı meftûh olub ğadab rahmete ve firķat vuşlata ve elem lezzete ve zulmet nurâ mübeddel ola. Ve cennet-i ķalbe toğrı yol açıla. -91A-

Bizden saña dimekdür gerek ki sen bilesin

Ya‘ni biz bu şifâtuñ gerçi ‘adeden te‘yîn eyledüñ. Velâkin anlardan murâd nedür taşrih itmedüñ. Zîrâ cümlesi senüñ vücûduñda nefsi emmâreñe dâ’ir şifât-ı zemîmedür. Pes bizden saña bu ķadar ifade eylemek kâfidür. Eger sen dağı arayasuñ, icmâlen fehm idüb ba‘dehu tafşîlen esrârını zühûra götürürsen. Ve riyâzet ve mücâhede ile a‘dâyı ortadan ref‘ idersin ve tarîķ-ı cenneti ğârdan tathîr idersin.

Beşinci kapusunda periler vardır anda

Dürlü metâ‘ satarlar olmaya ki alasin

Burada perilerin ‘adedini taşrih itmedüğinden fehm olunur ki bunda ‘aded maķşûd degüldür. Ve peri, cinn dimekdür ve cin ervâğdur. Ya‘ni gerçek cin cism-i laţifdür melek gibi. Velâkin a‘yün-i nâsdan ihtifâsı ğasebiyle rûğ ğibidür. Bunlaruñ melâ’ikeden farkları budur ki melâ’ike ervâğ-ı ‘âliye ve cinn ervâğ-ı sâfiledür. Ve bunlardan murâd rûğ-ı ğayâlî ve rûğ-ı fikrî ve rûğ-ı ‘aklî ve rûğ-ı ğıfzî ve rûğ-ı zikrîdür ki fi’l-ğakîķa beş ‘adeddür. Nitekim ķuva-yı ğissiyye dağı beş ‘adeddür ki bâşire ve sâmi‘a ve şâmme ve zâ’iķa ve lâmissedür. Ve anlardan ervâğla ta‘bîr itdüğü ķuvvet-i rûğâniyye tâbi olmağladur. Ve ķuvâ-yı rûğâniyyeyi işlâğ itmek ķuvâ-yı ğissiyyeyi işlâğdan şoñradur. Zîrâ ķuvâ-yı ğissiyye keşif ve ķuvâ-yı rûğâniyye

laţîfdür. Binâ'en 'alâ hâzâ hicâb-ı zûlmâniden hicâb-ı rûhâniye intikâl eyledi. Tâ ki bunlar dağı tetricle şalâh ve tezkiye kabûl ide. Ve perde muţlaķa mûnharik ola. Ve bâb-ı cennet-i kalb infitâh bula. Ve metâ'ları her birinûn muķtezâlarıdur ki mâsivâya te'allük itmişdür. Pes bunlarıñ muķtezâları üzere hareket ve ol cânibe meyl ve maĥabbet sâlike ve hicâb-ı laţîfe rûhâni olur. Hicâb-ı rûhâni dağı 'âlem-i ĥalkdandır ve 'âlem-i -91B- ĥalk ĥark olunmaduķça 'âlem-i emr ve 'âlem-i a'yân ve 'âlem-i şu'un seyr olunmaz.

Altıncı kapusunda ĥuriler vardır anda

Bunda dağı 'aded maķşûd olmamağla taşrihi terk itdi. Ĥüriden murâd 'ulûm-ı ma'ârifdür, 'ilm-i kesbî ve 'ilm-i fitrî ve 'ilm-i zevķî ve 'ilm-i sükri gibi. Velâkin ilm-i zevķi dağı üçdür ki, ilm-i ef'âli ve 'ilm-i şifâtî ve 'ilm-i zâtîdur. Pes, mecmu'-ı 'ulûm altı aded olur. Tedebbir bunda hicâb-ı laţîfde terakķi vardır.

Saña dirler beru gel olmaya ki vârasın

Ya'ni ĥavâs-ı zahireye ve bâtınaya vücûd virdügün gibi 'ulûma dağı muţlaķa muķayyed olma. Zîrâ 'ulûm-ı zâhire sâlikûñ dünyâsı ve 'ulûm-ı bâtına ahireti gibidür ki ikisi dağı ehlu'llâh'a ĥarâmdur. Anuñcün Qur'an-ı ĥakîķi ĥakķında gelür: "Lâ yemessühü ille'l-muţahhirün"²⁸³ (Ey) el-muţahherüne 'an denesi cemî'ü't-ta' lükât.

Sen ki anda varasın ol ĥürî-i alasın

Bir ĥuriden ötüri dostdan maĥrûm olasın

Maķşûd 'ulûm yûzinden olan ihticâbdan nehydür. Zîrâ çok sâliklere pâ-bend olmuşdur. Zîrâ insânda şehvet-i batn olduğı gibi şehvet-i kelâm ve şehvet-i 'ilm dağı olur. Pes, her kemâli kendi maķamında vaz' idüb mebbe-i kemâlât olan Ĥakķ'a 'urüc itmek lâzımdur. El-ĥâşıl bu mertebede hicâb-ı rûhâni tamâm olur.

²⁸³ "Ki temizlerden başkası dokunmaz." Kur'an-ı Kerim, Vakıa Sûrcisi, 56/79

Yedinci kapusunda yediler vardır anda

Saña dirler kurtulduñ gir dost yüzün göresin

Bu yediden murād şifāt-ı seb' a-yı vücūdiyye-i İlähiyedür ki hayāt ve 'ilm ve irādet ve kudret ve sem' ü başar ve kelāmdur. Ya'ni andan soñra bu şifāt-ı haķıķiyenüñ aşarı vücūduñda zāhir olub Hāķ'da fenā ve Hāķ ile beķādan soñra cennet-i haķıķıyyeye dāhl olub nefsün sā'ir merātibün her dürlü mekrinden ħalāş. -92A-olursun. Ve üstüne ebvāb-ı cinān muţlaķa meftūħa olur. Pes ķalb-i insān ki a'zā ve ķuva miyānındadır; cānib-i vāħidi 'ālem-i mülke ve cānib-i āħiri melekūte nāzırdur. Ve mülk ve melekūtuñ mü'ālecesi tamām olmaduķça ķalb daħi marāzdan necāt bulmaz. Ve ķunki bu cümleden ħalāş ola. Şāħib-i ķalb daħi selāmet ile cennete daħil olub iķlīm-i vücūdda murādı üzere ħükm ider. Ve kimseye müdaħale itdürmez. Ve aña cennet-i 'ācile dirler ki ol cennete duħul iden cennet-i ācileye münteżir olmaz. Zırā cennet-i ācile nesi'e gibidür.

Ma' a hāzā'ilezi eşyā iki 'ālemde rü 'yettür. Binā'en 'alā hāzā rü 'yet-i İlähiyye ehl-i ferdāya teħassür üzerine olmaz.

Bu didüğimiz sözler vücūddan taşra degül.

Kendüni ħub isteseñ dostuñ anda bulasın

Ya'ni bizim remz itdüğimiz nesnelere āfāķi degüldür, belki enfüsüdür. Pes, tālib olub kendüni kendünde iste ki dostu mülāķi olasın. Zırā nefsdan cāhil olan rabbina 'ārif olmaz. Ol sebepten ki nefs-i insān şuret-i rahmāniye üzerine maħlūķdur. Ve şuretden murād şuret-i haķıķıyyedür ki müşārü'n-ileyh olan şifāt-ı seb' adur. Ve dost bi'l-vaşıta Rasūlu'llāh'dur -şalla'llāhu 'aleyhi vesellem- ve bi'z-zāti Allāh Te'ālā'dur. Anuñçün her vücūdda ħişşe-i nūr-ı Nēbevī vardır. Velākin tecezzi tariķıyla degüldür; belki in'ikās tariķıyladır pertev-i şemsün āfāķa in'kāsı gibi. Ve çün bu müşahede 'aķl-ı evvele münteħa ola; māverāsı zāt-ı şırfe ķalır.

El-hâşıl vücūd-ı Hâk ve vücūd-ı Rasûl, vücūd-ı vâhiddür ki şüret-i vâhîde şüreteynde tecellî itmişdür ki biri tenzih yüzi ve biri teşbih cânibidür. Ve teşbih nûri daği esmâ-i ilâhiyye hasebiyle hakâ'ik-ı muhtelifi ile müte'ayyin ve şuver-i muhtelifi ile mütecelli -92B-olub âşârda dinilmişdür. Ve cümle-i âşâruñ zül eşeri Hâk'dur ki zılluñ zül-zılle tabe'îyyeti gibi aña tâbi'dür. Bu cihetden on sekiz biñ 'âlemde vücūd-ı vâhid ve anuñ tecelliyâtından gayrı eşer yokdur. Ve şirke zâhib olan cehlinden zâhib olmuşdur. Ve sırr-ı gâmzâ kendi nüshasında idrâk itmeyen ol vâhîde taleb ide gitmişdür. Ma'a hâzâ cemi'-i elvâ' anuñ levhanuñ ta'ziyesi ve cemi'-i saţûranuñ kaleminuñ müsveddesidür. Bir sırr-ı İlahidür ki katı rüşen ve katı hafîdür "men lem yehdi'llâhü mâlahü min hâdehü"

Yünus sen bu sözleri 'ıyân 'ıyân söyledüñ

Ya'ni min vechi 'ıyân söyledüñ ve illâ min vechi mertebe-i hafâdur. Zîrâ herkesuñ idrâki anı ihta itmez. Ve tefekkür ile daği işi bitmez; belki ilhâm-ı ilâhiyyeye mevkûfdur.

İsterisen kanını miskinlikde bulasın

Miskinlikden murâd fenâ-fi'llâhdur ki âşâr-ı evşâf-ı nefsâniyyeyi bi'l-küllîye izâle itmekdür. Nitekim hadîş-i kudside gelür : "Ene 'inde'l münkesireti kulübuhüm li eclî ve'l-münderisetü'l-kubürühüm"²⁸⁴ Ya'ni maqâm-ı 'indiyyet ve huzûr, zâhir ve bâtinî harâb olanlaruñ naşîbidür. Ve hikmet "yenbü'a" teşbih olunmuşdur; yenbü' ise turâbda zâhir ve anda cârî olur. Ve turâbuñ şıfatı meskenetdür anuñçün her hıml-i şekile taħammül ider. Pes bir sâlikde tıynet-ı aşliyye sırrı zuhûr eylese emânet-i kiberi ħamline taħat götürür. Ve 'ubdiyyet fakrdan eħaşşdur. Zîrâ her fakîr olan 'abd olmaz; velâkin her 'abd olan fakîr olur. Şol sebebden ki 'abduñ mülkü Mevlâsınuñdur. Ve'li'llâhü'l-ħamdü 'alâ taħriri minhü'l-laţâ'if fi ba'zı yevmi min yevme'l-mevlidi's-şerîf min seneti ħamsin ve 'işrine ve mi'tin ve elfin bi-kalemi'l-

²⁸⁴ "Ben kalbleri kırıkların ve kabirleri unutulmuşların (çığınmış / silinmiş) yanındayım." Hadis-i Kudsi, Keşfü'l Ahfa, (Mekâsîd, Bidayet)

muharrir fakir 'Abdül-hak sümme 'Abdül-Hay ve 'Abdül-Latif eş-Şeyh İsmâ'il
Hakki şerrefe'llâhü Te'âlâ bi meziyyeti't-terakki

ŞERH-İ EBYÂT-I YÛNUS EMRE

Min kelimât-i Hazreti's-Şeyh Yûnus Emre -kuddise sirruh-

Şerahahe'l-fakîrû'l-Şeyhü Hakkî

Adım adım ilerü beş 'âlemden içeru

On sekiz biñ hicâbı geçdüm bir tæg içinde

Adım adım didügi te'enniye işâretdür. Ki ismden isme sefer ve tavırdan şoñra tavrı güzerdür. Anuñçün didiler ki kümmel-i insânı tedricîdür ki çil sâlde hâşıl olur.

Beş 'âlemden murâd hazerât-ı hamsedür ki:

Evvelkisi, gayb-i muṭlaḳdur ki anuñ 'âlemine 'âlem-i e'yân dirler. Ki hazret-i 'ilimiyyede şâbitedür.

İkincisi, 'âlem-i ervâh ceberütiyye ve melekütiyyedür ki 'âlem-i 'uḳûl ve nüfus-ı mücerrededür.

Üçüncüsü, 'âlem-i mişâldür ki 'âlem-i melekütdür.

Dördüncüsü, 'âlem-i şehâdet-i muṭlaḳadur ki 'âlem-i mülkdür ve bu 'âlem-i gayb muṭlaḳ-ı evvel muḳâbelesindedür.

Beşincisi, bu 'avâlim-i erba'adan câmi' olan 'âlem-i insândur. Ve 'âlem-i mülk 'âlem-i mişâle mazhar ve mişâl daḳı ceberüta ve ceberüt daḳı a'yâna ve a'yân daḳı esmâya ve hazret-i vahdâniyyeye ve esmâ daḳı hazret-i eḳadiyye ve müsemmäya mazhardur.

Ve bu beş 'aded 'âlem güzer olıduḳça sâlik olan haḳîḳate'l-haḳâ'ik menziline vuşûl bulmaz. Ve bu beş 'avâlim onsekiz biñ hicâbuñ icmâlidür. Ve onsekiz biñ daḳı yitmiş biñ perdenüñ muḳtaşarıdur. Ve yitmişden murâd nefis ve ḳalem ve levḫ ve hebâ' ve cism ve 'arş ve cinân-ı seb'a ve mizân-ı seb'a ve eflâk-ı seb'a ve erkân-ı seb' adur ki mecmû' ı otuz beşdür ve zuhûr ve buṭûn i'tibâriyla yitmişdür. Ve biñbir ismüñ tecellî-i ḫârici sır i'tibâriyla yitmiş biñdür ve bu cümleñ icmâli ḡafletdür. Pes, ḡaflet mürtefi' olub başîret açılsa maḳşûd bilâ-hicâb cilve-ger-i nazar olur.

Ve tağdan murād vücūd-ı insānīdür Zīrā tağlar evtād-ı arz olduğı gibi vücūd-ı insān dahı veted-i cemi'-i 'avālim ve sebeb-i karar cümle-i kā'ināt olmuşdur. Anuñçün pūr şebāt ve pūr temkindür.

Yitmiş biñ hicābı geçdüm gizli perdeler açdum

Ol dost ile buluşdum gördüm bir tağ içinde

Gizli perdelerden murād hicb-i kevnienün bātinī olan melekūtdur ki māverāsı 'ālem-i vücūbdur. Pes, murād nāzım cebel-i vücūdda 'ālem-i ekvān -93 B-ve 'ālem-i vücūbı seyr idüb Hağ'la vuşlat-ı hağıkiye bulunduğıdur ki mağām-ı küllīdür. Zīrā degme sālīk seyr-i ekvānı gūzer idemeyüb eṭvarı-ı mutevaşşıṭada kalur ve kemāl-i muṭlağadan maḥrūm olur.

Gözler gibi görmedüm söz gibi söylemişdüm

Mūsā-leyin münācāt itdüm bir tağ içinde

Ya'ni benüm dost-ı hağıkiye mülākātum zāhir gözleriyle görmege ve lisān-ı hissi sözleriyle söyleşmek kabīlinden degūldür. Nitekim Tenzil'de gelür:"Lā tūdrīkūhū'l-ebşār"²⁸⁵ Zīrā, ol 'ālemdede terkīb-i beşerī fevka'l-'arş kalur. Ve sırr-ı mücerred seyr-i basşit ile seyr ider.Ve Mūsā-'aleyhi's-selām- gibi Hağ'la sırla söyleşür ki aña münācāt dirler. Bu mağām-ı şuhūd ve gaybūbetūn miyānını cāmi' dūr Ve illā fenā-i küllīde zıkr olman mü'amelāt yoğdur; bundan ru'yeti inkār lāzım gelmez.Zīrā her 'aleme göre bir türlü ru'yet vardır.Nitekim 'arīf-i bi'llāh ḥafī degūldür.

Gökler gibi gürledüm yeller gibi igildüm

Şular gibi çağladüm ağıdum bir tağ içinde

Vücūd-ı mecāzīden bi'l-küllīye ḥalāşına işaretdür. Gökler gibi gürledüğü sūtüt-i tecellī-i kahr ve fenāya ve yeller gibi igildüğü esüb şavrulduğına ve şular gibi

²⁸⁵ "Gözler Onu görmeyiz." Kur'an-ı Kerim, Enam Sürcesi, 6/103

çağladığı, nihâyetde olan şafâsına işâretdür. Ki fitrât-ı aşliyyesine rucû' dur. Zîrâ cismâniyyeti cihetiyle fitrâtı ğubâr ve tûrâb ve rûhaniyyeti cihetiyle âbdur.

Bir dōšek dōşemişler nurla bezemişler.

Didüm bu kimûn ola şordum bir tåg içinde

Maķşûd bisât-ı kurb vuşlâtdur ki 'âlem-i nûru'l-envârda, meclis lâ-mekânda baş olur. Ve bu su 'âle cevâb virmedüğü te'eddüb tarıkiyledür. Zîrâ murâd kendi için baş olınan bisât-ı nûrânidür ki vücûd-ı nurâni için muheyyâdür. Nitekim hadîşde gelür: "Vec' alnî nûran"²⁸⁶ Ve bu bisâtuñ muķaddemesi refref didükleridür. Fe-efhem cidden.

İrilmedüm yerimden ayrılmadum şeyhumdan

'Aşkdan bir kadeh aldum içdüm bir tåg içinde

Yirinden irilmedüğü bu seyrûñ 'âlem-i enfüsde olduğına göredür. Zîrâ insilâhda hareket-i hissiyye olmaz; belki Tûr didiği yirde sefer vâkı' olur. -94 A-Şeyhden ayrılmadüğü şeyhuñ sırrı maķâmât-ı mezkûreye delil olduğudur. Zîrâ şeyhden murâd delil ve mürşiddür. Ve sâlik şeyhuñ hayâtında maķâmât-ı şeyhe nâ'il olsa daği şeyhuñ üstâziyyeti rutbesi cihetindendür. Yine şeyhden müte'ehhirdür. Nitekim "Ericâlû kavvâmüne 'ale'n-nisâ' bimâ fağdala'llâhi bihi ba' dahüm' alâ" ba' din kelâm-ı şerîfnde aña işâret vardur. Ve 'ışkdan içdüğü kadeh maķâmât-ı mezbûreye vuşûlden evveldür. Zîrâ 'ışk-ı ilâhi ve cezb-i rûhâni maķşûda vuşûle vesile ve aletdür.

Zühde göre netice ise de fevķında olan maķâmâta göre netice degüldür. Zîrâ icmâl ve celâl arasında işneyniyyet irâş itmekden hâli degüldür. Anuñçündür ki 'ışkdan daği fenâ bulub maķbûbiyyete vuşûl lâzımdur. Pes 'ışkuñ bu maķâlde zıkr olduğü huşûlünüñ te'ehhürüne delâlet itmez.

²⁸⁶ "Beni bir nur kıl," Hadis-i Şerif, Tirmizi-Daavât 30

Hasta olmuş igilür tevḥid anı dinler

Tevḥid kendisi olmuş gördüm bir tağ içinde

Ba'zı kaşâ'idde hasta olmuş igilür Qur'an anı dinler. Hasta olan kendidir. Kendi Qur'an içinde vâkı' olmuşdur. Maḫşud sırr-ı ḫaḫîḫati beyândur ve sırr-ı ḫaḫîḫat didükleri 'aynuñ vaḫdetidir. Ya'ni insân-ı kâmil hasta olub yanındaki Qur'an ve ḫuşûşan yâ-sin tilâvet olunur mazhar yüzünden zâhirûñ şıfatıdır. Zîrâ tavırına göre ḫaḫ Te'âlâ'ya nu'ût-ı kevnîye izâfet olunur. Semâ' ve ru'yet ve te'accüb ve dıḫk ve emşâli gibi.

Binâ'en 'âlâ hâzâ Qur'an onu dinleyen yine ḫaḫ Te'âlâ'dur. Ve belki tevḥid ve Qur'an kendidir. Zîrâ şıfat mevşûfdan münfek olmaz. Pes, kelâm mütekellim ve tevḥid muvaḫḫid ile ḫâ'im olmağla 'âlem-i tecrîd ve tefrîde göre ikisi bir emrden 'ibâretdür. Ve bu mertebeye "kemâ yenbeği" mefhum olmağa zevḫ-i şaḫîḫ -94B-lâzımdur. Zinhâr ki ilḫâda düşmeyesin ve caddeden çıkmayasın. İnnemâ'llâḫü ilâḫün vâḫidün.

Vardum ilerü vardum, levḫi elime aldum.

Âyetlerin okıdum yazdum bir tağ içinde

Levḫ ü ḫaleme ittilâ ve vuḫûfını beyândur ki "Müdebbir ve Müfaşşıl" isimlerine nâzırdur. Ve levḫ ve ḫalemûñ ḫaḫîḫati ḫalb ve rûḫ-ı insândur. Zîrâ rûḫ-ı 'âlem serden ahz itdüğü umûr-ı gaybiyyeyi levḫ-i ḫalbe şebt ider. Ve ol umûr aşlında zât-ı insânda mergüz ve müşbetdür. ḫâricden nuzûlı dâḫilde şübütını münâfi degüldür. Nitekim Qur'an bu sırra işâret idüb buyurur: "Velâ ta'cel bi'l-Qur'âni min-ḫabli en yukdâ ileyke vaḫyühü"²⁸⁷ Ya'ni, çünki Cebrâ'il mu'allim ve üstâz şüretinde var olur. Ta'lim olunan rûḫ olsa üstâzı tekaddüm itmemek gerekdür.

El-ḫâşıl levḫ-i icmâli insânı ve insânî ve enfüsi levḫ tefşîli âfâḫımuñ aşl ve ma'denidür.

²⁸⁷"Sana vahy edilmesi henüz tamamlanmadan Kur'an-ı acce okumaya kalma."
Kur'an-ı Kcrim, Taha Sürcesi, 20/114

Yûnus eydür gözüm dostla der bâzârım

Oİ ilâhuñ didârın gördüm bir t̄âg içinde.

Mağşud-ı fenâ ve bekā ve temkinden şoñra cemi‘ -i mu‘ âmelâtı Hâk‘la olmağa işâretdür. Anuñcün Ebu Yezid-i Bestâmî -kuddise sırruh- buyurmuşlardur ki: "Otuz senedür ki halka şöhet iderdüm, halk ise beni kendileriyle şöhet ider kıyâs iderler ve bu mağâmum müşâhede-i tāmme ile hâşıl olur. Anuñcün "didâr gördüm" dir. Zîrâ didâr görmese şuver-i külliye ve cüz’iyyede müşavviri nice görür ve t̄âg içinde gördüm didi. Zîrâ didâr hâzret-i imkânda görünür ve imkân didükleri mir’ât-ı hâzretdür. Ve illâ ru’yeti nice olur. Ve ru’yet "kâbe kavseyn"de olur. Şu kadar vardur ki bu işneyniyetün zararı olmaz. Fe‘ arif cidden.

Hâzâ mâ harrehü Fakrı ‘ş- Şeyh İsmâ‘îl Hâkķî Bursevî şebbetühü’llâhü ‘alâ ‘t-
tarîķi’s-seviyyin. Ketebehü fi-cüz’i kalîl mine’z-zamân bi-ımdâdi’l-Halîķiñ
bi yedihi’z-zamân (1128 fi -----)

ŞERH-İ EBYAT-I HASAN KÂDİRÎ

Şeyh-i Hasanü'l- Kâdirî Hazretleri'nün ba' zı kelimâti üzerine

Şeyh Hüseyin Kâdirî'nün İltimâsıla

Şeyh İsmâ' il Hakkî Celvetînün şerhîdür -kâdese sırrahu'l-azîz-

Bu gönül hem Hakk'dadur hem anda Hakk

Gönül Hakk'da olduğu kuvvet-i 'aşk ve şiddet-i câzibe ile mâsivâdan inkıtâ'ı ve Hakk'a ta'likladur. Ve Hakk'ın gönülde olduğu hulul tarikiyle degüldür. Ve illâ ihâd lâzım gelür. Belki bi-hasebi'l-kalb tecellî ve zühür iledür, bi-hasebi'l-Hakk degül. Zîrâ Hakk-ı mu'tlak bi-hasebi'l-..... kendi kendine zâhirdür, gayre degül. Egerçi kalbde tecellî iden da'hi kendidür. Velâkin tecellî kabiliyet ve isti'dâd mîkdâridur. Bu cihetden "ene'l-Hakk" demek min-vehdür, "Min külli vücüh degül.

Binâ'en 'ale'l-hâzâ terk-i da' vâ gerekdür. El-hâsıl tecellîyi idrâk iden kalbdür, gayrı kuva ve a'zâya sâri olan tecellinün eşeridür ve bereketidür, kendi degül. Nitekim nûr-ı şems yetmiş pencere câmına aks itse oradan hâne da'hi pûr nûr olur. Velâkin tecellî ibtidâ'en ef'âl ile ba'dahu şîfâta ba'dehu esmâ ile ba'dehu zâtladur. Pes zâtlâ tecellîye tâlib olan ibtidâ ef'âl ve şîfât ve esmâ perdelerün ref'a muhtâcdur. Zîrâ bunlar zât-ı ehadîyyede birliğe yetmedikce zâtdan nûr-ı şu'uat toğmaz. Efnâ-yı vücûd didükleri budur. Ya'ni cemî'-i 'âlem "Hakkın lehüm" âyine ve hem niğâbdur. Ve âyinede yüz görünmek âyine bilâ-niğâb olmağa mevku'fdur. Ve ol niğâb senüñ.... i'tibârî mürtefi' ola.

Cemâl-i zât gören düş ve gaflet didükleri bu müşâhededen ma'cûb olma'kdur deyü bu müşâhede de şeyş cihat bir olur. Zîrâ Hakk'da kayd olmaz. Ve esmâ ü şîfâtuñ sûret-i kayda zâhir olduğu ehl-i kayd olan kalbi itlâka irşâd -l B- içündür. Zîrâ bi-mazhar-ı Hakk'a intikâl itmek mümteni'dür. Bu sebebden kayddan kayda, eşerden eşere intikâl iderek bilâhare itlâka ve mü'essere da'hi intikâl hâsıl olub kuyûddan bi'l-küllîye halâş olur. Pes bu ma'küle 'âlem-i hicâb rahmet olur. Ve esmâ ve şîfâtuñ

kesri burucun kesreti gibidür ki her yirinde devr iden şemsdür. Zîrâ sâ'ir-i nücümüñ devrleri şemse hilâfetedür; yoħsa aşl devr ü dâ'ir birdür. Ve yedi yıldız didükleri yedi 'aded esmâdur ki enfüside olan on iki burcı seyr iderler ki cism ü re'sin ve 'ayn ve vech ve fem ve rikbe ve ricl ve yed ve zahr ve şadrdür ki yed ve ricâl ikişer 'aded olındı ... Şol cihetden ki iki göz bir görür ve ağız iki lebden bir söyler. Fe-emmä iki el ve iki ayak başka başka hareket ider ve yaşur. İşte yedi esmâdan fenâ geldükde mestimi.... zâhir olduğı gibi yedi a'zâ ki cihet didi. Ve rakibin ve etrâf-ı kadameyndür... Bunlardan secde-i fenâ bulmadıkça ve belki zikru'llâhda on iki 'uzuv burclarından seyri kaç itmedükçe haqîkat-ı insâniye ne idüğün zâhir olmaz

El-hâşıl on iki burc ve seb'a-i seyyâre sendedür. Velâkin perde-i ta' ayyünâtı keşf ve izâle itmedükçe rû-yı maqşûd cilveger olmaz. Ve bunun mâ'âli budur ki ismüñ fi'l-haqqîka birdür ki ism-i a'zamdur. Ve sâ'ir esmâ anuñ şerhîdür. Ve şafâtuñ daħi esmâ gibi bisyârdur. Fe-emmä bunlaruñ kesreti muţâla-i vaħdetine mâni' degüldür. Nitekim sultân bir olur egerçi ehl-i merâtib çokdur. Velâkin cümlesi sultânüñ kemâlâtını izhâra âyinedür. Şöyle ki eger bu âyîneler olmasa sultân -2 A- görünmez kalurdı. Bu ma'nâdan bu ortada sultândan ğayrı olmaduğı gibi 'âlemde daħi enfüsen ve âfâkan Haqq'uñ kendi esmâ ve şifâtdan ğayrı bu kadar kendi esmâ ve şifâtı ise kendine ğayr olmaz. Ve mâsivâ didükleri bi'l-i'tibârdur. Anuñcündür ki

Şemse taşra i' aşan endâzeden

Ya'nî enfes ve âfâkı biri birine taṭbîk idüb kıyâsdan hâric ola; zîrâ hâric nesne yokdur. Belki tecell-i Haqq ve tecellî-i esmâ vü şifât vü ef'âl Rabb-i muṭlâkdur. Ba'de zâ seb'a-i seyyâre Nâzım'uñ i'tibâr itdüğü buruc hasebiyle şerh olındı. Ve illâ buruc işnâ 'aşer... Bunlardur ki zikr olunur: 'ibnân (16), izkân (42), menhîrân(65), sebîlân(87), sedyân(109), seze(11), fem(12), Zîrâ bunlar buruc gibi direklerdür. Ve seb'at-i seyyâre daħi bunlardur ki zikr olunur. Kuvvet-i bâşir (1) ve kuvvet-i sâbi'a (2), kuvvet-i zâika (3), kuvvet-i şâme(4), kuvvet-i lâme (5), kuvvet-i nâṭika (6), kuvvet-i 'âkîle (7). Zîrâ bunlar 'âlem-i vücûdı tenvir iden kuvâ-yı mezkûredür.

Pes çeşm-i dilūn olduğı cihetden burca ve münevver olduğı vech ile sināyededen bir birine teşbīh olındı. Ve gūşūn dağı meşķūb ve sebeb-i idrāk olduğı sebebden aña kıyās olan *Velehū*

Geçdi yüz biñ yıl dağı kuşluk degül

Ya'ni Hakk'ın ma'rifeti talebde biñ sene mürür itse dağı bir rüze nisbetle kuşluk kadar yokdur. Ya'ni 'arif dağı ibtidādudur ki ahirine vuşul müyesser degüldür. Zira gene Hakk'ın idraki müte'azzirdür veyahūd insānuñ keşreti eşķaline nazar olunırsa tamām olacak hāli yokdur. Hemān bu yetmez, işleri terk idüb taleb-i Hakk'da olmak gerekdür. Ve illā vakte kuvvet olur. Kāle Te'ālā: "Minha erbe'atün hurum"²⁸⁸-2B- Ya'ni on iki şehriñ dördü ki şülüsdür; şülüş 'ömre işaretdür ki bütün güne nisbetle kuşluk gibidür. Bari bu kadar vakti Hakk'a şarf itmelüdü. Ve maķşüd hāşıl olduğdan sonra bu dünyāda ārām itmenün ma'nası kalmaz, eger ma'nası olsa enbiyā ve evliyā bu mevtdinde eglenüb kalırlardı. Ve Ümmet-i Ahmed'den olub şer'a bend olmak taķşil-i mezkür içündür. Pes Ümmet-i Ahmed'den olmak maķbül olduğ taķşil-i mükārenetledür. Ve illā bi-hāşıl Adem irkenden ölmek yegdür. Zira ahiretde şaff-ı sa'adetle olan (he) ümmet-i icābetdür ümmet-i da'vet degül. *Velehū*

Üç oğuldan geldi insāna şüreti .

Ya'ni şüret-i insāniye tokuz bābā ki tokuz felekdür. Ve dört ana ki 'anāşır-ı erba'adur. Hevā ve āteş ve āb ve toprak. Ve üç oğulan ki mevālid-i şelāsedür ki cemād ve nebāt ve hayvādur. Bu mecdi'ün çenberinden güzer idüb gelmişdür. Ve 'aql ol mertebesinden esfel-i sāfiline düşmişdür. Ve menāzil-i külliyyeden yigirmi sekiz nüzul devr itmiş. Ve 'avālim-i seyrāniyyeden üç yüz altmış biñ 'ālem seyr edilmişdür ki bu menāzil ve havāli devr ü seyr iderken her birinün şüretine girmiş; ya'ni şekli ile teşekkül itmişdür. Ve bilāhare ta'ayyün-i maķşūşı olan şüret-i insāndan görünmişdür ki bu şüretinden sonra (he) şüret-i uhra yokdur. Nitekim şefeden ve

²⁸⁸ "Bunlardan dördü haram aylardandır." Kur'an-ı Kerim, Tevbe Sürsü: 9/36

hurûf ve şifeden şoıra hurûf mehâric olmaz. Buradandır ki insân zinet-i ‘âlemdür.

Velehü

İbn-i vakt olub geçürme vaktiñi

İbn-i vakt odur ki hükmi vakte tâbi‘ olub mâzî ve müstakbel kaydında olmaya. -3A- Zîrâ mâzî ve müstakbel hâlen mefkûddur. Pes mevcûdı mefkûda değışmek cehldür. Ve bunıñ fevkinda Ebü'l-Vakte itibâr olunur ki insâna bu makâmda ğidâ-i kâ'inât olur. Ve anıñ şahibi dehr ismine mazhardur. Ve hâlen kuţbu'l-aqtâb bu makâm ehliñdendir. Zîrâ imtidâd-ı enfâs-ı ‘âlem anıñ nefesine menûţ ve bekaî vakt anıñ halka bekasına merbûtdur. Ve bu makâmıñ tefâsil-i keşiresi vardur. Edeb budur ki “Mâ edrî mâ yef’ âl bî velâ biküm” mücibince sâbık ve lâhık mülâhazasını‘ ilm-i Hakk’a terk ide ve zâhir ve bâtın Hakk’dan vârid olan hükmi vakte muqayyed ola. Zîrâ dem bu demdür dehr-i anda anı güzellik gerekdür. Zîrâ ân ve dehrdür ki envâ‘-ı zamâna münkasım olmışdur. nokta-ı envâ‘-ı hurûfa olduğı gibi. Ve tâlib-i vahdet olan, kesrete nazar itmez; itse dağı muhâfaza-i merâtib için nazar ider. Bu cihetden dimişlerdür ki yevm-i mişâk hâlâ hazırdir. Ve anıñ mâzî olduğı ehl-i hicâba göredür. Pes mükâşif anıdır ki evvel ü âhir ol ân içündedir.

Velehü

Anıñ ile aña bak sensüz olub saña bak

Birliğe yitmek didüklerinüñ sırrına işaretdür. Zîrâ vücûd-ı mecâzi olduğda saña senden nazar olmaz ki işeyniyetdür. Belki Hakk’dan Hakk’a nazar olur ki vahdetdür. Ve saña bak didüğü, saña sen; Hakk’la ben dimekdür ki Hakk’la nazarda senlik ve benlik dür olur. *Velehü*

Cümle şüver ne ki vâ, vâ odur cümle dâr.

Bu kelâm cümle şüver-i rûhâniye ve şüver-i cismâniyeye şâmindür ki nefes-i -3B- rahmânî ve tecellî-i ilâhî’nün ‘umûmına işaretdür. Çünkü cem‘-i eşyâda rûh-ı zâtî vardur. Binâ’en ‘alâ hâzâ şüret-i ilâhiyyeden hâli degüldür. Velâkin kâbil ve fâ‘il olmağla aralarında fark vardur. Meşelâ müzekker fâ‘il, mü’ennes kâbildür.

Ma' a hāzā rūḥda müştarekeldür. (He) Bu cihetden biri birilerinden telezzüz itmek kendi kendilerinden telezzüz hükmindedür. Eger ortada ta' ayyün-i maḥşüsla tefāvüt olmayaydı, tişnā, vāhid olurdu. Ve 'alā hāzā dār ü diyār birdür. Egerçi sākin ve meskūn olmağla tefāvütleri vardur. Ve rā'î ve mer'î daḥi böyledür. Nitekim āyīnede görinen şüret-i rā'inūñ kendi şüretidür ki ortada ğayrı yokdur. Belki mevcūd ve ma'dūm daḥi bundan fehm ola.

Fe-emmā Ḥaḳ Te'ālā'da ma'dūm olmağ yokdur. Belki vücūdda ṭavruñ tebdili vārdur. Nitekim dünyādan intikāl idenūñ şüreti fenāya aşıl zātı bākīdür. Zīrā 'anāşır rūḥ-ı zātıyla devr ider. Anuñçün meyyite ... olan umūra bi'l-küllīye mevt yokdur. Mazrüb-ı vüzārīde daḥi aşl-ı tecellī birdür ki ikisi de ehl-i rūḥdur, gerekse mazrüb hacar-i Mūsā olsun. Zīrā hacar daḥi vücūdda dāhıldür. Ve şaġır ve kebir daḥi böyledür. Ve kebirūñ şaġıre şaġır lisānı üzere söyledüğü tenzilat-ı ilāhiyedendür ki söyleyen kebir ve söylenen şaġır ikisi daḥi Ḥaḳ'dur ve birdür. Velākin şaġır ve kebir ile ve ta' ayyünle tefāvütleri vardur.

Ve Ḥaḳ Te'ālā'nuñ kendine ğayr didüğü şuver-i muḥtelife i'tibārīladur. Ve illā 'ayn-ı vāhidedendür. Fe-emmā faşl iden şüveri güzer idüb aşl olan -4A- ma'nāya vuşul lāzımdur. Ḥaḳ Te'ālā'nuñ mīzānında ziyādelik yokdur. Zīrā vezn olunan umūruñ cümlesi tevḥīddür. Ve ziyādelik didükleri şirkdür. Anuñçün ehl-i şirki nāra idḥāl ider. Zīrā sâbit olmayan nesneyi işbāt idüb mīzān-ı tevḥīde şirk vaz' itdiler. Pes ol ziyādenūñ hükm-i zā'il olıncaya dek mü'azzeb olurlar. Ve kendi yanlarından katdukları emr-i mevḥūmuñ cezāsūñ bulurlar. Ve bil ki muṭlağa ğayrı işbāt idenler daḥi şirk içinde ḳalurlar; vücūd ikidür diyenler gibi. Zīrā böyle dimek ilāh ikidür dimek gibidür. Fe'fhem cidden.

Ve cehennem ki mazhar-ı ism-i Ḳahhārdur. Ehli olan maḳhūrlarla birdür. Zīrā muḥterik oldukları ateş 'anāşır ateşidür. Çünki muḥterik olan nefsi hayvāniyedür. Bunuñla muḥarrik arasında fark ḥāşıl olur. Nazar eyle ki rākib olan kimse ruṭbesini ḳarb ider. Ve bundan rākib daḥi maḳrüb olmağ lāzım gelmez. Egerçi aşl-ı vücūd vāhiddür.

Birden öte yol mı var.

Ya'ni vücudı fi'l-ḥaḳīka vāḥiddür Ve Ḥaḳḳ'a göre her ṭarīḳ mustaḳımdür. Kale Te'ālā: "İnne Rabbī 'alā sırāṭın mustaḳım"²⁸⁹ Bu cihetdendür ki ḳalālet 'ayn-ı hidāyetdür. Ve aña hidāyet-i muṭlaḳa dırler. Nitekim tābi'-i şer' olanuñ hidāyetine hidāyet-i maḳıre dırler. Bu ma'nāya ḳalālet-i 'ayn hidāyet olmaz. Belki muhdeti cennetde ve dāllı nārda olur. Velākin ḡāyetleri bir yire çıkar. Ḥalkānuñ mübtedā ve intihāsı mülteḳa olduḡı gibi.

Nitekim insānuñ -4B- iki eli boynuna müntehidür. Ve boyun birdür ki vaḥdet-i vücūddur. Ve iki el cemāl ve celāldür. Ve bu vaḥdet, nefis-i bey' olınuḡdan soñra zuḥūr ider. Zırā nefis mübde'en şirkdür. Anuñçün ehl-i nefisde tevḥid-i ḥaḳīki olmaz. Ve bu tevḥide irmek bir mürşid elin tutmaḡla ele gelür ki bunuñla yir ve gök ya'ni arz cesed ve semā rūḥ-ı keşretleri ḡann olunub 'aḳl-ı evvel derecesinden' ālem-i 'ilme (he) vāz'-ı ḳadem olunub andan menzil-i hidāyete iriştir. Ve bu menzilde sidre-i iḥlāsuñ sırrı zuḥūr ider ki: "Va'llahu ḡaniyyün 'ani'l 'ālemin'dür. Ya'ni mücerred olan kimse evlāddan müstaḡni olduḡı gibi Ḥaḳ'la tecerrüd bulan daḡı nisbet ve izāfātdan ḡalāş olur. Ve ibtidā ve intihā ḳaydlarından ḳurtulur. *Velehū*

Añlamaḡa kendözün ḳıldı gıce gündüzün

Ya'ni zātına delīl olmaḡ için gıce ve gündüzde (he) ḡalk eyledi ki bunlar ḡalk-ı a'zamdur. Zırā sevād-ı leyl sevād-ı zāta ve nūr-ı nehār nūr-ı şıfāta işāretdür. Anuñçün gıcelerde seyr ü ḡareket munḳaṭı' olur. Seyl deryāya vāşıl olduḡda şadā-yı mehıbi munḳaṭı' olduḡı gibi gündüzlerde ise ḡalk ayaḡdadur. Bu cihetdendür ki esmā' gıcelerde ve tevḥid gündüzlerde iḡşā(n) olunur. Fa'rif. *Velehū*

Carḡ-ı felek yıldızdan ev mi ḳıldı gözün

Ya'ni çarḡuñ yıldızı fi'l-ḥaḳīka insānuñ gözidür. Şöyle ki eger insān-ı kāmıl

²⁸⁹ "Gerçekten Rabbim doğru bir yol üzerindedir." Kur'an-ı Kerim, Hud Suresi, 11/56

gözi olmasa felek kör hükminde olurdu. Ve yıldız aña fâ'ide itmezdi. Anuñcün-5A- insân-ı kâmil zamân-ı âhirde münkarız olacak 'âlem bi-rûh cesed gibi qalûb kıyâmetün zuhûrıyla mütelaşi olsa gerekdür. Eger rûh olaydı nefh-i şûr aña te'sîr itmezdi. Pes, insân mazhar-ı 'ilm-i ilâhî'dür. Ve birliğine bir burhândur. Zîrâ bir mahlûkdur ki nazîr ve şebîhi yokdur. Zîrâ vücûdı nazar-ı tâmdur. Ve Hakk anuñ gözinden görür kulağından işidür. v e dilinden söyler ve eli ile yapuşur. Ve insân aç olsa evvel daği aç olur ve şusuz ve 'uryân olsa ol daği şusuz ve 'uryân olur. Nitekim ehâdiş-i şahîhada vârid olmuştur. Ve bunlara nu'ut-ı kevnîyye dirler ki mertebe-i 'ammede ta'yin ider. Velâkin halka-i tefhîmi müşkil nesnedür. Zîrâ merâtib bilmezler. *Velehü*

Birde biri göresin birle bire iresin

Ya'ni her keşretde vaḥdet vardur. Ve her vaḥdet daği vaḥdet-i ḥaḳîkiyyeye nişândur. Pes keşrinde qalan idi vaḥdet yüzini görmez. Zîrâ ki nâbiti şirk şuretîdür. Ve bire tevḥîdle vuşûl ḥâşıl olur şirkle degül. Anuñcün erbâb-ı sulûk ilâ çe ya'ni dü renk libâslar giymez. Zîrâ dü-renk ki şirkindür yektâ ki vaḥdetdür, anı münâfidür. Ve şuret ne qadar yektâ olsa ma'nâ daği ol qadar olur. Zîrâ zâhir bâtinuñ 'ünvânıdır. Nitekim meşhûrdur. *Velehü*

“Bunda beter cemâl yiş”

Ya'ni mevṭın-ı dünyâ dâru'l-'amel ve sulûkdür ki dâr-ı teklîfdür. Pes dâr-ı teklîfde 'ilm-i nâfi' ve 'amel-i şer'î yüzinden sulûk ve vuşûl ḥâşıl olmasa âhiretde daği ḥâşıl olmaz. Zîrâ âhiret dâru'l-cezâdur dâru'l-'amel degüldür. Kâle Te'âlâ “Ve men kâne fî hezîhi a'mâ fehüve fî'l âhîreti a'mâ”²⁹⁰ demekte 'amel daği mücib-i derecât-ı cinâniye olmağla Hakk'a vuşlat için fenâfi'llâh daği lâzımdur.-5B- Ya'ni

²⁹⁰ “Şu dünyada kör olan kimse ahirette de kördür.” Kur'ân-ı Kerim, İsra Sûresi:17/ 72

ta' ayyüni kevniden bi-'alağa olmak gerekdür. Pes gündüzün ifnâ idüb rāh-ı Hâk'da bezl itmedükçe vücud-ı haqîkiye vuşlat yüsr olmaz. Zîrâ kündelik ve benlik perde-i Hâk'dur. Ve aq ve qara didükleri hicâbdur ki aqdan murâd hicâb-ı nûrânî ve qaradan murâd hicâb-ı zûlmânîdür.

El-hâşıl söz bunda naqdedür, viresiye degüldür. Pes her kim burada naqd-ı vücuddan bezl iderse ticâreti pür-sûd olub ma'nâ bilür ve bulur ve olur. Ve illâ hâyıb ve qasır şöyle qalır. Ve sudi bu olur ki her qarada ve aqda ya'ni cemî'-i kâ'inâtda Hâk'ı müşâhede ider muţâla'a-i cemâline qâdir olur. Pes bu aq ve qaradan murâd mevcûdât demek olur. Zîrâ beyâz ve sevâd elvânun aşlıdür. Ve ekşeri mümkinât anlardan hâlî degüldür. Anuñçün gice ve gündüz hâlk olındı. Tâ ki gice ile cemî'-i hâlâyık mestür ola. Ve gündüz ile zuhûr-nâm bula. Pes gicede olan mañlukât sevâd hükminde oldı ki mücerred qaraltısı görünür. Bütün 'âlem ise vücud-ı mümkinî cihetinden böyle qaraltıdur. Ve gündüzde olan eşyâ beyâz hükminde olurdu. Zîrâ nûr-ı nehâr anlara vird virdi. Nitelim 'âlem-i vücud Hâk'la zâhir ve sırr-ı hal ile qâ'im oldılar. Bu ma'nâ-yı hafîden ötürî 'âlem hem, mevcûd oldı nehâr gibi. Zîrâ ism nûr-ı tahtındadır. Ve hem ma'düm oldı zûlmet gibi. Zîrâ ism-i Qahhâr tahtındadır.

Bâtlı qo. Bâtlı ikidür. Biri bâtlı-ı haqîkidür ki ma'dümât ve mürteni' âtdur. Bu ma'nâyâ mevcûdâta bâtlı dinilür. Gerekse şeytân olsun biri dañi izâfidür ki şer' anı farq itmişdür. Ya'ni şer' un bâtlı didügi nesnelerdür ki münkerâtdur. Şeytân dañi bu ma'nâyâ bâtlıdur. Zîrâ ism-i muzillde dâhıldür diyü rāh-ı bâtlı hâlik ma'nâsınadır ki -6A- cemî'-i eşyâdür. Qâle Te'âlâ: "Küllü şey'in helikün illâ vecheh"²⁹¹ Maqşûd masivâyı terk eyle dimekdür. Zîrâ vücudı mümkindür vâcib degüldür. Mümkinün ise vâcib yanında vücudı yokdur. Pes vâcib Hâk'dur. Mümkin bâtlıdur. Vücud fi'l-hâqîqa birdür. Ve her kim iki didi ise şirk-i hafî ehli oldı. Ve bu şirk anı ahîr şirk-i celîyye tayr idüb müşrik kıldı. Ve vahdet-i vücud ile muttaşîf olan Hâk'dan ve

²⁹¹ "Onun yüzü(zatın)dan başka her şey hclak olacaktır."Kur'an-ı Kerim, Kasas Sûrcisi, 28/88

ma'rifetden mahrûm kaldı. Zîrâ ortada ğayr var şandı. Ve cemi' ile farkı bilmedi. Cem' odur ki cemi'-i eşyānuñ a'yānını 'ayn-ı vāhidedecem' idesin. Ve fi'ide ve te'sirde ve vücudta ayn-ı vahideden ğayrı görüb sen ve fark anuñ hilâfidur ki maḥzâ mäsivāya nazardur. Bu ise mezmûmdur ki maḥcüb ḥälidür. Pes lâzım olan ikisini daḥi makāmına göre i'tibār itmekdür.

Ve kâb koyu idâreni

Ma'nası budur ya'ni Ḥaḳḳ'a vuşul ve ba'dehü eşyâda Ḥaḳḳ'ı mülâhazadür ki şifâtiyla aşinâlık ve şifât-ı zımnında zâtıyla ru-fenâlıktur. İşte mükaddem-i bâtıldan dür olmadukça Ḥaḳḳ'a karîb olmak yokdur. Kâle Te'âlâ: "Fe men yekfür bi't-tâgûti ve yû'min bi'llâhi"²⁹² Kâle Te'âlâ kezâlik yaḍribu'llâh'l-ḥaḳḳa'ala 'ibâdihi bel kayyede ma'nâhu fe izâ hüve zahikün. Fe'fhem cidden. Fe innehü min Lübâbi'l-ma'rifeti.

Ḥaḳ'la Ḥaḳ olasuñ

Bundan murâd şayrûret ma'nâsına olan istihâle ve istihâliye dâ'ir olan keynûnet degüldür. Zîrâ 'id-i Ḥaḳ olmak ihtimâli yokdur. Belki vücûd-ı mecâzinüñ zevâli ve izmihlâli ve vücûd-ı ḥaḳîkinüñ zuhûr ve incilâsıdır. Zîrâ egerçi fi nefsi'l-emr hafıyyi sâtir yokdur. Fe-emmâ. Gâfil ve bî-basiret olan 'id-i mute'ala'adan maḥcubdur. Bu cihetden vech-i âyîneden -6B- zergâr te'allükâti meshâ muhtâçdur. Tâ ki şûret-i Ḥaḳ zâhir olur.

El-ḥâşıl hicâb cânib-i 'idedür. Zîrâ melâbis-i şifât ile mütelebbisdür ki ğidâsı beşerıyye ve emşâlidür. Meşelâ çeşmde bir reh olsa nûr-ı şems görünmez. Pes şemsüñ incilâsında kuşur yok belki söz gözdedür. Fe-emmâ....

²⁹² "Kim tağutu inkar eder ve Allah'a iman ederse" Kur'an-ı Kerim, Bakara Sûresi, 2/256

Bākī ebed kalasun

Ya'ni, senden fāni olan nesne eriyüb aķub gitdükden ōñira hayāt-ı hayvāniyeden necāt bulursun. Ve hayāt-ı haķikīye ile bākī kalursun ki hayāt haķdur, ya'ni hayātuñ 'ayn-i hayātı haķ olur. Zīrā havāşş-ı nās bākī bi'llāhdur. Bākī bi'ibķā' i'llāh degüldür. Fe'fhem cidden. Fehmen ḥasenen sācid ve mescüd ise de bu cihetden Şeyḥ Şiblī -ķuddise sırruh- vaķt-i namāzda ziyāde istiğrākından deyr eydiği eger bu namāzı ķılmaz isem kāfir olurum ve ķılırsam müşrik olurum. Pes kāfir olduğı inkāra göredür.

Ve müşrik olduğı sācid ve mescüdü fark itdügidür. O ise 'ayn-ı vāhidedur. Ve bu nesne kendi kendine secde itmek muḥaldur. Ve sā'ir vācid ve mevcüd ve 'ābid ve ma'büd ve şāhid (he) meşhüd ve ṭālib ve maṭlüb ve ğālib ve mağlüb ve nāşır ve menşür ve emsāli dağı fark ve cem' de, āña kıyās olur. Ve bu ma'nādan ötüri Bāyezīd- ķuddise sırruah- vaķt-i şalātda Ḥaķ Te'ālā'dan maḥv ṭāleb iderdi. Tā ki fi'l-ced ḥicābuñ vücüdüyla 'ābid ve ma'büd biri birinden siccile ve 'ibādet dürüst ola.

Ve bundan fehm olınur ki 'ārifler dünyādan intikāl itdüklerinde kendi cenāzelerine ḥāzır olub kendi kendileri üzerine namāz kıılurlar. Zīrā rüḥla cesed biri birinden mümtāzdur. Ve müşalli yalñuz rüḥ ve muşallā 'aleyh -7A- rüḥ ve cesedüñ mecmü'ı i'tibārīdür. Güyā mülkiyet-i beşeriyet üzerine nüzül ider. v v

Gökçek idüb nefesini

Ya'ni tezkiye-i nefis ḥasebiyle anı pāk itdi. Zīrā nefis (he) evşāf-ı zemīme ile bir alāyişdür ki bu i'tibārla murdār ve ziştdür. Ve anuñ pāk ve pinḥān olduğı ba'de't-tezkiyedür. Ve olan şevb nuķul gibi dizdi ḥüdā resmini aḥlaķ-ı ḥamīde-i ilāh ile tezyīn ve evşāf-ı şerīfe-i Rabbāniye ile taḥliye olduğına işāretdür

Evvelkiye halvet ve ikinciye celvet dirler. Halveti ve celveti nisbeti bu ma' nādandır.

Kurı Hasan ismini.

Ya' ni Hasan anuñ ol peder ve māderi vaz' ıyla olan ism-i kevnîye-i şüverisi idi. Şoñra ki tezkiye ve tahliye olındı. Vaz' -ı ilāhî ile ism-i hakikisi olurdu. Pes şimdi Hasan evvelki Hasan degüldür. Belki başka Hasan' dı. Egerçi şuretā evvelkidür. Anuñcün zāhir-bin olanlar evvelki Hasan olmak üzere görürler. Nitekim Rasūlu' llāh' a-şalla' llāhu ' aleyhi ve sellem- benüm Ebi' t- Tālib olmak nazarıyla nazar iderlerdi. Bununla nazar itmezlerdi. Anuñcün müşrikler hakkında gelür: "Ve terāhüm yenzurūne ileyke ve hüm lā yübşırūn"²⁹³ Ya' ni anlar nazarları hālinde körlerdür. Buradandır ki cemî' -i ehl-i hicāb kıyās-ı nefis ile kāsıd ve dāll oldılar. Ve beşeriyet başka bātin hāl başkadur.

Kāle Te' ālā: "Kūl innemā ene beşerūn mişlūkūm yūhā ileyy"²⁹⁴ Ya' ni beşeriyetde iştirak var ise dañi vahy-i ilāhî' de iştirak yokdur. Pes bu ma' nāya dem ile misk gibi oldı. Anuñcün her dem-i hayvānī müskit da' vāsı idemez.

Başdı yire haşmını

Haşmdan murād nefis ve şeytān ve dünyā ve hevā ve emşālidür. -7B- Zīrā te' allūka şālih olan umūruñ cümlesi sālīke haşmdur ki gūşti-gir gibi anı har' a çalışur. Pes kuvvet-i ilāhîyye zuhūruna muhtāçdur ki haşmı yire başa ve kılıcı ' arşa aşā. Anuñcün ehl-i tezkiye eķalli kalıldür.

Sensüz anı bulagör

Ya' ni senlük size iken sen seni bulursan anı bulmazsın. Pes senlügi aradan def' it. Tā ki anı bulasın. Zīrā senlik ile anlık bir yirde müctemi' olmaz. Şol

²⁹³ "Onların sana baktıklarını sanırsın halbuki onlar görmezler." Kur'ân-ı Kerim, A'raf Sûresi, 7/198

²⁹⁴ "De ki; Muhakkak ki Ben de sizin gibi bir beşerim ancak bana vahy olunuyor."
Kur'ân-ı Kerim, Fussilet Sûresi, 41/6

cihetdenki vücūd birdür; zāta sūcūd kılagör. Ya'ni zāt-ı Hakk'a secde kılursañ senlükden halāş olursın. Ve illā sen saña serfürü itmekde şirkden ğayrı ne bulursın.

El-hāşıl bî-vücūd olmadukça sūcūd-ı Hakk hayr olmaz. Ve kalbün Hakk'a sūcūdı 'inde'l-havāş ebedīdür. Egerçi 'avām secde nedür bilmez. 'Ârif olub özü ki "men 'arafe nefsehu" sırrına işaretdür. Zîrâ nefsün nefh-i ilâhî oldıguñ ve haqqât (he) haqqaniye ile kemâl bulduĝın bilmedükçe Rabbi bilmez. Hāşılı budur ki insān kendinün mazhar-ı tām oldıĝınun 'ala't-tafşıl bilmedükçe zāhiri daĝı bilmez. Zîrâ zāhir anda zāt ve şifātıyla zāhirdür. Ve kışı kendi hānesinde olan eşyayı ve şandūklarında olan cevāhir ve metā'ı bilnese cāhil ve belki mecnūn hükminde olur.

Ve ra'ıyyet odur ki sultān-ı 'ālem ola. Ve mürīd odur ki şincik rütbesün bile. Ve 'alā hāzā var imdi ma'rifet-i nefse sa'y eyle. Tā ki cemāl ve celāli bozandan Hakk daĝı saña ma'lüm ola. Ve ehl-i ma'rifet olasın, yoĝsa ma'rifet ehl-i şüretinde cāhil olmayasın. Nitekim 'ulemā-i zāhirün ekşeri ve erbāb-ı da'vi bu perdededür.

Seyr açulur gözünne.

Ya'ni melekūt semāvāt -8A-ve arzdan bir nesne senuñ başiretiñe haqqı kıalmaz. Zîrâ nefsinı bilen Hakk'ı bilür. Ve Hakk'ı bilen esmā ve şifātını daĝı bilür ki esmā ve şifāt nūzhet-gāh, erbāb-ı başā'ir ve hālātdür. Ve bu teferrüden maşşüd kendi kendini seyr itmekdür. Zîrâ, cümle-i eşyā Hakk'a mir'ātdür. Beyt:

Cihān mir'āt-ı Hasen şāhidü est.

Müşāhid veche fī külli zerāt ğayrehu baĝān şāşıdur.

Zîrâ şāşı olan kimse biri iki görür. Ma'a hāzā (he) Uyur yanında ikinci yokdur. Belki mevhum ve mühayyeldür. Çünkü ortada ğayr olmaya. Pes ğayr gören daĝı ma'nen şāşıdur.

Gözde akan yaşıdır.

Ya'ni göz şahibi odur ki gözinden Haq için yaş döke. Ve illâ ağlasa daği kör hükmindedür. *Velchü*

Çün iresin bu deme,

Şād olub gam yeme

Ya'ni bu seyrānda merd-i Hūdā olub çevgān-ı himmetle güy-ı murādı çalub, alduqdan şoñra gam gider ve yirine sürür gelür. Zīrā insāna gam hicāb-ı nefsdan gelür. Çünkü bî-perde olusun. Var imdi eydi şād ol ki bir daği saña gam yokdur. Velākin hicāb-ı nefsde yetmiş biñ perde dāhıldür. Pes yalnız 'arş ve kürsiye irmek ve oralaruñ āyāt-ı kibriyāsını görmek kifāyet eylemez. Belki 'ālem-i ervāha ve 'ālem-i 'ilme ve 'ālem-i gayba daği terakkī gerekdür. Ve ol maqāmātuñ (he) müşāhedesi daği lāzımdur.

Münkire "sen gel" dime

Ya'ni münkiri ve ehl-i zūhdi, maqām-ı 'ışka da'vet eyleme. Zīrā bu sofranuñ loqması anlaruñ hulkūmuna şıgmaz. Ve bu lezzete dimāğlar tayanmaz ve bu dā'ireye bir ādem ittiħaz kalur degüllerdür. Zīrā -8B- dest-i gayret anları red ider ve girü döndürür.

El-hāşıl nā-ķābil ve nā-maħrem olanlar ķabiller ve maħremeler meclisinde olmağa sezā degül iken şūķalāyı da'vet idüb neylersün. Ve anlar daği icābet itmezler. Zīrā ortada cihet-i cāmi'a ve ķarābet yokdur. Kale Te'ālā: "Ve zekkir fe-inne zikra tenfe'ü'l-mü'minine"²⁹⁵ Ya'ni tezkirüñ fā'idesi mü'minlere ve muķırr olanlaradur, ķāfirler ve münkirlere degüldür. Ve şahin-i mürde olana şayd tenezzül itmez. Belki mürğ-ı zende bî-şikār eyler. Münker ise mebnidür. Binā'en

²⁹⁵ "Hatırlat, Zira hatırlatmak mü'minlere fayda verir." Kur'ân-ı Kerim, Zâriyât Sûrcisi, 51/55

‘alā hāzā şikār ‘ışk olmaz. *Velehū*

Her ki girer bu yola

Bakmaya şāğa şola

Nitekim Leyle’i Mirāç’da Rasūl’illāh’a -şalla’llāhū’aleyhi ve sellem- vākı’ oldu ki şağ yol vuşūlden nid ālara itlifāt itmedi. Zīrā Ka’be-i mü’ne ‘āzim olanlara şayb-ı verāset ve hūzndür. Zīrā tārīķ-ı sevīden inhırafdur. İnhrāf ise ibn-i sebīli yoldan alıkor ve menzile irdügi şuretde dađı geç irer. Anuñün hemān tevħīde mülāzemet idüb esmā kaydında muḫlak olmalıdır. Fa’rif cidden-

Benlik imiş yol kesen

Ya’ni tārīķ-i Hāķ’dan seni cūdā iden benlikdür. Ya’ni Hāķ’dan gāfil olub her emri kendiñe nisbet itmekdür. Kāle Şeyħ Üftāde -kuddise sırruh-: “Ehl-i ‘irfān ... çıkmayınca aradan bilmezsin kimdür kendüyi pinhān eyleyen.” Ya’ni Hāķ sende pinhāndur. Velākin senūñle senlük ya’ni senlügüñ sen ile sırr-ı ilāhī arasında oldukça saña sır yüzinden görmek yokdur. Pes ol nisbeti miyāndan def ile ve evşāf-ı nefsdan kurtul ve bī-vücūd -9A- ol. Tā ki disen señle seni. Ya’ni Hāķķ’ı göresin.

Ķādirī Hāķ’dur sözüñ.

Zīrā ehl-i Hāķ’dan her ne ki şādır ola Hāķ’dur ve şer’dür ve kånūn-ı ilāhīdür. Velākin münkirler bilmeyüb işgā ve ittibā’ itmezler. Ba’de zā bu fervde ism ‘ilmini ve burada tārīķate nisbetini müteferri itdi ki tārīķat-i Ķādiriyyedür. Ya’ni Şeyħ Abdulkādirü’l-Geylānī -kuddise sırruh- tārīķidür ki turūķ-ı Hāķ’dan tārīķ-ı maḫşūşadur.

Hāķ’la pürdür özüñ

Ya’ni Hāķ senden saña zāhir olmuşdur. Ve illā ‘abd zāñnī ve Hāķ mazrūf degüldür. Gözle ya’ni bardāķ ve destiyle şu gibi. Ve bu i’tikādda olan mülħid ya’ni kāfir olur. *Velehū*

Kış gelüben bâz olur.

Yâzda şikâr bâz olur.

Ya'ni muktezâ-yı cemâl ve celâl ve hüküm-i zât ve şifât üzre bu mevzın dünyâda yaz ve kış gelmekdedür. Fe-emmâ kış 'âlem-i zât ve celâl ve feyze işâret olmağla anuñ şikârı az olur. Nazar eyle ki kış içinde 'âlem bir uslûb üzerinedür. Zîrâ bir gelür hazân olub düzenler bozulur. Ve şemsde tâb ve fer qalmaz. Ve insân ve hayvân hafâya varur. Yaz ise tecelliyât, günâ-gün ilâhiye mazhardur ki her tecelliden bir şikâr ma'rifet aḥz itmek olur. Ve pîrlük daḥi vaḳt-i şitâ gibidür ki fâ'idesi azdur. (he) Zîrâ şirâret burûdete ve ruḫbet büyüsete mübeddel olmağla esbâbuñ za'findan murâd daḥi ḥâşıl olmaz. A'rec ki mariż-i piyâde yola gitmek gibi. Eyyâm-ı civânı ise böyle degüldür. Belki her vecihle 'amele mu'ayyendür. Egerçi kadri bilinmez. -9B- *Velehü*

Sırrı şakın ey ḡulam

Mübtediden ḡulam ile ta'bir eyledi. Evâ'il ḥâli olmağla anuñçün ḥıfz-ı surla tavsiye eyledi. Zîrâ müntehi olan (he) tavsiyeye muḥtâç degüldür. Ve ḡulam şäkird ve mürid ma'nâsına olduḡı bu âyetden zâhir olur ki gelür: "Ve iz ḳâle Mûsâ li-fetâhu"²⁹⁶ Zîrâ fetâ, şâb ya'ni yigit ma'nâsınadır ki burada murâd Ḥazreti Mûsâ'nuñ -'aleyhi's-selâm- şäkirdi Yuşa'dur ki Mûsâ'dan soñıra -'aleyhi's-selâm- yerine nebi ve ḥalîfe oldı. Ve ol vaḳtde şeyḡ ve mürid demek 'örf olmaduḡından şäkird ve müridü'llâh-ı fetâ ile ta'bir olındı.

Ve bunda işâret vardur ki enbiyâ -'aleyhimü's-selâm- zamânlarınıñ meşâyihı ve kavimlerinüñ(he) eşlahı müridleri gibidür. Nitekim meşâyih daḥi kendi zamânlarınıñ enbiyâsı ve müridleri daḥi kavm-i mü'min'in gibidür. Ve

²⁹⁶ "Musa yardımcısına (Yuşa'ya) demişti ki." Kur'ân-ı Kerim, Kehf Sûresi, 18/60

Enbiyâ'ya -‘alehimü’s-selâm- nübüvvet maqâmında halîfe lâzım olduğu gibi meşâyîha daği velâyet maqâmında halîfe lâzımdır. Tâ ki kemâllerine âyîne ola. Divâna gelince hilâfet müstemir olduğu gibi zamân-ı Mehdî (he) ve ‘İsâ’ya dek muttaşıldır. Rasûlu’llâh’dan -‘aleyhi’s-selâm- sonra nebi gelmediği hatmiyeti taḥkîk içündür.

Ve bir de evliyâ’ ümmeti, enbiyâ-‘alehimü’s-selâm- hükmindedür Bu ise kemâl-i ‘azîmdür ki sâ’ir enbiyâ-‘alehimü’s-selâm-’a iḥsân olınmamışdır Bu cihetden bu ümmet-i merḥümenüñ i’ mârî ekall ve maḥsulatı ekşerdür.

(Allâhümme ce’alnâ, min ehde’l maḥşûli bi miyâhi’r-rusûl ve alihi ve şaḥbihi ehli’l-vuşûl ve’s-selâm)-10A- Ya’ni âḥirü’l-emri selâmetdür. Ve miyânda olan ‘ârîza ve tehdidât ve teşdidât-ı min maḥıyye olub bi’l-aḥire luḥf-ı ilâhî nazar ide. Ve celâl ve cemâle mübeddel olur. Nitekim imâmuñ ba’de itmâmi’s-selât ḥalka istikbâlinden ma’lumdur. Zîrâ imâmuñ kafası celâl ve vechi cemâldür. Ve ekâmil-i nâsa göre aşla kafâ yokdur. Anuñçün Rasûlu’llâh-‘aleyhi ve sellem- ḥâl-i şalâtda vech ve kafadan berâber görürler idi. Ve bunda “Ve mâ erselnâke illâ rahmeten li’l-‘âlemîn”²⁹⁷ sırrına işâret vardır. Ya’ni rahmet-i mutlakada gaḍab olmaz. Ve bu sebebden yevm-i kıyâmetde aña ve ekâmil-i ümmete göre “nefsi nefsi” demek yokdur. Fa’rif.

²⁹⁷ “Ey Muhammed! Biz seni alemlere rahmet olarak gönderdik.”
Kur’ân-ı Kerim, Enbiya Sûresi, 21/107

ŞERH-İ NAZM-I AHMEDÎ

Şerh-i Nazm-ı Ahmed li'-Şeyh İsmâ'îl Hakkî gufira zenb-i vücûd -82A-

Dinlerisen hâlim edeyim ey nevcuvân

Hâl kişinüñ mütehavvil ve mütegayyir olan umûrdu. Gerek nefste ve gerek cismde ve gerek sâ'ir huşûsiyât ve mute' allikâtında olsun bu sebebdendir ki seneye havl didiler. Zîrâ şemsün metâli' ve meğâribinde deverân ve inqilâbla münkalib olur.

Nivcuvân yigit ma'nâsınadır; mukâbili pîrdür ki koca kişidür. Burâda nevcuvân ile murâd 'âlemi kavîdür. Zîrâ kuvvet 'ilmi olmayan kimesne bu ma'küle müşkili hâl idemez. Nitekim fetvâ dirler; fetâdandır ki şâb ma'nâsınadır. Zîrâ müfti cevâb-ı hâdişe ile sâ'ile kuvvet virür.

Ve kelâm-ı meşhûrda gelür: "Te'allim yâ fetâ fi'l-cehl-i 'âr" Ya'ni te'allim-i zamân cüvânda lâzımdır ki zamân kuvvettür. Ve pîr-i müte'allim daği şâb ve belki tıfl hükmindeydir. Zîrâ eyyâm-ı taşşilde te'atıl itmekle eyyâm-ı te'atılde taşşil ile tıfla müşâbih olmuştur. Fa'rif.

Lik benüm müşgilüm eyleyüvir gel 'ayân

Müşgil aşlında eşkâl ve emsâlinde dâhil olub bi-'ayne ma'lûm olmayan nesnedür. Şoñra her gâmuז olan nesne itlâk olındı. Pes, hemze-i if'âl duğul için olmuş olur ve eşkâl-i kitab dirler i'câm ma'nâsına. Güyâ ki i'câm ile işkâl ve iltibâsı izâle kıldı. Pes, hemze selb için olur. Ve câ'izdür ki müşkil-i şikâlde dâhil olan nesneye itlâk olma. Şikâl-i kitab vezni üzerine şol habldür ki anuñla kavâ'im dâbbe şedd olunur. Pes, müşkil-i ma'kayyed olan nesnedür ki te'vil ve tevzih ile hâl ve itlâka muhtâcdur. Hâzâ hüve'l-lâyih 'iyân kesr ile mufa'aleden maşdar-ı şâni olmak meşhûrdur. Velâkin ba'zı lügâtdede fetğ ile işkâre ma'nâsınadır diyü kayd-82B-olunmuştur.

Beş kişi toktuz yola 'azm-i sefer eyledük

Beş kişiden murād beyt-i lāhıkda gelür, toktuz yoldan murād eflāk-ı tis' adur ki biri birine t̄ariķdür. Ya' ni taht olan fevka yoldur, anuñcün Qur'an'da gelür: "Ve lekad ḥalaķnā fevḳaküm seb' a t̄arā'ik."²⁹⁸ Cā'izdür ki maḳşud mesā'ir-i kevākib ola. Nitekim Tenzil'de gelür: "Ve's-semā-i z̄atī'l-ḥubuk"^{299c} azm-i irādet-i mü'ekkededür. Mādūni 'alā't-tertīb hemme ve ḥadiṣ-i nefis ve ḥātır ve hācisdür. Sefer ḳatı'-ı mesāfedür ki zıddı ḥazırdur. Ve ḥazır ikāmetdür, bu daḫi yā ḥayāl-i muḳayyed ile olur ki menāmdur veya insilāḫ-ı tām̄m ile olur ki seyr-i ḳabūldür.

Burāda murād ma'nā-yı evveldür. Z̄irā nāzmuñ murādı dide-i ḥayāl ile muḫāla'-i melekūt itmekdür ki 'ālem-i eflāk ve melā'ikedür. Z̄irā seyr-i cismāninūñ enbiyāya-'aleyhümü's-selām- iḥtişāşı vardur. İdrīs ve 'İsā ve Muḫammedü'l-Muṣṭafa gibi, -şalavāta'llāhü 'aleyhim ve selāmühü- ve seyr-i insilāḫınuñ daḫi ḥükmi enbiyā ve evliyāyı tecāvüz itmez. Pes, sā'ir zū'afa ḥāşıl olan seyr-i ḥayālīdür. Faḳat

Biri birimizden on menzile olduk revān

Murād ḳuvā-yı ātiyenūñ seyr-i melekūte müsāri'atini beyāndur. Menzilden maḳşud 'ālem-i mişāldür ki her nesnenūñ şüveri anda müntekāşdur. Gerek 'ayn ve gerek ma'nā revān yürüyci. Ba'zılar ḳātında şıfat-ı müşebbihedür

Biri kör, biri şāgır birisinūñ eli yok

Körden murād ḳalbdür. Z̄irā 'amā anuñ vaşfidur. Nitekim Qur'an'da gelür: "Fe-innehā lā ta'mā'l-ebşār ü velākin ta'mā'l-ḳulübü'l-leti fī'ş-şudūri"³⁰⁰ Ve kezālik başireti daḫi anuñ şānıdır. Nitekim ḥadiṣde gelür: "Yenāmü aynanī velā yenāmü 'aynī ḳalbi"³⁰¹

²⁹⁸ "Biz üstünüzde yedi tabaka (gök) yarattık." Kur'an-ı Kerim, Mü'minün Sûresi, 23/17

²⁹⁹ "Çeşitli yolları (yıldızların yörüngeleri) bulunan göge andolsun ki."

Kur'an-ı Kerim, Zâriyât Sûresi, 51/7

³⁰⁰ "Zira gözler kör olmaz fakat asıl göğüslerdeki kalbler kör olur." Kur'an-ı Kerim, Hacc Sûresi, 22/46

³⁰¹ "Gözlerim uyur fakat kalp gözlerim uyumaz." Hadis-i Şarif

Ve sağırdan murād hevādur ki ahvā't-ṭabi' dur. Zīrā 'ālem-i ervāhda makām-ı sem' rūhuñdur, hevā ve ṭabi' atūñ degüldür. Ve hadiŝde gelür: -83A-“Ḥubbike'ŝ-ŝey'e yū' mī ve yūŝimmū”³⁰² Pes, hevā-yı sebep ŝamm olmağla ŝamm ile mevŝuf oldı.

Elsüzden murād nefsi hayvāniyyedür ki nefsi emmārenüñ mebde'idür; baṭn ise nefsi emmāre şıfatıdır. Nitekim Qur'an'da erbāb-ı nufusa ḥıṭāben gelür: “Ve izā baṭaŝtüm baṭaŝtüm cebbārın”³⁰³ Pes nefsi hayvāniyye nefsi emmāreye mebde' olmağla zāhirde bī-dest iken yine anda āsar-ı baṭŝ vardır.

Biriminüñ ayığı yok birisi dilsüz ey cān

Ayaksuzdan murād ṭabi' at-ı insāniyyedür ki ḥarāret ve burūdet ve ruṭūbet ve yübūset mecmū'ını cem' iden ḥaḳıḳatdür. Fī'l-ḥaḳıḳa muḳ'adlık ile vaŝf olunur. Zīrā beden-i insānda ŝābit ve mükimdür, esās-ı binā gibi. Egerçi ki mebde'-i ḥarekātür ḥuŝuŝan ki ṭabi' atden ümm ile ta'bir olunur. Ḥavateyn ise ḥanelerinde istiḳrārla me'mūrlardur. Nitekim Tenzil'de gelür: “Ve ḳarne fī-buyūtikünne”³⁰⁴ Pes, bī-ḥareket olan bī-pāy ḥükminde oldı.

Ve makām-ı ṭabi' ate iŝāret idüb Qur'an'da gelür: “ŝümme enŝe'nāhū ḥalḳan āḥar”³⁰⁵ Ve bu ṭabi' atūñ zevāl ve inhilāli mevt-i ŝūveriye menūṭdür. Zīrā mevt-i ṭabi' at üzerine vārid olur. İnhidām-ı binā esās üzerine vāḳı' olduğı gibi. Anuñçün ol vaḳtde cümle-i a'zā ve ḳuva mu'aṭṭal ḳalır. Ve nevm-i ahvā'l-mevt olmağla anda daḫi fī'l-cümle iḥsās ve ŝu'ur zā'il olur. Egerçi ki bi'l-külliyeye beden mu'aṭṭal olmaz. Zīrā zu-i rūḥ baṭında bāḳidür. Dilsüzden murād ḳuvvet-i ḥayāliyyedür ki didesi vardır. Zīrā ḥāb ki düŝdür dide-i ḥayāl ile ḥāŝıl olur, velākin ḥāmuŝdur. Anuñçün lisān-ı zāhir andan mütercim olub rü'yāsını ta'bir ider.

³⁰² “Bir şeyi sevdiğinde ona karşı kör ve sağır olursun.” Hadis-i şerif, Ebu Davud - Edeb 125, Askeri

³⁰³ “Yakaladığınız zaman zorbalı gibi yakalıyorsunuz.” Kur'an-ı Kerim, ŝuāra Sürresi, 26/130

³⁰⁴ “Evlcrinizde vakarınızla oturun.” Kur'an-ı Kerim, Ahzab Sürresi, 33/33

³⁰⁵ “Sonra onu bambaŝka bir şekilde yaratlık.” Kur'an-ı Kerim, Mü'minün Sürresi, 23/14

Ey cān, kesr-i hemze iledür. Zīrā Türki bi-ḥasebi'l-gālib, isti' māl; Fārisiye tābi' dūr. Ma' nāsı ey cān gibi ' aziz ve maḥbūb dimekdür. Burada candan murād-83B- rūḥ-ı revāndur ki rūḥ-i insānidür yoḥsa rūḥ-i ḥayvanī degüldür. Zīrā şeref-i küllī Rūḥ-ı menfūḥdadur; rūḥ-ı ḥayvānī menfūḥ degüldür. Belki rūḥ-ı menfūḥuñ āşārındandır. Rūḥ-ı menfūḥuñ maḥālli dil ve rūḥ-ı hayvāninūñ dimağdur; tefşilī maḥallindedür

Bitmedük ot dibinde toğmadı bir gücen

Bitmedük otdan murād kirpikler ve dibinden murād göze muttaşıl olan yiridür . Bitmedik ot didi, zīrā bitdügi ot gibi maḥsūs degüldür. Egerçi ki şuretā ot gibidür. Gücenden maḥsūd zāhira tavşan yavrısıdur. Ve fi'l-ḥaḳīka ol uyḥudur. Zīrā tavşandan uyḥu ile ta'bir olunur. Şol sebebden ki tavşanda ḥāb gālūbdür, kaplanda ve parsda gālīb olduğı gibi. Ve ḥāb-ı kirpik dibinde yani gözde olmağla güya ot dibinde tavşāndur ki anda muḥtefidür ve ḥāb şol ḥālet-i tab' iyyedür ki kuvā anuñla muḥe' attil olur. Şol sebebdendür ki dimāğna bahārat terāḳḳī ider ve a' sāba ister; ḥāb ḥāşıl olur.

Ve cā' izdür ki bitmedük otdan murād nefis-i nebātiyye ola ki tālib-i gıdā olan bu nefsdür. Yoḥsa nefis-i ḥayvāniyye degüldür. Zīrā ḥayavān gıdā-yı ḥayvān olduğı cihetden tāleb itmez. Belki nebāt olduğı cihetden tāleb ider. Tā ki anuñla nemā ve kıvām ḥāşıl ola.

El-ḥāşıl nefis-i cūziyye ki nefis-i insāndur. Cism-i tabi' inūñ veledidür. Ve cism-i tabi' iyye nefis-i nebātiyye dirler. Pes, cism-i tabi' i nefis-i cüz' iyyenūñ ümmī ve rūḥ-i ilāhi ebīdür. Ve cism-i tabi' i minşāe' i nevm olmağla nevmi añā izāfet eyledi.

Bunlayıben şıcradı.

Ya' ni nāgāḥ zuhūr eyledi ve vücūd gösterdi. Toğmamış nesne toğduğı ve vücūda geldügi gibi. Anuñcündür āşikār oldı nihān. Ya' ni gizli iken āşikār oldı. Ve ḥāb-ı kuvvetden fi' le geldi. Āşikār ve nihān bir birinūñ mükābilidür. Peydā ve pinhān gibi farklar maḥallinde mübeyyendür. Egerçi ki Acem peydā ve pinhānı āşikār ve nihān maḥāmında daḥi isti' māl ider ve fark itmez,

Gözsüz anı görüben pes şägıra söyledi.

Gözsüzden murād bälâda şerh olunduğı üzere kalbdür. Zîrâ yürek didükleri nesne cigere muttaşıldur. Ve cigerden dağı a' zâyâ nice a' şâb mecmdücdür. Ve a' şâb-ı mağal demdür ki rûh-ı hayvânî demden ve anuñ buğârından 'ibâretdür. Ve hâb bu buğârıñ netâ'icündendür. Bu cihetden hâbı ibtidâ dil ve ciğer gördi. Ve hâb anlardan zuhûra gelmege başladı ve hevâya bu ma' nâyı bildürdi. Zîrâ hevâyı ki mağabbetdür. Ya zatiyye olur ki lâ 'an sebebdür veya 'ariziyye olur ki 'an sebebdür. Ve gâh olur ki ikisi mütecemmi' olur. Muğabbüñ mağabbet-i zâtiyyesi ve mağbübuñ melâhatinden ve mağabbete ehliyyetinden nâşî olan mağabbet-i 'ariziyyesi gibi. Çün hevâyı ki te' aşşuk-ı rûhânîdür. Lâ-cerem rûhuñ 'âlem-i melekûtı mü'tâlâ' asına câzibdür. Zîrâ vañan-ı aşlıdür. Ve ol vañan-ı aşlı seyr itmek 'ayn-ı hayâle menûtdur. Pes, hevânüñ bu ma' nâda dağı-i tâmmı vardır. Anuñçün dilde tariğıyle aña i' lâm eyledi.

Dilsüz çağırub ider gerçege tutmañ kemân

Murād kuvvet-i hayâliyyenüñ dili da' vâsında taşdıkdur. Zîrâ dide-i hayâl dağı bu mü'tâlâ' adan memnündür. Pes, demek ister ki âşâr-ı hâb zuhûr eyledi ve hâbuñ bi'l-fi'l vukû'ı karîb oldı. Ve her nesnenüñ vücûdına aşârı ve emârât-i güvâh-rastdur Pes, rast huşuşunda şek ve gümân itmek olmaz. -84B-

Kovub ayaksuz yiter çeyneyüben tutamaz

Ya'ni tabi'at-ı insânâ külliyyeti cihetinden ol hâbı ele götüremez. Zîrâ hâşıl olmağıla nefs-i hayvâniyyenüñ vesâlatine muhtaçdur. Zîrâ nefs-i hayvâniyyedür ki nefs-i ncbâtiyye yüzinden ekl ü şurb ve cima' ve menâm müzardur.

Elsüz anı tutacak virmedi hergiz emân

Ya'ni nefs-i hayvâniyye yüzünden bi'l-fi'l hâb hâşıl oldı ve mağşûd vücûda geldi; hargüş şikâr olunduğı gibi. Ol dağı âşikâre şayd olındı ma' lûm ola ki hargüş

beççe ile temsil itdüğü evâ'il-i hâb i' tibâriyledür. Ve bir daği hâbuñ netâ'ic-i rûh-ı hayvâniden olduğı sebcedendir. Mezkûr olan beç nesnenün ahvâli hâba dâ'ir olmağla beşi tahşîş-i bi'z-zıkr eyledi.

Ve câ'izdür ki hâbla murâd gaflet ola. Pcs bu şürctde huşul-i maqşûda delâlet itmez. Zîrâ gaflet mâni' -i ru'yedür. Anuñçün dimişlerdür ki "Men lem yetrük'n-nevm lem yetrük'n-nevm" Ya'ni hâb-ı terk itmeyen gafletden halâs olmaz. Pes, yakaza-i hakikiyye terk-i hâbla vücûda gelür. Hazret-i İdris'ün -'aleyhi's-selâm- on altı scnc hâb ve ckl ve şürbı terk idüb melc-i a'lâya 'urûç ve melekût-ı scnavâti scyri gibi.

Sözlerüñi Ahmedâ toğrı toğrı söylegil

Ma'lûm ola ki devlct-i 'Osmâniyye'de silk-i şu'arada münsclik olan Ahmed bir kaç vardır: Biri Ahmedî'dür ki Gâzi Hüdâvendigâr zamânında mü'âşır-ı Şeyhî'dür. Ve biri daği Ahmed-i Dâ'î'dür ki bu daği ol devirde gelmişdür. Ve biri daği Ahmed Beg'dür. Sultân Süleymân devrinde gelmişdür. Efvâhda bu beyt-i meşhûr ki söylendi: "Vâ'iz bizi korkutma cchcncmdc od olmaz. Yanmağa odını her kişi bundan iletürler-85A- Mezkûr Ahmed'üñdür. Ve biri daği Ahmed-i Rıdvân'dur ki umerâdandır ve devr-i Süleymân'da gelmişdür. Ve biri daği Veliyyüddin-zâde

Ahmed Paşadır ki Fatih Sultân Mehmed'c hoca, ba'dchü vezir olmuşdur. Burada Ahmed mübhemdür, şu kadar vardır ki Ahmedî degüldür. Fe'fhem. Toğrı söyle didüğü budur ki kelâm-ı mezkûr gerçi şuret-i kizbdür. Zîrâ aqlen müsteb'addur. Fe-emnâ ma'nâ-yı şıdkı mahzudur. Zîrâ te'vîl-i şahîh üzerine mebnîdür. Ve dimişlerdür ki "Ve kem min 'âyibin kavlen şahîhan ve âfitahü mine'l-fehmi's- saqîm"

Toğrı sözünden senün toptolu olsun cihân

Bunda rcnz vardır ki cğri söz cihâna müntesir olmaz. Vele'in süllim bçkâsı yokdur. Nitekim dimişlerdür "Li'l-bâtil şavleten devleten" Meşhûrdur ki "el-Hakkü ya'lû vela yû'lâ" Bu cihetdendir ki nüfus-ı zayı' anuñ âşâr-ı munderise ve nüfus-ı fâyi' anuñ nükuş-ı sâbitc ve gayr-i dâriscdür. Cihândan murâd dünyâdur; iki cihân didükleri bi-tarîki't-teğallübdür. Ve illâ hadd-i dünyâ semâ-i sâbi' anuñ

muḳa‘‘ arından esfel-i sāfiline dekdür ki bu cümlesi kevn-i fesāda dāhildür. Anuñçün Kur‘ān‘da gelür: “Yevme tübeddelü‘l-arzū ğayre‘l-arzı ve‘ s-semāvātı”³⁰⁶

‘Ālem-i āhıret ise ‘ālem-i beḳādandır. Ki anuñ ḥaddi muḥaddeb-i semā‘i sābi‘adan zirve-i arş seyrine dekdür ki anuñ tül-i imtidādımuñ ‘ilmi Allah Te‘ālā‘ya maḥşüşdur. Egerçi ki mümkināt mütenāhiyedür, velākin müte‘allūḳāt-ı ḳudret ğayr-i mütenāhiyedür ḳudret gibi. Fa‘rif cidden.

Vesā‘ir şıfāt-ı Ḥaḳ daḫi buña ḳıyās olına. Zāt-ı Ḥaḳ gibi. Fe-efhem, tıta‘an ba‘de zā Kelāmu‘llāh ve kelām-ı Rasūlu‘llāh‘uñ her ne ḳadar muḥtemelātı var ise cümlesi murād-ı İlähi ve murād-ı Nebevidür. Zırā Ḥaḳḳ‘uñ ‘ilmī şāmildür ve kezālik Rasūlu‘lullah‘uñ ‘aleyhi‘ş- -85B- şelavātü ve‘ s-selām- ‘ilmi daḫi cāmi‘dür. Nitekim Kur‘ān‘da gelür: “Ve mā yentīkū ‘ani‘l-hevā”³⁰⁷

Ve ḥadışde gelür: “Ütütü cevāmī‘ ü‘l-keḻīm”³⁰⁸ Ve şol ḳillet ki “Ve mā ütütü min ilmu illā ḳalīlā” āyetinden mefhümdür, ḳillet izāfiyyedür. Ya‘ni ‘ilm-i Ḥaḳḳ‘a nisbet ile ‘ilm-i ḥaḳḳ heft deryādan yek ḳatara gibidür. Bundan ise ‘ilm-i ḥaḳḳa göre ‘ilm-i resül ḳalīl olmaḳ lāzım gelmez. Belki bu daḫi nisbet-i mezküre gibidür.

Ma‘a hāzā ḳilletde işāret budur ki herkes müste‘id olduğı mertebede istiklāl ve rüḫ-ı ‘ilm ve ḥaml-i idrāk eylemişdür. Rasūlu‘llāh ise isti‘dād yüzünden ḥaḳḳuñ ekmelidür. Anuñçün ‘ulüm-ı evvelīn ve āḫırın anuñ bahresi ve belki nice ḥāfāyā-yı ḥaşışe daḫi anuñ ḥaşşasidür. Hāzā fe-emmā sā‘ir mütekellimuñ muḥtemelāt kelāmuñ böyle degüldür. Zırā sā‘ir mütekellim gerek nazmen ve gerek neşren kelāmuñ cemi‘i muḥtemelātını ihāta ḫarıḳıyla ḳā‘il degüldür ki her muḥtemel anuñ taḫt-ı irādesinde dāḫil ola. Zırā ‘aczi zāhirdür belki anuñ murādı medlülāt-ı kelāmdan menşüş ve maḥşüşdur.

Pcs, o maḳūlc mütekellimüñ murādına beyānda muvaffaḳat ḥāşıl olursa “Fe-biha ve illā” ma‘nā-yı mübeyyin maḳşüddan ḫāric aña. Şu ḳadar vardur ki ba‘zı ma‘nā-yı ḫāriḳ murād-ı ḳā‘ilden evlādur. Zırā ḡah olur ki ḳā‘il-i zıyḳı ‘aḫandan nāşī

³⁰⁶ “O gün yer başka yere, gökler de başka göklere değiştirilir.” Kur‘ān-ı Kerim, İbrahim Sûresi, 14/48

³⁰⁷ “O hevcsinden (kendisinden) konuşmaz.” Kur‘ān-ı Kerim, Necm Sûresi, 53/3

³⁰⁸ “Bana sözlerin özü (Kur‘ān-ı Kerim) verildi.” Hadis-i Şerif, Askcri, Ncsâi, Sahihayn

lafz-ı laṭîfde ma'nâ-yı keşîf dere ider. Ve bu cehle gülşeni zâğa âşiyân itmiş gibi olur. Pes ma'nâ-yı ḥâric lafz-ı laṭîfe ma'nâ-yı laṭîf olur; muṭabakat-ı tāmme ḥâşıl olur. Ve bu ma'nâ gülzârı bülbüle lâne itmek şüreten bulur. Ve gâh olur ki emr-i ber'akis olur. Zîrâ her kâ'il ma'nâyı murâdı ḥüsn-i idâ'ile te'diyeye kâdir olmaz. Ve gâh olur ki kâ'il olan ma'nâ-yı mecâzi murâd ider. Pes, eger bu irâde-i müteḥakkik olursa anuñ kelâmını-86A-şerḥ itmek revâ olmaz. Ve gâh olur ki kâ'il-i muḥakkik olmağla elfâz-i mecâziyye ile ma'ânî ḥaḳîkıyye murâd ider. Mesela riyâz ve besâtin ve eşcâr ve enhâr ve zülf ve gîsü ve rûḥ ve bâde ve kadeh ve emşâlin irâd idüb ma'nâyı mü'evveli murâd ider. Bu muḳâlâtı şerḥ itmek durüsetdür. Zîrâ lağvdan ḥâricdür ki elfâz-ı ḥaḳîkıyyeyi ma'ân-i ḥaḳîkıyye ile beyân itmek gibi olur.

Ve Qur'an'da mu'ammâ ve lügaz uslûbunda nesne yokdur; belki me'ârif ve ḥaḳâ'ik vardır. Anuñcün gelür: "Ve mâ 'allemnâhü's-şî'râ" Ya'ni Qur'an ferazâ şî'ir olursa muḥâyysel olur. Muḥâyysel ise müştebḥ ve mübhcmdür. Qur'ânda ise işkâl ve ibhâm olmaz. Zîrâ tenzili beyân içündür; nitekim gelür: "Le-tebeyyenü li'n-nâs mâ-nezzele ileyhüm" Ve ola ki muḳatṭa'ât ve müteşâbihâtdur. Fi'l-ḥaḳîka fehm-i 'Arabdan ḥâriç degüldür.

Ve her ma'nâ-yı medlül her fehme akrab olmak lâzım gelmez. Zîrâ ibtizâl-i kelâm lâzım gelür. Qur'an ise fâ'ik ve mu'ciz ve bclîğ ve faşihdur. Bu cihetdendür ki hadîşde gelür: "Ünzile'l-Qur'anü 'alâ seb'a lügâtin"³⁰⁹ Ve kelâmi İbn-i 'Ömer de -raḳıya'llâhü 'anha gelür "Alcyküm be divâncküm lâ teḳâllü, cy bi şî'r-i câhiliyyete hedâna'llâhü ve iyâküm ilâ fehm-i kelâma ve ḥıṭâbe" Nazm li-muḥarririhî

³⁰⁹ "Kur'an yedi lugat ve söz üzcre indirilmiştir. Kur'an yedi lugat üzcrine indirilmiştir. (-asıl metinde- Kur'an yedi harf üzcrine indirilmiştir.) "Hadis-i Şerif Ahmet bin Hanbel, Tirmizi

Ey gönül müşkil nedür ‘ âlemde sırr-ı dil dürür

Kim dürür bu müşkili ehl-i hünerden bildürür.

Ĥâb-ı ĥargüşî ile vaktün itmesün hergiz gûzer

Şîr olan ĥargüş olmaklık ĥati müşgil dürür

Dâne-i dilden biter her ne biterse ma‘ rifet -86 B-

Ĥangı dilde olmasa ‘ irfân bi-ĥâşıl durur

Şîr içün ĥün-ı ciger besle murâdıñsa ĥidâ

Hun içinde şî‘ r-i cevherdür ki dürcîgil dürür.

Âyîne pâk olmayınca ‘ aks ider mi nûr-ı Ĥaĥ

Nûr-ı Ĥaĥ çü olsa bir âyîne kendin sildürü

Ĥalbe Ĥur’ân vârid olmazsa dürüst olmaz namaz

Mâsivâ fikri teveccüh ehlini yanıldürür

Ĥaĥkı yâ ‘ ayn-i kelâm-ı Ĥaĥ dürür her bir sözün

Bilmez ol sırrı meger ol kim Ĥaĥĥ’a vâşıl durur. (1123)

ŞERH-İ NAZM-I HAYRETÎ

Şerh-i Nazm-ı Hayretî Celvetî Şeyh İsmâ' il Hakkî

Sînemûñ bâğında bitmiş bir ağaçda dört dâl

Biri elma biri hurma biri sükker biri bâl

Ya'ni sîne-i insân bâğ ü bostân gibidür ki anda kalb şanevberî bir müntehâ ağaç gibidür. Ve ol ağacuñ dört dalı vardur ki her birinde bir türlü meyve biter. Ve ol meyvenüñ biri elma ve biri hurma ve biri sükker ve biri bâl gibidür. Yoksa aynı degüldür. Ve bunlar şerî'at ve tarîkat ve ma'rifet ve haķîkate işâretdür. Ki şerî'at elma gibidür. Ki anuñ râyihâ-i tabiyyesi vardur. Ve ol râyihâ delâletiyle 'âlem-i haķîkate vuşul bulmak mümkündür. Zîrâ bir nesnenüñ koķusu alınmadukça semtine irilmez. Nitekim bir iklîmüñ semti turâbı ve râyihâsından bilünür. Anuñçün 'Arab ve ğayrılar meşemme olan yirlere şemm-i türâb iderler.

Pes, şerî'at sūd gibidür ki anda kaymak ve yağ koķusu vardur. Bu cihetden haķîkate vuşul şerî'at irşâdıyla olur. Anuñçün şerî'atde tekâsül üzere, haķîkatden bûy almaz. Ve tarîkat hurma gibidür. Zîrâ hurma gerçi meyvelerüñ elezzîdür. Fe-emmâ çekirdegi vardur. Pes çekirdek mücâhede şüretidür ki anuñ nicesi müşâhededür. Ki andan lezîz nesne yokdur.

Ve ma'rifet sükker gibidür ki şerbetlerüñ elezzîdür. Anuñçün Beyâzidî Besţâmî -kuddise sırruh- buyurmuşdur ki: " Halk bu dünyaya gelür giderler. Fe-emmâ aldanub eşyâyı tanımadan göçerler ki ma'rifete'llâhdur. Ma'rifete şerbet denildi. Zîrâ feyz-i İlahîdür.

Ve haķîkat bâl gibidür. Ve su'al olunursa ki: Sükker 'aselden lezîzdür. Pes haķîkati sükkere teşbîh itmek gerek idi. Cevâb budur ki: Haķîkatde cem'iyet-i kübrâ vardur 'asel gibi. Zîrâ naħl ya'ni er ve eczâ ve 'aseli çiçeklerden ve onlaruñ envâ'ından cem' ider. Anuñçün fîh-i şifâ'un ve denildi. 'Asel zâhir

marazlarına şifâ olduğu gibi hakikat daği batin marazlarına şifâdur. Ve maraz-ı batinna ise çokdur. Pes eczalar ‘aselün her cüz’i bir derde devâ olduğu gibi.

Eczâ-i hakikatün hâli daği böyledür. -1B- Hakikat cümle esmâ ve şifâtı câmi’dür. Her bir ism ve şifât derd-i batinndan bir nesneye dermândur. Anuñçün ehl-i irâdet olanlar işâret-i şeyh ile esmâ-i ilâhiyi vird iderler. Ve evşâf-ı nübüvvetde gelür ki: Rasûlu’llâh -şallâhu te’âlâ ‘aleyhi ve sellem- huşûş üzre ‘aseli ve ‘umüm üzre helâvî maqûlelerini severlerdi. Eger maqlût ve gerek gayr-ı maqlût işte ‘aseli ziyâde sevdükleri zikr itdügümüz cem’ iyyete nâzırdur. Ve hadîş-i şerîfde gelür ki: “Eş-şerî’ atü aqvâli ve’t-’tarîkatu eţvârı ve’l-ma’ rifetü re’sü hâlî ve’l-hakikatü naqdi hâlî”³¹⁰ Ya’ ni şerî’ at aqvâl ve ahkâm-ı ilâhiyyedür. Ve tarîkat eţvâr ve maqâmât ki seyr olmur. Ve ma’ rifet sermâye gibidür ki bî-ma’ rifet olan fakîr gibidür. Anuñçün kesb-i ma’ rifete tahriş iderler. Zîrâ fakîr meksebten Allâh Te’âlâ’ya şıgınmak bî-ma’ rifet olmağdan Allâh Te’âlâ’ya şıgınmağa işâretdür.

Ve hakikat naqd-i hâldür. Ya’ ni sâlik hâlinün maşşûli ve neticesidür. Güyâ bir aşl-ı ticâretün nesneleri. Ya’ ni veresiyeleri olsa anı cem’ ve naqd itmekdür ki huşûr-ı kalb anuñla hâşıl olur. Pes tarîkatden sa’i ve perîşanlığı ve def’ ve ga’ibi ihdâr idüb mecmû’u’l-hâtır ola. Ve mevt anı ol cem’ iyyet üzerine bula. Ve illâ hüsn-i hâlle Hakk’a nişa-güş olur.

O ağaç orada bitübdür yine dört elma mişâl

Biri yeşil biri kızıl biri şarı biri âl

Ya’ ni ol kalb-i şanevbrîde dört renk üzerine elma gibi dört nesne daği bitmişdür. Zîrâ elma da bu dört levn bulunur. Veyahûd elma biter gibi bitmişdür dimek ola. Âl ile kızılılık farkı olduğu zâhirdür. Pes, kızılılık terkîbi âldan keşifdür. Anuñçün yonmağla ağarmaz âl ise böyle degüldür. Belki bî-renk olmağla garîbdür ki şıbga ya’ ni boyası laţıfdür. Ve insân ibtidâ olındı. Ya’ ni maqâm-ı ervâhda gâyet

³¹⁰ "Şariat sözlerim, tarikat davranışlarım, marifet halimin baş (ilkcsi), hakikat halimin beyanıdır." Hadis-i Şerif, Keşfü'l-Hafa (Bazı Sofi Kitaplarında vardır)

bir aq ve beyaz incü gibi idi. Şoıra ‘alem-i terkibe geldükde kızıl yaküt gibi oldu ki nür-ı rûh ve zülmet-i debbusı imtizac itdi.

Ve yeşil kemale işaretdür ki şiddıklarun hâlidür. Ve sarı ve cemal ve celal ortasında -2A- seyr idenlerin hâli şüretidür. Ve beyaz aşında renk maqûlesinden degüldür. Belki anun rengi renklü nesneye tâbi‘dür. Meşelâ şuyun zarfı kızıl olsa şu beyaz iken kızıl görünür. Ve nür-ı şems fi‘l-nefsi‘l-emr aq iken bir cama ‘aks itse ol camı levni üzerine görünür. Ve siyah daği fi‘l-hakika levn degüldür. Zira zıll-ı hakikiye işaretdür ki ol nuri‘l-envar ‘alemidür. Ve ol ‘alemde nür u zülmet olmaz. Egerçi nür siyah dirler ki münteha‘l-envardur. Anuçün Rasulu‘llah - şalla‘llahu te‘ala ‘aleyhi ve sellem- Feth-i Mekke günü siyah dülbendle dahil oldilar. Zira Ka‘be zat-ı ehadıyeye işaretdür leyl gibi zat ise siyahdur. Zira künhı idrak olunmaz ve ol maqama vasıl olan daği elvan-ı sıfatdan tecerrüd itmekle vasıl olur. Anuçün siyah levnde şöret yokdur. Bu cihetden salıklarun şehleleri siyah ‘aba giyerler. Ne Ka‘be’nün perdesi siyah olmak sırr-ı mezkur içündür. Ya‘ni perde-i zat olmağla siyahdur.

Velakin ‘alem-i şifata göre dimişlerdür ki aq-ı elvan ikidür ki; biri beyaz ve biri siyahdur. Ve sa‘ir elvan bu ikinün terki bidür. Ve imtizacdan hasıl olur. Pes bu sırta vakıf olan kimesne bi‘levn olmağa çaluşur. Zira evlan-ı mahşuş üzerine olmak kayddur. Egerçi kâmiller, maqamat-ı muhtelifeye göre elvan üzerine görünürler. Nitekim Haq Te‘ala kıyâmetde şüver-i muhtelifeye tahvil idüb herkese bir yüzden tecelli itse gerekdür. Velakin bu ma‘nâ emr-i te‘allukdur ki fet-h-i İlahiyye‘ye muhtaçdur. Fa‘rif

Ol dört elma didigüm dört kuşdur ilâ biküm

Biri huri biri tütü biri kumrı biri kartal

Ya‘ni ağaç dallarında meyve bitdiği gibi kalbinden daği kuş şifathı dört nesne tevellüd itmişdür ki biri cennetde huriye ve biri zeng-barda tütüye ve biri rûhda kumruya ve biri havâda kartala beñzer ki huri nefsi ile temettü‘ olunur. Zira

Qur'an'da beyd-ı meknüne teşbîh olunmuşdur. Ve tūti levni ile intifā' olunur. Anuñcün tūti yeşil dirler; meşhūr ve maqbūldür. -2B- Ve kumrı şavtı cihetinden müfiddür. Ve kartaldan ve şavtından müteneffir olunur. Zīrā mazrūr qabihdür. Pes hūri bütün vücūd içündür. Ve tūti başar ve kumrı sem' içündür. Zīrā "hu hu" çeker. Ve hadîş-i şerifde gelür ki: "Üç nesne göze cilā virür ki; biri yeşillige, biri mā-ı cāriye ve biri vech-i hüsne nazardur. Ve Qur'an'da gelür ki, Hāzret-i İbrāhīm -'aleyhi's-selām- i'tminān-ı dil için Allāh Te'ālā'dan nişān istedükde dört kuşu zebh ile emr eyledi ki biri tāvus ve biri hōros ve biri gūrāb ve biri gögercin.

Dirler ki tāvus, hubb-ı zīnet ve 'ucb-ı şıfatıdır. Ve hōros, şület ve şehvetdür. Ve gūrāb, hāset-i nefis ve bed emel ve hırşdur. Ve gögercin, hevāya meyl ve terfī'dür. Pes bu şıfat-ı zemīmeden kaç' ve izāle olunmadukca tabī'at ve nefis mürde ve kalb ve rūh zinde olmaz. Anuñcün riyāzāt-ı şāka ve mücāhedāt-ı keşire iderler. Tā ki maqşūd hāşıl ola.

Ol dört kuşu tutacak neyleyüb nitmek gerek

Birine bak birini gör ve birin alma birin al

Ya'ni tūtinūn rengine bak ki tevcihle şıbgatu'llāhdur. Kumrıyı gör ki ne söyler. Ve kartalı alma belki hūriyi al. Pes renge nazardan murād aşār-ı ilāhiyyeye ve şevāhid-i tevhīde nazardur. Ki "fe'nzur ilā aşāri rahmeti'llāh" mücibince şan'at-ı ilāhiyyenūn tenevvü' üzerine olduğu elvān-ı muhtelifede gelmişdür. Velākin yalnız şıfat-ı hiss-i ilāhiyede kalmayub eşyā ve "in min şey'in illā yüsebbuhu bi-hamdihī" mücibince ne vech ile tesbīh ve tahmīd iderse sen daħi anlaruñ tesbīh ve tahmidlerine kulāk tut. Tā ki gözün naşibini aldığı gibi kulagın daħi cemī'-i eşyā gerçi müsebbih ve 'ābiddür. Velākin her birinūn başka tesbīhi vardır ki biri birine mügāyyirdür.

Her yüz Allāh Te'ālā'ya bir isimdür. Ve esmā-i ilāhiyyenūn külliyyatı on iki ve toksan toktuz ve biñ birdür. Cüz'iyātına nihāyet yokdur. Ve insānuñ her nefesi "hu" şüretinde hüruc ider. Ve ağızı Hāqka-i hāver ve hūri-i al didiği esrār-ı

ilâhiyyedür. Nitekim hür-i maqsûrât fî'l-hayyâm aña işâretdür. Ve kırtal efkâr-ı -3A- fâside ve umûr-ı muğırra ve menfurûdur ki kıalb-i insân havâtırđan hâli degüldür. Velâkin havâtır-ı Muhammed olacağ zarar virmez. Zîrâ ilhâm melekden gelür. İlhâm ise vesvese gibidür. Ve kırtallığı turâb nev' indendür. Ki siyâh renkdür ve bî-zebân ve esamdür.

Havâtır-ı zemîme dağı ğılmândur. Ve kıalb anuñla ebkem ve eşam olur ki ve bunda havâtır-ı kıabihanuñ kuvvetine işâret vardur. Zîrâ 'aşâfir gibi za'if degüldür. Egerçi ba'zı efkâr 'aşâfir gibidür. Ve kıalbden kıalbe fark vardur ki isti' dâd ve vecühât-ı tefâvüt üzerinedür. Fa' lem zâlike

Birinüñ ağzında mîm ve birinüñ ağzında hâ

Birinüñ zülfünde cim var birinüñ dâl ile zâl

"Mîm"den murâd medh ü şenâdür ki tûtinüñ ağzındadır. Zîrâ ihlâş-ı te'lif ođur ki Hâk Te'âlâ'nuñ zât ve şıfâtına dâ'irdür. Ve "hâ"dan murâd hu'dur ki kıumrınıñ ağzındadır. Ve cim-i mevri, yañađında olan zülfdür ki dörtde halka-i cim ve çevgân gibidür. Ve dâl ile zâl kırtaluñ şıfâtdur. Zîrâ kırtal dağı eşyâdan olmağla Hâk'ı'a, ya'ni vücûd-ı Hâk'ı'a ve kemâlâtına dâlldür. Anuñçün anuñla dağı eşerden mü'essire istidlâl olunur. Velâkin zel'dür ki nefsidür. Ve sâ'ir kıuşlar gibi azîz degüldür; belki velîdür.

Pes, insânda dört dürlü havâtır vardur ki birinüñ rengi aldur. Ya'ni meger vahiyledür. Ve aña hâtırâ-i şeytâniye dirler. Ve birinüñ rengi şarıdur. Ya'ni müteğayyire-i mütelevvindür ki aña hâtırâ-i nefsâniyye dirler. Ve birinüñ rengi kıızıldur ki hâtırâ-i rühâniyyedür ki celâle işâretdür. Ve birinüñ rengi yeşildür ki hâtırâ-i rahmâniyyedür ki kemâle işâretdür. Ve şuveri celâl-i zât, tûti cemâl-ı şıfât ve kıameri kemâl-i ef'âldür. Zîrâ Hâk Te'âlâ'nuñ kemâl-i ef'âlinde zâhirdür ki sırr-ı zât ve şıfât aña tenezzül itmişdür.

Nitekim bu üç mertebeye mağâm vaz' ve ta'ayyin olunub sır ve rüh ve kıalb-i insân dimişlerdür. Bizler mağâm-ı 'âliyedür. Ve ba' dehu menâzil-i sâfiledür ki

nefs ve tabî'at ve heykeldür ve muzırr olan hayvanât nefis ve tabî'at mertebesindedür ki -3B- olanlar maķâm-ı kalbe ve mâ fevķına dâ'irdür. Kımrı, mertebe-i ef'âle işâret itdüğün zıkrinden bilür. Zîrâ ism-i hu yakîne delâlet ider Gerek ta'ayyün-i İllâhî ve gerek ta'ayyün-i kevn. Zîrâ ta'ayyün bir nesnenüñ vech-i maķşûş üzerine 'ayni hârice gelmesidür. Bu ise fi'l-i ilâhiye menûtdür. Fa'lemü'r-râķib ve aķşid 'ale'l-me'tâlib velâ tekün min ehl-i fehminde naşihate'l- Faķir ü'l-Ĥakķi leke fi'l-umûri'l-bâṭinihi ve'z-zâhirihi.

İş bu sırrı bilmege 'ârif gerekdür. Ĥayretî

Biri nûrı Muştafa biri Ĥayyü zü'l celâl

'Ârif ma'rifete'llâh iledür ki Ĥak Te'âlânuñ zât ve şifât ve ef'âline bu kadar iltifât-ı beşeriye vâkıfdur. Güyâ nazm-ı mezkûrle işâret olunan ma'nâ iki sırr-ı 'azîmdür ki zâhire Nur-ı Muştafave bâṭın sırr-ı Ĥayy zü'l-celâl. Pes Ĥayy'uñ birine sırr dimiş olâ idi. Evvelî bulur ki. Zîrâ sırr-ı ilâhî zühur bulsa aña nûr dirler. Zîrâ nûr odur ki anuñla idrâk olunur.

Velâkin kendi idrâk olunmaz vücûd-ı Muştafa -şalla'llâhü te'âlâ 'aleyhi vesellem- ve daḫi böyledür ki ayîne-i ilâhî olmağla anuñla şüret-i ilâhiyye idrâk olunur. Velâkin nefis-i ḫakîķat idrâk olunmaz. Ĥatta ba'zı 'urefâ dimişdür ki kimse bilmezdiğim olana şâh idi. Ya'ni Rasûlu'llâh'uñ ḫakîķati ḫakîķat-i ilâhiyyedür ki ḫakîķatini kimse idrâk itmedi. Egerçi şüretin gördiler ve ḫakîķat-i ilâhî olduğı sebebden aña mazhar-ı tām didiler.

Ve'l-ḫâşıl ol şirk-i zâhirî nûr-ı Muştafa ve bâṭinî Ĥak Te'âlâdür. Pes bu sırra zühürü i'tibârıyla nûr; ve buṭını itibârıyla sır didiler. Ve bundan zâhir oldı ki Ĥayretî'nüñ nazm-ı mezkûr ile mürâda ba'zı esrâr-ı ilâhiyyeye işâretdür. Yoksa erbâb macâz i'tibâr itdükleri teferrüdü yanından degüldür.

Pes Ĥayret el virdi ne devir bil ki ṭarîķata sulûk idersin. Tâ ki fehmi eylesin . Ve anuñ ṭarîķî ṭarîķ-ı taşavvufdur ki işṭilâḫlarında sulûk dinülür. Çünkü bu ma'nâ olmaya kimse bu sırrı bulmaya. "Fe 'aleyk bi's-süluki tekün min

ehli'l mülûki fe inne'l-mülûk-i esmâ'hüm câmi'a ve envârihüm -4A- 'aynânî
 'aynânî lem ye'huẓ bi-himâ ramedün fî külli vahîdîn mine'l-'ayneyni nûnânî lem
 yektüb bihimâ qalemün ve fî külli nûnin mine'n nûneyni minen nûnân."

Ya'ni iki nûn vardır ki anı daği qalem-i haṭ itmemişdür. Ve her bir nûn için
 iki nûn vardır ki mecmû'ı dört nûn olur.

Bu faḳîre ilhâm olduğı üzere nûn-ı evveliden murâd nûn-ı nübüvvedür ki iki
 nûnı vardır. Biri nûr-ı velâyetdür ki her 'aşırda kuṭbu'l-aḳṭâb ile devr ider.Zirâ
 bâṭını 'âlemde taşarruf aña müfevvizdür. Biri nûr-ı mutaşarrufdur ki her 'aşırda
 sultân-ı 'azâm ile devr ider. Zirâ zâhiri 'âlemde taşarruf aña menûtdur.Pes
 nübüvvetün iki tarafı ve cenâhı olmuş oldu ki gavs-ı a'zam ve sâir aḳṭâb ki anlara
 ülemâ-i bi'l-llâh dirler. Velâyet cânibinün er ve sultân-ı a'zam ve 'ulemâ-i bi-
 aḳkâmu'llâh taşarrufi tarafındadır. Zirâ sultâna imdâd eyleyen 'ulemâ-i zâhirdür.

Nitekim kuṭbuñ iki tarafında imâmeyn ve sâ'ir evtâd ve abdâl bâṭınlarıyla
 aña imdâddan ḥâlî degüllerdür. Zirâ kuṭb za'f-ı ḥaḳîkıyla kâ'imdür.Anuñçün ulû'l-
 'azm taḥte'l-livâlarına 'asker cem' iderler. Fe'fhem cidden. ve anuñçün nûndan
 murâd nûr-ı nihâddür ki bir tarafı nûr-ı şemsdür ki bir tarafı tulû'dur. Ve 'alem-i
 ḥalkı ol vaktde şacanlar için münteşir olub müntefi' olurlar.Ve bir tarafı nevmdur
 ki taraf-ı ğurûbdur Ve nevmle müsterih olurlar. İşte dîn ü dünyâda taşarrufât-ı
 ilâhiye bu vech ile müzâhir yüzindendür. Anuñçün âfâk ve enfüsde yokdur. Şevâhid
 ve külliyyât ḥalk itmış.Ve cüz'iyâtun her cânibihi bi'l-külliye bend eylemişdür.
 Evlâdı âbâ ü ümmehât rabṭ eyledügi gibi. Velâkin 'ârif gerekdür ki ser merkezün
 nokṭa ve devâ'irine vâkıf ola.Ve 'ilm-i tām ile devr ide. Va'llâhu'l 'alîm sırr-ı Ḥaḳ
 nokṭadur.

Devrinde muzmerdür cihân ebr ü güneşden ki kevâkib anda olmuşdur. Nihânda
 nûn şeklinde bâzar her şehri içinde bir hilâle levḥ-i çarḥ üzere iki günde olur. Medh
 nâgihânda vahdeti keşretde pinhân eyleyüb kâdr-i Ḥüdâ'yı seb ulu'l-ebşâri eyler. İş
 bu yüzden imtiḥân vaḳdini nûn eyleyüb cîme irişmek kaçdın it. Kim bu cîme irişe
 mükerrem olur olmaz mihân vardır. Ḥaḳ'da kezâ ol devlet ister isen eger bâb-ı

Ḥaḳ' da baḳ kezā Şeklindedür. Cümle Őihân-ı gâlib 'izzet olan lezize bulmuşdur. Anı
Ḥaḳḳıyâ ḥâki fenâ finâda çoḳdur. 'Âlemde ḥân.

ŞERH-İ DU BEYT ‘URFÎ ŞİRÂZÎ

İn bes şerefi gevheri to münşiye taqdîr

An rûz ki begûzaştî iqlîm-i kadem rā

Tā hûkme nuzûl tû der in dār nevişte est

Masdari tabi‘iyet bâz traşide kalem rā

‘Urfî-i nûktesinciān kaşide-i na‘tiyesinde bu dū beyt pūr san‘atda mezāk-ı şūfiyye üzere rûz lafzı ile murād-ı yevm nîmānidür ki zemen-i ferd ve ğayri münkasımdur. Zemen-i ferde yevm tesmiye olunduğı şān-ı İlāhî anda müdevven nebā’idür. “Külle yevm hüve fişe’n” kelām-ı şerifinde aña işâret vardır. Yoĥsa yevm müte‘arif-i cismānî degüldür. Ki ol evveli’l-ecsām olan cism muĥîta tâbî‘dür. Zîrā ecsāmuñ vüçüd-ü ervāĥdan müte‘ehĥirdür.

Kıdem: Kesr-i kafla iki nev‘idür. Kıdem-i zātî ve kıdem-i izāfîdür. Kıdem-i izāfî ĥādîşdür. Pes vüçüd-ü Ĥaĥka kadîm iṭlāk olınsa zātî murād olunur. Nitekim “vaĥdehu lâ şerikelehu” kavlinde vaĥdet ile murād nefy şirkete muĥābele olan vaĥdetdür ki muĥābil-i kesret olan vaĥdetüñ mebdē’ ve ĥaddidür. Ne an ki muĥābil-i kesret olan vaĥdet-i maĥlûkı ola. Ol an ğayr-ı münkasımda ki iqlîm-i kıdemi geçdük didüğü rûĥ-ı pāk Muhammed Mustāfa ĥazreti ‘ayniyyede feyz-i mukaddesiyle ta‘ayyün bulub ‘aĥl-ı evvel mertebesinde evveliyet ervāĥ ile muttaşif olduklarıdır. Ma‘lûm ola ki emr-i icād zāt ve şıfat ve fi‘l üzerine mebnîdür.

“İnnemā ĥavĥunā li-şey’in izā erādnāhu en nekülü lehu kun fe yekün” ayet-i şerîfesinde sırr-ı teslîş mülāĥaza -1B- olına. Lâkin ĥudretüñ maĥdûra ta‘alluķı keyfiyyeti ĥavşala-ı maĥlûka gencāyiş mertebesinden devrdür. Pes bu i‘tibārla rûĥ-ı a‘zam-ı Muhammedî ğaybü’l-ğayb-i eĥadîden nefsi rahmāniyle birüz idüb ta‘ayyün bulduķları merd ve zenüñ izdivacında bātın vüçüdlarında sâri olub taraşşuĥ eyleyen

nütfenün şüretidür. İbtidâ' ism-i zâhire mazhar olan ervâhda 'aql-ı evvel ve ecsâmda nütfedür. Fe'hem. Setrül-ferdiyyeti fî's-şüreteyni ve ictimâ'î'z-zât bi'l-aqde fi'l-hâleteyni.

Dâr ile murâd 'alem-i mülk ve şehâdetdür. Şadre, yüz kerre dimekdür. kesretten kinâyedür. Nitelim rihi-i ruz dirler. Kılletden kinâye olur. Lisân-ı 'Arabda dahi bu isti'mâl şâyi'dür. 'Abes, lafz-ı 'Arabîdür. Ba'zıları anı "Mâ leyse fihi an min şahîh-i likâ'la" diyü ta'rif itmüşlerdür. Kalem ile murâd kalem-i şun'-ı ilâhîdür. Maḥşul-i kıṭ'a; Yâ Rasûlu'llâh Senûn şeref-i gevher-i zâtün bu yeter ki oldı. Ki a'yân-ı şâbite merkezinden dâire-i rûhâniyyetde cilveger ve ḥurûf-ı 'âliye mertebesinden suṭur-ı kelimâta nüzul idüb pür zîb ü fer olduñ. Menşe'i taḳdîr bu 'âlem-i şehâdete teşrîfün ḥükmini şebt-i gâiyyete dek bisyâr 'abes yire kalem-i şun'ı tirâş idüb şahîfe-i enfûs ve âfâkda nakışlar göstermişdür. Ki ol nukûş ve şuver-i maḥlûkatdur. Zîrâ cümle bu şugra ve kübra muḳademâtınun neticesi ve tertîb-i mebdâi-i 'avâlimün 'illet-i gâiyyesi ve ḥurûf ve kelimâti ka'inâtün maḳşud bi'z-zâtı ve vücud-ı Aḥmedî'dür. Binâ'en 'alâ zâlike mâ'adâsı 'abes meşâbesinde ya'ni vücud ve 'ademi -2A- seyyân oldı. "Levlâke levlâk lemâ ḥalektü'l-eflâk" gerçi 'inde'l-eşâ'ira ve ba'zı el-fukaha fi'lü Ḥaḳ mu'allel bi'l-küfri deḡildür.

Lâkin bi'l-isti'âre ġaraż şamed-i vücud-ı Aḥmeddür. Bir dahi lâyiḥa budur ki şâ'ir-i zârîf sâ'ir-i eş'âr ve ḳaşâ'idden râ'ibi olduġı üzere bu maḥalde elfâz ve ta'miye tarîkıyla lafz-ı 'abeşden murâdı maḳlûbi olan ba'ş olub kalem ile murâdı kalem-i vücud ola. Bişnüvâzını da aña işâret vardur ve "Evvelü mâ ḥaleḳa'llâhü'l kalem" dahi anı mü'eyyeddür. Pes maḥmûl ma'nâ bu olur ki menşe-i taḳdîr senûn. 'Âlem-i mülke nüzul ve bi'setini şebt idünce çok kerre ba'ş ve irsâle kalem-i vücudı terâş ya'ni ḥalk itmışdür. Ma'lûm olâ ki ḥaḳîḳat-ı Aḥmediyye'den ġayrı vücud yokdur. Cümle enbiyâ-i mutekaddimîn ve evliyâ-i müte'aḥḫirîn ol nesnenün şerḫi ve ol mu'ammanun feth şüretidür. Cümlede cilverger olan bir nûr ve bir sırdür. Lâkin zuhûrda tefâvüt olduġı isti'dâdâtun ihtilâfındandır. Fe'hem "Fe inne's-şemse tüzḫirü fi'd-dâr-i seb'ati mişḳati bi-ḥasebi sa'ti'l-meşḳüt ve ḡiḳahe. Ba'de za ... şâh-ı iḳlîm

... olan te'mürlerden niceler 'ilme efrāş kalem olub bu dü beytün halle ve fethine teşaddi esnâsında haylî te'addiler itmîşlerdür.

Ve eyne't-tereya min yed'ül-muttâvul

Ve ba'zılar daği bu kavli kâ'iline radde ve belki ikfâr yoluna gitmişlerdür.

Fehm-i aḥmak min cennet min bâ-kıl

Lâkin kefeyll kelâm-ı feyz melek-i 'allâme mevķūfdur. Bu eķall el-'ibād ğarībū'l-bilād. Muķīm dârı ... 'ıŝķ ve maḥabbet semr ğonca-i ğülzâr-ı kıllet ḥaķķâ-i nâŝıḥa lâyıḥ olan mertebe budur ki silk-i beyâna keŝide ķalındı. Allâhümme ümmedenâ bi mebdei'l-ķalem illâ 'alâ ve'l-aķle'l-evvel. Ve efz-i 'aleynâ min sicâl nevâl ḥabîbike illâ fazlü'l-emŝel. Fe innehü evvelü min teleķıyyeti bi-liķâ'ike. Ve aķdemü min tecelliyatü lehü min ğayb 'amâlike. amim amin

SONUÇ

"Türk Edebiyatında şerh geleneği niçin gelişti?" meselesi incelendiğinde, eski metinlerin şârihler tarafından yaşadıkları zamana aktarılmak istenmesi ve anlaşılmasında güçlük çekilen kavramların açıklanmasından kaynaklandığı görülür.

Milletimiz, Osmanlı devrinde dünyanın kültür ve ilim hazinelerini bünyesinde bulunduruyordu. O dönemin müellifleri tarafından hangi türde bir eser yazılsa bu kültürden izler taşır. İster tarih, ister mimari, isterse edebiyat alanında olsun sonuç aynı olacaktır.

Şerh kültürünü "yeni bir şeyler söyleyememekten" kaynaklandığını düşünmek yanlış olur. Kendilerine ait başka eserler de veren şârihlerin bir cümlenin üstüne beş cümle ekleyerek yaptıkları şerhleri bir kültür hazinesi olarak değerlendirilmelidir. Zira şerh yöntemi toplumun değer verdiği müellifler ve eserlerinin şârihler tarafından günün şartlarına göre yorumlanmasıdır.

Bu çalışmamızda şerh geleneğinde fazlaca görülmeyen bir özelliği tespit etmiş olduk. Çünkü şerhlerini ele aldığımız İsmail Hakkî, Yunus Emre, Hacı Bayram Vefî gibi zatların beyitleri yanında kendisinin yazdığı 98 beyitlik bir nazmı yine kendisi şerh etmiştir. İsmail Hakkî Bursevî kendi şiirini Derviş Muhammed isminde bir Hak taliplisine nasihat tarzında yazmıştır. Tasavvuf hallerinden, nefsin merhalelerinden tasavvuf kültürüne ait bir çok bilgi vermiştir.

Bu şerhleri okurken İran kahramanlarının karakteristik yönleriyle insanda onlara benzeyen boyutları, meyvelerin ve hayvanların tabiatlarından faydalarına kadar bir çok bilgiye ulaşma imkanı bulduk.

Bilinmeyen kelimelerin hangi lisanda ne manaya geldiğini -Arapça ve Farsça kelime ise Türkçe'de ne anlam taşıdığını- ve onların zâhirî ve bâtinî manalarının nasıl değerlendirildiğini öğrenmiş olduk.

Edebi zevk sahiplerini tatmin edebilecek düzeyde akıcı ve sade bir üslup gözlenmek-tedir. Nesirde şiir havası vardır. Metindeki sağlam kompozisyon bozuk bir cümleyi veya eksik bir kelimeyi hemen fark ettirir. Bazen kelimelerin gramer yapılarına yönelik bilgiler verirken bir hareke ve noktanın konumu bile açıklanır.

İslamî ilimler hakkında bilgi verilmiş, ayrıca fikirlerine öncelikle ayetlerden ve hadislerden konuyla ilgili bölümlerden alıntılar yapmıştır. Bununla beraber Şeyh-i Ekber, Cüneyd-i Bağdadi vb. zatların sözlerine de başvurmuştur.

Tasavvufî anlayışını edebî şerh türünde kaleme almış olan İsmail Hakkî her yönüyle tanımak için üzerinde daha geniş araştırma yapılması gerekli bir şahsiyettir.

BİBLİYOGRAFYA

- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed el-Cerrâhî: *Keşfu'l-Hafâ Muzîl el-İlbâs Ammâ İştahare Mine'l-Ehâdîs*, Beyrut, 1354/1934
- Ahterî, Mustafâ Çelebi: *Ahterî Kebir, İ.A.*, İst., 1978
- Akar, Metin: *Su Kasidesi Şerhi*, Ank., 1994
- Akûn, Ömer Faruk: *Bursalı Mehmet Tahir, TDVİA c. VI*
- Aliyyü'l Kâri, Ali b. Muhammed el-Kârî: *el-Esrâru'l-Merfûa Fi'l-Ahbârî'l-Mevzûa*, Thk, Muhammed Said Za'lül, Beyrut, 1985.
- Altıntaş, Hayrani: *Tasavvuf Tarihi, A.Ü.İ.F.Y., No: 171*, Ank., 1986
- Aşkar, Mustafa: *Niyazi Mısri ve Tasavvuf Anlayışı, K.B.Y.*, Ank., 1998
- Atlansoy, Kadir: Edebiyat Tarihi Kaynağı olarak Bursa Vefeyatnameleri I, Mehmed. b. Sa'di'nin Bursa Vefeyatı, *Osmanlı Araştırmaları XVIII.*, İst., 1998
----- Bursa Şairleri, (*Bursa Vefeyatnamelerindeki Şairlerin Biyografileri*), Bursa 1998
- Aynî, Mehmed Ali: *Türk Azizleri I. (İsmâil Hakkî)*, İst., 1944.
----- *İsmail Hakkî'ya Dâir Bir Tetkik Nüshası, D.F.İ.F.M. II, S.9*, İst., 1928
- Banarlı, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, c.I-II* MEB, İst. 1977
- Baştürk, Şükrü, *Rüşdî'nin Şerh-i Dibâce-i Gülistan*, UÜ., Sos.Bil.Ens.Bursa 1998
- Bilgegil, Kaya: *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, İst., 1989
- Carra de Vaux: "Şerh" maddesi, *T.İ.A., c.XI*, İst., 1978
- Çavuşoğlu, Mehmet: *Necati Beg Divanı'nın Tahlili*, İst., 1971
- Deringör, Ruhnevâz: *İsmâil Hakkî Bursevî ve Türkçe Eserleri*, (Mezuniyet tezi) İ.Ü. Ktp., No: 514
- Fırat, Erdoğan: *Kitâbu'n-Netice Ve İnsan, İ.İ.E.D., II*, Ank., 1975
- Hacı Bektaş-ı Veli: *Makâlât*, Haz. Esad Coşan, Ank., 1971.
- el-Hamevî, Yâkût: *Mu'cemü'l- Büldân*, Beyrut, 1957.
- Gölpınarlı, Abdalbaki: *Risalât al-Nushiyya ve Divan (Yunus. Emre)*, İst., 1965

- *Gülşen-i Raz -Metin ve Şerhi-*, İst., 1977
- *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İst.,1977
- Güzel Abdurrahman: Dini Tasavvufî Türk Edebiyatı, *Türk Dünyası El Kitabı* c.III, Ank. 1992
- Hafız Hüseyin Ayvansarâyî: *Hadikatü'l-Cevâmi'*, c. I-II, İst., 1864.
- Hammer, Pursgustall: *Geschichte Der Osmanischen Dichkunts*, Pest,1838
- el-Hindî, Alâüddin Ali el-Müttakî b.Hüsâmeddin: *Kenzü'l-Ummâl Fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, 4.Bs., Beyrut,1399/1979.
- Hocazâde, Ahmed Hilmi: *Ziyâret-i Evliyâ*, İst.,1325
- Hüseyin Kazım, Kadri: *Türk Lügati*, c.III, İst.,1943
- İsmâil Hakkî: *Silsilenâme-i Celvetî*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Ef. Bl., No: 230
- *Silsilenâme-i Celvetî*, Süleymaniye Ktp., Şâzeli Bl., No: 63.
- *Temâmü'l-Feyz*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Ef. Bl., No: 244
- *Kitâbu'l-Hutabâ*, BEEK, Genel Bl., No: 85
- *Makâlât*, Bayezid Ktp., Genel. Bl., No: 3507
- *Makâlât*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Bl., No: 2676
- *Vâridât-ı Hakkî*, Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa Bl., No: 189
- *Hadârât-ı Hams-i İlâhî*, Süleymaniye Ktp., Mihrişâh Sultan Bl., No: 189
- *Rûhu'l-Beyân*, I-X, İst., 1333/1915
- *Ahidnâme-i Hakkî*, İst., 1329/1911
- *Tuhfe-i İsmâiliyye*, Bayezid Ktp., Gen. Bl., No. 3506
- *Mecmua-i Hakkî*, Süleymaniye Ktp., Esad Ef. Bl., No: 3765
- *Mecmua-i Hakkî*, Atıf Efendi Ktp.,No: 1496
- *Mecmua-i Hakkî*, BEEK, Gen. Bl., No:745
- *Risâletü'l-Berkiye li-Hazret-i Şeyhi'l-Ekber*, BEEK, Gen. Bl., No:41
- *Silsilenâme-i Celvetî*, Süleymaniye Ktp. Şazeli Bl. No:63
- *Tuhfe-i Atâiye*, Süleymaniye Ktp., Mihrişâh Sultan Bl., No:192

- Tuhfe-i Vesîmiyye*, BEEK, Gen. Bl., No:81
- Kitâbu'z-Zikr ve's-Şeref*, Süleymaniye Ktp.,Hacı Mahmud Bl.,No: 2572
- Mirâciye*, BEEK, Gen. Bl., No:124
- Kitâbu'l-Esrâr*,Süleymaniye Ktp., Mihrişâh Sultan Bl., No:189
- Şerh-i Ebyât-ı Yûnus Emre*, Süleymaniye Ktp., Esad Ef. Bl., No:1521
- Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayrâm Veli*, Süleymaniye Ktp.,Esad Ef. Bl.,No:1521
- Şerh-i Nazm-ı Ahmedî*, Süleymaniye Ktp., Esad Ef. Bl., No:1521
- Şerh-i Nazm-ı Hayretî*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Bl., No: 2749
- İz, Fahir: *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, (XIV-XIX yüzyıllardan yazmalardan seçilmiş metinler) İst. 1964
- Kam, Ferit: "Edebiyatı Sufiyye", *Mahfel Mecmuası*, S.16, İst. 1340
- Kaplan,Mehmet: *Şiir Tahlilleri*, (*Akif Paşa'dan Yahya Kemal'e Kadar*), İst., 1954
- Kara Mustafa: *Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi*, İst., 1985
- Kara, İsmail-Bakırcıoğlu, Ziya: İsmâil Hakkî, *T.D.E.A., c. V.* İst., 1982
- Karahan, Abdülkadir, *Türk Kültürü ve Edebiyatı*, İst.,1992
- Kılavuz, A.Saim: *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâma Giriş*, İst., 1982
- Kocatürk, Vasfi Mahir: *Türk Edebiyat Tarihi*, 1970
- Kuşeyri, Abdülkerim: *Kuşeyrî Risâlesi*, Haz. Süleyman Uludağ, İst., 1978
- Kut, Günay: "İsmâil Hakkî" *Encyclopedia of İslam, c.IV.* Leiden 1973
- Lamiî, Çelebî: *Terceme-i Nefahâtü'l-Üns*, İst., 1270/1854
- Lalende, Andre: *Vocabulaire Technique Et Critique De La Philosophie*, Press Universitaires De France, Paris, 1983
- Levend, Agâh Sırrı: *Divan Edebiyatı*, İst., 1980
- *Türk Edebiyatı Tarihi*, İst.,1973
- Mahmud, Nâsihî: *Subhatü's- Sâlikîn*, BEEK Gen. Bl. No: 1700
- Mehmed Şemseddin: *Yâdigâr-ı Şemsi*, Bursa, 1332/1914
- Mehmed Tâhir: *Osmanlı Müellifleri, c.I-III*, İst., 1333/1915
- Mevlanâ Şeyh İsmâil Hakkî el-Celvetî*, İst., 1329

- Miras, Kâmil: *Sahîh-i Buhârî Tecrîd-i Sarf Tercümesi ve Şerhi*, c. VIII, DİBY., 4.Bs., Ank., 1978
- Muallim Nâci: *Esâmî*, İst., 1308/1890
-----*Lugat-ı Naci*, İst.1987
- Mucemü'l-Müfehres *li-elfâzi'l Hadisi'n-Nebevî*, İst., 1988
- Muhammed Emin Riyahî: *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, İst. 1995
- Muslu, Ramazan: *İsmâil Hakkî Bursevî ve Temâmü'l-Feyz Adlı Eseri c.II*, M.Ü. Sos. Bil. Ens. İst., 1994
- Namlı, Ali: İsmâil Hakkî Bursevî, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, c.IX, İst., 1996
- Onan, Necmettin Halil: *İzahlı Divan Şiiri Antolojisi*, İst. 1991
- Onat, Tuba, İsmail Hakkî Bursevî'nin, *Şerh-i Pend-i Attar'ı*, U.Ü. Sos Bil. Ens. Bursa, 1998
- Onay, Ahmet Talat: *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Ank., 1993
- Ö. Rıza, Kehhâle: *Mu'cemu'l-Müellifin*, c.II, Dımaşk, 1376
- Öztürk, Mürsel: *Farsca Dilbilgisi*, TTKB. Ank, 1988
- Öztahtalı, İbrahim, *Lâmî-i Çelebinin, Şerh-i Dibâce-i Gülistan*, UÜ., Sos.Bil. Ens., Bursa, 1997
- Pakalın, Mehmet Zeki: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.I-III*, İst., 1971
- Pala, İskender: *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, c. I-II, Ank., 1989
- Pekolcay, Necla-Sevim, Emine: *Yunus Emre Şerhleri*, KBY., Ank, 1991
- Rauf, Bülend: İsmâil Hakkî Bursevî, *Translation of and Commentary On Fusûs Al-Hikam By. Muhiddîn ibn-i Arabî, Rendered Into English By. Bülen Rauf With The Help of R. Brassand H. Tolemache. Oxford and İst.*, Muhiddîn İ. Arabî Society, 1986
- Sahhâf Esad Efendi: *Pend-i Attar Şerhi*, İst., 1287
- Şemseddin Sâmî: *Kamusu'l-Â'lâm*, I-VI, İst., 1306-1316/1888-1898

-----*Kamus-ı Türkî, c.I-II. İst., 1978*

Safayî, Mustafa: *Tezkiretü's Şuarâ*, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. Bl., No: 2549

Sefercioğlu, M.Nejat: *Nâili Divânı'nın Tahlihi*, Ank., 1990

Süleymân, Ahmed Said: *Vahdetü'l-Vücûd ve Ba'du'l-Efkâri'l-Bâtınyye Fi'l-Kütübi't-Türkiyyeti li İsmâil Hakkî Bursevî*, (Basılmamış Türkçe Tercümesi) 1975

Şenel, Osman: *İsmâil Hakkî Bursevî'nin Hayatı, Eserleri ve el-Funûnu*, E.F.Ktp., TH I, No:66

Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr: *Câmi'u'l-Beyân 'ân Te'vili'l-Âyi'l-Kur'ân, XXIII*, Mısır, 1968

-----*Târihu'l-Ümem ve'l Mülûl, c.I, Beyrut, Ts. (Trc. Târih-i Taberî, II.)*
İst., 1260/1844

Tahirü'l- Mevlevî,: *Edebiyat Lüğatı*, İst.,1973

Tanpınar, Ahmet Hamdi: *Beş Şehir*, İst., 1976

Tarlan, Ali Nihat: *Edebiyat Meseleri*, İst., 1981

Uludağ, Süleyman: *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İst., 1991

Vassâf, Hüseyin: *Kemâlnâme-i Hakkî*, BEEK., Genel. Bl., No:129

el-Ya'kübî, Ahmed b.Ebî Ya'küb: *Tarihu'l-Ya'kübî, I-III*, Necef, 1384

Yenice, Hüseyin: *İsmâil Hakkî Bursevî'nin Muhammediye Şerhi'nin 1. Cildinde Tasavvufî İstilah Ve Semboller*, (Yük. Lis. Tezi, M.Ü, Sos Bil. Ens.)1978

Yıldız, Sakıp: *Türk Müfessiri İsmâil Hakkî, Hayatı, Eserleri ve Tefsir İlmindeki Metodu*, (Basılmamış Dok. Tezi), Erzurum, 1976

-----*Büyük Türk Müfessiri İsmâil Hakkî Bursevî'nin Hayatı*, İ.İ.F.D. S.1,
Erzurum, 1975

Yılmaz, H. Kâmil: *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkâtı*, İst.,1982

Yurtsever, Murat: *İsmâil Hakkî Divânı (İnceleme-Metin)*, U.Ü. Sos. Bil. Ens.-
Basılmamış doktora tezi, Bursa,1990